This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

J. H. KRELAGE.

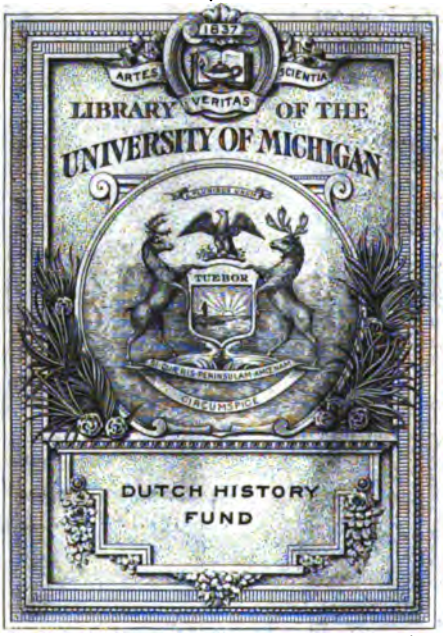
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1841.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1841.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1841.

Dutch Lit.
Nijhoff
10-3-1847
[illegible]

BOEKBESCHOUWING.

Merkwaardigheden uit de Geschiedenis van den Profeet JEREMIA, *beschouwd in Leerredenen, door* J. MOLL, JACOBSZ., *Predikant bij de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage. Tweede Druk. 's Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1840. *In gr.* 8*vo.* *X en* 212 *bl.* *f* 2-:

Het onderwerp, dat de Eerw. MOLL zich voor deze zijne Leerredenen gekozen heeft, beveelt zich door zijne nieuwheid genoeg aan, om, bij eene goede behandeling, den lezer, zoo wel als den hoorder, aan te trekken, en door beiden op prijs gesteld te worden. Deze onderscheiding zijn dan ook deze Leerredenen, naar Rec^s. inzien, in meer dan één opzigt waardig. Gelijk het goedkeuring verdient, dat de stof niet al te fijn uitgesponnen is, door volstrekt alle bijzonderheden uit het leven van JEREMIA op te nemen, zoo vermoeijen ook de Leerredenen niet door overmatige lengte. Thema en dispositie zijn doorgaans vrij gelukkig uit den tekst afgeleid: de voorstelling van het historische is meestal eenvoudig en duidelijk, zonder veel omslag: het practische is hoog ernstig, zonder overstreng te zijn: de stijl is over 't geheel zonder veel verheffing en levendigheid, maar houdt zich toch doorgaans genoeg staande, om met genoegen gehoord en gelezen te worden.

Zietdaar deze Leerredenen in het algemeen geschetst; en als wij nu nog een uittreksel uit deze en gene leverden, dan zouden wij misschien volstaan kunnen: maar onze Lezers zullen ook misschien verlangen te weten, welke bijzonderheden er van dat niet gewone onderwerp hier wel het meest in het midden gebragt, en hoe de merkwaardigheden uit het leven van dien Israëlitschen Profeet tot Christelijke stichting aangewend worden. Zulks wil Rec. dus kortelijk aanwijzen; en daar het ligt te begrijpen is, dat de eene

Leerrede hem, behoudens den algemeen gegeven lof, beter bevallen heeft, dan de andere, zal de Steller derzelven het hem, hoopt hij, ten goede houden, wanneer hij dit hier en daar, niet om hem daarin meesterachtig te regt te wijzen, maar in het belang der Kanselwelsprekendheid, bescheiden te kennen geeft.

De *eerste* Leerrede stelt, naar JER. I: 1—8, JEREMIA's *profetische roeping* als *eene heilrijke openbaring van het Godsbestuur* voor, en doet dit, den tekst volgende, zien, door op te merken, *tot wien, wanneer, voor welken tijd, op welke wijze*, en *met welk een' aandrang* dezelve geschiedde: en deze gebeurtenis tracht de Spreker ten nutte zijner hoorders te maken, door hen op te wekken, om *Gods aanbiddelijk bestuur te erkennen*, 1. in de *roeping zijner dienaars*, en 2. *een iegelijk in onze eigene roeping, met geloof, onderwerping* en *hoop*. Zoo houdt de eenheid zich goed staande, en de tekst wordt goed gebruikt.

De *tweede* Leerrede geeft, naar JER. XXVI: 7—14, het gepaste thema: *de hooge regering Gods over de versmaders van zijn woord en dienst*, blijkbaar in JEREMIA, als *geweldig bedreigd, krachtig verdedigd, bijzonder bewaard;* waaruit in het tweede deel aangewezen wordt, dat zij 1. *Gods Woord verkondigen laat aan zijne versmaders;* 2. *hunne vijandschap en boosheid openbaart;* 3. *niet ophoudt tegen hunne verkeerdheid nadrukkelijk te waarschuwen;* (dit, meent Rec., behoort onafscheidelijk bij n°. 1.) 4. *de uithomst hunner woelingen naar zijnen wil beschikt*. Ter goede afwisseling wordt bij elke bijzonderheid het practisch gebruik gevoegd.

Voor de *derde* Leerrede staat eene korte inleiding over het beminnelijke en betamelijke eener kinderlijke gezindheid jegens den hemelschen Vader, doch welke bij ons te dikwerf niet gevonden wordt. Deze inleiding komt Rec. wat onbepaald en niet zeer geleidelijk voor bij het onderwerp, *het menschelijke woord meer dan het Goddelijke geëerbiedigd op aarde*, naar JER. XXXV: 12—14. Dit nu vindt de Redenaar hier *in* JEREMIA's *geschiedenis gepredikt*, — *door de geschiedenis te allen tijde in het licht*

gesteld, — *in hare oorzaken en gevolgen ons tot waarschuwing en opwekking*. Voor den korten omtrek is deze Leerrede wel wat vol, en stipt vele zaken slechts even aan, hoewel anders bij het onderwerp niet ongepast. (Fraai is de beschrijving van de historie der Rechabiten, bl. 45, maar de hooge lof, bl. 46, aan het willekeurige voorschrift van JONADAB toegezwaaid, wel wat overdreven. — Bl. 54 stelt de Spreker »het leven voor burgerlijke deugd en »pligt en goede zeden, voor stand en gezin, voor goeden »naam en roem" tegenover »het leven voor God en CHRIS»TUS en zijne zalige dienst." Rec. begrijpt wel, wat MOLL waarschijnlijk zeggen wil; maar, waar stelt toch de Bijbel het eerste zoo met zekere minachting tegen het laatste over?)

Het thema der *vierde* Leerrede heet: *Gods Woord, hoe ook ontvangen en aangevaard, houdt stand en kracht op aarde*. Gewigtig onderwerp, zoo het maar genoeg in den *tekst*, JER. XXXVI: 9—28, gevonden wierde! Doch het is zelfs de hoofdstelling niet, die door deze Leerrede heerscht; maar het laatste, waarop het eigenlijk aankomt, wordt in het derde stuk slechts zeer kort behandeld, en ook wat gezocht daaruit afgeleid, dat JEREMIA in plaats van de verbrande rol weder eene andere beschrijven moest. *Onverschilligheid* in het ontvangen bij het volk vindt Rec. in vs. 9 en 10 niet, even min als *levendig en werkzaam gevoel* bij de Vorsten, naar vs. 14—20, en als hij hun volgend gedrag bij den Koning vergelijkt, is het hem niet zeer waarschijnlijk, zoodat het al niet veel meer oplevert, dan wat hier uit vs. 11—13 gehaald wordt, *eene ons twijfelachtige zielsgesteldheid*. Zou het thema niet liever hebben moeten zijn de *ligtzinnigheid*, of de *verschillende behandeling*, of, zoo men vooral op den Koning en zijne aldra met hem instemmende hovelingen ziet, de *onbeschaamde verwerping van Gods Woord?* — (Die scherpe zitvel, bl. 75, op den Pausclijken tegenstand der Bijbelverspreiding ware welligt liever achterwege gelaten: het is, hoewel dezelve leelijk genoeg is, toch wat erg, deze handelwijze met die van Koning JOJAKIM en JEHUDI, die

de orakelrol op het vuur wierpen, en zoo in de volgende Leerrede, bl. 88, 89, die ganschè »Priesterschaar" met den valschen Profeet HANANJA te vergelijken.

Meer aan tekst en eenheid getrouw is de *vijfde* Leerrede, die, naar JER. XXVIII, over *den strijd der Goddelijke geopenbaarde waarheid* handelt, en dezelve, naar vs. 1—4, voorstelt, als *hevig bestreden*, naar vs. 5—11, als *waardiglijk verdedigd*, en naar vs. 12—17, als *luisterrijk zegepralende*, die ook in hare onderverdeelingen geleidelijk is, en telkens gepaste practische aanmerkingen tusschen invlecht, of eigenlijk met het historische zoo naauw mogelijk vereenigt.

Belangrijk is het onderwerp der *zesde* Leerrede, *de valsche vrijheidszucht*; en gepast is daartoe de inleiding, die ontleend is van het sedert meer dan eene halve eeuw veel gebruikte woord en algemeen begeerde en gezochte goed der vrijheid: maar hoe het in den tekst, JER. XXXIV: 8—17, ligt, is Rec. niet duidelijk; en hij zou er veel meer eene onderdrukking van de vrijheid uit eigenbaat in vinden. Het hier verder aangevoerde over de valsche vrijheidszucht, als de ellendigste slavernij, en over den weg tot ware vrijheid, moge op zichzelf goed zijn; maar met den tekst schijnt het hem niets overeen te komen.

Hoe de Heer zijnen dienaar door menschen beproeven en bevrijden laat, stelt de *zevende* Leerrede, volgens JER. XXXVIII: 1—13, in het eerste en tweede gedeelte, ook met tusschengevoegde nuttige opmerkingen, zeer goed voor; maar eigenlijk gezegde eenheid mist men er in, althans in het derde gedeelte, dat aanwijzen moet, *hoe deze tweeledige beschouwing heilrijk door ons gebruikt moet worden*, en uit eenige korte, weinig zamenhangende en van het hoofdthema afwijkende vermaningen bestaat. (Bl. 143 leest men: »En ach! ware hun hart nog geraakt en verbrijzeld, zoodat zij aan 's Heeren stem gehoorzaamden; dan »zou de bevrijding zeker en volkomen geweest zijn, gelijk »de Heer, naar het 17de en 20ste vers, nog voor het »laatst, hun plegtig verklaren liet." Hoe is het mogelijk, eene goede periode, en wel zulk een gezegde; door het

dorre invoegsel: »*naar het 17de en 20ste vers*," van sierraad en kracht te berooven! — De Heer MOLL is in deze en andere Leerredenen niet spaarzaam met aanhaling van Bijbelplaatsen, waarbij telkens tusschen twee haakjes hoofdstuk en vers aangewezen wordt; maar hij zal dit immers zoo niet uitgesproken hebben? en voor den lezer, indien al noodig, ware het beter aan den voet der bladzijde aangeteekend.)

De *achtste* Leerrede neemt uit JER. XXXII: 6—16 het reeds vrij onbepaalde onderwerp, *hoe de Heer zijne dienaars in het geloof versterken wil;* maar nog vreemder is het, dat deze tekst, die het op Goddelijken last sluiten van den koop van een stuk land verhaalt, *ter nabetrachting des heiligen Avondmaals* gebruikt wordt: dit is, meent Rec., al te verre gezocht en gansch ongelijksoortig. De Leerrede zelve bevat zeer gewone dingen, en onderscheidt zich door niets bijzonders, dan door dat vreemde, maar *dat door* het daarvan gemaakte gebruik niet vergoed wordt.

Met eene gepaste en inderdaad treffende inleiding, die den toehoorder tot het verbazende en belangrijke der gebeurtenis, uit een Christelijk oogpunt beschouwd, waarlijk inleidt, wordt de *negende* Leerrede geopend, om daarin, volgens JER. XXXIV, *Jeruzalems verwoesting* voor te stellen als *eene luisterrijke openbaring van Gods Koningrijk op aarde;* tot welk oogpunt de Redenaar aanleiding meent te vinden in vs. 15—18, (hoewel het Rec. voorkomt, dat het daaruit slechts zijdelings af te leiden is) daarin dus ziende, 1: *de heerlijkheid en majesteit van Israëls God en Koning;* 2. *de onderscheidene lotsbedeeling der verschillende onderdanen van Gods Koningrijk*, en 3. *de duurzaamheid en uitbreiding van het Godsrijk op aarde;* en daaruit, bijzonder uit vs. 18, in het derde stuk besluitende, dat er »in Gods Koningrijk behoudenis en heil moet »gezocht en verwacht worden voor *onszelven*, — voor *het »Vaderland*, — voor *de Joodsche Natie*, — en voor CHRIS»TUS *Kerk*." — Over het geheel eene goede en vrij levendig gestelde rede, op het laatst misschien met te veel ongelijksoortigs overladen.

In de *tiende* of laatste Leerrede wordt gehandeld over *de verderfelijke verwerping van de geraadpleegde Goddelijke Openbaring*, en uit den tekst, JER. XLIII: 1—17, de hoofdverdeeling zeer gepast afgeleid, de *raadpleging van Gods Openbaring*, de *verwerping van Gods Woord*, de *verderfelijke gevolgen daarvan*, en het een en ander met practische, wederom wel eens wat veelsoortige, aanmerkingen doorvlochten. (Bij de volgende periode, bl. 204, 5: »Gods Woord kan even min uit de Raadzalen verbannen, »als uit de scholen verdrongen, en in de woningen verwor»pen worden, of het gaat gelijk bij *Juda's* overblijfsel, dat niet aan *de stem des* HEEREN, maar aan *de valsche staatkunde* »gehoor gaf," zou Rec. den Eerw. Schrijver wel eens willen vragen, of deze vergelijking wel juist is; wat hij hier verstaat door het *verbannen van Gods Woord uit de Raadzalen*, en door het *verdringen van dat Woord*, (den Bijbel? de Goddelijke Openbaring? het godsdienstig onderwijs?) *uit de scholen;* en of deze geheele bedekte aanval wel gepast is.)

Zoo meent Rec. in eenige der bijzonderheden het kenmerkende dezer Leerredenen aangewezen te hebben, waarvan het hem, om de mindere bekendheid en ongewoonheid des hoofdonderwerps, en om de over 't geheel dogmatige behandeling, niet verwondert, dat zij reeds eenen tweeden druk beleefd hebben. Mogen zij nog bestendig, volgens den wensch des Leeraars, »naar de behoeften des tijds, »de regte kennis, de geloovige waardering, het Christe»lijke en heilzame gebruik van de Geschiedenis en Godde»lijke Openbaring des Bijbels bevorderen!"

Christelijke Voorstellen, in den vorm van Leerredenen, door H. POLMAN, AZ., *in leven Onderwijzer in de Godsdienst, en Krankbezoeker te Haarlem. Tweede Druk. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1840. *In gr.* 8*vo. XIV en* 175 *bl.* *f* 1-80.

De met lof bekende, nu reeds overledene, Haarlemsche

Godsdienstonderwijzer POLMAN wilde eene gedachtenis na zijnen dood aan zijne vrienden geven, koos hiertoe zes Voorstellen uit die, welke hij, gedurende eene reeks van jaren, als spreker in eene zoogenaamde Oefening gedaan had, en begeerde, dat deze, behalve één nog bij zijn leven uit te geven werk, het eenige zoude zijn, dat van hem gedrukt mogt worden: na lang aarzelen, gaf hij aan deze stukken den bovenstaanden titel. Dit een en ander hoofdzakelijk vermeldt hij in het *Voorberigt*.

Het is hier de plaats niet, om uit te weiden over de zoogenaamde *Oefeningen*, waarvan Ref. niet alleen de noodzakelijkheid niet inziet; maar het ook daarvoor houdt, dat zij over het geheel meer af dan goed te keuren, meestal onnoodige en overtollige werken, en een ongepast ingrijpen zijn in de algemeene openbare Christelijke godsdienstviering en in het ambt van geordende Christenleeraars. Hiermede wil hij evenwel niet laag vallen op dit werk van wijlen den *Heer* POLMAN, waarvan hij integendeel de waarde in zijne soort gaarne erkent; zelfs is hij van gedachte, dat er wel eens slechter gepredikt, dan in deze *Voorstellen* geoefend wordt: en echter zou hij het bijvoegsel, *in den vorm van Leerredenen*, liefst weggelaten hebben; want, gelijk alle zulke Oefenaars zich verbeelden eene soort van Predikatiën te doen, ja sommigen wanen dit vrij wat beter te kunnen, dan de Predikanten, zoo ziet men ook aan deze stukken in alles genoeg, dat ook deze spreker, op wien wij echter het laatstgenoemde niet willen toepassen, zich op zulk eene nabootsing toegelegd heeft; maar wat aanbeveling van dezelve hierin gelegen zij, betuigt Ref. niet te begrijpen. — Gelijk hij dus dat bijvoegsel verwerpt, zoo meent hij ook, dat het niet te pas komen zou, deze Voorstellen als Leerredenen te beoordeelen; maar hij geeft er gaarne de getuigenis aan, dat derzelver steller daarin de duidelijkste blijken van zijne kunde en bekwaamheid, zoo wel als van zijne heldere denkwijze en zijnen godvruchtigen ernst, aan den dag gelegd, en zich beijverd heeft, om de onderwerpen, die hij behandelde, verstandig ten practischen nutte aan te wenden, en de zaken in eenen welbeschaafden stijl voor te dra-

gen, waarin het zelfs aan geene trekken van ware welsprekendheid ontbreekt.

De onderwerpen, hier behandeld, zijn de volgende: I. *Iets aangaande God.* Jes. VI: 1—4. (Onder dezen te onbepaalden titel vindt men eigenlijk eene korte voorstelling van eenige volmaaktheden van het Opperwezen, »ten einde »overeenkomstig hetgeen wij van den Oneindige, ook »volgens het Evangelie, weten en belijden, zulk een be»staan bij ons op te wekken, of te verlevendigen, als ons »omtrent het hoogste Wezen betaamt.") — II. *Over menschelijke dwaasheid en Goddelijke wijsheid.* 1 Cor. I: 21. (Ook deze titel is te onbepaald; want volgens de omschrijving van POLMAN, bl. 29, zijn het »herinneringen uit de »eerste tijden des Christendoms, toen menschelijke dwaas»heid, onder den schijn van wijsheid, aan Goddelijke wijs»heid, die in hare oogen dwaasheid was, tegenstand bood, »en tevens, dat die dusgenoemde dwaasheid Gods de wijs»heid der menschen heeft ten niete gemaakt.") — III. *Ter bemoediging en besturing van weenenden.* Ps. CXXVI: 5, 6. (Een wat overvol en zich niet naauw aan den tekst bindend stuk, maar anders een van de beste.) — IV. *Over het begin, den voortgang en de gevolgen der zonde, vooral die der zinnelijkheid.* Jak. I: 14, 15. (Dit laatste is duister uitgedrukt, want de *zinnelijkheid*, dat is de neiging of werking onzer zinnelijke natuur, die wij van onzen Schepper hebben, is immers op zichzelve geen zonde, maar kan, door ons te overheerschen, oorzaak der zonde worden.) — V. *Over de zelfkennis.* Mark. X: 17—22. (De tekst wordt hier meer aan het onderwerp, dan wel het onderwerp aan den tekst ondergeschikt gemaakt; en gedeeltelijk hierdoor, gedeeltelijk door niet op het regte standpunt der geschiedenis te staan, en dezelve door een zeker dogmatisch glas te bezien, is de uitlegging van den tekst, naar Refs. inzien, geheel mislukt: men zie b. v. bl. 142, waar POLMAN beweert, dat »JEZUS niet zegt, wat den »jongen man ontbrak," (ofschoon het er duidelijk op volgt) maar dat dit was »genoeg aan God te hebben"!!) — VI. *Onze vertroostende uitzigten, bij de gedachte aan den dood*

en het graf. 1 Cor. XV: 54–57. (Naar aanleiding van den tekst, eenige algemeene beschouwingen over sterfelijkheid, onsterfelijkheid en toekomstige gelukzaligheid.)

Op deze wijze wilde Ref. den inhoud dezer nuttige *Christelijke Voorstellen* kortelijk opgeven, zonder in nadere bijzonderheden of breedvoeriger beoordeeling van dit werk eens reeds overledenen te treden; en dit zoo veel te minder, daar hij zich niet geroepen vindt, om het zoogenaamde *oefeninghouden* te bevorderen, door den sprekers in hetzelve aanwijzing omtrent hunne voorstellen te geven; en hoeveel goeds hij ook in die van wijlen POLMAN met reden te prijzen vindt, waarom hij wenscht, dat zij na eenmaal uitgegeven zijnde, nut mogen doen, zoo wenscht hij nogtans ook, dat derzelver uitgave geene navolging vinde.

Levens- en Karakterschetsen ter bevordering des Christendoms. Uit het Hoogduitsch. Iste en IIde Deel. Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. *In gr.* 8*vo.* 383 *bl. f* 3–80.

Elk dezer Deeltjes bevat een afzonderlijk, romantisch, althans verdicht verhaal. De Schrijver of Schrijfster ontdekt dit zelf door een opschrift van een der Hoofdstukken in het eerste Deel, bl. 84: *eene ware Gebeurtenis.* Onhandig genoeg wordt al het overige als verdichting uitgemonsterd. I. Het eerste verhaal heeft dit opschrift: *de huiselijke haard.* Het is afgedeeld in 14 Hoofdstukken, allen voorzien met een dusgenoemd motto. »*Wie toch kan meer en sneller eten dan ik?* Dit is het uithangbord voor het IVde Hoofdstuk, behelzende de schildering van *een huishouden van* JAN STEEN. De hoofdinhoud wordt ten slotte opgegeven, bl. 196: »Wij hebben des Heeren BARnCLAY's woning gezien, toen hij haar eerst door gebed inn»wijdde; — wij hebben haar gezien, toen er den (de) »zegen van kroost op nederdaalde, — toen zij met leven, »vreugde en hoop van eene ijverige jeugd vervuld was, — »toen armen en verlatenen daarin werden opgenomen, —

»toen een gevoelig geldverlies met kalmte en waardigheid »gedragen werd, — toen zich het gezellig genoegen om den »haard schaarde, toen *de* zonen en dochters gelukkig in »het huwelijk traden;" [NB. één zoon en ééne dochter.] »maar nooit hebben wij in haar zulk een gelukkig uur aan»schouwd als *dat*," [bij den dood van den oudsten zoon] »waarop de getuigenis werd gegeven, dat de dood voor den »Christen geenen prikkel heeft." II. *De Twijfelaar* heet het andere verhaal. RALPH VINCENT, eenige zoon van een' rijken pachter, moest, volgens het plan zijns vaders, vóór zijn huwelijk van eigene verdiensten leven. Hij werd boekdrukkersgezel, geraakte vooral door het geschrijf van zekere Dame WRIGHT tot twijfelarij, en liet zich noch door de vermaningen en bedreigingen zijns vaders, noch door de billijke eischen eener geliefde terugbrengen, maar smoorde de stem in zijn binnenste door sterken drank, verloor die geliefde, en bragt zich om het leven. Zekere JAMES GREY verleidde hij zoo verre, dat deze, in zijn geloof geschokt, als ongeloovige met RALPH van de drukkerij werd weggezonden. Dan deze werd door zijne vrouw, door zijn stervend dochtertje, vooral ook door de bemoeijingen van een' geneesheer, die hem tot zijne bekeering twee deelen Leerredenen van Dr. CANNING leende, nog in tijds teregt gebragt. Dit vindt men hier iets uitvoeriger verhaald. In het verhaal wordt van dit alles weinig ingeweven. Geen wonder, dat alles oppervlakkig is, zonder eenige diepte. Indien de titel van deze vertaalde stukjes ware geweest. *De Huiselijke Haard en de Twijfelaar, twee Verhalen*, dan had men kunnen volstaan met de verklaring: »Het is alles ligt te verteren, onschadelijke kost, voor zulken, die er smaak in hebben." Maar nu de titel belooft iets, dat *tot bevordering des Christendoms* dienen moet, voegen wij er bij, dat deze Noordamerikaansche kost, al ware zij beter dan in deze vertaling opgedischt, tot voeding en sterking van Christendom, zoo als men zich dit in *Nederland* voorstelt, weinig of liever geene kracht bezit.

P. W. VAN HEUSDE, *de Socratische School. IVde Deel. De Metaphysica. Nader toegelicht en beoordeeld door* J. NIEUWENHUIS. *Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1840. *In gr.* 8*vo.* 268 *bl.* *f* 2-70.

Toen wij in het vorige jaar verslag gaven van het werk van den Hoogleeraar DE GREUVE, namelijk van zijne *Brieven, in antwoord op die van* VAN HEUSDE, *over het beoefenen der Wijsgeerte in ons Vaderland en in onze tijden*, hebben wij reeds onze gedachten over de *Socratische School* en de bovengemelde *Brieven* van den Utrechtschen Hoogleeraar blootgelegd, terwijl wij hulde deden aan de scherpzinnige wederlegging, welke zij uitlokten. Wij waren, even als zoo vele anderen, getroffen door het onverwachts overlijden van laatstgenoemden verdienstelijken Geleerde, en dachten, dat nu de *Socratische School*, even als een gewelf, waaraan de slotsteen ontbreekt, onvoltooid zoude blijven. Doch eenige maanden daarna verscheen het vierde Deel, handelende over de *Metaphysica*. Wij lazen hetzelve meer met een gevoel van nieuwsgierigheid, dan wel met eene hoog gespannen verwachting, en wij legden het (wij moeten zulks erkennen) onvoldaan ter zijde, kunnende er ons, zoo min als met het overige der *Socratische School* en zijne *Brieven*, hoeveel schoons er ook in gevonden worde, in vele en voorname opzigten, mede vereenigen. Indien wij niet verwacht hadden, dat aan dit Deel ook wel weder eene grondige wederlegging zoude te beurt vallen, hadden wij welligt de pen opgevat, om de eer der bespiegelende wetenschap, die het hoogste doel en het verhevenste deel tevens der wijsbegeerte uitmaakt, tegen eene oppervlakkige redenering en eene zoogenoemde populaire voorstelling der zaak te verdedigen, welke voornamelijk om den persoon, die dezelve voordroeg, des te meer ingang kon verkrijgen. Doch weldra verscheen het werk van Professor NIEUWENHUIS, dat wij hierboven aankondigen, en ons verlangen was geheel voldaan, toen wij, hetzelve gelezen hebbende, bevonden, dat de *Metaphysica* van VAN HEUSDE volledig

was toegelicht, en zóó beoordeeld, dat ieder onpartijdig deskundige moet erkennen, dat al het gebrekkige en eenzijdige daarvan op eene duidelijke en voldingende wijze is aangetoond.

Wij ontvangen hier eene uitvoerige oordeelkundige beschouwing van het werk van VAN HEUSDE, dat de Schrijver hier op den voet volgt; dezelfde vraagpunten en afdeelingen worden er in behandeld, waarvan men de tafel achteraan bijgevoegd vindt. De aard van het verdienstelijk geschrift van Professor NIEUWENHUIS laat niet toe een uitvoerig verslag van deszelfs inhoud te geven, omdat het meestal in eenen wederleggenden geest is, en dezelfde onderwerpen, als de *Metaphysica* van VAN HEUSDE, doch uit een geheel ander, een hooger en wetenschappelijker standpunt, beschouwt. Wij moeten ons vergenoegen met de algemeene slotsommen van deze beschouwing op te geven. Vooreerst wordt er in aangetoond, dat VAN HEUSDE geene juiste begrippen omtrent wijsgeerte en metaphysica koesterde, zoodat hij kon vragen: »is de metaphysica wel wijsgeerte? heeft men haar niet veeleer voor een schijnbeeld der wijsgeerte te houden?" en niet duidelijk inzag, dat deze, of de bovennatuurkunde, het hoofddoel en toppunt der wijsgeerige wetenschappen uitmaakt, zoodat niemand in den eigenlijken en wetenschappelijken zin een wijsgeer kan genoemd worden, die niet te gelijk metaphysicus is. Verder, dat de vrees, die VAN HEUSDE voor de speculative wijsgeerte koestert, geheel ongegrond is, dat er eigenlijk geene wijsgeerte zonder bespiegeling bestaan kan, en dat de echte wijsgeerte uit haren aard zich tot de bespiegeling moet verheffen en eenen stelselmatigen vorm aannemen, om als de wetenschap der wetenschappen te kunnen optreden. Dat hij stelselzucht met stelselmatigheid verwart, en te veel aan de oude, afgesleten tegenwerping van den onderlingen strijd en de elkander opvolgende en vernietigende stelsels blijft hechten, en dit verschijnsel in de geschiedenis der wijsgeerte niet uit het ware oogpunt beschouwt, als zijnde deze stelsels slechts verschillende uitingen van de onderscheidene momenten en gedeelten der absolute waarheid in hunne

onmiddellijke eenzijdigheid opgevat, maar die eindelijk door deze worden opgelost; zoodat de wijsgeerige wetenschap in het algemeen, door dezen strijd, in plaats van zich daarvan te verwijderen, allengs meer tot deze absolute waarheid nadert, zonder haar echter hier volkomen te bereiken. Tevens toont Professor NIEUWENHUIS op eene voldingende wijze aan, dat ieder en vooral een wijsgeerig onderzoek met juiste bepalingen of definitiën moet beginnen, wil hetzelve niet in het blinde rondtasten en in de zonderlingste afwijkingen en tegenstrijdigheden vervallen.

Uit dit verdienstelijke geschrift van Professor NIEUWENHUIS blijkt het ten duidelijkste, dat de Hoogleeraar VAN HEUSDE, hoe geleerd en kundig in vele opzigten, eigenlijk niet bevoegd was, om over de Metaphysica te schrijven in dien zin zoo als hij zulks gedaan heeft. Hij zegt zelf: »Ik »ben eigenlijk gezegd noch wijsgeer, noch metaphysicus: »hetgeen ik ben, heb ik aan eigen onderzoek, aan de ou»de *letter*kunde, aan de schriften vooral van PLATO en »ARISTOTELES, *bijzonder* aan die van PLATO te danken." Zijne kennis van de oude Grieksche wijsbegeerte was, even als die van zijnen leermeester WYTTENBACH, meer die van een' *literator*, dan die van eenen dadelijken beoefenaar der wijsbegeerte; anders zoude hij geen zoo geheel verkeerd oordeel over den grooten ARISTOTELES en zijne behandeling der bovennatuurkunde, die NB. *onwijsgeerig* was, geveld hebben. PLATO, met wien hij zoo zeer ingenomen was, dat hij in hem alles vond wat hij zocht, heeft hij oppervlakkig en eenzijdig bestudeerd. Als beminnaar van het schoone in de schriften van dien wijsgeer, kende hij vele voortreffelijke plaatsen uit de *Phedrus*, de *Gorgias*, het *Gastmaal*, de *Phedon* en de *Republiek* van buiten, en wist dezelve soms zeer gepast aan te wenden; maar daardoor is men nog geenszins een kenner der Platonische wijsbegeerte. Met de *dialectica*, die de kern van de ideënleer van PLATO uitmaakt, en die voornamelijk in de *Theëtetus*, de *Sophist*, de *Parmenides* en de *Republiek* behandeld wordt, schijnt hij zich niet veel ingelaten te hebben; ook worden de drie eerste geschriften weinig door

hem aangehaald. De ideënleer van den Grieksehen wijsgeer bestaat niet alleen in de begrippen van het ware, goede en schoone, maar ook in de bijzondere opvatting der algemeene en verstandsbegrippen, die reeds door ARISTOTELES bestreden werd. Het blijkt ook niet, dat VAN HEUSDE met alwat de nieuwe wijsbegeerte aangaat, hetgeen zoo voortreffelijk over PLATO en zijne wijsbegeerte in onzen tijd in *Duitschland* geschreven is, bekend was. Wij gelooven niet, dat VAN HEUSDE eene bijzondere studie van de *Scolastici*, van DESCARTES, BACO, LEIBNITZ, en vooral van den scherpzinnigen SPINOZA, gemaakt heeft, welken laatsten wijsgeer Professor NIEUWENHUIS volkomen regt laat wedervaren. KANT schijnt hij slechts onvolledig, en de nieuwste wijsgeeren FICHTE, SCHELLING en HEGEL bijna in het geheel niet gelezen te hebben; ofschoon hij ons zoo zeer tegen de bespiegelende stelsels der hedendaagsche *Metaphysici* waarschuwt.

Professor NIEUWENHUIS (en wij maken deze opmerkingen niet, om den roem van een' overleden vaderlandsch Geleerde te verkleinen) hij zoo wel, als wij, hebben hoogachting voor zijne verdiensten, en erkennen het zuivere van zijne bedoelingen en het goede, dat zoo zeer in zijne geschriften voorkomt. Maar de eer der wetenschappelijke wijsbegeerte, de waarde der echte bespiegeling is ons dierbaarder dan die van een individu; en deze dwingt ons tot de verklaring, dat VAN HEUSDE beter gedaan had van niet over de Metaphysica en tegen de bespiegelende philosophie te redekavelen, omdat hij op dit veld niet genoegzaam te huis was. Wij doen deze verklaring met volle overtuiging, omdat het gezag van den waardigen overledene bij velen van groote waarde is, en zijne gevoelens anderen tot minachting van de wetenschappelijke wijsbegeerte zouden kunnen brengen. VAN HEUSDE zag de Socratisch-Platonische, of Platonisch-Socratische leerwijze, (want dit is ook voor ons nog niet regt duidelijk) als de eenig ware *methode* in de beoefening der wijsbegeerte aan. Dit kan waar zijn voor jeugdige aanvangers, maar niet voor hen, die de wetenschap op de hoogte, waarop zij in onzen tijd gestegen is,

willen onderzoeken. Wij zijn het dus volkomen eens met den Hoogleeraar NIEUWENHUIS, waar hij aan het slot van zijne Toelichting zegt: »Zoo wilde dan VAN HEUSDE de eenige ware wijsgeerte uit de Oudheid, na eene lange ballingschap, teruggeroepen zien. Zijne eenige ware Socratische wijsgeerte was echter na hare terugkomst in *Italië* onder de bescherming der MEDICI voordeelig opgegroeid. Naderhand de kinderschoenen uitgetrokken hebbende, wandelde zij, vooral in de Protestantsche landen van *Europa*, in de gedaante rond van eenen schoonen, veelbelovenden jongeling, die reeds onder MENDELSOHN, F. HEMSTERHUIS en KANT zijne intrede deed in de wereld. Alle deugden en gebreken, aan dien leeftijd eigen, spreidde hij spoedig ten toon, en — opgenomen in de scholen van FICHTE, SCHELLING en HEGEL — nadert hij thans den rijpen mannelijken leeftijd, maar is ook in onze Christelijke maatschappijen zoo gunstig veranderd en heeft dermate het *kinderachtige* afgelegd, dat velen hem voor een' teruggekomen *balling*, en de meesten hem naauwelijks zouden herkennen, sprak hij niet gestadig van de Platonische ideën, van de ware redeleer in haar wezen, omvang, bedoeling en toepassing op den mensch en den Staat." — »Wie, die deze zijne gesprekken aanhoort en de mannelijke wijsheid vernoemt, welke van zijne lippen vloeit, zoude wenschen, dat hij tot ons ware gekomen in den staat zijner kindschheid? — of de Christelijke wijsgeeren der negentiende eeuw aansprak in de wel naïve en ironische, maar toch *kinderachtige* vragen en redeneringen zijner eerste jeugd!"

Wij eindigen ons verslag met het werk van Professor NIEUWENHUIS aan alle beminnaren der wijsbegeerte, en inzonderheid aan alle vrienden en vereerders van den overledenen VAN HEUSDE, ten sterkste aan te bevelen, ten einde zij overtuigd worden, dat er in ons Vaderland nog Mannen zijn, die de wijsbegeerte op de hoogte van onzen tijd beoefenen, en zij hierin zien, hoeveel er hieraan nog bij den laatsten ontbrak.

Het doet ons leed, ten slotte te moeten opmerken, dat,

voor een wetenschappelijk geschrift, de correctie wel wat naauwkeuriger had kunnen zijn.

Ontwerp eener nieuwe constructie van Sluisdeuren, genaamd Spoordeuren, vereenigende al de voordeelen, welke de tot hiertoe in gebruik zijnde middelen, voor de opening zoowel, als voor de sluiting der kanalen of dokken, aanbieden, om namelijk zoodanige breedte aan de sluizen te geven, als dit voor de maritime scheepvaart, of die voor den handel, en voornamelijk voor de stoomscheepvaart noodig is. Door J. C. SINGELS, *Ingenieur bij de Bank van Polen, oud Opzigter voor de werken van den Waterstaat. Bekroond door Z. M. den Koning der Nederlanden met de Gouden Medaille. Met twee Plans. Te Gorinchem, bij* H. Horneer. 1839. 20 *bl.* (*Tekst in de Hollandsche en Fransche talen.*) *f* 2-20.

De roem, welken de Nederlandsche waterbouwkundigen zich door hunne schriften en nog meer door hunne uitgevoerde werken buitenslands verworven hebben, is algemeen bekend, en, als een gevolg van deze vermaardheid, worden de Nederlandsche waterbouwkundigen steeds door vreemde Regeringen geraadpleegd, terwijl de uitvoering van groote werken meermalen aan hunne leiding werd opgedragen.

Het was ons een streelend gevoel, den Heer SINGELS, ofschoon hier te lande eene meer ondergeschikte plaats bekleedende, als Ingenieur bij de bank van *Polen* eene gewigtige betrekking te zien vervullen, als zijnde dit voor ons een nieuw bewijs van de hooge waarde, die men in andere landen aan Nederlands waterbouwkundigen hecht.

Ofschoon ver van het vaderland verwijderd, schijnt de Heer SINGELS hetzelve niet te vergeten, maar tracht daarentegen, door een ontwerp eener nieuwe constructie van

sluisdeuren, genaamd spoordeuren, in het licht te geven, aan hetzelve nuttig te zijn.

Wij namen het ontwerp, aangespoord door het aanlokkelijke van den titel, met gretigheid in handen; doch toen wij ons nederzetteden, om met een kort woord onze gedachten over dat onderwerp mede te deelen, waren wij daaromtrent eenigzins huiverig, aangezien het door Z. M. den Koning met de gouden medaille bekroond was geworden. Zoover wij weten, is er geene Commissie benoemd geweest, om het ontwerp te onderzoeken; evenmin dragen wij kennis, dat het als een antwoord op eene prijsvraag is aan te merken: wij vermeenen dus te mogen besluiten, dat de gouden medaille, aan den Heer SINGELS door den Koning geschonken, moet beschouwd worden als een bewijs van Hoogstdeszelfs goedkeuring, over eene poging tot verbetering der sluizen, zonder dat daaruit af te leiden is, dat Z. M. aan het voorgestelde zijne bijzondere goedkeuring hecht.

In die vooronderstelling willen wij kortelijk aanstippen, wat ons, bij eene lezing van den zeer beknopten tekst en beschouwing der vrij uitvoerige plans, bijzonder tot voor- of tot nadeel van het ontwerp is voorgekomen.

In de eerste plaats moeten wij vragen: kan het ontwerp der spoordeuren als geheel en al nieuw aangemerkt worden? En wij moeten daarop *neen* antwoorden. De met lof bekende Nederlandsche waterbouwkundige CORNELIS REDELIJKHEID gaf in het jaar 1774 een werk in het licht, getiteld: *De nieuw uitgevonden Sluis met in- en uitschuivende deuren.* De uitvoerigheid van dit werk laat niets te wenschen overig. Met echt Hollandsche openhartigheid en rondheid geeft die Schrijver zelf al de bezwaren tegen zijn ontwerp op, en wijst de middelen aan waardoor die bezwaren zouden kunnen weggenomen worden. De beroemde Inspecteur-Generaal van 's Lands Rivieren, C. BRUININGS, heeft over het ontwerp van REDELIJKHEID een gunstig rapport uitgebragt, zoodat de Staten van *Holland* en *Westvriesland* daarop aan den uitvinder eene premie van 1000 gouden dukaten vereerd hebben. De sluis

van REDELIJKHEID is, ter opening van 12 Rijnlandsche voeten, even buiten *'s Hage* daargesteld geweest, en daarmede zijn verscheidene proeven door deskundigen genomen. Spoor- of schuifsluisdeuren zijn derhalve in ons vaderland niet nieuw. Dit neemt echter niet weg, dat de spoordeuren van den Heer SINGELS veel verschillen met de schuifdeuren van REDELIJKHEID. SINGELS wil één spoordeur voor eene sluis van 100 Rijnlandsche voeten opening daarstellen, zijnde, volgens de uitdrukking van den ontwerper, een getimmerd ligchaam in den vorm van een regthoekig parallelopipedum, hebbende eene breedte gelijk aan het $\frac{1}{4}$ der lengte of der opening van de sluis, ter wederzijde beplankt, doch aan den onderkant en van ter zijde open, loopende op metalen rollen over ijzeren sporen; steunende dit geheele gevaarte met den geweldigen druk van het buitenwater van onder tegen een leibalk en van ter zijde tegen de kanten der spoordeurkassen. REDELIJKHEID daarentegen heeft zijn plan gevormd op eene sluiswijdte van 48 Rijnlandsche voeten, verdeeld in twee schuifdeuren, in den vorm van gewone sluisdeuren, loopende op metalen rollen of schijven, en steunende, zoowel van boven als beneden, tegen leibalken, zoodat door de sluis van REDELIJKHEID geene andere schepen, dan die, welke strijkende masten hebben, passeren kunnen. — Het bovenstaande zal genoegzaam zijn, om het verschil tusschen de ontwerpen van de Heeren SINGELS en REDELIJKHEID te doen inzien.

Tot het ontwerp van den Heer SINGELS in het bijzonder terugkeerende, moeten wij aanmerken, dat bij den sluisbouw het gebruik van metalen rollen steeds als aan vele zwarigheden onderhevig is aangemerkt, zoodat men zelfs door deskundigen het plaatsen van eene metalen rol aan den voorhar der gewone puntdeuren vindt afgeraden. De kundige REDELIJKHEID heeft daarom bij zijn ontwerp zeer vernuftige middelen aangewend, om den goeden gang der rollen te waarborgen: de Heer SINGELS schijnt dit volstrekt als geen bezwaar aan te merken, en geeft zelfs niet dan zeer oppervlakkig de plaatsing der metalen rollen aan. De

ontwerper zoude ons kunnen antwoorden, dat het geheele gewigt, hetwelk de rollen van zijne spoordeur te dragen hebben, niet meer bedraagt dan het verschil tusschen het gewigt der zamenstellende deelen en dat der verplaatste vloeistof van dezelve, en dat daarenboven door het aangebragte vaatwerk in het ligchaam der spoordeur het gewigt nog aanzienlijk kan verminderd worden. Dit is niet tegen te spreken; maar juist deze eigenschap der spoordeursluis is voor ons een bewijs, dat dezelve bij de minste beweging van het water niet te gebruiken is. Gevoelt men bij het gebruik eener *bateau-porte* reeds de moeijelijkheid van het plaatsen derzelve in de sponningen bij deining of trekking des stroums, wat zal het dan zijn bij zulk een gevaarte met weinig stabiliteit en slechts op twee zijden eenigzins bevestigd? Met welk een toestel zal men zulk eene spoordeur in hare kas halen? REDELIJKHEID omschrijft de wijze, waarop zijne schuifdeuren bewogen worden, met groote naauwkeurigheid, en geeft daarmede te kennen, dat de gewone *middelen bij* zulke deuren niet toereikende zijn. De Heer SINGELS zegt alleenlijk, dat de beweging van zijne spoordeur hetzelfde zal voorstellen als de locomotiven op den ijzeren spoorweg; en uit dit gezegde is het duidelijk, dat de ontwerper de beweging der spoordeur bij deining en het water als eene kleinigheid aanmerkt.

Verder gelooven wij, dat alle deskundigen met ons de digtheid van de spoordeursluis zullen betwijfelen; men kan die in dit opzigt met geene *bateau-porte* vergelijken, en REDELIJKHEID gevoelde levendig, dat het digtvaren van zulke sluisdeuren groote moeijelijkheid in zich bevatte: vandaar alle die voorzorgen, door hem genomen en zoo uitvoerig beschreven. De Heer SINGELS geeft ons daaromtrent geen de minste waarborgen.

Wat eindelijk de sterkte van het getimmerte zelve aanbelangt, het voorname verband stelt, volgens het eigen zeggen van den ontwerper, een paar puntdeuren voor; derhalve is de sterkte ontleend uit een verband, dat SINGELS voor zulke groote sluiswijdten afkeurt; als *bateau-porte* is de zamenstelling veel zwakker, dan die der gewone *ba-*

teau-porte. Overigens zijn de opgaven zoo oppervlakkig, dat wij geen critisch onderzoek op het voor ons liggend plan kunnen te werk stellen. Of wij sluizen van 100 Rijnlandsche voeten opening noodig hebben, zullen wij niet onderzoeken. Bij het nagaan van het ontwerp kwam ons voor den geest: indien zulk eene inrigting niet gevorderd wordt voor eene wijdte van 100 Rijnlandsche voeten, dan kan die welligt voor eene mindere wijdte voordeelen hebben.

Een gevaarte van 100 voet lengte, 33 voet wijdte en 35 voet hoogte, op de voorgestelde wijze te timmeren, en in deszelfs kassen te plaatsen, is voorwaar geene kleinigheid, en om bij eene herstelling zulk een ligchaam op den wal te halen, zal geene mindere moeite kosten.

Wij vermeenen genoeg gezegd te hebben, om daaruit te kunnen afleiden, dat wij met eenige zekerheid durven voorspellen, dat de spoordeursluis van den Heer SINGELS, ter wijdte van 100 Rijnlandsche voeten, nimmer *in natura* zal aanschouwd worden.

Wij hebben ons bij uitsluiting met de spoordeursluis zelve bezig gehouden, omdat, hetgeen in den tekst over het daarstellen van omgekeerde gewelven gezegd wordt, als algemeen bekend te beschouwen is; ofschoon het als een voordeel, bij het mogelijke der daarstelling van zulk eene spoordeursluis, kan aangemerkt worden, dat het horizontale gedeelte van den sluisvloer slechts eene breedte van 33 voeten heeft. Echter moeten wij daar weder tegen aanvoeren, dat bij het gebruik eener *bateau-porte* het omgekeerde gewelf kan doorloopen, zoodat in dit opzigt de *bateau-porte* een aanmerkelijk voordeel boven de spoordeursluis bezit. Verder zal het den Heere SINGELS niet onbekend zijn, dat men aan het horizontale gedeelte der sluisvloeren, door het doelmatige plaatsen der zwalpen, waardoor de druk meer op de zijmuren overgebragt wordt, tegenwoordig veel meer sterkte kan geven, dan wel vroeger plaats had.

Het doet ons leed, het ontwerp van den Heer SINGELS niet in allen deele te kunnen toejuichen, ja zelfs het ge-

heel als onuitvoerbaar te moeten aanmerken; doch wenschen, dat dit den ontwerper niet zal afschrikken, om zich, ten nutte van het vaderland, verder op de verbetering der sluizen toe te leggen. Er is in den vorm der sluizen (de waaijersluizen uitgezonderd) in de laatste tijden hier te lande zoo weinig verandering gekomen, dat het de vereenigde inspanning der Nederlandsche waterbouwkundigen overwaardig is, om ook daarin den vooruitgang der wetenschappen aan te toonen.

De uitvoering van het werkje, en der plans, doet den uitgever eer aan.

Het Hartsgebergte en de Rijnstroom, Reisverhalen, genomen uit de Aanteekeningen van Mr. A. L. WICHERS en *Dr.* W. GLEUNS, JUN. *IIde Deel. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1839. *In gr. 8vo, 336 bl. f 4-:*

De lezer van dit Tijdschrift zal zich herinneren, dat wij bij ons verslag van het Iste Deel dezes werks (*) de Reizigers te *Göttingen* lieten. Met eene naauwkeurigheid, Akademieburgers waardig, wordt alles, wat tot de beroemde Hoogeschool in die stad betrekking heeft, beschreven. Geen gebouw en geene inrigting, die daarmede in eenig verband staat, bleef onbezocht; en wij moeten het onzen Reizigers nazeggen, dat men met eene loffelijke onbekrompenheid in de materiële behoeften van het hooger onderwijs voorziet. Zoo trok onze aandacht, »dat Prof. WÖHLER jaarlijks eene som van 6000 *Thaler* (*f* 10800) genoot, ten dienste van zijn collegie over de Scheikunde. Dit éene collegie," voegen zij er bij, »kost dus den Staat meer geld, dan de materiële subsidiën ten behoeve van al de kabinetten en inrigtingen der Groninger Hoogeschool te zamen genomen;" en dan meent men nog bij ons te lande, dat 's lands geldmiddelen te ruim voor het hooger onderwijs verlangd worden, en eischt daarop bezuinigingen, waardoor diegenen, welke het belang der zaak gevoelen, en bij ijver en lust voor de uitbreiding van kunsten en wetenschappen den besten wil paren om daartoe mede te werken, belet worden, datgene voor het onderwijs te kunnen doen, wat de tegenwoordige stand der weten-

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1839 bladz. 699.

schappen verdient." Zeer waar; maar bijna *f* 11000 alleen voor een *chemisch laboratorium* is dan toch ook een uitersten!

Inzonderheid trok onze aandacht de beschrijving der Bibliotheek, waarbij het ons alleen verwonderde, met geen woord van den beroemden HEYNE gewag gemaakt te vinden, aan wien deze boekerij toch niet alleen eenen schat van werken, (door 's mans veeljarige betrekking tot de *Göttingische gelehrte Anzeige*) maar, hetgeen nog veel meer geldt, die bewonderenswaardige inrigting te danken heeft, waardoor zij het, in bruikbaarheid, van zeer vele dergelijke, anders, wellig uitgebreider boekverzamelingen wint, naar het oordeel van allen, die de Göttingsche Bibliotheek hebben bezocht; ook meent *Rec.* zich te herinneren, dat in een onzer Tijdschriften, vóór eenige jaren, eene beschrijving dier voor de wetenschap zoo nuttige inrigting gegeven is. Bij deze gelegenheid valt ons eene navolgenswaardige schikking in, welke *Rec.* op de Akademische Bibliotheek te *Bonn* heeft gezien. Men heeft daar groote kartonnen kokers, die uitwendig de gedaante van een ingebonden boek vertoonen, en in welke de kleine stukjes, traktaatjes, Dissertaties enz., over een bepaald onderwerp handelende, worden bijeengestoken. De titels dier ingestokene stukjes worden buiten op den koker, bij wijze van register, geplaatst. Wij behoeven niet te zeggen, dat deze eenvoudige schikking gemakkelijk is voor den beoefenaar der wetenschap en hare *historia literaria*, en niet minder voor de orde der boekerij zelve verkieslijk. Van de Bonnsche Hoogeschool, gelijk van die te *Marburg* en *Heidelberg*, zeggen onze Schrijvers stip zijne plaats zooveel, als waardoor bewezen wordt, dat zij te midden van het beschouwen der schoone natuurtooneelen het hoogere genot des geestes niet vergaten, die zich verlustigt in menschelijke inrigtingen ter bevordering van kunsten en wetenschappen. Ook met het lagere schoolwezen hebben zij zich hier en daar bekend gemaakt. Niet onaardig, schoon het slechts een kleinigheid schijne, is eene bijzonderheid, die zij in eene armenschool te *Mainz* aantroffen, alwaar, »behalve het gewoon onderwijs, ook door eenen kleermaker onderrigt wordt gegeven in het verstellen van oude en gescheurde kleederen."

De Reizigers namen ook voor het overige *Göttingen* naauwkeurig in oogenschouw, en vertrokken vervolgens naar *Kassel*. Van de geschiedenis dezer stad, gelijk van de meeste

voornaame bezochte steden, wordt het een en ander aangestipt, kerkelijke en wereldlijke gebouwen bezocht, en inzonderheid de overheerlijke *Wilhelmshöhe* uitvoerig en *con amore* beschreven. Eene menigte van heerlijke gezigten moet zich daar vereenigen, en moeite noch kosten gespaard zijn, om de schoone natuur door de kunst te hulp ter komen, en het bekoorlijke en stoute nog des te meer te doen in het oog vallen. Vooral in waterwerken moet deze stichting uitmunten. De groote waterval (dien zij evenwel niet in werking zagen) begint met eenen stroom van drie dikke stralen water, welke over drievoudige, naast elkander aangebragte trappen vloeit, ter breedte van 12 ellen en ter lengte van 200 ellen; vallende dan nog in eene steenen waterkom met eenen val van 6 ellen! Langs dezen waterval leidt een steenen trap van 842 treden. De overige waterwerken zagen de Reizigers in beweging. Om ze gedurende een uur te doen werken, wordt eene hoeveelheid van omtrent 19000 vaten waters vereischt, waaruit men over de uitgestrektheid dezer werken kan oordeelen. Een fraai steendrukplaatje stelt het gezigt op de *Wilhelmshöhe* voor, gelijk een ander dat op de *Mainbrug* te *Frankfort*, en het laatste, uitnemend welgelijkend, dat op *Nonnenwerth*, *Rolandseck* en den *Drachenfels* van de bovenzijde des *Rijns* genomen. Het titelvignet vertoont de ruïne *Godesberg*. Het Reuzenslot op de *Wilhelmshöhe* heeft eene hoogte, die NB. met 902 treden beklommen wordt, en waarop een reusachtig koperen standbeeld van HERCULES staat, met het pedestal twaalf ellen hoog. In de knods van het beeld kunnen zeven personen plaats nemen.

Van *Kassel* ging de reis over *Marburg* en *Giessen* naar *Frankfort*, welke bekende stad met naauwkeurigheid wordt beschreven. Inzonderheid vergasten de Reizigers hunne lezers op eene opzettelijke vermelding der inrigtingen ter bevordering van kunsten en wetenschappen, van welke deze stad verscheidene aan den kunstlievenden ijver van vermogende burgers te danken heeft; b. v. het Medisch Instituut van SENKENBERG, het Museum van BETHMANN en dat van STÄDEL. Ook zagen zij er onder meer andere merkwaardigheden de gebouwen en zalen, die vroeger bij de keuze en krooning der Duitsche Keizers hunne bestemming hadden. Van *Frankfort* ging de reis naar *Maintz*; een gedeelte van het gezelschap deed die te water, een ander gedeelte te land over *Darmstadt*, *Heidelberg* en *Manheim*. Het moet hier

almede overvloeijen van heerlijke natuurtooneelen, die met warmte worden beschreven. Inzonderheid leveren de omstreken van *Heidelberg* wonderschoone gezigten op. Men bemerkte nu ook, in den omtrek der wijnlanden te zijn. Te *Weinheim*, tusschen laatstgenoemde stad en *Darmstadt*, dronken zij eenen wel niet zeer krachtigen, maar smakelijken rooden landwijn, die omtrent vijf cents de flesch kostte! *Schwetzingen*, een stadje, een paar uren van *Heidelberg*, (van welks gebouwen, slot, Hoogeschool en — vermaard wijnvat, wij kortheidshalve moeten zwijgen) is bezienswaardig om het antieke slot van den Groothertog, in welks tuin men allerlei *mythologische* tempels en standbeelden aantreft. Niet ten onregte zeggen de Schrijvers, »dat het te bejammeren is, dat hier zoo vele schatten zijn verspild geworden, om zoo vele uitheemsche, onderling strijdige en geen wezenlijk nut aanbrengende dingen daar te stellen." De *Moskee* alleen, die van *Minarets*, spreuken uit den *Koran* enz. voorzien is, kost *f* 300,000! De architect was ook opzettelijk naar *Konstantinopel* gezonden, om afteekeningen van *Moskeen* te maken. — Ook *Manheim* werd naauwkeurig opgenomen.

Het gezelschap vereenigde zich weder te *Mainz*, en begon nu aan dat gedeelte der reis, hetwelk bestemd was om het schoonste te bezoeken van de schoonste rivier van *Europa*, den *Rijn*, welks loop in eenige trekken beschreven wordt, met aanhaling van de schoone dichtregelen van LULOFS aan dien heerlijken stroom. Trouwens op meerdere plaatsen verlevendigen de Reizigers hun verhaal door de aanhaling van gepaste stukken uit vaderlandsche of ook wel Duitsche dichters, en zij doen dat met veel smaak, zonder de minste overlading. Te *Mainz* woonden zij een gedeelte van het feest ter eere van GUTTENBERG bij. Als *Hollanders* kon hun de hulde niet bevallen, welke, naar het oordeel van alle bevoegde onpartijdigen, aan KOSTER alleen toekomt. »Wat was natuurlijker, dan dat wij hier, te midden van eene feestvierende menigte, die GUTTENBERG feestelijk vereerde, onze hulde toebragten aan de nagedachtenis van onzen, door zijne vinding onsterfelijken landgenoot? Met vaderlandsch gevoel werd een toast aan zijne nagedachtenis toegebragt en met vaderlandsche geestdrift gedronken. Waarschijnlijk was dit de eenige feestdronk van dien aard, welke in die dagen in *Mainz* is ingesteld geworden." Wij teekenen nog dit

aan: »Rondom het standbeeld was, bij gelegenheid der inwijding, een groot amphitheater opgerigt, en aan de buitenzijde van hetzelve hingen aan lange staken de wapens der steden, die tot de oprigting van het standbeeld hadden bijgedragen, terwijl boven deze wapens de vlaggen dier plaatsen wapperden. Met eenige verwondering zagen wij ook het wapen der stad *Utrecht* met de geliefde vaderlandsche vlag. Hoe aangenaam het ons steeds is, wanneer wij de vaderlandsche kleuren mogen aanschouwen, hier echter beviel ons dit minder, en het Nederlandsche dundoek scheen ons toe hier minder eigenaardig en gepast te zwieren."

Te *Mainz* nam het reisgezelschap eene aak (*Nachen*) aan tot *Bonn*. Deze wijze van reizen bood hun de gelegenheid, om dit wonderschoone gedeelte der rivier op hun gemak te bezien, en overal, waar zij het verkozen, aan wal te stappen, gelijk zij dan ook hier en daar deden, bezoekende *Biberich*, *Wiesbaden*, het *Taunus*-gebergte, de heerlijke *Rheingau*, de *Johannisberg*, *Geisenheim*, *Rüdesheim*, enz. Wij behoeven niet te zeggen, dat zij op de plaats zelve de heerlijke Rijnwijnen dronken, waardoor de namen dezer plaatsjes wereldvermaard zijn geworden. Voorts zagen zij *Bingen*, het *Niederwald*, het slot *Rheinstein*, *Lorch*, *Kaub*, *St. Goar* en *Ober-Lahnstein*. Dit stoutste en schoonste gedeelte der Rijnoevers is tevens het land van *Sagen* en volksverhalen; enkele derzelven worden medegedeeld; onder anderen die der gebroeders bij de rotsen *Liebenstein* en *Steinfels*, en die van de *Duivelsladder*. Beide verschillen hier en daar van de verhalen in de *Volksverhalen en Legenden* van ROBIDÉ VAN DER AA, en zijn althans niet minder verhaald.

Te *Coblentz* vertoevende, bezagen zij de stad, benevens de vesting *Ehrenbreitstein*. Vervolgens stapten zij te *Neuwied* aan wal. Zij hebben gelijk, dat de breede en regte straten, gevoegd bij het over 't algemeen vrij goede voorkomen der huizen, deze plaats een vrolijk aanzien geven. *Rec.* echter merkte op, hetgeen onzen Reizigers niet in het oog schijnt te zijn gevallen, dat de laagte der huizen — hebbende de meeste slechts één verdieping — minder behagelijk is, vooral daar de straten zoo breed zijn. De Reizigers bezochten het vorstelijk lustslot *Monrepos*, waarin *Rec.* tot zijne spijt verhinderd werd, en voeren langs *Andernach* naar *Linz*, waar zij overnachten. Zij meenden van *Remagen* de *Leacherseé* te bezoeken, men ried het hun af om de moei-

jelijkheid van den weg. Te *Andernach* of *Brohl*, waar het gemakkelijker ware geweest zijn, hadden zij het verzuimd. *Rev.* heeft dat togtje van laatstgenoemde plaats gedaan, en herinnert het zich met een levendig genoegen. Bij de beoordeeling der *Rijnreize* van den Heer ENGELEN (*) heeft hij er iets van gezegd. Zij verkozen een uitstapje naar het *Ahrdal*, dat tegenwoordig veel bezocht wordt, en naderden nu met hun vaartuig langzamerhand het *Zevengebergte*. Op het door zijne ligging zoo beroemde eilandje *Nonnenwerth* bragten zij den nacht door, en beklommen den volgenden dag *Rolandseck* (waarbij de bekende *Sage* wordt opgehaald) en den *Drachenfels*. Den *Godesberg* bezochten zij gezamenlijk, waarna een gedeelte langs de *chaussée*, een ander met de *Nachen* naar *Bonn* vertrok. Vrolijker weg dan deze straatweg, vooral in de nabijheid der stad, heeft *Rev.* nooit gezien. Daar wordt dan ook huis bij huis, bijna zeide wij paleis bij paleis aangebouwd, die aan de eene zijde het gezigt hebben op den heerlijken stroom, aan den anderen kant op eene allerbevalligste landstreek, die door het gebergte omzoomd wordt. De *Kastelier* wees ons hier de woningen van verscheidene Hoogleeraren aan; wij benijdden hun hier het studeren in zulk eene schoone natuur. Dat zij *Clemensruhe*, *Poppelsdorf* en den *Kreuzberg* niet vergaten te bezoeken, spreekt van zelf. Te *Bonn* dankten zij de *Nachen* af en begaven zich met de stoomboot naar *Keulen*, waar onder anderen de overheerlijke *Dom* bezocht en van de schedels der zoogenoemde *Drie Koningen* gezegd wordt, dat *Milaan* ook voorgeeft in het bezit der echte te zijn. »Welke nu de echte zijn, is moeijelijk te beslissen; denkelijk zullen zij wel gelijke aanspraak daarop *maken*. Men vergeve ons onze ongeloovigheid!" Dit *maken* moet in *hebben* veranderd worden. Van *Keulen* deed een der reisgezelschappen een uitstapje naar *Aken*, en van daar naar *Dusseldorp*, waarheen het andere gezelschap met de stoomboot gegaan was. Met hetzelfde reismiddel keerde men terug tot *Emmerik*, vanwaar men over *Kleef* in het vaderland terugkeerde.

Eene fraaije Reis inderdaad, uitmuntend beschreven. Hier en daar getuigt eene enkele uitweiding van het heldere verstand en edele hart der Reizigers; zoo herinneren wij ons het

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1840, bladz. 509.

schoone, dat op het kerkhof te *Frankfort* gezegd wordt. Wij konden ons het genoegen niet ontzeggen, iets meer van dit goed geschreven reisverhaal te zeggen: Enkele misstellingen teekenden wij slechts aan. *Hampost, smuk, omgevingen* zijn kleine vlakjes in de andere zeer zuivere taal, en de steden, die in het Duitsch *Speyer* en *Meyland* heeten, moesten in het Hollandsch *Spiers* en *Milaan* geschreven zijn. De Reizigers hebben eer van hunne opmerkzaamheid en van hunne kennis (indien zij die gedaan hebben) dan hunt, aan wie zij de beschrijving verbouwden.

De Jezuitenorde, haar oorsprong, inrigting, bedoelingen en leer, benevens de verderfelijke aard van het Jezuitisme, uit het eigen Wetboek der Orde geschetst door Dr. SYLV. JORDAN, *Hoogleeraar in de Regten te Marburg. Vrij naar het Hoogduitsch bewerkt en met eene uitvoerige schets van de Geschiedenis der Jezuitenorde vermeerderd.* (Hier volgt eene aanhaling, in het Grieksch, van *Rom.* III: 13—18.) *Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs. 1840. *In gr.* 8vo. *XVI en* 388 *bl.* ƒ 3-60.

„Wenscht gij woelingen, omwentelingen, den geheelen ondergang van uw vaderland, roept dan de Jezuiten, laat de monniken herleven, sticht hoogescholen, bouwt prachtige Collegiën voor deze koene geestelijken; staat toe, dat deze driesten priesters op beslissenden, dogmatischen toon in *staatsaangelegenheden* uitspraak doen, de heiligen, door de rampen der volken en de vereischten van den menschelijken geest noodzakelijk gewordene, wetten aanvallen, verdoemen, verachten. Duldt, dat zij, om *verouderde* instellingen weder in het leven te roepen, door hunne heimelijke drogredenen de grondzuilen der maatschappij en der Staten omverwerpen, haat en tweedragt zaaijen, en met de wapenen van een (voorgewend) bovenmenschelijk, hooger gezag de volken aanstoken, om elkander wegens meeningen, die zij zelve niet verstaan, te verscheuren en te verdelgen." Behalven deze woorden, die de Abt DELACROIX AMBAUW reeds in 1827 tot zijne landgenooten rigtte, eene waarschuwing, die de behartiging verdient van allen, aan wie het geluk des menschdoms dierbaar is, dan mag voorwaar ook een werk, hetwelk

onder den bovenstaanden titel aangekondigd wordt, indien het slechts eenigermate aan die aankondiging voldoet, gewisselijk gerekend worden onder de zoodanige, die aanspraak maken op de belangstelling van het publiek. Zie hier de hoofdzakelijke opgave van den inhoud:

In de *Inleiding* stelt de Schrijver den Staat, de Kerk en de School voor, als die instellingen, waarop de *Jezuiten* (de Vertaler schrijft overal *Jesuiten*) ten allen tijde getracht hebben invloed uit te oefenen, en geeft zijn oogmerk te kennen, om het Jezuitisme te beschouwen in deszelfs geest, bedoelingen en werkzaamheid, en deszelfs gevolgen voor den Staat, de Kerk en het Onderwijs. *Iste Afd.* Oorsprong der Jesuitenorde. II. Inrigting der Orde. III. De beginselen, waarnaar het bestuur van het Genootschap geregeld wordt. Deszelfs handelwijze. IV. Schets van de Geschiedenis der Jesuitenorde sedert den dood des Stichters tot de opheffing der Orde, van 1556—1773. V. Opheffing der Jesuitenorde. De Ex-jesuiten en hun werk. VI. Herstelling der Jesuitenorde. VII. Uitbreiding der Jesuitenorde na hare herstelling.

Van het rijke onderwerp, door den Schrijver ter behandeling gekozen, heeft hij op eene wijze partij getrokken, die een' schat van wetenswaardige bijzonderheden aangaande het zoo beruchte genootschap aan het licht brengt, elders of in het geheel niet in onze taal, of niet zoo volledig en in zulk eene geleidelijke orde voorgesteld te vinden. Vooral verhoogt het de waarde van het werk, dat hetgeen van de Jezuiten gezegd wordt, hoe ongunstig het ook moge luiden, meestal boven alle tegenspraak verheven is, dewijl het uit de officiéle schriften, door het Genootschap zelve uitgegeven of als waar erkend, ontleend en bewezen wordt. Wij vonden onder anderen uit het *Institutum societatis Jesu*, gedrukt te *Praag* 1757, aangehaald de volgende opmerkelijke stelling der Jezuiten: »Om met de Kerk volkomen overeenstemmend te zijn, moeten wij, wanneer de Kerk bepaalt, dat iets, hetwelk in onze oogen *wit* schijnt, *zwart* is, *ronduit zeggen, dat het werkelijk zwart is.*"

De Vertaler heeft zich, over het geheel, loffelijk van zijne taak gekweten, en zelfs door zijne vrije bewerking, meer ingerigt naar de behoefte van zijne landgenooten, aanspraak op hunnen dank verworven.

Het doet ons daarom inderdaad leed, dat het aantal drukfouten in deze uitgave zoo groot is, dat wij het niet onopge-

merkt mogen laten. Behalve *er* voor *en*, *redeunt* voor *redeant*, *azelsis* voor *excelsis*, *libito* voor *libitu*, *niet mag* voor *mag*, *Thomistische* voor *Thomistische*, *reverentio* voor *reservatio*, *rigting* voor *rigtten*, vonden wij nog *verdrediging*, *kuechen*, *roomch*, en de laatste regel van bladz. 256 geheel weggelaten, waardoor natuurlijk de aldaar ongeëindigde zin tot onverstaanbaren onzin wordt. De misvorming van het werk is door dit een en ander zoo verregaande, dat wij onder het lezen meer dan eens twijfelden, of het ook aan een' Jezuitenstreek, die men den uitgever gespeeld heeft, moet toegeschreven worden.

Het Noorden; in Omtrekken en Tafereelen, door E. J. POTGIETER. *In II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1838, 1840. *In gr.* 8*vo. VIII*, 328 *en* 343 *bl. f* 7-50.

De Heer POTGIETER levert in deze beide Deelen eene zeer aangename lectuur, en zijn boek behoort onder diegenen, die eenen langeren duur verdienen, dan de leesgezelschappen aan de meeste werken bezorgen. Hij heeft eenen algemeenen titel gekozen voor eene verzameling van stukken, die van den meest verschillenden aard en inhoud zijn, maar daardoor als met eenen gemeenschappelijken band zijn verbonden, dat alle *het Noorden* betreffen. Men vindt hier reistogtjes, beschrijvingen van het land, schildering van zeden en gewoonten, historische herinneringen, legenden en volksverhalen, kleine novellen, proeven van poëzij, alle met het onderwerp en den titel in verband staande.

De vorm van dit boek is dus vol afwisseling, en zietdaar reeds eene groote verdienste. Het is toch niet te ontkennen, dat men in vroegere dagen bij ons wat te veel altijd het oude koepad langs ging. Wie meer of minder belangrijke berigten aangaande landen en volken wilde mededeelen, koos den dikwijls vervelenden vorm van eene eigenlijke reisbeschrijving, waarin gewoonlijk veel werd opgenomen, dat geene belangstelling kon inboezemen. De Heer POTGIETER begreep te regt, dat hij van deze gewoonte moest afgaan; ook over het Noorden bezitten wij genoeg dergelijke berigten, en, zoo hij zich van zijne voorgangers wilde onderscheiden, hij moest eenen anderen weg beproeven. Wie hier

dus droogc en deftig beredeneerde berigten over land en volk, over staatkundigen toestand, over klimaat, grond en voortbrengselen zoekt, hij legge het boek gerust ter zijde; want hij zal zich bedrogen vinden. Doch het boek behoort geheel tot het vak der schoone letteren; het maakt op geene wetenschappelijke verdienste aanspraak. Het wil onderhouden, behagen; het mengt het aangename en nuttige door een; het romantische gaat met het historische hand aan hand; de poëzij wisselt het proza gedurig af. Met één woord, POTGIETER heeft zich ook hier weder als een smaakvol, bekwaam en bevallig Schrijver doen kennen. Zijn stijl is los en gemakkelijk; vooral daar, waar hij verhalen en legenden mededeelt, slaagt hij gelukkig. Zijne vertalingen van Noordsche poëzij, over wier getrouwheid Recensent niet oordeelen kan, zijn met smaak gekozen en strekken den Noordschen Dichters tot eere. De versificatie is meestal zeer goed en laat weinig te wenschen over.

Na dezen lof, die niet wel met proeven is te staven, omdat deze te uitvoerig zouden moeten worden, zal Rec. toch ook zijne aanmerkingen mededeelen. De eerste daarvan is deze. De lezer stelt te veel belang in den Schrijver zelven, om niet te verlangen, iets meer van hem te weten. De persoonlijkheid des verhalers komt overal te zeer uit, dan dat men niet begeerig zou worden, om iets van het eigenaardig en de omstandigheden zijner reize te kennen. De Schrijver heeft dus te veel of te weinig over zichzelven gesproken. Toen DUMAS zijne geestige reistafereelen in het licht zond, waarin nog wel meer verdichting zal gevonden worden, dan in de ontmoetingen van POTGIETER, die toch ook de wezenlijkheid wel wat zal hebben opgesierd, gaf hij vooraf eene geschiedenis van de *quasi*-aanleiding tot zijne togten. Van POTGIETER wenscht de lezer ook te weten, hoe en waarom hij in het hooge Noorden kwam, en hij zou hem in dat geval nog met meer genoegen vergezellen. Nu weet hij van den persoon, die toch gedurig weder voor hem treedt, te weinig, en kan zich minder in de voorgestelde omstandigheden verplaatsen.

Een tweede gebrek is, dat hier en daar de stijl wat gerekt is; niet daar, waar de Schrijver verhaalt, maar waar hij zich aan bespiegelingen overgeeft; daar is ook niet alles even natuurlijk en eenvoudig; van tijd tot tijd is er iets gekunstelds in den stijl, een zeker jagen naar effekt, dat Rec.

althans niet behagen kan. Zoo heeft ook de Heer POTGIETER te veel talent, dan dat hij, om geestig te zijn, zijne toevlugt behoeft te nemen tot het caricaturiseren van *Engelschen*; iets, dat zoo menigvuldig reeds is geschied, dat de aardigheid er glad af is. De oude trekken en zonderlingheden, een weinig gevarieerd, keeren te dikwijls terug.

Doch deze aanmerkingen nemen niet weg, dat Rec. dit boek met groot genoegen heeft gelezen, en het met volle ruimte als eene aangename, welgeschrevene en meer dan alledaagsche lectuur aanbeveelt. De Uitgever heeft voor eenen netten druk gezorgd; maar de steendrukplaten zijn niet zeer gelukkig uitgevallen.

Ode en Gebed, bij de Inhuldiging van Z. M. WILLEM II, *Koning der Nederlanden. Door* H. H. DE GRAAFF. *Te Dockum, bij* D. Meinderma, Wz. 1840. *In gr.* 8vo. *IV en 24 bl.* *f* :-40.

Gelijk bij alle soortgelijke gelegenheden, ontbreekt het ook thans reeds, bij de beklimming van den Troon der *Nederlanden* door een' anderen Vorst, niet aan Feest- en Jubelzangen; en wij hebben er gewis nog meerdere te wachten, zoodat de Redactie van dit Tijdschrift zich niet verbindt, om van alles verslag te geven, wat haar daarvan met dat doel mogt toegezonden worden. Ref. heeft zich echter alleen met het hem nu toegezondene bezig te houden, en vangt zijne aankondiging aan met te zeggen, dat het zeer keurig is uitgevoerd, en dus van die zijde den Uitgever, die tevens de Drukker is, eer aandoet.

Wij komen nu tot den inhoud. Na eene welgestelde Opdragt aan den Koning, in welke de *Fries* zijne nationale fierheid niet verzaakt, (ofschoon wij niet kunnen instemmen met het elders uitgesproken oordeel, dat dit ten koste van de vrijheidsliefde der overige *Nederlanders* geschied zou zijn,) vinden wij een' *Voorzang*, hoofdzakelijk tot aanloop en tot ontwikkeling van het denkbeeld dienende, dat de Nederlandsche Dichter, het gevoel van wiens hart hem tot zingen spoort, zich niet door de gedachte moet laten afschrikken, dat onze grond en luchtstreek der Poëzij minder gunstig zouden zijn, dan die van het klassieke *Griekenland*. Dan volgt de *Inhuldigingsode*, in welke het besluit van Koning WILLEM FREDE-

RIK, om zich, bij klimmenden ouderdom, van de staatszorg te ontslaan, geprezen en zijn Opvolger *de onwrikbre vorst* wordt genoemd, die door geen storm beroerd wordt, terwijl 's Vorsten erkende deugden daarna, in krachtige regels, opgesomd worden, en de wensch geuit, dat alle rangen en standen der Maatschappij, dat Wetenschap, Kunsten en Nijverheid, onder zijn bestuur bloeijen mogen. Het *Gebed*, in Alexandrijnsche versmaat, bevat, na eene dichterlijke hulde aan het Opperwezen, naar de gelegenheid des tijds zeer gepaste beden voor het heil van Vorst en Volk.

Het dichtstuk van den Heer DE GRAAFF wint het reeds nu van verscheidene andere, welke wij, te dezer gelegenheid lazen, ook in den vrijen, den echten *Nederlander* passenden toon, waardoor het zuiver blijft van de zoo hinderlijke, aan afgoderij grenzende vleitaal, die den rondborstigen en nederigen Vorst, wien zij toegezongen wordt, zelven het eerst en meest moet hinderen. Want dat wij *Nederlanders*, zoo als wij in de *Ode* bij herhaling lezen, dien Vorst *met have en goed* toebehooren, kan, in den geest, welken de Dichter doorgaande aan den dag legt, wel niet dan voorwaardelijk, geenszins in den zin van slaafsche lijfeigenschap, opgevat worden.

De Dichter houde het ons, bij den lof, dien wij deze zijne zangen gaarne doen wedervaren, ten goede, dat wij bekennen moeten, in het 4de couplet der *Ode* zeer lang naar het verband van den zin te hebben moeten zoeken. Bovendien geeft het *weêrstond*, in den aanvang van den 3den regel, eene duisterheid. De Grijsaard, die ongetwijfeld hier bedoeld wordt, heeft, onzes oordeels, wel degelijk aan talrijke gevaren moedig het hoofd geboden; maar zou dit, wil de Heer DE GRAAFF gewis zeggen, misschien niet voortdurend meer hebben kunnen doen. Het gekozen woord doet echter dit denkbeeld niet duidelijk uitkomen. *Verbolgd*, voor *verbolgen*, in datzelfde couplet, is, overigens, geen fraai, indien zelfs een geoorloofd Hollandsch woord, evenmin als wij *het golfgeklots*, dat *alles 't onderst boven* PLONDERT, eene gelukkige uitdrukking noemen kunnen.

In den 3den regel van het *Gebed* hapert iets in de maat; maar dit is mogelijk eene drukfeil.

De Heer DE GRAAFF ga voort zijn dichterlijk talent te ontwikkelen; schenkt hij de voortbrengselen daarvan, na bezadigd overzigt, het Publiek, zij zullen met genoegen ont-

vangen worden. Wat zijne wenschen en beden betreft, de Hemel verhoore die!

De Chineesche Wereldburger. Door OLIVIER GOLDSMITH. *II Deelen. Naar het Engelsch. Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1840. *In gr. 8vo. 516 bl. f* 5 - 50.

Voor hen, aan wie dit werk in het oorspronkelijke niet bekend is, diene, dat het reeds vele jaren geleden door den beroemden GOLDSMITH is geschreven, in den trant der bekende *Lettres Chinoises, Cabbalistiques* enz.

Een Chineesch wijsgeer, die door zijnen gedurigen omgang met de *Engelschen* reeds in zijn vaderland de Engelsche taal geleerd heeft, maar voor het overige onbekend is met hunne zeden en gewoonten, reist naar *Engeland*, ten einde deszelfs rijkdom, gebouwen, kunsten, wetenschappen en nijverheid op de plaats zelve in oogenschouw te nemen. De brieven aan zijne vrienden in *China*, die den inhoud van het werk uitmaken, behelzen de berigten van hetgeen hij ook met betrekking tot het karakter, de godsdienstige denkbeelden en zeden en gewoonten der *Engelschen* opmerkt. Daar deze brieven reeds omstreeks de helft der vorige eeuw geschreven zijn, spreekt het van zelf, dat in het werk het een en ander voorkomt, hetwelk, gelijk de Vertaler te regt zegt, niet meer op den tegenwoordigen tijd betrekkelijk is. Nogtans ook op onzen leeftijd, en niet alleen op de *Engelschen*, maar ook op onzen landaard, is zeer veel van hetgeen de schrandere *Chinees* opmerkt toepasselijk. De Schrijver zegt: »Ik wil wat nieuws beproeven. Het huisraad, de kramerij en de vuurwerken van *China* zijn lang door de mode op hoogen prijs gehouden. Ik wil eene kleine lading Chinesche zedekunde uitkramen. Indien de *Chinezen* hebben bijgedragen om onzen smaak te bederven, wil ik het beproeven, in hoe verre zij ons verstand kunnen helpen vermeerderen."

Ten einde onze lezers in de gelegenheid te stellen, om eenigermate te oordeelen over hetgeen hun in deze vertaling aangeboden wordt, plaatsen wij het volgende tot eene proeve:

»De meeste dames alhier," zeide de *Chinees*, »hebben twee aangezigten, een om in te slapen, en een ander om in gezelschap te vertoonen; het eerste wordt gewoonlijk voor

den echtgenoot en de overige huisgenooten bewaard, het andere wordt aangedaan om aan vrienden buitenshuis te behagen; het huiselijk aangezigt is dikwijls tamelijk minbeduidend, maar dat om uit te gaan, ziet er wat beter uit; dit wordt altijd aan het toilet in de plooi gezet, waar de spiegel en de genadebrood-etende nicht den raad beleggen en de tint voor den dag bepalen."

»Ik kan niet voor de waarheid van het gezegde instaan, dit is echter zeker, dat zij in huis meer kleederen dragen dan daar buiten; want ik heb eene dame, die in hare kamer bij het minste togtje scheen te bibberen, half naakt op straat zien verschijnen."

»Eenige dagen geleden, langs een der gevangenissen gaande, kon ik mij niet onthouden, eenige oogenblikken te blijven staan, om naar eene zamenspraak te luisteren, welke ik dacht dat mij eenig vermaak verschaffen zoude. Het gesprek had plaats tusschen eenen voor schulden gevangene door de tralies der gevangenis, eenen zakkedrager, die even zijnen last had nedergezet om wat uit te rusten, en eenen soldaat aan het venster. Een bedreigde inval der *Franschen* was hun onderwerp, en ieder der sprekers scheen vurig te verlangen om zijn land van het dreigend gevaar te bevrijden. »Wat mij aangaat," riep de gevangene uit, »het meest ben ik voor onze vrijheid beducht: als de *Franschen* overwinnaars zijn, wat zal er dan van de Engelsche vrijheid worden? Mijne goede vrienden, vrijheid is het voorregt van den *Engelschman*; haar moeten wij behouden ten koste van ons leven; neen, de *Franschen* zullen ons haar niet ontrooven." — »Ja, slaven!" riep de zakkedrager uit, »zij zijn altemaal slaven, slechts geschikt om pakken te dragen, geen een uitgezonderd. Liever, dan mij tot de slavernij te vernederen, zou ik als soldaat dienst nemen." De soldaat riep met veel eerbied en vuur uit: »Niet zoo zeer onze vrijheden, maar onze Godsdienst zou door deze verandering lijden; ja, onze Godsdienst, mannen! De Duivel moge mij in vuur doen verzinken," dit was de plegtstatige toon zijner bezwering, »als het niet met onze Godsdienst gedaan is, wanneer de *Franschen* komen."

Allerwegen geeft de Schrijver blijken van zijne rijke menschen- en wereldkennis, en van zijne begaafdheid, om met echten *humor* zijne denkbeelden voor te dragen. De vertaling is goed uitgevallen; weshalve wij met gerustheid dit

werk der opmerkzaamheid van onze lezende landgenooten durven aanbevelen.

Nootenkraker en Muizekoning. Eene Vertelling voor groote en kleine Kinderen. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van HOFFMAN, *door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1840. *In kl.* 8vo. 108 *bl.* f : - 60.

Een sprookje van *Moeder de Gans!* Aardig en los verteld! Men kent het zonderlinge genie van HOFFMAN, wiens stukken nu eens phantastisch en zwart als de nacht zijn, dan weder vrolijk en speelziek, of interessant en boeijend, gelijk die van weinige anderen. Men vergelijke eens zijne *Nachtstukken* met dezen *Nootenkraker!* Welk een verschil! De laatste is eene vrolijke speling der verbeelding, die een miniatuur tooverrijk schept en daarin naar willekeur ronddoolt, zonder ander doel, dan zich te vermaken. Wie dus meer dan een aardig en sierlijk sprookje zoekt, zal zich bedrogen vinden. Maar de *kleine* kinderen zullen de tooverhistorie verslinden, en er geen meer kwaad uit leeren, dan uit *klein Duimpje*, *Roodkapje*, enz. Onder de *groote* kinderen zullen er zijn, die de losheid en levendigheid der vertelling en der phantasie van den Schrijver op prijs stellen. De Heer VAN LENNEP zal met de overbrenging wel geenen letterkundigen roem beoogen, en zijn naam zal wel grootendeels genoemd zijn, om aan *Nootenkraker en Muizekoning* een goed onthaal te verschaffen. Dat hij zich overigens goed van zijne taak gekweten heeft, behoeft geene herinnering.

Josephat, Zoon eens Konings van Indië. Door C. SCHMID. *Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1839. *In kl.* 8vo. 156 *bl.* f 1 - 50.

Zoo luidt de titel voor het werkje zelf; op den gekleurden omslag wordt hierbij nog gevoegd: *Eene Geschiedenis uit de Christelijke Oudheid.* De naam van den Schrijver en het formaat van dit boekje deden ons in hetzelve een boekje voor de jeugd verwachten. Bij de lezing echter ontdekten wij, dat het niet zoo zeer uitsluitend voor jonge lieden, maar meer bestemd is voor lezers van iederen leeftijd. De Auteur

is door zijne schriften voor de jeugd gunstig bekend; en wij gelooven ook, dat zijn talent vooral bestaat in zijne geschiktheid om voor het jeugdig publiek te schrijven. Voor lezers, die in behoefte en vatbaarheid der jeugd het naastbij komen, minder onderwezene, eenvoudige menschen namelijk, gelooven wij, dat de lezing van dit werkje nuttig kan zijn. Eene zekere oppervlakkigheid in de voorstelling der waarheden van het Christendom, en de onwaarschijnlijkheid van sommige gedeelten des verhaals, zullen aan zoodanige lezers minder hinderen. Ofschoon niet bij uitsluiting voor de jeugd geschreven, kan het boekje ook door deze met nut gelezen worden. In hetzelve heerscht een goede, Christelijk-godsdienstige geest. De vertaling is wel uitgevallen, en, behalve het titelvignet, bevat het werkje ook de afbeelding van den Schrijver.

ALMANAKKEN VOOR HET JAAR 1841.

(*Eerste Verslag.*)

> En zie eens bij het maandbegin
> Maar even de recensies in.
> *Nederl. Muzen-Alm.* 1841. bl. 123.

Wij beginnen onze gewone jaarlijksche Almanakken-aankondiging met de zoogenoemde pracht-Almanakken, voor zoo verre ze ons ter hand kwamen, en onder deze heeft de eerste plaats de

Nederlandsche Muzen-Almanak. XXIIIste Jaar. Te Amsterdam, bij J. H. Laarman. *f* 3-50.

die evenwel, even als de eerstvolgende, alleen daarom een *Almanak* kan heeten, omdat de titel hem noemt: *voor* 1841; ofschoon er anders van het zoogenoemde Kalenderwerk niet het minste inkomt, dat, wèl beschouwd, dan ook maar een onnoodig bijhangsel is, vooral als het een onbeduidende, oppervlakkige Kalender is, en niet zoo als die in den *Muzen-Almanak* voor 1839, die niets te wenschen overliet. Hij verschijnt ditmaal voor het eerst onder Redactie van den Heer N. BEETS, die zich als Dichter reeds eenen in vele opzigten welverdienden naam heeft verworven. Wij hopen, dat zijn arbeid aan dit jaarboekje hem en der Nederlandsche

Zanggodinnen eer zal aandoen. Hij stelle zich die taak echter niet als zeer gemakkelijk voor, en houde — eigene ondervinding met eene andere onderneming doet *Rec.* zoo spreken — in het oog, dat gestrenge onzijdigheid hem hierin moet besturen, en vooral geene, anders eenigzins verschoonbare, voorkeur voor zekere school aan deze onpartijdigheid hinder mag toebrengen. Wij wenschen hem de ruimste medewerking, en hopen, dat onze vaderlandsche Dichters, vooral ook de ouderen, aan onze welmeenende opwekking zullen gehoor geven, om te helpen zorgen, dat de *Musen-Almanak* weder worde, wat hij in vroegere jaren meer was, dan thans, de vertegenwoordiger van den stand onzer poëzij, eene soort van Nederlandsch *Pan poeticon*. Sommigen misten wij ook nu met evenveel leedgevoel, als wij met blijdschap anderen vonden. Onder de laatsten tellen wij BOXMAN, KLIJN, SPANDAW en TOLLENS. STARING behoort niet meer onder de levenden. Een berigt aangaande hem besluit dit boekje, kort en onvolledig; wij hadden hier, zoo niet meer over den *man* en zijne lotgevallen, dan toch stellig *iets* en dat wel *veel meer* over den *Dichter* begeerd, vooral omdat hij „op den Nederlandschen Zangberg geheel op zichzelven *stond*." Wij begonnen daar ongevoelig met het allerlaatste, en wat zouden wij ook van het allereerste anders zeggen, dan dat het een *Lenteliedje* van onzen onnavolgbaren TOLLENS is, wiens Zoon, wat verder, in zuiverheid van dictie den leerling van den beroemden Vader verraadt. Het stukje, op dat Lenteliedje onmiddellijk volgende, is op zichzelf eene lieve, aandoenlijke *elegie*, waarin de *Vlaamsche* spelling en een paar onjuiste uitdrukkingen ons minder *hinderden*, dan het denkbeeld, waarmede wij ons niet regt vereenigen kunnen, om *Belgische* gedichten in eenen *Nederlandschen Muzen-Almanak* te plaatsen. De Redacteur spreekt hiervan in het Voorberigt met kennelijke goedkeuring en verdere uitnoodiging, die wij voor ons liever van de Redactie van *andere* Almanakken vernamen. De *Nederlandsche Muzen-Almanak* blijve — zonder volkshaat wordt het gezegd — NEDERLANDSCH. Wij betwisten daarom, noch aan LEDEGANCK, noch aan VAN DUYSE, noch aan VERVIER dichterlijke gaven, (aan de twee eersten het minste) en eeren de gevoelens, die de laatste uit ten aanzien der verbroederring tusschen de beide staatkundig gescheidene volken. Ook een *Fransch* vers van CLAVAREAU, zij het dan ook eene vertaling uit het Nederduitsch, voegde hier minder.

Van BORGER ontvangen wij een nagelaten gedichtje, *ter zilveren bruiloft van* VAN DER PALM, met genoegen, om den man, die het vervaardigde, en den man, dien het gold, beiden waardige overledenen; het vers is, zonder eigenlijk grappig te zijn, vol luimige denkbeelden, en ongetwijfeld bij de gelegenheid met welverdiende toejuiching ontvangen. Voor de uitgave is het te weinig gekuischt, en BORGER zelf zou geene matte herhalingen hebben laten drukken, als:

Komt frissche maagden, frissche maagden!
Ontvlugt, ontvlugt die slavernij,
Een juk van vijentwintig jaar
Weegt bitter, bitter, bitter zwaar.

De Redacteur geeft een seer gekunsteld vers *op Aleides verjaardag*; een tamelijk aan JACOBA VAN BEIJEREN, ten geleide van een plaatje, dat het graveerstift van LANGE evenzeer eer aandoet, als de teekening van PIENEMAN in juistheid van kostuum den Historieschilder waardig is. Ook geeft de Heer BEETS nog een gedichtje aan JOZEF, beter, dan de gekunstelde aanhef:

O Zone Rachels (waarom niet Zoon van Rachel), Israels elfde,
Maar eerstling der verkoren vrouw!
Toen over u het trotsch gebouw
Der Faraö's zijn zoldring welfde, enz.

Bij eene andere gravure van TETAR VAN ELVEN, naar eene schilderij van onzen eenigen SCHOTEL, met navolgenswaardige heuschheid afgestaan door den Heer A. VAN DER HOOP, JUN. te *Amsterdam*, leverde BEELOO een gedichtje, dat, over en om een prentje gemaakt, niet kwaad is. HASEBROEK leverde, behalve een paar andere gedichten, waaronder dat aan Koningin VICTORIA *bij haar huwelijk* uitmunt, (*gehoorzamen* is een klein vlekje, gelijk ook *wees throonen* voor *troons*, of *th*, indien HASEBROEK zoo verkiest te spellen) — levert, zeggen wij, een versje bij een allerliefst plaatje van ZEELANDER. Een zinnebeeldig prentje, behoorende bij dichtregelen van VAN OOSTERWIJK BRUYN, dat met een' aardigen zet eindigt, is voor eenen niet-*Amsterdammer* naauwelijks verstaanbaar. P. HOEVE doet in *een dag in Mei* het talent eener blinde in het schilderen

van de zigtbare natuur bewonderen; het overige is niet zoo bepaaldelijk op eenen Meidag toepasselijk (*). KLIJN houdt zijnen roem minder in een Philippine-versje staande, dan in een stukje *aan het Meer van Genève*, in hetwelk men den Zanger van *Zwitserland* proeft. HEIJE geeft onder anderen niet onverdienstelijke minneliederen. TEN KATE een »lied in den ouden trant," hier en daar wat gekunsteld, maar toch hier en daar ook der zangerigheid van HOOFT op zijde strevende:

'k Heb toen gedroomd van de bloosjens der roosjens,
Die 'k eens zagh staan op uw wanghetjens roodt,
Handetjens, tandetjens, elpene doosjens,
Waar ghij den sleutel mijns Hemels in sloot;
'k Heb toen gedroomd van de looghjens dier ooghjens,
Zonnen mijns levens, mijn zoet en mijn zorgh,
Zachtkens beschaduwd doorloddrige booghjens,
Waarin de Minne zijn kokertjen borgh.

Maar wij kunnen alles niet vermelden, en besluiten daarom met poëzij van het allereerste water. (Men vergeve ons deze juwelierachtige uitdrukking, waar wij van kostbare juweelen spreken.) De afbeelding van den Eerw. TER HAAR, over welker waarde als portret *Rec.*, bij mangel van persoonlijke kennis, niet oordeelen kan, versiert dezen jaargang, maar meer nog wordt die opgeluisterd door twee gedichten, eene *Elegie aan een spelend kind* en *het strand te Katwijk*, die beide den maker eenen rang geven onder onze eerste Dichters. Noode onthouden wij ons van eenige mededeeling; maar te lang reeds toefden wij bij de *Muzen*, en moeten ons nu ook meer bekorten.

Aurora, uitgegeven door Mr. J. I. D. NEPVEU. Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. *f* 4.-90.

In sierlijkheid van druk, papier, plaatwerk en band mag deze wel de eerste plaats beslaan onder onze pracht-Almanakken. Wij herhalen echter onze billijke klagt over de gave overname van *Engelsche* platen uit Almanakken voor 1841, zoodat ook nu een jaarboekje, opgedragen aan H. K. H.

(*) »De laatste ster sterft in 't nog schoemrige Westen," is een sterk stootende en stuitende regel.

de Kroonprinses, voedt met de kruimkens, die van de tafel der *Britten* vallen, zoo als wij verleden jaar zeiden. Wij willen op de kunstwaarde dier plaatjes niets afdingen, maar nemen dan toch de vrijheid op te merken, dat men ons wel iets goeds van vaderlandsche kunst geven kon voor *f* 4-90, waarvoor men nu bekomt 278 bladzijden fraaijen letterdruk op *velin*-papier in klein 8vo, verguld op snede en in netten gedrukten lederen band, benevens zeven platen, die niets dan het papier, de moeite en eene afgebruikte Engelsche plaat hebben gekost; ook de titel schijnt Engelsch werk. Aldus handelende, heeft men er zelf schuld aan, wanneer de vaderlandsche kunst bij die der vreemden achterstonde; zij, die dergelijke prachtwerkjes koopen, behoorden dit te bedenken, en den uitgevers het verkeerde van dit pronken met vreemde vederen te doen gevoelen. En men sla slechts het oog op den *Muzen-Almanak*, om het vreemde niet zoo buitensportg boven het inlandsche te verheffen. Het is in dit jaarboekje, als op de in hetzelve beschrevene »heele lieve Soirée": »op die tafel speelden de Engelsche staalgravures — om hare fijnheid en zwarte luchten, waartegen witte kasteelen uitkomen, zoo hoog geroemd — eene eerste rol; dáár lagen de *Scrapbooks* van het toekomende jaar." Wij komen tot den inhoud.

Voor het *Proza* geeft de Redacteur een uitvoerig verhaal, dat zich met genoegen lezen laat, ofschoon juist niet diep van vinding, daar men de eenzelvigheid van *Tobias* en *Elisabeth* al spoedig voorzien kan; benevens eene niet magtig veel beduidende reisontmoeting in het *Ahrthal*, die meer ijselijk dan belangrijk is; voorts een paar stukjes van HELDRING in zijnen naïf-godsdienstigen, maar niet overal ongekunstelden toon, en de reeds aangehaalde beschrijving eener *Soirée* in de groote wereld, vol leven en vernuft, waaromtrent wij alleen zouden aanmerken, dat de partij welligt niet stijf genoeg is, en dat het eindigen met het breken van eene menigte porselein enz. te veel herinnert aan het *Gastmaal* van DE LANNOY, een der geestigste dichtstukken in onze taal, waarmede, gelijk met deze lieve *Soirée*, men VAN OOSTERWIJK BRUIN's *familiair souper* vergelijke.

De *Poëzij*. De toehuldiging aan de Kroonprinses is — goedgemeende *bombarie*. H. K. H. wordt hier nog Erfprinses genoemd, daar het drukken en grootendeels het binden reeds gereed was vóór de overdragt der kroon aan den tegenwoor-

digen Koning, gelijk berigt wordt op een blaadje achteraan, in de buurt der voor zulk een prachtboekje te lange lijst van misstellingen en drukfouten. Het was hier waarlijk wel eene *taak*, dichtstukjes tot de platen te vervaardigen! LESTURGEON heeft, in zijn vers aan *Mina*, de stelling, dat de weduwe niet behoone te hertrouwen, welligt wat overdreven. TEN KATE is in »*hoe zij stierf*" en *lief Elsje* niet ongelukkig geslaagd, hoewel het laatste »lied in den ouden trant" niet op éénen dag met dat in den *Muzen-Almanak* te noemen is. Deze Dichter, wien wij geene bekwaamheden, ook in het taalkundige, ontzeggen, make toch niet te veel jagt op verouderde woorden! *Welpelijn* en *kindekijn* staan er om het lieve rijm, waaraan wij, tot weerslag op: *verwijl ik*, ook het woord *kijlik*, voor *huwelijk*, te danken hebben. Gelukkiger, dan de genoemden, en dan VAN ZEGGELEN in *de Eerstgeborene*, slaagde BENNINK JANSSONIUS met *Bouwvullen*; gelukkigst DE ROODE VAN ZUYLICHEM in *Agnes* en VAN DEN BERGH in *de Redding*. MEPPEN geeft fiksche *jamben*; eene versmaat, waarin BECKER de bekende *Apostrophe* van MILTON *aan de Zon* (*Paradise lost*, B. III. *Init.*) overbrengt. GREB geeft twee stukjes; wij lazen van hem geen beter, dan het tweede — omdat wij geen vers van hem zagen, waarin pronk en opschik minder doorkijkt. DE LESPINASSE toont in een »Fantastisch verhaal," wat dit *Fantastische* is; allerlei ijselijkheden in wilde verzen, die somtijds alleen daarom verzen zijn, omdat ze als zoodanig gedrukt en van een paar rijmwoorden voorzien zijn. Wat is:

Hij was een van die menschen, die
Van 't aardsche leven meer
Verlangen, dan den sterfling is
Gegeven door den Heer.

anders dan *proza*, *metrisch* gedrukt? Men zie over zulke en allerlei andere gekke *poëtische excentriciteiten* den regt luimigen *Rijm-epistel* van den »Autheur der *Neven*," die den bundel opent. Maar wij mogen niet verder *uitwijden*, zoo als de Redacteur bij herhaling schrijft, en hebben openhartig het onze van dit fraai gekleede papieren kind gezegd, zonder geacht te willen worden te behooren tot die »gestrenge beoordeelaars," aan welke J. VAN LENNEP een fiksch vers rigt, dat aan het slot, om des lieven rijms wille, eene letter

mist. B. PZ. DE KANTER toont in een stukje *aan de Schemering* zijne heerschappij over de *metra* der Ouden, en staat in derzelver overbrenging in onze poëzij waardig naast — welligt zelf boven — VAN DER WOORDT. De

Almanak voor het schoone en goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 80.

is en blijft toch maar een uitmuntend jaarboekje, smaakvol van inhoud, net van uitvoering, en buitengewoon laag van prijs. OLTMANS en Mejufvr. TOUSSAINT hebben eer van hunne verhalen, de laatste vooral; maar, daar deze beide, met nog een gedicht, waarop wij zoo aanstonds even terugkomen, te zamen 134 van de 180 bladzijden beslaan, is dit betrekkelijk wat lang. De plaatjes zijn lief; maar wat zullen wij zeggen van het rijmpje — meer is het waarlijk niet — door BERTS voor een derzelven *gemaakt*? Heeft de smaakvolle Redacteur zich door den naam des Dichters tot het plaatsen van iets zoo onbeduidends laten verlokken? De overige versjes mogen er staan, het eene beter dan het andere. TOLLENS geeft zijne vertaling van het bekende: *Philemon*, waar met kieschheid *Jupiter* en *Mercurius* tot de bezoekers gemaakt zijn. Niet zonder winderigen ophef heeft men in de Couranten uit dien hoofde aangekondigd, dat de jaargang voorzien was met een uitvoerig Dichtstuk van TOLLENS." De lezer, die de kluchtige geschiedenis niet mogt kennen van den man, die den dood eerst in een' peerenboom en daarna in een' leuningstoel vastsnoerde, verwijzen wij naar dit Tijdschrift, 1828. Mengelw. bladz. 99—106, waar hij haar vinden kan. Eene reden te meer, om er zooveel wind niet mede te breken.

Nederlandsche Volks-Almanak. Te Amsterdam, bij J. H. en G. van Heteren. *f* : - 75.

is niet zoo prachtig uitgedoscht; het is ook een *Volks*-Almanak, die zich waarlijk zeer goed houdt. Versjes op den Haarlemmer spoorweg zijn *à l'ordre du jour*. Hier heeft men er een plaatje bij. Het voorbeeld van vrouwenmoed is bijna voorbeeldeloos; het wordt echter als waarheid opgegeven. Voorts gaven bekende en minbekende Dichters en Prozaschrijvers hunne schatting aan dit boeksken, dat daardoor

een aanbevelingwaardig geheel oplevert. De verjaardagen van het Vorstelijke Huis zijn hier, even als in den eerstvolgenden, nog vóór den troonsafstand gedrukt.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Te Hoorn, bij Gebr. Vermande. *f* : - 60.

Laat men elders proza en poëzij afwisselen — hetgeen ons ook blijgeestiger dunkt — hier staat elk in zijn gelid. Van het eerste is *vierentwintig uren op wacht*, door A. W. P. W—L, vooral niet het minste, inzonderheid door de aardige aanwending van militaire zegswijzen. VAN NOOTHOORN schrijft over de *kunst om rijk te worden*, niet buiten de waarheid, maar wat scherp. Nu, *satire* wil wel eens meer wat overdrijven. De *Tabellen van het leven eens ouden Vrijers* en *eener oude Vrijster* komen vrij wel overeen met de *Levensthermometers* in het Mengelwerk van dit Tijdschrift voor 1821, blads. 678. Het *Sermoen van Pater Brom* is niet kwaad, gelijk de versjes over het geheel hier goed te huis behooren. De blijgeestigheid is — Hollandsch, echt Hollandsch, dat is niet onkiesch. Proza en poëzij hebben ieder een plaatje.

Van de Provinciale Volks-Almanakken kwamen ons nog twee ter hand. De oudste, de vader der overigen, de

Geldersche Volks-Almanak. Te Arnhem, bij G. van Eldik Thieme. *f* : - 75.

heeft billijk den voorrang. Het voorberigt van den Redacteur heeft *meer* — het iets over STARING (vreemd genoeg tusschen het voorberigt en het kalenderwerk geplaatst) *veel minder*, dan men verwachten zou. Het Mengelwerk is weder regt goed en gepast, voor een' *Volks*-Almanak moeijelijk te overtreffen; de *Vertoogen over de Kinderbederfkunde* zijn waar en behartigenswaardig, en onzen ouden bekende *Meister Maarten Baardman* missen wij niet. De plaatjes zijn ditmaal zeer fraai. Maar HELDRING's Almanak is te gunstig bekend, om er hier meer van te moeten zeggen. Wij willen er den

Groninger Volks-Almanak. Te Groningen, bij J. Oomkens. *f* : - 75.

niet mede vergelijken, daar ook deze in zijne soort eene zeer aanprijzenswaardige Almanak is. In naauwkeurigheid van

kalenderwerk munt hij bijzonder uit. Hem hebbende, heeft men voor zon noch maan eenen anderen noodig, en de *Groninger* vindt er naauwkeurig kermissen, trekschuiten enz. in opgenomen. Dat de aangenaamheid van vorm in oudheidkundige mededeelingen meestal verre moet achterstaan bij de belangrijkheid der stof, merkten wij vroeger aan, en konden het thans herhalen. Maar in netheid van plaatwerk en druk, in belangrijkheid, echt provinciale belangrijkheid staat deze jaargang bij geenen zijner voorgangers achter. De mededeelingen uit een *Kerkelijk protocol* door Ds. REDDINGIUS konden, van elders nagevolgd, nog wel wat belangrijks aan het licht brengen.

Wij besluiten dit ons verslag — na aankondiging van den

Bijbelschen Almanak, uitgegeven door het Nederlandsch Godsdienstig Traktaatgenootschap. Te Amsterdam, bij C. A. Spin. *f* : - 10.

en zegenwensch over deszelfs gebruik — met

Juventa. Almanak voor jonge lieden van beiderlei kunne. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 2 - 20.

Onder het proza munt uit: *de oude Nicht*, door Ds. A. BIBEN, en *het Gezin van den armen Visscher*, door HELDRING. *Koorn en most* is zeker om den naam der met lof bekende Schrijfster, Mevr. VAN HEERTEN, welligt ook om het plaatje, geplaatst; het is echter al een zeer onbeduidend stukje. Wanneer men in dezen Almanak leest van dagvaardingen, vonnissen en gewijsden, dan onderstelt men eene vrij kundige jeugd »van beiderlei kunne." Maar de jeugd kan ook zoo heel jeugdig niet zijn, aan welke men schrijft van smart, die de geboorte des kinds aan de moeder veroorzaakt, bladz. 9., en van de zorgvuldigheid der *Arabieren*, die, ter aanduiding van de geslachtlijst hunner paarden, schriftelijke aanteekeningen maken van het dekken der merriën, bladz. 61. Wanneer zal men toch eens leeren wat schrijven voor de jeugd is?

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk, ten behoeve van Christelijke Huisgezinnen en Waarheidsvrienden, ter verlevendiging van Evangelisch geloof en blijdschap. II Deelen. Uit het Hoogduitsch van K. L. SACKREUTER *vertaald door* J. BUSCH KEISER, *Predikant te Mensingeweer. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1840. *In gr.* 8*vo.* 363 *en* 480 *bl. f* 7-25.

Dit werk is (zoo meldt de Vertaler in het Voorberigt) eene uitbreiding van eene *beknopte Geschiedenis*, door denzelfden Schrijver opgesteld, en in 1831, hoewel zonder zijnen naam, in het Nederduitsch vertaald. Het is niet zoo zeer voor Geleerden, als wel »ten dienste van »onderwijzers" (welke?) »en beschaafde leeken" geschreven: het mag dan ook in zoo verre kunnen heeten »ten »behoeve van Christelijke huisgezinnen en waarheidsvrien»den"; maar dat het hiertoe boven andere zoo bijzondere geschiktheid bezit, heeft Rec. juist niet kunnen vinden, even min als dat het zoo eigenaardig ingerigt is, »ter ver»levendiging van Evangelisch geloof en blijdschap"; en hij zou dus dezen titel wel niet onder de geheel onware, maar nogtans onder de wat te veel belovende rekenen.

De orde, waarin SACKREUTER zijn onderwerp behandelt, is noch die der eeuwen, noch die der tijdvakken, hoewel hij de laatste toch bezigt in eene achteraangevoegde Tijdtafel, waarop de Kerkelijke Geschiedenis in oude, middeleeuwsche en nieuwe verdeeld wordt; maar hij brengt de gebeurtenissen vrij geleidelijk onder zekere hoofdrubrieken, waarin tevens de loop der tijdvakken zoo veel mogelijk gevolgd wordt. Deze hoofdrubrieken, verder wederom onderverdeeld, (dat Ref. hier niet breeder opgeven kan) zijn de volgende: Eerste Deel. Inleiding. I, *a*. Het leven van JEZUS. I, *b*. De Apostelen. II. Eerste Christelijke Ge-

meente. III. Toestand en inrigting der eerste Christelijke Gemeenten. IV. Vervolging der Christenen door de Joden, en ondergang van den Joodschen Staat. V. Vervolgingen der Christenen door de Heidenen. VI. Zegepraal van het Christendom over het Heidendom. VII. Verdere uitbreiding van het Christendom, vooral in *Duitschland*. VIII. Beperking van het Christelijk gebied door MUHAMED. IX. Verbastering van het Christendom door partij- en twistzucht, X. door bijgeloof in plegtigheden en leerstellingen, XI. door het monniken- en kloosterleven, XII. door het Pausdom. XIII. Kruistogten. XIV. Voorloopers der Kerkhervorming. XV. *Hussiten*-oorlog, Boheemsche Broeders. — Tweede Deel. I. Kerkhervorming in *Duitschland*. II. Belemmeringen van het Hervormingswerk, en zegen van hetzelve. III. Ondernemingen ter bescherming van het Pausdom en ter onderdrukking der Kerkhervorming. IV. Dertigjarige Oorlog. V. Kerkhervorming in *Zwitserland*, VI. in *Frankrijk*, VII. in *Zweden*, *Denemarken* enz., VIII. in de *Nederlanden*, IX. in *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*. X. De belangrijkste kleinere partijen in de Christelijke Kerk. XI. De Grieksche Kerk. XII. De Roomsche Kerk na de Kerkhervorming. XIII. De Evangelisch-Protestantsche Kerk.

De Vertaler, onder ons reeds met lof bekend door zijne overbrenging en bewerking van HÜFFELL's *Protestantsch Leeraarambt*, heeft van de Geschiedenis der Kerkhervorming in ons Vaderland niet ongepast eene meer volledige schets gegeven, dan men van den *Duitscher* verwachten kon. Hij wilde dit ook met onze latere Kerkgeschiedenis doen, en tevens die der Christelijke Kerk sedert 1835, waar SACKREUTER eindigt, er bijvoegen; doch vrees voor te groote uitvoerigheid deed hem hiervan afzien, en dit welligt tot eene opzettelijke bearbeiding bewaren, waartoe wij hem wel willen uitnoodigen.

De voorstelling der gebeurde zaken en der handelende personen is hier doorgaans duidelijk, en de stijl gemakkelijk, hoewel juist niet uitstekend schoon, en hier en daar naar het minder bearbeide en platte hellende. Nu en dan

geeft SACKREUTER wel eens nuttige opmerkingen; maar in het pragmatische tast hij niet diep. — Over het betrekkelijk langer of korter behandelen van sommige partijen der Geschiedenis zou Ref. nog al eens van den Schrijver verschillen; maar ieder heeft zijne wijze van zien, en dus ook van iets meer of min belangrijk te achten, en het is moeijelijk hierin een' ander naar zijn' eigen maatstaf te meten. Intusschen zou Ref. tot eene meer volledig getrouwe voorstelling der Evangelische Geschiedenis wel noodig gevonden hebben, b. v. D. I, bl. 1—41, een meer duidelijk uitkomen van de blijken der stellig Goddelijke zending van JEZUS en zijne Apostelen, welke hij wel niet zeggen wil dat SACKREUTER ontkent, hetgeen ook zijn werk in onze vaderlandsche huisgezinnen onbruikbaar zou gemaakt hebben, maar toch niet klaar genoeg op den voorgrond zet. — In eene pragmatische behandeling der geschiedenis van CONSTANTIJN *den Grooten* had Ref. meer verwacht over den invloed van het verheffen van de Christelijke Godsdienst tot Godsdienst van Staat, en van de ingevoerde kerkpracht; — bij het *Mohammedanismus* minder lang over de geschiedenis, als hier geen hoofdzaak, maar over den wederkeerigen invloed van hetzelve en het Christendom. — De lange of dorre beschrijvingen van lang vergetene zoogenaamde ketterijen, in de 9de hoofdrubriek van het Ste Deel, zou men gaarne bekort zien; daarentegen leest men aldaar met genoegen zeer goede opmerkingen over AUGUSTINUS en zijne leer, en in de 10de die over de beeldendienst en sommige andere bijgeloovigheden; maar wederom voor eene meerdere uiteenzetting van het goede en het kwade van het monnikenleven, onder de 11de vermeld, zou men de voorgaande lange beschrijving van de kluizenaars en monnikenorden gaarne wat ingekort zien; zoo ook die van de Kruistogten, in vergelijking van de korte opgave hunner belangrijke gevolgen. — Jammer is het over 't geheel, dat SACKREUTER, bij het te regt gispen van de verbasteringen, niet altijd genoeg tot den oorsprong opklimt, daardoor ook wel eens het goede niet genoeg opmerkt, dat er bij het gebrekkige aanvankelijk

althans nog in was, en zelfs in sommige nog gedeeltelijk blijft bestaan. De leer van het *vagevuur*, b. v., zou Ref. niet onbepaald (met SACKREUTER, bl. 203) aan de winzucht der Priesters durven toeschrijven: het was, meent hij, eerst eene poging van den menschelijken geest, om zich den overgang uit deze in eene toekomende wereld eenigzins begrijpelijker voor te stellen; en hadde men dit nu maar als Christelijk *philosophema* beschouwd en gelaten, en het niet zoo grof zinnelijk voorgesteld, dan ware er nog geen kwaad bij geweest; doch nu decreteerde men dit verzinnelijkte *philosophema* tot een kerkelijk *dogma*; en vervolgens schiep men uit dit kerkelijk *dogma* eene winstgevende *trafiek*; en nu te regt *hinc illae lacrymae!*

De Kerkhervorming, waarmede het tweede Deel begint, is over 't algemeen zeer wel, en in sommige opzigten zelfs beter dan het vorige behandeld, waarbij evenwel onder hare zegeningen haar invloed op de overige Christelijke Kerk wel meer onderscheiden had mogen opgemerkt worden. — Ook de geschiedenis der kleinere Protestantsche Kerkgenootschappen vindt men hier vrij wel beschreven, bijzonder die der *Remonstranten*, der *Hernhutters* (hoewel wat lang), der *Socinianen*, maar meest bij allen zonder beoordeeling. Doch wanneer de Schrijver verhaalt, dat er Gemeenten van *Kwakers* en van *Socinianen* in de *Nederlanden* zijn, dan betwijfelt Ref. hiervan de waarheid: eene *Kwakers*-gemeente heeft wel in vroegere jaren te *Amsterdam*, *Rotterdam*, en elders misschien, bestaan, doch ze zijn, zoo Ref. zich niet bedriegt, te niet geloopen; maar *Socinianen* zijn ten minste in de oude Republiek niet geduld geweest, en ook thans bestaat er geene Gemeente onder dien naam. — Zoo is het mede onbegrijpelijk, hoe de Schrijver, bl. 369, zeggen kan, dat »in de vereenigde *Nederlanden* de Roomschen het ge»loof der *Jansenisten* aannemen": verre van daar! deze laatsten maken hier, in vergelijking der overige Roomsch-Katholieken, slechts een klein kuddeken uit. — Van het *Grieksche* Kerkgenootschap, en met name van de *Russische* Kerk, vindt men hier een goed overzigt. — Wonder

daarentegen is het, dat SACKREUTER geen de minste melding maakt van de vorderingen, die men, ten opzigte van den ganschen omvang der Godgeleerde wetenschappen, in de Protestantsche, en zelfs gedeeltelijk in de Roomsch-Katholieke Kerk, sedert omstreeks de laatste helft der 18de Eeuw, gemaakt heeft; geen melding ook van de aanvallen op Godsdienst en Christendom, gedurende dit tijdperk, in *Engeland*, *Frankrijk*, *Duitschland* en elders, noch ook van de verdediging derzelve in diezelfde landen; geen melding, eindelijk, van de onderscheiding der Godgeleerden in Supranaturalisten en Rationalisten, die vooral in *Duitschland* kenbaar is: ja over 't geheel is de nieuwste Kerkgeschiedenis hier zeer onvolledig behandeld en laat veel te wenschen over. — De artikels over de Zendeling- en Bijbelgenootschappen zijn mede vrij kort en oppervlakkig; maar de korte aanmerkingen over de eersten, bl. 445, bevattende eene waarschuwing tegen verscheidene verkeerdheden in de denk- en handelwijze der Zendelingen, zijn zeer waar, en voor uitbreiding vatbaar; gelijk ook andere waarschuwingen of opmerkingen omtrent de Bijbelgenootschappen hier niet overtollig zouden zijn. — Eindelijk werpt SACKREUTER, bl. 448—451, de vraag op, waar de ware, alleen zaligmakende Kerk van CHRISTUS is; en beantwoordt haar zoo, door het opgeven van zekere kenmerken, dat men, al zegt hij het niet, er de *slotsom* uit opmaken moet: De Protestantsche Kerk is alleen de ware Kerk, dus de overige de valsche; en zoo is het al wederom: *Iliacos intra muros peccatur et extra.*

Bij enkele gebreken in stijl, taal en correctie wil Rec. thans niet stilstaan, maar zijne beoordeelende aankondiging besluiten met de opmerking, dat de lezing van dit werk hem op nieuw overtuigd heeft, dat het gansch geen gemakkelijke taak is, eene Kerkelijke Geschiedenis pragmatisch en practisch voor beschaafde leeken van dezen tijd zamen te stellen, als waarin de veelvuldigheid en verscheidenheid der voorkomende zaken de taak zeer moeijelijk maakt, en eene bloote compilatie niet genoegzaam is, en dat het voorhanden zijnde werk, hoe veel goeds er ook

van te zeggen zij, dit moeijelijke *problema* óp verre na niet volledig opgelost heeft.

Disputatio Theologica de Jesu, e Virgine Maria nato, quam — pro gradu Doctoratus — in Academia Rheno-Trajectina — publico ac solemni examini submittit JOHANNES JACOBUS VAN OOSTERZEE, Roterodamensis. Traj. ad Rhen. typis mandaverunt *Schultze et Voermans*. 1840. Formâ 8vâ. Pagg. XV, 230. *f* 1 - 60.

De Eerw. VAN OOSTERZEE, Kandidaat tot de H. dienst bij de Hervormden, heeft met deze Godgeleerde Verhandeling de waardigheid van *Theologiae Doctor* aan de Utrechtsche Hoogeschool verkregen en verdiend. Is het onderwerp gewigtig, niet minder belangrijk is de wijze van behandeling, als door welke geheel uitkomt, welke vorderingen de jonge *Doctor* in de Kerkelijke Geschiedenis, de Uitlegkunde des Bijbels en verdere wetenschappen der Godgeleerdheid gemaakt heeft.

De uitvoerige Inleiding, (p. 1—53) doet, zoo beknopt dit geschieden kan, onderzoek naar hetgeen aangaande dit onderwerp ten verschillenden tijde de Christelijke Kerk bepaald heeft. Het onderzoek begint, § 1, vóór het *Concilie* van *Nicaea* (325). Hier komt voor het gevoelen der eerste Christenen; de bestrijding van dit gevoelen; verdediging van hetzelve, en de slotsom is, dat *de buitengewone geboorte des Heeren uit de Maagd* MARIA, reeds vóór het jaar 325, *aangenomen*, *verworpen*, *verdedigd*, *vastgesteld*, *vermeerderd* en *ontwikkeld* is geworden. Hierop zet § 2 dit onderzoek voort (325—745). Uit dit onderzoek blijkt, dat dit tijdperk reeds een groot verschil van gevoelen met het vorige heeft opgeleverd, alzoo nu reeds het gevoelen, aangaande de buitengewone geboorte des Heeren, bijna *algemeen* was erkend, door sommigen *opgesierd*, door anderen met gewigtige stukken *in verband gebragt*, en door weinigen zelfs ellendig *misvormd*. Van JOHANNES DAMASCENUS begint § 3 een nieuw onder-

zoek, dat voortgezet wordt tot op de Hervorming. »Van »JOHANNES DAMASCENUS begint (VAN OOSTERZEE) daar»om geen nieuw tijdperk, omdat door hem of ten zijnen »tijde het gevoelen aangaande die geboorte des Heeren »groote verandering heeft ondergaan. Niet ongepast heeft »hij het geoordeeld, met den man te beginnen, die op »zichzelven in de Godgeleerdheid groote verdiensten had, »en niet te onregte gezegd wordt den tijd der Scholastie»ken te hebben voorbereid." — Van 1517—1648 geeft § 4 verslag *van de Hervorming tot de zoogenoemde Engelsche Deisten*. Het slot van dit onderzoek tot op den laatsten tijd vindt men § 5. Het spreekt van zelve, dat wij alles tot in bijzonderheden niet kunnen of mogen aanstippen. Geheel zwijgen wilden wij ook niet, daar het medegedeelde dient, om het belangrijke dezer Inleiding te doen gevoelen; want, ofschoon uitvoerig als Inleiding voor dit Proefschrift, is al het geschrevene zoo beknopt, dat wij bij ontleding het stuk zouden verminken, indien niet het grootste gedeelte werd medegedeeld. — De Inleiding geeft nog met weinige woorden het plan der Verhandeling op (p. 54): *Eerst* zullen wij de gewijde verhalen ophelderen, *ten tweede* verdedigen, en *eindelijk* het gewigt van derzelver inhoud ontwikkelen.

Het eerste deel (*Pars I*) verklaart de beide Evangelische verhalen, aangaande de buitengewone geboorte des Heeren, MATTH. I: 18—56 en LUC. I: 26—38, pag. 56—90. »Zooveel mogelijk heb ik getracht (pag. 89) beide de ver»halen kortelijk te ontvouwen. Hierom heb ik mij voor»gesteld dit alleen op te helderen, wat met ons onderwerp »in naauw verband staat, en hetgeen hiermede minder in »aanraking komt slechts even aan te roeren. — Het oog»merk toch van mijn schrijven was niet eene aaneenge»schakelde en volledige opheldering te leveren, maar »slechts grondslagen te leggen, waarop ons onderzoek zich »zou kunnen vestigen." Dit alles is door ons bevonden waarheid te zijn; ofschoon wij, ook bij die kortheid, meer dan één bewijs hebben opgedaan van die echte en hechte uitlegkunde des Bijbels, welke dat *laxe* in onbepaalde en

als bij de gis gestelde zorgvuldig wil vermeden hebben, dat helaas! het vroegere Dogmatismus en het latere philosopheren niet schijnen te kunnen ontberen. Eene enkele vraag slechts bij dit gedeelte der Verhandeling. Zou MATTH. I: 18 niet het best te verklaren zijn uit den vorm van het geschrift, waaruit dit gedeelte van MATTHEUS Evangelie schijnt ontleend te zijn? *Het geslachtboek* vindt men vs. 1. Zou dan niet vs. 18 eene meer vrije vertaling zijn van hetgeen in dit Boek als onderdeel voorkomt (*)? Deze lezing γένεσις vindt ook daarin eenige aanbeveling boven γέννησις.

Het tweede deel (*Pars II*) loopt van pag. 91 tot 196, en behelst eene verdediging van hetgeen den inhoud uitmaakt der opgehelderde verhalen. Tweederlei taak heeft zich VAN OOSTERZEE hier ter behandeling opgelegd. *Vooreerst* onderzoekt hij, welk gezag aan beide de verhalen aangaande het behandelde onderwerp moet worden toegekend. *Ten tweede* worden gehoord, gewogen en wederlegd de bedenkingen, die gewoonlijk tegen den inhoud dier verhalen worden ingebragt. Dit tweede deel splitst zich dus van zelve in twee hoofdstukken. *Caput I* behandelt, in drie afdeelingen, 1°. de *echtheid* dier verhalen, 2°. derzelver *wezenlijk geschiedkundig karakter*, 3°. eindelijk derzelver *geloofwaardigheid*. Hiermede wordt volbragt, wat als taak in de eerste plaats was opgenomen. *Sect. I* vindt men overwogen de uitwendige getuigenissen voor en tegen; zoo ook de inwendige, welke de hoogere kritiek gewoon is aan te voeren. De slotsom is, dat uit den stijl of den inhoud dier verhalen geene bewijzen tegen de echtheid dier verhalen worden ontleend. Integendeel bewijzen zij veeleer derzelver echtheid. *Sect. II* wijst aan het wezenlijk geschiedkundig karakter dier verhalen, pag. 101—136. Na beknopte opgaaf van het gevoelen der ge-

(*) אלה תולדות *Deze zijn de geboorten*, zoo als die woorden in het Boek *Genesis* op meer dan éene plaats door de onzen vertaald zijn. Ook daar vindt men onderdeelen van één Boek, *Gen.* V: 1.

nen, die ook in deze verhalen het *Mythische* ontdekt hebben, betoogt de Schrijver, dat de oorsprong van dergelijke *Mythe* met geene waarschijnlijkheid kan worden afgeleid, of uit de denkbeelden der Joden aangaande den Messias, of uit gelijksoortige verhalen in het O. V., of uit de Mythen en Fabelen der ongewijde oudheid. Hierop toont hij aan, dat de verhalen zelve niets behelzen, waardoor men genoodzaakt wordt hierin *Mythe* te erkennen. Zonder grond beroept zich STRAUSS op het verband dier verhalen met Apokryfe Evangeliën, op de Engelenverschijningen in onze verhalen voorkomende, op de strijdigheid dezer verhalen met de wetten der natuur. Daarop wijst VAN OOSTERZEE het geschiedkundig karakter dier verhalen aan, door opmerkzaam te maken op het oogmerk der beide Schrijvers, op den tijd van derzelver ontstaan, op derzelver vorm, en eindelijk op de wijze, hoe de lezers, bij de minste opmerkzaamheid, maar onbevooroordeeld, dezelve gewoonlijk opvatten. *Sect. III* handelt over *de geloofwaardigheid* dier berigten. »Van zelve blijkt het, »(pag. 137) dat dergelijk onderzoek meer door gissen, dan »door stellen en bewijzen, kan worden voortgezet. Daar»om moet men echter aan deze verhalen geen geloof wei»geren. Wie heeft toch ooit hetgeen de Classische Schrij»vers hebben verhaald verworpen, waar aangaande der»zelver bronnen niets met zekerheid bekend is?" Om beknopt op te geven, wat in deze afdeeling te vinden is, dient het volgende. Eerst wordt iets in het midden gebragt over de bronnen dier verhalen. Vervolgens wordt de inhoud dier berigten beschouwd, als van dien aard, *dat*, zoo dezelve niet waar zijn, niemand begrijpen kan, hoe het is bijgekomen, dat de Apostelen zich zoo iets hebben voorgesteld, als ook waarom zij dit in dien vorm en op die wijze vermeld hebben. Eindelijk worden de schijnstrijdigheden vermeld, de wijze hoe alles te vereffenen is voorgedragen, en dit alles aangewend, om daaruit vooral een gewigtig bewijs voor de geloofwaardigheid dier berigten te ontleenen. — *Caput II* houdt zich onledig met de wederlegging der bedenkingen, deels van uitlegkundigen aard,

deels gelegen in het stilzwijgen van JEZUS en de Apostelen. Hierbij wordt iets gevoegd over eenige plaatsen van het N. V., waar op die geboorte des Heeren zou kunnen schijnen gedoeld te worden.

Het derde deel, (*Pars III*) pag. 197—226, overweegt het belang en gewigt van het onderwerp in driederlei opzigt, voor de *Geschiedenis*, voor de *Dogmatiek*, voor de *Moraal*. Doch dit zullen wij niet verder ontwikkelen. Het bovenstaande zal wel voldoen, om het belang van deze Verhandeling genoeg te doen uitkomen. Taal en stijl beantwoorden aan het stuk, en de uitvoering verdient ook aanprijzing. Nog enkele druk- en schrijffouten, behalve de reeds aangeteekende, hebben wij ontdekt, maar van te weinig belang, om die hier aan te stippen.

De geleerde Schrijver, die getoond heeft voor zijne taak berekend te zijn, vinde spoedig, als Bedienaar van het Evangelie, gelegenheid, om zijne niet geringe talenten aan te wenden tot heil van medestervelingen, en zoo, door zijnen Evangelieärbeid, eene eere te zijn van CHRISTUS, nog meer en in edeler zin, dan hij dit reeds is van de Leermeesters, die tot zijne vorming hebben medegewerkt!

Vruchten van den boom der kennis des goeds en des kwaads. Een Verhaal door H. POLMAN, ANTH. ZN., *in leven Onderwijzer in de Godsdienst en Krankbezoeker te Haarlem. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1840. *In gr.* 8*vo. VIII en* 334 *bl. f* 3-30.

Er zijn weinige menschen, die in hunnen kring zooveel nut stichten, als de schrijver van dit boek bij zijn leven in den zijnen heeft gedaan. Oorspronkelijk bestemd tot eenen eenvoudigen ambachtsman, had hij geheel zichzelven gevormd, en door onvermoeide werkzaamheid zich eene mate van kennis verworven, waarover menig Godgeleerde zich niet behoefde te schamen. Rec., die den braven man veel bij gerucht en ook eenigzins in persoon heeft gekend, zegt niet te veel, wanneer hij beweert, dat zelden of nooit

een onderwijzer in de Godsdienst zooveel invloed op de jeugd zijner woonplaats heeft gehad. Honderden van kinderen waren aan zijn onderrigt toevertrouwd; alle scholen stonden voor hem open, en op allen kwam hij op gezette uren, om onderwijs in de bijbelsche geschiedenis te geven. Met reikhalzend verlangen zagen de kinderen die uren te gemoet; zij hingen aan de lippen des verhalers, die de aandacht der kleinen wist te boeijen, en wiens levendige voorstelling de verhaalde zaak voor altijd in het geheugen prentte. Kinderen en jongelieden van allerlei gezindte, van elken rang en stand, deelden in zijn onderrigt, niet enkel waar het de geschiedenis des Bijbels betrof, maar ook daar, waar het de waarheden onzer gezegende Godsdienst gold, en verlichte, heldere begrippen waren de vruchten van zijn onderwijs, dat vooral ook strekte, om goede zaden van godsvrucht en zedelijkheid uit te strooijen. Zoo genoot de waardige man de algemeene achting en *liefde zijner stadgenooten*; en toen hij zijn nuttig en werkzaam *leven*, helaas! ook voor hem rijk aan beproevingen, eindigde, was de droefheid groot, en gevoelde men, dat zijne plaats niet ligt weder volkomen zal worden vervuld.

Tot dezen opregt gemeenden lof voelde Rec. zich gedrongen, toen hij zich nederzettede, om eene aankondiging te schrijven van het werk des waardigen overledenen, welks titel aan het hoofd dezes staat. Te meer wenschte *hij* dien lof te laten voorafgaan, omdat hij door onpartijdigheid genoopt wordt, om over het boek zelf een minder gunstig oordeel te vellen. Het doet hem leed om de nagedachtenis van den man, die zoo veel goeds en nuttigs heeft verrigt, wiens naam door de dankbaarheid van menigen leerling nog dikwijls zal worden genoemd, en aan wiens groote bekwaamheden hij gaarne regt laat wedervaren. Doch dit alles mag Rec. niet weêrhouden van te betuigen, dat hij gewenscht had, dat deze *Vruchten van den boom der kennis* het licht niet hadden gezien. Het talent des schrijvers lag daar niet. Zijne geheele opleiding, de kring, waarin hij verkeerde, zijn geheele zijn en wezen maakten hem ongeschikt tot het bearbeiden van dergelijk

eene stoffe. Hij kende daartoe de verschillende kringen des maatschappelijken levens niet genoeg, en had, door zijnen stand en zijne betrekking, ook door zijne ondervindingen misschien, van vele zaken en personen eene zeer eenzijdige beschouwing. Reeds het hoofddenkbeeld van het geheele werk, het gebrek, waartegen de schrijver te velde trekt, is niet het algemeene gebrek van onzen tijd; veeleer is het tegendeel het geval. Het is hier eene moeder, die aan haren eenigen zoon eene overdrevene, geheel verkeerd gewijzigde godsdienstige opvoeding geeft, waardoor deze veel godsdienstkennis, veel uitwendige, maar weinig innerlijke godsdienstigheid verkrijgt. Hij wordt geheel buiten de wereld gehouden, opdat hij zelfs door de kennis van het kwaad niet zal bezoedeld worden. Het verkeerde van zulk eene handelwijze, en de rampzalige gevolgen voor de godsvrucht en deugd van een jongeling, te doen gevoelen, is de strekking van dit verhaal. Maar is niet veeleer een tegenovergesteld gebrek algemeen; en mist het boek daardoor niet zijn doel? Doch daarenboven, de wijze van behandeling laat veel te wenschen over. Vele van de schilderingen getuigen van des schrijvers ongeschiktheid voor zulk eene taak. Mevrouw L'ETRANGER en de haren zijn onnatuurlijk; zoo is en was die soort van menschen niet. JULIE is te grof onkiesch, het verhaal der verleiding te plat en te naakt. En zoo zouden wij vele aanmerkingen kunnen maken. Enkele gesprekken, gelijk die van VAN VEERE, zijn uitstekend. Doch het geheel is mislukt. Het zou van de bekwaamheid des schrijvers zeer verkeerde gedachten kunnen doen opvatten. Het is jammer, dat POLMAN dit boek geschreven en voor den druk bestemd heeft; zijn roem kan er niet bij winnen: maar Rec. vertrouwt en is overtuigd, dat, als dit boek lang is vergeten, de naam van den edelen man bij velen nog in gezegend aandenken zal zijn, als die van eenen geliefden, hooggeschatten leermeester, eenen braven, ijverigen, getrouwen arbeider in den wijngaard des Heeren!

Handboek ter erkenning en genezing der Kinderziekten enz. van Dr. J. C. G. JÖRG, *door* B. B. DE BOER, *Med. Chir. et Art. Obst. Doctor. IIde Deel. Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1840. *In gr.* 8*vo.* 557 *bl.* (*) *f* 5 - 40.

In het eerste Deel van dit belangrijk werk werd de vrucht en het kind natuurkundig nagegaan en werd de *diætetische* behandeling van het laatste overwogen. De afwijkingen en ziekten, aan welke de vrucht reeds in den schoot der moeder onderhevig en hoe het leven des kinds reeds onder en bij de geboorte bedreigd wordt, waren het onderwerp der 3de en 4de Afdeeling. Het tweede Deel, niet minder uitvoerig bewerkt, beschouwt in eene 5de Afdeeling de ziekten, waaraan het kind in het eerste tijdperk van deszelfs leven na de geboorte onderhevig is, en derzelver behandeling. In de 6de en 7de Afdeelingen worden de ziekten overwogen, welke het kind gedurende het tweede en derde levenstijdperk overvallen, en derzelver behandeling. Onder het eerste tijdperk verstaat de Schrijver den tijd, dien het kind als zuigeling doorbrengt. Het spreekt van zelf, dat er ziekten zijn, uit den aard der verrigtingen geheel en alleen aan dit tijdperk toebehoorende; er kunnen echter bij hetzelve ook zickten ontstaan, die den mensch ook in de verdere tijdperken overkomen. De omvang van het tweede tijdperk is niet zoo gemakkelijk te bepalen; beide zamengenomen strekken zich uit tot den tijd, dat die belangrijke ontwikkeling begint, waardoor de beide geslachten zich zoo scherp scheiden. Wil men tusschen beide eene grensscheiding vaststellen, dan zij die omtrent het zevende of achtste jaar.

Wat den inhoud van dit Handboek betreft, wij kunnen niet anders zeggen, dan dat wij over dit, het praktische gedeelte vooral, voldaan zijn. De natuurkundige beschouwing van het kind wordt niet voorbijgezien, en daaruit

(*) Verg. *Vaderl. Letteroef.* voor 1839. N°. VIII. Boekbesch. 329 Bl.

vloeijen vele goede wenken voort. Mogten zij slechts behartigd worden! Hoe juist redeneert de Schrijver, Hoofdst. 32, bl. 135, over de oorzaken van eene gebrekkige, verzwakte spijsvertering! Hoe menigwerf gebeurt het, dat de voedingsmiddelen noch in een *quantitatief* noch in een *qualitatief* opzigt doelmatig toegediend worden! Zeer juist zijn de aanmerkingen over den gewaanden schadelijken invloed van het zoogenoemd tandenkrijgen. Die arme tanden staan overal in den weg; zitten (om met de bakers, en ook met sommige geneeskundigen, wier horizon wat begrensd is, te spreken) het kind op de borst, in de keel en waar niet al! Indien men, met den Schrijver, bl. 136, de zaak naauwkeurig onderzocht, men zou, wanneer kinderen aan deze zoogenaamde diarrhœën ten gevolge der tandwording lijden, zeker de teekens van onvolkomene spijsvertering ontdekken. Evenzeer is der behartiging waardig hetgeen de Schrijver zegt, § 443, over *de wijzigingen, welke de eigendommelijke gesteldheid van het zenuwgestel in de ziekten der kinderen te weeg brengt.* Daar wordt een woord op zijn pas gezegd omtrent de aanwending van moschus, opium, *liquor c. c. succinatus* en soortgelijke *nervina* en *antispasmodica;* de Schrijver had er het blaauwzuur ook nog kunnen bijvoegen. Wij willen over dezé § en de volgende niet verder uitweiden, maar bevelen ze des te dringender ter lezing en herlezing aan. Niet alleen bij kleine kinderen, door een groot gedeelte van den kinderlijken leeftijd zelfs blijft het zenuwstelsel gevoelig, of, zoo als de Schrijver zegt, nemen belangrijke ziekten spoedig een nerveus karakter aan, terwijl het niet minder gevoelige vaatstelsel de ontstekingachtige *diathesis* begunstigt. Desniettegenstaande zijn er, die naar valeriaan en kamfer tasten; en zoo veranderen congestiën naar de hersenen in hersen- of hersenvlies-ontstekingen. Loodwit tegen de ontvelling aan te wenden, staat gelijk met het kind aan eene loodvergiftiging bloot te stellen, bl. 24. Uit deze enkele proeven kan men opmaken, in welken geest dit boek geschreven is. Wij kunnen, van wege de algemeene strekking van dit Tijdschrift, niet wel in meerdere

bijzonderheden treden, om ook hier en daar enkele bedenkingen te opperen. Als eene algemeene moge gelden, dat wij van wege de nuttige strekking gaarne het werk beknopter hadden gewenscht; daartoe had welligt de Vertaler wel kunnen medewerken: het zou daardoor welligt in meerdere handen gekomen zijn. Intusschen de kinderpraktijk blijft maar al te veel in de handen van onbevoegden. Een talrijk kroost en de behandeling van vele kinderen geven noch aan moeders noch aan bakers de noodige kennis, en althans mogen zij als onbevoegden beschouwd worden, wanneer zij verder gaan dan het *diætetische*. Wierd daarvoor slechts behoorlijk zorg gedragen, veel geneeskundige hulp zou overtollig worden. Maar dan wierden ook de kinderen overeenkomstig de Natuur behandeld, en wat wierd er dan van de geleerdheid gerijpt uit de ervaring, waarmede de onbevoegden nog meer schermen dan de bevoegden; want wie zal bedenkingen inbrengen tegen het *Ik* der ervaring? Het is dan alsof vroeger, in het nog monarchale *Spanje*, de Vorst schreef: *Ik de Koning*.

Omtrent de vertaling meenen wij te moeten opmerken, dat te vele Duitsche uitdrukkingen gebezigd zijn. Wij willen gaarne toestemmen, dat, bij de verwantschap van beide talen, eene zuivere vertaling moeijelijk wordt; Germanismen kunnen en behooren echter vermeden te worden. Ziehier eenige voorbeelden: Bl. 4. tot zeer snelle bloedbeweging *vervoerd*, voor *aangezet* of *geprikkeld*. Bl. 8. *mede bekomen*, voor *gebruiken*. Bl. 65. te sterke *opdrijving* des buiks, voor *opzetting*. Bl. 67. is *afwijzing* voor *afwijking* voorbijgezien. Bl. 99. *beduidend* verminderen, voor *aanmerkelijk*. Bl. 101. is, achter *toevlugt*, *genomen* weggelaten. Bl. 102. *in gebruik roepen*, voor *gebruiken* of *bezigen*. Bl. 418: Wil het iemand de hand reiken, enz. is niet duidelijk. Even min bl. 528: Draagt het roodvonk te zeer het ontstekingskarakter, en dreigt het hevige vuur eene ontsteking in eenig inwendig belangrijk ingewand, enz. Deze weinige aanteekeningen zouden nog met zeer vele kunnen vermeerderd worden. Mogt de Ver-

taler zich over eenen herdruk verheugen, dan onderwerpe hij vooraf zijn werk aan eene scherpe kritiek.

Verzameling van eenige Vraagstukken ter toepassing van het geleerde in de beginselen der hoogere Meetkunst, Differentiaal en Integraalrekening. Door ALEX WALRAVEN. *Met* 63 *Figuren. Te Groningen, bij* M. Smit. 1840. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl. f* 1-:

Er is in den laatsten tijd voor de beoefenaars der wiskunde veel gedaan. De werkzame en verdienstelijke J. R. SCHMIDT, Lector voor de Wiskunde aan de Artillerie- en Genieschool, gaf aan zijne kweekelingen eenen completen cursus voor de wiskunde; de kundige H. STRAATMAN verrijkte dezen cursus met zijne vraagstukken en oefeningen ter toepassing van het geleerde in de beginselen der *meetkunst, stelkunst, goniometrie* en *trigonometrie;* de Heer WALRAVEN wil door eene verzameling van vraagstukken, ter toepassing van het geleerde in de beginselen der *hoogere meetkunde, differentiaal- en integraalrekening*, het nog ontbrekende aanvullen. De bedoeling van den Schrijver is goed, ofschoon dan ook de werken van SCHMIDT over de hoogere meetkunst, differentiaal- en integraalrekening met een genoegzaam aantal voorbeelden voorzien zijn, en men dus aan vraagstukken van dien aard minder behoefte had. De vraagstukken, in het boekje van den Heer WALRAVEN voorkomende, zijn intusschen zeer geschikt ter oefening, en wij wenschen den Schrijver de ervaring toe, dat vele leerlingen hunne krachten op de hier voorkomende beproeven. Wij hebben ons de moeite gegeven, de formulen voor de voornaamste kromme lijnen, in de hoogere wiskunde voorkomende, welke de Schrijver gemakshalve bijeenverzameld heeft, en welke de vraagstukken voorafgaan, naauwkeurig na te gaan en uit te werken, omdat het ons voorkwam, dat in eene verzameling van formulen, den leer-

ling voor zijn gebruik aangeboden, vooral geene fouten mogen geduld worden. Het spijt ons te moeten zeggen, dat de verzameling van formulen, hier voorkomende, nog al wat te wenschen overig laat. Voorcerst is de uitvoering slordig; verscheidene exponenten staan niet op hunne plaats, hetwelk den minder geoefenden leerling noodwendig in twijfel moet brengen; ook zijn de verklaringen niet duidelijk; maar, hetgeen erger is, en den uitgever niet kan geweten worden, er worden fouten in gevonden. Wij zullen de meest in het oog loopende kortelijk aanwijzen. In de formulen voor de *conchoïde* is de uitdrukking van het eerste differentiaal-quotient *niet goed;* terwijl men bij de uitdrukking voor den inhoud wel had mogen zeggen, tusschen welke limieten geïntegreerd is geworden. Bij de behandeling der *logarithmische kromme* is de formule voor den boog *niet goed;* de *constante* schijnt hier bepaald te zijn voor $X = 0$ of $y = 1$. Opmerkelijk is het, dat dezelfde fout in de integraalrekening van SCHMIDT gevonden wordt; zoodat wij hieruit en ook uit den vorm der overige formulen mogen besluiten, dat de Schrijver voornamelijk de werken van SCHMIDT geraadpleegd heeft. Dit zoo zijnde, had de Schrijver, om zijne eigene woorden te gebruiken, onder de bescheidenlijk opgegevene auteurs, door hem geraadpleegd, ook wel den naam van den verdienstelijken SCHMIDT mogen stellen. Tot de *hyperbolische spiraal* overgaande, vinden wij voor den inhoud, tusschen de grenzen, door den Schrijver opgegeven, eene andere formule, dan in het boekje is aangewezen; en, zonder ons te veel aan te matigen, durven wij zeggen, dat de hier opgegevene uitdrukking *niet goed* is. De integraalrekening van SCHMIDT opslaande, vinden wij daar dezelfde formule en dezelfde fout, als ons hier voorkomt. De Schrijver is met de *hyperbolische spiraal* niet gelukkig; want ook de geïntegeerde uitdrukking voor den boog (ofschoon men niet zegt, hoedanig de *constante* bepaald is) is *niet goed:* hier ligt de schuld niet bij SCHMIDT, maar bij den Schrijver, die maar blindelings

de aanwijzing van SCHMIDT, ongelukkig naar eene verkeerd uitgewerkte formule, gevolgd heeft. Nieuwe bewijzen van hetgeen wij hierboven reeds gezegd hebben, dat de formulen van SCHMIDT *bij uitsluiting* niet alleen zijn geraadpleegd, maar overgenomen.

Het hier opgegevene is door ons eenigzins breedvoerig behandeld, ten einde den Schrijver in de gelegenheid te stellen, deze gebreken zoo spoedig mogelijk te herstellen en zijn werk zoo goed en nuttig mogelijk te maken. Gaarne hadden wij onze uitkomsten opgegeven, doch wilden de uitgevers van dit tijdschrift niet met onze formules lastig vallen. Wij mogen ook vertrouwen, dat de Schrijver zonder moeite de waarheid van het door ons gestelde zal inzien, en zelf genoeg in staat is, de veranderingen te maken. Het moeijelijke van het zetten der formules in aanmerking nemende, is de uitvoering, ook wat de platen betreft, goed, en de prijs niet te hoog.

Feestzang, ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig bestaan van het Goudsche Departement der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen; door A. VAN DER HOOP, JR. *Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1840. *In gr. 8vo. VI en 22 bl. f* : - 50.

COLUMBUS. *Een Dichtstuk, door* A. VAN DER HOOP, JR. *Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1839. *In gr. 8vo.* 116 *bl. f* 2 - :

VAN SPEYK. *Eene Winterfantasy, door* A. VAN DER HOOP, JR. *Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1840. *In gr. 8vo. X en* 119 *bl. f* 2 - 20.

NAPOLEON. *Een Lied der Toekomst, door* A. VAN DER HOOP, JR. *Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1840. *In gr. 8vo.* 66 *bl. f* 2 - :

Zietdaar eene gansche reeks dichtwerken van den vruchtbaren geest van den Heer VAN DER HOOP, dichtwerken in stoffe en in vorm zeer onderscheiden, alle nieuwe bewijzen,

dat den Dichter vele gaven zijn verleend, maar toch ook bijna alle ons met een gevoel van teleurstelling vervullende, omdat wij van den zoo begaafden man toch meer volmaakts hadden verwacht. VAN DER HOOP behoort onder die Dichters, die onophoudelijk dichtbundels in het licht zenden, en die door de veelheid hunner stukken toonen, dat hun dichtader gedurig vloeit. Doch die veelheid zelve is een bewijs, dat de bearbeiding hun weinig moeite kost, en dat zij er ook weinig moeite aan besteden. De wijze les van HORATIUS: *nonum prematur in annum!* wordt door hen niet in beoefening gebragt; en zoo als de regels hunne pen zijn ontvloeid, moeten zij ook onder de oogen des publieks komen.

Maar, welk eene *triviale* en lage uitdrukking gebruikte Rec. daar, door van *regels* en eene *pen* te spreken! Heiligschennis, heiligschennis, die den Dichter ongetwijfeld aan Rec. het verachtelijke: *Odi profanum vulgus!* zal doen maar het hoofd werpen. Slaat maar de beide laatste bundels op, goedgunstige lezers, zoo gij het verbazend hooge standpunt wilt weten, waarop de Heer VAN DER HOOP den Dichter (d. i. zichzelven) meent te moeten plaatsen, en gij zult gevoelen, dat zulke prozaïsche denkbeelden, als pennen en regels, hem ergerlijk moeten zijn. In VAN SPEYK, bl. 20—23, wordt ons een Dichter beschreven, waaraan ook onze Dichter in vele (niet in alle) opzigten zich zeker gelijk acht:

In 't diepst zijns boezems blaakt een vlam,
Die hem omgordt met reuzenkrachten,

(NB. Welk eene zonderlinge werking van eene *vlam*, dat zij *omgordt met krachten!*)

En als hij 't oog ten hemel slaat
De wereld met haar goed en kwaad
Als kinderspelen leert verachten.

of later:

De vlam in ZWOUTS boezem blakend
Is hooger, heilger van natuur,
Afstraling van een eeuwig vuur,
Drift naar verheevner sfeeren hakend,
Bevruchting van een volle ziel,
Gevoel van vroeger krachtbeseffen,

Dat spreekt: »wat lot mij ook moog treffen,
Hoe eindloos diep de menschheid viel,
Ik wil mijn geest ten hemel heffen!"

In één punt verschilt VAN DER HOOP verbazend van dezen KWOUT; want

... nimmer gaf de zwanenveder
Zijn fantazijen zichtbre vorm!

Overigens getuigt hij van zijn eigen lied (VAN SPEYK bl. 86):

Ook 't mijne is strijd met de aarde en 's werelds lotbestemming;
't Is eeuwge worstling met een onbedwingbren reus;
't Is beurtlings hartstochtsdienst en blinde driftsbetemming;
't Is rustloos streven naar het eind der zielsbeklemming,
Met de oorlogsvaan ter leus.

Zie, wie dat begrijpen moge, Rec. verstaat het niet. Het klinkt hem als bombast in het oor; en zoo dikwijls hij dergelijke *bombarie* bij VAN DER HOOP en anderen leest, (want de billijkheid vordert te erkennen, dat het in de mode is bij vele hedendaagsche heele en halve poëten, om den *Dichter* met zulke *sesquipedalia verba* boven de wereld en ten hoogsten hemel te verheffen) is het hem, alsof hij een kwakzalver hoort, die zijne eigen waar aanprijst, en denkt hij aan het waarachtige oud-Hollandsche spreekwoord: eigen lof stinkt. Hoe komt het toch, dat de grootste Dichters der oudheid van die fratsen zoo weinig hebben? Toch niet, omdat zij waren, hetgeen anderen zoo gaarne schijnen willen? Toch niet, omdat zij gevoelden, dat hunne werken van hunne dichterroeping en gaven genoegzaam getuigden, zonder dat zij voor zichzelven de loftrompet behoefden te steken, en omdat hunne opvolgers het noodig achten, zelve de wereld te verkondigen, dat zij waarlijk Dichters (en dat wel van den allereersten rang) zijn, hetgeen die wereld misschien zonder deze aankondiging uit hunne werken niet zoo duidelijk zou hebben begrepen? Dikwijls zou Rec. geneigd zijn, om het te gelooven, en altijd is hij geneigd, om die stukken maar over te slaan, wanneer de uitdrukkingen eenigzins mogen verschillen, maar waarvan de zin of onzin altijd op hetzelfde uitkomt.

Doch dat wij van den Dichter tot de dichtstukken over-

gaan. Wij beginnen met een enkel woord over den *Feestzang* te zeggen. Bij dergelijk eene gelegenheid op te treden, is eene taak; het is althans zelden een onderwerp, dat de Dichter uit eigene vrije verkiezing zou behandelen. Daarenboven is in de laatste jaren de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* zoo ontelbare malen bezongen, dat er waarlijk niets nieuws meer van te zeggen valt. De maatschappij is een boom, die eene menigte loten uitschiet; de lof van NIEUWENHUIZEN; algemeene schilderingen van den weldadigen invloed zijner stichting, enz. enz., dat is ook hier, gelijk van zelve spreekt, de hoofdinhoud van het geheele stuk. Overigens komt het Rec. voor, dat de Heer VAN DER HOOP hier gevoeld heeft, dat hij voor een groot en gemengd publiek zou spreken, en zich in zijne versificatie daarnaar heeft gevoegd. En wel verre van dit af te keuren, acht Rec. het hoogelijk te prijzen. Deze Feestzang toch wordt oneindig minder ontsierd, dan de overige stukken van onzen Dichter, door die schier onleesbare zamenvoegingen van woorden, waarin hij zich meestal schijnt te verlustigen, en die meer vreemd dan fraai, meer klinkend dan krachtig zijn.

Wij wenden ons van dit kleinere stuk tot de grooteren, en willen om redenen met VAN SPEYK beginnen en met COLUMBUS eindigen. Zeggen wij een enkel woord over onderwerp, plan, uitwerking. Wat het onderwerp betreft, Rec. acht het niet gelukkig gekozen; het is uitgeput. De heldendaad van VAN SPEYK is door groote en kleine Dichters, in langere en korte stukken, sedert 1831, zoo dikwijls bezongen, dat men daarover niet veel nieuws te wachten heeft. Die stukken liggen ook nog te versch in het geheugen, dan dat de belangstelling door eene nieuwe behandeling van dat onderwerp zou kunnen worden opgewekt. Voor 't minst zou Rec. deze keuze dan minder gelukkig moeten noemen, en ondanks alles, wat VAN DER HOOP daarover in zijn Voorberigt zegt, komt het hem voor, dat de Dichter zelf dit gebrek levendig heeft gevoeld. Rec. zou dat opmaken uit het geheele plan van dit dichtstuk. Van de zes afdeelingen, waaruit het bestaat, hebben slechts drie betrekking op VAN SPEYK; de drie overigen staan niet dan zeer zijdelings met hem in verband. De eerste afdeeling behelst eene hulde aan *Amsterdam*, wel als de geboorteplaats van den held, maar waarvan toch een groot deel buiten hem omgaat. De tweede is grootendeels toegewijd aan de beschrijving van den

Dichter ZWOUT, die naar *Java* is getrokken, en, terwijl hij daar *Hollands* vlag bezingt, door eenen vriend wordt gevonden, naar wiens woning hij zich begeeft, en voor wien hij het gebeurde met VAN SPEYK zal bezingen. De drie volgende afdeelingen behelzen dan het lied van ZWOUT; terwijl de laatste den indruk van zijne zangen op zijnen vriend beschrijft, diens vroegen dood enz. Vraagt men, of het een gelukkig denkbeeld is geweest, dat den Dichter tot de invoering van dezen ZWOUT heeft gebragt, dan meent Rec. daarop een ontkennend antwoord te moeten geven. Zij is of geheel doelloos, of zij verbreekt den algemeenen indruk. Is het den Dichter gelukt, den lezer voor ZWOUT belang in te boezemen, zoo verzwakt dat belang natuurlijk de belangstelling voor het hoofdonderwerp des gedichts, VAN SPEYK; de lezer hinkt als op twee gedachten; de eenheid van indruk gaat verloren, en, als hij aan het einde komt, zal de vraag zijn, of VAN SPEYK, dan of ZWOUT het meest in zijne herinnering leeft. Zoo zou het zijn, indien die ZWOUT een wezenlijk belangwekkend personaadje ware; zoo komt hij intusschen Rec. niet voor; hij is te vreemd aan het stuk; men verwacht hem daar niet; hij houdt den lezer, die naar het eigenlijke onderwerp begeerig is, en wiens geduld reeds door den langen voorzang op *Amsterdam* is getergd, noodeloos op, en al die *bombarie* over den *Dichter*, waarover vroeger reeds gesproken is, helpt niet genoeg, om het belang op hem over te brengen. Het is ook altijd eene gevaarlijke proeve, om *quasi* de taal van een' ander mede te deelen, en dan den indruk te beschrijven, dien deze maakt. Daar is ook een zonderling kontrast tusschen de beide vrienden in het *Besluit*. Men hoore een paar coupletten:

Hier eindigde ZWOUTS lied. Met hooggekleurde wangen,
En handen, ijskoud, als de handen van een lijk,
En tranen in het oog, ontwelt door *gloedverlangen*,
Vroeg hij 't zijn gastvriend af: boeide u de stroom der zangen
Ter eere van VAN SPEYK?

Heeft u mijn zang bekoord? — De vriend van ZWOUT lachte,
Terwijl hij in 't krijstal het bruisschend druifsap goot.
Ja (sprak hij) 't is een daad, dien ik geenszins verwachtte
Van de eeuw, waarin het goud zoo vaak den moed *verkrachtte;*
VAN SPEYK is waarlijk groot!

Dat lagchen van den vriend voegt zich al zeer zonderling bij die hooggekleurde wangen, ijskoude handen en tranen. Trouwens de vraag van ZWOUT, die om lof bedelt, verdiende een antwoord zoo prozaïsch, als dat van zijnen vriend, die zulk eene daad niet verwachtte! De invoering van ZWOUT is dus, naar Rec's. oordeel, doelloos en mislukt.

Wat nu de drie afdeelingen betreft, waarin het eigenlijke onderwerp wordt behandeld, Rec. behoeft niet te zeggen, dat daarin veel voorkomt, wat goed en fiksch is beschreven en behandeld; maar ook daar heeft de Dichter hier en daar, naar zijn oordeel, misgegrepen. Rec. bedoelt den vriendenmaaltijd aan boord van VAN SPEYK. Daar laat hij eenen ouden zeekapitein een lied zingen ter eere van *Hollands* vlag, eenvoudig en wel, maar verre van hoogdravende of wegslepende poëzij, waarin b. v. regels voorkomen als deze:

Leve, leve Hollands vlag!
Juichte ik aan het feestlijk eeten,
Naast mijn lieve bruid gezeten.

VAN DER HOOP heeft waarschijnlijk opzettelijk geen hooger toon aangeslagen; maar hij heeft niet gevoeld, dat de verbazende opgewondenheid van VAN SPEYK na dit vlaggelied nu ook volstrekt ongemotiveerd is, en dat geen der lezers daarin deelen kan, die wel koud moeten blijven bij de *epische* regels, gelijk VAN DER HOOP ze noemt, die op het lied volgen, en wier hoogdravendheid bij hen geen weerklank vindt.

Wat nu de versificatie betreft, VAN DER HOOP is in dit opzigt genoeg bekend. Hij maakt dikwijls fiksche, gespierde verzen. Het werktuigelijke is hij in vele opzigten meester. Zijne alexandrijnen in de derde afdeeling, de kortere voetmaten bij het overige verhaal zijn doorgaans goed bewerkt. Jammer, dat dikwijls de beeldspraak zoo ongelukkig wordt volgehouden; b. v. bl. 19 wordt gesproken van het dagloon,

Verbeurd in 't *vlammend driftenvuur*,
Dat lenterozen vormt tot doornen.

Vooreerst is de laatste regel op zichzelve reeds onzin; maar dan nog een *vuur*, dat zulk eene uitwerking heeft! Bl. 22 wordt *starrenglans* met *stofgewemel* door *rozenbanden saamgestrikt*. Dit zijn alechts enkele voorbeelden, die met vele

zouden kunnen vermeerderd worden. En dat het hier ook niet aan bombast ontbreekt, dat mogen de volgende regelen getuigen:

Dat: *hier en verder niet!* klonk als een schorre donder
De moordschare in het oor, en scheen Europe een wonder,
Toen van het reuzenslot, bij Andwerps wal gesticht,
Een snellijk zaamgepakte wolk, een bliksemschicht
Deed flitsen in het rond, die zwangre gloedvolkanen
In arbeid bracht, wier vlam 't heelal de helsche banen
Aanschouwen deed, waar langs de tijger van 't verraad
Den Tuinleeuw overviel in vollen vredestaat.

Men ontlede deze laatste regels eens! In dergelijke klinkende woorden ligt noch kracht noch schoonheid. Dat de Dichter geen groot *botanicus* is, ziet men bl. 25, waar hij iemand door *palm en cocosbloan* laat dringen, even alsof hij door ons kreupelhout heendrong.

Wij komen tot den NAPOLEON. Het besluit, om het lijk van NAPOLEON aan *Frankrijk* terug te geven, is de aanleiding van dit gedicht; die terugkomst zelve, gelijk de Dichter zich haar in de toekomst voorstelde, de inhoud. Wat zullen wij van dit onderwerp zeggen? Het is zeker in den tijd. Rec. behoort ook niet onder diegenen, die den Dichter zouden toevoegen, bl. 4:

Des werelds banvloek treff' d' ontzinden,
Die zulk een zangstof uitverkoor.

De tijden zijn voorbij van schelden en razen tegen NAPOLEON. Hij behoort aan de Geschiedenis, die de grootheid van zijn genie en van zijne daden niet zal voorbijzien, en een onpartijdiger oordeel over hem zal vellen, dan de tijdgenoot heeft kunnen doen. Doch terwijl dat oordeel zijne grootheid van genie zal erkennen, zal het tevens streng, onverbiddelijk streng beslissen over zijne heerschzucht niet alleen, maar ook over zijne dwingelandij. Het zal in hem den man zien, die zich over de middelen niet bekommerde, indien hij zijn doel slechts kon bereiken; die honderdduizenden van menschenlevens aan zijne eergierigheid opofferde, en het geluk en de welvaart van millioenen niet telde. Zulk een man is het onderwerp niet van schier afgodische lofverheffing van den *vrijen* Dichter. Daar was in dat onderwerp veel, on-

eindig veel, wat in edele en regtvaardige verontwaardiging moest ontsteken, en het denkbeeld: (bl. 9.)

Al dat overwinnen,
Die macht dank ik mijzelf alleen!

hetgeen de Dichter de oorzaak van NAPOLEON's diepen val noemt, was niet het eenige, wat voor den waarachtig vrijen, vaderlandschen Dichter den *Franschen* Keizer strafbaar moest maken. Het moge zoo zijn, en wie zou het ontkennen? dat de binnenlandsche verdeeldheden en twisten

Verrieden Neerlands zeven Staten
Den vijand van 't beschaafd heelal;

maar het is onzin en leugentaal, wanneer van de *vrijheidlievende onverlaten, alleen belust op Nassaus val*, gezegd wordt:

Hun zij de laatre hoon verweten
Van dwanggareel en slavenketen;
Maar nimmer aan NAPOLEON!

Wie aldus de dwingelandij van den *Franschen* tiran vergoelijkt; (VAN DER HOOP noemt hem bl. 55 NB. *werktuig en niets meer*) wie, de onregtvaardige, willekeurige, schandelijke vernietiging van ons volksbestaan, onze inlijving in het *Fransche* Keizerrijk, de gruwelijke verdrukking, waaraan het vaderland ter prooije was, vergetende, NAPOLEON als vergoden durft, neen, diens zang kan geen weerklank vinden in het *Nederlandsche* hart! De treurige waarheid staat met bloedige letteren in 's lands historie geschreven; en wat het vaderland betreft, ook de laatste nageslachten zullen nog den vloek over den geweldenaar uitspreken.

Hoe dichterlijk en gepast dus ook het onderwerp zijn moge, dat VAN DER HOOP hier gekozen heeft, de wijze, waarop hij daarbij te werk gaat, kan, zal, in spijt van den *Avondbode* (18 December 1840) en diens lofbazuining, geen algemeenen bijval vinden. Allen, wie de dagen van NAPOLEON nog heugen, zullen zich daaraan ergeren. Het is jammer, dat de Dichter dit niet gevoeld heeft. Er zijn in zijn dichtstuk anders vele schoone, voortreffelijke plaatsen. Het gronddenkbeeld van het geheele stuk, alsof die teruggave van NAPOLEON's lijk een middel ware tot eenen algemeenen

vrede, willen wij eens daarlaten: de lierzangen, waarin de zaak zelve wordt behandeld, *St. Helena*, *Parijs*, *de stem des legers*, *het lied der vrede*, zijn fraai; er is gloed en gang in, eene levendige uitdrukking van de gevoelens der daarin voorgestelde personen. Ook in het *Requiescat in pace* en *des Dichters bede* zijn uitstekende plaatsen, ofschoon het eerste wel wat overdreven, en het laatste al te lang en op het einde te eentoonig wordt, door het telkens en telkens weder herhaalde: *Bewaar de vrede, God!*

Wanneer wij in bijzonderheden treden, zoo vindt men ook hier weder veel stoffe tot aanmerking, bij den algemeenen lof, dien Rec. gaarne toezwaait. Daar is ook hier weder veel, dat holklinkende woorden zijn zonder zin. Wat is, b. v. de eigenlijke zin van woorden als deze (bl. 10):

Ziet gij 't, hoe Moskaus *vlamvuurjuilen*
Den *gorgel boeit* van 't *krijgsgeschreeuw*?

wat zegt, bl. 15:

Bedwing die *gloedversmachting!*
Bedwing haar Dichter in uw borst!

of is bl. 16 wel veel meer dan klingklang:

Klink dan, mijn harp! stort maatgezangen
In 't *meir der poëzij* u uit!
Blaak, onbevredigd zielsverlangen,
Bedwongen vlam, dat niets u stuit'!
Verbreek *uw sluizen*, *hartsbeklemming!*

Doch daar is nog ééne aanmerking, die Rec. niet terughouden mag. Hoe durft VAN DER HOOP het wagen, om CHRISTUS en NAPOLEON als bij elkander te brengen, door van des laatsten *Gethsemane* en *Golgotha* te spreken?... Bl. 21:

Geen nietig eiland, door der Vorsten blinden toren
Den neergestormden reus ter Golgotha beschoren.

en bl. 23:

Vaarwel Gethsemané, dat als der Vorsten wreker
Den banneling zoo vaak deed drinken uit den beker
Van 't levensloopend zieleleed!

Dat zijn te heilige dingen, om ze alzoo te misbruiken! Als

LAMARTINE bij den dood zijner dochter, van zijn *Gethsemané* durft spreken, is dit voor het gevoel van Rec. reeds een soort van heiligschennis; maar CHRISTUS in *Gethsemané* en *op Golgotha* — en NAPOLEON op *St. Helena*.... hoe is het mogelijk, dat iemand daarbij van dese laatsten *Golgotha* spreken kan!

Wij moeten in de laatste plaats spreken over den COLUMBUS. De reden, waarom wij dit werk ten slotte noemen, is eenvoudig deze, dat daarin het meeste voorkomt, hetgeen Rec. beviel, en hij gaarne goedkeurende zijn verslag wilde besluiten. Niet dat ook hier niet dingen zijn, die hem minder behagen. Daaronder behoort de Opdragt aan den *Russischen* Grootvorst. NAPOLEON is aan den Koning der *Franschen* (in een *Fransch* vers) opgedragen. Rec. kan zich met dergelijke doellooze toewijdingen aan Vorsten en grooten niet vereenigen. Hij vindt het beneden den hoogen rang, waarop de Dichters zich zelve plaatsen. Hij herinnert zich, onlangs ergens gelesen te hebben, dat de Keizer van *Rusland* verzocht heeft, verder van dergelijke Opdragten verschoond te blijven, die niet langer zouden worden aangenomen. *Hij* schijnt er ook uit ons land mede overstroomd te worden. Waartoe? Waartoe?.... Overigens vindt men ook hier gebreken, als die in de vorige stukken zijn aangewezen, b. v. bl. 50:

Maar wacht u, eer die dag zal lichten,
De *boei*, die nog mijn toorn *vermant*,
Door hoon of oproerkreet te *ontwrichten!*
Dan waart gij aan de wraak *verpand*.

Zoo is de episode, waarin ALVAREZ met zijne eedgenooten zamenspant, ongelukkig gekozen, omdat zij volkomen onwaarschijnlijk, ja, onmogelijk is. Op hetzelfde kleine schip, waar COLUMBUS zich bevindt, is eene zamenspanning ondenkbaar, waarvan het hoofd sluw heet, en waar men schreeuwt en tiert en zingt, en dus als met geweld het geheim aan aller oor verraadt. Zie bl. 35 en verv.

Dat is eene fout in plan en uitwerking beide. Doch voor het overige is hier de stof belangrijk, wèl gekozen, dichterlijk, geschikt tot afwisselende tooneelen, en VAN DER HOOP heeft van het schoone onderwerp veelzins goed partij getrokken. Reeds de aanvang is in den goeden trant. De

beschrijving van het vertrek der schepen, de terugblik op de vroegere geschiedenis van COLUMBUS, de schildering, hoe het denkbeeld der wereldontdekking in hem oprees en versterkt en bevestigd werd, dat alles is regt goed, meestal eenvoudig en zonder die gewaande verhevenheid, die zich bij VAN DER HOOP zoo dikwijls in *verba sesquipedalia* vertoont. Ook in de volgende afdeeling, *Land!* is zoo wel de aanvang, als de teekening van den peinzenden zeeheld, gelukkig. Ook het denkbeeld van COLUMBUS droom doet eene goede uitwerking, ofschoon de Dichter zich daar weder op sommige plaatsen (b. v. bl. 64. No. V) tot de groote hoogdravendheid en daardoor tot bombast heeft laten verleiden. De *Ode* aan het slot heeft evenwel vele zwakke plaatsen; zij is te lang, en had liever met eenige weinige coupletten het geheel moeten besluiten. Doch desniettegenstaande vindt Rec. in den COLUMBUS veel schoons, en prijst het elken beminnaar van poëzij volmondig ter lezing aan. Het is een bewijs, gelijk trouwens ook de beide andere uitvoerige stukken, ondanks hunne gebreken, dit op menige bladzijde staven, dat VAN DER HOOP waarlijk Dichter is, dat het hem noch aan gevoel, noch aan verbeelding, noch aan heerschappij over de taal ontbreekt. Had hij een streng en oordeelkundig vriend, aan wien hij zijne stukken vóór de uitgave ter toetsing gaf, die hem onverbloemd en onverholen hier de leemten, elders de te groote weelderigheid van zijnen dichtgeest, die waterloten vormt, ginds het holklinkende en bombastische aantoonde, en wilde hij naar diens raad verbeteren en beschaven, hij zou meer dan goede stukken kunnen leveren, maar — zij zouden niet zoo talrijk worden.

De uitgevers van de drie laatste boekdeeltjes hebben voor eene goede uitvoering gezorgd. Die van VAN SPEYK is het minste; die van COLUMBUS zeer net, met eene fraaije plaat; die van NAPOLEON buitengemeen prachtig.

Rec. eindigt hier zijne aankondiging. Is zij niet overal gunstig geweest, de Dichter ziet toch, dat hij het der moeite waardig heeft gerekend, om zijne stukken naauwkeurig te beschouwen. Dat zij hem een bewijs, dat hij ze boven het gros verheven acht; dat hij het daarvoor houdt, dat VAN DER HOOP nog beter zou kunnen leveren, en met dat doel hem op het gebrekkige opmerkzaam maakte. Ook voor andere onzer Dichters zijn hier en daar aanwijzingen te vinden, die zij ter harte mogen nemen. Of is het zoo, gelijk men

dikwijls beweert, dat de Dichters te kitteloorig zijn, om aanmerkingen te hooren en zich ten nutte te maken, en dat zij van niets anders dan vergoding willen weten? In dat geval blijft iedere aanwijzing van gebreken vruchteloos. Maar toch is er nog welligt deze of gene, die minder wijs is in zijne eigene oogen, en die gaarne wil leeren. Poëzij is wel eene gave, maar zij moet door de kunst worden ontwikkeld, gevormd, veredeld. Poëzij en kunst, poëzij en arbeid zijn geene ongelijksoortige denkbeelden, wat onze hoogvliegende Dichters en Dichtertjes ook mogen zeggen.

Gedichten van P. BENS. *Gent, bij* D. J. van der Haeghen-Hulin. 1839. *In gr.* 8*vo.* 161 *bl. f* 1-50.

Vaderlandsche Poëzij, door PRUDENTIUS VAN DUYSE. *Iste Deel. Gent, bij* L. Hebbelijnck. *Rotterdam, bij* W. Messchert. 1840. *In* 12*mo.* 208 *bl. f* 1-20.

Het Burgslot van Zomergem, door C. LEDEGANCK. *Gent, bij* H. Hoste. 1840. *In* 12*mo.* 80 *bl. f* :-70.

Kondigden wij in het afgeloopen jaar in dit Tijdschrift met genoegen en goedkeuring de in 't lichtverschijning van eenige dichterlijke werken onzer *Belgische* naburen aan (*), en verheugde het ons op te merken, dat bij hen hoe langs zoo meer de zucht voor eigene Taal- en Letterkunde begon te verlevendigen, de hier bovenvermelde werkjes leveren eene nieuwe proeve op, hoe men, bij de medewerking van eene door het Gouvernement benoemde Taalcommissie tot zuivering der *taal* en regeling der spelling, bij voortduring gezind is, om offers op het altaar der ontkiemende *Vlaamsche* Letterkunde te brengen.

De Gedichten van den Heer BENS, *Dichterlijke Verhalen en Mengeldichten* bevattende, hebben in de versificatie iets zeer vloeijends, en onderscheiden zich hierin boven andere. Het is een aangenaam verschijnsel, zoodanige stukken in het licht te zien treden. Waar een Volk toch zijne taal blijft hoogschatten, daar zal eigene Letterkunde niet alleen gehandhaafd, maar meer en meer uitgebreid worden. De *Belg*

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1840. N°. III. bl. 113.

schijnt dit te gevoelen, hij begint ze op prijs te stellen. Mogen op de vereenigde pogingen, tot herstel derzelve aangewend, de vijanden zijner moedertaal schipbreuk lijden, en ook hierdoor losheid van beginselen en wuftheid van zeden geene verdere en verwoestende voortgangen maken!

De *Vaderlandsche Poëzij* van den Heer VAN DUYSE beantwoordt geheel aan hetgeen wij van dien Dichter reeds kennen, die toont, dat hij ook, met andere zijner Landgenooten, gaarne een bloempje in den Nederlandschen dichttuin wil overbrengen, daar wij met genoegen in sommige onzer voor 1841 uitgekomene Jaarboekjes voortbrengselen van zijne hand aantreffen. Onder al de letter- en dichtkundige *Belgen* verdient VAN DUYSE, om zijne geestdrift voor de *Vlaamsche* Taal- en Letterkunde, eene eerste plaats. Er is eene liberaliteit in zijne denkwijze en eene opregtheid in zijne gevoelens, die den Lezer voor hem innemen. De meeste zijner gedichten zien wel op *België*; maar alle zijn echter voor dat *Nederland* geschreven, 't welk, zoo als hij zegt, als Gemeenebest der Nederduitsche Letterkunde, een- en onverdeelbaar is. In deze zijne *Legenden* en *Sagen*, *Romancen* en *Verhalen*, (welke gesnipperde onderscheiding van dichtsoorten ons echter niet bevalt, daar het zeer moeijelijk is, de grenslijn te trekken tusschen dit of dat *genre*) treffen wij vele verdienstelijke en regt dichterlijke stukken aan. Onze algemeene aanbeveling moge genoeg zijn voor hen, die zich de werken der *Belgische* Dichters aanschaffen; ook deze verdienen eene plaats in zulk eene verzameling.

Daar wij den trant van den Heer VAN DUYSE kennen, willen wij onzen Lezeren eene kleine proeve van dien des Heeren RENS geven, waaruit blijken zal, dat het dezen Dichter noch aan kunst, noch aan dichterlijk gevoel ontbreekt. Wij nemen ze uit het gedicht, getiteld: *Gevoel.*

Neen, hem behoort de naam van Dichter,
De groote naam van Dichter niet,
Die in 't gevoel geen billijk' rigter
Van echten stijl en zangtoon ziet;
Die geest en hart niet weet te paren,
En onbekwaem is om te ontwaren,
Dat drift en gloed aen 't lied ontbreekt,
Dat hij ons schaemtloos op durft dringen,

En bij het lage eentoonig zingen
Tot onse ziel niet teeder spreekt.

Maer hij, die, door 't gevoel gedreven,
De lier ten tolk maekt van zijn hart
Wiens lied, volijvrig aengeheven,
Van zielrust zingt of wrange smart,
En deugd en menschenmin doet gloren,
Die 't regtgeaerd gemoed bekoren,
Waerin zich 't *schoone* aen 't *goede* paert;
Hij, wiens gezang het oor kan boeijen,
En 't oog een traentje doet ontvloeijen,
Is d' eedle naem van Dichter waerd'.

Onder de vlekjes, die wij in dezen bundel opmerkten, behoort het hier en daar verkeerd vallen van den klemtoon op de woorden *het en men*; ook in dit gedicht treft men het aan: de Dichter had zulks gemakkelijk kunnen voorkomen.

Het gedicht van den Heer LEDEGANCK, getiteld: *Het Burgslot van Zomergem*, is, zoo als de Auteur zelf zegt, eene proeve van tijd- en zedeschets, in verband met de geschiedenis. In een meer uitvoerig Voorberigt wordt door den Dichter de aanleiding opgegeven, die hem tot het vervaardigen dezer proeve opwekte. Hij had zich op een der oude burgen te *Zomergem* bevonden, alwaar vele overblijfsels van middeleeuwsche barbaarschheid zijne aandacht tot zich getrokken hadden; de bezigtiging had eenen diepen indruk in zijne ziel achtergelaten, en hoezeer men hem verhaald had, dat eene vrouw van hoogen rang, gedurende een aantal jaren, in een afgrijselijk hol, een' misstap omtrent haren gemaal zoude hebben geboet, kwam dit verhaal hem voor zijn oogmerk minder geschikt voor; doch niettegenstaande dit kon hij den aandrang niet weêrstaan, om in een sterk gekleurd tafereel de euveldaden te schetsen, die zulk een overblijfsel der oude tirannij vermoeden liet. Het geheele tafereel is echter *fictie*, daar hij alle toepassing op personen of plaatsen wilde vermijden. Omtrent den oorsprong van *Zomergem* en andere bijgelegene sloten bevat het Voorberigt veel geschiedkundig belangrijks.

Graaf SIEGFRIED, de bewoner van het burgslot *Zomergem*, had eenen Ridderhaat tegen KOEN VAN RAEPSBURG,

die de hand van 's Graven dochter gevraagd had, gezworen. SIEGFRIED maakt dit zijner dochter kenbaar. Jonker KOENRAAD komt met zijne manschap op het slot aan, overvalt SIEGFRIED, sleept hem in een der onderaardsche holen, terwijl zijn hem getrouwe lijfknecht met de Jonkvrouw heenrent. De schildering van den toestand der weggevoerde CLARA is levendig en vol kleur en gloed. KOENRAAD begeeft zich tot haar; bezweert het meisje, dat haar Vader niet door hem mishandeld is, maar dat hij integendeel, binnen weinige dagen, met het jawoord des Graven zal terugkeeren. Hij gaat en keert, en meldt haar, dat de Graaf gestorven is, en reikt haar het zegel en de parkementen haars vaders over. Zij, diep treurig over deze tijding en over de beleediging den Graaf aangedaan, doet boete en offeranden om vergeving; welk gebed, in kluis en kloosterwand opgezonden, door den Hemel wordt verhoord. Eindelijk zal de echt voltrokken worden. De bruiloft wordt gevierd. Alles lacht en jubelt. Alleen is het alsof een aanhoudend gehuil van den wachthond haar in de ooren klinkt, hetwelk KOENRAAD haar uit de zinnen verdrijven wil, doch hetwelk steeds voortduurt en hare vreugde stoort:

» 't Is of hier iets aekligs schuilt,"
Zegt zij, Koenraeds arm omvattend;
»Hoort gij, hoe die hond weer huilt?"

KOENRAAD moet na den voltrokken echt ten strijde. *Vlaanderens* grond wordt bedreigd. Schild en slagtbijl, lans, boog en zwaard worden aangegord en omgehangen. De helmhoed prijkt op de kruin: »Ik ga," zegt hij,

»Ik ga; gij ziet welhaast mij weer
»Met roem en zege, of — nimmermeer!"

Vóór zijn vertrek wordt echter door hem aan een' zijner Vazallen een geheim medegedeeld:

't Was nauw dat enklen jet wat hoorden
't Geen uitliep op dees luttel woorden:
»Vooral zie toe dat hij niet huil',
»Of anders wacht u-zelv' de kuil!"

De dag verjaart nu voor CLARA, dat zij haren vader is ont-

voerd. Een bange, akelige nacht vertoont haar, in den droom, eene schrikgedaante,

Vertoont de droom heurs vaders beeld,
Op vuil en vochtig stroo gezonken;
Aen ijzren ringen vastgeklonken,
Gansch uitgemergd tot op 't gebeent,
En 't oog verglaesd en uitgeweend!

Ze ontwaakt, en, naauwelijks het dons verlaten hebbende, brengt haar lijfknecht het berigt:

— onder Frankrijks moordend staal
Viel ook de ridder, uw gemael.

Nu ook wordt haar het geheim medegedeeld, dat zoo lang verzwegen was, maar haar niet minder zwaar op het hart had gelegen; waardoor wij, aan het slot des gedichts genaderd, tevens de ontdekking van het geheel ontvangen; welk slot wij gaarne als eene proeve aanhalen, zullende niemand zich de lezing van een Dichtstuk beklagen, dat men als een niet onverdienstelijk voortbrengsel van het dichterlijke genie des Heeren LEDEGANCK kan aanmerken.

En nauw hervindt zij weêr de zinnen,
Wanneer een huisknecht komt en spreekt:
»Mevrouw, ik wilde u liefst verzwijgen,
»Wat mij zoo lang reeds 't harte breekt.
»Vóór zijn vertrek beval de ridder,
»Met woorden waer ik nog van sidder,
»Mij een gevangene aen, dien 'k vond
»Gekerkerd in den diepen grond.

»De sneeuw van zijne lange haren
»Lag in zijn sneeuwen baerd vereend;
»De keten rammelde om zijn lenden,
»En klonk als op een dor gebeent.
»'k Heb nooyt geleerd voor iets te vreezen,
»Maer 'k schrikte van zijn aeklig wezen;
»'k Bragt daeglijks hem de kruik en 't brood,
»Maer 'k vond hem, ach, deez' morgen dood.

»'t Geluid, dat uit zijn borst soms woelde,
»Geleek geen menschenstemme meer;

»Doch eenmael klonk de naem van CLARA...
»Mevrouw! hoe schrikt gij toch zoo zeer!
»Koom, dat ik u tot hem geleide:
»Ligt dat hij lang u reeds verbeidde;
»Ligt kwaemt gij liever niet te spâ...
»Koom, schenk thans aen zijn lijk genâ!"

En zij, als zinloos en verwilderd,
Zij vat haer' dienaar bij de hand,
En volgt hem langs de diepe trappen,
Bij 't smokend licht van fakkelbrand.
Daer komt zij 't lijk al wanklend nader;
Een woord, een enkel woord slechts: »Vader!"
Vliegt als een schreeuw haer uit den mond,
En koud en dood stort ze op den grond.

Hoe! was het dan de bron haers levens,
Die CLARA weêrvond onder de aerd?
En was dan SIEGFRIED niet gestorven,
Gelijk de jonker had verklaerd?
Hélaes! dit kan geen stervling weten;
Want wat zich 't misdrijf dorst vermeten,
In 't donker van een heerlijk slot,
Dat weet alleen de groote God!

Ofschoon wij in dit gedicht ook hier en daar eenige minder vloeijende regels aantreffen, en afknottingen vinden, die eene hardheid en stroefheid veroorzaken, waarbij de welluidendheid nu en dan lijdt, kunnen wij dit voortbrengsel der *Belgische* Muze wel aanbevelen. Zij moge, met de *Nederlandsche* vereenigd, in beide Rijken medewerken tot veredeling en aankweeking van den smaak voor het *goede* en *schoone*, en alzoo de plaats innemen van zoo vele planten van vreemden bodem, die niet zelden deze veredeling en aankweeking verhinderen en schadelijk zijn.

J'aime, zegt de Heer WILLEMS in zijne aanteekeningen achter zijn Dichtstuk *Aen de Belgen* 1818, *j'aime le peuple de Thlascala, qui ne veut pas même du sel de la grande nation qui l'avoisine, crainte d'en être subjugué.*

De Lotgevallen van Ferdinand Huyck, uitgegeven door Mr. J. VAN DEINSE. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. Meijer

Warnars. 1840. *In gr.* 8*vo.* *XVIII*, 400 *en* 462 *bl.* *f* 9-:

Een nieuwe Roman van den Heer VAN LENNEP is zeker reeds in zeer vele handen, voordat een Recensent er aan denken kan, om hem te beoordeelen; en vele lezers van dit Tijdschrift zullen deze aankondiging inzien, niet zoo zeer, om te weten, wat zij van dit boek te wachten hebben, als wel, om te zien, wat de Recensent er van zeggen zal, en of zijn oordeel met het hunne overeenkomt. Dat is voor den Recensent geen gunstige stand van zaken. Het oordeel zijner lezers is reeds bepaald, voordat hij het zijne zeggen kan, en het oude spreekwoord: elk meent zijn uil een valk te zijn, is ook in dit opzigt al te zeer waar, dan dat hij zou mogen hopen, diegenen, die van hem verschillen, tot zijn gevoelen te zullen kunnen overhalen.

Maar, zal dan zijn oordeel met dat des publieks niet overeenstemmen? In dit geval hoopt hij, dat de meesten met hem genegen zullen zijn, om goed te keuren, en dat *de Lotgevallen van* FERDINAND HUYCK door een groot aantal lezers reeds met hetzelfde genoegen zullen zijn gelezen, hetwelk Rec. gaarne betuigt daarbij gemaakt te hebben. De Heer VAN LENNEP heeft ook in dit werk de veelzijdigheid van zijn talent op nieuw bewezen. Nadat hij gelukkige proeven van den Historischen Roman gegeven had, verlaat hij dit *genre*, en treedt in eene andere, daaraan geheel vreemde soort op. En deze proeve is vooral niet minder geslaagd, dan de vorigen. Het veld der Geschiedenis verlatende, schildert de Schrijver ons hier meer den mensch, dan het tijdvak. Hij heeft afstand gedaan van vele voordeelen, die de Historische Roman aanbiedt. Daar heeft men eene gebeurtenis, die men tot grondslag legt; daar heeft men althans onderscheidene personen, die als van zelve gegeven zijn, en wier karakter men uit de Geschiedenis leert kennen; daar heeft men gelegenheid, om zeden en gebruiken te schetsen, en het bepaalde tijdvak, hetwelk men gekozen heeft, wijzigt als onwillekeurig den aard van het verhaal, en is den Schrijver in zijne verdichting zelve van dienst. Dit alles vereischt wel veel studie, zal de schildering getrouw zijn, maar het heeft toch ook onmiskenbare voordeelen. Hier daarentegen is de Romanschrijver veel meer aan zijne eigene verbeelding overgelaten; de personen zelve, zoowel als hunne karakters,

de gebeurtenissen en tooneelen moeten geheel uit zijne vinding voortkomen; terwijl hij in het andere geval zijne verdichte personen en hunne lotgevallen om den historischen persoon en diens geschiedenis als groepeert.

In den FERDINAND HUYCK is het blijkbaar des Schrijvers doel, eene levendige, getrouwe, natuurlijke voorstelling te geven van verschillende menschen en karakters. Door eenen gemeenschappelijken band moeten deze met elkander verbonden zijn, zoodat alles te zamen een goed geheel uitmake. Dat is, naar Rec's. oordeel, den Schrijver ook goed gelukt. De intrigue boeit de belangstelling genoegzaam, en laat toch ook den tijd, om de *détails*, waarom het hier niet minder te doen is, op te merken. Aan de eerste ontmoeting met den onbekenden en raadselachtigen vreemdeling en diens dochter knoopen de volgende zich als onwillekeurig aan, en de eenheid van onderwerp is daardoor volkomen behouden gebleven, bij de rijke verscheidenheid van tooneelen en karakters.

Het zijn vooral die karakters, waarop de aandacht van zelf wordt bepaald, en Rec. gelooft niet, dat men den Schrijver den lof zal onthouden, dat deze over het algemeen gelukkig en juist zijn geteekend. De lezer ziet de meeste der handelende en sprekende personen als voor zich. Misschien zijn twee der meisjes niet de gelukkigst geslaagde. SUSANNA zal sommigen althans wat al te veel bij de hand zijn, ofschoon dit Rec. slechts op enkele plaatsen hinderde; maar HENRIETTE wordt en door haar en door AMELIA wat te veel in de schaduw gezet. Bedriegt Rec. zich, of stellen de meeste lezers het grootste belang in de laatstgenoemde? Maar dat was zeker eene moeijelijk te vermijden klip, en HENRIETTE had wel een beetje gelijk, toen zij tegen FERDINAND zeide: »AMELIA is een engel, en ik vergeef het u nooit, dat gij niet smoorlijk op haar verliefd zijt geraakt." Er zullen onder de lezeressen welligt velen zijn, die er ook zoo over denken. Doch FERDINAND zelf, zijn vader, de hoofdschout, zijne moeder, de beide tantes, baas ROGGEVELD, HEYNZ, VAN BAALEN, WEINSTUBE, HELDING vooral, zijn uitstekend geteekend. Wij zien en hooren ze. Rec. heeft aanmerking hooren maken op het gedrag van FERDINAND bij zijne eerste ontmoeting met AMELIA. Zeker, een romanheld is hij daar niet; heel mooi gedraagt hij zich te haren aanzien ook niet. Maar natuurlijk is zijn gedrag bij

uitnemendheid; het is geheel in het karakter, juist zoo als iemand, gelijk hij, handelen moest, en de Schrijver heeft wèl gedaan, hem niet anders te teekenen.

Wat Rec. vooral ook in dezen Roman bewondert, is de losheid en gemakkelijkheid van voorstelling. De gesprekken zijn meestal onverbeterlijk; het *zijn* gesprekken; het eene vloeit uit het andere voort, en ieder spreekt altijd in zijn karakter. In dit opzigt verdient dit boek hoogen lof, en is eene proeve, voor welk eene losheid en ongedwongenheid ook onze taal vatbaar is. Het gesprek tusschen tante VAN BEMPDEN en baas ROGGEVELD in het eerste Deel is er een gelukkig staaltje van.

Rec. verbeeldt zich, dat de meeste lezers tot dusverre gaarne met hem instemmen zullen; hij hoopt, dat hij het nu noch bij hen noch bij den Schrijver verbruijen zal door eenige aanmerkingen, die hij niet achterwege mag laten. Hij zal beginnen met een paar kleinigheden. Hoe komt, Deel I, bl. 243, MATTH. VIII: 24 *te pas*? Is dat eene drukfout? Rec. heeft vruchteloos naar de bedoelde plaats gezocht. Van meer gewigt is eene andere aanmerking, schoon zij schijnbaar toch ook maar kleinigheden betreft. Een man, als VAN LENNEP, die in dit boek op nieuw toont, hoezeer hij onze schoone moedertaal meester *is*, moet door zijn voorbeeld geene verkeerdheden in de taal ingang verschaffen. Daarom hinderde het Rec., dat hij Deel I, bl. 75, het woord *bemerking* las. Dat is geen *Hollandsch*, maar *Duitsch*. Daarom hinderde het hem vooral, dat hij zoo menigvuldig het woordje *van* gebruikt vond, gelijk het *Fransche de*, in *plaats* van ons *om*. Bl. 106 b. v. *gewoon van ontzach te voeden*, en dergelijke zijn er vele.

Doch Rec. heeft nog andere aanmerkingen, hoewel hij de bovenstaande geenszins als vitterij wil hebben beschouwd; men stelt bij ons niet genoeg prijs op zuiverheid van taal, en daarom moet men tegen alle vreemde inkruipsels waken. REYNHOVE is de persoon, op wien Rec. het thans geladen heeft; niet dat zijn karakter niet goed geteekend zou zijn, of dat hij er iets tegen zou hebben, dat de *Haagsche* jongman van de mode zijne woorden met *Fransch* doorspekt. Dat alles is goed en in karakter; maar in de keuze der bastaardwoorden is VAN LENNEP niet altijd gelukkig geweest. Zij zijn dikwijls niet natuurlijk genoeg, te gezocht, en ook niet zelden te menigvuldig. Dat is overdreven, en in een boek,

als dit; had men zich daarvoor moeten wachten. Het is jammer, omdat het de *illusie* wat verbreekt.

Maar bovenal moet Rec. den Schrijver aanvallen over zijne al te klaarblijkelijke en daarom ongelukkige navolging van een paar bijzonderheden uit den *Pickwick* van DICKENS. De eene (minst hinderlijke, maar toch te duidelijke) navolging van dezen Schrijver, aan wien VAN LENNEP misschien ook wel het denkbeeld tot het maken van eenen dusdanigen Roman verpligt is, is te vinden in de spreekmanier van den overigens goed geteekenden zeekapitein PULVER. Deze heeft gedurig spreekwoorden en spreekwijzen in den mond, die hij niet alleen aardig te pas brengt, maar waaraan het bijgevoegde gewoonlijk iets kluchtigs geeft. B. v. Kom aan, zoo als de man tegen de naauwe laars zei; hij zal mij welkom zijn, zoo als de spinnekop van de vlieg zei, enz. enz. Rec. haalt deze voorbeelden slechts aan, om te doen zien, wat hij bedoelt. Maar wie heeft *Pickwick* gelezen, en herinnert zich daarbij niet terstond SAMUEL WELLER en zijne onuitputtelijkheid in dergelijke aardigheden? Doch nog hinderlijker is de navolging in DOEDES, den substituut-drost op *Ter Schelling*, met zijne afgebrokene volzinnen. Dat is ALFRED JINGLE uit denzelfden *Pickwick* op en top. En reeds in het oorspronkelijke hinderde hij Rec., en kon deze de geestigheid daarvan niet vatten. COPHAGUS in MARRYAT's *Japhet* had die, dunkt ons, reeds uitgeput. Maar waarom ons JINGLE's spreektrant zoo weder teruggeven? Dat is eene slaafsche navolging, die beneden het talent van VAN LENNEP is.

Dat zijn de voornaamste aanmerkingen, die Rec. te maken heeft, en hij kan niet eindigen, zonder nogmaals te betuigen, dat hij het boek met zeer groot genoegen heeft gelezen; dat het den roem des Schrijvers zeker verhoogen zal, en dat hij het eene aanwinst rekent voor onze literatuur en voor onze taal, ook omdat deze nog te weinig met zulk eene losheid en bevalligheid voor den gemeenzamen stijl is gebruikt, als waarvan onze WOLFF en DEKEN, in en voor haren tijd, zoo gelukkige modellen leverden. — Rec. twijfelt niet, of een ruim debiet zal van de goedkeuring des publieks getuigen.

Newton Forster, of de Koopvaardij. Naar het Engelsch van Kapt. MARRYAT. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1839. *In gr. 8vo.* 279 en 316 *bl. f* 6-:

De romans van MARRYAT zijn in hunnen aard en geest ook bij ons publiek te zeer bekend, dan dat er veel noodig zou zijn, om ze aan te prijzen. Rec. zou dan ook kunnen volstaan met te zeggen, dat *Newton Forster* eene eervolle plaats naast *Eerlijk en Simpel* mag bekleeden. Wij vinden hier dezelfde, losse en gemakkelijke geestigheid, juiste karakterteekening, hetzelfde gezond verstand, dezelfde onderhoudendheid, die wij in zijne beste stukken opmerken. Maar hij kan zich niet weérhouden, om het publiek opmerkzaam te maken op eene bijzonderheid, die dezen roman kenmerkt, namelijk dat hij vooral ook het leven op de koopvaardijschepen beschrijft. In ons land en in eenen tijd, waarin dagelijks nieuwe reizigers naar onze koloniën vertrekken, en schier iedere familie betrekkingen heeft, die de zeereis doen, *gedaan hebben* of doen zullen, moeten de tooneelen van dit koopvaarders leeven inzonderheid de aandacht boeijen. Men zal het boek dan, ook uit dat oogpunt gelezen, niet onvoldaan ter zijde leggen, en zeker den koopvaarder met onafgebroken genoegen op zijne togten volgen. Wij wenschen het werk vele lezers en den lezers bij de lektuur aangename uren!

Het boek is netjes uitgevoerd.

De Wereldburger. Een geschiedkundige Roman uit de jaren 1830—1832. *Naar het Hoogduitsch van* FERDINAND STOLLE. *II Deelen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. 1840. *In gr. 8vo.* 597 *bl. f* 5-80.

Hetgeen door den Recensent der vroeger vertaalde voortbrengselen van denzelfden Schrijver is aangemerkt, is ook toepasselijk op het werk, hetwelk wij thans aankondigen. De lotgevallen der verdichte personen zijn blootelijk het voertuig tot eene levendige voorstelling der gebeurtenissen van de Julij-revolutie in *Parijs*, der revolutionaire woelingen in *Duitschland*, en van den mislukten opstand der *Polen*. Be-

oordeelen wij het boek als eenen Roman, dan strekt het niet tot aanbeveling, dat de held des verhaals, die zich door zijne overdrevene vrijheidszucht niet alleen tot dwaasheden, maar tot de grootste misdaden laat vervoeren; die het huis van zijnen vader verbrandt, waarbij zijne grootmoeder in de vlammen omkomt, meermalen tegen zijnen vader op leven en dood strijdt, en aan het einde nog gelukkig wordt, terwijl zijn brave en verstandige broeder eenen geweldigen dood ondergaat. — Behalve onderscheidene erge Germanismen, zoo als *Minister van het binnenland* voor *van binnenlandsche zaken*; *bejegend* voor *aangetroffen*, *gezelschap van Jezus* voor *het Genootschap der Jezuiten*, *verheerend* voor *overwinnend*, *volksgeschrei* voor *volksgeschreeuw*, vonden wij ook *galerijen* voor *galeijen*. Als vrouwen van dezelfde soort en verdiensten worden in éénen adem genoemd Madame of Mademoiselle LAFAYETTE, eene berugte maitresse van een' der vroegere Fransche Koningen, met Mevrouw DE STAEL en DE SEVIGNÉ. »*Barriere*" of over den zakdoek" is een kunstterm van het tweegevecht, die zeker voor de meeste lezers onverstaanbaar is. Ware de Schrijver onze landgenoot, dan zouden wij hem raden, zich te onthouden van zulk eene overdrevene karakterschildering, die meer heeft van caricaturen, dan van wezenlijk bestaande personen, en zich te wachten voor profane aardigheden, die in het werk voorkomen, en die wij maar niet zullen afschrijven. Zonder groot gemis zou de vertaling van het werk hebben kunnen achterwege blijven.

De kleine Taalkenner, of gemakkelijke aanleiding tot het redekundig ontleden voor eerstbeginnenden; door H. HEMKES, KZ., *Onderwijzer te Boven-Smilde. Iste Stukje. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1839. *In kl.* 8vo. *IV en* 36 *bl. f* : - 15.

Dit werkje behelst eene proeve, (volgens het *Voorberigt*) om eerst door eene reeks van voorbeelden het regte begrip van de rededeelen te geven, en daarop eene goede bepaling van dezelve te laten volgen, in plaats van eerst »bepalingen »te geven, waarvan de jeugd de beteekenis niet verstaat, »en bezwaarlijk zal kunnen bevatten." Dit laatste is zeker-

lijk een gebrek; maar dit behoeft ook niet: men kan goede, eenvoudige, duidelijke bepalingen geven, en dezelve terstond door voorbeelden ophelderen; en dan zal het wellig wel zijn: *Variis modis bene fit*, en van de manier des Schrijvers in den grond zooveel niet verschillen. — Er wordt dus hier in den genoemden trant gehandeld over *onderwerp*, *gezegde*, *koppelwoord*, *voorwerp*, *bepaling*, *bepaling van bepaling*, en bij elk ten slotte voorbeelden ter oefening opgegeven. — Het *koppel-* of liever *verbindingswoord* komt Rec. meer schijn dan wezen voor, en zou althans ter vereenvoudiging voor eerstbeginnenden wel kunnen weggelaten worden, want b. v. in de beide voorstellen: *de man werkt*, en *de man is goed*, zijn subject en praedicaat even goed verbonden, al heeft het eerste voorstel geen koppelwoord: het eenige onderscheid is, dat het praedicaat in het eerste met één, in het tweede met twee woorden wordt uitgedrukt. — Bij *bepaling* had Rec. ook verwacht het onderscheid tusschen een *bepaald* of *onbepaald* onder- of voorwerp. — *Bepaling van bepaling* komt hem te afgetrokken en duister voor de kinderlijke bevatting voor, en hij zou dit liever brengen tot verschillende soorten, van bepaling, die bij subject, praedicaat en object kunnen gevoegd worden. — De voorbeelden, hier aangevoerd, zijn doorgaans populair genoeg; maar zulke als de volgende: »*De groote Schepper* »*van alle dingen bestond van eeuwigheid.*" (bl. 28.) — »JE»ZUS *is Gods Zoon, de Zaligmaker; hij was volmaakt,*" (bl. 10) zou Rec., als niet genoeg voor de kinderlijke bevatting, en zulke zonderlinge opvolging van voorbeelden, als bij voorbeeld die, waardoor het eerstgenoemde voorafgegaan wordt: »*de smid van het dorp werkt 's avonds niet;*" als te ongelijksoortige dingen ongepast nevens elkander stellende, liever vermijden. — Voor 't overige beproeve men, behoude het goede, en doe er zijn voordeel mede!

Hoe Louise van Berkenstein tot de kennis van God kwam. Een Leesboek voor Meisjes, ter bevordering van derzelver tijdelijk en eeuwig welzijn. Een Tegenhanger van C. SCHMID's *boekje: Hoe Hendrik van Eichenfels tot de kennis van God kwam. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1839. *In kl.* 8*vo.* 101 *bl. f* : -75.

Een verhaal vol vreemde avonturen, doorgaans niet zeer waarschijnlijk. Eene ontknooping, die aan de nieuwsgierigheid veel te wenschen overlaat. Voor het overige een stichtelijke toon, en eene onderhoudende wijze van verhalen. Ziet daar alles, wat wij van het boekje weten te zeggen. Indien de jeugdige lezeressen er zich niet, onbevredigd, over beklagen, dat het geheim van LOUISE's afkomst voor haar niet ontraadseld wordt, zal de lezing van hare lotgevallen een aangenaam onderhoud verschaffen.

Eustachia, de goede Dochter, een spiegel voor deugdzame Meisjes. Een Tegenhanger van den Eustachius van C. SCHMID. *Naar de derde veel vermeerderde Hoogduitsche uitgave. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl.* 8*vo.* 135 *bl.* *f* 1-10.

De deugden van deze *Eustachia* zijn meestal van eenen lijdelijken aard. Zij verblijdt zich wanneer het haar wèl gaat, bedroeft zich onder smarten, is ijverig in het bidden en de vervulling van andere godsdienstige verrigtingen, en sterft als Abdis van een klooster en met den roem van groote heiligheid. Dat zij in andere opzigten *eene goede dochter* is, moeten wij alleen op het woord des Schrijvers gelooven. De jeugdige heilige kort zich, gedurende eene verdrietige gevangenschap, den tijd met eene spin tam te maken. Daar wij nu geen ander middel kennen, om hierin te slagen, dan vliegen voor de spin te vangen en die aan haar in hare webbe toe te werpen, twijfelden wij onder het lezen wel eens, of dit amusement wel zeer aanbevelenswaardig is voor jonge meisjes. Maar stelt u gerust, Moeders en Opvoedsters! *Eustachia* werd onder dit tijdverdrijf zoo teerhartig, dat zij weende en bad, het leven der spin te verschoonen, en hare betraande oogen afwendde, toen het lieve diertje gedood werd. Het door *Eustachia* gebezigde middel, om door de zon verschroeide wangen met citroensap te wrijven, bevelen wij aan de opmerkzaamheid van onze geneeskundige lezers. Misschien voldoet het nog beter aan het oogmerk, dan het hooggeroemde *Cognac met Zout.*

ALMANAKKEN VOOR HET JAAR 1841.

(*Tweede Verslag.*)

Wij beginnen ook dit verslag met een pracht-jaarboekje, maar welks inhoud zich van dien der anderen zeer onderscheidt. Terwijl toch eene lectuur van smaak, bij de overigen op den voorgrond staat, heeft dat, waarmede wij ditmaal beginnen, hoogere bedoeling. Zulks blijkt reeds uit den titel:

Christophilus. Christelijk Jaarboekje voor 1841. *Proza en Poëzij, bijeengebragt door onderscheidene Godsdienstvrienden. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. *f* 4-:

Het is evenwel alleen daarom onder de Almanakken te rekenen, omdat men het een *Jaarboekje* genoemd heeft, want overigens heeft het niets, dat men in eenen Almanak zoekt. *Ree.* acht het een gelukkig denkbeeld (hij meent, schoon zich geene Redactie noemt, van den Eerw. KANIJS), den tegenwoordig zoo zeer gewilden vorm van *Almanakken* ook aan de bevordering van Christelijke stichting, aan opbouwing in geloof, hoop en liefde dienstbaar te maken; en hij zal het onder de gunstige teekenen des tijds rekenen, wanneer een goede aftrek van deze onderneming het bewijs oplevert, dat de taal des gemoedelijken, maar tevens verstandigen Christendoms ook gaarne gehoord wordt bij de meergegoeden in den lande, tot welke zich een zoo kostbaar prachtboekje uit den aard der zaak bepalen moet. Want een sierlijk boekje is het. Een nette, zoogenoemd porseleinen titel belooft het; een ongemeen nette druk op fraai papier toont het; en vier keurige plaatjes: *Hagar en Ismaël; het Kerkje te Ubbergen; Jezus leerende*, en *Jezus wandelende op de zee*, zetten, even als de fraai gedrukte band, aan deze verzameling een gepast sieraad bij. *Betrekkelijk* is dan ook de prijs voor bijna 300 bladzijden niet zoo buitengewoon duur. De *Aurora* b. v. omtrent even dik, en ziet er eveneens uit; zij heeft meer platen, maar dan ook allen Engelsche, en is 90 centen duurder.

De inhoud behelst eenheid bij verscheidenheid: *eenheid*, in zoo verre CHRISTUS overal in den *Christophilus* (*Christusvriend*) op den voorgrond staat, niet alleen bij de aanprijzing van les-

sen des Evangelies, of bespiegelingen over de waarde van hetzelve, maar ook bij de geschiedenissen des O. V. en *verscheidenheid*, daar proza en poëzij afwisselen, en het nu eens aanprijzing is van den Bijbel, dan geschiedenissen des Bijbels, zoo des O. V. in *Hagar en Ismaël*, *de dood van Mozes*, als des N. V. in *het scheepje op het meer van Gennesareth*, ook der Kerkelijke Geschiedenis in de legende: *de laatste dag* en in CLAUDIUS BROUSSON, welke laatste ook tot de Christelijke levensbeschrijvingen behoort, gelijk de herinnering aan de weinig bekende vrome huisvrouw van den Dichter W. SLUITER. Maar wij kunnen alles niet opnoemen. Ons oordeel is over het geheel zeer gunstig. Wel hadden wij in de stukken van den Eerw. RADIJS die wijdloopigheid weggewenscht, die de meeste schriften van dien, overigens kundigen en verdienstelijken man ontsiert, en minst behoorde in dit Jaarboekje, waar iets meer puntigs, dat aanleiding tot verder denken geeft, minder moest gemist worden. Wel mishaagt ons het donker mystieke stukje van Ds. HELDRING, *het scheepje op de zee van Gennesareth zonder en met den Heer, vergeleken met den mensch zonder en met* CHRISTUS, dat wel goed zal gemeend zijn, maar wij houden niet van zulke vernuftige spelingen; wel zijn enkele dichtstukjes beneden het middelmatige, b. v. *dat is Gods stem*, en: *zoo spreekt de Heer*, beide van Ds. VAN SCHAIK; maar dat ontneemt niets aan onze welmeenende aanprijzing van het vele schoone en goede, dat hier gevonden wordt. Of echter in een *Jaarboekje* niet iets over een of meer der Christelijke feesten en derg. behoorde, zal niemand betwijfelen. Deze opmerking hebbe invloed op eenen volgenden jaargang; in welks zamenstelling men zoo veel mogelijk lange, uitgewerkte stukken vermijde, vooral als zij iets preekvormigs hebben, waarvan ditmaal niet alles vrij te spreken is. En ten aanzien der plaatjes merken wij nog aan, dat het verkeerd is, hoewel het tegendeel niet dan hoogst zeldzaam wordt onder het oog gehouden, altijd JEZUS en zijne Discipelen blootshoofds af te beelden. De Oosterling *is altijd* voorzien van zijnen tulband. Op het plaatje van HAGAR is dit in het oog gehouden.

Op een geheel ander terrein brengen ons de Provinciale Volksalmanakken. Den *Gelderschman*, vader der overigen, kondigden wij reeds aan. Naast aan dezen komt in ouderdom de:

Zeeuwsche Volksalmanak. Te Zierikzee, bij J. van de Velde Olivier. *f* : - 75.

De uitvoerige Kalender, waardoor dit Jaarboekje boven vele anderen uitmunt, is ook ditmaal naauwkeurig. Men is begonnen met, volgens de belofte, verleden jaar gedaan, eenige provinciale verordeningen op te nemen, welker bekendheid of herinnering van algemeen nut kan zijn. Wij hopen, dat men daarin met oordeel zal te werk gaan, hetgeen men van een besluit omtrent het opnemen van ongeneeslijke behoeftige zieken in het Armengesticht te *Zierikzee* minder zeggen kan, dan van het overige. Oordeelkundig gekozen, staat deze rubriek in de Provinciale Almanakken regt op hare plaats, en verdient daarom ook in andere gewesten navolging. Proza en gedichten zijn ook ditmaal den welgevestigden naam van den *Zeeuw* waardig. De geleerde AB UTRECHT DRESSELHUIS geeft een lezenswaardig stukje over het slot te *Baarland;* SWALUE tracht licht te verspreiden over oude Zeeuwsche vermakelijkheden; CLUYTERS herinnert *Zeelands* grootheid ter zee; HARTOG geeft een geschiedkundig stukje over *Romerswaal*, bijna geheel uit de narede van het Treurspel *Ewoud van Lodijke* van LOOSJES, hetgeen de Redactie, blijkens het Voorberigt, te laat ontdekte. Iets *over vallende Sterren* van DE KANTER hadde beter in het Mengelwerk gestaan, dan midden tusschen het Kalenderwerk. Onder de beste gedichten tellen wij: de *Badgedichtjes* van den smaakvollen B. PH. DE KANTER, *bij het graf mijner Echtgenoote*, door C. SWALUE, vooral om den eenvoudigen, roerenden toon; den Brief van den Graaf DE CONNINGES, door ADAMA VAN SCHELTEMA, enz. Een tafelliedje van VAN HARDERWIJK met een muzijkplaatje besluit de verzameling. Even veel jaargangen telt de

Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren. Te Deventer, bij J. de Lange. *f* 1 - 50.

Deze is niet zoo populair, maar noemt zich ook niet *Volks*-Almanak. De Archivarius VAN DOORNINCK, de geleerde Predikanten HALBERTSMA en HOLWUYSEN, SLOET TOT OLDHUIS, VAN HARLE en anderen leverden het hunne aan deze letterkundige verzameling. WEELING vervolgt (maar be-

sluit nog niet) zijne in 1839 begonnen breedvoerige Verhandeling over de *Plechelmi-kerk* te *Oldenzaal*, van welke eene afbeelding gegeven wordt. Kortom, voor het wetenschappelijke *Overijssel* is dit Jaarboek telken jare een aangenaam geschenk. Bij deze gelegenheid prijzen wij het *Overijsselsche Jaarboekje* aan, waarin verleden jaar de Heer D. VAN SCHREVEN zeer uitgewerkte statistieke tabellen met betrekking tot deze Provincie heeft gegeven, die ook elders verdienen nagevolgd te worden, maar waarvan de ontvangst tot afzonderlijke aankondiging te laat geschiedde.

De

Utrechtsche Volks-Almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-:

was vroeger verreweg de minste der zusters, maar heeft ditmaal bij verandering van uitgever veel gewonnen. Na den Kalender volgen ook nu de namen der gewestelijke gemeenten en authoriteiten. Het Mengelwerk wordt geopend met een lezenswaardig stukje over de heerlijkheid *Ameliswaard*, dat met een paar plaatjes prijkt. Het proza, meest in historische verhaaltjes bestaande, laat zich met genoegen lezen. Voor de verscheidenheid, zoo gewild in eenen Almanak, ware welligt beter gezorgd, indien men de gedichten niet afzonderlijk achteraan hadde geplaatst. Dit laatste gedeelte draagt aan het hoofd een vers van Ds. NEUMAN bij den dood van Prof. HERINGA, in hetwelk men den hooggestemden toon in den dankbaren leerling niet afkeurt, en dat ongetwijfeld door den *Utrechtenaar* hier gaarne gevonden wordt. Overigens hebben wij weinig tot lof van het korte poëtische gedeelte te zeggen. Eene nette afbeelding van de schipbrug te *Vreeswijk* met nog een paar andere plaatjes versieren dezen jaargang; ook eene afbeelding van den Generaal Baron VAN DER CAPELLEN, over welker waarde als portret Rec. niet kan oordeelen.

De kleinste provincie onzes Vaderlands is waarlijk niet de minste in haren Almanak. Want de

Drentsche Volksalmanak. Te Koeverden, bij D. H. van der Scheer. *f* 1-10.

munt ook ditmaal uit door gepastheid en beantwoording aan

den titel. De levensbeschrijving van Mr. P. HOFSTEDE wordt vervolgd en geëindigd, waarbij de bewerker vooral niet heeft verzuimd, te doen uitkomen, wat de verdienstelijke man voor *Drenthe* gedaan heeft, waarbij menige herinnering uit de geschiedenis van dat gewest gedurende het laatste der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw gepastelijk hare plaats vindt. Ofschoon wij de verdiensten van den Bloemenschilder STERNBERGEN erkennen, is het, onzes bedunkens, min gepast, eenen nog levenden jongen Schilder zoo te prijzen. Den Schrijver van het stukje over het Drentsche volkskarakter is men dank schuldig voor zijne mededeelingen van hetgeen niet algemeen bekend is. Over het vervolgen van stukken in onderscheidene jaargangen hebben wij het vorige jaar iets afkeurends gezegd, hetwelk wij, met betrekking tot hetgeen hier (*het jaar* 1672) voorkomt, niet zullen herhalen. Andere provinciale Almanakken kwamen Rec., toen hij dit berigt ter spoedige plaatsing in dit Tijdschrift gereed maakte, nog niet ter hand. Hij ontving ook nog:

Jaarboekje van de Regterlijke Magt, in het Koningrijk der Nederlanden. Te Gorinchem, bij J. Noorduyn, *f* 1-50.

Bij het doorbladeren van dit Jaarboekje hebben wij voor zoo ver het personeel der regterlijke Collegiën en de spelling der namen ons bekend was, zoo veel wij ons herinneren, geene misstellingen aangetroffen. Benoemingen en sterfgevallen, na het afdrukken voorgevallen, zal de verzamelaar bij een' volgenden jaargang opnemen, zonder dat het *noodig zij*, die hier op te geven. Het stuk over den Hoogen Raad van *Holland, Zeeland* en *Westvriesland* wordt vervolgd. Meer behoeven wij van dit Jaarboekje niet te zeggen.

Van geheel anderen aard is:

Miniatuur-Almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-25.

Deze Lilliputters foliant groeit; hij wordt grooter in omvang, grooter in prijs; maar hij krimpt ook niet in waarde, en heeft zulke fraaije versjes, dat de kleine knaap inderdaad monsteren kan met Almanakken, in wier schaduw hij, wat de grootte betreft, niet staan kan, of liever zeer gemakke-

lijk staan kan, want hoe grooter lijf, hoe grooter schaduw. Maar, miniatuurtje! gij moet niet *al te veel* groeijen, of gij zoudt uw karakter van *miniatuur* verzaken. Blijf, wat gij zijt, klein en rein!

Amsterdamsche Studenten-Almanak. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. *f* 1-50.

Van kalender en reiswijzer valt niets bijzonders te zeggen, dan dat de laatste de aanwijzing van het vertrek der transporten bevat van den spoorweg van *Amsterdam* op *Haarlem*, welke wij elders te vergeefs zochten. De staat en geschiedenis van *Athenaeum* en *Seminaria* wordt gevolgd door een Mengelwerk in verzen en proza, dat den goeden smaak van de Redactie en de medewerkers bewijst. Aan de *Fransche* Muze schijnen de Zonen der Amsterdamsche PALLAS wel — aan de Latijnsche niet — te offeren.

Wij besluiten dit verslag met:

Nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, van A. HAZELHOFF. *Te Groningen, bij* P. S. Barghoorn. *f* -25.

die genoeg bekend is en voor zijn publiek alle aanmoediging blijft verdienen; en met

Almanak voor den Burger en Landman. Te Groningen, bij A. Kamerlingh.

die nog beter aan titel en doel zal beantwoorden, wanneer men gelukkig genoeg is, om wat meerder *voor den landman* te kunnen bekomen en leveren. Verscheidene anecdoten waren ons bekend. Het boekje is zijn geld waardig.

BOEKBESCHOUWING.

Voorlezingen over de verscheidenheid en de overeenstemming der vier Evangelisten, of Proeve, van de middelen, welke de Bijbel ook den niet Wetenschappelijken onderzoeker aanbiedt tegen de aanvallen van het Ongeloof, bepaaldelijk tegen het Leben Jesu *van Dr.* D. F. STRAUSS. *Door Mr.* ISAAC DA COSTA. *Isten Deels 1ste Stuk. Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1840. *In gr.* 8*vo. VIII en* 139 *bl. f* 1-25.

Het oogmerk, hetwelk de Heer DA COSTA met deze Voorlezingen had, wordt op den titel duidelijk genoeg aangewezen. Het boek, waaraan STRAUSS den naam van *het Leven van Jezus* heeft gegeven, heeft opspraak gemaakt, in duizende harten onrust verwekt, en honderde pennen in beweging gebragt. Geleerde en moedige mannen hebben zich op het veld der historische kritiek begeven, waar STRAUSS zijne hoofdbanier geplant had, en met goed gevolg dien gewaanden reus bestreden; anderen hebben hem ook op het gebied der wijsbegeerte opgezocht, en al mede getoond, dat hij ook aldaar niet zoo sterk was, als men wel gemeend had. De schrik voor zijnen naam is dus geweken; zoodat er nu, ook in ons land, waar geleerde mannen in den beginne de vertaling van het beruchte werk ijverig meenden te moeten tegenwerken, zelfs in *niet wetenschappelijke* kringen reeds over gesproken, voor niet wetenschappelijke lezers over geschreven wordt. Wij hebben ons over het eerste verwonderd, dewijl wij daarin voor velen een lokaas te meer zagen, om het gevaarlijke boek in handen te nemen; en wij verheugen ons over het laatste, mits het zoo geschiede, als het in deze Voorlezingen gedaan is, welke niet zullen nalaten, velen, en zeker ook wetenschappelijk gevormden, te versterken in hun geloof. Mr. DA COSTA leidde zijne hoorders en leidt zijne lezers niet in het vuur tegen »den beruchten Drijver." Hij beoogde en beoogt iets anders. »Wij willen hier alleenlijk van zijne verschijning, van den aard, van den indruk, van de beteekenis zijns veel besprokenen

boeks een gepast gebruik trachten te maken, door U en ons zelven veelmeer te bepalen bij die vastigheden, waarop én zijn aanval, én die van alle soort van ongeloof noodwendig schipbreuk lijden moet. Wij maken U alleen opmerkzaam op het bestaan van een gevreesden Roover, die aan het hoofd zijner benden de streken onveilig maakt, en onze kostbaarste bezittingen, ja huizen en sterkten, stoutmoedig bedreigt; doch wij roepen U niet om hem te gemoet te trekken, om hem in zijne schuilhoeken op te sporen, om hem aldaar te overvallen, aan te grijpen, te vatten, gevankelijk weg te voeren; neen! maar om eenvoudig te onderzoeken, hoedanig, bij den gedreigden aanval, ook wij onze vastigheden zullen weten te verdedigen. Wij willen, bij de verschijning, bij het gerucht van den vijand, ons des te meer gemeenzaam maken met de sterkte, met de middelen van verdediging, ja met de wezenlijke onneembaarheid der plaats, op welke de macht der Straussische drogredeneringen met een zoo stoute en onbeschaamde vertooning is aangerukt."

Dit Iste Stukje bevat vijf Voorlezingen, en in deze de voorbereidende beschouwingen, zoodat de eigenlijke hoofdzaak, *de verscheidenheid en de overeenstemming der Evangeliën*, hier nog niet wordt aangevoerd.

De eerste dezer Voorlezingen, bl. 1—30, heeft ten opschrift: *Inleiding*. Zij geeft over het geheel eene nadere *verklaring* van het oogmerk en voornemen; *geruststelling* omtrent het gevaar, dat bij de kennismaking en bemoeijing met het alom befaamde boek, althans voor sommigen, te vreezen staat; en *verantwoording*, eindelijk, omtrent de roeping en bevoegdheid van hem, DA COSTA, om ook zijne denkbeelden over een zoo hooggewigtig en teeder onderwerp voor te dragen. Hij maakt een' aanvang met het opperen van een paar bedenkingen: is het niet hoogst gewaagd, buiten den wetenschappelijken leerstoel in onderzoekingen te treden over een werk als dat van STRAUSS? en, doet men dezen dweeper van het wijsgeerig ongeloof onzer eeuw niet te veel eer aan met de zaak zoo ernstig op te nemen? — Zij worden opgelost door de beantwoording

van twee vragen: hoedanig is de aard en werking of invloed van het boek van Dr. STRAUSS, en van welke zijde bedreigt het, al of niet, het geloof der ongeleerden aan de historische waarheid van Evangelie en Openbaring? en, hoedanig is het plan ingerigt van onze bestrijding tegenover dezen voorvechter van het meer verfijnde ongeloof der negentiende eeuw? Hiermede wordt het grootste deel der „Inleidende Voorspraak" ingenomen; terwijl het laatste den Schrijver van zelve brengt, op de bevoegdheid, welke ieder Protestantsch belijder en Bijbellezer, zij hij ook al geen Leeraar, tot zoodanige naspeuringen heeft; eene bevoegdheid, welke roeping werd voor hem, als van afkomst *Israëliet*, maar thans gebragt aan de voeten van dien aan het kruis verhoogden, die *het Licht der Volken en de heerlijkheid van Zijn Volk, van Israël* is. Ofschoon het denkbeeld: het Joodsche volk een levend bewijs voor de waarheid van het Evangelie, dat nu naar aanleiding hiervan ontwikkeld wordt, ook reeds door anderen meermalen goed uiteengezet is, het heeft hier nogtans een voorkomen van oorspronkelijkheid en met zoo veel wegslepende levendigheid voorgesteld, dat het hart des lezers er op eene weldadige wijze door wordt aangedaan.

De tweede Voorlezing, bl. 31—59, is getiteld: *nadere kennismaking met Dr.* STRAUSS *en zijn Leben Jesu.* — *Deze Wurtemberger*, na gevormd te zijn door *mysticismus, magnetische* invloeden en *Pantheïstische* wijsbegeerte, heeft met de Duitsche Godgeleerdheid der jongste vijftig jaren dat stelsel begonnen uit te broeden, hetwelk zijn veel ontdekkend boek *das Leben Jesu* in alle deszelfs volheid bevat. Hij is een zoon van zijne eeuw, en zijn werk het afdruksel van eene magtige rigting onzes tijds, die op meer dan éene wijze, en door meer dan eenerlei stem en invloed, haar bestaan evenzeer uitbreidt als bewijst. — *Geleerdheid*, in de beteekenis van bekendheid met den omvang zijner wetenschap, kan men STRAUSS niet ontzeggen, maar toch mist zijn boek den waren wetenschappelijken ernst; — *consequent* is zijn stelsel, maar hij mist consequentie met zich zelven; — *helder* is de voordragt,

maar het is de helderheid van eenen ijskouden winternacht bij maanlicht; — *scherpzinnig* de redenering, maar niet diepzinnig. Hij merkt de verborgenste leemten zijner partijen op, maar ziet groote reten in zijne eigene ontwikkelingen voorbij. En wat het zedelijke betreft, ootmoed is niet de blinkende zijde van het Straussische Christendom.

Dr. STRAUSS *en de Apostel* PAULUS is het opschrift der derde Voorlezing, bl. 60—93, welker oogmerk is nog, eene bijzondere proeve te leveren van de werkelijke oppervlakkigheid, en voor het gezond verstand evenzeer als voor het eenvoudig geloof volstrekte onbestaanbaarheid van het Straussische boek, in weerwil van deszelfs hoog wetenschappelijk voorkomen. Want, zegt DA COSTA, het is niet overbodig »de ongelooflijke onbedachtzaamheid (of met wat anderen naam zal men het bestempelen?) te doen uitkomen van eenen Schrijver, bij wien de Bijbelsche CHRISTUS een mythische voorstelling, maar de Apostel PAULUS een zuiver historisch persoon is; de vier Evangeliën het legendeëartig gewrocht eener zonder opzet verdichtende Christen-gemeente zijn; de Brieven van PAULUS, daarentegen, zoo als zij daar liggen, van dezen Apostel afkomstig, en immers, voor zeer verre het grootste gedeelte, onwedersproken echt zijn! Wij vinden hierin aanleiding, om, gelijk wij vroeger aan de Straussische vonden geheel eene natie (Israël) als getuige overstelden, thans met hetzelfde doel een enkel man tegen hem en zijne geestverwanten op te roepen; en dezen man — den Apostel PAULUS, zoo hoog door hemzelven geschat." — Het geheele opstel is *con amore* bewerkt en aan het einde vereenigt men zich gaarne met het slot des Schrijvers: »Bestaan er Brieven, als die ons met den naam van PAULUS aan het hoofd bewaard werden; dan bestond er ook zulk een PAULUS, als die Brieven, als de berichten der Apostolische Handelingen ons voor oogen stellen. Maar *zulk* een PAULUS is niet verklaarbaar, niet bestaanbaar, niet denkbaar, zonder de volle waarheid van den CHRISTUS, zoo als én zijne Schriften, én de Evangeliën Hem ons leeren. PAULUS bewijst alzoo den CHRISTUS (niet der my-

thische versiering, maar) des Bijbels en der Waarheid, zoo als elke planeet, die door onze Zon verlicht wordt, dat Middelpunt van licht, warmte en bezieling bewijst, door het licht reeds alleen, dat zij van hetzelve ontfangt en teruggeeft."

De vierde Voorlezing, bl. 94—118, is getiteld: JEZUS CHRISTUS. Zij hangt onmiddellijk met de vorige zamen. »Wij moeten (zegt DA COSTA bl. 96, na de korte verwijzing op het nopens PAULUS gezegde) thands hooger den blik verheffen: van den dienstknecht tot den Meester, — van den geroepenen Apostel en getuige tot Hem, die zelve *de Getrouwe Getuige* bij uitnemendheid gezegd, van Zichzelven op meer dan éene wijze, en in meer dan éénen zin getuigt (*Joh.* VIII: 18), — van Hem, die gezegd heeft: *gelooft in Hem*, tot den Genen, die zeggen kon: *gelooft in Mij!* Wij wenschen — den Persoon van onzen Heere JESUS CHRISTUS te beschouwen, zoo als Hij, niet slechts *de eenige naam*, de eenige weg, de eenige Rotssteen van *zaligheid* voor het geloof is, maar gelijk Hij ook door datgene, hetwelk van Hem te boek gesteld is, door hetgeen de Schriften Hem zeggen, Hem toonen te zijn, het volmaakte levendig en eeuwig Bewijs is van de waarheid des Christendoms, van het onmogelijke eener mythische versiering of inmenging; ja, het *inbegrip* van alle klaarblijkelijkheid ten aanzien der zuiver *historische* waarheid. *Met* andere woorden, wij willen zien, hoe het denkbeeld, dat de Schriften van den CHRISTUS geven, de historische wezenlijkheid van dat denkbeeld medebrengt en noodwendig onderstelt." — Hooge eerbied voor en innige verkleefdheid aan Hem, die, onvergelijkbaar in alles, door leven en leer bekend is geworden als het beeld des onzienlijken Gods, straalt door in deze geheele Voorlezing, welke gewis ook op hen, die haar hoorden, eenen diepen en heilzamen indruk zal hebben te weeg gebragt. Ook hier is het slot fraai: »Arme menschelijke wijsheid! JESUS CHRISTUS, zoo als de Bijbel Hem ons voorstelt, de vrucht der zonder opzet verdichtende Gemeente, die Hij, als bloot Leeraar, zonder wonderen, zonder Goddelijke

persoonlijkheid, zonder Openbaring van Boven, heeft gevormd!! — Wat zouden wij tegen zulk een droombeeld overstellen, M. H.? Niets, dan den CHRISTUS des Bijbels zelven. Geene redeneering, maar bloote verwijzing dáárheen, bloote herinnering dááraan. — Wij wezen U op de Zon, zoo als zij aan den hemel schijnt, zoo als zij licht en warmte, dagen en saisoenen, vruchtbaarheid en heerlijkheid, leven en beweging, en een middelpunt aan heel onze planetenwereld geeft! — en hebben nu alleenlijk te vragen, of die Zon zich verklaren laat als een papieren knipsel van argeloos spelende kinderen; — of wel — als een vonk uit den dagelijkschen vuurhaard, maar aangeblazen door menschelijke adems tot een vlammend hemellichaam, dat hemel en aarde beheerscht en bezielt!"

De vijfde en laatste der voorbereidende beschouwingen handelt over *Mythe en Type*, bl. 118—139. — Is de persoon van den *Christus*, zoo als de Bijbelsche oorkonden hem voorstellen, niet anders denkbaar, dan rein-, volstrekt- en waarachtig-historisch, dan is het niet onnuttig na te gaan, op welke wijze dan toch Dr. STRAUSS zich de mythische wording van dat voorwerp onzer diepste bewondering heeft kunnen denken. DA COSTA wil dit aanwijzen. »En dat wel niet zoo zeer, omdat wij daardoor op nieuw, en van eene andere zijde, het Straussische stelsel in zijne naaktheid zullen leeren kennen; maar veel meer, om nog een geheel ander voordeel met zijne (toch niet in *alles* ongerijmde, vaak integendeel zoo zeer scherpzinnige) opmerkingen en inzichten te doen. Wij willen, M. H., U STRAUSS doen kennen, als eenen afdoenden getuige, als eenen (buiten zijne bedoeling) recht krachtigen handhaver van eene sedert lang in Kerk en Godgeleerdheid miskende of vergeten Waarheid in betrekking tot het zamenstel der Openbaring van Oud en Nieuw Testament." Onbetwistbaar is de overeenkomst van den inhoud van het Oude en van het Nieuwe Verbond; groot het getal der bijzonderheden, die met elkander eene in het oogvallende gelijkheid hebben. Dit heeft Dr. STRAUSS tot het besluit gebragt, dat de Geschiedenis van JEZUS niets anders is ge-

weest dan eene *nabeelding* van Israëls verwachtingen, zoo als die in het O. T. waren uitgedrukt; en het brengt Mr. DA COSTA tot het lijnregt daar tegenover gestelde besluit, namelijk, dat *al* het Oudtestamentische slechts *voorbeelding* was van hetgeen in de volheid des tijds aanschouwd werd. — Hij wordt, (gelijk hij bl. 131 zegt) »als van zelve, door die zeer nieuwerwetsche *mythische* Schriftverklaring teruggevoerd tot de sedert lang miskende en bijna vergetene *typische* Godgeleerdheid der Ouden." — Dit bevreemdt ons niet, daar de eerste diepe indrukken, welke wij in onze kindschheid en jeugd ontvangen, op onze verdere beschouwingen steeds eenen belangrijken invloed uitoefenen. DA COSTA was eenmaal met jeugdige geestdrift aan de leer zijner vaderen gehecht. Thans heeft hij Dengene gevonden, op Wien het voorgeslacht hoopte. Hij, die het Licht der wereld is, heeft ook in zijn hart zijne schitterende stralen geworpen. De belofte is vervulling, het gehoopte wezenlijk geworden, de schaduwen hebben een ligchaam verkregen. Zóó sluit het voorledene zich in zijne voorstellingen onwillekeurig aan het tegenwoordige, en ziet zijne opgewekte verbeelding in het laatste het eerste verwezenlijkt. Hij is dus in den toestand van de Apostelen en eerste belijders uit Israël; maar hij laat zich, onzes inziens, door zijne verbeelding verder voortslepen dan zij, die in de Oudtestamentische instellingen slechts *leerbeelden* zagen ter voorbereiding der latere Openbaring, terwijl DA COSTA in alles *voorbeelden* er van ziet. Niet alleen toch zijn bij hem al de geschiedkundige personen *typen* van den *Christus*, maar »zelfs de onbezielde voorwerpen in Israëls heiligdom (zegt hij), alle die beteekenisvolle plechtigheden en bedieningen in het Oude Testament; die offerhanden, waardoor werd aangeduid, dat in de volheid der tijden één volmaakt offer voor de zonde stond gebracht te worden, die alle vroegere te gelijk vervullen, verklaren, en te niet maken moest; alle die lammeren en Paaschlammeren, alle die stieren en bokken, die op schuld, op bloedstorting, op verzoening wijzen, maar op zich zelve toch wel geen ding uitwerken konden. De Tabernakel in het midden van Is-

raëls kamp in de woestijn, (of de Tempel op den berg te Jeruzalem), en de Ark van God, in het allerbinnenste van dat heiligdom geplaatst; de altaren ten brand- en reukoffer, de kandelaren, de toonbrooden, de waschvaten; — *alles* getuigde, *alles* gaf een denkbeeld, droeg een afbeeldsel van de groote verborgenheid, dat God in het midden van menschen eenmaal zichtbaar en lichamelijk zoude wonen; dat *alles* zag op den *Christus*, Zijne menschwording, Zijn offer, Zijne volmaaktheid, Zijne voorspraak, de voeding der ziel door het geloof in Hem, de afwassching der zonden, de verlichting van hart en verstand door en uit Hem." Dit achten wij overdrijving, en uit het oog verliezing van den wijzen regel, dien wijlen de Hoogl. J. H. PAREAU (*Inst. interp. V. T.* p. 186) den Schriftverklaafderen inscherpte: *cavendum esse interpreti si quando typorum incidat opportunitas, ne phantasiæ nimis indulgeat, sed oportere ut in generali plerumque similitudine quadam subsistat.* Wij spreken hierover alleenlijk, omdat wij deze uitdrukkingen in een geschrift van Mr. DA COSTA, wiens gezag bij sommigen in de Nederlandsche kerk bijna zoo groot is als dat van den Apostel PAULUS, niet zonder gevaar achten; want aan DA COSTA zelven zullen zijne denkbeelden wel geen nadeel meer toebrengen. Wij willen onze meening eenigzins verduidelijken. De aan DA COSTA's diepere inzigten in beide Testamenten geloovende, heeft gelezen, hetgeen wij boven aanhaalden: de *altaren* — de *toonbrooden* enz. *alles* getuigde, *alles* gaf een denkbeeld, droeg een afbeeldsel van de groote verborgenheid enz.; — heeft gelezen, dat deze eenig ware *typische* Godgeleerdheid alleen nog in *oudere* schriften voorkomt, maar *sedert lang miskend en bijna vergeten* is. Zal hij nu niet, tot bevrediging van zijn hart, vooral die oudere Godgeleerden raadplegen? — Maar nu stoote hij op boeken, in welke met hoogen ernst wordt onderzocht, in den geest der voorbeeldende Godgeleerden: waarom de Verbondsark vierkant was? of waarom de tafel der toonbrooden vier pooten en eenen rand had? welk verband er bestaat tusschen RACHEL's langgewenscht doch smartelijk ba-

ren en de geboorte van den Messias, of tusschen den bloeijenden staf van AÄRON en de opstanding van JEZUS CHRISTUS? en m. d.; — nu leze hij bij den eenen, b. v., dat *de koperen slang*, *Num.* XXI: 8, 9, een *voorbeeld* was van *den Satan*, over wien CHRISTUS aan het kruis heeft gezegepraald; bij den anderen, dat hij een *voorbeeld* was van CHRISTUS *zelven*, als aan het kruis opgehangen: wat moet er het gevolg van zijn? Zullen zijne inzigten in het Evangelie helderder wezen? — DA COSTA ziet in den *tabernakel* het voorbeeld van de menschwording; in den *kandelaar* enz. het voorbeeld van de volmaaktheid van den *Christus*, of van de verlichting van verstand en hart door Hem. De hem geloovende neme nu het werk van LAMPE *over het Genadeverbond* in handen, en leze, dat er handboom, striklis noch haakje aan den tabernakel is geweest, hetgeen niet onmiddellijk van God tot *voorbeeld* was geschikt; dat door het doornachtige, met goud bedekte Sittemhout CHRISTUS vloekdragende, maar door volmaakte heiligheid bedekte dienaarsgestalte aanduidde; dat het *licht* op den kandelaar CHRISTUS voorstelde, maar de *voet*, waarop hij rustte, een afbeeldsel was van het testament der Vaderen, en de *schacht* van de Israëlitische moederkerk; dat de *zeven armen voorbeelden* waren van de verschillende tijdperken der kerk; de *lampen* van de geloofsbelijdenissen; de *pitten* van de leeraars; de *snuiters* van de middelen, van welke tot wegneming van zonde en dwaling gebruik zou worden gemaakt, enz. enz. enz. Zal hij, bedwelmd door dergelijken heiligschijnenden onzin, niet in gevaar komen, om den oversten Leidsman der zaligheid uit het oog te verliezen?

DA COSTA beroept zich (bl. 133) wel op de wenken en uitspraken der Apostolische Schriften. Wij betwijfelen echter, of zij wel zeer ten voordeele van zijn gevoelen pleiten; b. v. *Rom.* V: 14, waarbij hij, als ter opheldering, zegt, dat het is eene alles behalve toevallige *overeenkomst* en tegelijk *tegenstelling* tusschen ADAM, den eersten mensch, in wien allen gestorven zijn, en den mensche CHRISTUS JEZUS, in wien allen, die hem toe-

behooren, loven zullen. De woorden, *die hem toebehooren*, zijn van DA COSTA en niet van PAULUS, die in dit Hoofdst. vs. 12—18 leert, dat het heil, door CHRISTUS te weeg gebragt, zich *verder* uitstrekt dan het onheil, door ADAM veroorzaakt; waarom dan ook MICHAËLIS, (*Ontw. der voorb. Godgel.* bl. 163) overigens een niet minder groot typenvoorstander dan DA COSTA, verklaart, dat wij hieruit, met hetzelfde regt, besluiten kunnen tot *de algemeenheid der verdiensten van* CHRISTUS *met betrekking tot allen en een iegelijk mensche.* Het woord τυπος is bij den Apostel geene *voorspellende aanduiding*, maar een *exempel*, en dus een *voorbeeld* in anderen zin dan DA COSTA aan dit woord hecht; verg. 1 *Kor.* X: 6, 11. 1 *Thess.* 1: 7. — *Col.* II: 17 noemt PAULUS de Feesten der Nieuwe Maan, der Sabbathen enz. *schaduwen der toekomende goederen*, omdat zij als zoodanige voorbijgegaan waren, terwijl *het ligchaam*, dat bleef, door CHRISTUS was aangebragt; verg. *Rom.* X: 4. Het is dus hier wederom eene verheffing van het Christelijke boven het Mozaïsche, welke feestelijke instellingen tot de leer des Evangeliums stonden gelijk eene schaduw tot het ligchaam. Zou PAULUS nu alzoo met den schijn van geringschatting van deze dingen hebben kunnen spreken, wanneer hij dat alles beschouwd had als *typen* van den *Christus?* — Met de overige plaatsen is het niet beter gesteld. *Hebr.* X: 1 geeft den sleutel ter verklaring voor de overige citaten uit dien Brief. Wij kunnen dit evenwel niet in het breede aantoonen, omdat wij hier reeds te groote plaats hebben ingenomen, maar merken alleenlijk nog op, dat de inhoud van dien Brief ons, ja, wel doet zien, hoe een waar *Israëliet*, die in JEZUS als *Messias* gelooft, bij het licht, dat hem nu omstraalt, de voorvaderlijke instellingen enz. beschouwen *kan* en beschouwt, als een *voorbereidend* onderwijs; (iets, waarvan DA COSTA zelf ten overtuigenden bewijze strekt); maar niet, dat ieder ander Christen de aloude Israëlitische huishouding noodwendig als zoodanig beschouwen *moet*. Wie uit het Grieksche of Noordsche Heidendom tot het Christendom was overgegaan, zou ook zijne voorvaderlijke

heilige gebruiken op gelijke wijze als *typen* of leerbeelden hebben *kunnen* beschouwen.

Men leide intusschen uit dit gezegde niet af, dat wij den innigen zamenhang der oude en nieuwe inrigting van het Godsrijk op aarde voorbijzien. Integendeel, wij staren er op met belangstelling, met aanbidding van Gods Wijsheid en Liefde beide, als die door de vroegste instellingen reeds den weg baande voor het geloof aan die hoogere waarheden, welke de Eeniggeborene, die in den schoot des Vaders was, ons heeft geopenbaard; die alzoo, van den beginne af, bij de opvoeding van ons geslacht, denzelfden gang volgde en van dezelfde beginselen uitging, om menschen op te wekken tot schuldgevoel, schuldbekentenis en verootmoediging voor Hem, vertrouwen op zijne vergevende liefde en dankbaarheid voor zijne genade.

De Heer DA COSTA houde ons deze aanmerkingen ten goede. Wij achten ons evenzeer in gemoede tot hare mededeeling verpligt, als hij uit volle overtuiging gesproken heeft omdat hij geloofde. Het genoegen, hetwelk ons overigens zijne Voorlezingen verschaft hebben, heeft ons gaarne veel doen voorbijgaan, waarin wij anders van hem verschillen, omdat wij toch in de hoofdzaken overeenstemmen.

Van het IIde Stukje, bevattende de 6, 7 en 8ste Voorlezingen, ons tegelijk met het Iste in handen gekomen, zullen wij niets zeggen, voordat wij ook de bl. 182 beloofde *Aanteekeningen* ontvangen zullen hebben. Wij hopen intusschen, dat van zijn arbeid veel, maar onbevooroordeeld gebruik zal worden gemaakt, en dat dit gebruik zal bijdragen tot bevordering van geloof, hoop en liefde.

Leerrede, ter gelegenheid der kerkelijke bevestiging eens jongelings, bij het bereiken van zijn dertiende jaar, door A. M. CHUMACEIRO, *Adjunct-Predikant bij de Nederlandsch-Portugeesch-Israëlitische Gemeente te Amsterdam, aan wien door de Hoofdcommissie tot de*

zaken der Israëliten, op voordragt der personele Commissie van beoordeeling, de zilveren eerepenning, overeenkomstig het Koninklijk Besluit van 17 October 1827, N. 184, is toegewezen. Te Amsterdam, bij Belinfante en de Vita. 1839. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl. f* :-45.

Van den Israëlitischen kanselarbeid der Heeren CHUMACEIRO, FERRARES en CARDOZE hebben wij, in ons Tijdschrift voor 1839, N°. VI, bl. 233—240, loffelijke melding gemaakt: en dit mogen wij insgelijks doen van de bovenstaande Leerrede des eerstgenoemden, die wel niet werkelijk uitgesproken schijnt te zijn, maar als eene proeve, tot het op den titel uitgedrukte doeleinde bruikbaar, uitgegeven te worden.

Na eene doeltreffende inleiding, waarin het belangrijke der plegtigheid voor deze jongen *Israëliet* en voor de overige hoorders voorgedragen wordt, geeft de Redenaar zijnen tekst op uit *Psalm* LXXXVI: 11ª: »*Leer mij, o Heer! uwen weg!*" of, zoo als hij het vertaalt: »*Toon mij, o Eeuwige! uwen weg aan!*" waarvan hij den zin, bl. 6, dus uitdrukt; »Hij bidt, dat God hem zijnen weg »zal aantoonen, dat is, dat hij in Gods wegen wandelen, »waarheid en deugd liefhebben zal, en zijn hart en zijne »ziel zich alleen met God zullen bezig houden"; maar bl. 8 noemt hij het »zich de eigenschappen van God voor»stellen, opdat de mensch leere, hoe den weg der deugd »te vinden," en op deze wijze werkt hij verder zijn onderwerp uit. Hier missen wij de vereischte duidelijkheid en naauwkeurigheid: zou het, volgens den parallelismus dezer plaats, niet eenvoudig zijn: »Stel mij in staat, om »mij in alles naar uwen wil te regelen!"? — Het thema, hieruit afgeleid, schijnt in het *eerste* gedeelte der Leerrede uitgedrukt te zijn, »dat de weg des Heeren de weg der »deugd is, en dat ieder mensch denzelven bewandelen »kan"; waarop de Leeraar in het *tweede* handelt over »de »middelen, welke geschikt zijn, om op den weg der deugd »te blijven voortwandelen," en in het *derde* (dat op zijne

plaats, bl. 21, vergeten is onderscheidenlijk aan te wijzen) »alle zijne hoorders tracht op te wekken, om nimmer dien »weg te verlaten." — Als eerste middel tot het gezegde einde schijnt hij (want dit is weder niet duidelijk uitgedrukt) aan te prijzen het onderzoeken van Gods geboden; en het tweede noemt hij »God te vreezen met die ware »vrees, welke bestaat in een diep ontzag, in een' heiligen »eerbied voor Hem en zijne wet": maar dit behoort immers tot het wandelen op den weg der deugd, als den weg van God, en kan er dus geen middel toe heeten. Zou hier niet liever, ook volgens den tekst, het gebed, als hulpmiddel der deugd, in aanmerking moeten komen? Had zelfs hieruit niet dit thema der Leerrede kunnen genomen worden: De gedurig levendig gehoudene gedachte aan God, een krachtig hulpmiddel tot getrouwe pligtbetrachting? — Over het geheel zij het den Heere CHUMACEIRO aanbevolen, zich op duidelijke onderscheiding zijner denkbeelden en naauwkeurige voorstelling van dezelve toe te leggen; anders verliest men zich zoo ligt in eenen vloed van schoone woorden, en zelfs van nuttige zaken, maar waardoor en waarvan de toehoorder slechts eene verwarde en duistere voorstelling verkrijgt, en eigenlijk niets met zich draagt. — De vermaningen, die de godsdienstige Redenaar, in het derde deel, tot zijne toehoorders rigt, zijn over het geheel zeer goed en doelmatig, vooral die, waarmede hij bijzonder ouders, rijken, nooddruftigen, en eindelijk den jongen aannemeling toespreekt, en welke met een hartelijk en treffend gebed besloten worden. — De zegen van ABRAHAM's God, die ook de eenige waarachtige God der Christenen, en »wien onder allen volke, die »Hem vreest en de deugd betracht, aangenaam is," zij over dezen arbeid, opdat ISRAËL's nakroost hoe langer hoe meer »niet verre zij van het Koningrijk Gods."!

Getrouwe vermaning van W. A. BRAKEL, *over het afscheiden van de Kerk, het wegblijven van het H. Avondmaal, en het houden van onderlinge bijeenkomsten;*

getrokken uit deszelfs Redelijke Godsdienst, *en tot algemeene leering uitgegeven. Te Zierikzee, bij* de Wed. A. de Vos en Zoon. 1840. *In kl.* 8*vo.* 20 *bl.* *f* :-15.

Mannen, als Vader BRAKEL en anderen zijner tijdgenooten, zijn bij de Separatisten der Hervormde Kerk geijkt; de woorden van die Oudvaders vinden bij die menschen eenen invloed, dien de welgezinde hedendaagsche Leeraar, al zegt hij letterlijk hetzelfde, niet verwachten kan. De uitgave van dit stukje is dan ook geen ongelukkig denkbeeld; maar zou het in de bedoelde handen komen, dan moest de inleiding hier niet gevonden worden, en aan BRAKEL's woorden de oude spelling noch de Duitsche letter ontbreken. Nu zijn het immers BRAKEL's woorden niet? Want die te veel oordeel heeft, om zich aan dit uiterlijke te stooten, zal bezwaarlijk deze *getrouwe vermaning* behoeven. Het zijn de eenvoudigste zielen, die met schoone woorden en zekere *terminologie* worden ingepakt. Voor die meer weten, is ook dit stukje wel boter aan.....

Verhandeling over het leven en deszelfs gevolgen bij den Mensch. Door IZAÄK DE KÖNING, *Stads Medicinae Doctor en Heel- en Vroedmeester te Zaltbommel, enz. enz. enz. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo. VIII en* 111 *bl. f* 1-20.

»In ons hart wellen menigmaal de vragen op: Worden »wij dan slechts voortgeteeld om geboren te worden? Ge»boren om een leven vol van zorgen en moeijelijkheden, »dat ons tien tranen tegen éénen blijden lach aanbiedt, »kort of lang door te brengen? Leven wij om aldus te »sterven? Sterven wij, ter vernietiging, en dus alles al»leen om dien bepaalden cirkel der natuur te doorloopen, »dien wij dagelijks bij het dieren- en plantenrijk waarne»men?" Met deze vragen opent de Schrijver zijne gehoudene Redevoering, na eenige korte, voorafgezondene alge-

meene aanmerkingen over de onzekerheid en kortstondigheid van het menschelijk leven. Beangstigend zouden zulke vragen zijn, indien zij bevestigend moesten beantwoord worden. Ofschoon nu dit, Gode zij dank! het geval geenszins is, blijft er in dezen evenwel steeds iets *duisters* voor den nadenkende over.

Uit deze opvolging van gedachten zijn bij den Heer DE KONING de navolgende beschouwingen over het leven en deszelfs gevolgen bij den mensch ontstaan. Hij zal dit onderwerp op de navolgende wijze behandelen: 1°. zal hij spreken over het leven en deszelfs ontstaan; 2°. over het toenemen, stilstaan en afnemen van den mensch; 3°. over het sterven en den dood; 4°. over de verandering, welke onze ligchamen na den dood ondergaan; 5°. een betoog voor de waarheid van een voortdurend bestaan na den dood en een herleven van het ligchaam; 6°. zullen eenige aanmerkingen en bijzonderheden, uit sommige gedeelten opgemaakt, deze Verhandeling besluiten. (*) Volgens deze aanwijzing van den Schrijver zullen wij met hem, bij elk dezer punten eenige oogenblikken stilstaan.

»Het leven is een veel behandeld en toch een *ongekend* iets;" — dit zegt de Schrijver terstond bij het begin van dit gedeelte, en het zal bij het slot van zelf blijken, ondanks de *vierderlei* wijze van verklaring, die elk naar zijne wijze van het leven tracht te geven. Zij zijn, volgens den Schrijver, of *geheel stoffelijk*, — diep *wijsgeerig*, heden ten dage *Natuur-philosophie* genoemd, — bloot *empirisch*, de algemeene *systhematisch-theologische* geheeten, — of *zuivere*, althans voor het verstand bevredigende verklaringen. »Wijsgeerig en zuiver natuurkundig, duidelijk en »gemakkelijk te begrijpen zelfs door hen, welke buiten

(*) Oorspronkelijk was *zij* eene korte Voorlezing, uitgesproken in het Departement *Zaltbommel* der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* in het jaar 1825. Bij andere door den Schrijver opgegevene redenen heeft misschien ook op hem gewerkt het voorbeeld der Heeren SCHRODER VAN DER KOLK en C. G. ONTIJD.

»de gelegenheid zijn geweest, om zich aan wetenschappe-»lijke zaken toe te wijden," bl. 5. Indien dit gedeelte in dezen zin behandeld ware, zoude de Schrijver zeker den besten weg ingeslagen hebben. De drie eerstgenoemde punten doet hij ook zeer kort af. Ter uitlegging van het door hem dusgenoemde *zuiver natuur-wijsgeerig idee* treedt hij in *tien* bijzonderheden, om de eigenschappen der levenskracht na te sporen. Ofschoon hij bij de ontwikkeling van dit *idee* veel geleerdheid ten toon spreidt, twijfelen wij echter, of hij door ongeleerden gemakkelijk zal begrepen worden. Zijne berisping althans der uitlegging van den Hoogleeraar VAN DER PALM van *Genesis* II: 7 is niet zeer duidelijk. Indien de Schrijver de werken van den bekenden *Engelschen* Geneesheer BROWN gelezen had, zoude hij niet bij herhaling BRAUWN (*) gezet hebben; ook schrijft men niet *Faenomena*, bl. 10, 19 enz. En wat moet men denken van gezegden als deze: »SCHEL-»LING, FICHTE EN MARCUS zeggen in hunne Transcen-»dentale schriften, dat deze toestanden der menschelijke »levensdadigheid is: EENE EENHEID IN DE DRIEHEID. Wij »zouden liever zeggen: Eene drieheid in de eenheid, en »zoo zouden wij met hen in eene vernuftige dweepzucht »kunnen eindigen, gelijk sommige Godgeleerden, in za-»ken, de Godsdienst betreffende, gedaan hebben?"!

In het *tweede* punt ontmoet men desgelijks eene mengeling van oud en nieuw. De Schrijver toont zich ook hier als een belezen man, wiens terugroepende verbeeldingskracht evenwel niet alles ter zijner tijd en op de juiste plaats teregtbrengt. De verbeeldingskracht wordt door den Schrijver eene *Hoog-Edele eigenschap* genoemd, van welke hij bl. 39 zegt: Bij alle menschen is deze eigenschap »van de ziel niet even volkomen." (Hetwelk onbetwist-

(*) Desgelijks VAN SWIETEN en niet VAN ZWIETEN. Is het wel waarschijnlijk, dat KANT, in 1724 te *Königsberg* geboren, reeds in 1736 in het *Berliner Monathschrift* (bl. 8) over de Wijsbegeerte geschreven heeft? — Meerdere drukfouten gaan wij met stilzwijgen voorbij.

baar is; maar nu vervolgt hij verder:) »Dat echter ligt »niet in het wezen van de ziel zelve, maar wederom in de »organisatie van het hersenweefsel, waarop de ziel wer»ken moet."?! — Indien deze Voorlezing ook voor vrouwen gehouden is, zullen zij zich niet zeer gestreeld gevoeld hebben door het gezegde, dat *hare verstandelijke vermogens minder gevestigd zijn bij meerdere ligtzinnigheid*, enz. bl. 36; eene uitdrukking, die, behalve dat zij niet zeer hoffelijk is, ook met de ondervinding strijdig bevonden zal worden. VONDEL dacht er althans anders over;

Één vrou is duizent mannen t' ergh.

Het *derde* punt had eigenlijk met het tweede kunnen zamengesmolten worden, en is dus zeer oppervlakkig behandeld. Het ontbreekt hier niet aan moeijelijk te bewijzene en zonderlinge stellingen. Zoo schrijft de Heer DE KONING, bl. 43: »Ik zeg de honderdjarige grijsaard; »want, volgens de beste natuurkundige Schrijvers, schijnt »dit de betrekkelijke leeftijd van den mensch te zijn."! — En nu, wat is het eigenlijk sterven? »De ziel nu *alle* »*deze gebeurtenissen ontwaar wordende*, dewijl zij *geene* »*indrukken meer ontvangt*, en hare verstandige werkzaam»heden door de hersenorganen niet meer wordende waar»genomen, zoo verlaat zij haren kerker en vertrekt, waar»heen? Dat weet ik niet! Sommige Godgeleerden laten »de ziel dadelijk naar den Hemel of naar de Hel vertrek»ken." (Bl 45.) Is de schoolmeester, die eens in de *Haarlemsche Courant* aankondigde, dat het zieltje van zijn dochtertje zoo of zoo laat verhuisd was, wel te bespotten? — Prof. MAY, niet DE MAY, is wel de Schrijver van een geneeskundig werk, aan hetwelk hij den naam van STOLPERTUS heeft gegeven, maar, zoo verre ons bekend is, zijn de daar genoemde proeven, later te keer gegaan, door anderen genomen. (*) — Is CLAUDIUS, de

(*) Onder anderen door Dr. F. WENDT: *Ueber die Enthauptung im Allgemeinen, und über die Hinrichtung*

brave, vromc CLAUDIUS, een sterke geest, omdat hij zijne werken aan zijn' vriend HEIN (den Dood) opdraagt, en wil dit zeggen: *dood! dood! al dood!* In het binnenste en in alle uitingen van den achtingwaardigen CLAUDIUS was het anders gesteld. De Heer DE KONING leze slechts de Opdragt in zijnen *Wandsbecker Bothe*, aan welks hoofd, als titelplaat, de *Dood* staat. Op bl. 48 schijnt de Schrijver echter beter gezind jegens ASMUS; maar om welke reden als in éénen adem dit alles gezegd?

»En waar zijn al de beenderen der gestorvene dieren »en menschen van zoo vele eeuwen?" vraagt de Schrijver in het *vierde* deel, over de veranderingen na den dood? (bl. 52): *Zij zijn vervlogen in het ruim der schepping*, is het antwoord, »door daadzaken, zoo ik meen," vervolgt hij, »volkomen bewezen." Dit breede betoog, in hetwelk de Schrijver vele lange tusschenredenen hield, wordt op eene treffende wijze besloten. Ware zóó de doorgaande stijl geweest, een schoon en welsprekend werk ware uit zijne pen gevloeid.

In het *vijfde* gedeelte zal de Schrijver zich op een veld begeven, *waarop het den Godgeleerde betaamt te wandelen*. Hadde hij gezegd: Ik wil als Arts schrijven, die tevens een geloovig Christen ben, in spijt dergenen, die meenen, omdat de Arts een Natuurkundige is en vele zaken uit een natuurkundig oogpunt beschouwt, dat hij daarom geen geloovig Christen zoude kunnen wezen, — die een vrij onderzoek ter zijner tijd niet onbestaanbaar acht met een doorgaand ootmoedig geloof in CHRISTUS JEZUS en die Hem gezonden heeft, — hij zoude zich beter uitgedrukt hebben. — In dit gedeelte komt menige fraaije aanhaling voor, en niet zelden verheft de Schrijver zich hier. Met meerdere orde en mindere aanhaling had dit een wel-

---

TROXLER *insbesondere*, *Breslau* 1803. Dr. WALTHER en Prof. ACKERMANN namen soortgelijke proeven met den geregten BUCKLER (SCHINDERHANNES) en zijne medepligtigen te *Mainz*. Dezelfde deden VASSARI-RAUDI en ROSSI, Hoogleeraren te *Turin*.

bewerkt gedeelte kunnen worden: de Schrijver heeft hier, over het algemeen, niet zulke lange tusschenredenen gemaakt, en is niet zoo zonderling afgedwaald, als op andere plaatsen van dit boekske.

Het *laatste* gedeelte der Verhandeling bepaalt zich bij het opgeven van eenige aanmerkingen en bijzonderheden, naar aanleiding van sommige der behandelde zaken, waarmede de Schrijver de zich voorgestelde zaak besluiten zal. Zij zijn de navolgende: A. Er bestaat bij den mensch eene *zekere bepaalde som* van *opwekbaarheid*, op gezag van geachte natuurkundigen *oorspronkelijk* voor een tijdvak van *honderd jaren ingerigt!* (verg. bl. 48.)

B. De natuur is geregeld in hare werkzaamheden, en veilig is haar schat in de handen van den Schepper en Verzorger.

C. Het sterven is het verschrikkelijkst oogenblik voor het hooggestemde natuurgevoel.

D. Ons gevoel moet, bij het zien van eenen stervenden, niet te hoog gestemd zijn, bij de gedachte, dat de angsten des doods zoo vreeselijk zijn voor den lijder. — Dit gedeelte wordt mede opgehelderd, zoo het heet, door het voorbeeld van eenen man, die zich had opgehangen, en dien de Schrijver, in 1825, hielp afsnijden en verder herstelde. Hij wist de Schrijver van zijne zinsverbijstering en schijndood niets te verhalen!

E. Het is een weldadige, liefderijke en vaderlijke beschikking van het Opperwezen, dat onze ligchamen na den dood tot *verderving* en naderhand tot een *verdwijnbaar gas* overgaan!

F. Wederlegging van een algemeen gevoelen, hetwelk den Schrijver altoos zoozeer hinderde: *dat onze doode ligchamen het aas der wormen zouden wezen!* Tegengesproken, onder anderen, door opgezochte beenderen door eenen jeugdigen vriend, die beenderen verzamelde voor zijn kabinetje, en betuigde nergens wormen te hebben aangetroffen.

G. Bewezen zijnde, dat krankzinnigheid nimmer eene ziekte van de ziel kan geheeten worden, zoo hoopt de

Schrijver op eene verbetering van het beklagenswaardig lot derzulken in ons Vaderland door de Geneeskunde; echter met zonderlingen aandrang.

H. In de achtste aanmerking bevlijtigt zich de Schrijver, om eenige tegenwerpingen op te lossen tegen eene of andere stelling in zijne Verhandeling. Zoo tracht hij zich te verdedigen over het gezegde, dat een ligchaam, in vervliegbaar gas overgegaan, ten jongsten dage toch zal kunnen hersteld worden. Hoe één kiem, bij de herrijzing uit het graf, op nieuw ontwikkeld wordende, men toch elkander zal kunnen wedervinden en herkennen; hieromtrent tracht de Schrijver zich te verdedigen, dat, terwijl elk menschelijk ligchaam uit eene eigene grondstof oorspronkelijk is, daardoor de *Theoria Evolutionis* door hem toch niet wederom verlevendigd wordt. — Het gaat in deze aanmerkingen als door de geheele Verhandeling, de Schrijver zet geen voet bij stuk; hij dwaalt telkens af, verspilt eene groote geleerdheid, waar zij dikwijls geheel overtollig is, en verduistert daardoor hetgeen anders helder zoude blijven. Hij had, bij onmiskenbare gaven, bij blijken van vele wetenschap, bij nog aanhoudend wetenschappelijk onderzoek, iets anders, iets beters kunnen geven, vooral wanneer hij zich, waar het toch op *geloof* aankomt, van ijdele redeneringen had onthouden, die den dusgenoemden sterken geest niet overtuigen zullen, en die de geloovige niet behoeft. Hij eindigt met te zeggen: »Waar blijft de ziel na den dood, en hoedanig zal zij dan »werkzaam zijn? Ik weet het niet, doch wij allen zullen »het eenmaal weten, want dit weten en gelooven wij: in »ons woont een edeldenkend (?) wezen, dat voor de eeu»wigheid geschapen en voor eene eindelooze ontwikkeling »en volmaking vatbaar is."

De volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd in Redevoeringen, ten vervolge op de Redevoeringen van J. A. UILKENS, *door* H. C. VAN HALL. *Vde Deel. Natuurlijke Geschiedenis. Geologie en Delfstof-*

kunde. (Ook onder afzonderlijken titel: *Redevoeringen over de Geologie en Delfstofkunde.*) *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1840. *In gr.* 8*vo. XVI en* 275 *bl.* (en een algemeen Register over al de vijf Deelen, 24 bl.) *f* 3,-:

Met dit Deel is het werk, door den Hoogleeraar VILKENS begonnen, hetwelk een zeer gunstig onthaal vond, gesloten. De Hoogleeraar VAN HALL heeft in hetzelve het rijk der delfstoffen of onbewerktuigde ligchamen behandeld, en daarmede de Geologie, de kennis der gesteldheid van de oppervlakte en de buitenste schors der aarde, vereenigd. Deze laatste wetenschap is met eenige meerdere uitvoerigheid dan de eigenlijke delfstofkunde ontvouwd, gelijk uit de opgave van den inhoud der tien Redevoeringen, waaruit dit boekdeel bestaat, blijken zal.

Eerste Redevoering, Geschiedenis der wetenschap (bl. 3—33.) In deze Redevoering is Geologie met Mineralogie vereenigd; twee wetenschappen, wier geschiedenis evenwel vrij wat punten van verschil aanbiedt. Hierdoor is de behandeling onbepaald en het overzigt minder helder geworden.

Tweede Redevoering. Hedendaagsche veranderingen der aarde door het water (bl. 34—61.) Deze Redevoering is niet de onbelangrijkste van den bundel. In dezelve is, gelijk voor het geheele werk, bovenal gebruik gemaakt van de Geologie van LYELL (naar eene Duitsche vertaling) en van v. HOFF, *Geschichte der Veränderungen der Erdoberfläche.*

Derde Redevoering. Hedendaagsche veranderingen der aarde door vulkanen en aardbevingen (bl. 62—92.) Dit gedeelte had eenigzins belangrijker bewerkt kunnen zijn, wanneer de Schrijver daarbij gebruik had willen maken van v. HOFFMANN's *Hinterlassene Werke* (II. Bd. *Berlin* 1838), waarin dit onderwerp, met groote belezenheid en op eene de aandacht boeijende wijze, behandeld is. Daarin had hij ook iets meer over die zoogenoemde opheffingskraters kunnen vinden, die hij thans, als eene zaak van geringe beteekenis, slechts met een paar woorden in eene aanteekening vermeldt (bl. 75.)

Vierde Redevoering. De fossiele planten (bl. 93—121.)

Vijfde Redevoering. De fossiele dieren (bl. 122—147.) Beide tamelijk oppervlakkig. Op bl. 140 wordt de *Gryphus antiquitatis* vermeld. Den Schrijver kan toch niet onbekend zijn, dat de grondigste natuurkenners dit zoogenoemde fos-

zoo vogelgeslacht geheel verworpen? BRONN zegt er van, in zijne *Lethaea geognostica* (welk werk ons niet blijkt, dat de Schrijver gebruikt heeft, hoezeer het een der belangrijkste hoofdwerken der hedendaagsche wetenschap is): »*Eine bizarre Vogel-Form, die aber niemals existirt hat und mithin niemals untergegangen, sondern vielmehr erst neuerlich aus märchenhaften Traditionen und der Einbildung der Naturforscher hervorgegangen ist.*" (II. S. 1174.) Vele belangrijke zaken hadden hem CUVIER's *Recherches sur les ossemens fossiles* aan de hand kunnen geven!

Zesde Redevoering. Algemeen overzigt der opvolgende vormingen, die het aardrijk zamenstellen (bl. 148—173.) Zevende Redevoering. Vervolg (bl. 174—198.) In deze Redevoeringen zijn Geognosie en Geologie doorengemengd en alles oppervlakkig en somtijds ook onnaauwkeurig behandeld. Zoo lezen wij b. v. eene bepaling van *metamorphische* rotssoorten (bl. 161), welke geheel onbevredigend is: »Velen noemen alzoo, dat deze rotssoorten primaire rotssoorten zijn, doch, door den invloed der nog aanwezige geweldige hitte, in bouw eenigzins veranderd en alzoo *metamorphische* (in vorm veranderde) te noemen." Bij LYELL lezen wij, 't geen van deze voorstelling nog al verschilt: According to the theory, which I adopt as most probable and which will be afterwards more fully explained, *the materials of these strata were originally deposited from water in the usual form of sediment*, but they were subsequently altered by subterranean heat, so as to assume a new texture." (*Elements of Geology, London* 1838. p. 17.) De primaire rotssoorten zijn alle door geweldige hitte voortgebragt; waarom zouden eenigen, door nog overgeblevene hitte, (die toch bij allen overbleef) *laagvormig* zijn geworden? Deze opvatting is derhalve niet zeer doordacht. Overigens legt de Schrijver hier te veel de zucht aan *den dag*, om de wetenschap met het Mozaïsche scheppingsverhaal in overeenstemming te brengen, en geeft hier en daar een' commentarius op het laatste, dien wij niet zoo gaaf kunnen aannemen, b. v. de »zekere tijdsverloopen, in onze vertaling *dagen* genoemd," bl. 177. Wij verstaan de Hebreeuwschen text niet, maar vermeenen, dat onze vertaling toch wel juist moet zijn, vooral omdat telkens herhaald wordt: »Toen was het avond geweest en het was morgen geweest de eerste dag (*Genes.* I. vs. 5), de tweede dag" (vs. 8)

ons. Dat vele uitleggers van den eersten rang, zulks als groote tijdvakken *verklaren*, weten wij wel; maar daarom meenen zij toch nog niet, dat de *vertaling* onjuist is.

Achtste Redevoering. Kenmerken en rangschikking der delfstoffen (bl. 199—221.)

Negende en tiende Redevoering. Overzigt der delfstoffen (bl. 222—246 en 247—275, naar de rangschikking van BERZELIUS.) Eene korte opsomming, zonder eenige beschrijving, alleen door gedurige ontboezemingen over de orde en zamenhang des heelals afgewisseld, waarbij de Schrijver een klein rustpunt bij zijnen snellen voortgang neemt.

Het spijt ons, dat wij geen gunstiger oordeel over dit boek kunnen vellen. Hoezeer op de behandeling van UITKENS, zijnen voorganger, ook wel eenige aanmerkingen te maken zijn, heeft deze echter meer beschreven, en dus meer werkelijke kundigheden, al is het dan ook hier en daar oppervlakkig, medegedeeld, en daarbij door eene veelzijdige lectuur en aanhalingen uit reisbeschrijvingen en dichterlijke en wijsgeerige geschriften zijn werk versierd en veraangenaamd. Bij onzen Schrijver, daarentegen, vinden wij grootendeels slechts eene dorre opgave van hetgeen in de wetenschap behandeld wordt, en niet vele sporen van eigene vergelijkende studie; terwijl de stijl daarbij eenigermate vermoeijend is. Vooral is het hinderlijk, den Schrijver zoo dikwerf in eene soort van verrukking te zien gebragt, die de hoorders zijner Redevoeringen, of althans zeker de lezers niet deelen kunnen. Zoo vindt hij het b. v., zoo wij hem wèl begrijpen, verwonderlijk, dat de planten der voorwereld ook *bloemen* en de dieren *tanden* hadden (bl. 150.) Onnaauwkeurige of niets beteekenende uitdrukkingen, zoo als, dat de Voorzienigheid uit den duisteren nacht des voortijds deze *lichte* (?) en schoone Aarde te voorschijn riep (bl. 153), terwijl, op bl. 159, volgens BERZELIUS, de Aarde vroeger een zelflichtend ligchaam wordt genoemd, en andere dergelijke, zullen wij thans stilzwijgend voorbijgaan. — Bij het volstrekt gemis van Nederlandsche werken over de Geologie hadden wij gaarne een beter bewerkt geschrift aangekondigd.

Natuurlijke Historie der Zoogdieren, met meer dan 250 Afbeeldingen, op 84 Platen, in 10 Afleveringen. Iste Af-

levering. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1840. *In kw.* *f* 1-25.

Dit werkje kan tot een aangenaam geschenk voor de jeugd dienen. De afbeeldingen zijn voor den prijs vrij wel uitgevoerd, vooral Pl. 7, een' Patrijshond voorstellende; de meeste zijn kopijen van reeds zeer dikwerf gecopieerde afteekeningen uit BUFFON en SCHREBER. De tekst kon beter bewerkt zijn. Zoo heeft men b. v. onder N°. 3 de *once*, eene Amerikaansche kattensoort, bl. 2, die op bl. 4 nog eenmaal voorkomt, met *Felis jubata* verward. De afbeelding (*Once* van BUFFON) heeft betrekking tot eene soort, die in de koudere en bergachtige streken van *Persië* en in *China* voorkomt. Het ware te wenschen, dat men de jeugd niet dan goede en gegronde begrippen mededeelde; anders moet men later weêr afbreken, wat eerst is opgebouwd, en dikwerf blijven de eerste indrukken lang bewaard. Wij zullen uitvoeriger verslag over het geheele werk geven, wanneer wij al de Afleveringen ontvangen hebben.

Geschiedenis van NAPOLEON. *Vermeldende zijne kinder-, leer- en jongelingsjaren; militaire loopbaan; veldtogten; Consulaat en Keizerschap; veldslagen; kroonsafstand; verblijf op het Eiland Elba; de zoogezegde honderd dagen; kernieuwde afstand; verbanning naar het eiland Sint-Helena; Gouvernement; testament; anekdoten, enz. enz. enz. Door* ALEXANDER DUMAS. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1840. *In gr.* 8*vo.* 335 *bl.* *f* 2-90.

Bij de menigvuldige, gedeeltelijk zeer bruikbare levensbeschrijvingen van NAPOLEON, kan het thans aangekondigde werk alleen daardoor belangrijk zijn, dat het den bekenden *Franschen* Tooneel- en Romandichter ALEXANDER DUMAS tot Schrijver heeft, en men alzoo van dit welig vernuft nieuwe treffende voorstellingen en schilderingen verwachten mag. Echter laat de beperktheid van het werk niets anders dan zekere oppervlakkigheid in de behandeling van zulk een rijk onderwerp toe. Niet alle tijdperken van NAPOLEON's leven worden nogtans even beknopt behandeld, en, niettegenstaande de verdediging van den Schrijver door den Vertaler,

is de ingenomenheid van den *Franschman* met den afgod van zijne natie te groot, dan dat hij onpartijdig zou zijn. De Vertaler heeft dit ook zelf gevoeld, en zich hier en daar genoodzaakt gezien, eene noot tot teregtwijzing aan den voet der bladzijden te plaatsen. Behalve erge Gallicismen als: »het plan dat de eerste Consul kwam van te schetsen," stootten wij onder het lezen op *afgewezen* voor *afwezend*, *patrische* voor *patricische*, *zich verheft hebben* voor *zich verheven hebben*, *terroretische* voor *terroristische*, MARAT *voor* MURAT, *Thon* voor *Tonijn*, *wijkte* voor *week*.

Wij durven deze levensbeschrijving minder voor de beoefening der Geschiedenis, dan voor lectuur tot uitspanning aanbevelen, daar men in dezelve, behalve den onderhoudenden toon, eenige minder algemeen bekende bijzonderheden vindt, waaronder vooral het testament van NAPOLEON met *deszelfs* codicillen en de lijst der door hem nagelatene goederen zeer merkwaardig is.

JAN HOPKENS; *gewigtige waarheden in den vorm van vertelselen. Uit het Engelsch van Mevr.* MARCET. *Met Voorrede en Bijvoegsel van Prof.* H. W. TIJDEMAN. *Te Utrecht, bij* R. Natan. 1840. *In gr. 8vo.* 192 *bl. f* 1 - 80.

In eenen tijd, waarin zelfs de geringere standen der maatschappij meer, dan vroeger plaats had, zich bezig houden met de overweging van staathuishoudkundige onderwerpen, en het onderscheid tusschen den toestand van armen en rijken, het voordeel of de schade, te weeg gebragt door de aanwending der natuurkrachten, door de machinerie en den vrijen of beperkten handel, niet slechts in de gehoorzalen der geleerden of in de vergaderingen der wetgevers behandeld worden, maar waarin zelfs de fabrijkarbeider, de ambachtsman en de landbouwer daarover redetwisten; en hier en daar door geweldige middelen het bestaande trachten te veranderen; in zulk eenen tijd zal geen weldenkende het afkeuren, dat de Schrijfster, die reeds vroeger zich goedkeuring en roem verwierf door hare *Grondbeginselen der Staathuishoudkunde*, *in gemeenzame Gesprekken*, nu zoodanige onderwerpen, waarvan de bevooroordeelde en partijdige beschouwing aanleiding geeft tot ontevredenheid en aanspoort tot oproerige omverwerping van hetgeen nuttig of onvermij-

delijk is, in den vorm van verhalen ingekleed, aan de overweging van hare landgenooten aanbiedt. Het boek bevat de volgende vertelselen: I. *De rijken en de armen, of de dienstvaardige Toovergodin.* Van den overvloed der rijken leven de armen. II. *Het arbeidsloon.* Deszelfs verdubbeling zou het lot van den nijveren handwerksman geenszins verbeteren; evenmin als eene verdubbeling van alle prijzen het lot van den producent of den koopman. III. *De drie Reuzen.* Eene voorstelling van het nut, hetwelk de wind, het water en het vuur toebrengen, om de kracht der menschen te versterken. IV. *De bevolking* betoogt, hoezeer de minvermogenden door onberadene huwelijken zichzelv' en de kinderen, die zij voortbrengen, allerlei leed en ellende, en aan de maatschappij den kanker der armoede veroorzaken. V. *De landverhuizing.* Aanmerkingen over het al of niet geradene der landverhuizing. VI. *De Armen-tax*, zijnde de gedwongen opbrengst tot onderstand der armen, waarvan de Schrijfster het schadelijke tracht aan te toonen. VII. *Het invoeren der Machines, of goedkoope en dure manufacturen*, waarin het groote nut en het onmisbare van deze uitbreiding of uitwinning van menschenkrachten verdedigd wordt. VIII. *Buitenlandsche handel, of het bruidskleed.* De buitenlandsche handel, zelfs de vrije invoer van gefabriceerde goederen van die soorten als er ook bij ons gemaakt worden, is niet als nadeelig voor de natie te achten, brengt voordeel aan, zelfs bij den uitvoer van geld voor gefabriceerde koopwaren. IX. *De koornhandel, of de prijs van het brood.* Dezelfde redenen, die voor den vrijen handel in het algemeen pleiten, zijn toepasselijk op den graanhandel.

Wij ontkennen niet, dat in dit werk veel gevonden wordt, hetwelk geschikt is, om op eene verstandige wijze over sommige der hier behandelde zaken te doen oordeelen. Maar wij vonden ook veel, hetwelk in het geheel niet van toepassing is op ons vaderland en landgenooten. Wij twijfelen er niet aan, of onze lezers zullen dit reeds opgemerkt hebben bij onze opgave van de titels en inhoud der vertelsels. Zelfs Prof. TIJDEMAN schijnt dit hier en daar gevoeld te hebben, en tracht te vergeefs het te bewimpelen, onder anderen wanneer zijn Hooggel., in het naschrift, het vertelsel: *De landverhuizing* aanprijst, als dienstig tot waarschuwing NB. tegen *het plan, om Nederlandsche landlieden in de bovenlanden van Suriname te laten coloniseren.* In zoo ver

het boek bestemd is om een Volksboek te zijn, gelooven wij, dat hetzelve veeleer den behoeftige zal verbitteren tegen, dan verzoenen met »een' staat van zaken, die hem veroordeelt om van honger te sterven," gelijk dezelve door Prof. CHRRBULIEZ genoemd wordt. Mogt de uitgave van dit geschrift aanleiding geven aan een' verstandigen en kundigen landgenoot, om zijne krachten te besteden, ten einde de hier behandelde onderwerpen meer overeenkomstig den toestand van onzen landaard voor te stellen; dan zou, naar ons oordeel, eerst voorzien worden in den eisch van eene behoefte, die ook door dit werk, naar het ons voorkomt, niet is vervuld.

Handboek voor alle standen, bevattende: aanwijsing van alle de in het Rijk bestaande Ministeriën, Regerings-departementen, hoogere en lagere Regtbanken, Raden, Commissariaten, Collegiën, Lands- en Provinciale Besturen, voorbeelden van Requesten, Modellen van verschillende onderhandsche Acten, enz. enz. enz. tot gebruik voor allen, die bij hoogere en lagere Besturen iets te verzoeken, te reclaméren of voor te dragen hebben, gelijk ook voor hen, die zonder hulp van Practizijns onderhandsche verbindtenissen willen aangaan. Of de nieuwe Koninklijke Secretaris, herzien en met de Nederlandsche Wetgeving in overeenstemming gebragt. Door Mr. P. V. TIMMERS VERHOEVEN. *Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *1840. In gr.* 8vo. *632 bl. f* 4-80.

Bijdragen tot bekendmaking van de voornaamste zaken van den Handel der Nederlanden, en van dien van Hamburg; opgehelderd door de berekening der meeste artikelen, welke van Amsterdam naar Hamburg en van Hamburg naar Amsterdam gezonden worden; ook door den Effecten-handel en de Wissel-arbitrage over beide plaatsen. Met opgave der Logarithmen, om, volgens de grondslagen, die iedere rekening aanbiedt, bij elke verandering op eene gemakkelijke wijze de pari der beide markten te leeren kennen, en vele belangrijke aanmerkingen enz. Te Utrecht, bij

N. van der Monde. 1837. *In gr. 8vo. XXII en 286 bl. f 3 - 80.*

Verzameling der jaarlijksche Verslagen, omtrent den staat der Provincien, aan de Heeren Staten door denzelver Gedeputeerden. 1838. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1839. *In kl. 8vo. 406 bl. f 2 - 50.*

De titel van het eerste hier aangekondigde werk is zoo uitgebreid, dat wij ons daardoor van zelve ontslagen gevoelen van alle verpligting tot mededeeling van den inhoud. Dit alleen moge volstaan: al wat *de nieuwe Koninklijke Secretaris* belooft te leveren, dat kan men ook bij hem vinden; echter niet alles even omstandig en breedvoerig. Onderscheidene rubrieken, waaromtrent men elders alles meer in de bijzonderheden kan te weten komen, zijn zeer kort en bij wege van zeer algemeene opgaaf behandeld; andere daarentegen zijn bijzonder uitgewerkt. Het boek is van velerlei dienst; maar het maakt het bezit van een aantal andere werken, betrekkelijk dezelfde onderwerpen, waarover hier gesproken wordt, geenszins overtollig.

Naar ons toeschijnt is N°. 2 een werk, voor den handel van hooge wetenschappelijke waarde. Eigenlijk is het slechts de eerste aflevering van een werk van zeer grooten omvang, dat zich niet alleen tot de *Nederlanden* en *Hamburg* bepalen zal. Maar mogt de zich niet genoemd hebbende Schrijver onverhoopt verhinderd worden zijnen reuzenarbeid te voltooijen, dan is dit boek, opgedragen aan den Heer W. DE CLERCQ, Directeur der Handelmaatschappij, echter voor hetgeen daarin behandeld wordt volledig op zichzelve. Ook hier geeft de titel op, wat men in deze bladzijden vinden kan. Een meer volledig verslag zou bijna niet anders kunnen bevatten, dan een afschrift van den korten inhoud der mededeelingen bl. XIII—XXII van het voorwerk; en, behalve dat zulk naschrijven weinig beteekent, zou het ook te veel plaats wegnemen. Wij kunnen dus niet anders, dan niet de aaneengeschakelde lezing, maar de behoorlijke studie, de lezing en herlezing van elke rubriek van tijd tot tijd, en het gedurige raadplegen van hetgeen hier geleverd wordt, aan allen, die tot den geachten handelstand, vooral tot den groothandel, behooren, ernstig aanbevelen. Opmerking verdient onder anderen, bij het ingevoerde decimale

stelsel, het altijd blijvend onderscheid tusschen hetgeen in de eene en hetgeen in de andere stad gemeten is, zoodat b. v. de uitlevering der maat te *Rotterdam* vrij wat minder is dan te *Amsterdam*, daaruit ontstaande, dat, hoewel de mindere meting over één last de uitlevering scherper maakt, echter de meters aan de *Maas* niet karig zijn voor den ontvanger (bl. 68). Brave schippers worden alzoo weleens, zegt de Schrijver, buiten hunne schuld, van ontrouw verdacht, schoon het verschil alleen ligt in de onderscheidene wijze van meten.

De verzameling der jaarlijksche Verslagen omtrent den staat der Provinciën, aan de Heeren Staten door derzelver Gedeputeerden gedaan, over het jaar 1838, is niet onbelangrijk voor de Statistiek enz. Voortgezet wordende, zullen uit dit werk belangrijke bijdragen voor de Geschiedenis des Vaderlands kunnen ontleend worden. Alleen begrijpt een ieder, dat dergelijke Verslagen niet meer behelzen, dan men er openlijk en officieel in wil mededeelen. Hetgeen men daarin vindt, is dus niet overal en altijd boven nadere toetsing verheven.

Nederland bij eenen Algemeenen Oorlog. Te Haarlem, bij V. Loosjes. 1840. *In gr.* 8*vo.* 41 *bl.* *f* : - 50.

Deze welgeschrevene brochure, waarvan de Schrijver verkozen heeft anoniem te blijven, bevat ter inleiding in weinige woorden, dat men hier geenszins een volledig betoog *omtrent* het staatkundig stelsel van evenwigt van *Europa* moet verwachten, maar dat het korte uittreksels behelst uit een werk, hetwelk door den Schrijver weldra over dit belangrijk onderwerp ter perse zal worden gelegd, ten einde in deze oogenblikken eenen eenigzins dieperen blik op den zorgelijken staatkundigen toestand des Vaderlands naar buiten te doen werpen.

De Schrijver schetst voornamelijk met vlugtige, maar juiste trekken, het geschiedkundig overzigt van de rol, die de voormalige Republiek der *Vereenigde Nederlanden* in de buitenlandsche staatkunde, tot behoud van het evenwigt der Mogendheden van *Europa*, gespeeld heeft, door 1°. *Neêrlands* staatkundigen toestand in betrekking tot de algemeene staatsgesteldheid van *Europa* na te gaan en te on-

derzoeken; met andere woorden, het in verband met het staatkundig evenwigt van hetzelve te beschouwen; om, 2°., de neutraliteit van *Nederland*, waarvan thans bij eenen algemeenen oorlog, sprake is, te overwegen.

Het stelsel van staatkundig evenwigt was in de oudheid onbekend, en komt eerst in de nieuwere Geschiedenis, ten tijde van de magt van KAREL V en den strijd van FRANS I tegen dezelve, te voorschijn, en ontwikkelde zich nog meer onder HENDRIK IV en RICHELIEU. Doch, toen, na den Vrede van *Munster*, het Huis van *Oostenrijk* de zon des voorspoeds zag tanen, en *Frankrijk* onder LODEWIJK XIV voor het evenwigt van *Europa* op deszelfs beurt te magtig werd, vormden zich tegen hetzelve verschillende Coalitiën, onder de leiding van WILLEM III, Koning van *Engeland*, waaraan, zoo wel als aan den Successieoorlog, het *Nederlandsch* Gemeenebest een onmiddellijk en krachtig deel nam. Het was voornamelijk het belang onzer Voorvaderen, dat *Frankrijk* niet in het bezit der *Belgische* Provinciën geraakte, waarnaar het zoo vurig reikhalsde. Het staatkundig evenwigt werd behouden bij den Vrede van *Utrecht* en bevestigd door het Barrieretraktaat.

Thans zijn de zaken geheel veranderd: door de *Fransche* heerschappij werd het *Europeesch* evenwigt geheel verbroken, en na den val van NAPOLEON door eene *Pentarchie*, of de heerschappij der vijf groote Mogendheden, vervangen; die door de vereeniging van *België* met *Nederland* eenen voormuur voor *Frankrijk* meende op te rigten; hetgeen echter in 1830 bleek een zeer zwakke te zijn, daar hij met den eersten stoot inviel, en *Nederland* van de eerste Mogendheid van den tweeden rang tot eene van den derden of vierden verviel. Indien nu het geval plaats grijpt, dat de groote Mogendheden, die alleen de staatkundige magt in *Europa* uitoefenen, over de eene of andere zaak ernstig verschil krijgen, zoo als zulks plaats gehad heeft, zoodat daardoor een algemeene oorlog kan uitbarsten, is het een hagchelijk tijdsgewricht voor al de overige kleinere Staten. Moeten zij de eene of andere partij kiezen, of zich onzijdig houden? Dit tracht de Schrijver in zijn tweede gedeelte te beantwoorden. Wat *Nederland* betreft, het kan geenszins zich aan de zijde van *Frankrijk* scharen; want dan werden eensklaps deszelfs schepen en koloniën, zijne laatste hulpbronnen, door de *Engelschen* weggenomen. Verklaart het zich, met

de verbondene Mogendheden tegen *Frankrijk*, dan loopt het grootelijks gevaar, om den eersten stoot te moeten verduren en geheel of gedeeltelijk door de *Fransche* legers te worden overstroomd, daar *België* nu niet dan als eene *Fransche* Provincie kan aangezien worden. *Nederland* moet dus onzijdig blijven; het moet zich in staat stellen, om, door zich met andere kleinere Staten tot een verbond van gewapende neutraliteit te vereenigen, ter land en ter zee deszelfs onzijdigheid krachtig te kunnen handhaven. Dit is de slotsom van het onderzoek des ongenoemden Schrijvers, met hetwelk wij volkomen instemmen; ofschoon wij niet inzien, hoe ons Vaderland, bij den vervallen staat van deszelfs geldmiddelen, die ontzagwekkende houding zoude kunnen aannemen. Wij kunnen den Schrijver zijne redeneringen over het op den duur onbestaanbare der vereeniging van *België* met *Noord-Nederland* niet zoo gaaf toestemmen, al heeft hij dezelve met eene lange aanteekening aan het slot van dit geschrift trachten te staven. *A posteriori* is alles waar; maar wie heeft dit vijftien jaren *a priori* zich kunnen voorstellen? De scheiding van *België* en *Nederland* was het gevolg der Julij-*omwenteling*. Ware die niet voorgevallen, en had het *Nederlandsche* bestuur sommige misslagen weten te vermijden en meer vastheid en klem ten toon gespreid, zoo zoude deze scheiding nimmer hebben plaats gegrepen, en het verschil tusschen het Zuider- en Noorder-deel van het voormalige Koningrijk der *Nederlanden* had, door verloop van tijd, voor eene meer in elkander vloeijende eenheid plaats gemaakt. Wij wenschen vurig, dat de Voorzienigheid *Europa* en *de* beschaafde wereld voor de onafzienbare rampen van eenen algemeenen oorlog moge behoeden, waarvan voorzeker ons Vaderland in deszelfs tegenwoordigen toestand het eerste slagtoffer zijn zoude.

JODOCUS HERINGA, ELIZA'S ZOON, *als Voorstander van het Vaderland en deszelfs heilzame Instellingen, gelijk mede in eenige andere betrekkingen, geschetst. Eene Redevoering, met Aanteekeningen en Bijvoegsels, van* HERMANNUS BOUMAN. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo. VIII en* 168 *bl. f* 2-:

Gelijk Prof. BOUMAN wijlen zijnen voortreffelijken Ambtge-

noot HERINGA, in eene Kerkelijke Rede, als Voorganger der Christelijke Gemeente, en Prof. VINKE, deszelfs Opvolger, hem, in eene Akademische Oratie, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, naar verdiensten geroemd had, zoo schetste de eerstgenoemden hem naderhand in bovenstaande Redevoering, uit zulk een oogpunt, als voor het gehoor, tot welk hij toen sprak, het meest gepast was, namelijk voor het Utrechtsche Departement van de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, waarvan HERINGA vele jaren een zeer werkzaam Lid was: hierin vond de Redenaar geschikte aanleiding, om zijnen Toehoorders »*eerst* te herinneren, *wat* HERINGA voor het Vaderland en deszelfs Instellingen deed, en »*daarna* voor te stellen, *hoe* hij het deed." — In het *eerste* stuk worden eerst deszelfs verdienstelijke pogingen voor de vaderlandsche belangen, bij onderscheidene gelegenheden, kortelijk voor de aandacht gebragt, en vervolgens deszelfs ijverige en nuttige medewerking tot menige vaderlandsche Instellingen aangewezen, zoo als de reeds gemelde Maatschappij, tot welker Afdeeling de Redenaar het woord voerde, — een Matigheidsgenootschap, — het Koninklijk Nederlandsch Instituut, — het Bijbel- en het Zendelinggenootschap, — en de Zondagsscholen. — In het *tweede* stuk wordt aangetoond, dat hij dit alles deed met onpartijdige en evenwel onverdeelde belangstelling, — met volharding en standvastigheid, — met wijs beleid en vaste overtuiging, — en met eenen Christelijken geest, als het beginsel, waaruit alles voortvloeide. — Dat deze belangrijke stof met keurige netheid en deftigheid van stijl voorgedragen wordt, zal men van den Hoogleeraar BOUMAN wel verwachten, en dat alzoo een waardig Man door eenen waardigen geprezen wordt, zal men wel gaarne gelooven, zonder dat wij daarvan eene proeve bijbrengen.

Het overige en verre het grootste gedeelte van dit boek, bl. 47—168, bevat *Aanteekeningen en bijvoegsels*, waarin de Heer BOUMAN over verscheidene bijzonderheden van HERINGA's leven en werkzaamheden uitweidt, die hij in de Redevoering maar even aangeroerd had, of waarover hij, naar het bijzondere doel van dezelve, niet zoo zeer spreken kon. Zij zouden dus bijdragen kunnen leveren aan den genen, die in staat mogt zijn, om eene volledige, onpartijdig geschrevene en welgestelde Levensbeschrijving van dien uitmunten-den vaderlandschen Godgeleerde zamen te stellen: in allen

gevalle maken zij, hoe fragmentarisch ook, een belangrijk gedeelte van dit geschrift uit, waarvoor men niet minder, dan voor de Redevoering, den Mededeeler dank verschuldigd is, en waaruit men den verdienstelijken HERINGA naar den geest kan leeren kennen, wiens ligchamelijke beeldtenis, en daaronder het *fac-simile* zijner naamteekening, voor den titel geplaatst, dit boek versiert, en zijnen vrienden en hoogachters tot een aangenaam aandenken zal zijn.

Ada van Holland. Een Gedicht door NICOLAAS BEETS. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1840. *In gr. 8vo. XII en* 80 *bl. f* 2 - 50.

Daar zijn onderwerpen, die van den eenen kant voor eene poëtische behandeling zeer uitlokkend zijn, maar die van den anderen kant daarbij groote moeijelijkheden opleveren. Er is in het een of ander voorval, in deze of gene situatie iets, dat den Dichter treft en bij hem den lust doet geboren worden, om zijne krachten er aan te beproeven. Doch wanneer hij zich tot den *arbeid* (Dichters, ergert u niet aan het woord!) nederzet, ondervindt hij zwarigheden, die hij bij de eerste keuze niet had vermoed.

Het komt Rec. voor, dat het onderwerp van dit dichtstuk van den Heer BEETS tot het getal der zoodanigen behoort. ADA van *Holland*, de dochter van Graaf DIEDERIJK, in haar prille jeugd door de staatszucht harer moeder ADELHEIDE tot een huwelijk en tot het aanvaarden van de Grafelijke regering gedrongen, en welhaast in eenzame ballingschap op *Texel* verkwijnende, het laat zich zeer goed begrijpen, dat dit onderwerp de verbeelding des Dichters treft, en dat hij zich tot de behandeling daarvan opgewekt gevoelt. Er is veel dichterlijks in de situatie van de jeugdige ADA; en reeds heeft onze STARING dit gevoeld, toen hij de ongelukkige in een zijner gedichten voorstelde en bezong, gelijk zij was in hare ballingschap op *Texel*. Doch van den anderen kant heeft het onderwerp zijne groote bezwaren. Voor een dichtstuk van langeren adem komt ADA Rec. voor eene minder geschikte heldin te zijn. Stille lijdzaamheid kan de dichterlijke trek van haar karakter zijn; de belangstelling voor haar wordt opgewekt door hare jeugd en door haar ongeluk. Maar zij is te lijdelijk; zij heeft te weinig kracht, en is te

zeer enkel de speelbal van anderen, dan dat zij overigens veel belang kan inboezemen. Dat is ook bij de behandeling van den Heer BEETS zigtbaar geworden. Hij heeft gepoogd, haar een romantisch belang te geven, door eene heimelijke liefde bij haar te vooronderstellen voor BANJAART. Doch juist hierdoor komen hare zwakheid en lijdelijkheid nog meer aan den dag. Zij biedt geen den minsten wederstand tegen den wil harer moeder, als deze haar huwt aan den Graaf VAN LOON, en zelfs geen strijd wordt daarbij in haar bespeurd. Ware het nog de zorg voor het welzijn des vaderlands, dat haar bewoog, om hare liefde op te offeren, zoo zou men eerbied voor hare beweegredenen hebben; nu kan men slechts medelijden met hare zwakheid gevoelen, maar een medelijden, dat met een zeker gevoel van minachting gepaard gaat. In de wezenlijkheid is haar gedrag niet onnatuurlijk, maar voor eene dichterlijke behandeling leent het zich toch slecht. Er is te weinig van de heldin in hare geschiedenis, dan dat zij zeer zou interesseren. De Dichter heeft dit gevoeld, en vandaar de rol, die hij haar laat spelen bij de belegering van *Leydens* burgt. Daar houdt zij zich groot en heldhaftig; maar is dat in overeenstemming met haar overige karakter? Vanwaar dan overigens die geheele lijdelijkheid? Is die overeen te brengen met haar trotseren van BANJAART, waar deze haar in *Leyden* tot overgave komt dringen? Zoo komt het Rec. voor, dat de voorstelling van ADA iets onzekers heeft, iets wankelends, wat het gevolg is van het gebrekkige des onderwerps, om althans met eenige uitvoerigheid behandeld te worden. In den trant van STARING's dichtstukje levert ADA eene geschikte stof op; voor grootere stukken minder. Na eenmaal dit onderwerp te hebben gekozen, heeft de Dichter er van gemaakt, wat er van te maken was.

Eene tweede aanmerking geldt het karakter van ADA's moeder, de weduwe van Graaf BIENDERIJK, ADELHEIDE. Is dat zoodanig, als de Geschiedenis het ons leert kennen? Was zij de vrouw, bij wie, gelijk hier, zacht gevoel zich met fierheid en kracht paarde; die, ja, zelfbeheersching genoeg bezat, om datgene te doen, wat zij pligt en belang rekende, maar wie dit toch moeite kostte; wier boezem »smachtte naar het kleed der rouwe," en die verlangde zich der droefheid te kunnen toewijden; van wie het heeten mogt:

De melk blijft altijd in haar bloed,
En, streve ze ook in 't spoor haars vaders,
Nog leeft haar moeder in haar aders,
En daarom drong een tranenvloed
Door Adelheides vingren henen.

Is het in haar karakter, wat wij bij de ontmoeting tusschen haar en ADA lezen?

De moeder zweeg, en was bewogen
Van eerbied voor haar kind. Een traan
Verduisterde andermaal hare oogen.

of:

»Mijn eenig kind, vergeeft gij mij?"
Borst ze eensklaps uit met bange zuchten,
Vertederd door de zachte blikken
Der onderworpne.

Rec. twijfelt daaraan zeer, en gelooft daarenboven, dat bij zulk eene voorstelling het gedrag van ADA nog onbegrijpelijker wordt, als zij zonder tegenstand in eenen echt toestemt; waartegen haar hart, dat een ander bemint, opkomt, en dien zij (en te regt!) onbetamelijk acht, terwijl het lijk haars vaders nog onbegraven staat. Alleen de vrees voor het heerschzuchtig en geweldig karakter der onvrouwelijke ADELHEIDE kon haar daartoe nopen. ADELHEIDE is dus, naar Rec's. oordeel, èn historisch èn poëtisch (in verband met ADA) misteekend. Op zichzelve beschouwd, met voorbijzien van haar historisch karakter en van den invloed, dien zij hier op ADA uitoefent, heeft de schildering veel fraais. Was zij een denkbeeldig persoon, en werd zij niet voorgesteld als degene, die hare zwakke dochter dwingt tot eene daad, waarvan deze èn als kind èn als jonge maagd een' afschuw moet hebben, de voorstelling ware regt dichterlijk. Nu is zij niet manachtig genoeg; terwijl ADA te zwak en te onbeduidende is, en wij bij deze, nu de Dichter toch eene geheime liefde bij haar vooronderstelt, ook meer strijd tusschen liefde en pligt mogten verwachten.

Als geheel liet het stuk Rec. dan in meer dan één opzigt onbevredigd. Maar in de bijzonderheden vond hij veel, wat hem een nieuw bewijs was van des Dichters groote gaven en echt poëtischen geest. De beschrijving van ADA

bl. 12 en 13, is schoone poëzij; schilderachtig die van de knielende dochter, den zegen harer moeder afsmeekende, bl. 18:

O lieflijk was zij, dus geknield,
Daar, als zij 't hoofd voorover hield,
Geheel de schat van blonde lokken,
Gelijk een stroom van gouden vlokken,
Ter neervloeide in haar moeders schoot,
En liet den hals van marmer bloot;
Want *zie*, opdat zij neergebogen
De hand te beter voelen mocht,
Wier zegen zij zoo ijvrig zocht,
Had zij den sluier afgetogen.

Vol kracht en schoonheid is, op zichzelve beschouwd, het geheele verhaal van het gebeurde te *Leyden*, en niet minder fraais bevat de laatste zang, die ADA op *Texel* schildert, ofschoon de beschrijving van den dageraad èn gerekt èn gemanierd is, hetgeen de uitwerking wegneemt. Schier op elke bladzijde vindt men ook hier de duidelijkste bewijzen, dat BEETS waarlijk Dichter is, en bij dichterlijk gevoel en verbeelding een groot meesterschap bezit over de taal.

Doch ook op enkele bijzonderheden moet Rec. aanmerking maken. Eene enkele maal wordt de lezer door eene onverwachte en kwalijk aangebragte wending geheel uit de stemming gerukt, waarin de Dichter hem gebragt had. Men oordeele deze anders in vele opzigten schoone regels:

Dus sprak zij met bestorven mond;
Haar wang was bleek; haar oogen blikken
Met ongewone glinstring rond

Haar hand *beefde*, *en* haar knièn knikten.
't Was de overspanning van de ziel,
Die alles in een vrouw deed trillen,
Wier kracht alleen bestond in WILLEN,
Als ze in haar lagen zetel viel.
Zij drukte 't kloppend hoofd er tegen,
Als zocht zij heul en baat bij 't koel
En zacht bekleedsel van haar stoel,
Gantsch rood fluweel met goud doorregen.

Hoe heeft de Dichter er dezen laatsten regel kunnen bijvoegen? Voelde hij dan niet, dat hij daardoor de uitwerking van het vorige waarlijk schoone en treffende wegnam? Dat die prozaïsche beschrijving van het bekleedsel van den rug des zetels (nog hinderlijker door dat ongelukkige *gantsch*) een wanklank is bij de aandoenlijke voorstelling van ADELMEIDE's droefheid?

Jammer, dat ook hier en daar eene minder gelukkige uitdrukking, een stootende of prozaïsche regel hindert. Waarom b. v. het *anglicisme* behouden, bl. 13:

Een wolk, te droef *voor een soo jong*?

Waarom een regel, als bl. 42:

Valsche ophef mag geen geestkracht *hieten*?

Waarom de stoplap, bl. 53:

Maar meden Banjaart *t'elker stond*?

Waarom het onhollandsche, bl. 65:

Een teedren gloed had *voorgedaan*?

Men noeme deze en dergelijke dingen geene kleinigheden: de grootste Dichters lieten zich daaraan gelegen liggen. BILDERDIJK achtte de taal te hoog, om haar te verwaarloozen; VONDEL achtte zuiverheid en sierlijkheid vereischten in den Dichter. Het toont òf achteloosheid, òf onkunde, òf eigenwaan, wanneer men het beneden zich rekent, om ook op dergelijke zaken te letten. Hare verwaarloozing stoort, veel meer dan de Dichters dikwijls meenen, den indruk hunner stukken. Rec. hoopt, dat de aanwijzing van soortgelijke vlekken den Heer BEETS opwekken moge, om ze in het vervolg te vermijden, en ook daardoor zijn schoon dichtertalent te volmaken.

Eene fraaije plaat, ADA op *Texel* voorstellende, versiert dit gedicht.

Auswahl Niederländischen Gedichte. Ins Deutsche übertragen, nebst kurzen historischen, biographischen und Niederländische Sitten und Gebräuche schildernden Bemerkungen. Bearbeitet von F. W. V. MAUVILLON. II Theil.

Essen, bei *G. D. Bädeker*; Rotterdam, bei *A. Bädeker*. In kl. 8vo. XXII and 516 Seite. *f* 3-:

Wij hebben van het eerste Stuk dezer vertalingen (*) een vrij breedvoerig verslag gegeven; toevallig werd het later geplaatst, dan wij wenschten, en vandaar, dat de Heer VON MAUVILLON in zijn *Vorwort* dit Tijdschrift niet kon noemen onder de beoordeelingen van zijn werk ook in Nederlandsche Maandschriften, die hem onder de oogen kwamen. Wij willen juist niet beweren, dat hij, die zich »*sehr viele, besonders belehrende, Beurtheilungen gewünscht hätte*," van ons zoo bijzonder veel zou geleerd hebben; maar ons verslag heeft hem toch nog al eenige, zoo wij meenen bescheidene wenken en aanmerkingen medegedeeld, terwijl wij ten behoeve van ons publiek enkele proeven mededeelden. Bij de beperkte ruimte, waarover wij kunnen beschikken, honde de verdienstelijke Vertaler het ons ten goede, dat wij daaromtrent ditmaal in geene bijzonderheden treden, het voornaamste noemen, en een paar bijzonderheden uit de aanteekeningen opvatten.

Het bekendste uit de hier vertaalde Nederlandsche Gedichten bestaat in: fragmenten uit SPANDAW's *Vrouwen*; een paar vaderlandsche Romancen (*Hans* 1. *Jan Haring* en *Lieven Heere*) van *Tollens*; het *Dichterlijk Geluk* van denzelfden; *de dood van Claasens*, uit *de Hollandsche Natie*; de *Kermis der Goden*, door STORM VAN 'S GRAVESANDE; *de Herder op het Slagveld van Cannae*, door D. J. VAN LENNEP (niet D. L. gelijk er staat), en het Treurspel: *Jacob Simonszoon de Rijk* van L. W. VAN HERKEN, dat in zijn geheel geplaatst wordt en ruim honderd bladzijden druks inneemt. Maar wij keuren het goed, een vaderlandsch Treurspel in zijn geheel aan den buitenlander te doen kennen. Dergelijke vertalingen gieten meestal kortere gedichten over: zal men echter de poëzij eener Natie kennen, dan moeten ook uitgewerkte dichtstukken niet onbekend blijven, en onder deze minst het vorstelijke Treurspel, waarin zich de kracht der poëzij vertoont, poëtische *dictie* gevonden wordt, en, wanneer de inhoud uit de geschiedenis des Vaderlands ontleend is, de *volksgeest* in meer dan één opzigt *durchhellt*. In sommige opzigten ware echter eene andere keuze, b. v. van

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1840, bl. 216.

een Treurspel van BILDERDIJK, wellig verkieslijker geweest; want, hoe uitmuntend ook *de Rijk* zij, wij hebben er, die in gang en versificatie gelukkiger zijn. Evenwel moeten wij, zal der waarheid worden hulde gedaan, bekennen, dat VON HAUVILLON in de overbrenging niet ongelukkig is geweest. Duitsche Alexandrijnen bevallen ons evenmin als Hollandsche Hexameters; en woorden, als *Landvogtei*, *Schaffoth* en anderen, dunken ons even min *poëtisch* als *Hoogduitsch*. Ook maken de Hollandsche namen van plaatsen en personen hier en daar eene vreemde figuur. Maar, gelijk wij zeiden, wij zullen niet tot bijzonderheden afdalen. Omdat wij bij voorkeur het goede willen vermelden, zullen wij daarvan toch *iets* bijbrengen.

Een moeijelijk over te brengen couplet door de rijm vond VON HAUVILLON voorgeworpen (met het Duitsche boek voor *ons* schrijven wij van zelve Germanismen) in *Lieven Heere:*

»Ga heen, en moog de Spanjaard raden,
Hoe veeg het binnen sta;
Gij draagt de helft maar van de *brieven*;
Wil hij ook de andre helft van *Lieven*,
Hij zwemme en zink hem na!"

Maar de Vertaler kiest allergelukkigst niet den *voor-* maar den *toe*naam des helds tot rijmwoord, en brengt vloeijend over:

»*In deinem halben Briefe forsche*
Der Feind umsonst nach Sinn;
Wil er den Rest? bei Lieben Heere
Kann er ihn finden, tief im Meere;
Er komme da hier hin!"

Een gelukkig overgebragt couplet is het volgende uit TOLLENS *Dichterlijk Geluk:*

Ginds sleept, langs *klip en steenrotsbrokken*,
Met de aakligheid des nachts *alleen*,
Zich konaas zanger voort, *vergrijsd van baard en lokken*,
Door *najaarsmist* en stormen heen.
't Is doodsch en ledig in zijn hallen;
Malvina slaapt in 't graf en Oscar is gevallen:
Geen afkomst, die hem de oogen sluit!
Hij mengt zijn klagten met de *erkauwen*.....

O, zalig is hij met zijn tranen,
Want Ossian behield zijn *luit*.

Wij laten de moeijelijkste uitdrukkingen *cursijf* drukken, en voegen er de vertaling bij, waarvan wij omgekeerd het min gelukkige *ausseichnen*:

Seht, wie dort längs der Felsen mauer
Hin Kona's Barde trauernd *schlucht;*
In dunkler, feuchter Nacht, wo schwerer Stürme Schauer
Ihm durch die greisen Locken streicht,
Wankt er aus seinem öden Hallen.
Malvine nahm der Tod, sein Oscar ist gefallen,
Kein Enkel, der sein Auge schliesst!
Er haucht die Wehmuth aus in Lieder,
Und Ossian fühlt Freude wieder,
Die der Gesang ins Herz ihm giesst.

Het laatste alleen is wat mat. *Sed claudite jam rivos, cet.*

De aanteekeningen geven, zoo als de titel aanduidt, opheldering, tot onze geschiedenis, zeden en gewoonten enz. betrekkelijk. Onder veel goeds en gepasts sluipen hier eenige fouten. Zoo zegt VON MAUVILLON, dat DE GROOT in zijnen koffer »*die Fahrt über die Maas*" deed. Ieder weet, dat tusschen *Loevestein* en *Gorkum* de *Waal* stroomt. (Bladz. 425.) *Zierikzee* heet eene *Festung* (bladz. 429), maar is dit niet, en was het nooit meer, dan elke stad vroeger versterkt was. Ja, *apropos!* daar wij nu toch in Zeeland zijn: »*Die Provinz Seeland besteht aus vielen grossen und kleinen Inseln (von welchen letzteren mehre blosse Sandflächen sind, die nur zur Ebbezeit trocken über Wasser stehen) u. s. w.*" Wij bedanken den *Duitscher* zeer voor de eer, aan — niet *vielen*, want die zijn er niet, maar eenige — schorren en platen aangedaan, om ze tot eilanden te verheffen. Ook het vervolg dier *aanteekening* (bladz. 435) is eene nieuwe bijdrage tot de onkunde aangaande die jammerlijk miskende provincie. De Heer VON MAUVILLON doet het voorkomen, alsof men geene andere gemeenschap op de Zeeuwsche eilanden onderling heeft, dan dat men zich het laagste der ebbe ten nutte maakt, om de stroomen te doorwaden. Een zonderling misverstand, waartoe de watertogt der *Spanjaarden* van *St. Philipsland* naar *Duiveland* in 1572 aanleiding schijnt gegeven te hebben!!

Bij de vermelding onzer voornaamste Dichteressen, bladz. 452, had ten aanzien van J. C. DE LANNOY wel mogen gezegd zijn, dat zij onder de Dichters der vorige eeuw — en ook van vroegeren tijd — de eenige is, wier *luim* zich niet op het lagere gedeelte der *boert* beweegt, vooral in verband tot het bladz. 509 gezegde.

Onjuist is het, wanneer bladz. 461 staat: »*In ganz Niederland wird nichts gebrannt als Torf.*" Het tegendeel is bekend genoeg. Even onwaar wenschen wij, dat het volgende op bladz. 509 zij: »*Es ist gar keine Seltenheit, einen niederländischen Dandy, oder eine niederländische Merveilleuse versichern zu hören, sie läsen nie ein holländisches Werk, und besuchten nie ihr vaterländisches Theater.*" Dit is immers niet waar? En zoo het waar is, dan toch stellig »*eine Seltenheit.*"

In alles kunnen wij de opheldering van den Vertaler *weder bejahen noch verneinen.* Zoo bekennen wij, de inrigting der speel (h...?) huizen niet te kennen, en dus buiten beoordeeling te moeten laten het gestelde bladz. 473—477.

Het Jaar der Dwaasheid, een geschiedkundig Verhaal uit de XVIIde Eeuw, door J. F. BOSDIJK. *Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1840. *In gr.* 8*vo.* 368 *bl. f* 3 - 60.

Het denkbeeld van den Heer BOSDIJK, om den beruchten windhandel in tulpen tot het onderwerp van een verhaal te kiezen, is niet ongelukkig. Met regt mogt hij het den naam geven van het jaar der dwaasheid, en hij heeft die dwaasheid hier en daar goed geteekend. De tooneelen, waarin die handel wordt geschetst, zijn regt geschikt, om den lezer de zotternij der menschen van dien tijd, het spel der hartstogten bij dien windhandel, het bedrog en de schurkerijen daarbij gepleegd, te doen kennen. Dat is dan nu ook het beste gedeelte van dit boek. De intrigue van den Roman, ten zij deze geschreven ware door een' meester in het vak, liet zich vooraf raden. Van de honderd waren er zeker negentig Romanschrijvers, wier thema zou zijn: een meisje, wier vader zich door den tulpenhandel laat medeslepen, bemint een jong mensch, die de dwaasheid inziet en schuwt, maar die daarom door den vader wordt

verstooten, door wien een tulpenhandelaar wordt begunstigd, totdat eindelijk de bommel losbreekt, en papa, door de edelmoedigheid des verstooten minnaars getroffen en gered, in het huwelijk stemt. Ziedaar ook het thema van den Heer BOSDIJK; niet zeer origineel van vinding, noch zeer belangwekkende, omdat ieder den uitslag wel raden kan. Maar hij heeft daarenboven zijn boek van de eene zijde met langwijligheden gerekt, en van de andere zijde met onwaarschijnlijkheden gevuld. Tot de eerste behooren vele van des Schrijvers redeneringen en beschrijvingen, een goed deel van de partij bij NASIDERIUS, en van het gebeurde bij OVERLANDER; tot de laatste, de geheele geschiedenis van MARGARETHA's wegvoering door den student met al hare bijzonderheden. — Verstaat de Heer BOSDIJK Latijn? Hoe komt het dan, dat in de tot vervelens toe bijgebragte Latijnsche spreekwijzen van den student zoo vele fouten zijn? Men kan niet overal aan drukfouten denken. — Rec's. oordeel komt dus hierop neder: daar, waar de Schrijver de dwaasheid van het jaar 1636 heeft beschreven, is hij niet ongelukkig geslaagd; maar de overige gedeelten van zijnen Roman laten veel te wenschen overig.

Portefeuille van oorspronkelijke en vertaalde Verhalen en Legenden, door TH. GOTTFRIEDI. *Iste Stuk. Te Groningen, bij* K. van Meurs. 1840. *In gr.* 8*vo.* 200 *bl.* *f* 1-80.

Een drietal Verhalen worden hier den lezer aangeboden, waarvan het laatste naar het *Hoogduitsch*, de beide eersten dus waarschijnlijk oorspronkelijk zijn. Rec. twijfelt er aan, of men in *de Rederijkers in Brussel in* 1559 het karakter van GRANVELLE juist zal geteekend vinden en het geheele verhaal waarschijnlijk achten; of het voor den Schrijver raadzaam geweest zij, in het tweede verhaal eene beschrijving van het tournooi te geven, en of het derde de vertaling wel zeer waardig was: maar onder het groote aantal van verhalen, die verslonden worden, zijn er zeker vele, die niet beter zijn, en gewone leesgezelschappenlektuur levert ook dit Deeltje op. Daartoe wil Rec. het wel aanbevelen, ook in het belang van den uitgever, die zulk eene aanmoe-

diging verdient, en wien wij daarom een goed debiet toewenschen.

MARAT. *Een geschiedkundige Roman van* A. SCHOPPE, *geb.* WEISE. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1839. *In gr.* 8*vo.* 267 *bl. f* 2-75.

Wie bekend is met de bekwaamheden der talentvolle Schrijfster zal niet twijfelen, of deze geschiedkundige Roman houdt haren roem staande. De, mannen van het Fransche Schrikbewind en de gruwelen, in naam der vrijheid gepleegd, komen hier regt goed uit; vooral het karakter van den eigenlijk laffen hoofdpersoon is met juistheid geschilderd, en de edele CHARLOTTE CORDAY, die den moed had, om, met opoffering van haar eigen leven, *Frankrijk* van dit monster te verlossen, is de handeling, waarop de Roman eindelijk nederkomt.

Vertaling en correctie laten nog al wat te wenschen over. Wij weten, het oorspronkelijke niet hebbende, niet, aan wien het zij toe te schrijven, dat men bladz. 49 leest: *Mijne Heeren!* ook elders *Mijnheer*, Ieder weet, dat de minste onderscheiding van titels destijds in *Frankrijk contrabande* was, en niets hoogers, dan *Citoyen*, geduld werd. Zoo staat elders, bladz. 45, van een *eent:* hier was de Vertaler in zijn vaderland. Dergelijke kleinigheden ontsieren het kostuum. *Allerdings*, bladz. 88, is een Germanismus; *kwam te hooren*, (*had zoo even gehoord, venait d'ouïr*) bladz. 168, een Gallicismus. Ook *alleen* voor *maar*, dat hier herhaaldelijk voorkomt, is Hoogduitsch, doch schijnt vrij algemeen in onze taal te worden. *Pinkers* voor wenkbraauwen (bladz. 21) is een zonderling woord. *Eilen* (ijlen), *gemagtigde* (gematigde) partij, *verdiger* (verdediger), bl. 2, 62, 76 enz., zullen drukfouten zijn. — Het werkje is, als gezegd, onderhoudend geschreven.

Het huiskruis, of de verderfelijke gevolgen van het Jeneverdrinken, door Ds. BÖTTCHER. *Naar den vijfden druk, uit het Hoogduitsch. Te Koevorden, bij* D. H. van der Scheer. 1840. *In kl.* 8*vo.* 96 *bl. f* :-40.

Hoe men ook over de *middelen* denke, die in den laatsten tijd zijn aangewend tot wering van het schromelijke misbruik van sterke dranken, — het *doel* moet ieder menschenvriend toejuichen. Dit werkje kan vooral den zoogenoemden gemeenen man de oogen openen omtrent dien geesel der maatschappij, die oorzaak van tallooze ellenden, het misbruik van sterke dranken. *Daarom* prijst Rec. het van geheeler harte aan. Of echter de zaak wel van de regte zijde wordt aangevat, en er geene andere middelen aan te wenden waren, om het schandelijke misbruik, vooral bij den gemeenen man ten platten lande, te keer te gaan, is eene andere vraag, waarop Rec., daar het er hier de plaats niet toe is, welligt elders nog wel eens terugkomt.

Woorden uit den Bijbel, voor elken dag van het jaar 1841. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. *kl. form. f* : - 15.

De Heer M. A. AMSHOFF, te *Groningen*, verzamelaar dezer *Woorden*, bragt die bijeen naar aanleiding van een gelijksoortig Engelsch werkje. Hij zendt ze in het licht met de woorden van den Roomschkatholieken Geestelijke LEANDER VAN ES, wiens hoogschatting van den Bijbel genoegzaam bij alle Christenen bekend is. Wat hij ook hier van de woorden des levens zegt, toont, hoezeer hij ze als de bron beschouwt van licht, kracht, troost en rust; terwijl de teksten, door den verzamelaar hier voor elken dag van het jaar opgenomen, ons, over het algemeen, welgekozen toeschijnen; vooral heeft dat betrekking op die, welke voor den zondag gesteld zijn. Voor den tekst Januarij 19, I *Thess.* I. vs. 10, had wel een andere kunnen gevonden worden. Op Maart 22 treffen wij de plaats uit *Joël* II. vs. 28 aan. Op Junij 7 vinden wij dezelfde woorden door PETRUS, *Hand.* II. vs. 17, aangehaald. Den laatsten tekst vinden wij hier zeer op zijne plaats; minder voegt die uit *Joël* in Maart. Wat behoeven ook gelijkluidende plaatsen opgegeven te worden? er is overvloedige rijkdom. Ook had de tekst op November 2, *Efez.* IV. vs. 30, gepaster in de Pinksterweek kunnen geplaatst worden. *Hebr.* XIII. vs. 16, *Jac.* I. vs. 27 en dergelijke waren welligt hier beter geweest.

Bij huiselijke Godsdienst mogen deze *Woorden* stof tot stichtelijke overdenkingen opleveren, en de arbeid van den verzamelaar voor velen nuttig zijn! Het boeksken verdient alle aanprijzing.

BOEKBESCHOUWING.

Commentatio Theologico-Philosopha de FRANCISCI HEMSTERHUSII meritis in Philosophiae loco de Deo hominisque cum Deo conjunctione explicando, a facultate Theologica Academiae Groninganae praemio aureo ornata, Auctore LUDOVICO SUSANO PETRO MEYBOOM, S. S. M. Cand., qui ei brevem vitae F. HEMSTERHUSII conspectum adjecit. Groningae, apud *J. B. Wolters.* 1840. Form. oct. maj. XXVII et 184 pag. *f* 2-:

Deze Verhandeling, die ons voorkomt eigenlijk meer tot de Geschiedenis der Wijsbegeerte dan tot de Godgeleerdheid te behooren, is door de Theologische Faculteit te *Groningen* met goud bekroond; en dit niet ten onregte, want zij draagt alle blijken van eene grondige en zorgvuldige bearbeiding, waardoor het voorgestelde onderwerp van alle kanten bezien, en hetgene, dat de Schrijver hieromtrent in de schriften van zijnen Auteur gevonden heeft, over het geheel duidelijk voorgesteld is. Bij de uitgave heeft hij eene korte levensschets van denzelven laten voorafgaan, waarvoor men hem dank verschuldigd is.

Ter beantwoording der prijsvraag naar *de verdiensten van* F. HEMSTERHUIS *in de verklaring van dat gedeelte der Wijsbegeerte, dat over God en de vereeniging der menschen met God handelt*, heeft MEYBOOM, in het *eerste* deel zijner Verhandeling, deszelfs *wijsgeerig gevoelen* omtrent dit onderwerp, hem op den voet volgende, ontwikkeld, en in het *tweede* deszelfs *verdiensten* in dit opzigt aangetoond.

In de Iste afdeeling van het eerste deel toont hij dan, volgens HEMSTERHUIS aan, *hoe de mensch tot kennis van God komt*, d. i. 1. hoe en van waar, door welke vermogens, langs welken weg, en volgens welk beginsel van het schoone, verhevene en volmaakte, hij daartoe geraakt. 2.

Door welke bewijzen hij het bestaan van God betoogen kan. 3. Hoedanig hij langs dezen weg God in deszelfs wezen, kennis en liefde leert kennen. — Loffelijk en nuttig is het, dat MEYBOOM hier en doorgaans bij het einde van elk hoofdstuk kort zamentrekt, wat men uit het gezegde, als het gevoelen van HEMSTERHUIS over het behandelde gedeelte, mag opmaken.

Bij den aanvang der 2de afdeeling, die over *de vereeniging* handelt, welke er *tusschen den mensch en God* bestaat, merkt MEYBOOM op, dat er, volgens HEMSTERHUIS, een onderschcid is tusschen die van God met de menschen en die van de menschen met God, en dat de eerste (p. 71) »physiek hierin bestaat, dat God der men»schen Schepper is, en hun physiek deel onderhoudt en »bestuurt; en moreel hierin, dat Hij hen bemint, op het »naauwst met hen wil vereenigd zijn, en zich door hunne »gelukzaligheid en deugd gelukzalig gevoelen, en hun de »grootste verderingen in kunsten en wetenschappen zelf als »'t ware ingeeft." (?) — Vervolgens wordt onderzocht, hoe, en waar de tweede, de vereeniging van den mensch met God, te zoeken is, namelijk in zekere gelijksoortigheid van de menschelijke natuur met de Goddelijke, gelegen in de vermogens van zijnen geest, en wel voornamelijk werkzaam door een zedelijk orgaan, dat HEMSTERHUIS den mensch toeschrijft, en daardoor in de liefde tot het goede, of, zoo als hij het vervolgens nog algemeener noemt, in de liefde. Door vermeerdering van den trap dezer gelijksoortigheid kan de mensch zijne vereeniging met God vermeerderen: de hoogste trap van beide is te vinden in de hoogste volkomenheid van alle vermogens en de hoogste overeenstemming tusschen dezelve. Deze vereeniging betoont zich door zekere uitwendige vereering, maar vooral door het vormen van 's menschen wil naar den wil van God. — Uit dit alles volgt, dat er tusschen God en de menschen eene gemeenschap is als tusschen een' vader en zijne kinderen, die hij uit liefde tot gelijkvormigheid aan zichzelven opleidt. Deze vereeniging zal eeuwig verderen; welke stelling in het betoog der drie volgende ontwikkeld wordt: 1. De

ziel is onsterfelijk. 2. Dit leven is met het toekomende ten naauwste verbonden, als deszelfs aanvang en als 't ware eerste beginselen. 3. De liefde is voor den mensch, in alle eeuwen van zijn bestaan, de hoogste volkomenheid, en de hoogste vereeniging met God, waartoe hij in eeuwigheid meer opklimmen zal. — Uit het tot hiertoe voorgestelde wordt door MEYBOOM nog zeer kort opgemaakt, wat de philosophische denkwijze van HEMSTERHUIS was over God en 's menschen vereeniging met Hem. — Als aanhangsel geeft hij nog deszelfs gevoelen op over de geschiedenis der Godsvereering en der Godverloochening; om hieruit te doen zien, hoe, naar deszelfs meening, het menschdom langzamerhand gekomen is tot het vinden en kennen van God.

In het *tweede* deel dezer Verhandeling worden de *verdiensten* van HEMSTERHUIS ten opzigte der behandelde stof aangetoond, en wel 1. door vergelijking van deszelfs wijze van philosopheren met die van anderen, zoo wel onder de nieuwe als onder de oude Wijsgeeren; waarbij het ons voorkomt, dat MEYBOOM die vergelijking niet had behoeven uit te strekken tot die, welke na HEMSTERHUIS geleefd hebben, ten ware hij had kunnen aantoonen, dat zij van denzelven iets gewonnen en overgenomen hebben. Het onderscheid zal, volgens MEYBOOM, hierin bestaan hebben, dat HEMSTERHUIS het zinnelijk en het geestelijk beginsel in den mensch vereenigd, met volle zelfbewustheid, in aanmerking nam; terwijl anderen dit of niet, of zonder er zelve bewust van te zijn, gedaan hebben. Of dit laatste niet te fijn gesponnen is, of anders niet duidelijker en vollediger had moeten aangetoond worden, zouden wij nog al betwijfelen. — 2. Door de beschouwing van het eigen karakter der Wijsbegeerte van HEMSTERHUIS, en wel ten opzigte van hetgene, dat hij daardoor zocht, van de bronnen, waaruit, en van de vermogens, waarmede hij uit dezelve putte, en eindelijk van de wijze van voordragt zijner onderzoekingen. — 3. Door de opmerking, dat hij, met vermijding van de voornaamste dwalingen der Wijsgeeren, datgene geleverd heeft, waaraan

het menschelijk verstand behoefte had, en wat het naaste komt aan de Christelijke waarheid. Hoewel MEYBOOM reeds te voren met regt opgemerkt had, dat het noch door de prijsvraag van hem gevorderd werd, noch voor hem, als jong mensch, welvoegelijk was, de gebreken van een' groot' Man aan te wijzen, heeft hij nogtans nu met geen minder regt, ofschoon met bescheidenheid, deze drie dwalingen aangewezen: dat HEMSTERHUIS *a.* de bedoelde vereeniging meer van 's menschen, dan van Godszijde beschouwt; *b.* meer op den enkelen mensch, dan op het menschdom ziet; *c.* te beslissend een zedelijk orgaan in den mensch aanneemt. — Ten opzigte der nadering van het wijsgeerig gevoelen van HEMSTERHUIS tot de Christelijke waarheid, vindt MEYBOOM in den door denzelven ontworpen mensch een zeker beeld van JEZUS; in de gemeenschap der menschen met God een zeker afbeeldsel van de Kerk; in de manier van voordragt van philosopheren iets overeenkomstigs met de leerwijze van JEZUS. Hoewel deze vergelijking hier en daar hoog genoeg opgedreven is, willen wij het hem echter in de hoofdzaak wel toegeven; maar het is dan toch wonder, dat hij niet onderzoekt, van waar het kwam, dat HEMSTERHUIS die overeenkomst niet schijnt gevoeld, althans zich daarover niet uitdrukkelijk verklaard te hebben. — Ten slotte geeft MEYBOOM nog drie dingen op te merken: 1. Waaraan heeft HEMSTERHUIS de voortreffelijkheid zijner Wijsbegeerte te danken gehad? Antwoord: (p. 177.) Aan de Natuur, de Geschiedenis, de Kunsten, zijne Vrienden, SOCRATES, CHRISTUS, welken laatsten hij steeds voor oogen schijnt gehad te hebben, hoewel hij Hem niet dikwijls noemt; dat bij het philosopheren zoo niet zijn mogt, en nog veel minder met het zijne overeenkwam. (?) 2. Vanwaar komt het, dat HEMSTERHUIS als Wijsgeer bijna door iedereen veronachtzaamd is? Antw. Van de gesteldheid des tijds, waarin hij leefde; van de geringe verspreiding zijner schriften; van de denkwijze der meeste Wijsgeeren van dien tijd over de Wijsbegeerte, voor welke hij te eenvoudig was. 3. Wat nut kan de Wijsbegeerte nog van hem trekken? Antw.

Van hem leeren alles zamen vereenigen, waaruit de mensch gekend kan worden; onder anderen ook onderzoeken, wat er is van het bestaan en den zetel van een zedelijk orgaan, dat hij in den mensch gesteld heeft, maar waarin hij nog niet zoo diep doorgedrongen is, als waartoe latere waarnemingen, meent MEYBOOM, aanleiding geven; welk een en ander wij, met hem, aan de genen, die dezer zaken meer kundig zijn, gaarne overlaten.

Het bovenstaande moge voldoende zijn, om den veelbevattenden inhoud en de manier van bearbeiding dezer wel bewerkte Verhandeling te doen kennen. Zij is ook over het geheel in een' goeden Latijnschen stijl geschreven; te welken opzigte wij MEYBOOM's verontschuldiging omtrent hetgene, dat uit den aard der nieuwe zaken meer van de zuiverheid afwijkt, gaarne, wat zij gelden kan, wil laten gelden; en voor het overige, zonder in verdere beoordeeling te treden, vereenigt hij zich met het oordeel der Hooggeleerde Mannen, die deszelfs arbeid getoetst en gekeurd en er het merk van deugdelijk goud op gezet hebben.

Bijbeloefening over het Evangelie van Joannes. Door M. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Meppel, enz. Iste Deel. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1840. *In gr.* 8*vo. XVI en* 358 *bl. f* 3-30.

»Niet gemakkelijk," zoo schrijft VAN HEYNINGEN, Voorrede, bl. III, »niet gemakkelijk geloof ik, dat de »voorraad van Bijbeloefeningen, onder welken naam en in »welken vorm dan ook uitgegeven, te groot zal worden, »zoo zij maar Bijbeloefeningen zijn, die den Bijbel beter »leeren verstaan en denzelven met meer nut leeren gebruiken; zoo zij de Bijbelsche kennis vermeerderen, Bijbelschen zin bevorderen en tot eenen Bijbelschen wandel »opleiden: want nog altijd houd ik vast aan het beginsel, »waarop de Protestantsche Kerk gevestigd is, dat de Bijbel, en wel de Bijbel alleen, de zuivere bron is, waaruit

»de kennis van de Christelijke Godsdienst kan geput wor»den." Met deze betuiging zal ieder onpartijdige instemmen, vooral die bij ondervinding weet, dat overal, waar bijbelsche voorstelling ingang vindt en behoudt, rust heerscht en lust gunde blijft, om den Bijbel alleen als veilig rigtsnoer te volgen. Hoe eenvoudiger die voorstelling is, hoe meer de hooge waarde des Bijbels zal gevoeld en erkend worden. Na alles, wat de Eerw. VAN HEYNINGEN als *Bijbeloefening* heeft in het licht gegeven, is ook dit geschrift, hopen wij, bij velen hartelijk welkom.

»Mijne Bijbeloefening (bl. XIII, XIV) is wel geene ei»genlijk gezegde *Commentarius*, voor geleerden bij uitne»mendheid geschikt, in welken alles, wat door geleerden »ter verklaring is bijeengebragt, opgenomen en beoordeeld »wordt; maar zij bevat toch, zooverre mijne krachten zulks »toelieten, eene duidelijke verklaring van het Evangelie »van JOANNES, waarbij ik wel andere uitleggers en, zoo »ik hoop, niet zonder vrucht geraadpleegd heb, echter »geenen derzelven slaafs gevolgd ben. — Het was echter »niet alleen mijn doel, het regt verstand, maar ook het »ware nut van dit Bijbelboek te bevorderen, en mijne Le»zers te doen opmerken, welken indruk het op hen be»hoorde te maken, welke uitwerking bij hen te weeg te »brengen: ik wilde een stichtelijk huisboek vervaardigen, »om geloof en Godzaligheid bij mijne Medechristenen te »bevorderen." — Met dezen toeleg ziet deze Bijbeloefening het licht. Naar dezen maatstaf moet dit geschrift worden beoordeeld. Zoo wel voor het publiek, als voor onszelven als Rec., hebben wij gemeend deze woorden van den Schrijver te mooten mededeelen.

Het eerste Deel dan dezer *Bijbeloefening over het Evangelie van* JOANNES behandelt de *tes* eerste Hoofdstukken van 's Apostels geschrift. Een doorloopend verslag kunnen wij natuurlijk van dit werk niet geven. De aard en aanleg van zulk eene Bijbeloefening, als deze is, zouden daartegen opkomen. Hierom bepalen wij ons tot eenige bijzonderheden. In de eerste plaats komt dan in aanmerking het gebruik, dat VAN HEYNINGEN van de Oordeelkunde

gemaakt heeft. Het is goed, dat hij niet elke kleinigheid heeft aangeteekend. Dit behoort meer in een *Commentarius*, dan hier thuis. Over het algemeen zal men redenen hebben, om de handelwijze des Eerw. Schrijvers goed te keuren. Hij toch moet slechts slotsommen van onderzoek, het onderzoek zelve niet mededeelen. Hier geven wij slechts twee voorbeelden, waaruit men beoordeelen kan, wat wij bedoelen. H. IV: 35, 36 wordt de lezing, door VAN HEYNINGEN op goede gronden, door GODDAEUS aangevoerd, gevolgd. Zoo schrijft hij, bl. 221: »Het »woordje *en*, waarmede dit vers (36) begint, behoort niet »tot den tekst, is niet van JOANNES, maar integendeel »moest het woordje *alreede*, dat in het vorige vers voor»komt, en in het oorspronkelijke het laatste woord van »het vers is, tot dit vers gebragt worden. *Alreede ont»vangt de maaijer zijn loon*," enz. Het andere voorbeeld vindt men bl. 243—245. Het is te uitvoerig, om hier te worden medegedeeld, maar bewijst het *goed* gebruik, dat VAN HEYNINGEN voor zijne Lezers van de *kritiek der* Bijbels weet te maken, zelfs al stemt men met hem in de keus der lezing niet in. In het uitlegkundig gedeelte vindt men meestal, ofschoon niet slaafs, VAN DER PALM gevolgd. Dit zij niet met minachting gezegd. Integendeel houden wij dit voor goed, omdat de Bijbelvertaling van dien beroemden Man te regt veel opgang heeft gemaakt, en de Bijbeloefening van VAN HEYNINGEN daardoor misschien nog uitgebreider nut zal stichten. Intusschen zouden wij hem wel durven raden, het oorspronkelijke meer te volgen, waar het bepalend lidwoord (ὁ, ἡ, τὸ) gemist wordt. Het is toch bekend, dat de eerste vertaling meestal uit de *Latijnsche* overzetting vervaardigd is, waardoor in onze Staten-overzetting, en ook in de vertaling van VAN DER PALM, meer dan één onnaauwkeurigheid op dit punt is overgebleven. Ten bewijze staan hier twee voorbeelden: 1°. H. III: 29: *die de bruid heeft, is de bruidegom.* Zoo heeft het VAN HEYNINGEN, onze Staten-overzetting, en VAN DER PALM. 2°. H. V: 27: *omdat Hij de zoon des menschen is.* De aangehaalden hebben allen

vertaald alsof er de Art. (δ) stond. Deze vertaling is niet naauwkeurig. *Hij is bruidegom. Omdat hij zoon des menschen is.* Dit drukt de eigenlijke bedoeling uit. De *persoon* van den *bruidegom*, van den *zoon des menschen* wordt niet aangeduid, maar wel hunne *hoedanigheid*. Het Latijn der *Vulgata* kon dit fijne der Grieksche taal niet overbrengen. Ook ons taaleigen is daartoe beter geschikt. De Eerw. VAN HEYNINGEN houde ons deze aanmerking ten goede, en dbe er zijn voordeel mede.

Over het algemeen hechten wij onze goedkeuring ook aan de wijze, op welke VAN HEYNINGEN bij het verklaren juiste en menschkundige aanmerkingen mededeelt; b. v. bl. 214, bij H. IV: 30. »*Zij dan gingen uit de stad en »kwamen tot Hem.* De vrouw moet dus bij hare stadge»nooten eenen goeden naam hebben gehad, dat haar be»richt zoo veel ingang vond. Ware zij toch eene vrouw »geweest, die haren goeden naam der openlijke verachting »had prijs gegeven, haar berigt zou geen geloof hebben »gevonden. Die zijne achting verliest, verliest ook zijne »geloofwaardigheid." — Niet minder juist en belangrijk is hetgeen wij bl. 262 vinden aangeteekend aangaande den genezen man, die, volgens H. V: 15, was heengegaan, en den Joden geboodschapt had, dat hem JEZUS had gezond gemaakt: »Bovendien heeft zijne kennisgeving niets »van eene aangifte in het nadeel van JEZUS, maar veeleer »het tegendeel ten doel, zoo als wij mogen opmaken uit »vergelijking van het 12de vers. Zij hadden hem gevraagd: »wie is de mensch, niet, *die u gezond gemaakt heeft*, »maar, *die tot u gezegd heeft: neem uw beddeken op en »wandel?* Hij nu heeft naauwelijks JEZUS leeren kennen, »of hij boodschapt den Joden, dat het JEZUS was, niet, »*die tot hem gezegd had: neem uw beddeken op en wan»del*, maar, *die hem gezond gemaakt had.* Mij dunkt" (en hier zal niet ligt iemand zijne toestemming weigeren) »deze tegenstelling spreekt duidelijk in 's mans voordeel; »en doet zijne kennisgeving niet voorkomen als eene aan»gifte, maar als de vermelding der hem bewezene weldaad, »die den schijn van zoo schandelijke ondankbaarheid gan-

»schelijk opheft," enz. Eene schoone *commentarius* op VAN DER PALM's aanteekening: *Het is een ongegrond vermoeden, dat de man dit met een boos opzet zou gedaan hebben, om* JEZUS *te verraden; hij achtte zich veeleer verpligt, zijnen weldoener als zoodanig bekend te maken.*

Dit is nog eene goede eigenschap dezer Bijbeloefening, dat b. v. H. III: 16 volgg. niet, op voorgang van andere Uitleggers, beschouwd wordt als eene uitweiding van JOANNES, en wel op grond, dat JOANNES altijd laat merken, waar hij aanmerkingen bij de woorden van den Heer voegt. Het is loutere willekeur, hier en op het einde van dit Hoofdstuk de woorden van den Evangelist, niet die van JEZUS of van den *Dooper*, te willen hooren. Daarom had Rec. ook wel gewenscht, dat VAN HEYNINGEN H. IV: 2 geene aanmerking van den Evangelist gezocht had (zie bl. 171 volg.). Het daar voorkomende behoorde tot het gerucht, dat den Pharizeërs ter ooren kwam. *Zij hadden gehoord, dat* JEZUS *meer Discipelen maakte en doopte dan* JOANNES, *en dat wel niettegenstaande Hij zelf niet doopte, maar zijne discipelen.* Dit vreemde maakte de opmerkzaamheid der Pharizeërs gaande, die, zoo als men H. II: 25 ziet, uit den doop, door JOANNES verrigt, tot iets groots en gewigtigs besloten. JEZUS ontweek alzoo de *woede* der Pharizeërs niet, zoo als VAN HEYNINGEN meent, bl. 172, maar hunne *achterdocht*. Van JEZUS schijnen zij alleen bij gerüchte iets vernomen te hebben: *zij hadden* GEHOORD. *En dat* JEZUS *door Samarië* MOEST *gaan*, (men zie het ἔδει niet voorbij) kan wel alleen aan het jaargetijde, door de hoogte der rivier, aangeraden zijn, als waardoor JEZUS door het *hoogere Samarië*, zonder de rivier over te trekken, de opmerkzaamheid der Pharizeërs *moest* ontwijken naar *Galilea*.

Nog éene aanmerking zij ons vergund, op dit gedeelte van 's Mans arbeid te maken. Zij heeft betrekking op de voorstelling H. IV: 52, bl. 235. VAN DER PALM heeft aangeteekend: *Te één uur na den middag, volgens Joodsche dagrekening; doch* JOHANNES *bedient zich somtijds*

van de Romeinsche, die met de onze overeenkomt. VAN HEYNINGEN merkt op: »Dat is, naar de Joodsche ver»deeling van den dag, des namiddags om één ure. Waar»schijnlijk echter moeten wij hier aan onze dagverdeeling »denken, en dit van 's avonds om zeven ure verstaan. An»ders ware toch de man wel dien eigen dag van *Kana* »naar *Kapernaum* wedergekeerd." Die laatste zwarigheid valt weg; want met het invallen van den avond was de vorige dag ten einde. Verg. MATTH. XXVII: 62. Zoo vertrok de vader, hetgeen in zijne omstandigheden natuurlijk was, *dadelijk*, en iets later zijne bedienden, die elkander ontmoeteden, nadat de dag verstreken was; zoo konden dan ook de bedienden van den dag van *gisteren* spreken, zonder *nacht* gehad te hebben. Door onze berekeningen moeten wij ons, bij het ophelderen des Bijbels, niet in verwarring laten brengen.

Wat eindelijk de aanmerkingen aangaat, door welke de Schrijver het nuttig gebruik van dit Bijbelboek heeft getracht te bevorderen, daaromtrent kan ons oordeel niet dan zeer gunstig zijn. Die aanmerkingen, al loopen ze somtijds wat breed uit, b. v. bij H. IV: 24. *God is een geest*, enz. van bl. 195 tot 211, zijn meestal zeer geschikt naar de behoefte des tijds, om »inzonderheid (Voorrede, bl. XVI) »opmerkzaam te maken op hetgeen thans noodig is in het »oog te houden tot beslissing van het geloof, dat JEZUS »is de CHRISTUS, de Zoon Gods." Men zal overal ontwaren, dat hij (Voorrede, *ald.*) mogt schrijven: »De »waarheid heb ik in hare eenvoudige duidelijkheid zoeken »voor te stellen en in hare kracht te handhaven, en de »kennis der waarheid heb ik zoeken dienstbaar te maken »aan de bevordering der Godzaligheid." Ook zonder nader bewijs, hetwelk iedere bladzijde kan opleveren, zal men ons, zoo als wij hopen, bij ons onpartijdig oordeel over dit werk, op ons woord gelooven. De Eerw. Schrijver moge in onze aanmerkingen, welke hij houden mag voor hetgeen zij zijn, aanmerkingen van een' Recensent, zonder iets meer, een bewijs zien, dat wij zijn werk hebben getoetst, en evenwel zoo weinig, wat de hoofdzaak

aangaat, hebben gegispt; een' spoorslag te meer, om dezen zijnen arbeid met lust en ijver voort te zetten en te voltooijen. — De Lezer late niet na, de belangrijke *Voorrede* en de daarop volgende *Inleiding* te lezen.

Eene enkele aanmerking hebben wij nog op de uitvoering. Zij geldt de duidelijkheid. In een geschrift, waar het Grieksch hieroglyphisch zou zijn, moet op het *cursijf* gelet worden. Bl. 160 moest regel 1, 2 en 3 niemand — niet allen, niet velen, gedrukt zijn: *niemand — niet allen, niet velen.* Dit is welligt den Schrijver ontgaan. Anders is de uitvoering overeenkomstig met de waarde en inhoud van het werk, eene wezenlijke aanbeveling voor den eerstbeginnenden Uitgever VAN NOOTEN. Hij ga voort, *degelijke* werken, *degelijk* van zijne pers in het licht te zenden!

Leerrede ter gedachtenisviering der vijfentwintigjarige Evangeliebediening in de Doopsgezinde Gemeente te Hoorn, van JAKOB POL. *Uitgesproken den* 29 *September* 1839. *Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. 1839. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl. f* :-50.

De zeer gepaste tekst voor deze feestrede is *Tit.* II: 11—15. De Redenaar geeft, na eene omschrijving van den zin der woorden, als verdeeling zijner rede op: dat hij een blik wil vestigen op hetgeen de zaligmakende genade Gods hem in zijne Gemeente geweest is, »vooreerst in zoo verre zij haar ons ten dezen zochten ten nutte te maken, en daarna onder hetgeen ons wedervaren te haren aanzien hoofdzakelijk gekenmerkt heeft." Duidelijk of gelukkig uitgedrukt is deze verdeeling niet, gelijk in het algemeen de stijl van den Eerw. POL niet gemakkelijk is, vooral ook door de vele te lange volzinnen. In het eerste deel gaat de Redenaar na, hoe hij zelf zich van zijnen pligt heeft gekweten, en hoe de Gemeente zijn onderwijs heeft aangenomen; terwijl in het tweede deel eenige bijzonderheden, de Gemeente betreffende, worden herinnerd. Het geheel is ze-

ker voor de leden der *Hoornsche* Gemeente eene aangename gedachtenis, en wordt haar door haren Leeraar als zoodanig, op haar verlangen, aangeboden. Algemeene belangrijkheid bezit deze feestrede minder. De Eerw. POL geniete nog lange het voorregt, ijverig in zijne Gemeente werkzaam te zijn, en ondervinde op zijnen arbeid den zegen des Heeren!

De ontleedkundige Ziektekunde, hare strekking en grenzen, en den algemeenen invloed, dien zij op de Geneeskunde uitgeoefend heeft; beschouwd door RISUENNO D'AMADOR, *Hoogleeraar te Montpellier. Uitgegeven door* F. VAN DER BREGGEN, CZ., *Med. Doct. en Hoogleeraar te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1839. *In gr.* 8*vo.* 291 *bl. f* 2-90.

Ziekte is eene eigenaardige aandoening van het *levend* menschelijk ligchaam, waardoor deszelfs verrigtingen niet naar behooren uitgeoefend worden. Ziekte is derhalve eene eigenaardig gewijzigde rigting van het *leven:* Zij kan dus slechts bij het *leven* erkend en nagegaan worden. Ziekelijke aandoeningen gaan nogtans in meerdere of mindere mate met veranderingen in het ligchaam gepaard. Deze zijn in sommige gevallen blijvende, zoodat na den dood afwijkingen van den oorspronkelijken vorm en zamenstelling gevonden worden. Bij de behoefte aan ontleedkundige kennis van het menschelijk ligchaam voegde zich later ook die der kennis van de *afwijkingen*, door *ziekten* daarin voortgebragt. Deze nasporingen zijn somwijlen uit nieuwsgierigheid, somwijlen meer ter bejaging van iets zeldzaams gedaan, dan om ziekteveranderingen gade te slaan, ten einde daaruit later nutte gevolgtrekkingen voor de behandeling van ziekten te trekken. De zucht, om iets *zeldzaams* te vinden en mede te deelen, deed de ziektekundige lijkopeningen op zichzelve staan en blijven, en er bestond in zekeren zin geene Ziektekundige Ontleedkunde, althans niet zoo als die later en nu beoefend wordt. De

tegenoverstelling van *leven* en *dood* bleef ook hier eene strenge scheiding volhouden. Indien er ook een zeker verband tusschen het gebeurde bij het leven en het overgeblevene na den dood werd gezocht, dit waren meer op zichzelven staande pogingen, dan een vereenigd streven.

MORGAGNI was een der eersten, die in hetgeen vóór hem onderzocht was; in verband met zijne nasporingen, meer orde bragt, en zijne waarnemingen, met die zijner voorgangeren, volgens een' meer wetenschappelijken leiddraad rangschikte. Niet ten onregte wordt hij door sommigen beschouwd als dezen tak der wetenschap eene andere en verbeterde strekking gegeven te hebben.

Men mogt vooronderstellen, dat deze pogingen van MORGAGNI door anderen zouden zijn voortgezet en uitgebreid; maar het was of de overvloedige stof, door MORGAGNI verzameld, velen deed denken, dat er door hen weinig of niets meer behoefde gedaan te worden. Het valt toch zoo gemakkelijk, te rusten bij hetgeen anderen gedaan hebben. MORGAGNI heeft *veel* gedaan, want nu nog zal men zelden hem te vergeefs raadplegen, en men zou van hem kunnen zeggen, dat hij een' reuzenarbeid verrigt heeft, zonder daarom te beweren, dat de wetenschap met reuzenschreden zich uitgebreid heeft, vooral wanneer men meer op het *multum* dan op *multa* let. Weinigen slechts zijn hem zoo nagevolgd; maar deze zijn ook met ongemeene vlijt werkzaam geweest. Getuige onder anderen STOLL, HUNTER, ROEDERER en WAGLER, van welken laatsten onder anderen GENDRIN met den hoogsten lof gewaagt. Zoo als het echter tot op BICHAT met de Ontleedkunde gesteld was, kon ook de Ziektekunde niet tot die ontwikkeling komen, gelijk wij haar thans gevorderd zien. Nasporingen omtrent het dusgenoemde *weefsel* der deelen moest van zelf leiden tot een onderzoek van het ziekelijke, waarin een weefsel ontaarden kan. Ziet daar mede eene der aanleidende oorzaken tot de uitbreiding der beoefening van de Ontleedkundige Ziektekunde in den nieuweren tijd.

Wij schrijven geene geschiedenis van hare vorderingen en uitbreiding. Aan dit onderzoek is het werk gewijd,

welks vertaling wij hiermede aankondigen. Wij bepalen ons dus te zeggen, dat de pogingen van BICHAT, om van de Ontleedkunde een meer toepasselijk gebruik voor de Geneeskunde te maken, in zijn geboorteland, en ook buiten hetzelve, de zucht voor Ziektekundige Ontleedkunde aangewakkerd hebben. Wanneer enkele mannen, als HOVIUS, BONN, (*) BRUGMANS, E. SANDIFORT, om geene anderen te noemen, ook voor dezen tak der wetenschap werkzaam waren, sluimerde bij zoo velen tot dusverre de eigenlijke lust tot eene voortgezette beoefening. Welligt werd en wordt nog menigeen door vele schier onoverkomelijke zwarigheden zoo niet afgeschrikt, dan toch teruggehouden. Enkele mannen, in de gelegenheid haar te kunnen beoefenen, ALEXANDER, BROERS, G. SANDIFORT, SCHROEDER VAN DER KOLK, SEBASTIAN, TILANUS, W. VROLIK, toonen, werkzame voorstanders van haar te zijn.

Hetgeen tot dusverre slechts enkelen verrigten meer ingang te doen vinden, en om over het algemeen de zucht tot de beoefening van dezen tak van wetenschap meer aan te wakkeren, daartoe worden in deze dagen met weinige pogingen in het werk gesteld. Tot in *Zweden* toe dringt de zucht voor Ontleedkundige Ziektekunde door, zoo als in de *Hygiea, medecinsk och pharmac. Månadsskrift. Stockh.* 1839, B. 1. H. 1, eene belangrijke Verhandeling van HUSS gevonden wordt, over de betrekking der pathologische Anatomie tot de Geneeskunde, en den wederkeerigen invloed, welken zij vroeger en tegenwoordig op elkander uitgeoefend hebben. Ook dezer dagen zag eene vertaling het licht van een der zoo belangrijke werken van ANDRAL. (†) De steeds werkzame Hoogleeraar VAN DER

(*) Met genoegen hoorden wij, door den Vertaler, onder de verdiensten van wijlen den Hoogleeraar BONN, bl. 153, noot, ook deszelfs *Dissertatie* vermelden, *de continuationibus membranarum*, welke, in zekeren zin, als uit de verte, een licht ontstoken heeft voor het later door BICHAT zoo fraai ontwikkelde leerstuk der weefsels.

(†) Eene beoordeeling of liever eene aankondiging van

BREGGEN wil tot hetzelfde einde het geneeskundig publiek met een werk van soortgelijken inhoud bekend maken. Hij heeft de Verhandeling van RISUENNO D'AMADOR in onze taal overgebragt.

Uit het Voorberigt van den Vertaler blijkt, dat de Verhandeling van den Hoogleeraar D'AMADOR het bekroonde antwoord is op eene prijsvraag, uitgeschreven door de Koninklijke Akademie der Geneeskunst te *Parijs*. Haar onderwerp was: *den invloed na te gaan, welken de Ziektekundige Ontleedkunde op de Geneeskunde heeft uitgeoefend van den tijd van* MORGAGNI *af*. Deze bekroonde Verhandeling is opgenomen in de *Mémoires de l'Académie Royale de Médecine*, welke hier te lande wel bekend zijn, maar, gelijk de Vertaler te regt aanmerkt, niet in zoo veler handen komen als zij zulks verdienen.

De Verhandeling is dan ook de aandacht wel waardig. Zij is in eenen zeer goeden geest geschreven. De Schrijver tracht overal, zoo veel mogelijk, den middelweg te houden, en laat derhalve ieder zijn regt toekomen. Hier en daar is zij evenwel niet van oppervlakkigheid vrij te pleiten, vooral waar de Schrijver had behooren meer in de geschiedenis der wetenschap in te dringen. (*) Dit is een gebrek, hetwelk vele Fransche Schrijvers over de Geneeskunde aankleeft. Zij zijn te zeer met de voortbrengsels van hun land ingenomen; zij zijn met andere talen niet genoeg bekend; zoo blijven zij onbekend met hetgeen buiten *Frankrijk* in de wetenschap omgaat, en de vooringenomenheid gaat voort met zich te verleiden. (†) Waar het

---

dit werk, in afwachting van het tweede Deel, vindt men in dit Tijdschrift, N°. X. Aug. 1839. bl. 418 en volg.

(*) De Vertaler heeft dit gebrek hier en daar trachten te verhelpen. Hij had daarbij nog kunnen voegen de werken van HECKER en LESSING, over de geschiedenis der Geneeskunde, bij de vermelding van die van ERLE en FRIEDLÄNDER.

(†) Hier en daar heeft de Vertaler er nog den naam van eenen vaderlandsche Ontleedkundige bijgevoegd. — Maar wordt, over het algemeen, FREDERIK RUYSCH niet te weinig genoemd? Omdat zijn eerste kabinet geheel te niet is

echter op eene meer dadelijke nasporing van de bewerktuiging aankomt, daar is de Schrijver geheel te huis in hetgeen de Ziektekundige Ontleedkunde in de laatste tijden heeft uitgewerkt Men mist nogtans de namen van enkele Ontleedkundigen, die voor de Ziektekunde zeer werkzaam zijn geweest, onder anderen JAMES HOPE, BRIGHT, ROBERT HOOPER en die van anderen, zoowel in *Duitschland* als *Nederland*. Over het geheel bevat deze Verhandeling veel, dat wetenswaardig is. De stijl is vloeijend, en heeft ook bij de vertaling niet verloren. (*) De Vertaler heeft hier en daar, gelijk hij zelf opgeeft, het stuk bekort, en ook de orde eenigzins veranderd, door afzonderlijke, zoogenoemde *Articles* van den Schrijver zamen te voegen, waardoor de verdeeling der vertaling en het opschrift der Hoofdstukken van het oorspronkelijke verschilt. Desgelijks heeft de Vertaler het eerste Hoofdstuk van het oorspronkelijke met zijne inleiding zamengesmolten, waardoor men het eigenlijke opschrift van het *eerste* gedeelte der Verhandeling mist, en dit bij het *tweede* eenigzins afsteekt, waarboven men leest: »Oplossing van de drie vraagstukken der ontleedkundige ziektekunde, en hunne toepassing »op de kennis der ziekten."

In het eerste gedeelte der Verhandeling heeft de Schrijver zich ten doel gesteld eenige wetten te ontvouwen, welke de Ontleedkundige Ziektekunde in hare geschiedkundige en wijsgeerige ontwikkeling gevolgd is. Zij zijn de volgende: 1°. Hare kiem bestond bij het ontstaan der Geneeskunst, even als dit het geval was met al de andere bestanddeelen der Geneeskunst. 2°. Zij vertegenwoordigt

---

gegaan, en door zorgeloosheid zijne tweede verzameling zoo verspreid is geraakt, dat er naauwelijks een praeparaat meer over is, zijn deszelfs verdiensten omtrent de Ontleedkunde daardoor minder geworden?

(*) Aanmerking zoude kunnen gemaakt worden op de vertaling van *phases* door tijdstippen, op bl. 44. Bl. 102 is *cliniquement* niet vertaald geworden, terwijl de zin zulks toch medebrengt. Maar wij willen niet bij kleinigheden blijven stilstaan.

in de Geschiedenis der Geneeskunst de inwendige, weldoordachte en logische ontwikkeling der wetenschap. 3°. Zij heeft in de veranderingen, welke zij ondergaan heeft, de vormen aangenomen van de stelsels, die achtervolgens in de wetenschap de bovenhand gehad hebben. 4°. Zij heeft in iedere harer stelselmatige hervormingen eenen vermogenden invloed gehad op de andere takken der Geneeskunst en den voortgang van derzelver ontwikkeling bevorderd. 5°. Zij is ten laatste geëindigd met haar beginsel te buiten te gaan en zich tot een uitsluitend stelsel te vormen. — Na deze vijf punten ontwikkeld te hebben, gaat de Schrijver tot het toepasselijk gedeelte zijner Verhandeling over, en behandelt hij: 1°. Het vraagstuk van de organische verandering; 2°. spreekt hij over de betrekkingen der verandering tot de verschijnselen, of het vraagstuk van de *Semiotica*; en 3°. over de vraagstukken der oorzaken, of der *Diatheses*. In een vierde Hoofdstuk volgt eene beschouwing van het vraagstuk der organische verandering, uit het oogpunt van de genezingsleer. In een vijfde volgen, als ter voltooijing, bij een algemeen overzigt: »Laatste algemeene beschouwingen over de betrek»kingen van de veranderingen, de verschijnselen en de »oorzaken, uit het oogpunt der genezingsleer en der ge»neeskundige practijk." Met een kort, maar doeltreffend woord besluit de Schrijver deze in vele opzigten belangrijke Verhandeling.

Wij zullen het hierbij laten berusten. De Verhandeling zelve is toch voor geen uittreksel vatbaar, en zij verdient ook in haar geheel gelezen te worden. Het is vooral de gematigde toon, waarin zij geschreven is, waardoor zij zich ook zeer onderscheidt van de Verhandeling van den Heer SAUCEROTTE, welke met haar naar den prijs gedongen heeft. Men zal hier veel vinden, hetwelk overwaardig is om geweten te worden; men zal het stuk over het geheel niet onvoldaan uit de handen leggen, wanneer men ook hier en daar, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, iets meer gewenscht had. Mogt door deze poging van den Hoogleeraar VAN DER BREGGEN de beoefening

der Ontleedkundige Ziektekunde meer opgewekt worden! Het wordt toch steeds meer en meer duidelijk, dat, om de verschijnselen des *levens* wèl te leeren kennen, men bij den *dood* als ter schole moet gaan; en het is eerst op het grondgebied des doods, dat onze kennis der behandeling van de levende bewerktuiging behoorlijk gelouterd wordt.

Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de Geschiedenis der Vaderlandsche Hervormde Kerk, sedert het jaar 1572, *door* G. D. J. SCHOTEL. *2de—5de Aflevering. Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1839, 40. *In gr.* 8*vo. Van bl.* 67—542. *f* 4-20.

Met genoegen zien wij hier de voortzetting van een werk, welks aanvang en strekking wij in ons Tijdschrift voor 1839, N°. IV, bl. 153—156, loffelijk aangekondigd hebben. De Schrijver, die de eerste Aflevering met de vestiging der Hervorming in zijne Vaderstad geëindigd heeft, gaat nu in de vier volgende, waarmede het eerste Deel gesloten wordt, voort met voornamelijk levensberigten mede te deelen van de Predikanten, die aldaar, van dien tijd af, de gezuiverde leer verkondigd hebben, van JOHANNES LIPPIUS, in 1572, tot JOHANNES DIBBETZ, overleden in 1706. — Deze hier en daar wel wat dorre lectuur wordt gepast en nuttig afgewisseld door eene beschrijving van de godsdienstige gesteldheid van *Dordrecht* in het laatst der 16de en begin der 17de Eeuw, bl. 163—177, en vervolgens wederom van dezelve in het midden en einde der 17de Eeuw, bl. 337—363. — Achter alles volgen nog eenige *Aanteekeningen*, behelzende bijvoegsels en verbeteringen op verschillende plaatsen van het eerste Deel, en eindelijk eene plaat met de *fac-similes* der naamteekeningen van de in hetzelve vermelde Dordsche Predikanten. — Het geheele werk is rijkelijk voorzien met eene menigte van onderaan geplaatste aanteekeningen, die de Schrijver met milde, Ref. had haast gezegd met overdadige hand uitstrooit, tot opheldering, bevestiging of uitbreiding

van het in den tekst gezegde, of tot vermelding van bijzonderheden, die daar geen plaats konden vinden, of tot aanhaling van vele en velerlei schriften, waarin iets, dat tot het behandelde onderwerp in eenige betrekking staat, gevonden wordt: men bewondert 's Mans uitgebreide letterkundige kennis te dezen aanzien, zoo wel als deszelfs vlijt en geduld in het verzamelen van alles, wat hiertoe behoort. — Voor een verder verslag of uittreksel is een werk van dezen aard niet vatbaar. — Onder zoo vele Dordsche kerkelijke Mannen van de 16de en 17de Eeuw zullen ook wel, gelijk ten allen tijde met verschillende wijzigingen, *Dii minorum gentium* geweest zijn: misschien zou dus Ref. onder dezelve eene keus gedaan, en alleen de voornaamste en belangrijkste Helden, door eene meer uitvoerige en karakteristieke beschrijving, kenbaar gemaakt, en de overigen, hoewel in hunne tijdsorde, slechts met een kort woord vermeld hebben: misschien.....: doch ieder heeft zijne eigene wijze van zijnen letterkundigen kost klaar te maken, ieder zijn' eigen schotel of schaal, om dien op te disschen; en hierover wil Referent thans geen Criticus zijn. Dit alleen wil hij in het algemeen opmerken, dat vroegere oudheid- en letterkundige nasporingen en mededeelingen wel eens geleid hebben, om aan alle, zelfs aan de minst beduidende voorwerpen en bijzonderheden een groot gewigt te hechten, en daaraan eenen tijd te doen besteden, die de moeite inderdaad niet beloonde: deze ondervinding der verledene tijden wenscht hij, dat de Geleerden van den tegenwoordigen tijd, in welk vak ook, zich ten nutte zullen maken, opdat zij voor zichzelven altijd met een waar en duurzaam vergenoegen op hunnen arbeid mogen terugzien, en voor tijdgenoot en nakomeling de wetenschap waarlijk bevorderen; want in dezen zin blijft het toch altijd waar: *Nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria.*

Aanteekeningen op de Nederlandsche Burgerlijke Wetgeving, tot handleiding bij de studie en toepassing der Wetten.

Door G. PLIESTER. *Notaris te Zevenaar. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1840. *In gr.* 8*vo. VIII en* 105 *bl. f* 1-25.

Specimen juris gentium et publici, de navium detentione, quae vulgo dicitur Embargo, quod.... ad publicam disceptationem proponit P. P. KARSEBOOM, Jur. Utr. Cand., ad diem 25 Junii 1840. Amstelodami, apud *J. D. Sijbrandi.* 1840. 8vo. maj. XIV et 124 p.

Specimen juris nautici inaugurale, de navium detentione, quae vulgo dicitur Embargo, quod.... pro gradu doctoratus, summisque in jure Romano et hodierno honoribus ac privilegiis in Academia Lugduno-Batava, rite et legitime consequendis, publico ac solemni examini submittit P. P. KARSEBOOM, ad diem 4 Julii 1840. Amstelodami, apud *C. A. Spin.* 1840. 8vo. maj. X et 142 pag.

Van deze drie regtsgeleerde geschriften kan in het algemeen niet anders dan loffelijke melding worden gemaakt. Zeer belangrijk en oordeelkundig zijn de aanteekeningen op de Nederlandsche Burgerlijke Wetgeving, door den Notaris PLIESTER, te *Zevenaar*. In zijn Voorberigt geeft de Schrijver verslag van de grondregelen, welke hij, in navolging van DOMAT, bij de uitlegging der wetten gevolgd is. Zeker zal men in onze nieuwe Wetgeving, al ware het slechts om de wetten met elkander in overeenstemming te brengen, nog al dikwerf tot deze en soortgelijke wijze van uitlegging de toevlugt moeten nemen; maar men bedenke toch altijd, dat, al is eene wet verkeerd, noch Regter noch uitlegger bevoegd is, er eenen zin aan te geven, die er niet in ligt. DOMAT verheft den Regter, bij zulk eene vrijheid van uitleggen, bijna tot Wetgever, in plaats van hem slechts, gelijk hij verpligt is, de wetten te laten toepassen. In een naschrift achter het Voorberigt verklaart de Schrijver, dat hem het werk van den Heer DE MARTINI eerst ter hand is gekomen toen het zijne reeds afgewerkt was, zoodat de overeenkomst hier en daar toevallig is, en voorts de zeer uiteenloopende wijze van beschouwing aan zijn kleiner werkje eene plaats naast het grootere van DE MARTINI verschaffen kan. Doch niet alleen van dien Heer verschilt onze Schrijver nu en dan in zijne opvattingen. Men ontmoet ook wel

verschil met zijnen ambtgenoot MARÉ. Laatstgemelde leert b. v., bl. 203 van het tweede deel zijns *Handboeks voor Notarissen*, dat de schatters, bij eene boedelbeschrijving, indien er geene ontzegeling plaats heeft, en dus de Kantonregter niet daarvoor, juist bij het opmaken en sluiten van het hoofd van den Inventaris, toevallig tegenwoordig is, zoodat hij de deskundigen, vóór zij waardéren, derhalve toen den Eed heeft afgenomen, dan toch moeten beëedigd worden, doch door den *Notaris*. MARÉ beweert dit in navolging van PIGEAUD. (T. II. pag. 665. 4de Ed.) Maar PLIESTER houdt vol, bl. 84, dat het afnemen van den Eed in het algemeen tot de Regtsmagt behoort, en dus andere ambtenaren, gelijk de Notarissen, alleen dan bevoegd zijn eenen eed te doen afleggen, als de wet hun zulks uitdrukkelijk opdraagt, gelijk met betrekking tot hem, die tot den tijd der inventarisatie in het bezit der goederen geweest is. Wij zouden het altijd voor de Notarissen voorzigtiger achten, in dezen het gevoelen van PLIESTER te volgen, daar de beëediging der schatters door den Kantonregter gedaan, buiten *twijfel geldig is*. Echter is er geen gevaar in, waar de Inventarisatie geheel onverpligt is, of althans alle partijen meerderjarig zijn. Doch in zulke omstandigheden is geheel de beëediging overtollig. De wet vordert haar niet. — Bij bl. 1 en 2 op Art. 2 der algem. bepal. van wetgeving viel ons in, of men, voor tijdstip der algemeene bekendheid van Provinciale en Stedelijke Reglementen, niet bij *analogie* zou kunnen vorderen eenen termijn, na de plaatsing in een Provinciaal blad of in eene Stadscourant? Bl. 9 is Art. 182 van het Burg. Wetb. wel behandeld, maar het staat terzijde niet aangeteekend; ook wordt er niets gezegd van de voortduring der gemeenschap wel ten voordeele, maar nooit ten nadeele der minderjarigen. Het is ons zoo duidelijk niet, dat de Notaris, gelijk de Heer PLIESTER leert bl. 48, op Art. 979. B. W., zonder daardoor de wet op het zegel te overtreden, de Acte van Bewaargeving kan schrijven aan den voet van een hem open overhandigd olographiesch Testament, hetwelk op een ongezegeld stuk papier door den Erflater geschreven is. Daarentegen lezen wij in Art. 979 niet, hetgeen, naar het derde lid der aanteekening, den Notaris als pligt wordt opgelegd; en naar ons inzien zal de Notaris best doen, in de Acte van Bewaargeving te melden, dat de Erflater op den omslag van het stuk, hetwelk hij zegt zijnen uitersten wil te bevatten,

de verklaring daaromtrent in tegenwoordigheid van de getuigen en hem Notaris geschreven heeft; terwijl dan uit de onderteekening der Acte van Bewaargeving de waarheid dier vermelding bewezen wordt. Zoo komt er meer voor, waarover men met den Schrijver verschillen kan. Zijn arbeid strekke dus tot bevordering van vergelijkend onderzoek en tot nadere toetsing van eigene meeningen.

En thans overgaande tot de Latijnsche Verhandelingen van den Heer KARSTOOM, merken wij vooreerst op, dat die over het Embargo, uit het oogpunt van het Volken- en Staatsregt, volgens het vermelde, bl. IX en X der Voorrede, naar oude, herlevende gewoonte op het Amsterdamsche Athenaeum, een geheel onverpligt opgesteld en uit verkiezing openbaar verdedigd geschrift is; dat de Heer KARSTOOM, op aandrang van zijnen hooggeschatten Leermeester, Prof. DEN TEX, tot die uitgaaf en verdediging besloten heeft, alzoo zijne Dissertatie, *over het Embargo in het algemeen*, uitgebreid genoeg was, om het gedeelte *over het Volken- en Staatsregt*, afzonderlijk, te *Amsterdam*, en het tweede deel, *over het Embargo naar het Handelsregt*, daarna, bij zijne bevordering tot Doctor in de beide Regten, te *Leiden* te verdedigen; gelijk dan ook, zoo wij meenen, met allen lof geschied is. De Verhandeling, tot het Volken- en Staatsregt betrekkelijk, begint al dadelijk met een onderzoek van onderscheidene *definitiën* van het Embargo. Na de onjuistheid der meeste tot dusver gegevene bepalingen te hebben aangetoond, levert de Schrijver de volgende definitie: »Het Em»bargo is eene daad van het Staatsbestuur, waardoor, on»verwacht, óf sommige duidelijk aangewezene, óf alle sche»pen, die in deze of gene of in alle havens van deszelfs »grondgebied of bij de kusten daarvan zich ophouden, uit »bedoeld heil voor den Staat en zonder eenig bijkomend voor»nemen van toeëigening, gedurende eenigen tijd worden aan»gehouden en het wegvaren er van geweigerd wordt, tot dat »deswege anders zal zijn bepaald." Dit is zeker eene wel uitvoerige, maar toch met veel juistheid den waren aard van het Embargo omschrijvende definitie. Uitmuntend is het betoog van het onwettige van het Embargo, op de Nederlandsche schepen in 1832 door het Opperbestuur van *Groothrittanje* gelegd (bl. 28—30, vergeleken met bl. 23—27.) Immers, naar de op dat punt in *Engeland* bestaande wetgeving, kon bij eenvoudig Besluit van den Koning in Rade, in

vollen vrede met ons land, dat Embargo niet worden bevolen, en zelfs, al wilde men aannemen, dat *Nederland* toen met *Grootbrittanje* in oorlog was, dan zou nog dat Embargo terstond moeten zijn opgeheven, toen het bleek, dat Britsche schepen en goederen bij ons geen gevaar liepen. De Schrijver beschouwt en beoordeelt wijders de verschillende soorten van het van staatswege op schepen en vaartuigen gelegd wordend beslag, naar de algemeen geldende beginselen van het Volken- en Staatsregt. Doch, wat nu ook in dezen het regt der Regeringen zijn moge, en het zij een gelegd Embargo billijk zij of niet, welke zijn in zulk geval de regten en pligten van zeekapiteinen en schippers, reeders en assuradeurs? welke questiën van het handelsregt kunnen er uit rijzen? Tot beantwoording van soortgelijke vragen strekt de Akademische Verhandeling, die oorspronkelijk het tweede deel van geheel het geschrift zou hebben uitgemaakt. Ook hier wordt weder de zaak van alle zijden, in alle gevolgen en verwikkelingen beschouwd. Men ziet ook hier, hoe moeijelijk zich het hedendaagsche Regt in het Latijn laat behandelen: want, schoon men zich met geene andere benamingen verstaanbaar zou kunnen uitdrukken, en wij dus te dien opzigte den Schrijver niet berispen, welk zonderling Latijn zijn toch de woorden *bodemeria*, *ovaria grossa* en dergelijke? Zij staan gelijk met *tribunal primae instantiae*, *arrestum civile*, *curia cassationis*, *judex cantonnalis* enz. Maar SCIENTIARUM *commodum*, bl. VIII der *praefatio* van het *Spec. jur. naut. inaug.*, is geen kunstwoord, en toch geen goed Latijn. Waarom niet *doctrinae commodum*? Eenige schijnbare taalfouten hier en daar zullen denkelijk drukfeilen wezen. — Wat het zakelijke van den inhoud betreft, behooren beide Verhandelingen zeker onder de Akademische of daarmede overeenkomende proefschriften van blijvende waarde.

Over de aloude Vrijheid van Handel en Nijverheid in Nederland. Door Mr. D. Te Deventer, bij M. Ballot. 1840. *In gr. 8vo. X en* 319 *bl. f* 3 - 50.

Met dit werk kunnen wij op verre na zoo hoog niet loopen, als onlangs in eene, zoo het heet, voorloopige aankondiging, in het *Letterlievend Maandschrift*, geschied is.

Het geschrift heeft, ja, in zoo ver verdienste, als het een

overzigt geeft van de maatregelen, welke onze vooronders, in het belang van handel en nijverheid, van tijd tot tijd noodig hebben geoordeeld. Intusschen is al het daaromtrent medegedeelde grootendeels ook van elders bekend; men zie onder anderen het werk van den Heer A. ELINK STERK, JR.: *De Belastingen, vooral die van den Handel, in verband beschouwd met het algemeen Volksbelang.* 1828. In gezegde werk van den Heer STERK ziet men, niet slechts door redeneringen, maar door welbewezen opgaaf van het gebeurde, uiteengezet, hoe weinig *beschermende* wetsbepalingen (gelijk men verbodswetten wel eens noemt) het heilzaam doel bereiken, hetwelk men zich voorstelt, en hoe veel zij daarentegen den handel regtstreeks, en in de gevolgen ook de nijverheid drukken. Er is, over het voordeelige, regtvaardige en noodzakelijke der handelsvrijheid, door zoo vele beroemde mannen reeds zoo veel geschreven, dat wij daarover niet eens zullen uitweiden, maar liever het werk zelve zullen doorloopen, en hier en daar eenige aanmerkingen ons zullen veroorloven.

Hoofdstuk I behandelt de maatregelen tot behoud van den Staat, en de bescherming van de algemeene belangen der ingezetenen tegen de strijdige bijzondere belangen van de verschillende takken van nijverheid en van bijzondere personen. Maar hetgeen daar vooral ter sprake wordt gebragt, komt minder bij het onderwerp te pas. Immers er wordt hier hoofdzakelijk betoogd, dat men van ouds af te regt allen zoodanigen handel met den vijand verboden heeft, als strekken kon, om hem tegen onzen Staat te versterken; dat in oorlogstijd wapening ter zee een onmisbare maatregel van bescherming is, enz.; dat men ook gezondheidsmaatregelen nemen mag, opdat de pest niet met koopwaren wordt ingebragt, en dergelijke. Doch daarover kan ter goeder trouw geen verschil zijn. Alle verbodswetten zijn nadeelig voor handel en nijverheid; maar de ondergang van het Vaderland is het grootste nadeel. Dat men dus, in oorlogstijd, eenige handelsvoordeelen moet opofferen ten beste van het algemeen, doet niets tot betoog van hetgeen de Schrijver zich eigenlijk schijnt te hebben voorgesteld, dat het namelijk voor de nijverheid van belang is, den handel gedeeltelijk aan banden te leggen. De volgende Hoofdstukken zijn meer ter zake. Zoo vindt men b. v. Hoofdstuk II: maatregelen tot het behoud van alle takken van nijverheid, en bescherming van

derzelver belangen tegen de strijdige bijzondere belangen van die takken onderling, en van de bijzondere personen, welke daarin een bestaan zochten. Hoofdstuk III: maatregelen, strekkende voornamelijk in het belang der ingezetenen zelve, als zoodanig en niet als neringdoende beschouwd; en Hoofdstuk IV: de uitvoering dier verordeningen en het algemeen gevoelen er over, na het jaar 1794. Het Vde Hoofdstuk treedt onder anderen in eene navorsching der oorzaken van den hedendaagschen strijd over vrijheid van handel, waarbij de Schrijver de hedendaagsche wanbegrippen over vrijheid van handel, gelijk hij het tegenwoordig heerschende gevoelen noemt, tracht te wederleggen. Eindelijk komt er een Besluit, waarbij wel het verbodsstelsel niet onbepaald wordt voorgestaan, maar toch het *laisser faire* aan meer beperkingen wordt onderworpen, dan den handelstand aangenaam zijn zal. Wij geven het toe: eenige begrenzing der vrijheid kan ook in den handel noodig zijn. Het rondreizen van allerlei vreemde kooplieden met menigte artikelen, ten einde die te verkoopen in het klein, is b. v. iets, hetwelk in het belang der gezetene winkeliers wel meer mogt worden belemmerd. Doch dit is dan ook de eigenlijke handel niet, die de steunpilaar van onzen Staat is. Maar wat baten b. v. verbodswetten tegen in- of uitvoer van granen? Wanneer is de landbouw ooit wezenlijk en blijvend ondersteund door de belemmering, den graanhandelaar veroorzaakt? Men vergelijke over al die wetten, plakkaten en verordeningen, door den Schrijver aangehaald, het reeds hiervoren vermelde werk van den Heer STERK; en wij vleijen ons, dat de lezer, na die vergelijking, minder met het stelsel van bescherming, en meer met dat der vrijheid van handel en nijverheid zal zal ingenomen zijn, dan Mr. D.

Drie opmerkingen mogen ons verslag besluiten.

Vooreerst: Het is iets anders, te erkennen, dat niet alle belastingen op handel en nijverheid kunnen gemist worden, en dezelve alzoo als een *noodzakelijk kwaad* in het belang der schatkist toe te laten: want in dat geval maakt men die belastingen zoo min drukkend als mogelijk is, en schaft haar grootendeels af, zoo ras er kans toe bestaat. En het is iets anders, die belastingen, als noodig tot *bescherming* van handel en nijverheid, te eerbiedigen; in welk geval die lasten zouden moeten worden behouden, al kon de schatkist

die inkomsten missen. Die laatste beschouwing nu schijnt ons strijdig met eene welbegrepen Staatshuishoudkunde.

Ten tweede: Toen onze voorouders den handel van *Europa* in hunne magt hadden, konden zij al ligt verbodswetten uitvaardigen ten voordeele der *Nederlanders*, doch ten nadeele der vreemdelingen. Maar, in den tegenwoordigen tijd, kunnen wij den vreemdeling geen handelsnadeel door zoogenaamde beschermende wetten berokkenen, zonder zelven een gelijk of nog grooter nadeel te ondervinden. In enkele gevallen kan, als maatregel van *represaille*, eene verbodswet nuttig zijn; doch dit is dan inderdaad een toestand van oorlog, waarbij wederzijdsche partijen elkander benadeelen, zonder dat eene der beide partijen er beter bij vaart, dan wanneer de handel van wederzijden vrij ware gewecst. Neen! het is een dwangmiddel, dat, wedersijds volgehouden, eindelijk beide partijen, ten voordeele van andere natiën, in het verderf stort.

Ten derde: Onze voorouders zijn niet ten gevolge, maar gedeeltelijk in weerwil hunner staatsinrigting en wetgeving, groot geworden. Wij mogen hen in alles niet navolgen: wij zouden het ons spoedig beklagen.

De Germaansche en Noordsche Monumenten van het Museum te Leyden, kort beschreven door L. J. F. JANSSEN, *Conservator bij het Museum van Oudheden te Leyden. Te Leyden, bij* S. *en* J. Luchtmans. 1840. *In gr.* 8vo. 70 *bl. f* 1-30.

De ijverige en kundige Conservator van het Leydsche Museum heeft door deze korte beschrijving der *Germaansche* en *Scandinavische* oudheden, in hetzelve aanwezig, aan alle beminnaars der *Noordsche* en *Duitsche* Archeologie eene groote dienst bewezen. Die beschrijving is naauwkeurig; men vindt den aard, de grootte, de afkomst van ieder voorwerp opgegeven, alsmede de namen der personen, door wie sommige dier overblijfselen aan het Museum zijn toegekomen; terwijl de vorm en gedaante door de bijgevoegde afbeeldingen opgehelderd wordt. Eene leesenswaardige Voorrede dient ter inleiding van deze beschrijving, die van eenen bladwijzer en uitvoerige opheldering der platen gevolgd is;

zoodat de bezoekers van dit gedeelte van het oudheidkundig Museum te *Leyden* niets meer noodig hebben, om volledig van hetgeen hier voorhanden is te worden ingelicht. Wij kunnen van eenen arbeid als deze niets meer dan bloote aankondigers zijn, en het strekt ons tot genoegen, hier bij dit werkje aan al diegenen, die belang stellen in den Noordschen tak der Archeologie, met nadruk ruimschoots te kunnen aanbevelen.

Geslachttafel der Koningen van Europa van 1500—1840, *en Overzigt der Staten regerende Vorsten en Staatsvormen* (in) 1840. *Door Mr.* G. DORN SEIFFEN, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1840. *In gr. 8vo. 64 bl. f* : - 50.

In een kort berigt aan den lezer zegt de Heer DORN SEIFFEN, dat voor de nieuwe geschiedenis der volken van *Europa* die der regeerders zelve hoogstgewigtige bijdragen tot de *juiste* beoordeeling der gebeurtenissen oplevert, en het daarom *dikwijls* noodzakelijk is, de betrekkingen der Vorsten tot elkander te kennen. Hij werd daarom aangezet; om de huwelijksbetrekkingen der Koningen van *Europa* bijeen te brengen en, als eene bijdrage tot zijn *Handboek der nieuwe Geschiedenis*, in het licht te geven; waartoe, zoo als hij te regt aanmerkt, meer naauwgezetheid en geduld, dan wel eigenlijke studie, moest worden aangewend. Na de redenen opgegeven te hebben, waarom hij zich alleen tot de Koningen heeft bepaald, en hier het *overzigt der Staten regerende Vorsten en Regeringsvormen*, als te klein om afzonderlijk te worden uitgegeven, te hebben bijgevoegd, belooft hij binnen kort het *gelijktijdige overzigt der Wereldgebeurtenissen* in het licht te zenden, waarmede de taak, die hij zich bij het bewerken der algemeene Geschiedenis had opgelegd, zal zijn afgewerkt. Wij kunnen niet dan den Heere DORN SEIFFEN dankbaar zijn voor de moeite, die hij voorzeker aan den droogen en onaangenamen arbeid tot de vervaardiging van dien uitvoerigen en volledigen Geslachttafel besteed heeft, die den beoefenaar der nieuwe Geschiedenis het nazien en opzoeken zoo zeer bespaart, en kunnen dus dit werkje aan alle beminnaars der Geschiedenis en Genealogie, al zijn zij geen bezitters van de Alge-

meene Geschiedenis van den verdienstelijken Schrijver, ten sterkste aanbevelen, omdat zij hier bijeenvinden hetgeen te voren overal verspreid was. — Voor eene eigenlijke beoordeeling is het minder geschikt, en het zoude ook van eenen Recensent niet te vergen zijn, om alle *data* aan een nieuw onderzoek te onderwerpen. Wij vertrouwen op de naauwkeurigheid en juistheid van eenen Schrijver, die in het vak van Geschiedenis in ons Vaderland niet zonder roem bekend is.

Vijfentwintig jaren, een Lied in 1840, *door Mr.* ISAAC DA COSTA; *voorgelezen in de openbare vergadering van de tweede klasse des Koninklijk-Nederlandschen-Instituuts van Wetenschappen, Letterkunde en schoone Kunsten, op den* 16 *Nov. van dat jaar. Te Amsterdam, bij* D. Groebe. 1840. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl. f* :-60.

Jaren lang zijn er verloopen, zonder dat de Heer DA COSTA ons eenige proeve van belang gegeven heeft, dat het heerlijke dichtertalent, hem geschonken, door hem nog werd gebruikt. Enkele kleinere stukjes, door toon en strekking weinig geschikt om de algemeene belangstelling op te wekken, bewezen van tijd tot tijd, dat hij de lier niet geheel aan de wilgen had gehangen; maar de klagt werd dikwijls en algemeen aangeheven, dat hij, de waardige kweekeling van onzen grooten BILDERDIJK, zoo weinig van zich liet hooren.

Groot was dan ook de verwachting, toen men vernam, dat DA COSTA, bij eene openbare zitting van de tweede klasse des Koninklijken Instituuts, een dichtstuk zou voordragen. Toen de voordragt had plaats gehad, ging daarvan een niet minder groote roep uit. Rec., wien het, bij zijne verwijdering uit de hoofdstad, niet gebeuren mogt den Dichter zelven te hooren, vernam toch al spoedig de bewondering en geestdrift, welke het dichtstuk van DA COSTA had opgewekt. Men erkende gaarne het vreemde van zijne wijze van voordragt; maar het was de *vates*, niet de zoon van het koude Noorden, maar die van het gloeijende Zuiden, die had gesproken.

Het *Lied in* 1840 ziet nu het licht, en ieder, die belang stelt in onze vaderlandsche poëzij, kan zelf oordeelen. En

is nu de verwachting vervuld of bedrogen? Bij Rec. meer dan vervuld. Hij behoeft het niet te ontveinzen, dat hij in langen tijd geen dichtstuk gelezen heeft, dat hem zoo zeer heeft weggesleept, dat hem zoozeer den indruk gaf van waarachtig bezielde taal te zijn. Hij heeft veel van onze tegenwoordige Dichters der mode gelezen; maar bij geen hunner (ondanks hunne eigene, dikwijls genoeg herhaalde verklaring) kwam de overtuiging daarvan bij hem zoo levendig, als hier. Hen benijdde hij hun talent of hunne kunst niet; hier kwam de wensch bij hem op, dat hij van DA COSTA's gave iets bezitten mogt.

Bij eene herhaalde lezing werd die indruk niet verzwakt. Rec. kan zich met de gevoelens, hier en daar uitgedrukt, in het geheel niet vereenigen. Het hoofddenkbeeld zelve, waarop het geheele stuk uitloopt, de regering van CHRISTUS op eene gelouterde aarde, eene soort van duizendjarig rijk, behoort onder die begrippen, welke der partij van DA COSTA eigen zijn, maar die niet overal weerklank zullen vinden. In de aanteekeningen in het algemeen wordt veel gevonden, wat geheel in den geest van bovengenoemde partij is, gelijk die genoegzaam gekend wordt uit de *Nederlandsche Stemmen*. Zal Rec. daarop aanmerkingen maken? Wat zou het baten? Hij laat het liever voor hetgene het is, en wil alleen het dichtstuk zelve uit het oogpunt der poëzij beschouwen.

De conceptie van het stuk is gelukkig. Er zijn vijfentwintig jaren verloopen, sedert den tijd, toen de Dichter

aanving de hand aan de cither te slaan,

en eenige der merkwaardigste punten uit de geschiedenis dier jaren stellen zich nu bij de herinnering voor zijnen geest, en leveren hem de stoffe der dichterlijke beschouwing. In eenen bezielden voorzang verwondert de Dichter zelf zich, dat na zoo vele jaren de dichtgeest weder in hem ontwaakt. De aanvang herinnerde voorzeker elken lezer den aanvang van den heerlijken *Duinzang* van Prof. D. J. VAN LENNEP, geplaatst in het eerste stuk des zevenden deels van het *Magazijn*, verzameld door N. G. VAN KAMPEN, (*) waar

(*) Rec. kan den wensch niet onderdrukken, dat de Hoogl. VAN LENNEP zijne verspreide gedichten tot eenen bundel verzamele. Vele zijner stukken behooren onder de ju-

de Dichter met hetzelfde denkbeeld, met dezelfde woorden, schoon met eene andere beeldspraak, begint. Reeds in dien voorzang zijn heerlijke stukken. Als onwillekeurig voelt men zich bij de lezing medegesleept, en het is alsof iets van dat gevoel, dat den Dichter bezielde, toen

de lier, die sints lang niet meer ruischte,
Die sints lang tot geen harten in dichtmuzijk sprak,
Weer op eens van verrukking en hemellust bruischte
En in stroomende galmen het stilzwijgen brak,

in de borst van den lezer wordt overgestort. Hoe gelukkig zijn de coupletten, waarin DA COSTA de wisselingen schildert, welke de harp van zijn' stam heeft gekend!

Heeft ze in glansrijker eeuw niet die hymnen doen rijzen,
Waar de Dochter van Sion bij opsprong in *lof*?
Waar nog heden de Volken *haar* Koning in prijzen,
Schoon Jeruzalems kroon ligt gedoken in 't stof?

En Jeruzalem viel! en, Euphraat! aan uw boorden
Hing het speeltuig ontsnaard in de wilgen verward! —
Werd van daar ook niet nog in vermogende akkoorden
Prophecy en vertroosting gebracht tot het hart?

En nog later zong Juda, daar 't, balling, zijn staf voert,
Of het waar' met een zweem van den vroegeren zwier,
Waar de Taag langs Lisbóa zijn goudkorrels afvoert,
Waar zich Cordua baadt in den Guadalquivir!

Na den schoonen voorzang gaat de Dichter tot het eigenlijke onderwerp van zijn stuk over, en beschouwt de merkwaardigste voorvallen uit de laatste vijfentwintig jaren. In 1815 de slag van *Waterloo* en de vernietiging der *Fransche* heerschappij; in 1817 het eeuwfeest der hervorming; in 1820 de revolutionaire bewegingen in het zuiden van *Europa*, en in het volgende jaar de dood van NAPOLEON; in 1823 het eeuwfeest der boekdrukkunst; in 1830 de bekende gebeurtenissen in *Frankrijk* en ons vaderland, die voor ons eerst

---

weelen onzer letterkunde, en leven in de gedachtenis van het tegenwoordig geslacht. Hunne verstrooijing zal ze voor de nakomelingschap doen verloren gaan. Dat moge de Dichter door eene tijdige verzameling verhoeden!

na tien jaren tot eene beslissing kwamen; de in 25 jaren gemaakte vorderingen in kunsten en wetenschappen; de uitvindingen, in dien tijd gedaan, en de rampzalige invloed van sommigen op godsdienstigheid, op geluk en zedelijkheid; de onzekerheid, die de aanstaande komst van NAPOLEON's lijk verwekt: dat alles maakt den hoofdinhoud van het dichtstuk zelve uit, dat door eenen lierzang wordt besloten, waarin op de komst en heerschappij van CHRISTUS wordt gewezen, als op het eindperk van woeling, onrust en ellende.

Rec. kan op deze wijze de belangrijkste punten van dit uitstekende dichtstuk aanstippen; maar wat hij niet kan, is al de schoonheden aanwijzen, die hier worden gevonden. Hij zou daartoe bijna het geheele vers moeten uitschrijven. Men vindt hier eenen rijkdom van zaken, eene kracht van voorstelling, eene gelukkige keuze van uitdrukking, eene uitmuntende versificatie, die alle te zamen genomen dit dichtstuk tot een der voortreffelijksten maken, die in de laatste jaren bij ons het licht hebben gezien. Wie kent ook DA COSTA's dichttrant uit vroegeren tijd, en zou er aan kunnen twijfelen, dat zich hier veel vereenigt, wat slechts zelden alzoo vereenigd wordt gevonden? Men zou geneigd zijn, om uit de beschouwing schier van ieder jaar eenige regelen ten voorbeelde te kiezen. Moeijelijk zou reeds de keuze zijn daar, waar DA COSTA over de hervorming spreekt en LUTHER schildert:

Worstelend in de engte van zijn cel,
Of zwervend door de stad der Cesars, vraagt hij beide,
Wat geen van beide heeft te geven!... En God zeide:
»Daar zij licht!" en het licht verrees hem uit dat Woord,
Op Erfurts kloosterstof heroverd!

of:

Dat Woord werd leven in zijn ziel, wordt in zijn mond
Een overwinnend zwaard. — Hervorming! Gij bestondt!

Nog rijker is de keuze, bij het gewagen van het feest der boekdrukkunst en de beschrijving van den zegen en den vloek der drukpers, wier vermogen met krachtige taal wordt aangetoond.

't Was, wat ge ooit sedert werkte,

O Drukkunst! 't was, het bleef, met nooit gekende sterkte,
Vermenigvuldiging! — van licht, van wetenschap,
Van woord, van wil, van macht! Het was een reuzenstap
Ten hemel — en ter hel.
. . . . . Zie die pers, die in haar jonge kracht
Den dag des Bijbels aan 't verduisterd menschdom bracht,
Sints, tegen God in kamp, verharde Zondekweekster,
Verboden lust- en haat- en oproervlam-ontsteekster!
. . . . . Zie haar legioen romannen
Gezondheid beide en schaamt' van maagdenwangen bannen,
En met haar sluipen in het eenzaam slaapsalet,
En in den droom, of zelfs de nachtwaak op het bed,
Gedachten mengen, die, in 't woelend bloed gevloten,
D'echt verontreinigen, eer dat hij werd gesloten!

Doch Rec. mag zoo niet voortgaan; hij kan zich evenwel niet onthouden van de mededeeling der beschrijving van den stoomwagen.

Zie langs zijn tweelingslijn dien fellen Salamander!
Vuur sist het uit zijn buik, die rammelt over de aard.
Hij voert bevolkingen en legers in zijn staart,
Metalen tenten, die met bliksemende wielen,
Wat stand houdt, waar hij schreeuwt, verplettren en vernielen.
Hij runt, hij vliegt; hij rukt, verwaten en verwoed,
Afgronden in 't gezicht, en bergen te gemoet,
Die wijken, of, doorboord, een open heirbaan laten.
De steden naadren tot elkander; Volken, Staten
Doorkruisen, mengen zich.

Ziedaar enkele proeven, als getuigen, dat Rec. naar waarheid hoogen lof aan dit dichtstuk geven mogt. Hij eindigt met den wensch, dat DA COSTA niet weder zoo lang moge zwijgen. Het is een heerlijk talent, dat hem toevertrouwd is. Hij is aan zichzelven, aan het vaderland verpligt, het niet in de aarde te begraven, maar er mede te woekeren. Niemand zal hem verbieden, het ook tot de uitdrukking zijner bijzondere godsdienstige begrippen te gebruiken. Indien hij slechts niet in razen en schelden het voorbeeld van zijnen grooten meester BILDERDIJK volge, kan niemand hem dat regt betwisten. Ook zonder met hem in te stemmen, zal men zijne overtuiging eerbiedigen, zijne gaven bewonderen,

en hem voor derzelver beoefening dank weten, gelijk zeker allen, die smaak voor poëzij bezitten, hem dankbaar zijn voor het *Lied in* 1840.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden. Isten Deels 3de en 4de Aflevering. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1839. *In gr.* 8*vo.* 305—420, *met nog* 17 *en* 136 *bl. f* 3 - :

Orphea. Bloemlezing uit de Schatkamer van een' Romandichter. IIIde Stuk. Te Hoorn, bij de Gebr. Vermande. 1839. *In gr.* 8*vo.* 171 *bl. f* 1 - 50.

De beweging der Aarde, eene bijdrage tot de wiskundige Aardrijksbeschrijving, door W. L. IVANGH, *Iste Luitenant der Infanterie. Te 's Hertogenbosch, bij* P. Stokvis. 1840. *In gr.* 8*vo.* 42 *bl. f* : - 50.

De inrigting van het Heelal. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van J. P. HEBEL. *Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1840. *In kl.* 8*vo.* 60 *bl. f* : - 20.

De twee eerstgenoemde vervolgwerken zijnde, die wij slechts met een woord behoeven aan te melden, en de twee anderen kleine stukjes, waarvoor wij niet vele ruimte kunnen afzonderen, voegen wij deze vier stukken bijeen, die overigens juist zulke naauwe raakpunten (3 en 4 uitgezonderd) niet hebben.

Met het 3de Stuk van het nuttige *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* eindigt de letter A. Het wordt gevolgd van eenige nalezingen en verbeteringen, gelijk ook van de regterlijke indeeling van alle de artikelen dezer letter. Belangrijke misstellingen hebben wij niet aangetroffen. De Heer VAN DER AA ontziet dan ook geene moeite, om ieder artikel voor de uitgave zoo naauwkeurig te bekomen, als immer mogelijk is. Het ontbreke hem ook voor het vervolg niet aan medewerking! Het 4de Stuk bevat het *algemeen overzigt* over het Rijk, zoo wat deszelfs geschiedenis als tegenwoordigen toestand in de onderscheidene

deelen van burgerlijk, militair, kerkelijk bestuur enz. aangaat; mede zeer naauwkeurig bewerkt, en voorafgegaan door eene vrij uitvoerige lijst van inteekenaren, aan welker hoofd de namen gevonden worden van Z. M. den Koning en andere leden der vorstelijke familie, benevens eene opdragt aan de Zonen van onzen Kroonprins. Wij wenschen op den duur den besten voortgang aan dit uitgebreid maar nuttig werk, op welks uitvoering de soort van het papier onze voornaamste aanmerking is.

De Dichter *Anonymus*, uit het Iste Stuk der *Orphea* bekend, geeft in dit derde eene dichterlijke overgieting van CATS dichtstuk: *Het Spaansch Heidinnetje*. Inderdaad eene zeer *dichterlijke* overgieting, die zich door aangename afwisseling van versmaat, hier en daar door geheele omwerking, en, waar het pas geeft, door zich aan de woorden van Vader CATS te houden, allergunstigst aanbeveelt. Bij het letterlijk overgenomen bekende lied:

Schoon bloemgewas en edel kruit,
Van 's hemels dau gevoet,

is eene niet onbevallige muzijk gevoegd.

»Wie uwer," zegt *Anonymus* in den aanhef, »van mij een doorloopend berijmd verhaal verwacht, zal zich bedrogen vinden; want vóór de bewerking van het stuk, zeide ik tot mijzelven: wanneer gij eene gevaarlijke klip wilt vermijden, verhaal dan niet alles in gebonden stijl; door de langdradigheid van CATS te behouden, en welligt zijne naïviteit en innigheid te verliezen, zou uw verhaal gevaar loopen van zoo onverdragelijk te worden, dat ieder lezer het uit verveling of verontwaardiging wegwierp. Er is niets beters op, dan dat gij de uiterst flaauwe plaatsen in proza bewerkt, maar niet lang rekt, en daar nu en dan een paar naïve regels van CATS laat invloeijen; dit, dunkt mij, is de beste wijze, om het stuk lezers, en vooral lezeressen, te doen vinden." En zoo is het ook gedaan, ter veraangenaming en bevordering eener onderhoudende afwisseling.

Na eenige algemeene *cosmologische* aanmerkingen, beschouwt de Heer IVANOH de zes bewegingen der aarde: om de zon — om hare as — van de ware as om de pool der ecliptica (teruggang der nachteveningen) — die der nutatie — die der rijzing en daling op de ecliptica (door perturba-

tiën) — en eindelijk de vermeende beweging der aarde met het gansche zonnestelsel in de rigting, zoo als HERSCHEL meende, naar [de westelijke knie van] het sterrebeeld *Hercules*. Het een en ander wordt vrij populair ontwikkeld. Het boekje wordt ontsierd door enkele misstellingen, als: bladz. 21, dat de omtrek der aarde *onder den equator* 40 millioenen meters is, terwijl tot grondslag der graadmeting niet *de equator*, maar *de meridiaan* gediend heeft; bladz. 33, waar de helling der ecliptica den 1 Januarij 1840 opgegeven wordt te zijn 28° 27′ 45″, 91, terwijl die volgens den *Connaissance des Temps* is 23° 27′ 37″, 80; bladz. 25, »dat er meerder massa aanwezig is in het vlak, dat de aarde volgens den equator doorsnijdt, dan in dat volgens de polen," eene goed gemeende, maar onjuiste uitdrukking, omdat in een vlak geene massa is. Taalfouten, als *vloeijbaren*, bladz. 25; *daar dezen Sinus negatief is*, bladz. 35, beduiden minder, daar de Schrijver het beter weet. Wij moedigen hem gaarne aan, om dergelijke oefeningen voort te zetten met den ijver, waartoe meerdere tijdruimte in vrede den Heeren Officieren gelegenheid schenkt.

Het stukje van den bekenden Dichter HERBEL kan uit den aard der zaak slechts oppervlakkig zijn. Behalve: »hetwelk een zeer schoon gezigt moet opleveren, wanneer zij (de manen van Jupiter) soms bij nacht alle te gelijk aan den hemel staan," — hetgeen uit de onderlinge betrekking dier manen niet geschieden kan; en de ontdekking van Uranus op den 13 Mei (lees Maart) 1781, — hebben wij geene eigenlijke fouten aangetroffen. Er ligt eene *Jean-Paulaansche* tint over het werkje verspreid, dat daardoor nu en dan min of meer op den rand van het belagchelijke komt; maar men moet bedenken, dat het boeksken bestemd is tot een leerboek voor scholen en huisgezinnen, om op eene bevattelijke wijze de groote werken der schepping te leeren kennen. Als eerste aanleiding daartoe is het niet ongeschikt.

De Witkappen; een geschiedkundige Roman; door Mrs. BRAY. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1840. *In gr.* 8*vo.* 765 *bl. f* 7 - 20.

De Schrijfster van dit werk heeft zich door vroegere, ook in onze taal overgebragte, geschiedkundige Romans van eene

zijde doen kennen, die haar eene vereerende plaats geeft in dit vak van letterkunde. *Hier* schildert zij den opstand der *Gentenaars* onder aanvoering van PHILIPS VAN ARTEVELDE (*) tegen Graaf LODEWIJK II, bijgenaamd VAN MALE (1379—1382.) De titel rust op eene bijzonderheid, door de Geschiedenis (†) opgeteekend, dat de opstandelingen zich door zekere *witte hoeden* onderscheidden. In het geschiedkundige trouwens heeft de Schrijfster over het geheel hare juiste middeleeuwsch-historische kennis te pas gebragt, en blijkbaar de bronnen geraadpleegd, gelijk onder anderen FROISSART (*Chroniques de France etc.*) door haar wordt aangehaald. Zoo is ook de meesterlijke schilderij van den bloei van *Gent* en *Brugge* te dien tijde niet uit de lucht gegrepen, maar in waarheid op de Geschiedenis gegrond. Met deze geschiedkundige bijzonderheden verbindt de Schrijfster de lotgevallen der hoofdpersoon, ANNA, de dochter van JAN LYON, een' der opstandelingen, wier zeldzame schoonheid de zinnelijke drift des Graven had opgewekt, en wier verleiding door hem op allerlei wijzen (doch te vergeefs) beproefd werd; eene vinding, die bij het bekende karakter van den wellustigen LODEWIJK II allezins waarschijnlijk is. Aan eigenlijken knoop of *intrigue* ontbreekt het dezen Roman zoo goed als geheel; want het eenige — wie HENDRIK VAN CASSEL, de minnaar van ANNA, is — weet men reeds ter helfte van het werk; waarom het beter een *geschiedkundig Tafereel*, dan een *geschiedkundige Roman* ware genoemd. Dit neemt evenwel niet weg, dat de aandacht bestendig wordt levendig gehouden, en wij althans minder stootten op de kennelijke zucht tot uitweiding en breedsprakigheid in de beschrijvingen, die, schoon op zichzelve de meesterhand verradende, echter, door te grooten overvloed, andere Romans van Mrs. BRAY, b. v. hare overschoone *Ines de Castro*, van de zijde der kunst min of meer ontsiert. Den Roman, dien wij aankondigen, ontbreekt het evenwel niet aan eenige

(*) Rec. meent, dat onder den titel van dezen naam vóór geruimen tijd een geschiedkundige Roman is in het licht verschenen. Hij weet dien echter niet nader aan te duiden, en is dus ook met de meerdere of mindere overeenkomst met *deze* geschiedenis niet bekend.

(†) Dit meent Rec. gelezen te hebben in MEYERI *Annal. Flandr.*, die hij echter tot nazien niet bij de hand heeft.

dier voortreffelijke partijen, waaraan de Schrijfster haren roem niet het minst te danken heeft; waarvan onder anderen de reeds vermelde beschrijving van den bloei der Vlaamsche steden, de komst van ANNA in de vergadering der opstandelingen, het vergeven van JAN LYON, de poging tot moord des Graven en andere tot voorbeelden mogen verstrekken. De kennis der Schrijfster behoedt haar dan ook doorgaans tegen ongetrouwheid aan tijd en zeden, waarin zij hare lezers verplaatst. Echter is haar D. II. bladz. 283 eene vergelijking ontsnapt van sierlijk gekleede ridders bij »goudvisschen met fraaije schubben," die zij een' harer personen in den mond legt. Zij weet echter even goed als wij, dat deze visschen toen, en nog lang daarna, niet in *Europa* bekend waren, waarom dan ook DU BOIS deze woorden niet kan hebben gebezigd.

Van den Vertaler zal zijn: »Deze geheele kleeding was zoo weinig in overeenstemming met hen, die ze droeg, zoo geheel afwijkend van zijne gewone levenswijze en opvoeding, dat ieder toeschouwer dadelijk ziet, dat de winkel, waar het pak gekocht is, al geleverd heeft wat zij vermogt, maar dat de spraak, houding, en al wat van den persoon zelven afhangt, *nog altijd in de Kalverstraat of op het Spui te huis behoort.*" D. I. bladz. 328. Dit is eene geheel mislukte tirade, want het middeleeuwsche gaat er te eenemaal door verloren; men moet zich als 't ware kunnen verbeelden, dat een geschiedkundige Roman geschreven is in den tijd, waarin hij den lezer verplaatst. Overigens moeten wij zeggen, dat de Overzetter over het algemeen zijne taak vrij goed heeft volbragt. Daar de titel echter opgeeft, dat de vertaling *uit het Engelsch* is, komt het ons min of meer vreemd voor, dat zij zoo vol is van ergerlijke Germanismen, als: *schaon*, voor *reeds* (I. 33); *gezinning*, voor *gezindheid* (I. 330); *verflalatigd*, voor *verzuimd* (I. 281); *onbevangen*, voor *niet vooringenomen* (II. 89); *verteren*, voor *opeten* (II. 180); *dierbaar* meisje, voor *lief* (*theures Mädchen*, II. 426). Is het ook eene overzetting van eene Hoogduitsche vertaling?

Wij vonden den Vertaler min of meer in tegenspraak met zichzelven, wanneer hij D. I. blads. 157 *aant.* zegt, geen FROISSART (bov. aang. w.) te bezitten, en eene door de Schrijfster naar eene Engelsche vertaling van dien Geschiedschrijver aangehaalde plaats niet in het oorspronkelijke te

kunnen aanwijzen, terwijl hij, Vertaler, D. II. blads. 232. *aant.*, eene plaats van FROISSART aanhaalt.

Nog moeten wij aanmerken, dat het beneden de bekwaamheden der Schrijfster en de waarde van den historischen Roman *is*, sommige personen, gelijk hier geschiedt, te noemen naar hun karakter (b. v. *Gouddorst*), of naar hun bedrijf (*Ossenhop*), hetgeen alleen in een boertig boek, en daar nog naauwelijks, te dulden is.

De uitvoering heeft meer aanspraak op lof, dan de *correctie*, die juist de zuiverste niet is; en de onderwerpen der titelvignetten zijn, hetgeen men niet altijd zeggen kan, met oordeel gekozen.

De Broedermoorder. Uit het Engelsch van GEORGE PAINE RAINSFORT JAMES, *Esq. Door* STERNBERGEN VAN GOOR. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1840. *In gr.* 8*vo. Te zamen XII en* 898 *bl. f* 8-90.

Deze Roman heet in het oorspronkelijke *the Gipsy* (*de Heiden.*) Deze titel behaagde den Heere STERNBERGEN VAN GOOR niet zeer, omdat het woord *Heiden* dubbelzinnig is, en »in onze taal zoo wel een persoon beteekent, die noch tot het Christendom, noch tot het Jodendom, noch zelfs tot het Turkendom behoort, en eenen zoogenaamden *goedgelukzegger*, *handkijker*." Zijn Ed. had er nog kunnen bijvoegen *beerenleider*, *hondenscheerder* en andere benamingen van bedrijven, die door de Heidens gewoonlijk uitgeoefend worden. Zeer geleerdelijk wordt door den Heer STERNBERGEN VAN GOOR het Latijnsche *paganus* in het Engelsch *painim*, ja zelfs het reeds genoemde *gipsy*, benevens het Fransche *Bohemien*, aangevoerd, tot staving der dubbelzinnigheid van het om deze reden afgekeurde woord *heiden*. Ofschoon wij er nu juist geen gevaar in zouden gezien hebben, dat deze Roman met den naam: *De Heiden*, *de Waarzegger*, of eenvoudiglijk onder dien van HAROLD of *Lord* DERWAY in het licht ware verschenen; juichen wij echter de kieschheid en afkeer van dubbelzinnigheid des Vertalers van ganscher harte toe.

Deze Roman is geene historische, maar veel meer eene familie-geschiedenis, welker verhaal op geenerlei wijze in eenig afzonderlijk tijdvak der geschiedenis ingeweven is.

De karakters der hoofdpersonen PHAROLD, den *Zigeuner*-hoofdman, van Lord DEWRY en van den Kolonel MADNERS zijn zeer belangwekkend; terwijl de Schrijver tevens regt beminnelijke vrouwen in de verhaalde geschiedenis doet optreden. Het verhaal is onderhoudend en de ontknooping verrassend. Zelfs de uitweidingen, waarop men bij 's mans vroegere werken wel eens gevallen heeft, bevatten zoo vele fijne menschkundige waarnemingen, zoo vele lessen van levenswijsheid, dat zij den lezer, die niet enkel leest om den draad der geschiedenis vermaakshalve te volgen, maar die door zijne lektuur tot uitspanning ook wenscht onderrigt te worden, voorzeker niet vervelen zullen. Niet zoo zeer omdat wij eene proeve van den stijl des reeds zoo bekenden Schrijvers noodig achten, als om eenige afwisseling aan ons verslag bij te brengen, plaatsen wij hier de volgende beschrijving van het heidenkamp: „Tusschen de hier en daar verstrooide, vooruitspringende, in de drooge hoeken der zandgroeven als ingenestelde eiken schemerden vijf of zes morsige, bruinachtige lappen zeildoek, van welke niet één grooter dan een gewoon tafellaken was, en die over halve hoepels en kruiswijs in den grond gedrevene palen gespannen waren. Zij strekten tot woningen voor eenige familiën van dien onbeschaafden, donkerkleurigen volksstam, welks aanwezen en geschiedenis onder al de wonderbare dingen, welke wij dagelijks, zonder ze met eenige navorsching te verwaardigen, onverschillig voorbijgaan, geenszins tot de minst zeldzame verschijningen behooren. — Voor den ingang van eenige dezer kleine woningen zag men Heidinnen, met hare stroohoeden, roode mantels en zijden halsdoeken. Sommige, verwelkt, gerimpeld en naar heksen gelijkende, droegen de sporen van een veeljarig rondswerven in wind en weder, als ook van menigvuldige lotwisselingen; terwijl andere, op welker geelachtig bruine huid de rozen der jeugd en der gezondheid gloeiden, en welker donkere oogen, door zorgen noch ziekten beneveld, als edelgesteenten helder flonkerden, het ideaal van eenen volksstam vertoonden, die, reeds sedert lang van troonen en waardigheden verwijderd, naar de verstrooide stukken en brokken van een wrak geleek, hetwelk de golven van het verledene verbrijzeld hadden. — Aan de eene zijde, tusschen witte houtasch en de vederen van geplukte hanen en kalkoenen, zag men een vuur branden, waarover een groote ketel hing te koken, en rondom

eene oude vrouw, die voor den haard hurkte, om, zoo als het scheen, op dien ketel te passen, zaten, in gemakkelijke houdingen, verscheidene mannelijke leden van den stam, meest allen in wijde overrokken, welken men het duidelijk genoeg kon aanzien, 'dat zij eenmaal andere eigenaars gehad hadden. Eenige halfnaakte jongens, die zich met allerlei spelen bezig hielden, vulden het tooneel verder aan, en beloofden eenen rustigen stam van spitsboeven en landloopers voor toekomende tijden."

De Vertaler schrijft: »Ik wil geene zwam zijn, welke men naar welgevallen kan uitpersen," en: »alsof eene, in de Lethe gedoopte, zwam alles van de tafel van het geheugen had weggewischt." Wij zouden op beide plaatsen, in plaats van *zwam*, *spons* vertaald hebben. Hij zal misschien er zich over ergeren, dat wij bekennen, niet in de gelegenheid te zijn, om het oorspronkelijke werk met de vertaling te vergelijken. Maar zoo veel weten wij toch, dat het Engelsche *sponge* de beide beteekenissen heeft van *zwam* en *spons*. Verre, zeer verre zij het van ons, te meenen, dat de Heer STEENBERGEN VAN GOOR dat niet weet; het is misschien eene drukfeil, of wel wij vinden hier weder bevestigd, somtijds zelfs *bonus dormitat* HOMERUS.

Bekentenissen van een' Boosdoener, of het Leven van AMEER-ALI, *den Thugger. Eene Indiaansche Geschiedenis, door Kapt.* MEADOWS TAYLOR. *Naar de tweede Engelsche uitgave. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1840. *In gr.* 8*vo. XX en* 619 *bl. f* 8-50.

Indien wij niet reeds van elders bekend waren geweest met de *Thuggers* of Indische moordenaars, die zich, als eene broederschap van dienaren der Hindosche Godin BHOWANEE, tot uitoefening van hun verfoeijelijk bedrijf geregtigd achten, wij zouden dan de in dit boek verhaalde vreeselijke gebeurtenissen voor eene aaneenschakeling van de grootste onwaarschijnlijkheden houden. Maar nu valt er niet aan te twijfelen, of de wanbedrijven, waarvan dit werk het ijsingwekkende verhaal bevat, zijn naar waarheid geschiedt. »In het jaar 1810," zegt de Schrijver, »gaf het verdwijnen van vele krijgslieden, langs de openbare wegen, den opperbevelhebber aanleiding tot het uitvaardigen van eene dagorder, waar-

bij hij de soldaten tegen de *Thuggers* waarschuwde. In 1812, na den door *Thuggers* gepleegden moord op den Luitenant MONSELL, trok de Heer HALHED, vergezeld van een sterk detachement troepen, tegen de dorpen op, waarin de moordenaars zich ophielden; hij ontmoette een' geduchten tegenstand. Men ontdekte, dat de *Thuggers* vele dorpen in de omstreken van *Sindoisé* bezetteden, en, reeds van vorige geslachten af, jaarlijks groote geldsommen aan het bewind van *Scindia* voor deszelfs bescherming betaalden. Men berekende, dat er zich te dier tijd alleen in die dorpen meer dan negenhonderd ophielden. — In het jaar 1830, en reeds eenige jaren vroeger, schenen de *Thuggers* tot eenen buitengewonen trap van stoutmoedigheid te zijn gekomen, zoodat het bewind niet langer onverschillig kon blijven omtrent een kwaad, dat zulk eene vreeselijke en steeds toenemende hoogte bereikt had. — Aan sommige der *Thuggers*, die gevat werden, en onder anderen aan FERINGHEA, een hunner voornaamste opperhoofden, werd het leven geschonken, onder voorwaarde van hunne makkers bekend te maken. Ook AMEER-ALI was een van deze begenadigde berigtgevers of aanbrengers, en wiens vreeselijke openbaringen zoodanigen indruk in dat land maakten, dat dezelve niet ligt vergeten zal worden. Ik heb dezelve hooren verhalen in zulk eene angstige spanning, als ik naauwelijks durf hopen bij mijne lezers te zullen verwekken; en ik kan, tot staving van de volgende geschiedenis, er alleen bijvoegen, dat hij, volgens zijne eigene bekentenis, die in alle opzigten door die zijner medeaanbrengers bevestigd werd en in officiële stukken is opgenomen, regtstreeks in den moord van zevenhonderd en negentien menschen is betrokken geweest."

Of dit werk een welkom onderhoud zal opleveren, hangt van den smaak af, die bij sommigen slechts bevredigd wordt door verhalen van misdaden en gruwelen. Maar voor de kennis der natuurlijke en maatschappelijke gesteldheid van den *Hindostan* is hetzelve allerbelangrijkst. De Schrijver heeft lange jaren in dat gedeelte van *Asië* vertoefd; terwijl de betrekking, welke hij daar vervulde, tot waarborg verstrekt der echtheid van hetgeen hij aangaande de zeden en gebruiken der bewoners van die streken en bij het beschrijven van plaatsen en tooneelen vermeldt.

In zoo verre het werk vrij is van zoodanige voorstelling der misdaad, als tot dezelve zou kunnen uitlokken, is ook

de zedelijke strekking niet te miskennen. Roochsent moet evenwel zeggen, nooit in zijn leven een afgrijselijker boek te hebben gelezen. — Taal en stijl getuigen voor de bekwaamheid van den Overzetter.

LUCRÈCE BERNARDIN, *een oorspronkelijk romantisch Tafereel uit den jongst verlopen (verloopen) tijd, door J. H. STERREN. Te Amsterdam, bij* G. L. Koopman. 1840. *In gr.* 8*vo.* 271 *bl. f* 2-50.

De heldin van dezen Roman laat zich, tegen den herhaalden raad en de waarschuwingen van haren vader en hare bloedverwanten, verleiden door eenen zedeloozen Fransch-man. Na den dood van haren vader huwt zij den verleider, en vertrekt met hem uit *Amsterdam* naar *Parijs*. De gevolgen van deze dwaasheid laten zich gemakkelijk gissen. Na korten tijd komt zij, door haren trouweloozen echtgenoot op de laaghartigste wijze verraden, in armoede tot de haren terug, en vindt slechts in de liefdadigheid van dezen het middel tot onderhoud van haar ongelukkig leven. — In dit verhaal heerscht eene zekere langdradigheid in de ingevoerde gesprekken, vooral in de liefdesverklaringen. Ook treffen wij sommige onwaarschijnlijkheden aan, zoo als, onder anderen, dat de leden van het geslacht BERNARDIN, dat zich ten allen tijde door bijzondere gehechtheid aan de BOURBONS had gekenmerkt, en onder zijne leden verscheidene hooge staatsbeambten telde, die waardigheden bij de troonsbestijging van NAPOLEON verloor, daar zij, die dezelve bekleedden, volstandig weigerden, den eed van getrouwheid aan den Keizerlijken *Parvenu*, zoo als zij hem noemden, af te leggen. Hoe dit daarmede bestaanbaar is, dat zij die waardigheden dan toch ten tijde van de Fransche Republiek hadden blijven bekleeden, betuigen wij niet te begrijpen. Maar vooral hebben wij aan te merken, dat LUCRÈCE, wier naam, als herinnerende aan de Romeinsche LUCRETIA, hier ook allerongelukkigst gekozen is, niet belangwekkend genoeg is, om als hoofdpersoon voorgesteld te worden. Zij laat zich te lomp, te zeer zonder tegenstand tot den val brengen, dan dat onze jonge Lezeressen er zich niet over beleedigd zouden achten, indien wij aan haar eene ondeugende zottin, die, om ons eens ouderwetsch Hollandsch uit te drukken, ver-

diend had bij tijds in een verbeterhuis opgesloten te worden, als een afschrikkend voorbeeld wilden voorstellen.

De schoone BLANCA. *Een historisch Romantisch Verhaal, door* A. VON TROMLITZ. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1840. *In gr.* 8vo. 248 *bl. f* 2-40.

JUANITA. *De Hertogin* VAN CLEVELAND. *Tweede Romantische Verhalen, door denzelfden. Te Amsterdam, bij denzelfden.* 1840. *In gr.* 8vo. 314 *bl. f* 2-90.

De heldin van N°. I. is de in de middeleeuwsche Romans als BLANCHEFLEUR bekende dochter van Keizer FREDERIK II. Men kan dit boek juist niet onder de eerste klasse van historische Romans rekenen; maar het laat zich met genoegen lezen, en is voor den gewonen Romanlezer eene even geschikte lectuur als N°. 2, bevattende twee verhalen, waarvan het eerste in *Spanje* gedurende den strijd tusschen de *Carlisten* en *Christino's*, het andere in *Engeland* gedurende de regering van KAREL II te huis behoort. Aanleg, uitwerking, vertaling enz. onderscheiden zich te weinig van het gewone, om opzettelijke melding noodig te hebben; alleen wenschten wij, dat de Vertaler van N°. 2 op bladz. 3 liever *Klimmen* geschreven had dan *Klaveren*, dat geen zuiver Hollandsch is, en op bladz. 129 liever *ligchaam* dan *lijk*, daar hier van geen dood, maar van een levend mensch sprake is.

De vruchtbare Schrijver van deze en verscheidene andere Romans is vóór omtrent twee jaren overleden, zoodat wij welligt alleen nog het eene of andere tot nog toe onvertaalde van hem te wachten hebben. Zijn Schrijversnaam VON TROMLITZ was, naar eene in zijn vaderland vrij algemeene gewoonte, een aangenomene. Hij noemde zich naar het kasteel TROMLITZ in het *Weimarsche*, waar hij in 1773 geboren werd. Reeds op zijn dertiende jaar trad hij in Pruissische dienst, en werd in 1806 door de *Franschen* bij *Prenzlau* krijgsgevangen gemaakt. Na den vrede van *Tilsit* in Bergsche dienst overgegaan, woonde hij in 1811 den veldtogt in *Spanje* aan het hoofd van een regement Lansiers bij, en verliet na den Parijschen vrede zijne militaire betrekkingen, om eerst te *Halle*, toen te *Berlijn*, en laatstelijk te *Dresden* voor de letteren en zijn gezin te leven. De Baron C. A. VON WITZLEBEN — dit was zijn eigenlijke naam — trad reeds in 1799, maar meest na het verlaten zijner militaire loopbaan, als Romanschrijver op, en maakte ook in ons vaderland eenen goeden opgang. Naar het oordeel van Rec. is VON TROMLITZ een Romanschrijver, wien het niet aan smaak ontbreekt, en die doorgaans vrij onder-

houdend vertelt, maar wiens verdiensten toch doorgaans te hoog worden opgevijzeld. Hij overleed den 5 Junij 1839.

Meibloemen. Drie Romantische Verhalen, door S. SCHÜTZE, L. STORCK *en* N. B. KÜNER. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1839. *In gr.* 8*vo.* 288 *bl. f* 2 - 75.

Met het gewone compliment, dat de Schrijvers dezer drie Verhalen in hun Vaderland met lof bekend zijn; dat deze stukken inzonderheid met hooge goedkeuring zijn ontvangen, en dat men hoopt, dat de lezer ze in een ledig oogenblik met genoegen zal doorbladeren, wordt dit bundeltje door den Vertaler aangeboden aan het steeds naar nieuwe Romanlectuur hongerende publiek. N°. 2, *de schoone Tooneelkunstenares*, wint het niet alleen verre in omvang, maar ook in waarde, van de beide anderen, *de beide Candidaten* en *het gedwongen Huwelijk*. Het laatste beteekent al zeer weinig; het eerste is nog al niet onaardig, en het denkbeeld, om eenen Kandidaat, die zich voor eene opene predikantsplaats aanmeldt, in ligchamelijken zin op de schaal te wegen, op het titelvignet afgebeeld, heeft iets kluchtigs, waarbij men moet weten, dat het niet de eenige proef was. Dat het vernederend kruipen voor hen, die zoodanige plaatsen te begeven hebben, ook in ons Vaderland niet uit de lucht gegrepen is — dat is maar al te waar. De Vertaler heeft zijne taak goed verrigt.

JAKOB GLATZ, *kleine Duitsche Familie van Groendal in een nieuw Hollandsch gewaad, door* P. HANOU VAN ARUM. *Een Geschenk voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij* P. van Rossen. 1839. *In kl.* 8*vo.* 172 *bl. f* 1 - 50.

Voor lezers, die met den lof, welke telkens vroeger, bij aangekondigde vertalingen, aan de geschriften van dezen Duitschen kindervriend is toegekend, minder bekend mogten zijn, diene, dat aan eene eerste uitgave van hetzelfde werkje zoodanig eene gunstige ontvangst ten deel viel, dat eene tweede uitgave begeerd werd. Meer nog, dan in de vroegere uitgave, zijn de hier voorkomende stukjes naar onze vaderlandsche zeden èn gewoonten omgewerkt, zoodat thans zoo wel de inhoud, als de bevallige vorm en de bijgevoegde platen, dit boekje nog geschikter doen zijn, om der jeugd tot een nuttig en aangenaam geschenk te verstrekken.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen door H. J. SPIJKER, *Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1840. *In gr.* 8*vo.* *XXIV en* 384 *bl. f* 3-60.

Zoo treedt er nu uit onze Hoofdstad een nieuwe Held op het veld der Kanselwelsprekendheid openlijk op, gelijk wij er onlangs een' uit onze Hofstad zagen verschijnen. (MOLL, in zijne *Merkwaardigheden uit de Geschiedenis van* JEREMIA *in Leerredenen.* (*)) Wel nu, dat zien wij gaarne: daar onze Nestor VAN DER PALM tot zijne rust ingegaan is, en onze nog levende Veteranen, DERMOUT, VAN HENGEL en anderen, zich genoegzaam alleen tot hunne standplaats schijnen te bepalen, ofschoon wij het zeer wenschelijk zouden achten, dat zij hunne plegtige stem nog eens verder lieten hooren; zoo is het nuttig en een gunstig teeken des tijds, dat Mannen in de beste kracht huns levens (want aan jonge Redenaars zouden wij nog meer zelfs, dan aan jonge Dichters, het *nonum prematur in annum, et quod excurrit*, zeer ernstig aanbevelen) met waardigheid optreden, en ter bevordering van het ware, schoone en goede in de Christelijke welsprekendheid, en alzoo ook voor de belangen van het Godsrijk der waarheid, deugd en zaligheid, hunne stem verder doen klinken, dan de grootere of kleinere kring reikt, waarmede de Voorzienigheid hen het naast omringd heeft. Het verblijdt ons derhalve, den Eerw. SPIJKER onder de zoodanigen te mogen tellen, en den roem van een voortreffelijk Prediker, die hem van *Dordrecht* naar *Amsterdam* vooruitging, door de uitgave van Leerredenen bevestigd te zien. Goed vastgehoudene eenheid van plan, met de noodige verscheidenheid wel uitgewerkt; eenvoudige, zonder veel omslag duidelijke Bijbeluitlegging; practische strekking en hartelijke

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* 1841. N°. I. bl. 1-6.

ernst, in alles zigtbaar; vrijmoedige liberaliteit en populariteit; een levendige, doorgaans gemakkelijk onderhoudende, ofschoon wel eens door wat al te veel korte volzinnen en vermenigvuldigde sluitpunten afgebroken stijl; ziet daar zoo eenige eigenschappen, waardoor deze Leerredenen zich over het geheel zeer gunstig kenmerken! Een kort overzigt van dezelve, met bescheidene uiting des oordeels daarover, zij hiervan ten bewijze!

Van de twaalf Leerredenen, die dezen bundel uitmaken, zijn zes of zeven stukken van tijdelijke en plaatselijke gelegenheid; namelijk de vier eerste, de twee laatste, en eenigermate ook de zevende. Dit is wel eenigzins jammer, omdat het misschien, op het eerste aanzien, minder algemeen tot de lezing aantrekken zal; maar Recensent durft nogtans over 't geheel van dezelve verzekeren, dat zij genoeg altijd en overal belangrijks bevatten, om naar stof en vorm allezins lezenswaardig te blijven. Men oordeele uit de volgende beschouwing.

Bij het vergelijken van den tekst der *eerste* Leerrede, *Gen.* XXVIII: 20, 21, met derzelver onderwerp, zal men terstond begrijpen, dat de eerste slechts van verre aanleiding is, om, in 1836, *gedachtenisviering* te houden *van Dordrechts verlossing in* 1813; maar de toenmalige gevaren, waaruit men verlost was, en de godsdienstig dankbare stemming, waarin men toen verkeerd had, te herinneren, is het eenvoudige en goede doel, dat bij elk punt wèl op het oog gehouden wordt; en met eene korte en zeer gematigde vermaning tot nadenken, wat er van die stemming geworden zij, wordt het geheel besloten.

De titel der *tweede* Leerrede, die tijdens de Cholera, in 1832, uitgesproken is, luidt, naar den tekst, *Eph.* V: 14ª: »*Ontwaak, gij, die slaapt!*" wel wat te algemeen, *opwekking tot waakzame en ijverige godsvrucht*, en die twee eigenschappen der godsvrucht hadden in het stuk zelf misschien nog wat onderscheidener mogen aangewezen zijn; maar anders is het thema goed toegepast op de toenmalige omstandigheid, als wekstem tot zulke godsvrucht; waarna bij het hooge gewigt dier opwekking, als *noodig*, *weldadig*

en *verpligtend* bepaald, en dit een en ander zeer doelmatig en zonder overdrijving (waartoe men bij zulke gelegenheden wel eens vervalt) uitgewerkt wordt.

In dezelfde omstandigheid, den volgenden jare, is de *derde* Leerrede gehouden, handelende, naar 2 *Cor.* V: 7, over *den wandel des Christens op aarde door geloof*. Gepast naar tijd en stof wordt de inleiding genomen uit de behoefte aan de hoop des beteren levens. Na korte verklaring van den tekst, wordt *eerst* in 't algemeen ontwikkeld en met voorbeelden gestaafd, dat wij in dit leven van alle bovenzinnelijke en godsdienstige waarheid geen aanschouwelijke kennis, maar alleen het geloof bezitten; en *daarna* wordt de invloed aangetoond, welken dit denkbeeld in de toenmalige tijdsomstandigheden hebben moest, namelijk 1. »eerbiedig lijk en bescheiden over Gods bezoe»king en derzelver oogmerken oordeelen;" 2. »aan het»gene, dat God ons oplegt, ons gewillig onderwerpen;" 3. »de toekomst zonder angstigen schrik tegengaan;" 4. »voor den hemel trachten gevormd te worden." Reeds uit deze korte opgave van den inhoud ziet men, dat ook deze Leerrede zich bij al haren ernst door hare bedaardheid aanbeveelt, juist hierdoor voor haren tijd zeer geschikt was, en in soortgelijke omstandigheid met vrucht kan gelezen worden.

Gelijk het thema der *vierde* Leerrede, *het scheppingslied in den hemel*, volgens *Openb.* IV: 10, 11, door zijne ongewoonheid de aandacht tot zich trekt, zoo ziet men ook met zekere bevreemding nieuwsgierig uit, hoe dit onderwerp, volgens de inleiding, gebruikt zal worden tot eene voorbereiding voor het Kerstfeest. — In het *eerste* deel tracht SPIJKER zijne hoorders in te leiden tot »de »kennis van het tafereel, waarin de eeuwige Scheppor »wordt voorgesteld, als het waardige voorwerp van den lof »des hemels." — In het *tweede* deel spreekt hij over »de »magt, de wijsheid en de liefde des Scheppers, als de »regtmatige gronden van den lof der hemelbewoners;" doch het hier aangevoerde is eigenlijk meer de stof, die de aardebewoners hiertoe hebben; en inderdaad van het eer-

ste, hoe, waar ook, is in bijzonderheden niet veel te zeggen; althans het gestelde, bl. 86, 89, 97: »Het getal »van Gods levende en redelijke schepselen, voor ons niet »te berekenen, is hun bekend; — iedere stoffelijke en »geestelijke kracht kennen zij in haren eigenlijken aard; — »zij overzien het geheel der schepping in zijnen zamen»hang; — al het hemelsche zal bovenzinnelijk wezen," komt Rec. overdreven en ongegrond voor; maar hij vereenigt zich nogtans gaarne met de aldaar gedane waarschuwing tegen het al te zinnelijk overbrengen van het aardsche op het hemelsche. — In het *derde* deel wekt de Spreker op tot navolging van den lof der hemellingen, door eerbied, vertrouwen en liefde, geopenbaard in den wandel. Hoe goed ook op zichzelf, onderscheidt het zich nogtans niet door bijzondere betrekking op het thema; en men zou hier ook meer van de aangekondigde voorbereiding voor het Kérsfeest verwacht hebben.

Onder de meer algemeene Gelegenheidsleerredenen behoort de *voorlaatste*, die, naar aanleiding van *Hand.* V: 38, 39, handelt over *de altijd zegevierende kracht der waarheid*, en gehouden is ter gedachtenisviering der Kerkhervorming. Na eene vrij uitgebreide inleiding over den tekst, wordt I. verklaard, wat door die kracht te verstaan is; II. worden de gronden van ons geloof aan dezelve aangewezen; III. wordt zij in de geschiedenis van het Christendom aanschouwelijk voorgesteld; IV. worden uit die beschouwing eenige lecringen en vermaningen afgeleid. — Zonder te kort te doen aan de voortreffelijke bewerking van dit een en ander, wil Rec. echter in bedenking geven, of het met tekst en eenheid niet overeenkomstiger zoude geweest zijn, alleen te handelen over de kracht der *Evangelische* waarheid: nu is het te vol, en het eerste stuk, gedeeltelijk ook het tweede, te afgetrokken. De twee laatste stukken, daarentegen, zijn in dit opzigt beter: daarin wordt ook gepaste melding van de Kerkhervorming gemaakt; en in het vierde aangespoord »tot *dankbaarheid* »voor het bezit der waarheid, tot *blijde verwachting* van »hare zegepraal, tot *verdraagzaamheid* omtrent dwalen-

»den, tot *ijver* voor de waarheid, en tot *gehoorzame on-*»*derwerping* aan hare kracht."

De *laatste* Leerrede is wederom een geheel bijzonder gelegenheidsstuk, namelijk *de Afscheidsrede* van den Heer SPIJKER van zijne *Dordrechtsche* Gemeente, naar aanleiding van *Phil.* I: 27, zijne *laatste vermaning* aan haar zijnde *tot eenen Christelijken wandel*, en als zoodanig voor haar gewis zeer belangrijk; maar ook de genen, die daarbij geen plaatselijk en persoonlijk belang hebben, zullen, zoo zij prijs stellen op Christelijke en hartelijke welsprekendheid, deze rede met groot genoegen lezen, als zoer gepast naar het oogmerk ingerigt, hoog ernstig, uit het hart tot het hart, met aandoening, zonder overdreven te zijn, treffend gesproken.

De *zevende* Leerrede, over *Hand.* IX: 36—42, of DORKAS, *een voorbeeld van Christelijke weldadigheid*, kan men naauwelijks als gelegenheidsrede aanmerken: zij heeft wel, volgens de Voorrede, »in de oprigting van eene weldadige instelling van dien naam te *Dordrecht* hare eerste aanleiding gehad"; maar zij is in haren inhoud zelven zoo algemeen, dat zij overal nuttig kan zijn. Het is eene zachte, kalme, naar het onderwerp over 't geheel geschikte preek: het voorbeeld van DORKAS wordt in het tweede en derde stuk zeer goed gebruikt, om daarop terstond de opwekkingen en vermaningen tot weldoen te gronden. — Bij deze Leerrede viel het Rec. bijzonder in het oog, wat hij ook in andere aantrof, dat de overgangen van het eene deel of onderdeel tot het andere wel eens wat abrupt zijn, of eigenlijk, dat SPIJKER zich daarom niet veel bekommert. Men kan het zekerlijk ook hierin door het tegengestelde al te kunstig en hierdoor gedwongen maken; maar, met verstand aangewend, schijnt eene zachte zamenbinding der deelen tot versterking van den band der eenheid, die allen omstrengelen moet, en tot het geleidelijk volgen van de aandacht des hoorders, niet verwerpelijk. — Zoo is het ook met de, hier en elders bij SPIJKER voorkomende, korte, niet genoeg zamenhangende volzinnen, die in schijn nog vermeerderd worden, doordat de

Schrijver zeer dikwijls een sluitteeken zet, waar een heel of half lidteeken voldoende zou zijn. Zeer lange perioden kunnen vermoeijen; maar daarom zijn zij niet onbepaald te verwerpen; indien zij maar goed ingedeeld zijn, kunnen zij somtijds zeer goede uitwerking doen: zeer korte perioden, nu en dan eens met verstand en mate gebruikt, kunnen eene gepaste levendigheid aan de stijl geven; maar, te veel en te dikwijls gebezigd, vermoeijen zij niet minder, en verbreken de kracht van den geheelen indruk, gelijk het Rec. in deze Leerredenen wel eens alzoo is voorgekomen.

Onder de stukken, die in geene bijzondere omstandigheid hunne aanleiding schijnen gehad te hebben, vinden wij hier vooreerst de *vijfde* Leerrede, naar aanleiding van DAN. V: 27, *het oordeel van God over de daden der menschen* voorstellende, zoo als het ons openbaar wordt door *ons geweten*, door *Gods Woord*, en door *het jongste gerigt*. Eene treffend ernstige preek, die door eene korte toespraak ter waarschuwing, vermaning en bemoediging besloten wordt.

In de *zesde* Leerrede handelt SPIJKER, volgens MARC. XIII: 37, over *de waakzaamheid van den Christen*, waarvan hij, na verklaring van het voorschrift in den tekst, de *vereischten* en de *drangredenen* aanwijst en zeer goed ontwikkelt. Welligt hadden de twee eerste stukken voegzaam kunnen vereenigd worden, want de tekst behoefde geen lange verklaring; SPIJKER weet ook anders doorgaans kort en goed uit te leggen; en het in het tweede deel »nader doen kennen" van de hoofdzaak, die in het eerste deel reeds behandeld is, deze onlogische handgreep, waarvan velen zich bedienen, vindt men anders bij hem te regt niet. — Voor het overige wordt, door achter elk der aangewezene punten eene korte toepasselijke vermaning te voegen, de aandacht gaande gehouden en het practische nut bevorderd.

De *achtste* Leerrede, die PHIL. I: 21—24 ten tekst heeft, begint met eene droog historische verklaring van denzelven, welke men bij deze woorden, waarin zoo veel

gevoel spreekt, zoo niet verwacht zou hebben. — Het onderwerp is, *het verlangen des Christens naar den dood:* doch indien het waar is, gelijk Rec. met SPIJKER (bl. 207) gelooft, »dat de Apostel niet zoo zeer het sterven »in het algemeen, als wel meer bepaaldelijk den martel»dood, dien hij voor zich verwachtte," [of althans mogelijk achtte] »heeft op het oog gehad," dan kunnen, meent Rec., »de woorden, die PAULUS bezigt," *niet* »algemeen »zijn, en" *niet onbepaald* »toepasselijk op het sterven van »iederen waren Christen," omdat de toestanden te zeer van elkander verschillen; en hij zou dus *niet onbepaald* durven zeggen, »dat de Christen naar den dood verlangen »mag." — »Wij zijn gewoon," zegt SPIJKER, bl. 226, 227, »het tegenwoordige leven met eene reis door eene »woestijn te vergelijken"; en wat hij er verder te regt bijvoegt, dient, om die wijze van beschouwing zeer te matigen; maar hij had er ook wel mogen bijvoegen, dat de Bijbel ons daarin niet voorgaat, zoo min als het door de gezonde rede gebillijkt wordt; en hier of daar had het ongepaste of althans overdrevene, dat er in het verlangen naar den dood zijn kan, b. v. onder verdriet en lijden, wel mogen aangewezen worden. — Voor het overige is het eene goede, stichtelijke preek, die met eene verrassende wending, genomen uit het oogenblik van scheiding der Christelijke vergadering, eindigt, om hierdoor tot ernstig behartigen van het gehoorde plegtig op te wekken.

Uit den tekst, MARC. VI: 17—29, doet de inleiding der *negende* Leerrede al aanstonds, als *ex abrupto*, het thema op deze wijze kennen: »Indien ik, M. H.! boven dit ge»deelte der Bijbelsche geschiedenis een opschrift plaatsen »moest, hetwelk den zedekundigen inhoud daarvan aan»duidde, ik zou er boven schrijven: *de heerschappij der* »*zonde*"; en dit wordt met eene korte aanwijzing daaruit duidelijk voorgesteld. Na vervolgens in het *eerste* deel »de »geschiedkundige bijzonderheden van den tekst herinnerd" te hebben, wordt in het *tweede* »de heerschappij der zon»de in de handelingen en de lotgevallen van de hier ver»melde personen" beschouwd, en wel op deze zeer ge-

paste wijze, in SALOME, »dat de zonde ieder onbewaakt »hart inneemt, om in hetzelve hare heerschappij te ves»tigen"; in HERODES, »dat zij iederen onstandvastigen »strijder overwint, en hem maakt tot haren slaaf"; in HERODIAS, »dat zij hare ijverigste dienaars verlaagt tot »hare bondgenooten, [zou het niet beter zijn »werktui»gen"?] om haar gebied uit te breiden"; in JOANNES *den Dooper* en *zijne leerlingen*, »dat zij in hare moedige »tegenstanders de bestrijding van hare heerschappij met »lijden en rouw vergeldt." — Het begin van het eerste onderdeel, dat onverwacht, maar gepast en treffend, dus aanvangt, sta hier tot eene proeve van den stijl: »Wie »het gewigt der verschillende leeftijden kent, zal niet zon»der belangstelling den jongeling en de jonge dochter in »het tijdperk van ontwikkeling en bloei gadeslaan. De »onbedorven mensch is het schoonst in de jaren der jon»gelingschap. Geene droevige ervaring heeft hem dan nog »terughoudende, verdrietelijk of bekommerd gemaakt. Het »open gelaat is de spiegel der ziel. Het reine menschc»lijke gevoel teekent zich in zijne oogen. Hij gelooft, acht »en vertrouwt allen. Wat hem omringt, draagt nog de »rozenkleur van het Paradijs. Vol van onschuld en vol »van hoop treedt hij de wezenlijke wereld in. — »Wel »u, jongelingen en jonge dochters! als de trekken van dit »beeld in u niet worden gemist. Gij smaakt dan eene »levensvreugde, waarvan de herinnering uwen ouderdom »nog vervrolijken kan. Geniet dit goede des levens! Want »het gaat haastelijk voorbij, en eens voorbijgegaan, keert »het nimmer zóo rein en onvermengd weder. Wij willen »uwe levensvreugde niet verstoren vóór den tijd. Maar wij »willen u de jammeren van een schuldig leven besparen. »Daarom vermanen wij u, leert de gevaren der zonde ken»nen! Bewaart uw hart, boven al wat te bewaren is! »Geeft u niet zorgeloos aan de ingevingen der zinnelijkheid »of de verleidingen der wereld over! Want *ieder onbe»waakt hart wordt door de zonde ingenomen. Zij vestigt »in hetzelve hare heerschappij.*" — »Vertegenwoordigt u »nog eens de jeugdige SALOME, op het feestmaal van

» HERODES! Zij is bevallig en sierlijk getooid. Maar het » is de tooi der onschuld niet. Zij munt uit in de kunst, » om door haren dans te behagen. Zij is de schrandere » leerlinge van hare booze moeder. Van haar heeft zij ge- » leerd, onder het gedruisch der zinnelijke vermaken, an- » deren te ontgloeijen, zelve koud te blijven, en op list en » voordeel bedacht te zijn. Zoo is zij ingewijd in de ge- » heimen der verleiding. Ook heeft zij in de school harer » moeder geleerd, zonder blozen eens menschen hoofd op » eene (n) schotel te vragen, en die (n) schotel aan te ne- » men, als een haar waardig geschenk. — Neen! SALOME » is in al haren vorstelijken tooi niet bevallig. Hoort het, » jeugdige menschen! Zonder braafheid en onschuld is » zij niet bevallig. Hare booze ziel verraadt zich voor iede- » ren verstandigen en braven, en kan zich niet verbergen. » De mond, die zoo schaamteloze taal spreekt, kan niet » fraai wezen. De hand, waar het bloed aan kleeft, kan » niet bevallig zijn." — Op diezelfde practische wijze zou men het tweede en derde punt gaarne behandeld gezien hebben; doch daar bepaalt zich de Redenaar alleen tot de personen der geschiedenis, ofschoon er anders in dezelve stof genoeg was tot dergelijke nuttige aanwending. Mogelijk hadden zelfs de zeer ernstige en gepaste vermaningen, om de heerschappij der zonde in onszelven en anderen te weerstaan, die in het derde stuk gegeven, en vooral tot jonge lieden treffend gerigt worden, in het tweede nevens de andere kunnen opgenomen zijn: doch, hoe men hierover ook denke, het geheel is een voortreffelijk stuk, dat zijne plaats met groote eere beslaat.

In de Leerrede eindelijk, die ons overblijft te vermelden, de *tiende* in dezen bundel, wordt *de Christelijke kennis van Gods zedelijke reinheid*, volgens 1 JOAN. I: 5—10, beschouwd, en wel *eerst* derzelver voorwerp, aard en gronden van zekerheid; *ten tweede* derzelver invloed op de inwendige heiliging des menschen, en *ten derde* de onmisbare gemoedsgesteldheid, zonder welke die kennis haren heiligenden invloed op ons niet oefenen kan. — Rec. geeft hierbij in bedenking, of de twee laatste

stukken niet te veel in elkander loopen; want indien de invloed dier kennis op den mensch inwendige heiliging is, dan is dit immers met andere woorden op zijne gemoedsgesteldheid; en wat is dan nog weder eene gemoedsgesteldheid, zonder welke zij dien invloed niet hebben kan? De woorden, vs. 7: *Het bloed van Jezus Christus, zijnen Zoon, reinigt ons van alle zonde*, waarmede hier de behandeling van het tweede stuk begonnen wordt, hangen immers even zeer, als de naastvorige: *Dan hebben wij gemeenschap met elkander*, van de voorafgaande voorwaarde af: *Indien wij in het licht wandelen, gelijk Hij in het licht is.* De middelste woorden brengt SPIJKER tot de vereeniging der menschen met God; maar zou het, vergeleken vs. 3, niet zijn, die der Christenen met elkander? — (In welken zin SPIJKER het meent, wanneer hij bl. 302 zegt: »Wanneer wij gewoon zijn, het zedelijke kwaad, dat »in de menschen is, te aanschouwen, te beoordeelen, te »ontleden, worden wij ligtelijk, zoo wij niet op onze hoede zijn, door hetzelve verontreinigd. De Regter, de Geneesmeester, de Godsdienstleeraar mogen hier mijne getuigen zijn," — is Rec. niet duidelijk: loopt de Regter gevaar van misdadig te worden, doordat hij de misdaden onderzoekt en daarover vonnist; de Geneesheer, doordat hij somtijds de gevolgen van der menschen zedelijke dwaasheid wegnemen moet; de Godsdienstleeraar, doordat hij op de heerschende ondeugden en gebreken let en ze zoekt te verbeteren??) — Deze kleine aanmerkingen beletten echter niet, dat men hier wederom eene zeer nuttige preek vindt, waarin vooral de drie bijzonderheden van het tweede deel aandacht en behartiging verdienen, namelijk: 1. »De »kennis van Gods zedelijke reinheid doet ons de zonde verfoeijen, als die ons aan God ongelijkvormig maakt. 2. »Zij doet ons naar inwendige reinheid streven, als die ons »voor de gemeenschap met God geschikt doet zijn. 3. Zij »deelt iets van de zedelijke reinheid, die in God is, aan »onzen geest mede." — Nog ééne opmerking ten slotte! Deze Leerrede wordt met eene vermaning in dergelijken vorm, als boven bij de *achtste* vermeld is, besloten; en

het slot der *twaalfde* heeft er insgelijks iets van. Met de herhaling van zulke in het oog vallende plaatsen moet men, meent Rec., uiterst spaarzaam zijn, zoo zij niet al hare kracht zullen verliezen: de eerste reis verrassen en treffen zij, althans indien zij goed aangebragt zijn; maar, te dikwijls herhaald, worden het al spoedig *loci communes* van den Redenaar; ja men bemerkt aldra, dat zij niet altijd gelukkig en natuurlijk aangevoerd, maar gezocht worden, zoo men hem zelfs al niet verdenkt, dat het *coups d'éclat* zijn, waarmede hij schitteren wil; en hoewel Rec. het laatste hier geenszins beweren of zelfs vermoeden wil, zoo schijnt het hem echter toe, dat genoemde wending in de achtste en tiende Leerrede niet zoo ongezocht en eigenaardig, als in de twaalfde, gebezigd is.

De nieuwheid en belangrijkheid der Leerredenen van een' voor het eerst voor het groote Publiek opgetreden Kansredenaar heeft ons langer, dan gewoonlijk, bij dezelve doen stilstaan. Moge onze aankondiging, met de mededeeling onzer gedachten daarover, strekken, om dezelve in hare waarde te doen kennen en aan te prijzen, en om aan de voortreffelijke gaven van haren Steller hulde te doen, met den wensch, dat hij daardoor tot volmaking der heilige Welsprekendheid in ons Vaderland, en bovenal tot bereiking van haar verheven en edel oogmerk, het zijne mildelijk bijdrage!

JOHANNES HUSS, *een Voorlooper der Kerkhervorming, of de dood voor waarheid en Christendom. Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1840. *In gr.* 8*vo.* 118 *bl. f* 1-:

Dit geschrift bevat een duidelijk verhaal van de leer en het treurig uiteinde van den bekenden *Bohemer* JOHANNES HUSS, die, even als zijn tijdgenoot, HIERONYMUS VAN PRAAG, (over wien in het laatste hoofdstuk kortelijk iets gezegd wordt) een der genen geweest is, die men te regt voorloopers der Kerkhervorming noemen kan, daar hunne

beginsels en stellingen in de hoofdzaak overeenkwamen met die, welke door LUTHER, ZWINGLI en anderen, eene eeuw later, zijn voorgedragen; een van die merkwaardige Mannen dus, door welke de Voorzienigheid allengs veler oogen voor het licht der Christelijke waarheid geopend; en die voor de gansche Christenheid gezegende gebeurtenis voorbereid heeft. — De Vertaler heeft derhalve iets nuttigs gedaan met dit stuk in onze taal over te brengen, waarin reeds meer zulke monographiën van de Hervormers en hunne voorgangers bestaan. Daar het niet voor Geleerden geschreven werd, heeft hij met reden alle geleerde aanhalingen en twee Latijnsche bijlagen weggelaten, en »in het eerste hoofdstuk de korte schets van de »verbastering der Christelijke Kerk, en van de toenemende »heerschappij der Paussen, met eenige weinige trekken »vermeerderd," en hierdoor, zoo het schijnt, den wensch des Recensents in de *Alg. Kirchenzeitung* van 1839, *Literaturblatt*, N°. 95. s. 763, vervuld, dat »de Schrijver »den lezer wat meer hadde willen orienteren." — Voor een uittreksel is dit werkje niet wel vatbaar, of Referent zou, gelijk zijn Hoogduitsche Collega, den vooraan geplaatsten inhoud der negen hoofdstukken moeten overschrijven; doch hij meent, dat het onderwerp zelf zich zijnen landgenooten genoeg als nuttig zal aanprijzen: en gelijk die *Duitscher* de bekendwording van zulke geschriften met den geest des tijds overeenkomstig te zijn aantoont, zoo meent hij met hetzelfde oogmerk met den Vertaler kortelijk te mogen zeggen: »Het voorbeeld van die Mannen kan »ook in onze dagen, waarin nog zoo velen, ook buiten de »Roomsche Kerk, het gezag van menschelijke leeringen »en bepalingen op den troon willen plaatsen, niet genoeg »worden aangeprezen."

Toevallige Gedachten van een' Evangelisch-Luthersch' Regtsgeleerde over de vraag: Op welk eene wijze men naar het Rijk Gods trachten moet? Alle redelijke zielen, onder het algemeene Christendom, tot nader on-

derzoek dienstig. Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aanteekeningen vermeerderd door G. DE W. VAN LAKERVELD KELLERMANN. *Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1840. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl.* *f*:-50.

Dit werkje kwam in het oorspronkelijke reeds in het jaar 1746 in het licht, en behoort tot zoodanige *ascetische* schriften, welker lezing en overdenking wij ook in onze dagen nuttig oordeelen. Immers zoo lang er zijn onder de belijders van het Christendom, »die de paarden achter den wagen spannen, en het eerst en boven alle dingen, naar eer, rijkdom en een lekker leven, of naar eene nering in de wereld trachten en streven, en die zich bij hun geloof, hetwelk slechts in losse gedachten en veel praten bestaat, stijf en vast inprenten, dat het Hemelrijk of de eeuwige zaligheid hun onder de zoogenoemde verdiensten van CHRISTUS ter eeniger tijd stellig als eene toegift bij hunne eer, rijkdom en bij hun lekker leven of bij hunne zorgvolle nering zal toegeworpen worden," is het niet ongepast, den zoodanigen te doen gevoelen, hoezeer hun gedrag in strijd is met de les en de belofte van JEZUS: *Zoekt eerst het Koningrijk Gods en zijne geregtigheid, en alle deze dingen zullen u toegeworpen worden.* De naïve en tevens ernstige toon, door den Schrijver gebezigd, is geschikt tot overtuiging en tot bestrijding van heerschende vooroordeelen. De lezing van het boekje zal voorzeker aan onze Christelijke landgenooten van alle gezindheden stof opleveren tot nuttige overdenking.

Wij wenschen den jeugdigen Vertaler, die gedurende eene ongesteldheid, die hem in andere studie verhinderde, dit werkje vertaalde, eene gelukkige herstelling toe, en twijfelen niet, of voortgezette beoefening der godgeleerde wetenschappen zal hem de op bl. 36 in de aanteekening geplaatste bespiegeling over ADAM's val nog nader doen toetsen; in welke verwachting wij onze bedenking tegen het aldaar beweerde zullen terughouden.

Over den invloed van het gevoel voor het schoone op de zedelijke volmaking des menschen, door S. P. SCHELTEMA, *Stads Geneesheer te Arnhem. Te Arnhem, bij* G. van Eldik Thieme. 1840. *In gr.* 8*vo.* 87 *bl.* *f* 1 -:

Wij ontmoeten hier wederom den Schrijver over het *Instinct* (zie *Vaderl. Letteroef.* 1840. N°. X. bl. 414), dit-maal echter op den titel zonder bijvoeging van: Lid van niet één geleerd Genootschap te zijn. Zoo hij zulks sedert niet meer schrijven kon, dan ware het misschien het natuurlijkste geweest, thans op den titel, achter Stads Geneesheer, te laten volgen: Lid van één geleerd Genootschap. Doch daar wij hiermede onbekend zijn, zullen wij ons in geene gissingen verdiepen. Even min zullen wij gissen naar het motief des geschrifts. De Schrijver zegt in een kort Voorberigt, waarin hij spreekt van den ongenoemden Recensent in de *Letteroefeningen*, (waarom »den ongenoemden?" dit is toch in deze en andere Maandschriften zoo gebruikelijk, dat het tegendeel veeleer melding verdiende), hij zegt al wederom geen motief te hebben mede te deelen. Wij willen ons dan in deze *privaatzaken* niet verdiepen. Het boekje, minder overladen met aanhalingen dan de vorige brochure, is hoofdzakelijk gerigt tegen de zedelessen en zedelijke voorschriften, waaraan de Schrijver weinig kracht toekent. Alles komt meer aan op zedelijk gevoel; dit moet in deszelfs oorspronkelijke kracht bewaard en gehandhaafd worden tegen eenzijdige verstandsontwikkeling. De redeneertrant is ver verwijderd van hetgeen de *Engelschen close reasoning* noemen, en daarom moeijelijk te volgen en te analyseren. Alles wordt besloten met een gedicht van BÜRGER, waarvan wij de schoonheid niet zoo levendig gevoelen, of het zou in den regel moeten zijn:

»*Und der Sammler von Lumpen, aus denen nimmer ein Blatt wird.*"

Wij zullen overigens niet ontkennen, dat de Schrijver hier

en daar eenen zeer eigenaardigen stijl bezit: zoo als waar hij tegen kinderboekjes op de scholen te velde trekt (bl. 85): »Behalve dat deze verhalen doorgaans tot de allerlafste behooren en derzelver opstellers miserabele broodschrijvers en courantiers of zoogenoemde romantische kindervrienden zijn, die denken, dat zij, door op een' doucereusen toon te piepen, den juisten kindertoon gevat hebben, of die, door de domste uitvallen, meenen zeer naïf te zijn." Men ziet het, dat de Schrijver hier warm wordt!

De aanhaling, bl. 52:

»*Und was der Verstand der Verständigen nicht sieht,*
»*Das übet in Einfalt ein kindlich Gemüht.*"

is niet uit BÜRGER, gelijk de Schrijver zich meent te herinneren, maar uit »*Die Worte des Glaubens*" van SCHILLER, en de eerste regel, waarvan het *metrum* anders ook niet goed zoude zijn, luidt aldaar:

»*Und was kein Verstand der Verständigen sieht.*"

En hiermede bevelen wij het boekje der aandacht van allen, die in dergelijke lectuur smaak vinden. Zoo wij hen, die, alle dingen beproevende, het goede wenschen te behouden, op eenige gevaarlijke plaatsen in dit boekje opmerkzaam maakten, vreezen wij, dat de Schrijver ons, in een volgend geschrift, onder het getal der *doucereuse piepers* zoude opnemen. Het blijve dan hierbij!

Geschiedkundige Aanteekeningen betrekkelijk het Slot Loevestein. Met Platen en Kaarten. Te Gorinchem, bij H. Horneer. 1840. *In gr.* 8vo. 122, 88 *bl. gecartonneerd. f* 4-80.

Ofschoon de sterkte *Loevestein* slechts een klein puntje beslaat op de kaart van *Nederland*, neemt zij echter geene onbelangrijke plaats in deszelfs geschiedenis. HERMAN DE RUYTER, de slagtoffers van de rampzalige gebeurtenis-

sen der jaren 1618 en 1619, inzonderheid HUYG DE GROOT en zijne edele gade en voortreffelijke dienstbode, zijn namen, welker herinnering zich van zelve aan dien van *Loevestein* verbindt. Deze gedachte bewoog de Heeren C. G. BOONZAJER, *Notaris te Gorinchem*, en J. G. W. MERKES, *Kapitein-Ingenieur, Adjudant van Z. M. den Koning*, eene geschiedkundige beschrijving dier sterkte in het licht te zenden. Na eene aanwijzing van hare ligging, stichting en inwendig voorkomen, waarin men de pen van den *militair* niet onduidelijk bemerkt, volgt een geschiedkundig overzigt van de belegeringen, welke *Loevestein* heeft ondergaan, waarbij natuurlijk vooral het heldenfeit van HERMAN DE RUYTER ter sprake komt, en de vaderlandsche Romance, in haar geheel medegedeeld, waarin TOLLENS dit, zoo als HOOFT het noemt, »dapper stuk en van geweldigen naadruk, hadd' het hem niet meer aan fortuyn, dan aan list en stoutheit ontbrooken," bezongen heeft. Het uitvoerigste gedeelte des werks is de bijzondere geschiedenis, voornamelijk met betrekking tot aanzienlijke staatsgevangenen, die naar *Loevestein* zijn overgebragt. Veel van hetgeen vooral den grooten HUGO en zijne ontvlugting in den boekenkoffer aangaat, is natuurlijk van algemeene bekendheid. Veel is er ook, dat niet dan zeer van ter zijde op *Loevestein* betrekking heeft, zoo als de geslachtlijsten van HERMAN DE RUYTER en van PROUNING, den bevelhebber van het Slot tijdens de ontkoming van DE GROOT; men zal het echter hier niet zonder genoegen aantreffen; de een stelt in het eene, de ander in het andere meer belang. Zoo is het ook met het plaatwerk. Alleen het gezigt op *Loevestein*, het situatiekaartje, en de platte grond hebben eene eigenlijke betrekking op de sterkte, die het onderwerp van het werkje uitmaakt; de portretten van DE GROOT en zijne echtgenoot, de afbeelding van het poortje in DAATSELAAR's huis, waardoor DE GROOT met zijnen medgezel in metselaarsgewaad vertrekt, van de geschilderde glazen mede in dat huis, en van den gedenkpenning op het ontkomen van den grooten man, zullen een aangenaam toevoegsel geacht worden, evenzeer als

het facsimile eens briefs van hem aan den Koning van *Frankrijk;* de afbeelding van zijn drinkglas, eerst uit ALKEMADE medegedeeld, komt later op een afzonderlijk plaatje verbeterd voor, hetgeen minder wèl staat. Ook het gedenkteeken voor PAULUS WIRTZ in de oude Kerk te *Amsterdam*, mede afgebeeld, heeft in zooverre betrekking op het onderwerp, als deze Veldmaarschalk de sterkte in 1672, met loffelijken moed en gunstig gevolg, tegen de *Franschen* verdedigd heeft.

Van de bijlagen zijn sommige meer, andere minder algemeen belangrijk; tot de laatste brengen wij b. v. de uittreksels uit oude brieven, hier bijgebragt, alleen omdat *Loevestein* er in genoemd wordt; den wettigen afstandswijzer tusschen *Loevestein* en de voornaamste (meest garnizoens-) plaatsen des Rijks, en derg. Tot de eerste, daarentegen, de *nalezingen* op het in den tekst gestelde. De lijst van platte gronden en afbeeldingen van het slot toont, dat den Schrijveren weinig onbekend is gebleven van hetgeen tot hun onderwerp betrekking had. Hetzelfde laat zich zeggen van de lijst der boekwerken, die »opzigtens het slot *Loevestein* en deszelfs geschiedenis kunnen worden nageslagen en voor dit werkje meerendeels zijn geraadpleegd." Bij zooveel echter, als hier voorkomt, bevreemdde het ons, geene de minste melding gemaakt te vinden van dit Tijdschrift, waarin toch niet alleen, om van andere tot *Loevestein* niet *regtstreeks* betrekking hebbende bijzonderheden te zwijgen, het een en ander (1831, *Meng.* bladz. 646) over de ontvlugting der gevangene Remonstrantsche Predikanten voorkomt, maar ook (1822, *Meng.* bladz. 18) met vaderlandsch gevoel een bezoek op het slot door onzen warmen Vaderlander W. H. WARNSINCK, BZ. verhaald wordt.

Van de gedichten van vroegeren en lateren tijd, op *Loevestein* of deszelfs helden betrekking hebbende, worden de meeste aangehaald of ook medegedeeld. Het speet en verwonderde ons, het fraaije vers van wijlen den Hoogl. SIMONS aan *Loevestein*, beginnende:

»Zijt mij gegroet, gij oude muren,
»Aan Merwe, Maas en Waal gebouwd," enz.

voorbijgegaan te vinden.

Indien de kundige Schrijvers aan het geheel eenen meer behagelijken vorm hadden gegeven, zou het boek ongetwijfeld tot algemeene lectuur geschikter zijn geworden, en de Uitgever zich meer debiet van dit vrij kostbare (schoon voor hetgeen gegeven wordt niet *te* kostbare) boek mogen beloven, dan, vreezen wij, nu het geval zal zijn.

Mr. PETRUS HOFSTEDE, *Commandeur van de Orde van den Ned. Leeuw, Oud-Gouverneur van Drenthe, Staatsraad in buitengewone dienst, Curator van 's Lands Hoogeschool te Groningen, Directeur van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, Honorair Lid van de Maatschappij van Weldadigheid, in zijn Leven en Werken, door Dr.* H. J. NASSAU, *Lid van het Prov. Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van de Maatschappij ter bevordering der Opvoeding te Athene, en van het Archeologische Genootschap, mede aldaar.*

Leven is handelen;
Waakzaamheid, vaderlandsliefde.

Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1839. *In gr.* 8*vo.* 46 *bl.* *f* 1-50.

Deze levensschets is meer bepaald belangrijk voor hen, die als bewoners van *Drenthe*, of door eenige andere omstandigheid, tot den Heer HOFSTEDE in betrekking hebben gestaan, voor wie het dus aangenaam is des mans gedachtenis door een gedenkstuk als het onderhavige aan de vergetelheid ontrukt te zien; en door wier medewerking, blijkens de lijst der inteekenaren, dan ook de uitgave gemakkelijk tot stand kwam. Nogtans zouden wij onregt doen aan des Schrijvers arbeid, indien wij hem de getui-

genis niet gaven, dat hij van de stof, die te behandelen viel, zoodanig gebruik heeft gemaakt, dat men, zonder tot het getal te behooren van diegenen, voor wie het werkje eigenlijk bestemd is, hetzelve met genoegen zal lezen. Voor de geschiedenis en beschrijving van het genoemde landschap ontmoet men hier veel wetenswaardigs; terwijl de Schrijver de gelegenheid, wanneer die zich aanbiedt, met ijver waarneemt, om de eer van het gemeene vaderland, zoo als hij *Nederland* noemt, te handhaven, gelijk onder anderen blijkt uit het volgende: »Ziet, Mijne Heeren, als gij daar zit op den *Drachenfels* of *Niederwald*, en het herdenken aan de lucht uwer burgwallen en grachten, aan de eentoonige weiden, aan den »kaasreuk" en den veendamp van uw Vaderland, het genot der schoone natuur om u heen stoort: slaat dan, bedaard, het oog op de hutten der arme wijngaardeniers en landbouwers om u toe, uit welke morsigheid en armoede alle gedachte aan veredelde levensgenietingen verbannen; en prent u dan vast in het gehcugen, dat het genot dier heerlijke natuur voor u, voor een goed deel, rust op de welgevulde goudbeurzen, die u ruimen overvloed van meer stoffelijk genot geven, en nog daarenboven den *Rhijnlander*, jaar op jaar, als een milde regen besproeijen. Die beurzen nu zijn niet gevuld op *Nonnenwerth*, noch aan den waterval te *Schaffhausen*, maar in de koopsteden, op de kaas- en botermarkt van uw plat, prozaïsch Vaderland; het zijn de vruchten uwer polders en veenderijen, uwer schorren en uiterwaarden. Ligchaam en geest maken met elkander den mensch, en, zonder tijdelijke welvaart, wordt het hoogere zielgenot terstond oneindig lager gespannen, om spoedig geheel te versterven." Deze proeve zal, vertrouwen wij, onze getuigenis staven, dat de stijl en de taal zoodanigen zijn als men die van den vaderlandlievenden Schrijver mag verwachten. Dat hij, na de breede lijst der waardigheden van wijlen den Heere HOFSTEDE, ook de lidmaatschappen van twee, drie Genootschappen, welke men hem gegeven heeft, op den titel zet, geschiedt al-

leen uit erkentelijkheid. De Schrijver zegt dit. Waarom zouden wij het niet gelooven? *Hony soit qui mal y pense.*

Gedachten van BLAISE PASCAL *over den Mensch, vertaald uit zijne »Pensées sur la Réligion" [etc. en met Aanmerkingen voorzien door* H. POSTHUMUS, *benevens eene Levensschets van dien beroemden Geleerde. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1839. *In gr.* 8*vo. XLVIII en* 196 *bl. f* 2-:

Een gedeelte van een oud Fransch boek, in een nieuw Nederlandsch gewaad, dat hetzelve zeer wel waardig is, en dat er wederkeerig zeer goed aan past! In eene lezenswaardige *Voorrede*, die wij den Lezer wel willen verzoeken niet, gelijk wel eens het geval is, over te slaan, spreekt de Heer POSTHUMUS, Predikant te *Waaxens* in *Friesland*, over de belangrijkheid der kennis van den mensch en van onszelven tot voortgaande volmaking, over het daartoe nuttige van deze *Gedachten* van PASCAL, en over hetgene, dat hij aan deze uitgave van dezelve gedaan heeft, namelijk door »zijne deels opheldernde, deels bepalende aanmerkingen, »met eene kleinere letter, onder iedere §, bij de gedachten »van den diepdenkenden Wijsgeer te voegen."

Hierop volgt eene *Levensschets* van dien grooten Wiskundige, maar ook »regtzinnigen en waarlijk vromen Ka»tholijken Christen uit de 17de Eeuw in *Frankrijk;* voor »verre het grootste gedeelte, met de noodige bekortingen, »eene getrouwe overbrenging van BOSSUET's schoon ge»stelde Verhandeling, *Discours sur la vie et les ouvrages de* »PASCAL," waaruit men den Man in zijne wetenschappelijke en zedelijke waarde leert kennen.

De hier opgenomene *Gedachten over den Mensch* zijn onder de volgende rubrieken geplaatst: *Verbazende tegenstrijdigheden, welke in de natuur des menschen, ten opzigte van de waarheid, van het geluk en meer andere zaken, gevonden worden*, als eene inleiding op het volgende, waarin, na eene *algemeene voorstelling van den mensch*, over deszelfs *grootheid, verwaandheid, zwakheid en ellende*, gehandeld wordt, (bl. 1—74.) Hierop volgen *Zedekundige Gedachten*, (bl. 75—111) *Gedachten over den dood, getrok-*

ken uit eenen brief van PASCAL, *geschreven ter gelegenheid van het afsterven van zijnen Vader*, (bl. 112–139) en eindelijk *Gemengde Gedachten*, (bl. 140–196.) — Over het geheel is de keus Ref. gelukkig voorgekomen; en er is weinig van belang, dat hij weggelaten zou wenschen, of het moest het een en ander zijn onder de rubriek *Gedachten over den dood* enz., waar de voorstelling van PASCAL dikwijls vrij duister en zonderling is, en POSTHUMUS wel veel gedaan heeft, om »de schors wel van de kern, den vorm en de uit»drukking van den inhoud te scheiden," maar nogtans ware welligt eenige bekorting van PASCAL's woorden nog beter geweest. — Voor het overige acht Ref. het niet noodig, die oude *Gedachten*, maar die zoo veel degelijk goeds en altijd bruikbaars hebben, en zich ook niet zelden door kracht of verhevenheid van stijl aanbevelen, nu nog te beoordeelen; en waar dit al voegzaam en nuttig mogt kunnen geschieden, daar heeft POSTHUMUS hem het werk zoo goed uit de hand genomen, dat hij er over 't geheel wel in kan berusten en zich mede vereenigen, of althans niet noodig vindt bij eenig verschil opzettelijk stil te staan. 's Mans aanmerkingen toch toonen eenen liberalen, Christelijken, hoog practischen geest, en dienen, om het door PASCAL gezegde uit te breiden en te bevestigen, of nader te bepalen en te wijzigen, of om hetgene, dat hij, naar het zwakkere licht van zijnen tijd, nog duister inzag, bij het licht van meer gevorderde Bijbel- en Godsdienstkennis der latere dagen, op te helderen, en voor elk' redelijk denkend' Christen bevattelijk en nuttig te maken. Ref. durft dus dit boek, als een geschrift van goede gehalte en blijvende waarde, welks *Auctor* en *Commentator* elkander wederkeerig waardig zijn, en dat door des laatsten arbeid gewonnen heeft, gerustelijk aanprijzen. — Iets uit hetzelve ter proeve willende geven, zou hij, zonder lang te zoeken, de *algemeene voorstelling van den mensch*, bl. 16–22, hiertoe kunnen gebruiken; maar de uitgebreidheid veroorlooft het niet, en hij bepaalt zich dus, zonder het daarom in allen deele voor het voortreffelijkste te verklaren, tot § 31, 32 van de *gemengde Gedachten*: »Het verstand," zegt daar PASCAL, »heeft zijne orde, »die grondbeginsels en betoogingen volgt; het hart heeft »eene andere. Men bewijst het niet, dat men bemind moet »worden, met de oorzaken der liefde te ontwikkelen: dit »zoude belagchelijk zijn. JEZUS CHRISTUS en de heilige

»PAULUS volgden meer de orde van het hart, welke die der »liefde is, dan die des verstands, want hun hoofddoel was »niet, om te onderwijzen, maar om te verwarmen. Sint »AUGUSTIJN deed ook alzoo. Deze orde bestaat vooral in de »uitbreiding over ieder punt, dat in verband staat met het »doel, om altijd daarop te wijzen." En hierop laat POSTHUMUS volgen: »*Ubi caritas est, claritas est*," zegt HUGO »S. VICTORIS, een middeleeuwsch Fransch Geestelijke, in zijn »werk, *de Sacramentis*, Lib. II, Part. 13, Cap. II, dat *is*: »Waar liefde is, is licht." De ware liefde verlicht door »te verwarmen, want zij is, naar het Evangelie, geene wilde »en oogenblikkelijke aandoening, die als een zomerkoeltje »voorbijgaat, noch ook eene hevige en buitensporige op»welling des gemoeds, die tot allerlei inbeeldingen, gezig»ten en onzinnigheden overslaat, maar eene verlichte en »vrije denkwijze, die zich in een liefderijk en deugdzaam »leven openbaart. — Hij, die God in den zin van JEZUS »zal beminnen, moet Hem als hemelschen Vader kennen: »hij, die zijne medemenschen in den geest des Christendoms »zal liefhebben, moet in hen »Gods geslacht" eerbiedigen. »Het is hier in den hoogsten zin waarheid: »Onbekend »maakt onbemind." Deze liefde is het hooge doeleinde des »Christens: alles moet hem dat nader brengen; alles, wat »hem daarvan verwijdert, is onchristelijk: zonder liefde is »al ons weten niets; en zij is de geest en het leven der »ware deugd. JEZUS en PAULUS drongen zoo sterk op haar »aan, omdat in haar het »al" en het »*eene noodige*" der »menschen ligt. Zij geven geen leerstelsel, geen aaneen»geschakeld geheel van zekere stellingen, zoo als later de »Godgeleerden deden, zoo als zelfs Sint AUGUSTINUS, die »door zijne ongegronde leer nopens de bedorvenheid der »menschelijke natuur niet sterk opwekte tot warme men»schenliefde, gedaan heeft. JEZUS en PAULUS, en de eer»ste boven alles, werkten op de opwekking van die kiem »van Goddelijkheid in ons menschen, door verwarmende »lichtstralen van den Vader der lichten in het menschelijk »gemoed te laten vallen. De Meester wilde zekerlijk meer »verwarmen als (l. dan) »onderwijzen," zoo als PASCAL met »regt zegt, meer verwarmen door onderwijs, naar ieders »vatbaarheid: hij laat God in zijn' persoon, in zijne woor»den en leven, aan ons zien, zonder geleerde schijnende »beschrijvingen van Hem te geven," enz. — »Men ver-

»beeldt zich," zegt PASCAL in de volgende §, »PLATO en »ARISTOTELES gewoonlijk in groote mantels, en als perso»nen, die altijd even statig en ernstig waren. Het waren »brave menschen, die even als anderen met hunne vrienden »lachten en vrolijk waren. En toen zij hunne wetten en »verhandelingen over de Staatkunde zamenstelden, geschiedde »dit al spelende en om zich te verlustigen." (?!) »Dit was »het minst wijsgeerige en minst ernstige gedeelte van hun »leven." (?) »Het wijsgeerige deel huns levens was eenvou»dig en gerust te leven." Hierbij voegt POSTHUMUS het volgende: »Ja, PASCAL! de ware Wijsgeeren droegen zeer »zelden den wijsgeerigen mantel: deze ware hun te lastig »geweest, want zij gevoelden, dat zij menschen waren. »JEZUS CHRISTUS droeg hem nimmer, en daarom herkent »men Hem als den Zoon Gods en den Zoon des menschen. »O, het ware goed geweest, dat zijne geleerde leerlingen »niet zoo vele pogingen aangewend hadden, om Hem dien »mantel om te hangen, welk fatsoen men er dan ook aan »zocht te geven! Maar, gelukkig! de Meester heeft hem »telkenmale weder afgeworpen; Hij wilde den mensch niet »in den mantel verhullen; hiertoe was Hij te menschelijk. Ik wenschte, dat men JEZUS meer menschelijk voorstelde, en daardoor nader met ons menschen in gemeenschap bragte; Hij zoude daardoor grooter en Goddelijker »worden voor ons, en tot ons heil weldadiger werken op »ons. De Heer is voor mij nergens grooter, dan te midden »der kinderen, die Hij op zijnen schoot en in zijne armen »neemt, om hen zegenend aan den hemelschen Vader aan te »bieden. Ik zie Hem nergens Goddelijker, dan daar Hij blijde is met den blijden, een' traan laat vallen bij het graf »van zijnen vriend LAZARUS, voor zijne vijanden om vergeving bidt, en zijne Moeder aan de zorg van zijnen vriend »JOANNES aanbeveelt," enz.

Beknopt geschied-, aardrijks- en fabelkundig Woordenboek der classieke oudheid, voor ongeletterden, door J. H. A. WEYTINGH, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Rector der Latijnsche Scholen te Harlingen. 1ste en 2de Aflevering. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1840. *In gr. 8vo. 128 bl. f* 1 - 20.

Het ontbreekt in onze taal niet aan Woordenboeken, waarin men het meeste, algemeenst nuttige en noodige van hetgeen het onderhavige werk bevatten zal vinden kan; maar dat zijn werken, waarin nog veel meer is opgenomen; ze zijn dus te omslagtig en kostbaar voor dengenen, die enkel verlangt, zich de eigennamen en derg., in de klassieke Schrijvers voorkomende, te vinden opgehelderd. Men kan wel vragen, wie deze zijn, voor wie eene Nederduitsche *Bibliotheca classica* behoefte is; maar dit en de gansche bedenking valt ten deele weg, wanneer men, de lijst van inteekenaren ziende, bemerkt, dat bijna 200 exemplaren van dit werk begeerd werden.

De titel wijst duidelijk genoeg aan, wat men hier te wachten hebbe. Het is ongeveer in het Nederduitsch, hetgeen in het Latijn het werk is, welks titel wij zoo even noemden. Aldus schijnt het oorspronkelijke voornemen des bewerkers geweest te zijn; later evenwel heeft hij besloten, ook de verklaring er bij te voegen van benamingen en kunsttermen, voor zoo verre die van het Grieksch en Latijn afkomstig zijn. Hierdoor is evenwel de eenheid van het werk geheel gebroken, en zal een andere titel voor hetzelve noodig zijn. Het werk komt nu nader aan een zoogenoemd *Conversations-Lexicon*; en, heeft de Schrijver deze verandering gemaakt, »ten einde het werk nog meer van algemeen nut te doen zijn," wij kunnen niet nalaten te zeggen, dat het door nog meer bijvoegingen nog algemeener nuttig had kunnen worden; intusschen hij belooft, dat die verklaringen niet veel zullen bezwaren, en in zooverre hebbe men er vrede mede.

Zonder al te uitvoerig te worden, kunnen wij de acht vellen druks, die het Woordenboek tot het Art. APOLLONIUS brengen, niet doorloopen. Zulks behoeft ook minder. Wij zullen ons tot de eerste bladzijden bepalen, eene enkele opmerking uitgezonderd, die wij onder het verder lezen maakten.

In het algemeen zij gezegd, dat de aanmerkingen, die wij maken, niets ontnemen aan ons gevoelen nopens het verdienstelijke van den arbeid des Schrijvers. Dat het gestelde nopens *historische*, *geographische* en *mythologische* namen doorgaande juist is, laat zich van den *Doctor* der oude Letteren verwachten. Deze verdienste heeft ook meestal de *Bibl. class.*; vandaar dat deze en de Heer WEYTINGH dik-

wijs in eene verschillende taal hetzelfde zeggen, en het allereerste artikel der laatste met de eerste woordelijk overeenkomt. Dit is echter niet altijd het geval, en wij willen niet zeggen, dat de Heer WEYTINGH slechts uit dat andere Woordenboek zou gecompileerd of vertaald hebben; maar juist omdat wij van het tegendeel overtuigd zijn, spijt het ons, hier en daar het blijk er van te bespeuren.

Ook moeten wij zeggen, in de eerste bladen verscheidene artikelen gemist te hebben, die wij er stellig hadden gedacht te zullen vinden. Wij noemen: *Aba; Abacene; Abana; Abarus; Abderus; aberratie; Abradates; abrupt; Absarus; absolutie; Acamas; Acarnania; acceptatie; Achaja; Acratus; acrobaat; ad-interim* en meerderen. Gaarne geven wij toe, dat, indien men niet onbepaald alles wil opnemen, de keus moeijelijk is; maar onder de bovengenoemde woorden zijn er toch verscheidene, die de Heer WEYTINGH ons gaarne zal toegeven, dat niet ontbreken moesten.

Bij het over het geheel juiste is toch van enkele artikelen eene verkeerde verklaring gegeven. Wij brengen wederom uit de eerste bladzijden twee voorbeelden bij: »*Ab intestato.* Erven *ab intestato* is: als wettig erfgenaam eene nalatenschap verkrijgen, over welke door geen geldig testament beschikt is." Beter en vollediger ware dit aldus gesteld: »Eig. zonder testament gemaakt, of te zijnen behoeve verkregen te hebben; *ab intestato* sterven, is dus: overlijden, zonder door eene wettige uiterste wilsbepaling over zijne na te laten goederen te beschikken. Erven *ab intestato* is: als wettig" enz.

»*Anachronisme.* Een misslag tegen de tijdrekening." Niet alleen tegen de tijdrekening. Die b. v. *Leyden* van het beleg in 1574 door *stoombooten* liet ontzetten, zou een *anachronismus* begaan. Men zie de meeste *Pseudo-historische* Romans.

Grondig, dat spreekt van zelf, kan in het bestek van zulk een Woordenboek geene wetenschappelijke terminologie worden ontvouwd, noch leerstelsels ontwikkeld. Met dat al ontaarde in het vervolg des werks het vermijden hiervan in geene oppervlakkigheid! Hiervan is niet vrij te spreken het Artikel: *Achromatisch:* »Kleurloos. Wanneer op sommige verrekijkers lichtstralen vallen, ontstaan er veelkleurige randen. DOLLAND (o) vond verrekijkers uit, die dit niet hebben, en daarom *achromatische* genoemd worden." Ieder deskundige ziet van deze verklaring de oppervlakkigheid in.

De ons geheel onbekende Schrijver zou het verkeerd be-

grijpen, wanneer hij onze aanmerkingen aan vitlust of betweterij toeschreef. Enkele wenken te geven, die hem in het vervolg wellig dienstig konden zijn, was ons eenige oogmerk; en wij zullen er ons over verblijden, wanneer het niet beantwoordt aan het doel van den Schrijver.

Stomheid, in het artikel *Amphistides*, moet domheid zijn; eene blijkbare schrijf- of drukfout. De correctie is anders zuiver, en de uitvoering goed.

Selecta principum poëtarum recentiorum e diversis populis atque aetatibus carmina latina. Collegit et de vitis poëtarum pauca monuit P. BOSSCHA. Amstelodami, apud *L. van der Vinne*. 8vo. maj., pag. XIV et 141. *f* 1-50.

De Hoogleeraar BOSSCHA begint zijne Voorrede met droeve klagten over het verval der studie van de oude *Grieksche* en *Latijnsche* literatuur. Of er zóó veel reden bestaat, om in ons vaderland over dat verval te klagen, komt Rec. twijfelachtig voor. Er blijven aan onze Akademie nog altijd jongelieden, die prijs stellen op de beoefening der klassieken; en menige akademische Dissertatie, ook in de laatste jaren uitgegeven, kan daarvan ten bewijze strekken. Maar vooronderstelt, dat de klagt geheel gegrond is, dan grijpt de Hoogleeraar een zonderling middel aan, om den lust der studie van de Ouden te hernieuwen. Dat er onder de nieuwere *Latijnsche* Dichters gevonden worden, die naam hebben gemaakt en lof verdienen, is zeker; maar hunne poëzij is toch altijd slechts navolging; het is gebruik maken van eene doode taal; en de hoogste lof, die er is te behalen, is deze, dat men zoo na mogelijk nadert tot de zuiverheid, den tact der Dichters uit den besten tijd der *Latijnsche* letterkunde. De nieuwere *Latijnsche* Dichter doet als 't ware afstand van alle latere ontdekkingen, uitvindingen, kundigheden, waarvoor de bestaande taal hem geene woorden geeft, en waarvoor hij geene woorden mag smeden; en het eenige, wat hem daarbij overschiet, is, alle kunst in het werk te stellen, om door omschrijvingen enz. zich althans eenigzins te helpen. Het komt Rec. dus voor, dat, indien de beoefening der oude letteren wordt verwaarloosd, de uitgave van stukken van nieuwere *Latijnsche* Dichters de verwaarloozers niet tot bekeering zal brengen, en dat tot dit

einde eene aanwijzing van de schoonheden der meesterstukken der oudheid zelve meer dienstbaar zoude zijn. Rec. verwacht dan ook van dezen bundel in dit opzigt weinig heil.

Iets anders is het, of het niet voor de liefhebbers der *Latijnsche* Muze een aangenaam geschenk kan zijn, eene bloemlezing van de beste stukken uit de nieuwere beoefenaars der *Latijnsche* poëzij te ontvangen; en uit dit oogpunt verdient het werk van Professor BOSSCHA ongetwijfeld goedkeuring. Vindt het genoegzamen bijval, zoo zal hij het vervolgen. Wij vinden hier stukken uit de eerste tijden na de herleving der letteren, toen de *Latijnsche* taal in *Italië* nog de taal was, die bijna uitsluitend geschreven werd. De keuze komt Rec. over het algemeen gelukkig voor. VEGIUS, de beide STROZA's, POLITIANUS, PONTANUS, AUGURELLUS, NAUGERIUS, MOLSA, SANNAZARIUS, CASTILION, VIDA, FRACASTORIUS en FLAMINIUS zijn de meer en minder beroemde namen, die wij in dit eerste Stukje vinden. Korte, zeer korte en droogc berigten aangaande het leven van elken Dichter gaan telkens de verzen vooraf. Ook de zeer zeldzame noten zijn onbeduidend; en het werk van den Heer BOSSCHA is waarlijk niet veel meer dan keuze en schikking geweest. Of er genoeg liefhebbers zullen zijn, die dit boek aftrek zullen bezorgen, is zeker twijfelachtig; maar ook uit het ontoereikende aantal daarvan zou men nog niet kunnen besluiten tot minder belangstelling in de oude letteren.

Bekroonde Stukken door de Antwerpsche Rederijkkamer de Olijftak, ter gelegenheid van de plegtige inhuldiging van het Standbeeld van P. P. RUBENS, *den* 15 *Augustus* 1840. *Antwerpen. Drukkerij van* Jos. M. Jacobszoon. 1840. *In gr.* 8*vo. f* : -75.

Gelijk ieder land en volk, dat zijne groote en beroemde mannen vereert, gaarne derzelver roem en nagedachtenis aan de late nakomelingschap ziet overgebragt, zoo verlangde ook *België* de eer en kunstluister der *Schelde*-stad te verheerlijken, door de nagedachtenis van den wereldberoemden Schilder, wiens levens- en schilderszen, vóór twee eeuwen, binnen hare muren, werd uitgedoofd, door welsprekendheid en dichtkunst, door graveerstift en beitel te huldigen. Bekend is het, welke feesten en plegtigheden het stedelijk be-

stuur der stad *Antwerpen* bij programma verordende, om het tweede eeuwfeest ter eere van RUBENS te vieren; waaronder dan ook, op den 15 Augustus, de uitdeeling der prijzen aan RUBENS lofverkondigers zoude plaats hebben.

Die uitdeeling zoude geschieden van wege de Rederijkkamer *de Olijftak*, die, ter vereeuwiging van den Schildervorst, aan alle Nederduitsche letteroefenaren uitnoodigingen had gedaan, om, gelijk de Geheimschrijver der Kamer, in zijne Redevoering voor deze bekroonde stukken, zegt, »den grooten man naer waerde te bezingen en zijnen lof door den mond der welsprekendheid te doen uitgalmen." Die uitnoodiging vond ook in *Nederland* weerklank: een aantal stukken werd, op de prijsvragen, door de Rederijkkamer uitgeschreven, ingezonden, en — wij dragen er roem op — twee *Nederlanders* droegen den palm weg: de Heer INNERZEEL werd voor zijne Lofrede op RUBENS met den uitgeloofden eereprijs bekroond; terwijl de begaafde PETRONELLA MOENS voor haar gedicht: *Antwerpen verheerlijkt door de groote mannen, die het heeft voortgebragt*, eenen lauwer van gelijke waarde behaalde.

Wij gaan tot de aankondiging dier beide stukken met genoegen over, vooraf nog aanmerkende, dat ook hier in de Redevoering van den Geheimschrijver BLEEBAU eene geestdrift voor eigene taal en letterkunde doorstraalt, die afkeerig is van »eene *mode*-tael, welke eenige krankzinnige hoofden den vreemdeling ontleend hebben, en welke met het volkskarakter niet overeenstemt."

Wij achten ons geroepen noch voelen ons gestemd, om het stuk van den Heer INNERZEEL aan ál de vereischten van eene Lofrede te toetsen, of alles, wat rhetorische verdeeling en vorm vereischen, schroomvallig te onderzoeken. De Schrijver had een onderwerp, geheel voor eene Lofrede geschikt; hij had eene rijke, onuitputbare stof, die zich van vele en verschillende zijden hoogstbelangrijk kon laten behandelen. 's Mans opstel is echter meer eene uitboezeming, eene uitstorting van het ontgloeide kunstgevoel, dat, in geestdrift ontvlamd, zich hier minder aan kunstregelen boeit, maar eenen vloed van edele lofverheffingen stroomen doet, die ons overal heenvoert, waar RUBENS zich het schitterendst en in al zijne grootheid vertoont. Meesterlijk wordt het karakter des Schilders geteekend; voortreffelijk zijne beschaafdheid, ongedwongene welgemanierdheid en be-

vallige hoffelijkheid gemaald, en met eene edele verheffing wordt de Lezer op het standpunt gebragt, van waar de Lofredenaar verlangde, dat men RUBENS beschouwen zou, — op dat der edele Schilderkunst. Alle zwarigheden, die RUBENS op zijne kunstbaan had door te worstelen, worden met fiksche trekken voorgesteld, die steeds dienen moeten, om den voortreffelijken Schilder hooger en hooger te doen uitkomen.

Afdoende wederlegt IMMERZEEL de bekrompene aanmerking, die er op de kruisoprigting wel eens gemaakt is, en de reuzengestalten betreft der geregtsdienaren, die met de uitvoering van het vonnis des doods belast werden. Deze wederlegging toont evenzeer, hoe de Lofredenaar in den hoogen kunstgeest van RUBENS is ingedrongen, als hoe hij zelf in de geheimen der kunst is ingewijd, daar het groote contrast tusschen de ruwe soldaten en den CHRISTUS noodig was, om het edele denkbeeldige schoon van het Christusbeeld te meer te verheffen en te doen uitkomen.

Hoe RUBENS zijne offers beurtelings aan de kunst en aan de staatkunde bragt, en de erkentenis van Koningen en Vorsten ontving, wordt aan het slot der Lofrede opgegeven; en ook over dit geschiedkundig gedeelte van RUBENS leven ligt een kleur en gloed van beschrijving, die onze belangstelling niet vermindert, ons gevoel niet doet verflaauwen, maar integendeel dezelfde opgewondene geestdrift in ons binnenste doet levendig blijven; terwijl de schets van zijne huiselijke en burgerlijke betrekkingen keurig en roerend heeten mag.

Wie RUBENS als edel mensch, als Christen, hoog ingenomen met de Godsdienst, als verdienstelijk staatsman, als voorbeeld van ijver, van trouw in vriendschap, als voorstander van het goede en verhevene, als teeder en ouderlievend, als nederig en minzaam wil leeren kennen, zal bij deze Lofrede niet onvoldaan blijven; doch wie al den gloed van RUBENS schildertalent in één brandpunt wil verzameld zien, zal zich niet kunnen verzadigen aan de lezing van een stuk, waarin stijl en beelden, met al de bloemen der welsprekendheid, zonder noodeloozen opschik of ijdelen pronk, vreemd van gezwollenheid en klinkklank, zich vereenigen, om ons voor RUBENS en zijne kunst in geestdrift te doen ontvlammen, en bij iedere bladzijde den wierook van erkentenis zijnen Lofredenaar toe te zwaaijen.

Zoo wel om bij sommigen onzer Lezers, die meermalen RUBENS meesterstukken aanschouwden, het genot der herinnering van zoo veel schoons en verhevens te vernieuwen, als ter proeve van den stijl des Heeren INNERZEEL, deelen wij het volgende mede: »Het zijn de gewrochten van zijnen vruchtbaren geest, die de harten *hier* tot tranen bewegen bij de beschouwing van het lijden des eeniggeborenen Gods, afgedaald in het vleesch, om het gevallen menschdom van uit den staat zijner diepe ellende op te beuren, en door berouw en boete genade te verwerven; die ons *dáár* met dankbare teederheid vervullen bij de afbeelding der heilige Moedermaagd, zich verlustigende met het op haren schoot spelend Christuskind; of met gevouwen handen hare voorbede voor boetvaardigen ten hemel opzendende; en die *ginds* weder ons in aanbiddende verbazing zetten bij de voorstelling van de wonderdaden *des ouden en nieuwen Verbonds* (?) en bij de afbeeldingen der heiligen en martelaren, die dienstbaar waren aan het groote werk der verlossing en de onwankelbaarheid van hun geloof met hun bloed bezegelden. Dat zij allen, die ooit het voorregt genoten, deze meesterstukken, omgeven van al het indrukmakende van altaarpracht en beitelpraal in Gode geheiligde tempels, te aanschouwen, — dat zij allen getuigen, hoe zij zich daarbij te moede gevoelden, — getuigen, of zij op dat oogenblik niet als door eene heilige siddering bevangen werden, en reeds ter aarde zonken om den levenden God te aanbidden, eer zij het tooververmogen des kunstenaars bewonderen konden!"

Heeft de beoordeelende Commissie der Rederijkkamer de verdiensten van den Heer INNERZEEL gehuldigd, Ref. doet het met haar; en hij, die een' krans voor den onnavolgbaren REMBRANDT vlocht en zijne schilderverdiensten verhief, en daarvoor den lauwer der overwinning, in het strijdperk, door de *Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen* geopend, in haren zilveren eerpenning wegdroeg, ziet zich hier waardiglijk met gouden loovers omkranst, die kunstgevoel en smaak, geestdrift en vaderlandsliefde hem aanbieden; terwijl zijne hulde RUBENS zal vereeren, zoo lang diens standbeeld staan zal, en INNERZEEL zelf als Schrijver, Dichter en fijn kunstbeoordeelaar door *Nederland* en *België* zal worden hooggeschat en vereerd.

Des Heeren INNERZEEL's leven en krachten worden gerekt, opdat nog verder de Schilderkunst en hare Geschie-

denis, door het voltooijen van zijne belangrijke onderneming, om de levens en werken der *Hollandsche* en *Vlaamsche* Kunstschilders; Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters, van het begin der XVde eeuw tot heden, te beschrijven, meerder opgeluisterd en verrijkt moge worden!

De correctie heeft hier en daar de *Vlaamsche* spelling niet uitgewischt. Wij treffen ergens *reusenstal* voor *reuzengestalte* aan, en kunnen het gebruik des eersten woords niet aanbevelen.

Het Dichtstuk van Mejufvrouw MOENS beslaat eene waardige plaats achter de Lofrede van den Heer IMMERZEEL. In vloeijende verzen en afwisselenden maat worden de groote Mannen, die *Antwerpen* heeft voortgebragt, bezongen. Door deze afwisseling heeft de Dichteresse die eentoonigheid traehten te vermijden, die anders wel eens het bezingen van dergelijke onderwerpen eigen is. Wij vinden hier wel niet die hooge poëtische vlugt, of die verrassende grepen, die ons verrukken en in bewondering opvoeren; maar wij missen dan ook hier al dat trompetten en bazuinsteken, waarvan de klanken slechts in de lucht vervliegen en niets voor het gevoel overlaten. Het Gedicht is geheel in haren bekenden zedigen en waardigen trant; terwijl hare dichterlijke beelden nu en dan schoon gekozen en volgehouden zijn: doorgaande vinden wij dit eene keurige eigenschap in het vers. Het is overigens eene ondankbare taak, dergelijke onderwerpen te bezingen: niet zelden vervalt men in de opgave eener lijst van personen, wier *namen* meer uitkomen dan hunne kunstverdiensten en geleerdheid. Noodwendig moest de Dichteres ook eenigzins in dit catalogusachtige vervallen. Wij vonden wel eens een vlekje, zoo als op bl. 49 reg. 7 v. o., waar eene sylbe te kort is; wel eens eene onbepaalde uitdrukking, b. v. van *de Schilderkunst, die licht en donker versmelt in englenharmonij;* wel eens een' wat al te krassen, te *hyperbolischen* greep, zoo als, dat *met* GOUDEN *inkt* RUBENS *naam geschreven staat door heel Europa, in paleis en heiligdom;* maar het stuk is over 't geheel der Dichteresse waardig, en dat gedeelte, wat zij aan den grooten Schilder wijdt, niet minder den Held van het Feest der *Schelde*-stad. Wij wenschen onze, bij de *Nederlanders* hooggeachte, Schrijfster en Dichteresse geluk met den behaalden lauwer, en wij verheugen ons, dat de Nestors van beide kunne, in het vak van

Welsprekendheid en Dichtkunst, hebben medegewerkt, om RUBENS te huldigen en *Antwerpen* te verheerlijken.

Eene toespraak van den Heer CONSCIENCE, bij het ontblooten van het standbeeld, die echter, gelijk wij vernamen, door weinigen is kunnen gehoord worden, benevens eenige dichtregelen van den Lofredenaar bij het ontvangen van den gouden eerpenning, besluit dit schriftelijk gedenkteeken ter eere van den wereldberoemden RUBENS.

Proza en Poëzij. Verzameling van verspreide Opstellen en Verzen. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1840. *In gr. 8vo.* 170 *bl. f* 2-20.

Wij vinden in het bundeltje: *Verspreide Opstellen van* HILDEBRAND en stukken van NICOLAAS BEETS. Eene zonderlinge onderscheiding, waarvan Rec. het doel niet begrijpt. Dat de *Camera obscura* met eenen *pseudonym* in het licht verscheen, kon Rec. zich zeer goed voorstellen; ja, hij zou het zeer onverklaarbaar geacht hebben, indien het *incognito* strenger ware bewaard geworden; daartoe gaf het boek zelf en de betrekking van den Schrijver reden genoeg. Maar wat het volhouden van dien naam van HILDEBRAND hier beduidt, waar andere stukken den naam van BEETS zelven dragen, betuigt Rec. niet te vatten.

Maar nog minder begrijpt hij, wat den Schrijver moge bewogen hebben, om verscheidene dezer stukjes op nieuw te laten drukken. Zij hadden eene plaats gevuld in een onzer Maandwerken, maar bezitten niet die waarde, dat ze nu nog eens weder het licht moesten zien, en de meesten staan volstrekt niet op gelijke hoogte met de stukken van HILDEBRAND in de *Camera obscura*. De groote verdienste van dat boek was natuurlijke teekening, losse, geestige stijl. Vele stukken, die wij hier vinden, zijn daarentegen gekunsteld en gezocht, overdreven en *paradox*. HILDEBRAND had beter gedaan, ze aan de vergetelheid over te laten.

Het eerste stuk, dat hier voorkomt, heet *Vooruitgang*. Waarom vooral dit stuk op nieuw uitgegeven? De Hoogleeraar GEEL heeft, in de Voorrede van zijn: *Phantasie en Onderzoek*, eene scherpe, maar welverdiende *persiflage* van dit stukje gegeven, en Rec. weet niet, waaraan hij het moet toeschrijven, dat de Heer BEETS heeft kunnen besluiten, om

dat prulwerk op nieuw te laten drukken. Waarlijk, men moet wel onmatig groote gedachten hebben van alles, wat men opstelt, wanneer men, na zulk eene ernstige hekeling, andermaal het gehekelde in het licht geeft! Zoo min bij de herlezing als bij de vroegere lezing wilde *Voorwitgang* Rec. bevallen.

Niet beter komt Rec. voor het tweede stukje in dezen bundel: *Het Water*. Daar is eene onnatuurlijkheid, eene gezochtheid, een jagen naar aardigheid in dat smalen op het ijs, hetgeen Rec. hindert, en dat waarlijk niet het echte *humor* is. Dat eeuwige aardig *willen* zijn! Die zucht, om *paradoxen* te stellen! Wat kunnen zij dikwijls geestige Schrijvers, zoo als HILDEBRAND inderdaad is, weinig geestig doen worden!

Beter bevielen Rec. de beide volgende proeven: *Begraven*, en: *Eene Tentoonstelling van Schilderijen*. In het eerste is ook hier en daar wel wat overdrevens, maar daarbij veel goeds, somtijds treffends; het laatste is in den goeden trant van HILDEBRAND en herinnert tooneelen uit de *Camera*. Jammer, dat wij daarna weder komen tot een stukje, waarin de gezwollenheid en gezochtheid heerscht, die Rec. vroeger berispte; jammer vooral ook, omdat het tevens de bewijzen oplevert, hoe BEETS de taal meester is, en met welk eene kracht hij stellen kan; maar dat hij zich daarom ook wachte voor klinkende en brommende woorden, die behoeft hij niet. Is het wel juist, als bl. 67 gezegd wordt: »het was Gods geest, op aarde nedердalende in het ruischen van een geweldig gedrevenen wind!". LUCA's spreekt van een gelnid *als* van eenen geweldig gedreven wind; maar dit *als* (ὡς) duidt juist aan, dat het geen wind was, schoon het gehoorde nergens beter bij te vergelijken was, dan bij het geluid van geweldigen wind.

Wij komen tot het laatste en merkwaardigste der prozastukken, *de zwarte Tijd* geheeten. Het is eene soort van *recantatio*, een zelf uitgesproken vonnis over den verkeerden geest, waarin des Dichters vroegere stukken zijn vervaardigd. Het is eenigermate eene belijdenis, dat de sombere en zwaarmoedige toon, die daarin heerschte, onnatuurlijk en gekunsteld was. Er is wel eene verdediging bijgevoegd; maar het dwaze, het gevaarlijke, het onbetamelijke van die stemming wordt toch te regt aangewezen. Mogt het een woord zijn, dat ingang vond bij onze jonge

Dichters! Maar in dat stuk is toch ook weder veel, dat Rec. hinderde. Omdat de Heer BERTS cum suis dwaas genoeg was, om zonder reden, zonder dat dit wezenlijk in hunne ziel lag of door hunne omstandigheden veroorzaakt werd, den zwartgallige uit te hangen, of liever BYRON na te apen, omdat die toen in de mode was, heeft hij daarom regt, om met verachting van den *Engelschen* Dichter te spreken, en omdat hij zelf moet bekennen, dat die zwartgallige somberheid bij hem gemaaktheid was, haar bij dezen ook als zoodanig uit te krijten? BYRON was een groot, een zonderling, ongelukkig Genie, en het is een ergerlijke eigenwaan, die den *Engelschen* Dichter met zichzelven als op ééne lijn wil stellen. Wij zouden den Schrijver raden, eens te lezen, wat ULLMANN, in de *Studien und Kritiken*, in zijn voortreffelijk stuk: *Ueb. d. Cultus d. Genie*, over BYRON gezegd heeft; hij zou hem en als mensch en als Dichter regtvaardiger beoordeelen. Kan BYRON het helpen, dat hij zoo vele ongelukkige naapers gevonden heeft, en dat deze zich zelve daardoor bespottelijk hebben gemaakt? Hij heeft zich en zijnen trant nooit als voorbeeldig aangeprezen, en waarschuwde meermalen tegen het verkeerde, dat hij zelf in zijne manier erkende. Maar die verkeerdheden worden door zoo vele voortreffelijkheden bij hem opgewogen! Moesten onze jonge Dichters eens afstand doen van al de schoone verzen, die zij van hem geleend hebben, en waarmede zij als hunne eigene pronken, wat zouden zij menige veer moeten laten varen, van welke de minste menschen vermoeden, dat zij geleend is!

Op dit stuk volgen *verspreide Verzen*. Er zijn daaronder, die gerust aan de vergetelheid hadden kunnen worden overgelaten, maar ook anderen, die wezenlijk fraai zijn. Onder de oorspronkelijken bevielen Rec. vooral *Rijmelarij* en *Verjaarvaarzen*. Het eerste is kunstig en gemakkelijk gedicht, en mag als eene gelukkige proeve in deze soort van voetmaat worden beschouwd. Van de vertalingen verdienen verscheidenen met regt haré plaats.

Het oordeel van Rec. over dit bundeltje is dus niet geheel gunstig. Hij erkent gaarne, dat hier en daar goeds, ja zelfs voortreffelijks wordt gevonden; maar er is veel kaf onder het koren. De Heer BERTS loopt gevaar, dat hij tot de dwaling vervalle, alsof alles, wat uit zijne pen vloeit, onverbeterlijk is en gedrukt moet worden; eene dwaling, die

lem op den duur zijnen welverdienden roem zou kunnen kosten. Daarvoor beware hem goede smaak, en vooral ook strenge zelfbeoordeeling!

De Uitgevers verdienen lof voor de nette uitvoering van dit bundeltje.

Navolgingen van WILLIAM COWPER *en anderen. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1840. *In gr.* 8*vo.* 83 *bl. f* : - 90.

Dit bundeltje verschijnt zeer eenvoudig en zonder eenigen ophef. Het beveelt zich niet door uiterlijk vertoon of bijzondere netheid van uitvoering aan. Geen woord dient tot voorberigt, of geeft eenig uitsluitsel aangaande den Vertaler of de keuze der vertaalde stukken. De meesten zijn uit het *Engelsch* van COWPER en van JOHN GAY, beiden aan elken beminnaar der *Engelsche* letterkunde genoeg bekend, beiden in hunne soort goede Dichters, ofschoon hun dichttrant voor den tegenwoordigen smaak misschien wat verouderd is.

Of nu deze vertalingen geschikt zijn, om dien smaak weder op te wekken, daaraan zou Rec. nog al twijfelen. De Vertaler heeft niet de noodige gemakkelijkheid en losheid van versificatie. Hij is door maat en rijm nog te veel gebonden, om eene aangename lektuur te leveren. Die aanmerking is bijna op alle stukken toepasselijk. Eene enkele proeve ten bewijze uit de bekende *Elegy on a country Churchyard.*

»Eene achtbre stilte heerscht, *door dooden niet gestoord,*
»Een enkle kever slechts gonst, *dwarlend*, sombre zangen,
»Slaapwekkend als 't *geklank*, dat in de verte smoort.
»Slechts van den ouden burgt, *ginds met klimop* omgeven,
»*Klaagt peinzend aan de maan een uil vast over mij,*
»Die *nadren durf zijn erf*, voor *schending* hem doe beven
»*Van jaren onverdeelde en doodsche heerschappij.*"

Van dien aard is het meeste, dat hier gevonden wordt, soms wat beter, soms nog wat minder, maar meestal niet gelukkig genoeg, om de uitgave waardig geacht te worden. De Vertaler heeft daarom wijselijk zijnen naam verzwegen, en zal waarschijnlijk niet veel aanmoediging vinden, om spoedig op nieuw voor het publiek op te treden. Rec. kan

hem daartoe ook niet aansporen. Hem ontbreekt, ook in het werktuigelijke der kunst, nog te veel.

De Hallig, of de Schipbreukelingen op het Eiland in de Noordzee. Wandelingen op het godsdienstige gebied in het modekleed der Novellen. Door J. C. BIERNATSKI, *Predikant der Evangelisch-Lutherscbe Gemeente te Friederichstad aan de Eider. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen, bij* M. Smit. 1839. *In gr.* 8*vo.* 304 *bl. f* 3 - :

De bruine Knaap, of de Gemeenten in de verstrooijing. Een Verhaal van denzelfden. Uit het Hoogduitsch. Te Deventer, bij J. de Lange. 1839. *In gr.* 8*vo.* 348 *bl. f* 2 - 90.

De Schrijver dezer beide werken is een man, die zich door *de Geloofswegen* ook bij ons bekend gemaakt heeft als iemand, wien het niet ontbreekt aan warm gevoel voor het Evangelie, dat hij verkondigt, en die, om zulks ook in ruimeren kring dan zijne gemeente te doen, het voertuig van den Roman — het modekleed van onzen leeftijd — bezigt. Bij de aankondiging van het pas genoemde werkje (*) gaven wij niet onduidelijk te kennen, dat wij ons met dien vorm tot het behandelen van Godgeleerde vraagpunten niet best konden vereenigen. Ons dacht en dunkt nog, dat de Godgeleerdheid (of, om een hier beter voegend woord te bezigen, de Godsdienstleer) geen onderwerp is, om in het kleed van den Roman te steken; dat haar dit gewaad niet past; dat het evenzeer beneden haar karakter is, als het der waardigheid van de Geschiedenis zou te na komen, die op eene grappige, boertige wijze te willen onderwijzen. *Tout genre est bon, quand il est bien appliqué*, behelst wel veel waarheid, maar is in dit opzigt niet van zoo algemeene toepassing. Dit een en ander maakte, dat Rec. juist niet met de gunstigste vooringenomenheid deze twee boeken ter hand nam. En derzelver lezing heeft hem geenen stap van deze zijne meening doen terugkomen. Waar de Schrijver zich op het gebied der Godsdienstleer, of ook wel hier en daar op dat der eigenlijke Godgeleerdheid begeeft, daar bevalt hij

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1839, bladz. 371.

ons het minste. En dat minder nog om den vorm — want ook BRETSCHNEIDER's voortreffelijke *Hendrik en Antonio*, om geene anderen te noemen, is een Godgeleerde Roman, schoon in eenen geheel anderen smaak — dan om de stof. Wij moeten ons hieromtrent duidelijker verklaren. De beschouwingswijze van het Christendom, welke de Schrijver voordraagt, houden wij niet voor die, door welke hij hetzelve aanprijzen zal aan dezulken, die door het Romanlezen zoo geheel zijn verwend en verlamd, dat men slechts door *dit* voertuig zich den weg tot hunne overtuiging banen kan. Indien men toch *bij* den Bijbel spreekt van zeker inwendig licht, van zekere hoogere medewerking tot overtuiging van de waarheid en waarde van het Evangelie, en zelfs wel dit laatste min of meer op den voorgrond plaatst, dan gelooven wij voor ons zelve, dat men nader is aan het afbreken dan aan het opbouwen, en dat in dit geval het modekleed van den Roman eerder verstrooit dan vergadert. Wij brengen slechts een paar plaatsen bij, deels ten betooge van het gezegde, deels om aan te toonen, dat de denkwijze van den Schrijver juist de helderste niet is, en althans niet vrij van *mysticisme*.

»Het regte verstand der Heilige Schrift verkrijgen wij eerst »van tijd tot tijd. Het zoude ons altijd een boek met zeven »zegelen blijven, indien de ervaringen van ons leven er niet »bijkwamen, en ons *openbaarden Gods openbaringen* (?) in »hare volheid, als woorden der waarheid en des heils. Door »het leven komen wij in de Heilige Schrift, en daardoor »wordt zij ons weder tot licht en leven. Het bloote lezen »laat ons veelal in de donkerheid, zelfs daar, waar wij meenen helder te zien. Klop dan ook met uwe ervaringen en »met alles, wat u nog te wachten staat, aan deze heilige »poort: zij zal u opengedaan worden." *Hallig*, bladz. 138.

»Het Avondmaal is niet het *aandenken* aan de daad der »verzoening, dat telkens vernieuwd moest worden, maar het »is de verzoening zelve, die telkens vernieuwd wordt in den »gelooviger. De maaltijd des Heeren is Hij zelf, die zich op »nieuw aan mij geeft; ik ben het niet, die Hem mij op »nieuw geve. Zoo als de verlossing aan zijn ligchaamsleven »en levenseinde op aarde verbonden was, zoo is het Avondmaal niet alleen een geestelijk voedsel voor den geest, maar »eene aardsch-hemelsche spijs, waardoor wij de zijne worden »en Hij de onze wordt tot eene volkomene vereeniging." Het

lust ons niet, meer over te schrijven van eene *mystiekerij*, die op de volgende bladzijde zoo goed als tot volkomen onzin overgaat; maar hier wijst ook de Vertaler zijnen Schrijver te regt. Ald. bladz. 248.

Mogelijk hapert het aan ons, maar wij begrijpen de *theologie* van BIERNATSKI niet overal; b. v.: »Het »wij gelooven »allen aan éénen God" heeft nog nooit de band tot eene »duurzame gemeenschap gegeven, want tusschen het *wij* en »den *God* liggen het *gelooven* en het *éénen* als booze kruis»wegen in het midden." (*Bruine Knaap*, bladz. 188.)

Maar het is dan ook die scheeve en donkere voorstelling van het Christendom, welke wij afkeuren. Overigens moeten wij het veelzijdig genoegen betuigen, waarmede wij deze beide boeken hebben gelezen. Waar de Schrijver het gebied van zijn Godgeleerd *systema* verlaat en op dat der, gelijk de Vertaler van N°. 1 het niet oneigenaardig noemt, *aesthetisch-godsdienstige* schrijfwijze begeeft, daar zal men hem, ook behoudens verschil van gevoelens, met stichting volgen. En daaraan brengt niet alleen *dát* het zijne toe, dat de taal der hartelijkste overtuiging niet te miskennen is, maar ook het nieuwe, verrassende licht, waarin men velerlei zaken en denkbeelden geplaatst vindt. Daar is soms wel eens iets wonderlijks (hoe zullen wij het noemen?) in; maar dit laatste is ook doorgaans zoo naauw met het schoone en goede verbonden, dat men de weligo waterloten niet zou kunnen wegnemen, zonder het goede vruchthout tevens te schenden. Wij willen wederom éene plaats met eenige verkorting ter proeve mededeelen, en kiezen deze te liever, omdat zij ons voorkomt, een vrij naauwkeurig denkbeeld van het geheel te kunnen geven:

»Het geloof heiligt alles, al ons beminnen, werken, lijden »en hopen." (Zeer waar; maar nu de zonderlinge toepassing:) »Hebt gij tot hiertoe in den koopmansstand slechts »gewerkt om aardsch genot: gij zult dien stand nu in een »nieuw licht beschouwen. Het is deze stand, welke alle na»tuurlijke en kunstige grenzen tusschen de volken der aar»de afbreekt. Hij trotseert den verzengenden straal der »middagzon [een Germanismus voor *Zuiderzon*] en het ijs »der polen."

»Ja, viel HARPER hem in de rede, ook *wij* [kooplieden] »werken mede tot de geestelijke ontwikkeling des mensch»doms. Ik heb, sedert ik mij dit regt levendig heb voor-

»gesteld, van het lezen der schriften, welke den geest ver»heffen boven het ijdele en wereldsche, zonder morren kun»nen opstaan, om naar de beurs te gaan." [Goed gemeend, maar toch zonderling uitgedrukt!] »Wij bevorderen de »voortgaande verbroedering en het hoogere rijpen der vol»ken, terwijl wij hunne wederzijdsche vervreemding rusteloos tegenwerken, en daardoor ook de gevolgen dier ver»vreemding: wantrouwen, vijandige gezindheden," enz. »Hij »maakt door zijne balen tot een algemeen eigendom niet »slechts de voortbrengsels van iedere luchtstreek, maar ook »het geestelijk licht, hetwelk zonder zijne de wereld omvat»tende werkzaamheid slechts een klein gedeelte der aarde »zoude beschenen hebben."

»En, vervolgde HOLD, opent niet het koopvaardijschip aan »de Evangelieboden de anders vijandig gesloten kusten? — »Neemt den handelstand weg, en hoe verre is dan de tijd »nog af, waarin het heeten zal, één kudde onder één herder, één Heer, één geloof, één doop, één God en Va»der van allen. Onmiddellijk kunnen wij niet allen werken »voor het rijk van God, maar middellijk kunnen wij dit al»len. En willen wij ons werken, dat schijnbaar alleen het »naaste, het aardsche welzijn dient, veredelen en heiligen, »dan moeten wij daaraan die betrekking op het ééne noodige »weten te geven. In dit bewustzijn verrigt bij [de koop»man] blijmoedig zijn werk. Het is een werk Gods voor hem »geworden. Hij benijdt den priester niet meer zijn alleen »aan Goddelijke dingen toegewijd ambt. Hij is, gelijk deze, »een dienaar des Heeren, die daar wil, dat allen geholpen »worden aan alle einden der aarde." *Hallig*, bladz. 221 volg.

Dit moge dan al wat vreemd zijn ingekleed en voorgesteld, het zijn dan toch edele denkbeelden. En zoo verrast en boeit de Schrijver meestal, wanneer hij slechts zijn *kerkelijk stalsel* niet te luchten hangt. Met één woord: de *aesthetisch-ascetische* (om het zoo te zeggen) woorden van BIRNATSKI schatten wij oneindig hooger, dan zijne voordragt van hetgeen hij voor leer des Christendoms houdt.

De stijl is over het geheel zeer onderhoudend, hier en daar een weinig gewrongenheid uitgezonderd. In levendige beschrijvingen, die hier tot het »modekleed" behooren, behoeft de Schrijver voor geenen Romanschrijver *ex professo* uit den weg te gaan. Schitterende proeven daarvan zijn:

het leven op de *Halligs*, de storm enz. in N°. 1; de aanhef, de storm en het negerleven in N°. 2, om niet meer te noemen.

Ten aanzien van het »kleed" nu is het bij N°. 1 slechts een zeer dun gazen kleedje; met andere woorden: het romantische verhaal loopt er als een zeer fijne draad doorheen. N°. 2 daarentegen draagt een gewaad, dat niet alleen overal het ligchaam goed omsluit, maar ook zoo naauw daarmede vereenigd is, dat het niet zonder het afrukken van gedeelten van het laatste zou kunnen uitgetrokken worden. De gewone Romanlezer zou alzoo welligt N°. 2 voortrekken. Wij niet; er ligt over N°. 1 zeker waas van teederheid, wij weten het niet beter te zeggen, waardoor ook de *personen* ons hoeijen. In N°. 2 heerscht meerdere bedrijvigheid. De *Protestant, als zoodanig*, mag N°. 2 wel aandachtig lezen. Het is zeer verdraagzaam geschreven, maar bevat zeer belangrijke wenken tegen hetgeen in het *Romanisme* op den eersten aanblik roeren en streelen zou. Ook over andere onderwerpen (b. v. bladz. 225 over het kerkgezang) behelst het veel, dat behartiging verdient.

Van beiden is de vertaling goed, gelijk ook de uitvoering. En dat de Eerw. SWIERS de overzetting van de *Hullig* niet ondernam, ten einde het door den Schrijver (vóór *de Geloofswegen*) opgegeven doel bij ons te bevorderen, maar »om»dat de smaak hier op eene zeer goede wijze aan de Gods»dienst is dienstbaar gemaakt," zulks bewijst even veel voor 's mans doorzigt als voor zijn hart.

Wij wenschen voorts aan deze beide boeken lezers met een oordeel des onderscheids.

Zedig-vrijmoedige Bedenkingen tegen een, in gerucht zijnd, Concordaat tusschen Z. M. WILLEM II *en den Pauselijken Stoel. Derde Druk. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1841. *In gr.* 8*vo.* 26 *bl.* f : - 25.

Het Concordaat. Een woord van opwekking aan de Protestanten in Nederland. Te Amsterdam, bij J. Müller. 1841. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* f : - 10.

Deze beide stukjes betreffen een dezer dagen veel besproken, in zichzelf merkwaardig, om de mogelijke gevolgen

gewigtig onderwerp: het kan dus nuttig zijn, dat hetzelve ook schriftelijk voor het Publiek behandeld worde, om de gedachten en gevoelens daaromtrent te leiden, vooral van de genen, die op het al of niet tot stand brengen van de bedoelde zaak invloed kunnen hebben; mits evenwel dat die behandeling met gematigdheid geschiede, en wel door iemand, die zich daartoe niet met ongewasschen handen begeeft. — Zoodanig iemand vindt Referent vooral in den Schrijver van N°. 1, in wien hij, zoo hem niet alles bedriegt, eenen zeer bekenden, door en door kundigen, door zijne kerkelijk-historische schriften zijne bevoegdheid in dezen overvloedig bewezen hebbenden Schrijver, wien het in zijnen ouderdom nog niet schemert, meent te herkennen. — Over het al of niet wenschelijke van een Concordaat zegt hij, bl. 2: »Ik heb dat getoetst aan drie vragen: *Is het »noodig? Is het raadzaam? Is het voor den Koning voeg»zaam en oorbaar, bijzonder bij den aanvang zijner Rege»ring?* Van welk toetsen bij mij de uitkomst geweest is: »Neen! het ware niets goeds, veeleer in groote mate ver»derfelijk; het is niet te wenschen, maar te vreezen en te »schuwen." — Ref. zal de punten van deszelfs betoog, zoo veel mogelijk met de eigene woorden, kortelijk trachten aan te wijzen, de lezing en overweging van het betoog zelf allezins aanbevelende. I. »*Is het noodig?*" Om het Concordaat van 1827? Doch dit was voor ons Koningrijk, zoo als het toen zamengesteld was; maar daar die zamenstelling ophoudt, vervalt ook het daarop gegronde Concordaat, dat zelfs Koning WILLEM I nooit ten uitvoer gelegd heeft. Van wege de Roomschkatholieke Kerk zelve dan? Voorzeker »niet van wege gebrek aan orde in hare inrigting, of aan »gepasten sieraad en luister," want dit een en ander bezit zij; »noch ook van wege de orde en rust in haarzelve," want het Koninklijk gezag, ondersteund door de goede gezindheid harer Priesters, zal deze wel weten te handhaven. — II. »*Is het raadzaam?*" Neen! want 1. aan zulke verdragen met den Pauselijken Stoel is, blijkens de ondervinding, doorgaans eenige onzekerheid en later veranderde uitlegging eigen. 2. De kosten ten gevolge daarvan zouden niet gering, en thans vooral ongeraden zijn. 3. Er is veel meer gevaar voor botsing tusschen de kerkelijke magt, die dan, als Bisschoppelijke, de handen meer vrij en onafhankelijk hebben zou, en de staatsmagt, welke laatste, althans in ons

Land, niet altijd groot genoeg zou kunnen zijn, om het kwaad, dat uit de eerste ontstaan kan, te weren. — III. »*Is het voor den Koning voegzaam en oorbaar, bijzonder bij dan aanvang zijner Regering?*" Neen! onwaardig, schadelijk, verderfelijk! 1. Het past niet, dat Z. M. in zijn Rijk bevelen en toelatingen van den Paus van *Rome*, alsof die Opperkoning ware, late uitgaan, en zijn Koninklijk gezag, in menige aanstelling, den Bisschop in zijn Seminarie toegestaan, ten eenemale prijs geve. (Wanneer de Schrijver hier bij tegenstelling de aanstelling van de Theologische Professoren der Hervormden, (aller Protestanten) als »van den Koning uitgaande," vergelijkt, dan zij het Ref. vergund hierbij op te merken, dat die aanstelling toch in de eerste plaats van de voordragt der Curatoren van de Akademiën en Athenaën uitgaat, en dus, even als die der Hoogleeraren in andere Faculteiten, meer uit een wetenschappelijk oogpunt moet beschouwd worden.) — 2. Het past Z. M., als belijder van de Hervormde Godsdienst, niet, bij het sluiten van een Concordaat met den Paus, den persoon en het aanzien van een' Roomschkatholiek te vertoonen. (Dit zou Ref. niet gaarne durven zeggen: Z. M. erkent hem daarmede niet anders, dan als Geestelijk Opperhoofd van het Roomschkatholiek Kerkgenootschap; maar evenwel, ook als zoodanig, dit geeft Ref. toe, heeft het weinig voegzaamheid, over het Z. M. toekomend staatsgezag en toezigt op deszelfs inwendige belangen met een' vreemd' Vorst te gaan transigeren.) — 3. Het zal, bij den aanvang van Zr. Ms. regering, een' meestal ongunstigen indruk maken. *a.* Het herinnert wederom eene mogelijke, maar door *Noord-Nederland* niet gewenschte vereeniging met *België*, om welke wille het Concordaat van 1827 eigenlijk gemaakt was. *b.* Het zal aan menige Roomschkatholieke Kerkelijken, ja aan duizenden Roomschkatholieke Leeken, vooral in onze koopsteden, tot zeer klein genoegen; zoo niet tot misnoegen zijn; (zoo als reeds, voegt Ref. er bij, de ondervinding, in 1827, bij niet weinige Geestelijken en Leeken, zelfs in *Noordbraband*, geleerd heeft) en zoo is het ook thans reeds: »menige andere »Roomschkatholieken zwijgen," zegt de Schrijver, bl. 22, 23, »zijn over de nieuwe zaak zelfs bekommerd; en de »Protestantsche Kerk, drie vijfde gedeelten van het Noord»Nederlandsche Volk uitmakende, en gewis het aanzienlijk»ste, beschaafdste, en rijkstgegoede gedeelte is — te on-

»vrede, diep bedroefd, bang bekommerd. *Amsterdam* ver»bidt zich den Bisschop, en *Utrecht*, aldaar de burgerij en »menige der aanzienlijkste familiën van het Vaderland, schrikt »voor de gedachte, dat zijne beroemde Hoogeschool voor den »Bisschopszetel, (zoo al niet terstond, dan toch eenigen tijd »later) zou verbannen zijn!" — Met een kort vermaanwoord aan gematigd gezinden onder onze Roomschkatholieken, Kerkelijken en Leeken, eindigt de Schrijver, hen opwekkende; om, indien zij al eene Episcopale inrigting verlangen, deze volstrekt niet te verlangen door een Concordaat, maar door een door de Regering, gelijk bij de Protestanten, gegeven (Ref. zou liever zeggen, zoo als het waarlijk is, een van het wettig inlandsch Kerkbestuur uitgaand, en door den Koning gesanctioneerd) Reglement. — Moge dit welgeschreven stukje in handen van de zoodanigen komen, die op 's Lands hooge Regering invloed kunnen hebben! moge het door dezulken tot kennis en ernstige overweging van Z. M. zelv' gebragt worden; want, zegt Ref. met den Schrijver, bl. 24, »ook overdreven en zelfs weinig gegronde weêrzin (maar ge»heel ongegrond is deze voorzeker niet!) tegen eene nieu»wigheid, tot welke van geene zijde noodzakelijkheid dringt, »zoo die plaats heeft bij ver het grootere deel der onderda»nen, mag wel een groot gewigt hebben in het oog des Ko»nings, wien het immers lief is, weltevredenheid en genoe»gen te spreiden, die met edelen zin er zich op toelegt, om »door zijne Regering, terstond bij haren aanvang, zoo veel »in hem is, de harten in te nemen."

Om het gewigt der zaak heeft Ref. bij dit stukje wat langer willen stilstaan; maar des te korter kan hij nu over N°. 2 zijn, hoewel het een even goed oogmerk heeft. Immers dit is niet alleen na N°. 1 opgesteld, waaraan het billijk dezen lof geeft, (bl. 6) dat het »de zaak in al hare deelen »en aan alle zijden te beschouwen geeft;" maar het bevat ook onder eene andere, wel zoo gemakkelijke en behagelijke form dezelfde zaken, hoewel het er minder diep intreedt, en het levert daarenboven ook niets nieuws. — De Schrijver toont eerst groote bevreemding, dat men zich de bewuste zaak niet meer openlijk aantrekt. (Wie hij echter bedoelt (bl. 5) met »die ijveraars, die in de laatste jaren zoo zeer »gezwoegd hebben, om bijzonder in de Hervormde Kerk alles »te hervormen," betuigt Ref. niet te weten.) Eerst op bl. 9 komt hij tot de zaak in geschil, en toont achtervolgens, dat

de Koning, met het sluiten van een Concordaat, van zijne regten weggeeft; — hoewel Protestant, nogtans den Paus voor het Opperhoofd der Christelijke Kerk erkent; (doch men zie onze aanmerking op dit punt hierboven!) — de Protestanten vernedert, door meer toezigt op hen te houden; (het toezigt houden op de Roomschkatholieken zou nogtans kunnen bestaan, al ware het onder eene andere form: en heeft het Nederlandsche Hervormde Kerkgenootschap zich thans over het toezigt der hooge Regering meer te beklagen, dan in den tijd der Republiek, toen er op elke Provinciale Synode Commissarissen-Politiek tegenwoordig waren, eigenlijk ja *ne quid detrimenti caperet respublica*, maar men weet, met welk eenen grooten invloed; en toen plaatselijke Regeringen niet zelden, bij het ap- of improberen van beroepene Predikanten, eene souvereine magt uitoefenden?!) — verder, dat de Koning hierdoor de tevredenheid der Protestanten en hunne goede verstandhouding met de Roomschkatholieken zal storen; — groote nadeelen van de uitbreiding der Pauselijke magt doen vreezen; — en wat de Roomschkatholieken zelve betreft, niet noodig heeft dit te doen. (Wat het hiertoe doet, (bl. 19) te vragen, waarom de Leeraars en Kerken der Afgescheidenen niet uit de openbare schatkist onderhouden worden, betuigt Ref. niet te begrijpen.) — Alles eindigt met eene opwekking des Schrijvers aan zijne landgenooten van verschillenden stand, om zich deze zaak aan te trekken. — Ref. vindt dan in dit stukje hoofdzakelijk dezelfde bedenkingen tegen het Concordaat, als in het eerstgemelde, en in dienzelfden geest zeer goede opmerkingen, maar in eene minder geleidelijke orde en met minder doorzettende kracht van bewijsvoering in het midden gebragt: doch wegens de groote zaak, die het op zijne wijze zoekt te bevorderen, en waarmede hij het in de hoofdzaak eens is, wil hij het gaarne aanprijzen aan degenen, die niet in de gelegenheid mogten zijn, om zich het andere aan te schaffen.

Het Leven en de Lotgevallen van JOHN DAVYS. *Naar het Fransch van* ALEXANDER DUMAS. *II Deelen. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1840. *In gr.* 8*vo.* 555 *bl.* *f* 5 - 40.

Onder de *Fransche* Schrijvers; die door aangenaamheid van

verhaaltrant uitmunten, behoort zeker A. DUMAS in de eerste plaats, en wanneer men een verhaal of roman van hem in de hand neemt, is men zeker eenige genoegelijke oogenblikken door te brengen. Het eerste gedeelte van dezen roman vooral verdient in dit optigt hoogen lof, en met onverminderd genoegen las Rec. de hoofdstukken, die den vader van den held en de opvoeding van JOHN DAVYS zelven betreffen. In het latere gedeelte is veel, wat hem minder geviel. Er is eene zekere zucht tot navolging van MARRYAT zigtbaar, en reeds de *Fransche* beoordeelaars hebben DUMAS doen gevoelen, dat hij op zee niet overal te huis is. De geschiedenis is ook al te avontuurlijk en loopt te ijselijk af, hetgeen de aanvang weinig vermoeden doet. De belangstelling wordt overigens meestal geboeid en door beschrijvingen en verhalen levendig gehouden. De invoering van BYRON en PEEL, in eenen roman als deze, zal wel geen bijval verdienen. Maar, schoon Rec. dus wel aanmerkingen heeft op dit boek, en zelfs groote, zal het toch voor velen eene aangename lektuur opleveren; het verdient daartoe ook wel aanbeveling, al is er op het gedrag van den held vrij wat te zeggen. — Het vignet is niet gelukkig uitgevallen.

Het Oordeel der Wereld, een Herrhuttersch Verhaal. Naar het Hoogduitsch van L. J. HUBER. *Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1839. *In gr.* 8*vo.* 97 *bl.* *f* 1-20.

In de Broedergemeente te *Zegenberg* leeft een rijk en aanzienlijk man met zijne echtgenoot, welke vroeger zijne huishoudster was. Bij de kinderen der wereld staat dit paar niet ter goeder naam en in geringe achting. De Heer VON SCHONEICH — zoo redeneert de menigte — heeft het leven genoten, tot dat eene slimme deern het juiste tijdstip, waarop hij, minder vatbaar of geschikt voor genot, zijns ondanks van de zonde afscheid nam, tot haar voordeel wist te kiezen. Ter aanvulling der opene vakken in dergelijk verhaal behoeft men geene oorkonde, maar slechts eenen geringen graad van wereld- en menschenkennis. — Wanneer echter dit verhaal eens gansch anders zamenhing? Wanneer die aanvulling van hetzelve eens zeer eervolle omstandigheden en zaken verborg? Wanneer de schijnbaar onbeduidende vereeniging dezer menschen eens het resultaat ware van menigen, onbekenden, stillen strijd,

in welken eenvoudige vrouwelijke deugd en ware heiligheid des harten beproefd en geoefend worden? terwijl menige schitterende gebeurtenis slechts het gevolg van nietige beginselen of armzalige aanleiding is!"

Wij kunnen de strekking van dit werkje niet duidelijker aantoonen, dan door deze plaatsing van deszelfs aanvang. Het verhaal zal dan voornamelijk het dikwijls onregtvaardige van het zoogenaamde oordeel der wereld moeten bewijzen. Debora, de heldin des verhaals, een onschuldig meisje, laat zich een verwaand kind, van hetwelk men haar beschuldigt de moeder te zijn, opdringen. Zij neemt dit kind met moederlijke liefde aan. Ofschoon zij nu in het oog der wereld nooit, ten aanzien van het op haar rustend kwaad vermoeden, geregtvaardigd wordt, geraakt zij negtans tot een voordeelig huwelijk. — Dit verhaal luidt vrij onwaarschijnlijk; en het overdrevene in Debora's handelwijze maakt ook hare onschuld en reine godsvrucht minder geschikt, om als een voorbeeld ter navolging een' heilzamen indruk te maken. Tot het volledige der verdichting had ook de geboorte van het ondergestoken kind opgehelderd moeten zijn, en zóó de onschuld van Debora aan het licht moeten komen. Voor het overige is het verhaal onderhoudend. Zonder partijdige vooringenomenheid met de Hernhuttersche Broedergemeente, heerscht in hetzelve een godsdienstige geest, en daar, waar het onwaarschijnlijke, waarvan wij spraken, minder in het oog valt, wekt het lot der zwaar beproefde Debora voorzeker bij den gevoeligen lezer eene levendige belangstelling op.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden. Iste Deel, IIde Aflevering. Te Gorinchem, bij* J. Noordtyn. *In gr. 8vo. bl.* 145—304. *f* 1-50.

Bij de aankondiging van de tweede Aflevering dezes nuttigen en met groote naauwkeurigheid uitgevoerden Woordenboeks willen wij geacht worden alles ter aanprijzing te herhalen, wat van de eerste Aflevering gezegd is. De onderhavige begint met *Amersfoort* en eindigt in *Appingadam*, bevattende dus het belangrijke artikel *Amsterdam*, 83 bladz. beslaande, en vrij naauwkeurig, bij de grootstmogelijke beknoptheid,

bewerkt. Wij noodigen onze Lezers zeer aan tot inteekening op dit belangrijke werk, zoo daartoe nog gelegenheid bestaat. De geachte verzamelaar vergunne ons een paar aanmerkingen, ten blijke der naauwkeurigheid, waarmede wij gelezen hebben.

Waarom bij de Doopsgezinde kerk niet gezegd, dat in dezelve de eigenlijke werkzaamheden der algemeene vergadering *Tot Nut van 't Algemeen* plaats hebben?

Bladz. 209 leest men, dat het Genootschap *tot zedelijke verbetering der Gevangenen* 5000 leden, en het Bijbelgenootschap 1000 leden telt. Als hier geene drukfout schuilt, is, zonder dat dit gezegd wordt, het eerste ongetwijfeld algemeen; het laatste alleen tot *Amsterdam* betrekkelijk.

Bij de beroemde *Amsterdammers* hadden wij den overleden Hoogleeraar FRANSEN VAN EGK liever onder de Godgeleerden, dan onder de Nederduitsche Letterkundigen genoemd gezien. GERBRAND ADRIAANSZ. BREDERODE moet zijn BRERERO, en JERONIMO BOSCH, DE BOSCH.

Bladz. 265. »*Anem* vindt men in eenen brief van het jaar 1767 *Aenhas* gespeld." Het jaartal is zonder twijfel eene drukfout.

Bladz. 277. Dat de meekrap bijna uitsluitend door ingezetenen van het eiland *Tholen* en voornamelijk door *St. Annalanders* bewerkt wordt, is den verzamelaar geheel bezijden de waarheid berigt.

Beknopt aardrijkskundig Schoolboek voor de Nederlandsche Jeugd, volgens de nieuwste landverdeeling, door J. VAN WIJK, Rz. Vijfde, vermeerderde en verbeterde Druk. Te Zutphen, bij W. J. Thieme. 1839. *In kl.* 8*vo.* 468 *bl.* *f* 1-80.

Bijbelsch Leesboek, bevattende een uittreksel der geschiedenissen, voorkomende in de Boeken des O. en N. Verbonds, woordelijk overgenomen uit de gewone vertaling des Bijbels. IX Stukjes. Bij denzelfden. In 12*mo. Te zamen* 759 *bl.* *f* 2-25.

Beide werkjes vorderen slechts korte aanmelding. Het eerste is van eenen man, die zich sedert lang in het vak der Aardrijkskunde eenen gevestigden roem verwierf. Het werkje,

welks algemeen vertier genoeg uit de noodzakelijkheid eener *vijfde* uitgaaf blijkt, is bij deze vermeerderd en verbeterd. De kaartjes zijn weggelaten. Vroeger was men niet zoo van goede en goedkoope Atlassen voorzien, als thans. Deze besparing van kosten draagt onze volle goedkeuring weg. Vreemd en jammer is het, dat op zijne plaats het gansche Vorstendom *Lichtenstein* (het is dan ook een Vorstendommetje, om gemakkelijk over het hoofd te zien!) is vergeten, zoodat het nu onder de *Errata* staat.

Van het Bijbelsch Leesboek (welks aanleg genoeg kenbaar is uit den titel) zijn de afzonderlijke stukjes ook afzonderlijk te bekomen. Als het gedaan moest worden, zouden wij al niet beter weten te kiezen, dan de vervaardiger gedaan heeft; ofschoon wij niet alleen de vele zaken en uitdrukkingen, die hier zijn weggelaten, maar ook den stijl des Bijbels, voor de jeugd (namelijk voor kinderen) minder gepast achten. Voor iets ouderen echter kan het werkje dienen. De uitvoering is goed, en de vervaardiger heeft wèl gedaan met de spelling te verbeteren.

Friesche Volksalmanak. VIde Jaar. Te Leeuwarden, bij L. Schierbeek. *f* : - 75.

Almanak voor Dienstboden. IIde Jaar. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. *f* : - 50.

Deze beide Jaarboekjes, bereids gunstig bekend, en waarvan ook deze jaargangen met genoegen zullen ontvangen worden, kondigen wij hier nog met een woord aan, en wijken alzoo eenigzins af van onzen aangenomen regel; daarom, dewijl het bij toeval is, dat geen verslag van dezelve bij dat der andere Almanakken is gegeven. Het slotverhaal van N°. 2, ofschoon betrekkelijk wel wat lang, staat hier bijzonder op zijne plaats. De *Fries* is regt provinciaal. Hier en daar mogt men met regt verlangen, dat aangenaamheid van vorm zich meer aan belangrijkheid van stof paarde.

BOEKBESCHOUWING.

Waarom staan de namiddag-kerken zoo ledig? Wat is de oorzaak van den grooten tegenzin (,) die (dien) vele Protestanten tegen den Heidelbergschen Catechismus toonen? Een Gesprek tusschen drie hervormde Evangeliedienaars. Door O. G. HELDRING. *Gedrukt voor rekening van den Schrijver. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1841. *In kl.* 8*vo.* 36 *bl. f* :-25.

Dit kleine boekje is, naar het inzien van Rec., een hoogst bevreemdend, bedroevend, ja ergerlijk verschijnsel in onze dagen en in ons Vaderland. Daar de Schrijver in de laatste jaren op allerlei wijze getracht heeft zijnen naam als zoodanig bekend te maken, en die bekendheid den schadelijken invloed van dit geschriftje ligt zou kunnen bevorderen, acht Rec. zich verpligt, zijne afkeuring van en waarschuwing tegen hetzelve door een overzigt van den inhoud te staven, en alzoo meer ruimte, tijd en aandacht voor zijne beoordeeling te vergen, dan het boekje op zichzelf zou verdienen.

De drie personen, die hier sprekende optreden, worden niet alleen op den omslag, die tevens voor titel dient, »*Hervormde Evangeliedienaars*" genoemd, maar ook op de eerste bladzijde worden hunne voornamen gespeld en daarachter gevoegd »*Predikanten.*" Dat is wel eenigzins vreemd, daar het eer aan een komediestukje doet denken, maar het is nogtans geen overbodige voorzorg. Ds. HELDRING heeft misschien zelf duister gevoeld, dat men uit de redenen zijner sprekers hen bezwaarlijk als *Predikanten* en nog moeijelijker als *dienaren van het Evangelie* zou erkennen, en dus teregt zulks vooraf uitdrukkelijk en bij herhaling aangewezen. Eene gehoorde intreepreek geeft al dadelijk een' dezer mannen aanleiding, om over de in den namiddag ledige kerken te klagen. Dit verschijnsel

wordt reeds op de tweede bladzijde ingewikkeld toegekend aan of liever verwisseld met den tegenzin van velen in de Katechismuspreek, en die tegenzin blijft vervolgens het hoofdonderwerp der rede. Zij wordt eerst toegeschreven aan vele Predikanten, die, »met den adem van het ratio»nalisme bezield, eenen grooten afkeer van vele vraag»stukken hebben." Bl. 2. De zoodanigen kunnen dus niet als »ondervindingrijke Christenen" daarover spreken. Geen wonder, want »de tijd is nog niet gekomen, dat »men op onze Academiën slechts Hoogleeraren kiest, die »Christenen zijn, en onze gemeenten slechts Leeraren »plaatsen, die wedergeboren zijn." (!!!) Bl. 5. Waarom men dat niet doet, erkent *Gerlach* (de voorname spreker) niet te weten, (zeer naïf!) maar klaagt, dat men thans niet meer vordert van den Predikant, dan »een weten»schappelijk, grondig bestudeerd Christendom en eene ver»klaring van zedelijk gedrag, met de bijvoeging, *zoo ver* »*wij weten*," en verklaart zich een vriend van de onderteekening der Formulieren *als overeenkomstig* met den Bijbel. Bl. 6. Eene tweede reden van »de verachtering der »namiddag-godsdienstoefeningen," (volgens bl. 6) van »de »door velen verlorene belangstelling in den Catechismus" (volgens bl. 7) vindt *Gerlach* in »gebrek aan kennis *aan* »positief Christendom," (bl. 7) en klaagt over de treurige gesteldheid, waarin hij bij de »*huisbezoeking*" zijne gemeenteleden gevonden heeft. »Ofschoon de uitmuntendste »Leeraren hier elkander opvolgden, en er mannen onder »waren, die zelven catechiseer-boekjes in het licht gegeven »hebben, zoo kan ik niet ontveinzen, dat ik verreweg »(grootelijks) te leur gesteld werd over (door) den waren»lijken toestand der zaak ook bij de geringe verwachting, »die ik aangaande mijne gemeente had." (!) (Bl. 8.) De reden van die algemeene onkunde vindt hij daarin, dat het onderwijs van de Bijbelsche geschiedenis de stellige geloofsleer heeft vervangen, en dat bij de Examens (der Candidaten of Proponenten) nooit bijzonderlijk ondervraagd wordt over »die practische leerstukken, die vooral den weg ope»nen tot stellig geloof, als daar zijn: de aard der bekee-

»ring, de werking des heiligen geestes, het afsterven van »den ouden en opleven (ontwaken) van den nieuwen »mensch, de heiligmaking, de volkomene wedergeboorte »en wat dies meer zij"! (Bl. 9.) Eene derde reden van den tegenzin in den Katechismus wordt door *Egbert*, een' der andere sprekers, aangewezen in »het zoo zeer veldwin»nende beginsel, dat het dan toch eindelijk alles ter (!) »nederkomt op deugdbetrachting."

Tot een proefje van den stijl en redeneertrant, welke de Schrijver zijne zoogenaamde Evangeliedienaars doorgaande last bezigen, volge hier een gedeelte des gespreks:

»*Herman.* Maar vriend, het zij mij vergund hier dan »toch eene bedenking te maken. Gij zult mij toch wel »toestemmen, dat de leer der verzoening op zich zelve geen »mensch kan zalig maken. Ook niet het bloot geloof er »aan. Maar wel, hoe wij deze leer aannemen en of wij »goed aan haar beantwoorden.

»*Gerlach.* Het is dus in uwe oogen de wijze der aan»neming van onze zijde en het goed beantwoorden der ver»zoening, die u doet denken, dat de weg zij, waardoor »de mensch dezelve zich waardig maakt, en behouden wordt?

»*H.* Ongetwijfeld. Het geloofsleven, de dankbaar»heid, de liefde is onze verzoening. Christus dood is »daar, (!) om ons te verzekeren van Gods liefde, en in ons »hart zulke gevoelens op te wekken, als er noodig zijn, »om het welgevallen Gods te verwerven.

»*G.* Nu juist, het zijn dan de gevoelens, die gij koes»tert, volgens uwe stelling, die de redenen uwer zaligheid »zijn zullen, niet waar?

»*H.* Juist. Daarom hangt het *geheel daarvan af*, of »ik al dan niet zalig zal worden.

»*G.* Gij hebt dus voornamelijk Gods liefde in Christus »te kennen, dewijl deze de oorzaak dier gevoelens is, »niet waar?

»*H.* Dit is alles, waar het op ter (!) neder komt.

»*G.* Nu dan vriend! wanneer dit het geval is, wat be»kommert gij u dan nog om de leer van 's menschen ellen»de, om die van de geheele verlorenheid des menschelij-

»ken geslachts, van de offerhande des kruises, van de we-
»dergeboorte, van den Heiligen Geest, ja van de eeuwige
»zaligheid of verdoemenis; deze, daar gij u zelven de
»liefde Gods verwerven of waardig maken moet, zijn nu
»alle nevenzaken?

»*H.* Zij zijn ook alle minder van belang, en er is nog
»al wat voor en tegen te zeggen. (!!!)

»*G.* Juist vriend, en dit enkel, omdat gij geene vol-
»komene verzoening, geene geheele regtvaardigmaking in
»Christus stelt."

In dien trant gaat het gesprek voort. Het aanvoeren van den 23sten Zondag van den Heidelbergschen Katechismus en de verzekering van *Gerlach*, dat het oogenblik, waarin iemand tot de daar uitgesprokene overtuiging komt, dat was van zijne wedergeboorte, is dan ook genoeg, om den flaauwen *Herman* eensklaps tot de belangrijke erkentenis te brengen: »Vriend. Gij hebt mij daar een verschil doen
»zien, dat ik zelf vroeger nimmer zoo juist heb begrepen.
»Gij hebt regt: de wijze hoe, noch de waardigheid der
»aanneming zelve doen in dezen tot onze verzoening niets
»af; want het geloof is slechts het middel en enkele genade
»de weg. Ik beken het de gedachte van den catechis-
»mus is zeer diep en rein."

Doch Rec. kan alzoo niet voortgaan zonder te uitvoerig te worden. Men moet nogtans het vervolg der redenering over dit punt zelf lezen, om hare ongeloofelijke absurditeit te kunnen gelooven. Wie toch, al zijn hem de dwaze overdrijvingen der typologie niet vreemd, zou kunnen gelooven, dat hier geleerd wordt, »dat door het verzoen-
»deksel van de arke des verbonds, in welke de wet lag, en
»door de engelen Gods, die een geheel met dat deksel uit-
»maakten en met hunne blikken (oogen) op hetzelve schouw-
»den, als van nieuws (NB.) ons de heilige waarheid geopen-
»baard wordt, dat de engelen zelfs begeerig waren in het
»geheim door te zien, waardoor de wet op aarde én heilig én
»verzoend tevens zijn konde." Kan men het gelooven, als men niet zelf het leest, dat een man, wiens taak het is de H. Schrift uit te leggen, schrijven kan: »Gij hadt uwe

»oogen op het Heilige der Heilige, waar onze Heer een-»maal inging, toen Hij de offerhande Zijns ligchaams vol-»bragt," en alzoo beeld en beteekenis der zaak op eene onbegrijpelijke wijze verwarren, als had hij nooit gelezen, wat in hetzelfde hoofdstuk van den brief aan de *Hebreën*, dat hem voor den geest dwarrelt, (IX: 24) te lezen staat: *Christus is niet ingegaan in het heiligdom, dat met handen gemaakt is*, enz. Wie lust heeft, leze de typologische spelingen, die op deze bladzijde verder voorkomen; de buitensporige vergelijking, welke de Schrijver vervolgens bezigt; de toepassing van Psalm CXXVII: 2, waar hij de verkeerde maar hem hoogst welkome vertaling: »Hij schenkt het, dien Hij lief heeft, *in zijnen slaap*," natuurlijk behoudt, enz. enz., waardoor hij zich den weg baant tot het bijbrengen van de vierde reden van tegenzin in den Katechismus, »het ongeloof, namelijk, aan de al-»geheele verlorenheid des menschelijken geslachts," uitgesproken in de bekende stelling, dat de mensch, van God afgevallen, *van nature geneigd is God en zijne evenmenschen te haten.*

Deze stelling wordt door *Gerlach* en *Egbert*, op grond van hunne eigene zielsgesteldheid, als waar erkend; nader bewezen door heenwijzing op de *ikheid*, als den afgod onzes tijds, en op het vergoden, dat »in onze dagen overal »de vensters uitschreeuwt." Zij doet *Gerlach* zeggen: »hoe in alle wereld" (een meermalen voorkomende Germa-»nisme van de ergste soort) »het mogelijk is, dat zoo vele »egoïstische deugdsmannen nog den catechismus kunnen »blijven prediken, is mij onbegrijpelijk"! waarop *Egbert* antwoordt: »Mij is het niet vreemd. Zij huldigen den »afgod der ikheid. Alle waarheid is onder deze gedachten »verzwolgen: zoo *ik* slechts blijve, verga dan, wat er verga! »Zoo ik slechts dezelfde standplaats, hetzelfde voordeel, »dezelfde eere genieten moge, dan verzinke het al in een »chaos, het is mij goed. Juist dit, dat wij het niet eens »weten, dat deze afgod op den troon zit, en hij overal »echter te voorschijn treedt, vooral bij hen, die in een »kerkgenootschap blijven, hetwelk ganschelijk met hunne

»denkwijze strijdt, bewijst mij te meer, dat hij de eigen»lijke vorst en vader dezer wereld geworden is." Bl. 19.

Op bl. 21 vinden wij eene resumtie van het gesprokene in deze woorden:

»*Egbert.* Vier dingen, vriend! beschouwden wij dus als »oorzaken van de ledige namiddag-kerken; vier dingen »staan den mensch ook in den weg, dat hij in den zone »Gods niet gelooft.

»1. Zijne hoogheid. 2. Zijne onverschilligheid. 3. Dit, »dat het kruis kennis der zonde eischt. 4. Dit, dat het »kruis zelfverloochening vordert.

»Ik meen deze vier dingen ook wel aangaande den te»genzin van zoo velen tegen den catechismus te mogen op»noemen, als oorzaak, dat dit boekske bij velen zoo »weinig in tel is."

Deze vier *dingen* worden vervolgens nog eens nader aangewezen, en daaraan wordt verbonden eene lofrede op de voorstelling des Evangelies zoo als die in den Katechismus voorkomt; eene lofrede meestal bij wijze van exclamatie en korte magtspreuken, die ten slotte *Gerlach* tot de uitroeping vervoert: (bl. 29.) »Dan zeg vrij: gij ledige »namiddag-kerken, zijt ledig geworden, omdat eene leer »zoo zwaar voor vleesch en bloed u daar verkondigd wordt," enz. (NB. u, kerken!!!) en hem tot het besluit brengt: »Ja mijn vriend, zeer sterk getuigen onze ledige namid»dag-kerken tegen den geest van het Protestantisme onzer »dagen," enz. (Bl. 31.)

Ds. HELDRING is echter de man niet, om alleen bij klagten zich te bepalen. Hij wil ook trachten »te her»stellen, wat zoo zeer verloren geraakt is." Schoon hij erkent, dat »het moeijelijk, ongeloofelijk moeijelijk zijn »zal, om het volk terug te voeren tot gindsche" (een zeer geliefkoosd woord bij dezen Schrijver) »zielsstemming, zoo »noodig om de namiddag-godsdienstoefeningen met lust bij »te wonen," geeft hij door *Gerlach* echter eenige middelen op, die hem »voorkomen in dezen het doelmatigste te »zamen te werken." Zij zijn:

»I. De huisbezoeking." Daarbij moet de Predikant »moedig en vast doorvragen en niemand ontzien, tot men »de menschen zelven overtuigd heeft, wij weten niets of »althans zeer weinig; hun dan de hoofdwaarheden mede»deelen, in korte steeds wederkeerende woorden, het liefst »in de taal van den catechismus." (!!!)

»II. De ledematen-catechizatiën, en wel deze geheel toe»gewijd aan onderwijs in de waarheden van den catechis»mus en wel naar aanleiding van denzelven."

»III. De afschaffing op de gewone catechisatiën van »alle leerboekjes over de positieve waarheden, en in plaats »van die het gebruik van het kort begrip en voor meer »gevorderden den catechismus zelven." (!!!)

Bij het bespreken van dit punt wordt tevens aangeduid, hoewel niet uitdrukkelijk gevorderd, dat ook in de scholen de Katechismus weer moet ingevoerd. Immers *Gerlach* zegt: »Eenmaal voorzag het Schoolonderwijs hierin (in »de kennis namelijk van den Katechismus.) — Dat is »vervallen. — Sedert de invoering van het nieuwe on»derwijs is het anders geworden. Sedert dien tijd is de »namiddag-godsdienst minder en minder bezocht. Zoo is »het. Wie weet of het niet nu juist is, dat de tijd is »gekomen, waarin ook dat veranderen zal? Wij wen»schen het zeer!"

»IV. Maar o, hoe gaarne zagen wij het ten vierde, dat »de zoo groote vrijheid ons thans bij het onderteekenen der »formulieren vergund, meer beperkt werd. Dan zou »althans het volgende geslacht zich meer eigenlijk moeten »toeleggen op de regte kennis van onze formulieren en »lithurgische (liturgische) schriften. Dan zouden velen of »terugdeinzen voor eene leer, die zij niet aannemen kon»den, of zich geheel met dezelve vereenigen. Dan ware »onze kerk wederom eene kerk!" Na het »aanstippen »van deze gedachte" eindigt de spreker zijn »vertoog" (NB. den man heeft vergeten, dat hij een gesprek heet te voeren) met den wensch, dat »menigeen in hetzelve, dat»gene moge vinden, wat hen met mij beweegt dien weg

»in te slaan, die voor het Koningrijk der hemelen ook on-
»der den vorm van het Protestantisme het nuttigste is."

Waarschijnlijk zal hier de lezer zich met den Rec. verheugen, aan het einde van het overzigt gekomen te zijn; maar hij zal dan toch tevens erkennen, dat Rec. dit verdrietige werk zich diende te getroosten, wilde hij niet, bij eene bloote vermelding van sommige punten en eene ongemotiveerde beoordeeling, van partijdigheid en onwaarheid verdacht worden. Wie toch zou den onbekenden Recensent alleen op diens woord geloven, wanneer hij alleen gezegd had, dat de Schrijver duidelijk toont volstrekt onbevoegd te zijn om voor het publiek de pen te voeren, daar helderheid en juistheid van gedachten, kennis zelfs van spelling, taal en stijl hem ontbreken. Immers is Ds. HELDRING in de laatste jaren zoo vaak als Schrijver opgetreden, en heeft hij getracht als Volksvriend, als Oudheidkundige, als Dichter, Belletrist, Humorist zich te doen kennen! Immers prijkt zijn naam in Jaarboekjes en Almanakken en voor werken van smaak! Het is zoo, lezer! maar Rec. verwijst u nu alleen naar de aangevoerde staaltjes van 's mans schrijfwijze, wel verzekerd, dat ieder bevoegd beoordeelaar overal tastbare blijken van verregaande onbedrevenheid in taal en stijl zal vinden, en met hem zal erkennen, dat men met de aanwijzing en verbetering derzelven bladzijden zou kunnen vullen. — »Maar zulk een man kan immers in deze niet onkundig zijn! Dat zal aan overhaasting, aan achteloosheid moeten toegeschreven worden!" — Dan zou de man eene onvergefelijke minachting voor zijne lezers aan den dag leggen en een niet minder hoog gevoelen omtrent zichzelven en het gewigt zijner denkbeelden. Doch neen, Rec. durft het vrijmoedig beweren en staande houden: een man, die helder en juist denkt, die onze taal, de beteekenis en kracht harer woorden kent, en eenig denkbeeld heeft van geregelde constructie en duidelijken stijl, hij *kan* niet alzoo schrijven, al ware hij ook door slaap bedwelmd of door de uiterste haast geperst. Hoe het daarmede bestaanbaar is, dat Ds. HELDRING tot de

Schrijvers van den dag behoort, laat Rec. aan het publiek ter verklaring over. Misschien zouden zijne vrienden, de Redacteurs der Almanakken, tot welke hij bijdragen levert, of de corrector zijner drukproeven, ook hier, gelijk helaas! zoo dikwijls, iets ter oplossing van dit raadsel kunnen bijdragen.

Het bovenstaand overzigt maakt, naar het inzien van Rec., het geven van eene beoordeeling overbodig. Wie toch ontdekt niet al dadelijk, dat de man over het verband der beide zaken, die hij behandelen wil, niet behoorlijk heeft nagedacht? Immers zou hij, bij eenig nadenken, terstond hebben opgemerkt, dat de tegenzin tegen den Katechismus niet de eenige reden zijn kan van de trage opkomst der gemeente tot de bijeenkomsten in den namiddag, *dewijl* datzelfde verschijnsel ook op te merken is bij de Lutherschen, waar over den Katechismus niet gepreekt wordt, en het bezoek der kerken van alle gezindten ook bij de avondgodsdienstoefeningen in het algemeen treurig afsteekt bij dat van den morgen. Neen, voor dit verschijnsel bestaan andere, althans meerdere redenen, wier onderzoek en aanwijzing niet onbelangrijk zijn zou, doch hier van Rec. niet kunnen verwacht worden. Doch het is blijkbaar de liefde voor den Heidelbergschen Katechismus en het verdriet over deszelfs minachting, die Ds. HELDRING geheel hebben bevangen, zijn oordeel verbijsteren, en hem de liefde doen vergeten, indien niet verliezen. Immers *hij* moet of verbijsterd en bevangen, of bekrompen en dom, of hatelijk en listig zijn, die zijne lezers wil doen gelooven, dat er geen midden bestaat tusschen het onbepaald geloof in den Katechismus en tusschen dat onbijbelsche rationalismus, hetwelk, zoo als hij zegt, van alles zwijgt, behalve van God, deugd en onsterfelijkheid, en alleen door eigene kracht en verdienste zalig meent te worden — of die beweren durft, dat voor hem, die gelooft, dat de dood van Christus ons van Gods liefde verzekert en door wederliefde en dankbaarheid ons met God verzoent, en vatbaar maakt voor het genot van de zaligheid; voor hem, zeg ik, »de leer van den H. Geest, van de eeuwige

» zaligheid of verdoemenis min belangrijke nevenzaken zijn, » waartegen nog al wat is te zeggen." (Bl. 11.)

Moge het echter onzeker zijn, waaraan het voordragen van zulke schandelijke leugens zij toe te schrijven: het gebruik van de bijbelplaatsen, in dit boekje bijgebragt, stelt het buiten twijfel, dat de Schrijver nog wel » op hetzelfde » standpunt staat, waarop de vaderen stonden," en geenerlei deel heeft aan de » exegetische vorderingen," van welke hij bl. 21 schimpend gewag maakt.

Even gereedelijk zal ook ieder 's mans bevangenheid en voorbeeldlooze ingenomenheid met den Katechismus erkennen in de middelen, die hij aanprijst, om deszelfs gesonken invloed te herstellen. Laat zich eene meer onbeschaamde vergoding van menschenwerk, eene meer volkomene terzijdestelling van de H. Schrift zelfs denken, dan daar gevonden wordt? En die man durft op het vergoden schelden, en herhaaldelijk van » den geest van het Protes- » tantismus" spreken! Kent hij dan Artikel 7 van de Geloofsbelijdenis niet? Of durft hij dat alleen van zijne onbepaald geloovige aanneming der Formulieren uitzonderen?

Allermeest duidelijk echter zal ieder nadenkende in dit boekje de bedroevende blijken zien van des Schrijvers eigenwaan, hoogmoed en liefdeloosheid. Onverbloemd toch wordt hier alleen hij als *Christen* erkend, die in denkwijze met den Katechismus, dat is met den Schrijver overeenstemt (zie bl. 5, 17, 12); terwijl zij, die van dezelve verschillen, en nogtans het leeraarsambt in de hervormde kerk blijven bekleeden, als de overgegevenste, laaghartigste egoïsten worden gebrandmerkt, bl. 19, en de ondergang van de beste gemeenten aan hen wordt geweten, bl. 13; gelijk dan ook dat verschil van denkwijze doorgaande en stellig aan zedelijk slechte oorzaken wordt toegeschreven, bl. 21 en verv.

Rec. behoort niet tot de zoo bitter en liefdeloos geschandvlekte ambtsbroeders van Ds. HELDRING. Het is dus geene persoonlijke grieve, die zijne diepe verontwaardiging gaande maakte. Maar wie, dien het Bijbelsch Christendom ter harte gaat, kan koel blijven bij zoodanig

ijveren voor een kerkelijk leerstellig Christendom, bij zoo onbepaalde aanprijzing van een onderwijsboek, dat, bij het onmiskenbaar goede, dat er in gevonden wordt, en bij alle geschiktheid voor het doel, waartoe het moest dienen, toch naar inhoud en vorm veelzins de kleur draagt van den tijd, waarin het geschreven is? Wie wordt niet geërgerd bij het zien van zoo verregaande onkunde, aan overmoedige stoutheid gepaard, bij het schendig lasteren van zoo vele eer- en achtingwaardige mannen? bij zulk een onbedacht en verderfelijk zaaijen van onrust in de gemeente van Christus den Heer?

Hoe ligt ware het, de door HELDRING zoo onhandig gebruikte wapenen tegen hemzelven te keeren, en, door hem te behandelen gelijk hij anderen behandeld heeft, hem, zoo niet in een verachtelijk, althans in een bespottelijk licht te stellen! Doch wij willen bedenken, dat hij niet geweten heeft wat hij deed, en hem alleen raden, om voortaan eerst na te denken, eer hij weer tot schrijven zich zet; maar bovenal, om, zoo hij tot zijne stichting nog iets anders dan den Katechismus leest, en nog soms het Evangelie, waarvan hij de dienaar zich noemt, inziet, dan toch vooral zijn oog te slaan op de Apostolische woorden *Romeinen* XIV: 4, 10, 22.

Het ware Christendom, van JOHANN ARND. *Op nieuw uitgegeven, en met eene ophelderende Inleiding en een Levensberigt van den Schrijver vermeerderd door Dr.* FR. WM. KRUMMACHER, *Gereformeerd Predikant te Elberfeld. Naar het Hoogduitsch. Iste Aflevering. Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1840. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* :-75.

Dat JOHANN ARND een achtingwaardig en voor zijnen tijd, in het begin der 17de Eeuw, verdienstelijk Zedeschrijver geweest is, die tot de beoefening van Christelijke godsvrucht en deugd zijne pogingen aangewend heeft, is bekend; maar of het noodig is, zijne schriften thans, in

de eerste helft der 19de Eeuw, op nieuw uit te geven, en van die uitgave, door den wegens zijnen mystieken onzin berüchten *Elberfeldschen* Predikant KRUMMACHER bezorgd, eene overzetting in onze taal in het licht te geven, dit is eene andere vraag, die Rec. niet bevestigend kan beantwoorden. Gaarne wil hij gelooven, dat ARND het met het ware Christendom regt goed meende, en dit niet slechts in veel weten en regtzinnig gelooven en uitwendigheden, maar boven alles in zulk een practisch Christelijk leven zocht, dat, uit de zuiverste beginsels voortvloeijende, ons, door de beoefening van ware deugd, tot navolgers van JEZUS en Gode gelijkvormig maakt: de afgeleverde bladen toonen genoeg, dat zulks de strekking van dit geheele werk is; en uit dit oogpunt beschouwd, zou Rec. het gaarne willen aanprijzen; maar of nu de gansche loop van deszelfs denk- en voorstellingswijze tot dit heilige doel voor onzen tijd nog berekend is, dit meent hij zeer te moeten betwijfelen. — Zonderlinge en zeer overdrevene denkbeelden en uitdrukkingen treft men hier allerwegen aan: b. v. »het beeld van God in den mensch bestaat in de gelijkvor»migheid van onze menschelijke ziel — aan God *en de H.* »*Drieëenheid*," bl. 9; — thans is »het beeld van God »*verloren*," bl. 12; en een weinig verder: »de mensch »heeft *God de eere geroofd*, daar *hij zelf God zijn wilde:* »hierdoor heeft hij *het beeld van God beroofd, daarvan* »*iet ontnomen, namelijk de volkomene erfgeregtigheid en* »*heiligheid;*" — »hij *zou, ware het hem mogelijk geweest,* »*God verdelgd hebben*," bl. 13. *Om de zonden van* ARND's *tijd* waren »*ellendige tijden, oorlog, honger en* »*pest ongetwijfeld te verwachten*," bl. 3; als wij die rampen zien plaats grijpen, »*dan hebben wij niet anders te* »*denken, dan dat het Gods toorn is*," bl. 88. Dat de Duivel in dit boek eene groote rol speelt, en bijna in elk hoofddeel, en in elk gebed, dat er achter staat, voorkomt, hierover zal men zich, naar het theologische systema van dien tijd, niet verwonderen. — Met de aanhaling van Bijbelplaatsen ziet het er somtijds ook al vreemd uit. De Kerk der ware Christenen zal niet alleen door het *klein*

kuddeken, LUC. XII: 32, bedoeld zijn, maar ook door het *kutken in den wijngaard*, enz. JES. I: 8, door den *enkelen tros druiven, na de nalezing*, MICH. VII: 1, »of »gelijk de *lieve* DAVID ze vergelijkt bij »eene *eenzame tor»telduive*, PS. LXXIV: 19, een *roerdomp der woestijn*, »een *steenuil in de wildernis*," PS. CII: 7!! (Ps. LXXIV en CII Psalmen van DAVID?!) Op haar ziet ook JOAN. XIV: 18: »*Ik zal u geen weezen laten*"! (zie bl. 49.) PHIL. I: 21 spreekt PAULUS wel van den natuurlijken dood; »*wie echter deze spreuk ook van den geestelijken »zondedood verstaat, begaat geen verkeerdheid*," enz.) (bl. 57); 2 COR. IV: 16 wordt door *den uitwendigen mensch, die verdorven, en den inwendigen, die vernieuwd wordt, de strijd tusschen vleesch en geest* bedoeld! (bl. 77). — Van zoete spelingen en zoogenaamde vergeestelijkingen, maar die niet anders dan voortbrengsels van valsch vernuft zijn, wemelt het hier en daar: men zie slechts bl. 31—34, 58—60, 70, 71. Wil men één staaltje voor allen, men hoore het volgende uit bl. 60: »GEN. XXIX: 17, 18, lezen wij: toen Jakob Rachel, »zijne schoone gemalinne, ten" (l. ter) »vrouwe begeerde, »moest hij eerst Lea nemen. Maar »Lea had teedere »oogen, doch Rachel was schoon van gedaante en schoon »van aangezigt": dus, verkiest gij de schoone Rachel, zal »uwe ziel de liefste gemalin worden van Jakob, dat is »Christus, zoo moet gij vooraf Lea nemen, dat wil zeggen: »gij moet u zelven mishagen, u zelven hatelijk worden, »ongeschikt, gij moet u zelven haten en verloochenen. O »hoe velen worden er bedrogen met Jakob, door hun eigen »leven, door zich zelven, daar zij meenen, zij bezitten de »schoone, aanminnige Rachel, dat wil zeggen, zij mee»nen, dat zij een Christelijk leven hebben, dat God lief»heeft. Dan, zien zij nader toe, zoo is het Lea, zoo is »hun leven onbehagelijk en hatelijk voor Gods oogen. Wees »u zelven eerst onwaardig in eigen oog, als Lea, die de »onwaardigste was in haars vaders huis: leer eerst oot»moed, zachtmoedigheid en geduld: dan zult gij de schoo»ne Rachel worden," enz. — Waarlijk, men moest zulke

boeken niet vertalen, niet laten drukken! De ligtzinnige, wien zij in handen komen, of die er van hoort, spot er mede, en daarom, wat nog erger is, met de ganseke zaak van Godsdienst en deugd: de ernstige bedroeft en ergert zich, dat de beste en heiligste zaak dus aan den spot prijs gegeven wordt, en dat het kostelijke kleinood des waren en practischen Christendoms, dat ook in dit boek vervat is, onder zoo veel onrein bedolven ligt. — Er worden op den omslag van dit stuk acht zulke Afleveringen van dit werk, elk à 75 cents, en bovendien vijf staalgravures en het portret van den Schrijver, elk à 15 cents, beloofd: Rec. wenscht, om gemelde redenen, dat dezelve geen voortgang zullen hebben. Of moeten wij dan niet alleen in dogmatisch, maar ook in moralisch en aesthetisch opzigt, volstrekt weder twee of drie Eeuwen teruggaan?!

Leven en Sterven. Uittreksels uit het Dagboek eens Geestelijken. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. *In kl.* 8vo. 195 *bl.* *f* 1-40.

Een welgeschreven en stichtelijk werkje, behelzende zeventien, naar het schijnt, ware of op waarheid gegronde voorvallen, die eenen Geestelijke bij kranken en stervenden voorgekomen zijn; doch waardoor men tevens meestal eenige kennis krijgt van den levensloop en de lotgevallen der hoofdpersonen, zoodat de titel *leven en sterven* niet ongepast is. De vermaningen, besturingen en vertroostingen, die hij daarbij mededeelt, ademen eene redelijke Godsdienst, eenen verstandigen, ernstigen en liefderijken Christenzin, van Piëtisme en Fanatisme verwijderd. — Het eene verhaal is wel, zoo als het gaat, belangrijker dan het andere; maar zij laten zich toch doorgaans met belangstelling lezen, en kunnen niet alleen voor Geestelijken, maar ook voor Leeken van allerlei stand van nut zijn. — Het tooneel is (dit ziet men aan eenige eigenheden) *Duitschland;* maar zulks doet aan de hoofdzaak geen bijzonder nadeel. — . De toon van verhalen is meestal eenvoudig en

natuurlijk: de gesprekken mogen hier en daar wel eens een weinig uitgebreid en opgesierd zijn; maar over het geheel schijnt toch de verhaler aan de waarheid getrouw gebleven te zijn. — Aanmerkingen van groot belang heeft Rec. niet: sommige dingen zou hij wel eens eenigzins anders inzien; maar het is niet van dat gewigt, om er hierover uit te weiden: hij bevelt dus dit boekje aan allen, die eene aangenaam-ernstige lectuur beminnen, gaarne aan.

Gedachten van een' Leek, over hetgeen een te sluiten Concordaat voor vrede en eensgezindheid nadeelig zal opleveren. Een toevoegsel tot de »Zedig-vrijmoedige Bedenkingen tegen een Concordaat." *Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. *Maart* 1841. *In gr.* 8vo. 16 *bl.* *f* : -10.

Geen Concordaat met Rome! Een Volkslied. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1841. *In gr.* 8vo. 5 *bl.* *f* : -10.

De Schrijver der *Gedachten* enz. sluit zich met goedkeuring en lof aan dien der *Zedig-vrijmoedige Bedenkingen* enz., en vermeerdert dezelve, met de zijne, tot aanvulling en versterking, daarnevens te plaatsen. Hij geeft zeer bezadigd zijne bezorgdheid te kennen, dat een Concordaat nadeelig zal zijn aan de zoo hoogst wenschelijke toenadering en vreedzame betrekking tusschen de Nederlandsche Katholieken en Protestanten, die door alles, wat er sedert 1795 in Kerk en Staat gebeurd is, allengs is tot stand gekomen, maar welke hij vreest dat gestoord zal worden; »niet door verstandigen, bezadigden en verlichten onder beide," maar door de groote menigte, die het door een Concordaat geschonkene wederzijds ligtelijk te hoog zal aanslaan, hetwelk aan de eene zijde groote aanmatiging, aan de andere hevigen afkeer en misnoegen te weeg brengen, en, zoo als hij meent, bij de zoogenaamde Afgescheidenen nog grooter en daardoor nog gevaarlijker (?) zijn, en afkeerigheid tusschen Vorst en Volk bewerken

zal: uit dit een en ander vreest hij toenemende onderlinge »verbittering, Godsdienshaat en Religiekrijg"; en met eene ernstige toespraak aan zijne landgenooten en aan Z. M. den Koning besluit hij. — Rec. erkent gaarne, dat er veel gegronds in diens aangevoerde redenen van bezorgdheid is, en wil het daarom aan de genen, die op deze zaak eenigen invloed hebben, ter ernstige overweging aanbevelen.

Doch wat zal Rec. nu van het tweede stukje zeggen? Het wordt wel voorafgegaan door een toepasselijk stuk uit eenen *Smeekbrief der Geloovigen in de Nederlanden aan Zijne Keiz. Maj.* MAXIMILIAAN II; het is wel een Volkslied van vier coupletten, op de wijze van het *Wilhelmus*, bestaande in eene spraakwending tot de vroegere Prinsen van Oranje en Nederlands Voorvaderen, en dichterlijk fiksch genoeg gesteld, om ook van deze zijde met lof vermeld te worden, zoo wel als wegens den wensch, dien het slotrefrein der twee laatste coupletten uitdrukt:

»Geen Concordaat met Romen
»Voor 't vrije Nederland!"

maar of het verstandig en voorzigtig is, eene zaak, waarin de Schrijver der *Gedachten* enz., wanneer zij eens tot stand komen mogt, niet geheel ongegrond gevaar ten opzigte der groote volksmenigte ziet, nu reeds door dit middel in den mond dier volksmenigte, welke er toch doorgaans weinig van begrijpt, te brengen, dien kreet langs onze straten, of, zoo als deze Dichter zegt, »van strand tot strand" te doen galmen, en alzoo eene gevaarlijke opwinding te bevorderen; dit is eene andere vraag, die Rec. niet gaarne bevestigend zou beantwoorden, en waarom hij de uitgave van dit stukje niet kan billijken.

Klinische Bijdragen tot de theorie en praktijk der Geneeskunde, door C. GOBEE, *Med. et Chir. Doctor, Chirurgijn-Majoor bij het Hospitaal te 's Hertogen-*

bosch. Te Utrecht, bij Robert Natan. *In gr.* 8*vo.* *XII en* 320 *bl. f* 5-:

In een onzer tijdschriften werd van den *Hollander* gezegd, dat hij niet zeer *productief* was; de Hollandsche Officieren van Gezondheid, of liever Militaire Artsen, die in Hollandsche dienst zijn, schijnen hierop eene uitzondering te maken. Men ontmoet onder de namen der genen, die als Schrijvers optreden, wel de meeste, die van eenen vreemden oorsprong zijn, maar het zal toch bij de Landmagt niet gesteld zijn als bij de Zeemagt, of zelfs in de Overzeesche Bezittingen, waar thans een inboorling als een' vreemden vogel of een zeldzaam verschijnsel te beschouwen is. Indien de schrijvenden bij de Landmagt ook uit *Duitschland* herwaarts overgekomen zijn, dan zoude zeker de uitzondering, waarvan boven gesproken is, vervallen, en de eer der beoefening van de wetenschap slechts door vreemden gehandhaafd worden. Intusschen zullen mannen als GOBEE, KERST, SNABILIE, DE RIDDER, SAS toch onder de inboorlingen kunnen gerekend worden, en met meer anderen, die nog lust bezitten om te werken, maken zij eene gunstige uitzondering in het algemeen, en vertegenwoordigen het militair geneeskundig personeel als zeer werkzaam en niet altijd op de penningenjagt. Geldt ook misschien hier, dat onder druk en schrale belooning de beste talenten gekweekt worden?...

In de Voorrede geeft de Heer GOBEE eene korte schets der omwentelingen, die de Geneeskunde in de XIXde Eeuw ondergaan heeft. Hij telt er vijf. Het komt ons voor, dat de theoriën of stelsels van BROWN en BROUSSAIS slechts dezen naam verdienen. De Heer GOBEE doet toch zelf den *contrastimulus* van RASORI als eene wijziging van het stelsel van BROUSSAIS voorkomen. De Natuurphilosophie van SCHELLING oefende slechts eenen voorbijgaanden invloed, dien van den geest des tijds, op de Geneeskunde. De *Homoeopathie* wordt, nog daarenboven, door hem met den naam eener *krankzinnige idée* bestempeld; ofschoon deze misgeboorte eigenlijk toch meer dan eene bloote *idée* is.

Zonderling klinkt het: BROUSSAIS *is nu niet meer; zijn stelsel is ook reeds een lijk geworden.* Wij vereenigen ons echter met het gezegde: »doch de geest, die hetzelve" (het lijk, of het stelsel?) »bezield heeft, heeft daar, waar »hij wel begrepen werd (*sic*), veelvuldige vruchten opge»leverd." Nog beter ware het echter gezegd, dat de rigting, door BICHAT, in zijne *Anatomie générale*, aan de kunst gegeven, nu eerst die vruchten begint te dragen, welke slechts door den tijd konden rijpen. Dat de Geneesheeren in stelsels uitgeput zijn, zoude ook zeer in twijfel kunnen getrokken worden; in geenen deele kan echter het betere deel naar rust verlangen; daar geeft de Heer GOBEE ons zelf de bewijzen van, en, door de mededeeling zijner waarnemingen, ons te dezen als 't ware de wapenen tegen hem in handen. Wij zouden zeggen, men tracht thans eenen beteren weg in te slaan, en de waarnemingen van den Heer GOBEE, op het voetspoor van zulke groote mannen, als hij zich ten voorbeeld stelt, kunnen niet anders dan als eene belangrijke bijdrage tot de geneeskundige wetenschap beschouwd worden. Vereenigen wij ons hier geheel met den Schrijver, en houden wij hem, naar den aard van zijn werk, voor een' dergenen, die alles onderzoeken en het goede behouden; wij kunnen ons niet met de aanneming der *drie* partijen vereenigen. De waarheid wordt even min bij de mannen van het juiste midden gevonden. Liefst worde ook de Geneeskunde niet met de staatkunde vergeleken. *Exeat aula, qui vult esse pius!* Het is de door hem zoo genoemde *behoudende partij*, die het nieuwe niet al te gretig opneemt, omdat het nieuw is. Zij zweert niet bij HIPPOCRATES, SYDENHAM of BOERHAAVE, maar zij heeft in dezer scholen het *nil mirari* geleerd, en uit den aard van hare studie kan zij het oude niet verwerpen. Maar, gevoedsterd in de scholen van de zoo even vermelde Onden, heeft zij reeds van dezen geleerd, dat alleen in den voortgang der wetenschap eene toenadering tot de volkomenheid mogelijk is. Het *nieuwe* van wege het *oude* niet verachtende, waardeert zij elke poging, om de kunst der volkomenheid nader bij te brengen, en zoo worden van zelf de

vorderingen in de wetenschap met het voorledene, het oude met het nieuwe in verband gebragt.

Maar genoeg over de Voorrede, in welke wij het wetenschappelijk streven van den Schrijver hulde doen. Wij zullen, naar aanleiding zijner verdeeling, zijne klinische waarnemingen kortelijk nagaan, om ons later eenige oogenblikken bezig te houden met de resultaten zijner veeljarige waarneming der oogziekte in het Nederlandsche leger.

De gedane waarnemingen worden voorgesteld in betrekking tot de plaats gehad hebbende weersgesteldheid, of het zijn enkele daarbij ingewevene belangrijke gevallen. De Heer GOBEE was gelukkig genoeg, door twee bekwame mannen geholpen te worden voor het *meteorologisch* gedeelte, de Heer Hoofd-ingenieur voor den Waterstaat DE KRUYFF en den Heer PALIER. Op deze wijze kan men zich van de naauwkeurigheid der waarnemingen meer verzekerd houden; iets, hetwelk niet altijd het geval wezen zal, wanneer men deze aan ondergeschikten moet overlaten, en toch kan een met bezigheden bezet Geneesheer niet alles zelf doen. Wij erkennen met den Schrijver de noodzakelijkheid, die er bestaat, om het heerschend ziektekarakter naauwkeurig gade te slaan, maar vertrouwen, dat ook door enkele op zich zelve staande ziektegevallen tot den opbouw der Geneeskunde medegewerkt wordt. Vele zijn de wegen, die naar het groote doel, het opsporen der waarheid, leiden; vooralsnog verwachten wij echter meer van de eendragtige verscheidenheid, dan van het streven der eenheid, een meer denkbeeldig schoon verschiet, dan eene ware, geloofelijke rustplaats, waar de waarheid niet bestaanbaar zoude zijn, die hier steeds onder uiteenloopend streven gezocht moet worden.

Het eigenlijk onderwerp van een gedeelte van dit boek is het ziektekarakter van het jaar 1838, waargenomen in het Hospitaal te *'s Hertogenbosch*. Volgens de maanden van het jaar, splitst zich dit gedeelte in twaalf Afdeelingen. Aan het hoofd van elke Afdeeling wordt eene Tabel gevonden. Zij vertoont het getal overgeblevene zieken van de vorige maand, de bijgekomenen, de overledenen, de

herstelden, de overgeblevene lijders, de ziektevormen, den barometer, twee maal, den thermometer, drie maal daags gadegeslagen, de luchtsgesteldheid, de winden, de hydrometeoren. De aanleg van het werk is dus op eene belangrijke schaal. — In de maandbeschouwing wordt eerst de algemeene ziektegesteldheid vermeld, de voorgekomene ziekten opgegeven; vervolgens deelt de Schrijver eenige gewigtige ziektegevallen mede, en ook de lijkopening, wanneer de ziekte met den dood eindigde. Hij laat tevens geene gelegenheid voorbijgaan, om uit enkele gevallen nutte leeringen te trekken voor de wetenschap. Zoo worden uit het belangrijk geval van voorbijgaanden waanzin, bl. 20, dadelijk gevolgtrekkingen voor de Geregtelijke Geneeskunde afgeleid. Eene enkele maal zijn des Schrijvers uitleggingen niet geheel vrij van gezocht te zijn. Voor zulk eene mag die der bloedige *diarrhaea* gehouden worden van eenen waarschijnlijk slagaderlijken aard. Waar zijn de bepaalde grenzen tusschen de slagaderlijke en aderlijke uitbreiding in de haarvaten? De op bl. 3 opgegevene redenen zijn niet geheel voldoende. Met belangstelling daarentegen zal men de waarneming met de lijkopening van eenen aan hersenen ruggemerg-ontsteking met verweeking overleden lijder lezen, ook in verband met de daarop volgende ziektegeschiedenis. De verweeking was hier zeer duidelijk, en de waargenomene toevallen kunnen derhalve hier zeer wel verklaard worden. Men wane echter niet, dat dit steeds zoo, het geval is; de Heer GOBEE merkt dit zelf ook aan: vergelijk ook de noot op bl. 62 en bl. 103. Wij zeggen dit, omdat men tegenwoordig al begint te lezen van herstelde verweeking der hersenen of het ruggemerg! STOLPERTUS droeg, herinneren wij ons dit wèl, zijn werk aan zijne afgestorvene lijders op, omdat zij het hem niet lastig gemaakt hadden; zulke lijders achterhalen den Arts ook niet, en de ware gehalte der ziekte blijft steeds in het midden! Wat de verweeking van het ruggemerg betreft, zij de onderzoeker steeds gedachtig der natuurlijke weekheid, vooral van het rug gedeelte.

Wij zouden den Schrijver gaarne op den voet door het

geheele werk volgen, en bij elke belangrijke waarneming met hem blijven stilstaan; maar wij zouden dan te uitvoerig worden. Laat ons echter nog bij enkele gewigtige vraagstukken een oogenblik vertoeven, of deze aanwijzen. Daartoe rekenen wij de waarnemingen over de opwekking der kinderziekte door de vaccinatie, bl. 35 en 36; ook eene, maar slechts ééne herstelling van een reeds verre gevorderd longlijden door de levertraan, wier gunstige werking op eene uitgebreider schaal nog steeds geroemd wordt (*).

Gaarne hadden wij ook eene mededeeling der lijkopening van den door de kinderziekte in de maand Maart bezweken lijder ontvangen. Ook te dezen opzigte bestaat er tegenwoordig nog al verschil van bevindigen en gevoelens.

Als een voorzigtig Geneesheer doet zich de Schrijver kennen, die de *saignées coup sur coup* als rationele Geneesheer niet kan verantwoorden, wanneer ademhaling en pols van hunnen natuurlijken staat niet bijzonder afwijken; te meer, zegt de Schrijver, daar de *rhumatismus acutus* eene *typische* (?) ziekte is, en niet door bloedontlastingen of andere middelen in één kan worden afgewend.

Juist omdat het *individualiseren* van veel belang is, (bl. 74) houden wij het *opium* te zijner tijd zoo wel van belang bij de ijlhoofdigheid der dronkaards, als de door den Schrijver aangeprezen *tartarus emeticus*. Men vergelijke te dezen opzigte de door Prof. ALEXANDER medegedeelde waarnemingen. Van beide middelen geldt: *abstine si modum nescis*.

Een waar woord zegt de Schrijver, bl. 114, over de veelal *scrophuleuse miliciens* met sluimerende tuberkels in de longen; de koude fimintatiën van het hoofd, en de nog grootendeels verborgene ware gesteldheid van den *typhus abdominalis*. Door de ontleedkundige nasporingen zijn op verre na de ziekelijke verschijnsels bij het leven niet opgehelderd. Aan namen voor deze ziekteaandoening ontbreekt het niet; (vergelijk ook hier bl. 156, *nota*) maar de ware aard dezer ziekte?..

(*) Behalve de waarnemingen van HARSER, omtrent welke de Hoogleeraar ALEXANDER ook bedenkingen geopperd en waarop de Heer HARSER geantwoord heeft, vindt men nog deswege eene bijdrage *ueber die Wirksamkeit des Leberthranes gegen Caries und Lungentuberkeln, von Dr.* C. HALLER, *Med. Jahrb. des K. K. Oesterreichischen Staates*, XXXI B. 1 St. p. 70.

Het minst kunnen wij ons met GOBEE verstaan over een *als plastisch geworden contagium*, hetwelk met het arteriële bloed in de organen zonde overgaan. Het bloed helt waarschijnlijk meer tot *ontmenging* in de haarvaten over, bij den overgang in het aderlijk stelsel. Die bij longontsteking alles door aderlatingen der natuur meenen af te dwingen, lezen de ziektegeschiedenis, bl. 115, in haar geheel... Het raadsel, bl. 118, kan nog langs eenen anderen weg opgelost worden. De gewoonte rekt het leven dikwijls lang; terwijl eene ongewone, plotselijk opgekomene ziekte in weinige uren doodt.

Omtrent de leer der zenuwkoortsen, bl. 176, valt nog al wat aan te merken. Eigenlijk wordt hier niet zoo zeer het vraagstuk behandeld, in hoe verre er wezenlijke zenuwkoortsen bestaan, en in hoe verre men den tegenwoordig zoogenoemden *typhus* als eene zenuwkoorts doet voorkomen. De Schrijver heeft vroeger te regt over het duistere gesproken, hetwelk over dezen ziektevorm nog verspreid is. Er blijft hier nog veel om te doen over.

Wij kunnen op deze wijze niet verder voortgaan, willen wij nog een oogenblik bij de oogontsteking stilstaan. Bij het slot treft ons de aanmerking van den Schrijver: » Van de 37 overledenen waren er *achttien* (*dus op één na* » *de helft*) aan longtering bezweken. Dit is eene treurige ge- » waarwording." — Van bl. 255 houdt de Heer GOBEE zich nu nog bezig met eene beschouwing der zoogenoemde heerschende oogziekte. Nieuwe mededeelingen moet men in dit vertoog niet zoeken, hetwelk, behalve de Inleiding, in zes Hoofdstukken verdeeld wordt: Het geschiedkundige is bekend; het ontleedkundig gedeelte mag men mede als bekend voorondersteller; de ziektebeschrijving komt met die van andere waarnemers overeen. De onderkenning is den ervaren Arts niet moeijelijk, vooral wanneer hij niet tot de eenzijdigen behoort. Wat de oorzaken betreft, de punten in geschil worden niet besleeht. Omtrent de geneeswijze helt GOBEE tot de aanwending van den *lapis infernalis* over, met die omzigtigheid en beperking, waardoor de onpartijdige Geneesheer en man van ondervinding zich onderscheiden. Der aandacht is de volgende aanteekening van den Schrijver overwaardig: » Ik zeg » in de meeste gevallen, want niet in alle heeft dit plaats. » Deze oogziekte levert het verschijnsel op, (hetwelk zij trou- » wens met andere ziekten gemeen heeft) dat men soms maanden » lang met de gelukkigste uitkomsten eene geneeswijze aan-

» wendt, en er dan eensklaps geen baat meer bij vindt. Zoo » gaat het met de *lapis infernalis* en ook met de *sulph. chi-* » *nin.*" (bl. 302.) De wijze van het in werking brengen van de behandeling der aan de zorg des Heeren GOBER toevertrouwde lijders doet hem kennen als eenen Arts, die zijnen pligt kent en anderen daartoe weet aan te sporen. De middelen ter voorbehoeding verlangt hij in het werk gesteld te zien door de militaire Geneesheeren; door de kommanderende Officieren der korpsen; door de stedelijke Besturen. Mogten deze voorschriften behartigd worden door elk, wien zij aangaan! Doch hoe veel zal hier ook niet wederom tot de *pia vota* behooren! Indien alle Officieren van Gezondheid waren als de Schrijver zich voordoet, zij zouden door de kommanderende Officieren der korpsen niet *geïntimideerd* (bl. 312, No. 1) worden. Een Geneesheer, zoo als hij behoort te zijn, ook bij het militaire, kan zich achting verwerven en weet ontzag in te boezemen. Maar wordt niet dikwijls het gezegde van SCHILLER waar bevonden, dat het verval der kunst van de kunstoefenaren uitgaat? De vrees voor gebrek aan brood vloeit voort uit het gemis van de noodige bekwaamheid, om met hoofd en handen *overal* een bestaan te kunnen vinden, en derhalve de ware onafhankelijkheid in zichzelven te bezitten. De Arts, die wetenschap mist, en wien nog daarenboven beschaving ontbreekt, hoe zal die zich de verschuldigde achting verwerven; wie, vooral wanneer hij in eenen hoogeren rang is geplaatst, hem daarmede te gemoet komen?

Met genoegen zullen zeker deze waarnemingen ontvangen worden. Zij doen den Schrijver kennen als iemand, waardig de plaats, welke hij bekleedt, en waardig dat naar hem geluisterd worde. Het zal hem in geen geval aan achting ontbreken; door de verdiensten, hier zoo duidelijk ten toon gespreid. Deze arbeid geeft hem regt op onderscheiding in het wetenschappelijke, en ook daár alomme, waar hij mogt geroepen worden, om voor de belangen van den door ziekte aangetasten soldaat werkzaam te zijn. Mogt hij steeds in dien geest en met zulk een' goeden uitslag productief blijven!

Geschiedkundig Mengelwerk over de Provincie Noord-Braband, bijeengebragt door C. R. HERMANS, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doct., Rector der Latijnsche Scholen te*

's Hertogenbosch, enz. IV Stukken. Te 's Hertogenbosch, bij J. F. Demelinne. 1839. *In gr.* 8*vo. f* 4-:

Onder de geschiedkundige werken, die van tot tijd in ons Vaderland het licht zien, verdienen dezulken eene eerste plaats, wier Redactie zich vooral onledig houdt, om het geschiedkundig publiek met oude echte onuitgegevene berigten bekend te maken. Daartoe bezitten wij in de eerste plaats het Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van *Utrecht*; ten andere de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde door I. A. NIJHOFF; en tot zulk een doel bezit *België* het *Belgisch* Museum, door den geleerden WILLEMS bijeenverzameld. *Noord-Braband* echter bezat zulk een Tijdschrift niet. Hierin heeft de Heer HERMANS op eene allervoortreffelijkste wijze voorzien. Elk geschiedkundige, die ook de geschiedenis en oudheden van *Noord-Braband* onderzocht, wijdt er den Verzamelaar dank voor, en zal zulks te meer doen, naar mate hem bekend is, hoe weinig er over dezelve is geschreven, en hoe vele belangrijke zaken dit Mengelwerk opgeeft, die nog onbekend zijn. Wij zullen trachten, er een zoo beknopt mogelijk verslag van te geven.

Vooreerst treffen wij aan eene *opgave der Romeinsche en middeleeuwsche penningen in Noord-Braband gevonden.* Wij kregen reeds vroeger, in het belangrijk Tijdschrift voor algemeene Munt- en Penningkunde door den geleerden VAN DER CHIJS, in de verschillende Berigten, mededeeling der van tijd tot tijd gevondene penningen en munten: in dit stuk vinden wij eene opgave van al de gevondene pennigen in *Noord-Braband*, en wel *Romeinsche* en middeleeuwsche.

Het daarop volgende stuk handelt *over de geboorteplaats* en *het sterfjaar van* JOANNES DE BEKA, *Kronijkschrijver der Utrechtsche Bisschoppen.* Ieder geschiedkundige kent de Kronijk van BEKA; doch de nadere bijzonderheden omtrent dezen beroemden Geschiedschrijver zijn ons ten hoogste aangenaam. Wij mogen het er dus, na al het door den Schrijver aangevoerde, voor houden, dat de gezworen Lieve-Vrouwe-broeder JOHANNES DE BEEKE en de Kronijkschrijver JOANNES DE BEKA een en dezelfde persoon is geweest. Ook stellen wij, na al de belangrijke berigten, zijn sterfjaar in het jaar 1394, (bl. 40) en uiten tevens, met den Schrijver, den wensch, dat er zich eerlang een tweede KLUIT moge opdoen, om van het werk

van BEKA, eene oordeelkundige heruitgave te leveren, even als dit met de Kronijk van den ongenoemden *Egmonder* Monnik het geval is geweest.

Omtrent het kunststuk, genaamd *het laatste Oordeel, in de St. Jansker te 's Hertogenbosch*, deelt de Schrijver ons, ten eerste, mede, wat de onderscheidene Kronijkschrijvers over dit spel des laatsten Oordeels hebben gemeld; ten andere het oordeel van den Heer VAN OECKELEN, JR. van *Breda* over hetzelve, (bl. 48) en vervolgens de beschrijving, die de Heer W. C. TIMMERMAN van dit speeltuig geeft.

Vervolgens handelt de Schrijver over SIMON PELGROM, *Klooster-Overste der Wilhelmieten te 's Hertogenbosch, en zijn schriften.* Wij zullen den inhoud van dit belangrijke stuk onzen Lezeren trachten voor te houden. De Schrijver vermeldt daarin zijne geboorte in 1507 te *'s Hertogenbosch*, en vervolgens zijne opvoeding. PELGROM wijdde zich aan den kloosterstand in het klooster der *Wilhelmieten* of *Baselaars*, breidde zijne onderzoekingen omtrent de oudheden van *'s Hertogenbosch* uit, beschreef de lotgevallen van het klooster, deszelfs sloping ten tijde van MAARTEN VAN ROSSEM, toen PELGROM er Prior van was, en deszelfs afbreking op last van het *Brusselsche* Hof. Door de bemoejingen echter van PELGROM verkrijgen de kloosterheeren een deftig edelmanshuis op het *St. Jacobs*-Kerkhof. De pogingen van FRANCISCUS SONNIUS, zaakgelastigde van PHILIPS II, om dit sticht te vernietigen, worden afgeslagen; hoezeer PELGROM zich in het behoud van have en goed mogt verheugen, was echter de beeldstorming in 1566 allernoodlottigst voor hetzelve: het werd verbrand en vernield, zoodat niets dan de naam en deszelfs muren overbleven. Zes jaren na dit onheil sterft PELGROM in 1572; na welk doodberigt de Schrijver overgaat, om een uitvoerig verslag te geven van 's mans beide geschriften, waardoor hij met regt als taal- en geschiedkundige bij de Geleerden bekend is. — De beloften, door den Heer HERMANS in zijne Inleiding gedaan, (bl. 16 **) vinden wij hier in het volgende afschrift vervuld, getiteld: *Oorspronck van 's Hertoghen-Bosch, in 't Jaer* 1540 *in 't Latijn beschreven door* SIMON PELGROM *van 's Hertogenbosch, Prior ende Provinciael van de ordre der Guilhelmijnen in sijn leven.*

Wat de Schrijver verder over *de Volksbegrippen, Volksgebruiken en Volks overleveringen in Noord-Braband* zegt, en dit een en ander in drie afzonderlijke afdeelingen behan-

delt, is zeer lezenswaardig. Eenige geeft hij op, geput uit *den Catholijcken Pedagoge, ofte Christelijcken Onderwijser in den Catechismus*, enz. en het blijkt maar al te duidelijk, dat sommige dier begrippen, vooral bij de landlieden, nog niet zijn vergeten, maar velen nog aan dezelve hechten, of geloof aan dergelijke Volks-overleveringen blijven slaan.

Het 2de Stuk wordt geopend met een *Onderzoek naar de Noord-Brabandsche muntplaatsen, 's Hertogenbosch, Waalwijk, enz.; en iets over het lederen geld en den braspenning te 's Hertogenbosch, de noodmunt te Breda, en de broodjes te Boxmeer.* De Schrijver betoogt in hetzelve, dat *'s Hertogenbosch* het muntregt in 1578 en 1580 verkregen heeft bij octrooi van PHILIPS II, niettegenstaande het gevoelen van HEYLEN, die dit vroeger stelt; terwijl het bewijs, dat hij voor dat gevoelen uit een Charter van den 18 October 1374 ontleend heeft, door de Heer HERMANS, en met regt, krachteloos gemaakt wordt. In het onderzoek naar de eerste muntplaats van *Waalwijk* of *Gansoyen* vinden wij, dat die plaats reeds in 1400 het muntregt bezat, dewijl JAN VAN BREDERODE, in een' voorregtsbrief, aan zijnen bediende van de munt te *Waalwijk* gegeven, melding maakt van eenen muntmeester enz. Omtrent het muntregt van het stedeken *Megen* twijfelt de Schrijver niet, of de Graven van *Megen* hebben reeds vroeger hetzelve gehad: wij vinden evenwel hiervan geen berigt, dan in 1415. *Oijen* had reeds vroeg het muntregt, in 1389; *Geertruidenberg* verkreeg het in 1393, uit misnoegen van Graaf ALBREGT tegen de stad *Dordrecht*, blijkbaar uit VAN HEERIS, *Charterb.* IV. 159. v. d. WAL, *Handvesten van Dordr.* I. 345, 354. Na over het lederen geld en den braspenning van *'s Hertogenbosch*, de noodmunten van *Breda*, welke wij bij v. LOON, *Nederl. Hist. penn.* I 237 en II 157, afgebeeld vinden, iets gezegd te hebben, alsmede van de broodloodjes te *Boxmeer*, wordt dit Onderzoek gesloten met een drietal niet minder belangrijke Bijlagen, die in den tekst vermeld en aangehaald staan.

Het vervolg der *opgave van in Noord-Braband gevondene penningen* treffen wij verder aan; na hetwelk wij genaderd zijn tot de gewigtige bijdrage over JACOB VAN OUDENHOVEN en zijne werken. Schoon het twijfelachtig is, waar en wanneer hij is geboren, houdt de Verzamelaar echter zijne geboorteplaats te *Oirschot*; ofschoon Dr. SCHOTEL, gelijk wij elders lazen, eens achter OUDENHOVEN's naam gevonden

heeft S. D., waarschijnlijk *Sylvaducensis* beteekenende. Wij weten, dat hij te *Leiden* gestudeerd en aldaar gemeenzamen omgang met PETRUS SCRIVERIUS en anderen gehad heeft. Wij vinden ook hier gewag gemaakt, dat hij de vertaler is geweest van den *Oorspronck van 's Hertogenbosch door* SIMON PELGROM, waarvan wij boven melding maakten. Eene naauwkeurige opgave van al de werken van JACOB VAN OUDENHOVEN, met bijvoeging der verschillende uitgaven enz., wordt hier gevonden. Zij, die dit Geschiedkundig Mengelwerk bezitten, raden wij aan te lezen de nadere bijzonderheden over JACOBUS VAN OUDENHOVEN door den geleerden SCHOTEL in den *Konst- en Letterbode*, 1839, bl. 100 en verv.

Het betoog, dat er uit de *Commentarii de Bello Gallico* van JULIUS CAESAR volstrekt geen bewijs kan getrokken worden, alsof die veldheer of zijne krijgsoversten in *Noord-Nederland*, en bepaaldelijk in *Noord-Braband*, oorlog zouden hebben gevoerd, is, ofschoon wij omtrent het al of niet aannemelijke van het gevoelen des Heeren HERMANS niet willen uitweiden, eene zeer belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der *Romeinen* in *Nederland*; terwijl het daarop volgende *Antholo-gisch en bibliographisch berigt wegens een vierstal min bekende Noord-Brabandsche Dichters*, daar ze niet in het Woordenboek van WITSEN GEYSBEEK voorkomen, hier te huis behoort.

De drie eerste bijdragen in het 3de Stuk zijn ieder, met betrekking tot de onderwerpen, welke zij bevatten, lezenswaardig; zoo als het 25-jarig Kronijkje der stad *'s Hertogenbosch* van de jaren 1476—1501 voor de bijzonderheden, deze stad betreffende, hier zeer belangrijk is.

Wij treffen mede in dit Stuk aan het vervolg der *Volksgebruiken in Noord-Braband*. De *Paascheijeren* namelijk, waarvan de Eerw. HELDRING reeds gewag maakte in den *Gelderschen* Almanak voor 1839; verder, over de *Paaschvuren*, den *Paaschmik* en het *Paaschlam*. Nog eene andere bijdrage is later over dit volksgebruik bekend geworden. Ref. bedoelt het Hoofdstuk, getiteld: *de Paascheijeren*, geplaatst in den *Overijsselschen* Almanak voor Oudheid en Letteren 5de Jaarg. voor 1840, bl. 154, door J. H. HALBERTSMA. Wij raden en de bezitters van dit Mengelwerk en die van den *Overijsselschen* Almanak, deze beide uitmuntende bijdragen te lezen, daar zij een groot licht verspreiden over een gebruik, dat van de vroegste tijden af in ons Vaderland bekend en in zwang is geweest.

Verder ontmoeten wij hier eene *Analytische opgave der gedrukte Charters, Diploma's, Handvesten, Plakaten, Keuren, Ordonnantien, Reglementen en andere Staatsstukken, betrekkelijk de Provincie Noord-Braband*, waarvan een vervolg in het 4de Stuk wordt aangetroffen; en vinden het van den Verzamelaar eene goede keuze, om zulks op eenige vellen bij iedere aflevering te doen: hoe belangrijk, ze zouden anders eene drooge lectuur opleveren. Alwat overigens in dit 4de Stuk voorkomt, is hier regt op zijne plaats, en zal den Geschied- en Oudheidkundige menige belangrijke mededeeling aan de hand geven.

Ons bestek laat niet toe, in meerdere bijzonderheden te treden. Eene bloote inhoudsopgave mogten wij van zulk een verdienstelijk werk niet geven, maar moesten veeleer onzen Lezers wat meer van nabij met deze bijdragen bekend maken. Het verslag, dat wij dus gaven, toone de goedkeuring, welke wij aan deze onderneming hechten, en moge dienstig zijn tot die aanbeveling bij onze oudheidlievende en geschiedkundige Landgenooten, welke dit Mengelwerk zoo zeer verdient. De Verzamelaar blijve keurig op de keus zijner stukken, en vinde veel aanmoediging tot voortzetting van zijnen arbeid! Natuurlijk moest er uit vele reeds bekende bronnen worden geput; maar het zelfstandig onderzoek des Verzamelaars en het nasporen van alle Bio- en Bibliographische Schrijvers van *Noord-Braband* doen ons verder veel belangrijks verwachten.

Den Uitgever wenschen wij een ruim debiet; den Verzamelaar danken wij voor de mededeeling van vele gewigtige en hoogstzeldzame stukken.

't Lager-onderwijs in ons Vaderland en dezelfs regeling van staatswege, hoofdzakelijk historisch beschouwd, in verband tot Godsdienst en Burgerstaat; door Dr. H. J. NASSAU. *1ste Afdeeling, Vrijheid van Onderwijs. Te Assen, bij* T. J. van Tricht. 1841. *In gr.* 8*vo.* 88 bl. *f* 1-:

De Redactie van de *Vaderl. Letteroef.* heeft, door de opname van het stuk des Hoogleeraars HOFSTEDE DE GROOT, in N°. II van dit jaar, van deszelfs belangstelling in een zoo hoogst aangelegen onderwerp blijk gegeven. Vóór en na kwamen een aantal geschriften in den Boekhandel, meerendeels pleitende voor het behoud der bestaande orde van za-

ken; terwijl een van dezelve, de Brief van den Hoogleeraar SIEGENBEEK aan Mr. GROEN VAN PRINSTERER, aanleiding gaf tot krachtige wederspraak en verzet van de zijde der Geestelijken van de R. C. Kerk, waaromtrent zich echter de stem van eenen Ongenoemde nadrukkelijk heeft doen hooren.

Bij het aantal geschriften van dien aard is het niet gemakkelijk, een summier verslag wegens *al* die brochures te geven, en is zoodanig verslag welligt als minder doeltreffend te beschouwen, vermits men veilig mag onderstellen, dat deze geschriften in handen zijn van allen, die belang stellen in de zaak, en tevens zich in de gelegenheid bevinden, om, door hunnen stand en betrekkingen in de Maatschappij, den slag te keeren, waarmede het *lager Onderwijs*, door het geroep om *vrijheid*, in ons Vaderland, ja waarmede dat Vaderland zelve bedreigd wordt, indien de bestaande wet van 1806 in derzelver levensbeginsel mogt worden aangerand en vernietigd.

Wij vermeenden echter ten aanzien van *dit* geschrift mede eene uitzondering op den door ons gestelden regel te moeten maken. De stem, die hier gehoord wordt, komt uit *Drenthe*, eene afgelegene grensprovincie, en zon alligt, van wege dien verren afstand, minder overal gehoord worden; en, daar zij dit overwaardig is, werden wij te rade, door deze onze aankondiging de verspreiding van het werk des Heeren NASSAU te bevorderen.

Na eene beknopte *Inleiding*, geeft de bekwame Schrijver een *Overzigt van de Geschiedenis van het Onderwijs;* daarna wordt *de Wet van* 1806 *aan de beginselen van Staatsregt en aan 't gezond verstand getoetst*, en *het nadeelige der verandering, blijkende uit de ondervinding van België*, uiteengezet. Nu spreekt de Schrijver over *het ongegronde der bezwaren, in openbare Schriften aangevoerd;* terwijl deze eerste Afdeeling besloten wordt met eene aanwijzing van *het hoog belang van den Staat bij de handhaving van de beperking der Wet, zoowel voor zichzelven, als voor het onderwijs en den middelstand in het bijzonder.*

Met regt merkt de Schrijver op, dat velen onzer Landgenooten tamelijk onverschillig schijnen omtrent de veranderingen, welke men in de regeling van het lagere Schoolwezen verwacht; en wij moeten deze opmerking, helaas! bevestigen. Kende men de heilzame strekking der bestaande Wet en de weldadige gevolgen van derzelver trouwe nale-

ving, dan zouden alle onpartijdigen, Roomsch en Onroomsch, als liefhebbers des Vaderlands, zich vereenigen, om alles te beproeven, opdat het bestaande goede behouden bleve. Immers wijst het onderhavige stukje, met onpartijdigheid en waarheidsliefde, op de groote gevaren, die verandering van beginselen kan doen ontstaan. En wat is dit gevaar anders, dan de slooping van ons volksbestaan en de ondermijning der zedelijke grondslagen, waarop de troon behoort te rusten.

Dat zijn gevaren, groot genoeg, om de onverschilligheid van niet weinigen in werkdadige belangstelling te doen verkeren. Wat de Nederlandsche Catholiek niet *wil* en niet *kan* willen, dat wil de Kerk van *Rome*, en zij maakt dien wil, door den mond en de pen van sommigen harer Priesters, openbaar. Niemand verwondere zich daarover; want volkomen waar is het, wat de Heer NASSAU, bl. 11 en 12, in de noot, zegt: »*Rome's* theocratie is eene *Christelijke Godsregering*, » die, gelijk het Christendom zelf, aan geen volk of land is » gebonden, maar het geheele menschelijk geslacht *moet* wil» len omvatten. Zij kan derhalve, of zij verloochent zich» zelve, nimmer vrede sluiten, noch eerder rusten van hare » pogingen, vóór dat *alle* wereldlijke magt en heerschappij » onder het kerkelijk gezag is gebragt, en zij allen alles is geworden in allen."

De Schrijver heeft ten oogmerk, in eene IIde en IIIde Afdeeling, *het Godsdienstig Onderwijs hier te lande* en *de Wet van* 1806 *van hare gebrekkige zijde te beschouwen*. Het grondige en belangrijke, den tegenwoordigen strijd van begrippen en meeningen betreffende, in deze Iste Afdeeling ter sprake gebragt, kan eene even gelukkige bewerking van het nog volgende doen verwachten. Wij voor ons bevelen zijnen arbeid aan de lezing, overweging en vooral de behartiging van allen, die het Vaderland liefhebben.

Maar ook zijn de bestaande verordeningen van eene *andere* zijde bestreden geworden. Men zie slechts, wat des aangaande door Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER is te berde gebragt. Ook te dezen opzigte is in dit geschrift veel belangrijks opgenomen, hetwelk eene kalme, onbevooroordeelde overweging waardig is. Mogt men eenmaal wijs worden en van alle overdrijving afkeerig zijn, komt zij ook van den kant van *Rome* of het hoogregtzinnig *Geneve!*

Gaarne vereenigen wij ons met de hartelijke, maar ernstige en gematigde, ontboezeming des Schrijvers aan het slot: »Wij

» wenschen, met alle opregtheid, dat wij omtrent alle ijve-
» raars voor de vrijheid van onderwijs, met volle ruimte,
» mogen bidden kunnen: » Vader! vergeef het hun, want
» zij wisten niet, wat zij deden!" Zij wisten niet, dat zij
» het bestaan van duizenden op losse schroeven stelden, en
» hun levensgeluk verwoestten, zonder der jeugd nuttig te
» zijn, of iemands lot te verbeteren. Zij wisten niet, dat zij
» dien Staat hielpen ondergraven, die, meer dan eenig land
» van *Europa*, zoo lang de wijkplaats is geweest voor allen,
» die gewetensdwang vervolgde," enz. Die wensch toch is
aller behartiging waardig. Het *wereldlijk* gezag van den Roomschen Opperpriester is, in den Kerkelijken Staat en het noordelijk deel van *Italie*, van geene beteekenis meer: wat wonder, dat men hetzelve elders poogt te vestigen? In *België* is dit, met gelukkig gevolg, geschied; en thans waagt men de poging, om ook *Nederland* in eene Provincie der Roomsche Opperheerschappij te veranderen. *Kennis* en *beschaving*, door *onderwijs* verkregen, staan echter daarbij in den weg; dat *onderwijs* moet derhalve ophouden te bestaan, opdat *Rome* zegeviere; en de zekerste en gemakkelijkste weg hiertoe is de proclamatie: *dat het onderwijs vrij zij!* met andere woorden: *dat het vernietigd worde!* — Zoo veel en niets minder staat er thans op het spel! Wie kan daarbij koud, gevoelloos en onverschillig blijven? Wij vermanen tot waakzaamheid, en roepen, in het belang des Vaderlands, Catholieken en Protestanten op tot wederstand van de Hierarchij van *Oud-Rome*. Onderwerping aan dezelve is tevens afstand van alle beginselen van *ware vrijheid*.

Geschiedkundige Beschrijving der oudere en nieuwere thans bestaande Ridderorden, zoo in als buiten Europa, enz. Door G. L. DE ROCHEMONT, *voormalig* 1e. *Luitenant Kwartiermeester der Mobiele Schutterij, en* J. BISCHOFF, *gepensioneerd* 1e. *Luitenant der Infanterie. Te Amsterdam, bij* Jb. da Cunha en Comp.

Recensent ontving het Prospectus van boven aangekondigd werk, met een daarbij gevoegd blad ter proeve. Deze Geschiedkundige Beschrijving bevat den oorsprong der Ridderorden, derzelver benaming, spreuken, ordelinten en klas-

sen, met opgave van derzelver Instellers en der Rijken en Staten, waartoe zij behooren, opgehelderd door juiste gelithographeerde en gekleurde afbeeldingen der ordeteekenen en riddercostumen. Men ziet dus, dat men hier, voor de Geschiedenis in het algemeen en voor die dier bestaande Instellingen, veel belangrijks te wachten heeft.

Eene naauwkeurige en uitvoerige beschrijving der oudere en thans bestaande Ridderorden, en voornamelijk buiten *Europa*, bezitten wij in onze taal niet. De Heer SCHELTEMA, gelijk ook in het Prospectus des werks wordt opgemerkt, heeft ons in zijn *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* iets van dezelve medegedeeld; doch men kan zulks niet dan een zeer kort overzigt noemen. Van andere Schrijvers maakt het Prospectus geen gewag. Het is Recensent echter bekend, dat ook nog anderen, die misschien den Schrijveren dezer geschiedkundige bijzonderheden van dienst zouden kunnen zijn, over dit onderwerp hebben geschreven, zoo als: ADRIAAN SCHOONEBEEK, *Historie van alle Ridderlijke en Krijgsorders, enz. Amst.* 1697. II Deelen. Idem: *Nette Afbeeldingen der eigene dragten van alle geestelijke Orders. Amst.* 1688. — Idem: *Nette Afbeelding van alle geestelijke Vrouwen- en Nonnenorders. Amst. bij den Auteur*, 1691.

Voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde is het dus van hoog belang, dat er bij het meer en meer instellen van dergelijke Orden ook eene uitvoerige en naauwkeurige Beschrijving derzelve bestaa. De kennis der Instellingen van Ridderorden herinnert ons, even als zoo vele Medailles en Gedenkpenningen, aan de Regering van verschillende Vorsten en Vorstinnen; aan het verrigten van vele ridderlijke daden, tot welker belooning zij ingesteld en uitgereikt werden; terwijl zoodanige kennis tevens van belang is voor dengene, die met eene Orde, hetzij vreemde of inlandsche, begiftigd is. Wie toch hecht er geen gewigt aan, bij de overtuiging zulk teeken van onderscheiding verdiend te hebben, te weten, door wien en bij welke gelegenheid zoodanige Instelling heeft plaats gehad? Hierin nu zal het bovengenoemde werk trachten te voorzien, en wij durven, naar het voorloopig uitgegeven blad en de bijgevoegde platen te oordeelen, deze onderneming wel aanprijzen. In hetzelve vinden wij vooreerst de vermelding van de instelling en verder eene zeer naauwkeurige beschrijving van de Orde van *St. Katharina*. Onder het rubriek *Groot-Brittanje* wordt de Orde van den Kouse-

band of *St. Joris* behandeld. Lezenswaardig is over de instelling dezer Orde, wat in het genoemde werk van SCHOONEBEEK, D. II, bl. 184 en verv., staat aangeteekend. De Schrijvers sommen hier de verschillende gevoelens omtrent derzelver instelling op, waarover wij thans niet breeder willen uitweiden. Genoeg, dat zelfs de stugge, maar voor uiterlijken zwier min genegen *Brit* begeerig is naar het verkrijgen dier Orde, welke hij als de hoogste onderscheiding in den Staat beschouwt. De Schrijvers leggen in de opgaven van geschiedkundige bijzonderheden veel kennis en smaak aan den dag, daar zij het drooge en dorre met het meer aangename afwisselen. Bij de aanmerking, dat de *Brit* zeer begeerig is naar de verkrijging van dit onderscheidingsteeken, herinneren zich de Schrijvers eene anekdote uit het leven van den *Russischen* Veldmaarschalk SUWAROFF, die wij onzen Lezers niet onthouden willen, en een bewijs oplevert, dat het vleijen en hunkeren om dergelijke versierselen door alle tijden heen, al is het dan op verschillende wijze, aan de orde van den dag is geweest: »Nadat SUWAROFF, in een gesprek met Lord BENTINCK, over den lof der *Engelschen* uitgeweid had, trok hij *gedurig* aan zijne afgezakte kousen, als wilde hij te kennen geven, dat hij geen kousenband had; of deze hem begreep, is onbekend gebleven. Na eene korte poos, pinkte hij met de oogen, begon te lagchen, gebaren te maken, en zich met de vingers over het gelaat te strijken. »Dit is," zeide hij, zich tot allen wendende, »het beste middel tegen eene *onmagt*." (»Het *Russische* hier gebezigde woord voor *flaauwte*, *bezwijming*, is ook synoniem met *onvermogen*, *magteloosheid*, en moest hier in SUWAROFF's mond in den laatsten zin verstaan worden.)" — Van de prachtige staatsiekleeding der Ridders van deze Orde vinden wij eene afbeelding in de bijgevoegde Proefplaat; alsmede is er eene aan toegevoegd, waarop de afteekeningen van de Militaire Willemsorde en van den Nederlandschen Leeuw volgens derzelver bijzondere klassen te vinden zijn. Deze zijn vrij zuiver, waar, helder en zindelijk gekleurd. Onder het rubriek *Afrika* wordt van de Orden van den Palmboom en van den Alligator gesproken: mededeeling en beschrijving zijn beide belangrijk. Den Schrijvers wenschen wij verder goeden uitslag op hunne onderneming, die ons voor Geschied-, Oudheid- en Volkenkunde van veel belang toeschijnt.

Wij eindigen tevens onze aankondiging met den wensch,

dat alle Vorsten zoodanige teekenen van onderscheiding niet al te kwistig mogen uitreiken, en dat ook in ons Land de instelling en uitreiking van Ridderorden hare waarde behoude, door burgerdeugd en krijgsmoed te beloonen, naar verdiensten deugd te adelen, en moed, trouw en beleid te huldigen en te vereeren.

Voor hen, die belangstellen in de voorwaarden van inteekening, zij nog gezegd, dat de uitgave zal geschieden bij *veertiendaagsche* afleveringen. De prijs van iedere aflevering, versierd met derzelver plaat, minstens 3 à 4 Ridderorden voorstellende, zal dien van *f* 1-40 niet te boven gaan. Daar het M. S. geheel voor de pers gereed ligt, is met zekerheid het getal afleveringen tusschen de veertig en vijftig vastgesteld.

Gedichten van Mr. H. C. VAN HALL, *Staatsraad in buitengewone dienst, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, Lid van het Kon. Nederl. Instituut, en President van de Arrond. Regtbank te Amst. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1839. *In gr.* 8*vo. XVI en* 231 *bl. f* 3-60.

Eerst zeer lange na de uitgave kwam deze bundel van den grijzen Dichter Rec. in handen. De te late aankondiging is dus geenszins het gevolg van onverschilligheid. De naam van VAN HALL staat bij Rec. als Dichter te hoog aangeschreven, dan dat hij niet met belangstelling deze nieuwe Verzameling zou hebben gelezen. Het is waar, VAN HALL behoort tot datgene, wat onze hedendaagsche *critici* de oude school gelieven te noemen. Zij zouden eenen Redacteur van den *Muzen-Almanak* wel willen beduiden, dat hij voor alle dergelijke oudmodische Dichters zijn jaarboekje hebbe te sluiten. O dwaasheid, dwaasheid en verwaandheid onzes ongelukkigen tijds! O bekrompenheid en kleingeestigheid van hen, die tegenwoordig den toon zouden willen geven! Weten zij dan niet, dat het wezenlijke schoon aan geene school, aan geenen tijdgeest of smaak is gebonden? Voelen zij dan niet, dat zij juist een blijk van gebrek aan oordeelkunde geven, wanneer zij uitsluitend deze of gene soort en trant van poëzij huldigen? De tijdgeest, de smaak verandere; het

waarachtige schoon blijft; dat is boven de onderscheiding van scholen verheven, en zal erkend worden, lang nadat de thans heerschende smaak weder voor eenen anderen heeft plaats gemaakt. De ware *criticus* verheft zich boven dat uitwendige, dat toevallige in den vorm en den trant, en erkent het schoone en goede, 't zij men dat den naam van classisch of romantisch geven wil.

Rec., die gaarne de schoonheden in onze jongere Dichters opmerkt, waardeert daarom niet minder, wat de ouderen voortreffelijks opleveren. VAN HALL behoort onder dezen, en heeft iets eigenaardigs, wat niet te miskennen valt. Hij is de man, door de oude klassieken gevormd, die op zijne poëzij eenen zeer gunstigen invloed hebben gehad. Hun geest waait ons in zijne stukken tegen. HORATIUS vooral is zijn Lievelingsdichter, en gelijk hij menige Ode allergelukkigst heeft overgebragt, zoo vinden wij in vele zijner oorspronkelijke stukken den *Horatiaanschen* toon en geest terug. Zoo geeft de grijze Dichter ook in deze Verzameling ons weder een drietal navolgingen van den *Latijnschen* Lierzanger, en dan in zijne eigene kleinere gedichten eenen *gelijken* toon aan.

Rec. heeft niet noodig, breedvoerig over den trant van VAN HALL's dichtstukken te spreken. Zij zijn in denzelfden geest en smaak als die in de beide vorige Verzamelingen. Het eerste stuk is een uitvoerig gedicht aan onzen vorigen Koning. Zou VAN HALL nu nog zoo spreken? Rec. las het met droefheid, bij de gedachte, hoe de man, eenmaal schier vergood, in aller schatting is gedaald, en welk een streng vonnis de geschiedenis zal uitspreken over hem, die eens de afgod der natie was. Met welk een smartelijk gevoel moet de Dichter op zijn vers nederzien, hetgeen zoo duidelijk toont, dat ook hij onder de jammerlijk bedrogenen behoort! — Wij vinden hier verder stukken, van vaderlandsliefde, belangstelling in Godsdienst, geestdrift voor al wat goed en edel is, warm vriendschapsgevoel getuigende. Dat vinden wij in de feestzangen voor de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* en voor de *Utrechtsche* Akademie, beiden aan velen reeds bekend, in het gedicht op *de Nederlandsche helden, bij Antwerpen gesneuveld*, en *aan de heroërders van Europa*, in het dichtstuk *ter nagedachtenis van eenige voorgangers der Hervorming*, in de gedichten op LOOTS, aan den Heer WILLINK, aan den Heer VAN ROIJEN

en anderen. Overal vinden wij krachtige taal, gelukkige denkbeelden, bevalligheid en gloed, en in verre de minste stukken zouden wij den grijsaard herkennen. Rec. wil daarmede niet te kennen geven, dat er niet hier en daar aanmerkingen zouden te maken zijn; maar het geheel is meestal VAN HALL waardig. Onder de plaatsen, waar Rec. bij het lezen op stuitte, behoorden ook, in het vers *de Broederoden en Batenstein*, de regels:

> Maar wierp de haat zijn krijgskroon neder,
> Zweeg, bij zijne uitvaart zelfs, de Faam:
> De waarheid schrijft, met BOSSCHA's veder,
> Naast vromen FREDRIK's WOLFAARD's naam.

Het komt Rec. voor, dat hier de zucht, om Prof. BOSSCHA een compliment te maken, te ver gedreven is, door zijnen naam aldus in WOLFAARD's mond te leggen.

Niet het minste genoegen deed Rec. het laatste stuk in dezen bundel, eene vertaling van POPE's *Essay on Criticism*. Dit stuk is blijkbaar door den Dichter *con amore* en met zorg bewerkt, en onderscheidt zich door gemakkelijkheid, losheid en geestigheid der overbrenging. Het verwondert Rec. daarom te meer, dat hij hier en daar plaatsen vond, waar het hem voorkwam, dat de Dichter het oorspronkelijke of niet goed begrepen heeft, of althans niet geslaagd is, om den zin terug te geven. Een paar voorbeelden ter staving. Bl. 198:

> Eéne enkle wetenschap eischt al der Wijzen pogen.
> De Kunst is onbegrensd; beperkt wat zij vermogen.
> Eén vak, hoe klein, is nog voor hunne kracht te veel;
> Genoeg zoo gij geheel kent daarvan 't onderdeel!
> Maar 't menschelijk vernuft gelijkt veroveraren,
> Die voor één wingewest al hunne staatszorg sparen;
> 't Verwonnen land stijgt op in welvaart, magt en eer;
> Maar 't oud gebied verzwakt, en zinkt verwaarloosd neêr.

Rec. wil nu niet stilstaan bij de minder gelukkige constructie van den vierden regel. Maar de vier laatste regels drukken volstrekt de bedoeling van POPE niet uit, en passen in het verband niet. POPE zegt:

> Like kings we lose the conquests gain'd before,
> By vain ambition still to make them more:

Each might his sev'ral province well command,
Would all but stoop to what they understand.

VAN HALL zegt juist het tegendeel van POPE. De laatste beweert, dat men door te veel te willen, en zich niet te bepalen tot datgene, wat men vermag, alles verliest; VAN HALL, daarentegen, schijnt te kennen te geven, dat men wel, ja, verliest, wat men had, maar daarvoor iets anders in de plaats krijgt. Dat strijdt geheel tegen de bedoeling van den *Engelschen* Dichter en stoort den gang der denkbeelden.

Zoo zou Rec. ook twijfelen, of een weinig vroeger, bl. 196, de zin getrouw is teruggegeven:

Dees: doolt verbijsterd om, op schoolsche kronkelwegen;
Geen lacht reeds in de wieg ons als een domdor tegen.
Hij, die slechts jaagt naar geest, grijpt, eerst als hem 't verstand
Verlaat, tot zelfbehoud, den kunststaf in de hand.

De tweede regel is althans stellig in strijd met de bedoeling van POPE. Hij heeft gezegd, dat de natuur aan de meeste menschen toch eene zekere mate van gezond oordeel gegeven heeft; maar door verschillende oorzaken raakt dat bij hen verloren, hetgeen hij nu aantoont door te zeggen:

So by false learning is good sense defaid.
Some are bewilder'd in the maze of schools,
And some made coxcombs, Nature meant but fools.
In search of wit these lose their common sense
And then turn critics in their own defence.

Ook in de beide laatste regels is de zin althans niet duidelijk wedergegeven.

Bijzondere schoonheden zijn ook somwijlen verloren gegaan, en sommige van de kunstige verzen van POPE hebben in de vertaling het eigenaardige verloren. Wie heeft ooit den regel gelezen:

When Ajax strives some rock's vast weight to throw,

en niet gevoeld, hoezeer daarin de moeijelijke arbeid door den klank van het vers zelve is uitgedrukt, en door het voorbeeld voldaan aan de les, die er op volgt:

The line too labours, and the words move slow.

Maar vindt gij daarvan iets weder in de vertaling:

Laat ge Ajax, fel vergramd, de steenrots nederrukken,
Poog dan, in 't forsch gedicht, dit schriklijk uit te drukken!

Doch genoeg, om den Dichter te toonen, dat wij zijn stuk met belangstelling hebben gelezen. Het heeft vele schoone plaatsen.

Rec. behoeft wel geene proeven te geven van VAN HALL's dichttrant; maar hij wilde zich echter, ten gevalle zijner Lezeren, de moeite des overschrijvens van een der keurigste gelegenheidsgedichten getroosten. Hij stond hier tusschen dat aan den Heer WILLINK, dat bij den dood van Prof. MOLL en andere verlegen. Hij bepaalde zich eindelijk tot het eerstgenoemde:

Aan den Heere WILHEM WILLINK *en Vrouwe*
HESTER BIERENS.

Ik speelde nog als kind, voor een en zestig jaren,
Toen Gij, in 's levens bloei, reeds juichte als Man en Vrouw:
Thans zelf gebukt naar 't graf, gekranst met zilvren haren,
Roer ik nog eens de harp, en zing uw liefde en trouw.

Zag eens de fiere Brit uw' gouden echtkrans stralen
Op Mersey's trotschen vloed, die Leverpool bespat,
Voor Neêrland meest die krans met diamanten pralen:
Hier blaakte uw echtaltaar, hier was uw bakermat.

Hier noodt mij thans ter feest het ruischend loof der boomen,
Om uwe landkapel, uw min ter eer, geplant;
Hier roept mij Spaarne's vliet en 't murmlen van zijn stroomen,
Door de echo's nagebaauwd, uit meer en duin en strand.

Ja! hier was reeds uw wieg van 's Hemels gunst omschenen,
En nog omstraalt zij U, bij 't naadren van het graf;
Stil drijft uw levenshulk ter zaalge reede henen,
En reeds verstuift of smelt het schuim, dat haar omgaf.

Zoo geelt voor U nog 't blad, waar najaars-rozen bloeijen,
En 't vinkje U tegenkwinkt uit struiken en abeel;
Gij ziet aan d' ouden stok nog purpren druiven gloeijen,
En wacht Gij — 't oog op God! — nog 't lied van Filomeel.

Juich, Moeder! op uw feest! juich op uw feest, o Vader!
Vóór een en zestig jaar is 't niet zoo rijk gevierd:
Uw zonen om U heen, hun kindren al te gader.....
Neen! nooit werd de ouderdom met eedler krans gesierd.

Maar nu ook is uw huis een Tempel in mijne oogen;
Uw kindren, Priesters; Gij, hunne aangebeden Goôn! —
'k Hoor 't suizend lindeloof, door d' adem Gods bewogen,
Zacht smeltende vereend met alter dankbren toon.

Zoo straalt nog de avondglans der heilleeuw onier Vadren
In 't Godgeheiligd licht van uw Godvruchte deugd —
Waar oudren met hun kroost de Algoedheid, lovend, naderen;
Daar klopt het Neêrlandsch hart, en de Englénzijn verheugd.

Maar nu ook aan mijn harp geen toonen meer ontwrongen!
Ik heb uw zaligheid, Gelukkigen! aanschouwd!.....
Waar VONDEL nog op de aard', hij had uw heil gezongen,
Ik — zanger van den dag — mijn klanken zijn te koud.

O Mogt dit heilig uur nog dikwerf voor U dagen!
De herstdauw jaar op jaar omglinstren uwen voet!
De aloude wijngaardstok U keur van druiven dragen,
En brengen Zefir U nog vaak zijn' lentegroet!

En eens....., wanneer voor U de rozen niet meer geuren;
De vogel in uw' hof nog zingt, maar U niet streelt;
Als daar de liefde schreit, als vrienden U betreuren,
En droeve Filomeel met hen een klaaglied kweelt:

Dat Heemsteê's Tempe uw min dan ten gedenk-oord blijve,
En waarheid op een steen, zoo blank als uwe trouw,
Vereeuwige uwen echt, en bij uw namen schrijve:
HIER WAS EENS 'T PARADIJS DER VROOMSTE MAN EN VROUW!

Rec. eindigt met den wensch, dat de voorspelling, waarmede de Dichter het vers op MOLL, aan zijnen Zoon gericht, besluit, nog in lang niet moge worden vervuld:

Mijn Zoon! de Ceder, nooit verdord,
Die op 't gebergte, aan 't hoofd van allen,
Zoo heerlijk praalde, is neêrgevallen,
En de oude Stam nog niet gestort!

Maar hoor! de storm, hij komt al nader,
En rukt hem haast in 't dal ter neêr;
Ras is uw oudste vriend niet meer,
En weent ge op 't graf van uwen vader!

De Waardin. Een Verhaal uit het midden der zeventiende Eeuw. Door J. F. BOSDIJK. *IV Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1840. *In gr. 8vo. 1047 bl. f* 10-80.

Een Roman in vier Deelen! Het is een ontmoedigend gezigt, als een Rec. die voor zich ziet liggen, en niet de *praesumptie* heeft, dat het boek een meesterstuk zijn zal. Een bordvol middelmatigen kost — dat gaat nog; maar vier schotels — het is waarlijk te veel! En waarom zou Rec. het ontkennen, dat hij reeds *a priori* geen meesterstuk verwachten kon? Hij had vroeger de *Agneta van Kruiningc*, onlangs *Het Jaar der Dwaasheid* van denzelfden Schrijver gelezen, en daaruit genoegzaam gezien, dat, ofschoon het den Heer BOSDIJK niet *geheel* aan talenten ontbreekt, het toch hoogstonwaarschijnlijk was, dat hij een *goed* boek in vier Deelen zou kunnen schrijven. Het is ongetwijfeld gemakkelijker veel, dan goed te schrijven, en ook veel ligter lang, dan kort te zijn.

Rec. vond zich in zijne verwachting niet bedrogen. De Schrijver verstaat de kunst niet, om gedurende meer dan duizend bladzijden de aandacht te boeijen, en gelijk men onder het lezen het geduld wel eens verliest, zoo is men, aan het einde genaderd, weinig voldaan.

Het eerste, wat Rec. op het geheele boek heeft aan te merken, is de intrigue zelve. De Waardin, naar welke het boek genoemd wordt, boezemt volstrekt geen belang in. Zij is te gemeen, te verachtelijk. Hare wraakzucht, die *quasi* de spil is, waarom veel zich beweegt, is zoo ongemotiveerd, zoo doelloos, zoo onwaarschijnlijk, dat men er de schouders over optrekken moet, en niet kan begrijpen, hoe zulk een plan, als dat des Schrijvers met dezen persoon is, hem heeft kunnen behagen. Voordat de ontdekking plaats heeft, begrijpt men ook niet, wat zij en de man, dien zij in haar belang heeft overgehaald, willen en werken; en eigenlijk doen zij ook niets, schoon het den schijn heeft, dat zij druk komplotten smeden. Inderdaad vat Rec. niet, wat de intrigue is.

Zijn ALBERT en CAROLINE de hoofdpersonen, of is de Waardin dit, of CASTRO? Wanneer men zulke vragen doen kan, gevoelt de lezer ligt, dat waarschijnlijk de eenheid van plan in het boek niet groot zal zijn. En inderdaad zijn de afzonderlijke deelen onzamenhangend en is er weinig verband tusschen het een en het ander. Het is wel waar, daar is een band, die de onderscheidene hoofdpersonen des verhaals met elkander in betrekking brengt; maar de gebeurtenissen zelve vloeijen niet uit elkander voort; zij loopen niet op één doel uit, maar staan voor het grootste deel op zichzelve. De geheele langwijlige geschiedenis van de gevangenschap van den juwelier BEKKER, de aanleiding daartoe, de bijzonderheden daarvan, de pleidooijen, de vrijstelling, dat alles doet eigenlijk niets tot de hoofdintrigue van het boek. De ontknooping laat geheel onbevredigd, en is zoo gemeen, als men van een gemeen vrouwspersoon, als de Waardin, kon verwachten. Maar door die gemeene, opzettelijk zoo gemeen mogelijk gemaakte ontknooping beleedigt de Schrijver het aesthetisch gevoel zijner lezers, dat daartegen opkomt, en het hem niet vergeeft; dat hij hun vier Deelen heeft laten doorworstelen, om hen tot geene andere uitkomst te brengen, dan tot de zekerheid, dat de twee personen van het verhaal, waarin nog het meeste belang wordt gesteld, hoerekinderen zijn, en de vaderlievende BERTHA, zonder dat haar vader dit weet, evenzeer een kind des overspels is. Zulke tegen allen goeden smaak aandruischende ontknoopingen te verkiezen, toont weinig smaak in den Schrijver.

Met deze eerste groote aanmerking staat eene andere in naauw verband. Zij is deze: dat er zoo veel overtolligs in deze vier Boekdeelen wordt gevonden, waardoor noodeloos het geheel gerekt wordt. Op de wijze, waarop de Schrijver te werk gaat, had hij even goed nog vier Deelen kunnen vol maken. Ree. heeft reeds één stuk genoemd, wat met de hoofdintrigue weinig te maken heeft; maar hoe vele zou hij daarbij kunnen voegen! Welke belangrijkheid heeft toch D. I. H. V: *Het gesar.* — *De kunstverrigting binnen Naarden*? Er zijn wel goede brokken in het feest ter gedachtenis van den slag bij *Nieuwpoort*; maar in welk verband staat het met het groote doel van het boek? Kan men het er niet volkomen uitligten, zonder dat iemand het gemis zal opmerken? En het beslaat toch ver over de hon-

derd bladzijden! Op zulk eene wijze is er aan het schrijven geen einde.

Dezelfde gerektheid is in den stijl van het geheele boek zigtbaar. Ieder tooneel, ieder gesprek hijna geeft er bewijzen van. Men leze eens die lange redevoeringen, die als *toasten* voorkomen! Zou men niet denken verplaatst te worden bij onze hedendaagsche algemeene vergaderingen van deze en gene Maatschappijen, waar iedereen aan den maaltijd zich geroepen voelt, om het woord te voeren, en waar iedere *toast* bij de el wordt uitgemeten? Daar moet men ze met den overigen kost slikken, en doet best, als men met de dwaasheid der menschen, dikwijls van geleerde en hooggeleerde Heeren, lacht, die meenen zich wonder wel te hebben uitgesloofd, wanneer zij de gezellige tafelvreugd door hunne lange en sopperige, altijd ongepaste redevoeringen hebben gestoord. Doch moeten wij die zotternijen nu ook nog in een' Roman gedrukt wedervinden, met krachttaal gelijk deze: (I. bl. 199.) »Deze dronk zij aan het Vaderland gewijd, en dat Vaderland is *Nederland!*" Eilieve, welk land zou het anders geweest zijn, dat *Amsterdammers* aan den maaltijd van eenen *Amsterdamschen* juwelier voor hun Vaderland hielden? Even krachtig gaat de toast-insteller voort.

Wil men andere voorbeelden, men zie eens, waar de Schrijver óf zelf redeneert, óf zijnen stijl door beelden en vergelijkingen opluistert! Hoe belangrijk en nieuw en krachtig zijn b. v. opmerkingen als deze: (I. bl. 21.) »De mensch schreit, wanneer hij eenige ligchaamspijn of boezemsmart ondervindt, óf ook wanneer hij door het lijden van anderen bewogen wordt; dan stelt hij zich vaak in derzelver plaats en verbeeldt zich als het ware het leed van anderen zelf te ondervinden. Ziedaar eene voortreffelijkheid van zijnen aanleg boven de dieren. Doch de ondervinding doet ons wel eens zien, dat niet alle smart van anderen ons kan doen weenen. Het is dan, wanneer deze niet sterk genoeg is, of door andere bijkomende omstandigheden, die ons verstrooijen, in hare *werking op de oogen* (!!) gestremd wordt, of ook wel, wanneer dezelve al te hevig is, en daardoor onze ziel verdooft. Die stomme smart, welke aan het innerlijke der ziel knaagt, is gewis de pijnlijkste, en niet zelden schrijft hij, die weent en den ander niet ziet weenen, dit alsdan aan ongevoeligheid toe." Wil

men een ander bewijs van wijdloopigen en gekunstelden stijl, waarbij daarenboven (gelijk dikwijls) de beeldspraak ongelukkig is gekozen, zoo lese men bl. 28: »Even als wij niet ophouden den boom lief te hebben, die ons nog kort geleden zijne geurige saprijke vruchten schonk, terwijl wij onder zijne digte bladeren en ineengestrengelde takken eene liefelijke schaduw vonden tegen de brandende stralen der middagzon, maar denzelven blijven liefhebben en waarderen, al prijke hij ook in het volgend saizoen met geen blozend oost, al biede hij ons geene even aangename lommer aan, al vertoone hij ons des winters het beeld des strammen tijds, die, met besneeuwde kruin en van jeugdig sieraad beroofd, tot rusten wenkt, even zoo houden wij niet op, het eenig anker onzer hoop, onze Godsdienst lief te hebben, al zij het ook, dat dezelve met dwalingen vermengd zij, en zich niet altijd onder eene even bekoorlijke gedaante aan onze oogen vertoone." Maar nog gekker wordt het, als wij een paar bladzijden verder lezen: »Zoo werden er zaden gestrooid, die in goeden grond vielen, en heerlijke vruchten voortbragten. Jammer, helaas, dat zoo vele in eene woestijn vielen, en slechts zand en steenen deden te voorschijn komen." Eene nieuwe, tot hiertoe onbekende soort van zaad, dat zand en steenen voortbrengt!!

Vraagt men verder, of de geest des tijds in het verhaal goed bewaard is, op vele plaatsen is dat zeer te betwijfelen. Het lag althans niet in het karakter van den aanzienlijken *Amsterdamschen* koopman van die dagen, om met den krijgsmansstand ingenomen te zijn, gelijk bij den Heer BEKKER het geval schijnt te zijn, wiens aangenomen zoon in krijgsdienst is, en tot wiens kring een gepensioneerd kapitein en eene kapiteinsweduwe behoort. Evenmin zal wel de regtspleging in de zaak van denzelfden Heer BEKKER in den geest des tijds worden geacht; terwijl Heeren advocaten ook wel geen voorbeeld zullen nemen aan de langwijlige en nietsbeduidende pleitrede des jongen BEKKERS. Ook de voorstelling der godsdienstige geschillen des tijds mist het puntige en heldere, en Rec. begrijpt volstrekt niet, in welk verband de studie van de schriften der *Rabbijnen* met de leer van ARMINIUS staat. Er schijnt evenwel zulk een verband te bestaan; want wij lezen (I. 30): »Naauwelijks had onze jeugdige leeraar meer en meer smaak gekregen in het beoefenen van de schriften der *Rabbijnen*, of hij gevoelde zich, even als zoo velen, gedrongen, de leer van den edelen, godvreezenden ARMINIUS van lieverlede in zijne predikatiën te doen doorstralen."

Maar het lust Rec. niet, langer aldus voort te gaan. Hij zou anders nog ettelijke aanmerkingen hebben op sommige der karakters, b. v. op dat van ALBERT, die zich weinig dankbaar betoont voor de gunst, hem door den Prins bewezen. Het oordeel over dezen Roman is dus ongunstig. Het

boek is beneden het middelmatige, en, Rec. vroeg het meermalen, waarom toch den kostbaren tijd verspild met het schrijven van zulke hoogst gebrekkige Romans? De overvloed van goede Romans, vele zeker van vreemden oorsprong, is groot genoeg, zoodat men het onbeduidende en middelmatige best kan ontberen.

Er staan voor deze boekdeelen vier verschillende op staal gegraveerde vignetten, die zich gunstig onderscheiden.

VARGAS. *Een Spaansch Volkstafereel uit de tyden van Koning* PHILIPS II. *Naar het Engelsche Handschrift van* CHARLES VILLIERS, *uitgegeven door* L. M. VON WEDELL. *Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1840. *In gr.* 8*vo.* 596 *bl. f* 5-:

De naam VARGAS, die in onze Geschiedenis met bloedige letters geschreven staat, boezemde ons op het eerste gezigt bijna eenen afschrik in van dit werk. Maar wij overtuigden er ons al zeer spoedig van, dat de held van dezen Roman niets dan den naam gemeen heeft met den afschuwelijken voorzitter van ALVA's bloedraad. De VARGAS van dit boek is een edele *Spanjaard*, wiens levensverhaal aanleiding geeft tot levendige schilderingen van het leven en de gewoonten der *Spanjaarden* in den tijd, dien het voorstelt. Het ontbreekt niet aan beangstigende, maar evenmin aan lachverwekkende tooneelen, waaronder het laatste gedeelte van den Roman niet het minste behoort: de Aartsbisschop van *Sevilla*, die uit zijn paleis wordt opgeligt, naar elders vervoerd en daar gevangen gehouden, als ware hij een man, die in de hersenen is gekrenkt, en zich in zijne zinneloosheid voor den Aartsbisschop van *Sevilla* houdt; dit geeft tot menig grappig tooneel aanleiding, waarbij de lezer den valschen en wellustigen Prelaat in het minst niet te zwaar gestraft rekent. De volksopstand der bewoners van *Saragossa* ter handhaving hunner privilegiën, welke den Roman opent, is fiksch geschilderd; terwijl voorts de onderscheidene menschen, die optreden, edellieden en boeren, *alguazils* (dienaars) der Inquisitie en herbergiers, geestelijken en muilezeldrijvers, zoo ten tooneele worden gevoerd, dat de titel: *een Spaansch Volkstafereel*, niets onwaars behelst. De stijl is hoogst onderhoudend. Met één woord, onder de vele uitkomende vertaalde Romans verdient deze eene gunstige onderscheiding; en, schoon de vertaling door enkele onjuistheden ontsierd worde, is zij over 't algemeen zoo, als men ze van den bekwamen S. v. G. verwachten kan.

BOEKBESCHOUWING.

Adres aan mijne Gereformeerde Geloofsgenooten in ons Vaderland, door B. MOORREES, *Gereformeerd Leeraar te Wijk, in het Land van Heusden. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1841. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

»Wat brouwt een Man al leed,
»Die zulken handel drijft!
»Hij schrijft, wat hij niet weet;
»En weet niet, wat hij schrijft."

Ongenoemde.

»Waarde Geloofsgenooten! Zie (l. ziet) daar weder »een Adres aan u gerigt in deze zoo hoogst treurige en »donkere dagen, zoo met betrekking tot ons Vaderland als »tot onze Kerk." Op dezen klaag- en treurtoon begint Ds. MOORREES zijn *Adres*, »bij wijze van vervolg" op het *Adres*, dat zijn Vriend, Ds. MOLENAAR, in 1827, in het licht gaf; »maar," zegt hij, »het was toen de tijd »niet de waarheid hulde te doen, zonder zich bloot te »stellen aan de woede en vervolgzucht" enz. En wie waren dan toen die woedende vervolgers? Z. M. Koning WILLEM I? of Hoogstdeszelfs Minister van Justitie, of die van Eerdienst, of eene Commissie uit den Raad van Staten? want andere personen weten wij niet, dat er mede gemoeid zijn geworden. — »Wij zullen niet verhalen," zegt hij verder, »wat Ds. MOLENAAR om zijn Adres moest »ondervinden, en wat zijn lot geweest zou zijn, indien de »Heere tot zijne hulpe niet ware tusschen beide getreden." Men leze voor dit laatste: Indien Ds. MOLENAAR niet ootmoedig het hoofd in den schoot gelegd, en *amende honorable* gedaan, en »»zijn innig smartgevoel daarover te »»kennen gegeven, en verklaard hadde met leedwezen te »»zien, dat de aangewende middelen zeker niet doelmatig »»waren."" Zie Koninklijk Besluit van den 22 Septem-

ber 1827. N°. 110, dat ter kennisse van alle toenmalige Leden en Secundi der Kerkbesturen gebragt is. — Maar dat *Adres* heeft, volgens MOORREES, »eene gezegende »uitwerking gehad"; namelijk het heeft duidelijk doen inzien, dat »door de verandering in het Kerkbestuur (in »1816) verandering in de leer gekomen," (welke leerstukken zijn er dan door dat Kerkbestuur veranderd?) »de »oude Gereformeerde Kerk in eene liberale Kerk herscha»pen was, waarin de Grondwet, de Formulieren van Een»heid," (de Grondwet in burgerlijken zin is dus eene staatkundige Geloofsbelijdenis?!) »met der daad waren (l. was) »afgeschaft; dat »het doel was, om het bestaan der Ge»reformeerde Kerk te doen ophouden, dien heerlijken »Tempel Gods, door God zelf in ons Vaderland geplant," (een Tempel is dan eene plant!) »die weleer van den Vorst »en het Volk werd beleden." (Rec. meende, dat wel eene *leer*, maar niet eene *Kerk beleden* werd; maar dit behoort zeker tot de eigenaardige schoonheden (*) van den stijl van Ds. MOORREES, volgens wien dus ook de overige Christengezindten en de onder haar wonende Israëliten niet tot het Volk behooren!!) »Hieruit is de jammerlijkste »verwarring, scheuring op scheuring in de Hervormde Kerk »voortgekomen; zij is een Babel van verwarring." (Wel zoo! zoo erg wist Rec. nog niet dat het was!) »Van deze »Gereformeerde Kerk heb ik," zegt MOORREES, »de eere »een der minste Leeraren te zijn": eene schoone eere voorwaar! of moet dit eene navolging heeten van 1 *Cor.* XV: 9? *o imitatores, servum pecus!* — »Het schijnt," gaat hij voort, »dat de Heere mijne meer begaafde en be»kwame medebroeders nog niet heeft opgewekt om het »zwijgen, door openbaar voor zijnen naam te spreken, te »doen ophouden;" maar dan had »de minste der Leera»ren" dien wenk van den Heere wel mogen eerbiedigen;

(*) Zoo als het volgende tot de duidelijkheid, bl. 28: »Een bolwerk tegen de overheersching van het Roomsche »bijgeloof, waartegen eene liberale Kerk geen wapen heeft, »en waarover zij" (dus de liberale Kerk) »gemakkelijk ze»gepraalt." Die het vatten kan, vatte het!

doch hij zal »niet mededeelen wat er tusschen den Heer en »zijne ziel omging," (bl. 26): de man heeft dus misschien eene inspiratie gehad! — Maar wat bedoelt dan toch deze Adresschrijver? Volgens bl. 3, heeft Ds. MOLENAAR »een voorstel tot eene scheiding gedaan"; Ds. MOORREES schrijft »bij wijze van vervolg" op het Adres zijns Vriends, bl. 5; maar, volgens bl. 6 van boven, is »zijn oogmerk »even min, als dat van MOLENAAR, om scheuring of »afscheiding te bevorderen"; doch aldaar, eenige regels verder, is het doel van dit zijn *Adres*, »om de volstrekte »noodzakelijkheid, regtmatigheid en Godewelbehagelijk»heid eener wettige scheiding, naar het voorstel van Ds. »MOLENAAR, aan te toonen." Begrijpt gij het consequente van deze redenering, Lezer? Rec. niet.

De noodzakelijkheid nu dier scheiding wil MOORREES bewijzen uit »het onvereenigbare der twee hoofdpartijen, »waaruit thans de Hervormde Kerk bestaat, namelijk Li»beralen en Gereformeerden," (bl. 7.) Reeds de termen dezer tegenstelling zijn niet juist, want *Gereformeerd* is immers hetzelfde als *Hervormd*; en dit is dus het *genus omnibus commune*, waartoe de twee als *species* behooren: derhalve moest het zijn *Liberalen* en *Illiberalen* of *Antiliberalen*. — Dat *liberaal* nu is voor Ds. MOORREES een schrikwoord! Zou hij wel ooit gelezen hebben de Oratie van Prof. CLARISSE, *de Theologo vere liberali*, gedaan in Junij 1815 (dus vóór 1816!)? of zou hij ook tot de genen behooren, van welke die Hoogleeraar zegt, p. 6, 7: »*Liberalitatis igitur virtus quin summa in laude sit, cum* »*de qualibet vitae conditione aut de quovis studiorum ge*»*nere quaeritur, nemo unus est qui ambigat; ubi de* »*Theologia agitur, non aliter ad ipsum vocis sonum,* »*atque ad veneficum serpentis adspectum aut rabidi canis* »*morsum, exhorrescunt.*"? maar welligt behoort die Professor ook al tot de liberale Kerk..... Doch wat is er dan ten laste van die Liberalen? »Zij verwerpen (volgens »bl. 7) de Formulieren van Eenheid, en met haar de »grondwaarheden, in dezelve vervat." (Dit laatste volgt niet noodzakelijk uit het eerste: men kan het immers in

de hoofdzaken daarmede eens zijn, en nogtans zich met sommige punten of bewijsvoeringen niet vereenigen; ja men zou er volkomen mede kunnen instemmen, en nogtans dezelve niet als geloofsregelen willen voorgeschreven hebben.) »Zij verwerpen daarom ook het beginsel, om grond- »waarheden, tot zaligheid noodzakelijk, uit de H. Schrift »af te leiden," (geheel bezijden de waarheid! de H. Schrift is ook hun de zuiverste kenbron des van tijd tot tijd geopenbaarden Goddelijken Woords) »en houden een ieder »voor Christen en Protestant, die geen Heiden of Roomsch- »gezinde is." (Dus de Liberalen houden de Roomschkatholijken niet voor Christenen?!!!) »Zij zijn liberaal" (de Liberalen zijn liberaal! zeer fraai en krachtig!) »en zon- »der geloofsbelijdenis." (ald. en bl. 19;) (dus, zij gelooven niets?!) »Zij verdragen in hun midden de gruwelijk- »ste dwalingen en ketterijen," (bl. 8) »alle gevoelens, hoe »strijdig ook met Gods Woord, hoe Godonteerend en ge- »vaarlijk;" (bl. 19) en zoo ook al weder bl. 10, 11 en elders, met dezelfde of dergelijke woorden, want aan menigvuldige herhalingen en langwijligheden ontbreekt het hier niet. Maar nu het bewijs voor dit alles? Dat is Ds. MOORREES schuldig gebleven, al roept hij, na zulke heerlijke praemissen, reeds bl. 8 zegevierend uit: »Behoef ik »meer te zeggen, waarde Geloofsgenooten?" — »De »ware Kerk is onverdraagzaam met betrekking tot hare »Leeraars en leden; maar zij verdraagt gaarne de libera- »len, als zij buiten haar zijn, die zij niet verdragen kan, »als zij binnen haar zijn." (bl. 9, 10.) Hoe verbazend vriendelijk! Zij zal dus geen Inquisitieraad tegen de Liberalen oprigten, hen niet hangen en branden, indien zij maar hoe eer hoe liever buiten haar gaan!! — »In dezen »toestand der Hervormde Kerk," zoo als MOORREES haar zeer ontrouw schildert, »was het niet te verwonderen," zegt hij bl. 11, »dat Ds. SCHOLTE en DE COCK, die zich »als Hervormers voordeden, met nog eenige andere jeug- »dige Leeraars, velen bewogen, om zich van de liberale »Kerk af te scheiden" enz. Hier zondigt Ds. MOORREES tegen de Geschiedenis, die zegt, dat Ds. SCHOLTE en

consorten afgezet werden om wederspannigheid tegen het Kerkbestuur, waaraan zij zich vrijwillig onderworpen hadden, en zich daarna tot partijhoofden der misnoegden opwierpen. — Doch MOORREES maakt zich aan meer dergelijke historiezonden schuldig, b. v. wanneer hij (bl. 12, 13) schrijft: »De Synode achte (l. achtte) zich daartoe, (tot handhaving der Formulieren van Eenheid) o tijden! »o zeden! onbevoegd;" (neen! zij oordeelde het niet noodig, verandering te maken in het Formulier van ondertekening der Candidaten) »en de Gereformeerde belijders, »die zich hadden afgescheiden om den afval der Kerk, »werden vervolgd, alsof zij aan oproer schuldig stonden." De maatregels, die tegen de vergaderingen der Separatisten genomen werden, gingen niet uit, zoo als het hieruit schijnen zou, van de Synode, maar van de burgerlijke Overheid: en waaruit bewijst MOORREES, dat de Synode »deze" (zoogenoemde) »vervolging voorstond en aanvuurde"? Zoo ook verder bl. 13: »Daar blijft in zulke Gemeenten (waar »liberale Leeraars zijn) niets meer van het Christendom »over dan de naam." MOORREES noeme dan, zoo hij durft, zulke Gemeenten! »De Kerken worden van de »meesten zelden bezocht, of zoo dit nog geschiedt, is het »des voormiddags, om zich te vertoonen, of nog eenen »schijn van Godsdienst te behouden." Is dit dan alleen daar, waar liberale Leeraars zijn? en wie geeft hem regt tot zulk een liefdeloos veroordeelen van zijne Medechristenen? »Het verval in de Godsdienst is alom voorbeeldeloos »groot, en de grondoorzaak zit in den afval der heden»daagsche Hervormde Kerk." Al wederom stelling zonder bewijs! Doch hij begint het nu hoe langer hoe erger te maken: »Onder duizenden Gereformeerde huisgezinnen »zijn er velen, die tot dat volk Gods behooren, hetwelk »de kurk is, waarop ons Vaderland drijft," (merkt, Lezers, de zeer fraaije vergelijking!) »en waarom de Heere »hetzelve in zijne lankmoedigheid draagt, zegent en wel»doet, ja van wege het hemeltergend ongeloof, goddeloosheid en zedeloosheid nog niet gelijk *Sodom* en *Go»morra* is (l. heeft) verteerd." Dus op die genen, die Ds.

MOORREES de ware Gereformeerden noemt, rust het behoud van ons Vaderland; de overigen zijn voor niets te rekenen: welk eene aanmatiging! welk eene verblinding! »Deze huisgezinnen, wier getal in de meeste steden en »dorpen van dag tot dag toeneemt, (??) kunnen hunnen »(l. hunne) kinderen niet laten doopen bij vele Leeraars, »omdat zij dezen doop als onwettig beschouwen"; dus veel erger dan de Roomschkatholijken, die toch doorgaans den Doop der Protestanten eerbiedigen! maar bitterder zouden eerstgenoemden zich wel niet uitlaten kunnen, dan Ds. MOORREES, in zijn vooroordeel en drift tegen de Kerk, die hij liberaal noemt, zich uitlaat, door haar, onder anderen bl. 20, 22, 23, met de lasterlijkste aantijgingen en hatelijkste bewoordingen, als eene Heidensche uit te krijten. — Doch wat zullen wij vele woorden verspillen tegen eenen Man, die steeds uitgaat (zie onder anderen bl. 16—19) van de valsche stelling, dat, omdat in 1816 eene verandering gemaakt is in het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk, er eene nieuwe Kerk ontstaan is; tegen eenen Man, die beweren durft, (bl. 16) dat »men zijne »geliefde geloofsgenooten, op eene zeer listige wijze, van »het dierbaarste, dat zij bezitten, hun heilig geloof, in »hunne belijdenissen uitgedrukt, beroofd heeft"? (En dit zullen dan Mannen gedaan hebben, als de Leden der consulerende Commissie, die door het Gouvernement uit de verschillende toen bestaande synodale ressorten gekozen waren, om de kerkelijke organisatie voor te bereiden, Mannen, van welke Rec. slechts eenen KRIEGER, DONKER CURTIUS, VAN DER LEEUW, VAN DEINSE, HENDRIKSZ behoeft aan te halen, gelijk hij ze wel gerust allen noemen kon, om in hen Mannen van erkende kunde en onbesproken regtzinnigheid en braafheid te eeren!) Wat zullen wij ons verder ophouden met iemand, die uit die valsche stelling het even valsche gevolg trekt, dat de genen, wien dit nieuwe Bestuur niet behaagde, de oude Kerk bleven uitmaken, en dat deze »de wettige bezitster bleef van de »kerken, goederen en voorregten der Hervormde Kerk, en »daarop nog aanspraak heeft;" of anders wel, om de om-

standigheden, zoo toegeeflijk wil zijn van zamen te deelen; dat die Liberalen zich eigenlijk moesten afscheiden? (De zoogenaamde ware Gereformeerden begrijpen dit laatste toch anders, noemen zich zelve, en met regt, de Afgescheidenen, en verklaren vóór hunne toelating, geene aanspraak te zullen maken op de goederen of regten der andere Christenkerkgenootschappen.)

En wat wil dan nu, na dit alles, Ds. MOORREES? Hij wil een Adres aan de Synode maken om herstel van de oude Gereformeerde Kerk, (maar de Synode is immers in zijn oog onwettig, het Bestuur van eene liberale Kerk!) en een Adres aan Z. M., om dat te bevorderen, en anders eene wettige scheiding daar te stellen: (maar Z. M. laat immers vrijheid tot afscheiding, en is daarin zelfs nog rekkelijker dan zijn geëerbiedigde Voorganger!) Helpt dit een en ander niet, dan geen geweld gebruiken, maar lijdzaam berusten! En dan Ds. MOORREES zelf? Ja, om zich bij de reeds bestaande Kerk der Afgescheidenen te voegen, hiertoe schijnt hij geen lust te hebben; die schijnen hem ook al niet zuiver te zijn, want hij spreekt (bl. 30) van »alle reeds ingevoerde nieuwigheden, waardoor zij den »schijn heeft van eene nieuwe Kerk te zijn, die uit hun »(l. haar) midden moeten worden weggedaan," en van »nijd, haat, twist, tweedragt en andere werken des vlees»sches, die uit hun (l. haar) midden moeten wijken"; en op bl. 31 zegt hij haar geen aangenamer zoetigheden. Hij acht zich dus, als Lid der oude Gereformeerde Kerk, »ver»pligt, om in die Kerk," waarin hij is, »te blijven, en »te arbeiden met bidden en smeeken" enz. Wel nu, hadde de Man zich maar eerder hiermede vergenoegd, zijne Wijksche Gemeente, zoo goed hij kon, gesticht, en het schrijven voor het Publiek over Kerkelijke zaken maar aan anderen overgelaten, die hiertoe, zoo naar stof als vorm, beter berekend zijn! De wereld zou er niets bij verloren hebben.

Na het *Adres* van Ds. MOORREES gelezen te hebben, ontving Rec. nog een stukje, gedeeltelijk van dezelfde hand, getiteld:

Uitnoodiging aan de getrouw geblevene Leeraren in de Gereformeerde Kerk van Nederland, door B. MOORREES, *Gereformeerd Predikant te Wijk, in het Land van Heusden; begeleid van eenen Brief tot opwekking door eenige Ledematen der Gereformeerde Kerk te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1841. *In gr.* 8*vo.* 12 *bl.* *f* :-15.

Rec. vindt het, na het boven aangevoerde, niet noodig, daarbij langer stil te staan: de beide deelen bevatten niets nieuws of bijzonders, als men ze met het vorige vergelijkt; en zij doen er niet voor onder, zoo min in menigvuldige gebreken van stijl en taal, als in hatelijke, maar onder eenen vloed van vrome uitdrukkingen vermengde scheldwoorden, zoo als »de liberale Kerk eene Synagoge des »Satans"; »het ondragelijk juk van liberale Leeraars" (*Uitnood.* bl. 5); »gebukt gaan onder de rampzalige en »Godonteerende gevolgen der Haagsche Synode van 1816 »en 1817." (*Brief*, bl. 11.) Rec. wil er geen enkel woord, zelfs van recensie, tegenstellen, maar liever eindigen met de bede: *Vader! vergeef het hun, want zij weten niet, wat zij doen!*

Over het ongrondwettige en schadelijke van een Concordaat tusschen Nederland en Rome aan te gaan. Naar E. MUNCH, *voorheen Hoogleeraar in de Kerkelijke Geschiedenis en het Kerkelijk Regt te Luik,* W. BROES, *Predikant te Amsterdam,* H. J. ROYAARDS, *Hoogleeraar te Utrecht, en andere Schrijvers. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1841. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl.* *f* :-50.

Naschrift bij den tweeden druk van het stukje: Over het ongrondwettige enz. Voor de bezitters van den eersten druk afzonderlijk uitgegeven. Te Groningen, bij J. B. Wolters. 1841. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl.* *f* :-10.

Onlboezeming over het Concordaat, door A. CAPADOSE, *M. D. Te 's Gravenhage, bij* J. van Golverdinge. 1841. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.* *f* :-40.

Alle vrees voor het Concordaat is verdwenen. Eenē bemoediging voor het Nederlandsche Volk. Te Amsterdam, bij Gebr. Diederichs. 1841. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* :-10.

Na de vier stukken over het aangaan van een Concordaat voor *Nederland*, van welke wij in dit Tijdschrift, N°. V, bl. 200—224, en N°. VI, bl. 243—244, verslag gegeven hebben, is N°. 1 van de bovenstaande, die ons later ter hand gekomen zijn, niet overtollig geworden; maar het strekt zeer ter bevestiging van hetgene, dat vooral de Schrijver der *Zedig-vrijmoedige Bedenkingen* daartegen in het midden gebragt heeft. Uit de met name op den titel genoemde en enkele andere Schrijvers brengt het plaatsen bij, waaruit het tegen de zaak in geschil grondig redeneert. Het handelt 1. over den naam en den oorsprong der Concordaten; 2. over den aard en het wezen van een Concordaat. 3. Het betoogt de onregtvaardigheid van hetzelve jegens de Christelijke Kerk des Lands, zoo wel met betrekking tot de Katholieke, als tot de Protestantsche afdeeling van dezelve, en toont hierbij onder anderen duidelijk het onderscheid aan tusschen de Roomsche en de Katholieke Kerk, hetwelk door de Regering, bij het sluiten van een Concordaat, geheel wordt voorbijgezien. Het wijst aan, 4. hoe de nieuwe Concordaten evenwel hebben kunnen ontstaan, en geeft eene korte geschiedenis van het Nederlandsche, de uitwerkingen daarvan, en van Concordaten in het algemeen; en 5. hoe eene Regering de aangelegenheden der Roomschkatholieke Kerk kan regelen zonder een Concordaat, wijzende daarbij ten slotte en te regt op *Saxe, Saxe-Weimar* en *Oostenrijk*, en hierop, ten aanzien eener schikking door een Corcordaat, billijk eindigende met de vraag: »En *Nederland, Oud-Neder-*»*land* zou er zich toe verlagen?...."

N°. 2 behelst eenige slotsommen uit en bij al het in N°. 1 behandelde, zoo als 1. Een Concordaat is ongrondwettig. 2. Er kan dus geen gemaakt worden, dat niet in zijne bepalingen onregt bevat. 3. Dat van 1827 kan noch Vorst noch Volk binden, om het nu nog te volvoeren, want het is toen gesloten ten behoeve van de Zuidelijke Provinciën, (of, naauwkeuriger gezegd, om de Noordelijke met dezelve in het Kerkelijke op gelijken voet te brengen.) 4. Het kan niet dan schadelijke gevolgen hebben. — Dit bijvoegsel is wel weinig anders, dan herhaling van het vorige en van het in de boven genoemde *Bedenkingen* aangevoerde, maar nogtans een niet onnuttig *resumé*, waarmede Ref. zich over het geheel wel kan vereenigen, zonder juist zoo gunstig over alle op dit onderwerp uitkomende stukjes, en bijzonder over het *Volkslied* daarop, te denken, als de Schrijver, bl. 15, in eene noot, als zijn gevoelen te kennen geeft.

N°. 3 onderscheidt zich hierin van de andere, dat er *het Concordaat van* 1827, met de daartoe behoorende *Pauselijke Bulle*, in opgenomen is, hetwelk Ref. nuttig vindt, omdat men hierdoor te meer in staat gesteld wordt, om met kennis van de zaak over het al of niet voegzame te oordeelen; en daarom zou hij zelfs wenschen, dat het Fransche Concordaat van 1801 hier mogt ingelascht zijn, daar het dit eigenlijk is, dat, in 1827, in de Zuidelijke Provinciën nog van kracht was, en met eenige wijziging op de Noordelijke moest worden toegepast. — Dit stukje komt met de andere hoofdzakelijk overeen in de *aanmerkingen*, die het *op het Concordaat van* 1827 maakt, vooral in vergelijking met Art. 58 van onze Grondwet en met het zoo even genoemde Fransche Concordaat. Het komt ook met de andere in het algemeen overeen in het voorstellen van de *gevaren*, die er van hetzelve te wachten zijn. In deze beide opzigten kan Ref. zich over het geheel, de eene of andere scherpe of zonderlinge uitdrukking voorbijziende, met den Schrijver wel vereenigen. — Het onderscheidt zich wederom meer van de meeste andere, door meer aan te dringen op *maatregelen tegen het Concordaat*, en wel

vooreerst op het inleveren van verzoekschriften daartegen, waarbij CAPADOSE nogmaals uitweidt over het ongepaste, dat hij er in vindt, en over de nadeelen, die hij er uit vreest. Het eerste is reeds hier en daar geschied; en in hoe verre het nuttig is, dit hangt, meent Ref., veel af van de wijze, waarop het geschiedt. — Het onderscheidt zich eindelijk van alle de andere, door als tegenwerkenden maatregel aan te raden (bl. 37) »dat eenige, dat, ter be»strijding der door de eventuéle invoering van het Concor»daat naderende onheilen, eenigermate kan gerekend wor»den in staat te zijn, namelijk het terugkeeren tot de oude »paden." Wat CAPADOSE hiermede eigenlijk wil, zegt hij wel niet ronduit; maar het is niet onduidelijk te bespeuren, dat hij de Hervormde Godsdienst tot Godsdienst van *Staat*, de Hervormde Kerk tot de héerschende Kerk des Lands zou willen verheven hebben: en dan wil Ref. eenvoudig zeggen, dat de Schrijver hierbij niet op de hoogte van zijnen tijd staat, en, al ware het op zichzelf te wenschen, (wat Ref. nogtans niet toegeeft) datgene wil, wat in de geheel veranderde omstandigheden niet meer mogelijk is. — Voor het overige, uitdrukkingen, als »de God van »*Nederland*," (is er dan ook een God van *Frankrijk*, van *Engeland* enz.?) »IMMANUËL, de gezegende Vorst des »levens, zal weêr *Neêrlands* Bonds-God genoemd wor»den," bl. 31; (waar geeft het Evangelie toch tot alle zulke spreekwijzen zelfs van verre eenige aanleiding?) »de »Heiland, die zoenbloed en weldaden van zijne doorboorde »handpalmen neêrdruppelt, zoo wel op den tot Hem we»derkeerenden gekroonden schedel, als op het gebogen »hoofd des Hem zoekenden daglooners," bl. 37; of de ingewikkelde beschuldiging, bl. 38, 39, dat »de jeugd, »het opkomende geslacht thans in Heidensche leeringen van »jongs af wordt opgeleid"; dat »hem een negatief stelsel »van een zoogenaamd Protestantismus wordt ingeprent"; en de scherpe uitvallen tegen de Katholieken, daar en elders in dit geschrift voorkomende, die Ref. niet afschrijven wil: deze en dergelijke dingen dan laat Ref. geheel en al voor rekening van den Schrijver, en kan ze in gee-

nen deele goedkeuren, daar ze hem toeschijnen, noch met Christelijke wijsheid noch met Christelijke liefde overeen te komen.

Van eene geheel andere gehalte, dan alle de vorige, is het stukje, onder N°. 4 opgegeven. De titel is dubbelzinnig, want het kan beteekenen: »Er bestaat geen vrees meer, dat er een Concordaat zal gesloten worden"; maar het kan ook willen zeggen: »Men behoeft van het Concordaat, dat gesloten zal worden, geen kwaad te vreezen." Vergelijkt men nu den inhoud, dan ziet men, dat dit laatste de meening des Schrijvers is, die zich dus wel duidelijker mogt uitgedrukt hebben, want hoe ligt laat de menigte zich door een' schoonklinkenden titel bedriegen! en het onderscheid is hier nog al niet gering. — De Schrijver heft op de volgende wijze aan: »Het is niet mogelijk »voor hem, die zijn Vaderland liefheeft, langer het stil»zwijgen te bewaren, bij het zien der geschriften van den »dag, betrekkelijk het *Concordaat*. Wij hebben ze allen »met aandacht gelezen, en ons bedroefd over de verre»gaande onkunde, om niet te zeggen de onvergeeflijke »kwade trouw, waarmede ze zijn opgesteld." Welk een onbeleefd compliment aan alle zijne voorgangers! Om er slechts twee te noemen, den genoeg bekenden, beroemden Schrijver van de *Zedig-vrijmoedige Bedenkingen*, en dien van *het ongrondwettige en schadelijke van een Concordaat*, die ook geen kind is, van »verregaande onkunde," van »onvergeeflijke kwade trouw" te beschuldigen, dit is wel verregaande .....: wij laten onzen Lezer het woord invullen, dat hierbij past. Had Ref. niet verder gelezen, hij zou gedacht hebben, dat hier niet een eerlijk en bezadigd Katholiek, maar een bitter Pausgezinde het woord voerde; doch deze *Anonymus* doet zich voor als Protestant, en spreekt, zoo 't schijnt, tot geruststelling van zijne geloofsgenooten: zouden er dan ook Jezuiten of Jezuitischgezinden onder de Protestanten zijn?! — Laat ons intusschen hooren, wat de man in het midden brengt, om, zoo 't heet, te bewijzen, dat »het publiek zeldzaam zoo »misleid is, en met zoo weinig grond, als in deze, voor

»het behoud der dierbaarste regten van het grootste deel »der Natie bevreesd gemaakt"! — »Het Concordaat," zegt hij, bl. 4, »behoeft niet gesloten te worden, het is »zulks sedert verscheidene jaren." Het is intusschen bekend genoeg, en de vorige Schrijvers hebben het voldoende aangewezen, dat het Concordaat van 1827 gemaakt was voor het Koningrijk der *Nederlanden*, zoo als het toen uit de Zuidelijke en de Noordelijke Provinciën bestond, en dat het daarop geheel gebaseerd was, zoodat, nu die basis door den afval der Zuidelijke weggerukt is, ook het daarop gebouwde van zelf moet invallen, en hieruit geene verpligting tot instandhouding voor den Koning kan worden afgeleid. — »De vorige Koning," zegt hij, »heeft als »het ware een begin van uitvoering aan dat verdrag ge»geven," door »de districten van *Ravenstein* en *Megen* »bij het Apostolisch Vicariaat-generaal van *'s Hertogen»bosch*" te voegen »op grond, dat zij toch later aan het »beheer van het Bisdom van dien naam zouden onderwor»pen worden." Doch de vraag is niet, wat *als het ware*, maar wat *waarlijk* uitvoering was: wie heeft er ooit van zulk een zonderling begin gehoord? bleek het niet veeleer eene schikking te zijn, die om andere redenen raadzaam werd geacht, terwijl er aan geen Bisdom gedacht werd? — »Het was voornamelijk aangegaan om dat gedeelte des Rijks, »dat nog is blijven bestaan," beweert de Schrijver: neen! het officiële stuk zegt, dat het Fransche Concordaat van 1801, dat voor de Zuidelijke Provinciën van kracht was, op de Noordelijke zou toegepast worden, »opdat," zegt de Paus in zijne Bulle, »in een en hetzelfde Rijk alle ker»kelijke zaken op een en denzelfden voet bestierd en be»handeld worden:". dus omdat *Oud-Nederland* met *België* vereenigd was, werd het met dien Zuidelijken last bezwaard; maar na de scheuring blijven de Kerkelijke zaken der Katholieken op den ouden eenparigen voet in het geheele Rijk bestierd en behandeld; en wat zou dus den Koning verpligten, om hun dat nieuwe bezwaar op te leggen? — »Op het Budget treft men elk jaar voor *memorie* »aan den post voor de behoeften van de R. K. Eeredienst,

»na de uitvoering van het Concordaat," enz. Ook dit wil deze *Anonymus* voor een bewijs geven, »dat WILLEM I »het Concordaat altijd heeft beschouwd als nog van kracht »te zijn"; alsof iemand, die der zaken van administratie eenigzins kundig is, niet wist, wat het is, een' post, die thans niet te pas komt, voor *memorie* uit te trekken! en of het er dan nog zoo stond, en wel tot in den jare 1840 gestaan heeft, als de Schrijver het doet voorkomen, zouden wij wel eens van eenen met de zaak welbekenden willen vernemen. — Verder zoekt hij de zaak te dekken, door te verzekeren, dat het Concordaat wijzigingen zal ondergaan; — dat het vestigen van een' Bisschoppelijken zetel te *Amsterdam* onmogelijk is; (van waar weet hij dit zoo zeker? en waar zal het dan zijn? toch wel in geen kleine stad? misschien wel in eene andere van oud en nieuw beroemden naam, die het zich even eens verbidt, als *Amsterdam*, zou de *Zedig-vrijmoedige* zeggen?) — dat de zaak niet zoo spoedig haar beslag zal krijgen, omdat *Rome* zelf NB. niet gaarne de hand zal leenen aan de uitvoering des Concordaats: men leze dan maar eens de Bulle van 1827, waarin de Paus zijne vreugde over het gesloten Concordaat te kennen geeft; en dit zal immers wel gemeend geweest zijn?! Wat zijn zulke redeneringen anders dan zand, in de oogen der menigte geworpen? — Dat er Geestelijken, zoo wel als Leeken, in ons Vaderland zijn, die, hoewel om verschillende redenen, geen Concordaat verlangen, weet Ref. zeer wel, ook uit zijne ondervinding van 1827; maar dit zijn juist redenen, waarom *Rome* zelf het wel zal willen, ter uitbreiding der hierarchische magt over alle Volken en Vorsten. — Dat er gebreken in het thans bestaande bestuur der Nederlandsche Katholieke Kerk, ook in hare betrekking tot het Gouvernement, zijn, die konden en moesten verholpen worden, en de Schrijver dus het een en ander hieromtrent bijbrengt, dat waar is, wil Ref. gaarne toestemmen; waar. wat heeft zij daartoe den Paus van *Rome* noodig? Heeft zij dan geen verlichte en bekwame Mannen meer, om die zaken, onder Koninklijke Sanctie, te regelen? Wat heeft de grond-

wettige Koning van het vrije en onafhankelijke *Nederland* met eenen vreemden Vorst, met een' Italiaanschen Opperbisschop, over de belangen van zijn eigen Rijk, transactiën te maken? Zou Z. M. behoeven of behooren te gedoogen, dat er voor zijne oogen en die des geheelen Volks dit woord van dien Opperbisschop, als ware hij hier en overal Opperkoning, te lezen stond: »Wij bewilligen, »(*nous consentons*) dat de Aartsbisschoppen, en elke Bis»schop der voormelde Kerken, in het Koningrijk der *Ne»derlanden*, nadat hij van den Apostolischen Stoel de ka»nonieke instelling zal hebben bekomen, en alvorens zijne »bediening uit te oefenen, den eed van getrouwheid aan »Z. M. den Koning afleggen"; en verder: »Gelijkerwijze »bewilligen wij, dat dezelfde eed door de Geestelijkheid »der tweede orde worde afgelegd in handen der burgerlijke »Overheden, die door den Koning zullen zijn aangewe»zen"? — Verder verkiest deze *Anonymus* (bl. 16) het »te bespottelijk, om bij stil te staan," te noemen, dat men gesproken heeft van de pracht en den luister en het rijke inkomen der Bisschoppen, en verzekert, dat dit laatste veel minder zal zijn, dan thans dat van sommige Priesters, en door dat van meer dan een' der Protestantsche Leeraars hier te lande overtroffen wordt. *Credat Judaeus apella!* Men zie maar eens, wat in het boven gemelde stukje N°. 2, bl. 41, uit ROYAARD's *Archief*, omtrent de hooge bezoldiging dier hooge Roomschkatholieke Geestelijken wordt aangevoerd; en men berekene de verhouding, waarin die der Protestantsche Leeraars, zelfs in onze Hoofdsteden, hiermede staat! Is dit bespottelijk, dan mag men het met veel meer regt beleedigenden spot noemen, dat de Schrijver er van zegt: »Waarlijk, men ziet het »wel uit dit vermeend bezwaar, dat zij, die het durven »aanvoeren, geene Hervormden zijn. Deze zijn te zeer »verzekerd van de kracht en den invloed van hun geloof, »dan dat zij" (daarom) »voor deszelfs behoud eenige vrees »zouden koesteren." En zoo men dit met gelijke munt wilde betalen, dan zou men wel kunnen zeggen: »Waarlijk, men ziet wel uit dit schrijven, dat de Auteur geen

verlicht Protestant, geen regtschapen Katholiek, maar een vermomd Jezuït is!" Neen! de Protestanten vreezen daarom nog niet voor de kracht en den invloed van hun geloof, al spreken zij voor hetgene, dat, huns inziens, regt en billijk en nuttig, en tegen hetgene, dat, naar hun oordeel, met ieders regtmatige gelijkstelling in voorregten, zoo wel als met de financiéle en godsdienstige belangen des Lands, strijdig is: dit is geen »verzetten tegen de vrijheid »van Godsdienst," zoo als de Schrijver het, bl. 18, verkiest te noemen; geen verhindering van de organisatie der Nederlandsche Katholieke Kerk, welke zeer goed geschieden kan, zonder dat de Koning zijne Majesteitsregten voor een' vreemden Vorst opoffert, en dezen voor een gedeelte zijns Volks als Opperkoning erkent. En waaruit bewijst de Schrijver zijn beweerde, bl. 19, dat een Roomschkatholiek Vorst, zoo als de Keizer van *Oostenrijk*, juist, omdat hij Roomschkatholiek is, de Bisschoppen kan aanstellen, en de Protestantsche Vorst dit niet kan doen? en waarom doet het dan de Groothertog van *Saxe-Weimar?* — Eindelijk komt hij al weder terug op het Concordaat van 1827, als slechts eene wijziging van dat van 1801, hetwelk in *België* kracht had, en dat vervolgens ook op de Noordelijke Provinciën zou toegepast worden; maar hij vergeet er bij te voegen, dat die wijziging juist de Koninklijke magt, ten opzigte der Kerkelijke zaken, veel naauwer beperkt, en dezelve op den Paus en de Bisschoppen overbrengt: hij vergeet ook, dat de Koning, die het aangegaan had, het nooit in werking gebragt heeft, waartoe Z. M., althans van 1827 tot 1830, en na de finale schikking met *België*, in 1839 en 1840, allen tijd en volkomene vrijheid had, doch waartoe (gelijk genoegzaam is aangetoond) alle grond van aanhouding en uitvoering, door het uiteenrukken van de beide deelen des Rijks, vervallen is. — Wie of wat deze *Anonymus* dan ook zij; wat hij, op welke gronden dan ook, bewere; en waarom hij ook bij herhaling verzekere, (bl. 21) »dat onder anderen aan het ves»tigen eens Bisschoppelijken zetels te *Amsterdam* volstrekt »niet meer gedacht wordt"; wij kunnen ons noch met des-

zelfs magtspreuken, noch met deszelfs aangematigden en beleedigenden toon jegens andere Schrijvers vereenigen. Mannen, als de *Zedig-vrijmoedige*, als de Groningsche *Anonymus*, onder N°. 1 boven vermeld, en de genen, uit welke deze zijne bouwstoffen ontleend heeft, zoo als de Katholieke voormalige Luiksche Hoogleeraar MUNCH, de Protestantsche Professor ROYAARDS, de Protestantsche Predikant BROES; deze zijn waarlijk geen Schrijvers van »blaauwboekjes", zoo als hij (bl. 21) de tegen het Concordaat uitgekomene stukken schimpend noemt; geen mannen van »kwade trouw en onkunde"; geen »kwaadaardige »en domme verspreiders van logenachtige en verontrus»tende geruchten," zoo als hij hun (bl. 22, 23) zeer ten onregte en zeer onbeschaamd verwijt. En hoe hij ook ten slotte nogmaals uitroepe: »Alle vrees voor het Concor»daat is verdwenen"; indien er geene betere gronden van geruststelling zijn, dan die hij aanvoert, dan roepen wij onzen Landgenooten het oude en bekende toe: *Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps*, (d. i. *Zoet speelt het fluitje, als vogelaar 't vogeltje knipt.*) — Aan de welwillendheid van onzen Koning en aan zijne liefde voor het regt twijfelen wij even min, als deze Schrijver; maar wij houden Z. M. voor een eindig mensch, die, hoe verstandig ook en met hoe goeden wil ook bezield, nogtans niet alles altijd en even goed weten en inzien kan; en wij rekenen het dus van groot belang, dat Mannen, als de zoo even genoemde Hoogleeraars en Predikanten, Z. M. op eene zedige en vrijmoedige wijze, gelijk het vrije *Nederlanders*, hetzij dat ze Katholieken of Protestanten heeten, betaamt, omtrent hetgene, dat hun waar en goed, of wel valsch en kwaad voorkomt, inlichten, en alzoo de vastheid van den Troon en de rust des Volks bevorderen.

Nagelatene Leerredenen van J. HERINGA, EL. Z. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon, 1840. *In gr. 8vo. XII*, 182 *bl. f* 2-:

Hoe kort deze twaalf Leerredenen ook zijn, zij verraden de meesterhand, en zijn voor de vrienden en leerlingen des ontslapenen eene kostbare nalatenschap. En zij zijn dit te meer, omdat zij voor ieder, die HERINGA gekend heeft, een getrouw afdruksel zijn van zijne Bijbelkennis, godsvrucht en Christelijke wijsheid. Grondige Schriftverklaring, ook voor den eenvoudigen duidelijk, toonen N°. 2 (1 *Sam.* XXVIII: 3—25) en N°. 3 (1 *Kon.* XIX: 9—18); diep indringen in het verheven karakter onzes Heeren N°. 6 (*Matth.* XV: 23[a]); eenvoudige, praktische Godsdienstleer, tot onderwijzing voorgedragen, N°. 7 (*Rom.* VIII: 34[a]), N°. 8 (*Joh.* XVI: 23[b]) en N°. 9 (*Luk.* XXIV: 52[a]); vernuftige keuze van een minder gewoon onderwerp N°. 12 (*Hebr.* XII: 22[a], 23[b], op *allerheiligendag*); fijne menschenkennis N°. 4 (*Jonas* I: 6[b], *de zorgeloosheid der menschen omtrent hunne eeuwige belangen*), N°. 10 (*Hand.* XXIV: 25[b]) en N°. 11 (1 *Cor.* III: 18[a]); gemoedelijke godsvrucht N°. 5 (*Pred.* XII: 13, 14); en dat alles met die wijsheid, waarvan N°. 1 (*Spreuk* IV: 7[a]) zoo schoon een beeld doet kennen en waarderen.

Wij danken de Uitgevers voor dit geschenk.

Prologus, quo Scholas Theologicas, praesertim Apologeticas, A. 1840 ad 1841 habendas, auspicaturus, JOANNIS HENRICI VAN DER PALM, nuper placide pieque defuncti, exemplum Auditoribus, futuris Theologis, ad imitandum proposuit JO. CHARISSE. Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* 1841. Form. oct. maj. 40 pag. *f* :-55.

Hoogst bevreemdend is het ons voorgekomen, dat er zich bijna geene stemmen voor het groote Publiek hebben doen hooren, om den welverdienden lof van wijlen den beroemden Nestor der Bijbeluitleggers en der welsprekende Redenaars, den grooten VAN DER PALM, te vermelden. Het is waar, 's Mans nagelatene werken zijn het schoonste ge-

denkteeken van zijne verdiensten, veel meer dan lofredenen in proza en poëzij kunnen verkondigen; maar nogtans hadden wij meer uitboezemingen van dien aard verwacht omtrent eenen Man, die door zijne voortreffelijke gaven en schriften een sieraad van ons Land, van onze Letterkunde en van onze Christelijke Kerk, en door zijnen veelzijdigen arbeid voor velen nuttig geweest is en blijven zal. — Wat nu van dat stilzwijgen ook de reden moge zijn, waarover wij niet willen uitweiden, wij verblijden ons, dat de Hoogleeraar CLARISSE zijne *Inleidingsrede, waarmede hij zijne Theologische, en wel bijzonder zijne Apologetische Lessen van* 1840—1841 *geopend, en waarin hij* VAN DER PALM, *toen onlangs zacht en godvruchtig gestorven, zijnen Toehoorders, den aankomenden Godgeleerden, als een voorbeeld ter navolging voorgesteld heeft*, ofschoon het eerst niet van voornemen zijnde, nogtans bij nader indenken voor een grooter Publiek wel heeft willen uitgeven. — Om 's Mans verdiensten onder één oogpunt zamen te vatten, en tevens vooral den Theologanten hiermede nuttig te zijn, kiest hij zeer gepast tot onderwerp VAN DER PALM's *beminnelijke eenvoudigheid*, blijkbaar in hem, als *Mensch*, als *oordeelkundig Uitlegger der heilige Schrift*, als *Kanselredenaar*, als *Leeraar van de Christelijke Godsdienst*. Over het laatste spreekt hij het minst, omdat het, gelijk hij niet ten onregte opmerkt, met de beide vorige zeer naauw verwant was, maar hij liet evenwel voor het bijzondere oogmerk zijner Inleidingsrede niet mogt voorbijgaan; gelijk hij dan ook elk gedeelte zijner beschouwing van VAN DER PALM's beminnelijke eenvoudigheid te regt met een kort en hartelijk vermaanwoord aan zijne Toehoorders besluit. — Over dit alles nu spreekt Prof. CLARISSE op zijne, dat is in zijne soort voortreffelijke wijze: dat zal Referent wel niet verder behoeven te verzekeren; en met geen uitvoeriger dorre schets vermogen, met geen geven van eenige proef behoeven te bewijzen; en dat de Redenaar van sommige punten nog wel meer had kunnen zeggen, zal deze zelf wel toestemmen. — Gelijk dus Referent dezen *Prologus* met groot genoegen gelezen heeft,

zoo wenscht hij, dat velen, der Latijnsche taal magtig, in dat genoegen met hem zullen deelen; en werd dezelve ook in onze Nederlandsche taal overgebragt, het zou, naar zijn oordeel, geene overtolligheid zijn, maar zijne lezers zeer wel vinden.

Het tweede Eeuwfeest van het Seminarium der Remonstranten, te Amsterdam op den 28 *October* 1834 *plegtig gevierd door* AB^M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Theol. Doct., Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan voornoemd Seminarium. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1840. *In gr.* 8*vo.* 290 *bl. f* 4-50.

Jaren lang heeft het geduurd, dat de vraag telkens werd herhaald, waar toch het gedenkstuk bleef, hetwelk de Hoogleeraar VAN DER HOEVEN beloofd had, over de viering van het tweehonderdjarig bestaan des Remonstrantschen Seminariums in het licht te zullen zenden. Met ongeduld verwachtten de inteekenaren in den aanvang het werk, en ontkennen zal men het niet, dat de belangstelling in de uitgave door het lange tijdsverloop niet weinig begon te verflaauwen. Doch nu het eindelijk het licht heeft gezien, brengt het gedenkboek zelve de verontschuldiging en regtvaardiging der vertraagde verschijning mede. Het is meer geworden, dan een gedenkstuk der feestviering; het is een gedenkboek geworden voor de geheele Remonstrantsche Broederschap, en de Hoogleeraar heeft tevens zichzelven een waardig gedenkteeken opgerigt. Wat op de feestviering zelve betrekking heeft, beslaat slechts het kleinste gedeelte van het boek; de aanteekeningen maken den grootsten en belangrijksten inhoud uit.

Na een kort voorberigt vindt men hier eerst een verslag van de wijze, waarop het tweehonderdjarig bestaan des Seminariums is gevierd, en eene beschrijving van de me-

daille te dezer gelegenheid geslagen, waarvan eene keurig gegraveerde afbeelding den titel van het werk versiert. Eenigzins vreemd is op de medaille, dat het borstbeeld van WETSTEIN door den opengeslagen Bijbel bijna geheel wordt bedekt, zoodat van het gelaat niets zigtbaar is.

De feestrede van VAN DER HOEVEN met de Cantate van TOLLENS volgt op de zoo even genoemde beschrijving. Behoeven wij schier te zeggen, dat beide voortreffelijk zijn? De zangen zijn geheel in den geest der redevoering, maken daarmede een geheel uit, en bezitten ook meer dichterlijke waarde, dan dikwijls met dergelijke stukken het geval is. De rede is een nieuw blijk van de welsprekendheid des Hoogleeraars; zij onderscheidt zich door eenvoudigheid, deftigheid, helderheid, zuiverheid en sierlijkheid van taal en stijl. Met de hem eigene gemakkelijkheid behandelt de Redenaar de *lotgevallen*, de *vruchten*, de *uitzigten* der feestvierende instelling. Het eerste deel bevat dus eene korte maar keurige geschiedenis van het Seminarium, waarin met weinige maar gepaste trekken aan de mannen hulde wordt gedaan, die den leerstoel bij hetzelve hebben bekleed. Bijzonder gelukkig en kiesch is ook de manier, waarop de Redenaar over enkelen spreekt, aan wie geen even groote lof kon worden toegezwaaid, en wier werkzaamheid hij op eene wijze aanroert, die voor den opmerkzamen hoorder de waarheid niet verbloemt, maar die toch ook voor niemand iets stootends hebben kan. In het tweede gedeelte der redevoering worden als vruchten der instelling, zoo voor het Remonstrantsche Kerkgenootschap, als ook daar buiten, genoemd de verspreiding eener bijbelsche Godsdienstleer, de bevordering eener verbeterde predikwijze, de voortplanting van godsdienstige verdraagzaamheid. Kort maar overtuigend wordt dit in de werkzaamheid van hen, die aan het hoofd des Seminariums hebben gestaan, en van de leerlingen, door hen gevormd, aangetoond. Wanneer de Redenaar eindelijk over de *uitzigten* van het Seminarium spreekt, eindigt hij met den wensch, dat geen derde eeuwgetijde voor hetzelve aanbreke, en meent dit ook van de toekomst te mogen verwachten. »Wat mij betreft," zoo spreekt hij, »ik laat mij het denkbeeld niet ontrukken, dat de toestand »der Christelijke kerk in ons vaderland zoowel, als in de »overige deelen van *Europa*, in de eerste helft der twin»tigste eeuw veel schooner en heerlijker dan hare tegen-

»woordige gesteldheid wezen zal. Ik zal dan rusten in het »stof, mijn naam en werk ligt reeds vergeten zijn; maar »zoo men mijner mogt gedenken, ik heb geen zorg, dat de »uitkomst mijne woorden zal logenstraffen. Reeds kleurt het »morgenrood van een' nieuwen, beteren tijd de kimmen. »Het verhoogd godsdienstig gevoel, het opgewekt weten»schappelijk leven zal gewis niet zonder zegen blijven. Ja»ren van stilstand kunnen nog komen, van teruggang zelfs; »maar geene menschelijke magt zal de verloopene dagen doen »wederkeeren, noch de Christelijke kerk terugvoeren tot »het standpunt, waarop zij vóór twee eeuwen was geplaatst. »Zelfs uit den hervatten strijd zal de waarheid slechts te »spoediger in zegepraal te voorschijn treden. En de dag zal »komen, waarop de Evangelische Christenheid, rondom het »Woord van God geschaard, en door dat Woord verbonden »en verbroederd, geen anderen naam dan dien van CHRISTUS »dragen zal." Zietdaar het slot der rede, als eene proeve! Rec. wil echter niet ontveinsen, dat hij veel, wat hierin gezegd wordt, onder *de pia vota* meent te moeten rekenen. Met den Redenaar hoopt en vertrouwt hij op eenen gedurigen voortgang; maar zoo hij twijfelen, of de tijd nog wel zeer aanstaande is, waarop de Evangelische Christenheid geenen anderen naam dan dien van CHRISTUS zal dragen. De teekenen der tijden duiden dit, zijns inziens, niet aan. Niet alleen dat de Roomsche kerk niet in haren tegenstand tegen de Protestantsche verslapt, zoodat aan eene heeling der grootste breuke in de Christelijke kerk niet gedacht kan worden, maar ook de verschijnselen van onze dagen, in en buiten ons vaderland, in de Protestantsche kerk zelve, zijn niet van dien aard, dat zij de hoop op eene spoedige vereeniging voedsel geven. Wat al woeling, onrust en ontevredenheid bijna overal! Welk eene neiging, om tot het oude terug te keeren, om het kerkelijk systeem op den voorgrond te plaatsen! Men zegge niet, dat dit toch slechts bij eene kleine minderheid het geval is, terwijl de groote meerderheid anders denkt en gezind is. Zoolang eene Protestantsche kerkvergadering, bekend met den geest, die in het genootschap heerscht, hetwelk door haar vertegenwoordigd wordt, het ongeraden oordeelt, openlijk en stellig te beslissen, dat geen Protestant door menschelijke formulieren kan gebonden zijn, dan *in sco cerre* zij overeenkomen met de H. S., zoo lang is de dag nog verre, die allen onder éénen naam zal

vereenigen. Maar Rec. gaat verder: zeo lang is ook zulk eene vereeniging niet wenschelijk. Wij willen de vraag laten rusten, of eene volkomene vereeniging mogelijk is; de geschiedenis der Christelijke kerk is voor een toestemmend antwoord niet gunstig, en als wij zien, dat reeds in de allervroegste tijden verschil is ontstaan, dat er nooit een tijd is geweest, waarin dat verschil ophield, en wij bedenken, hoe het verschil uit de onderscheidene vorming, ontwikkeling, geest en hartsgesteldheid der verschillende menschen noodzakelijk moet voortkomen, dan achten wij het voor 't minst twijfelachtig, wat men van eene toekomstige geheele vereeniging hebbe te denken. Doch, moge eene verre toekomst die ook aanbrengen, bij de tegenwoordige gesteldheid der zaken acht Rec. het afgescheiden bestaan der afzonderlijke kerkgenootschappen nuttig en noodig. Men neeme hem daarom geen vriend van scheuring, van twist en tweedragt! Juist omdat hij deze verfoeit, juist daarom wenscht hij in dit opzigt aan het bestaande duurzaamheid. De oude wonden, door vroegere scheuringen geslagen, zijn geheeld. Het bestaan der afzonderlijke genootschappen is geene oorzaak meer van vijandschap, van haat en vervolging. In liefde zijn wij elkander genaderd; wij vragen bij het aanknoopen van betrekkingen niet, welke Protestantsche belijdenis de een of ander is toegedaan, noch verketteren elkander om deze of gene afgetrokkene leerstellingen. Wilt gij dien staat van eensgezindheid en liefde verbroken zien, vereenigt, wat nu in naam gescheiden, in de daad verbonden is. Gij zoudt nieuwe scheuringen zien ontstaan, nieuwe wonden zouden worden geslagen, en lange, lange zou het duren, eer zij weder vergroeid waren tot op de hoogte, waarop de oude dit nu zijn. Rec. is geen lid der Remonstrantsche Broederschap, maar met leede oogen zou hij die Broederschap in ons vaderland zien verdwijnen en zien inzwelgen in het groote Protestantsche kerkgenootschap. Zij heeft veel nut gesticht, en kan dit, bij hare vrijheid van menschelijke banden, ook in de toekomst nog rijkelijk. Zij sta in hare vrijheid, niet als eene tegenpartij tegen eenig ander genootschap, maar als de zoodanige, wier leus is: Onderzoekt de Schriften! Betracht de waarheid in liefde! Rec. ziet het Seminarium met blijdschap de derde eeuw van zijn bestaan ingetreden, en wenscht het van ganscher harte in dit tijdvak luister en bloei; dat het voortga, gelijk het

vroeger deed, eene bijbelsche godsdienstleer en godsdienstige verdraagzaamheid te bevorderen en te verspreiden, en dat daardoor een echt Evangelische geest meer en meer wone in onze vaderlandsche kerk, die, in naam verdeeld, door liefde meer en meer een moge worden!

Dat de man, die thans aan het hoofd van deze instelling staat, dien geest van liefde wenscht te bevorderen, daarvan getuigen niet alleen zijne straks aangehaalde woorden, maar ook de toon van het geheele boek. In de rijke en hoogst belangrijke aanteekeningen, die eene geheele geschiedenis bevatten van alles, wat op het Seminarie betrekking heeft, en van de uitstekende mannen, die hetzelve tot sieraad hebben verstrekt, komen natuurlijk vele dingen ter sprake uit de tijden van het ontstaan der Broederschap. Veel daarvan moet bij elken onpartijdige, ook onder de nakomelingen der toenmalige Contraremonstrantsche partij, een gevoel van droefheid opwekken over de dwaasheid, verkeerdheid en kleingeestigheid, jegens de verdrukte Remonstranten betoond; niemand zal de gematigdheid, de eenvoudigheid, den uitstekenden geest miskennen, waarin alles hier wordt medegedeeld, noch ergens eenige aanleiding vinden tot aanstoot of ergernis. Zoo de zaak der Remonstranten dit nog behoefde, zoo was dit boek, zoo waren vooral de aanteekeningen eene schoone pleitrede ter harer gunste. Die aanteekeningen hebben den geleerden Schrijver ongetwijfeld veel moeite, nasporing en tijd gekost, en verklaren volkomen het lang uitblijven van het geheele stuk. Er ligt daarin een schat van wetenswaardige zaken, de geschiedenis betreffende van de oprigting der scholen, van de mannen, die aan haar hoofd hebben gestaan, en van den invloed, welken zij op de godgeleerde wetenschappen in en buiten ons vaderland gehad heeft. Alles is uit de bronnen opgespoord, met zorg verzameld, met beleid gerangschikt, aangenaam en bevallig voorgedragen. Rec. kan die aanteekeningen niet met zijne lezers doorloopen; hij kan hun alleen verzekeren, dat zij er veel uit leeren zullen, en dat zij het boek ter zijde zullen leggen met een gevoel van dankbaarheid jegens de Broederschap, wier leden zoo veel hebben bijgedragen tot de verspreiding van echt Evangelische kennis in ons midden.

De Hoogleeraar VAN DER HOEVEN verdient onzen hartelijken dank voor het belangrijke werk, waarmede hij ons ver-

rijkt heeft. Hij heeft door hetselve zijnen roem niet weinig verhoogd, en zal gewis op zijnen arbeid algemeene en onvoorwaardelijke goedkeuring erlangen.

De uitgever heeft voor eene keurige uitvoering, voor goed papier, goede letter en druk gezorgd, en ook van dien kant is dit boek alle aanbeveling waardig.

Eenige Bedenkingen over het lager Onderwijs; in eenen Brief aan den Heer Mr. GROEN VAN PRINSTERER, *voorgesteld door* MATTHIJS SIEGENBEEK. *Te Leiden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* : - 25.

Brief van C. R. A. VAN HOMMEL, *Bisschop van Luik, aan den Hoogleeraar* MATTHIJS SIEGENBEEK. *'s Gravenhage, bij* A. P. van Langenhuysen. *Dec.* 1840. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* : - 25.

Toelichting van den Brief van den Heer C. R. A. VAN HOMMEL, *Bisschop van Luik, aan den Hoogleeraar* MATTHIJS SIEGENBEEK. *Behelzende eene aanwijzing uit echte stukken, waarom de R. K. Seminaria te Kuilenburg, Velzen en elders, in* 1825 *zijn opgeheven. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl.* *f* : - 50.

Toen de Commissie, om de bezwaren over het Lager Onderwijs te toetsen, den 12 Nov. 1840, door Z. M. den Koning was benoemd geworden, gaf de Hoogleeraar SIEGENBEEK, te *Leiden*, het eerst hier aangekondigde opstel uit. Daarin beweert hij, dat het Lager Onderwijs tegenwoordig in ons Vaderland niet *Onchristelijk* is, maar zoo Christelijk, als voor de jeugd dienstig en mogelijk is; vervolgens, dat afzonderlijke scholen voor Roomschen en Protestanten hoogst gevaarlijke gevolgen zouden hebben; en eindelijk, dat het behouden der speciale admissie bij het openen der scholen een noodwendig vereischte is, zoo men een goed onderwijs in *Nederland* wil bewaren.

Op het eerste punt heeft dan ook Mr. GROEN VAN PRINSTERER blijkbaar ongelijk. Welligt bemoeit men zich op sommige scholen reeds te veel met het godsdienstig onderwijs, waarvoor toch buitendien kerken en catechisatiën be-

stemd zijn; en zich nog meer in het godsdienstige bij het schoolonderwijs te mengen, gelijk de Heer GROEN verlangt, is zonder krenking van het verschillend kerkgeloof der ouders onmogelijk, tenzij men voor alle tegenwoordige en toekomstige gezindheden afzonderlijke scholen stichte. Roomschen van Protestanten af te scheiden, zou op verre na niet genoeg zijn. Ook op het tweede punt, het schadelijke der afscheiding van de kinderen in zoo vele scholen, als er sekten zijn of ontstaan zullen (welk laatste de billijkheid dan almede zou vorderen); ook op dat tweede punt stemmen wij volkomen met Prof. SIEGENBEEK in, voor zoo veel het de hoofdstelling aangaat; en eveneens kunnen wij niet gelooven, dat het onderwijs er bij winnen zou, als in iedere plaats zoo vele bekwaam gekeurde onderwijzers zich konden vestigen als zulks verkozen, daar men dan een' wedstrijd zou zien ontstaan, wie het *goedkoopste*, niet wie het *beste* onderrigt zou geven.

Maar Prof. SIEGENBEEK had de Instituten van *Kuilenburg* en *Velsen*, welk laatste, *Hageveld* genaamd, door den tegenwoordigen Bisschop van *Luik*, den Heere VAN BOMMEL, weleer bestuurd werd, als voorbeelden van de verkeerde strekking der kleine Seminaria aangewezen, en tot staving van het verderfelijke der stellingen, welke op die Seminaria worden ingeprent, eene aanteekening aangehaald, door een' der voormalige Studenten van zulk een Instituut op een door hem vertaald werk van STARK gemaakt, in welke aanteekening de moord, door BALTHAZAR GERARDS aan WILLEM I gepleegd, als eene wettige daad wordt verdedigd.

Bisschop VAN BOMMEL beantwoordt deze beschuldiging in eenen Brief, die beschaafd en krachtig gesteld is. De bedoelde Student, van welken Prof. SIEGENBEEK verklaard had niet te weten, of hij op het Instituut te *Kuilenburg*, dan wel te *Velsen*, gevormd was, is namelijk op geen dier beide Instituten onderwezen. Voorts beroept zich de Bisschop op onderscheidene achtingwaardige mannen, die op het Instituut *Hageveld*, te *Velsen*, zijne kweekelingen zijn geweest, tot bewijs, dat daár althans de domheid niet werd voorgestaan, noch gevaarlijke beginselen werden ingeprent. Alles is zoodanig ontwikkeld, dat de Bisschop zijne zaak, te oordeelen naar zijne eigene redenen, volkomen zou gewonnen hebben, indien niet het laatste hier aangekondigde

werkje het een en ander tot wederlegging van den lof, aan het Instituut *Hageveld* gegeven, had bijgebragt.

Immers uit een ander werkje: *De Roomsch-Katholijke Kerk in Oud-Nederland, gelijk zij is, zijn kon en moest. Amst. bij* J. C. VAN KESTEREN, 1833, wordt eene schets van het onderwijs, ook op dat hooggeroemde *Hageveld*, getrokken, waaruit overtuigend blijkt, dat, zoo er al vermaarde mannen van daar zijn uitgegaan, het meer is in weerwil dan ten gevolge van het aldaar genoten onderrigt. Zelfs het Seminarium te *Warmond* komt er ongunstig af. Ja, men vindt er eene gansch niet malsche kritiek van de begaafdheden en wetenschappelijke kennis der Professoren J. H. CHEDEVILLE, een *Mechelaar*, en Baron VAN WIJKERSLOOTH, van *Haarlem*. Wat de redenen der opheffing van de kleine Seminariën aangaat, beroept de Schrijver zich op het copiëlijk door hem medegedeelde Verslag van den Minister van Binnenlandsche Zaken (VAN GOBBELSCHROY) aan den Koning, geplaatst in de *Staatscourant* van 5 Febr. 1829. De slótsom van alles is bij ons, dat Prof. SIEGENBEEK in de *hoofdzaak* gelijk heeft, en dat het Instituut te *Velzen* wel, vergelijkenderwijze, onder de beste der kleine Semenaria kan behoord hebben, maar toch geenszins die voortreffelijkheid bezat, welke de Bisschop van *Luik*, een man zoo bekend uit zijne woelingen tijdens de *Belgische* Omwenteling, als voormalig Bestuurder van dat Instituut, er zoo gaarne aan wilde toekennen.

Redevoering, door F. VAN TEUTEM, *Lid en Voorzitter der plaatselijke Schoolcommissie, gehouden* 11 *Nov.* 1840, *in de vergadering van de Utrechtsche Afdeeling der Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1840. *In gr.* 8*vo.* 41 *bl. f* : - 60.

Het onderwerp, in deze belangrijke Redevoering behandeld, is in de laatste jaren in en buiten ons Vaderland ter sprake gebragt met den ernst, dien het gewigt der zaak vordert; namelijk de middelen, om te voorzien in de allereerste opleiding van kinderen. Het valt niet te ontkennen, dat voor het eigenlijke Schoolonderwijs in ons Vaderland, gedurende deze eeuw, veel, onbedenkelijk veel gedaan is. De Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* heeft hierin oneindig

veel goeds gesticht, bevorderd en uitgelokt. Het Staatsbestuur deed veel tot verbetering. En ofschoon wel niemand onze Schoolinrigting volmaakt zal noemen, zoo bewijst toch hare voortdurende nuttige werking, dat zij niet ten onregte de bewondering van beroemde buitenlanders wegdroeg, en het schreeuwen om hetgeen men met den weidschen naam van vrijheid van onderwijs gelieft te bestempelen grootstendeels een ijveren zonder verstand is. Wij hopen dan ook, dat men het bestaande goede aan geene ijdele theoriën zal opofferen, maar in het bestaande die verbeteringen daarstellen, welke door de ondervinding als wenschelijk zijn aangewezen. Doch dit in het voorbijgaan.

De klagten, en dat regtmatige klagten, over het bij zoo vele pogingen ten goede overgeblevene gebrekkige, ontstonden niet alleen daaruit, dat de gang van het onderwijs niet overal naar wensch is, en de oude, mogelijk welwillende, maar toch minder geschikte onderwijzers nog niet overal zijn vervangen door bekwame menschen van doelmatige opleiding; maar zij ontstonden ook en vooral uit de verstandelijke en zedelijke gesteldheid der jeugd zelve, wanneer zij tot het schoolonderwijs komt. Men heeft bemerkt, dat het niet genoeg is, de scholen van geschikte onderwijzers te voorzien, maar dat men er ook geschikte leerlingen in brengen moet, en voorkomen, dat het eerste opbouwen in onderwijs niet behoeve gepaard te gaan met afbreken in de opvoeding. Want hiermede moet de onderwijzer beginnen, wanneer de zaden van onhandelbaarheid, wanorde, stijfhoofdigheid en andere kinderlijke verkeerdheden reeds vóór de schooljaren welig zijn opgeschoten, ten gevolge eener verkeerde huiselijke — of moet men zeggen in het geheel geene — opvoeding. »Vóór zes, of ten vroegste vijf jaren, »mogen zij wijselijk op de eigenlijke scholen niet komen. »Maar wat nu met hen in teederder ouderdom? Hadden zij »vóór dien bepaalden tijd geen opzigt, geen bestuur, geene »leiding noodig?... Aan de moederlijke betrekking mag »ook die zorg wel altijd eerst en naast bevolen (worden). »Vele moeders zijn daartoe... niet in staat,... of zij missen »de bekwaamheid,... of zij worden door andere bemoeijin»gen en verpligtingen daarvan afgeleid.... Onze gewone »kinderschooltjes?... Zij waren en zijn, zoover zij in eene »jammerlijke menigte nog bestaan, slechter nog in hunne

»soort, dan in het gemeen de vroegere scholen voor het »lager onderwijs."

Er bestaat dus groote behoefte aan goed ingerigte *Bewaarscholen*, van welke men in *Frankrijk* vooral, onder den naam van *Salles d'asyle*, veel werk heeft gemaakt, en dat met een allergelukkigst gevolg, zoodat jonge kinderen, die anders onverzorgd en verwilderd zouden opgroeijen, nu in deze inrigtingen verzorgd en opgepast worden niet alleen, maar ook door gezonde spelen in ligchaamskracht geoefend, aan orde en zedelijkheid gewend, en hun de eerste godsdienstige en zedelijke denkbeelden ingedrukt worden. Hierdoor wordt later verstandelijk, zedelijk en godsdienstig onderwijs voorbereid, eene verkeerde huiselijke opvoeding voorgekomen, eene goede in de hand gewerkt, en alzoo de grond gelegd voor hetgeen het groote doel van alle opvoeding is, de kinderen te vormen tot nuttige leden der maatschappij en zedelijk goede menschen. Met wijsheid heeft men begrepen, het opzigt over deze inrigtingen aan *vrouwen* te moeten opdragen, als zijnde het zachter, teederder geslacht hiertoe, ook blijkens de ondervinding, het geschiktste.

Hoe wondersprenkig het schijne, het is nogtans waar, dat die klassen, welke de grenzen daarstellen van het maatschappelijke leven, de hoogste en de laagste standen, aan deze inrigtingen meer behoefte hebben, dan de middelklassen der maatschappij. De eersten hebben veelal de ongelukkige gewoonte, het opzigt over hunne kleinen geheel aan dienstboden over te laten. Zij worden nu en dan eens, als eene hooge gunst, in de tegenwoordigheid van *Papa* en *Mama* gebragt, waar zij zich dan zoo stijf en kunstmatig gedresseerd moeten vertoonen, dat hun deze gunst zeer onaangenaam en vervelend is, en zij niets liever wenschen, dan de *parade* met hun van buiten geleerd *dienaartje* en *dienaresje* te mogen eindigen, en teruggebragt te worden naar de kinderkamer, waar, ach! soms de verstgaande onachtzaamheid der praatzieke dienstboden, soms, hetgeen nog erger is, het strooijen van de eerste zaden van leugen, bedrog, oneerlijkheid, wellustigheid, en wat niet al! het kenmerk is van de opvoeding der teedere en voor alle indrukken zoo vatbare jeugd. Wat moet de onderwijzer met zulke kinderen aanvangen? Wat de maatschappij er van verwachten? De Heer VAN TEUTEM is op dit punt al te oppervlak-

kig. Waarschijnlijk heeft daaraan de kieschheid deel, die in het hoogaanzienlijke *Utrecht* (de stad, onlangs getuige van een ergerlijk proces, waardoor veel aan het licht gekomen is van hetgeen men eene fatsoenlijke opvoeding gelieft te noemen) niet veel *stilde* zeggen. *Waar* echter is het: »Binnenshuis in hunne vrije bewegingen beperkt, voor »de weldadige buitenlucht te zeer ontzien, door snoeperijen »overladen, met gevlei in slaap gewiegd, aan geene vad»digheid onttrokken, in toornigheid verschoond, tot leugen»taal verwekt, met ijdelheid bevangen, brengen zij maar al »te dikwijls later op de school hebbelijkheden en verkeerd»heden mede."

In de laagste standen der maatschappij hebben de ouders meestal geene gelegenheid tot het behoorlijk leiden en verzorgen hunner kinderen, omdat zij veelal buitenshuis moeten zijn tot uitoefening van hunnen arbeid en het verdienen van het sobere dagloon. Zij kunnen daarvan evenmin een uur missen, als een gedeelte van het loon afzonderen tot verzorging hunner kinderen. Het eene kind moet alzoo op het andere passen, zoo goed of kwaad dat kan, — zoo ze niet, gedurende eenige uren, in de armoedige woning worden opgesloten en geheel aan zichzelven overgelaten. Vandaar zoo vele ligchaamsongemakken, breuken, kwalen, mishandelingen! Men denke alleen eens aan de menigte van verbrande kinderen, waarvan de nieuwspapieren gedurig het verhaal geven. Zoo verderfelijk dit voor de niet of kwalijk bewaakte kleinen is, zoo nadeelig is het voor de een weinig oudere broeders en zusters, die, nog te klein om aan den arbeid deel te nemen, van het schoolonderwijs gebruik zouden kunnen maken, indien zij door de zoogenoemde zorg voor de kleinen niet aan de ouderlijke woning gebonden waren. Wij zwijgen nu nog van de onzedelijke opleiding, die in deze klassen der maatschappij helaas! al te veel plaats heeft. Men bezoeke de achterbuurten onzer steden, of de hutten der armoede op het platte land, en hoore de woeste of ook wel vloekende taal uit monden, die nog naauwelijks spreken kunnen. Waarlijk, het is bij ons, wat men ook hoore opgeven van beschaving en volksverlichting, in dit opzigt nog nacht, stikdonkere nacht, en zoowel ten platten lande, als in de meeste steden, ontbreekt bijkans alles aan de opleiding der jeugd vóór de schooljaren. En zoo lang

in deze behoefte niet voorzien is, zal het gansche verbeterde onderwijs een halve maatregel wezen.

Maar hoe nu verbetering daargesteld? De kosten zullen wel weder het groote struikelblok wezen. Ja, het gaat in ons gezegend Vaderland zoo; honderden worden niet zoo gemakkelijk gevonden om te besteden, als duizenden om te verkwisten. Zou echter bij goeden wil, of des noods bij gedwongen omslag (ten platten lande zoo gemakkelijk uitvoerbaar) niet veel kunnen te weeg gebragt worden? Te weeg gebragt, al ware het buiten gezagvoerders, — de goeden niet te na gesproken —. die niet zelden bitter ongeneigd zijn, om de krachtige hand te slaan aan iets, waartoe wetten en instructiën hen niet onmiddellijk verpligten. Maar het uiten van de ronde taal der waarheid legt ongevoelig eene donkere kleur op onze woorden. Dus, *claudite!*

Wij hebben eigenlijk nog niets gezegd van de voor ons liggende Redevoering. En wat zouden wij er ook van behoeven te zeggen? Zij deelt de geschiedenis der oprigting van groote Bewaarscholen in den jongsten tijd, bepaaldelijk ter ontwikkeling en opleiding van kinderen in den leeftijd van twee tot zes jaren, mede; zegt het een en ander van den aard dier stichtingen; staaft het gezegde met eenige aanteekeningen, en is in eenen onderhoudenden stijl bewerkt en keurig net gedrukt.

Een ernstig woord, naar aanleiding van hetgeen eene verandering in de Wet op het lager Onderwijs zou kunnen opleveren. Door Candidus. Te Amsterdam, bij J. F. Schleijer. 1840. *In gr. 8vo.* 16 *bl. f* :-25.

De kundige en welmeenende opsteller van dit vlugschrift ontwikkelt, ter wederlegging van het denkbeeld eener zoogenaamde vrijheid van onderwijs, hoofdzakelijk dezelfde meeningen, als de Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT onlangs in het Mengelwerk van dit Tijdschrift heeft ontvouwd. Rec. is het daarmede volmaakt eens, en meent met *Candidus*, dat men, zonder daarom de bemoeijingen der Regering, naar aanleiding van het resultaat der overwegingen van de in deze zaak benoemde en geraadpleegde Commissie, te willen vooruitloopen, niet te ernstig kan waarschuwen tegen de twee, elkander op dit punt ontmoetende partijen, wier

eigenlijk doel niet onduidelijk is, het toezigt over opvoeding en onderwijs aan het burgerlijke bestuur te onttrekken, ten einde het aan de Geestelijkheid, als zoodanig, in handen te spelen.

Met dat al meent Rec. dat aan de kundige en welgezinde Godsdienstleeraars te weinig invloed op het Schoolonderwijs gegeven is, niet uit hoofde hunner betrekking, maar omdat zij op de plaatsjes, die Rec. hier onder de aandacht heeft, doorgaans de eenige menschen zijn van wetenschappelijke vorming. De Schoolopzieners kunnen onmogelijk dat *gedurige* toezigt op het onderwijs houden, hetwelk meestendeels noodig is. En de burgerlijke besturen bestaan er doorgaans uit menschen, aan wie het *toezigt* over het *onderwijs* al zeer slecht is toevertrouwd; terwijl eene, overigens loffelijke, spaarzaamheid met gemeentelijke fondsen den ellendigsten invloed heeft op schoolgebouwen, onderwijs van armen, prijsuitdeelingen, inkomsten der onderwijzers en dergelijke. Plaatselijke Schoolcommissiën behoorden overal te bestaan; de Godsdienstleeraars behoorden er, voor zoo verre zij, bij enkele uitzonderingen, er niet ongeschikt toe zijn, leden van te wezen; terwijl de Schoolopzieners gemakkelijk kunnen waken tegen mogelijk misbruik van dien invloed. Dit belangrijke punt mogt bij het bestrijden van de magt der Geestelijkheid over het onderwijs wel wat meer worden in het oog gehouden. En dit hopen wij, op grond van kennis aan het op vele plaatsen bestaande, dat een naauwkeuriger, namelijk *bestendiger* toezigt ten platten lande, vooral in kleine gemeenten in afgelegene provinciën, daargesteld worde, dan het burgerlijke bestuur kan houden en van den Schoolopzienér gevorgd mag worden.

Reis in het zuidelijk gedeelte des Russischen Keizerrijks en in de Krim, door Hongarije, Wallachije en Moldavie, gedaan in 1837, *door den Heer* A. DE DEMIDOFF *en eenige andere Geleerden, opgedragen aan Z. M.* NICOLAAS I, *Keizer aller Russen. Naar het Fransch. Met Platen. II Deelen. Te Zaltbommel, bij J.* Noman en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo. X en* 720 *bl. f* 7-80.

Het doel van de Reis, welker beschrijving wij thans aan

te kondigen hebben, was, te onderzoeken, welke grondstoffen voor de Industrie in het op den titel genoemde gedeelte van het *Russische* Keizerrijk aanwezig zijn. Zulk een onderzoek was tot nog toe in dit minder bekende jongere gedeelte van *Rusland* met de vereischte volledigheid en naauwkeurigheid niet in het werk gesteld. Tot het doen van hetzelve had zich de Schrijver, vooral in *Frankrijk*, door ernstige studiën voorbereid, verbond aan zich eenige geleerden, om hem op dezen togt te vergezellen, nam eenen bekwamen opzigter en de noodige werkbazen tot het doen van ertsonderzoekingen en peilingen in zijne dienst, en verzocht en verkreeg de bescherming en medewerking van de *Russische* regering. Nadat een gedeelte der aldus zamengestelde expeditie, behoorlijk toegerust, van *Havre* over zee naar *Rusland* gezonden was, verliet de Schrijver zelf met zijne overige reisgenooten *Parijs*, en begaf zich van daar, over *Weenen* en *Bucharest*, door *Wallachije*, *Moldavie* en *Besarabie*, naar *Odessa*. Deze stad is van nu af voor de reizigers hun punt van uitgang en terugkomst voor al de togten, die zij in deze landstreken zullen ondernemen. Van *Odessa* begeven zij zich over zee met eene stoomboot naar de zuidelijke kust van de *Krim*, bezoeken *Yalta*, *Symferopol*, *Kaffa* en het land der *Donsche Kosakken*, en keeren over *Ekatherinoslaw* naar *Odessa* terug. Zij wonen vervolgens de wapenschouwing bij der gecoloniseerde troepen in de nabijheid van *Woznesensk* aan de *Bug*. Daarna bezoeken zij nogmaals de *Krim* over *Nikolaief*, *Kherson* en *Perecop*, en nemen eindelijk den terugtogt van *Odessa* naar *Frankrijk* aan, gedeeltelijk over land door *Besarabie* en *Gallicie*, over *Lemberg*, *Weenen*, *Neurenburg*, *Frankfort* en *België*. Een ander gedeelte van het reisgezelschap vertrekt van *Odessa*, over zee, langs *Konstantinopel* en *Smyrna*, naar *Marseille*.

Hetgeen wij op het werk, zoo als het hier in onze taal overgebragt is, aan te merken hebben, bestaat voornamelijk daarin, dat wij in hetzelve de resultaten niet aantreffen van het in 't werk gestelde wetenschappelijk onderzoek, maar den lezer hier slechts het verhaal of de beschrijving van den togt wordt gegeven. Moge hierdoor ons lezend publiek een werk worden aangeboden, hetwelk een zeer aangenaam onderhoud verschaft, het is toch zóó minder belangrijk, dan de titel zou doen verwachten. Nogtans verdient het de aandacht van onze landgenooten, ook zoo als het thans is, we-

gens de merkwaardige berigten, die, aangaande de natuurlijke en maatschappelijke gesteldheid en thans nog levende beroemde en voorname mannen in de door de reizigers bezochte landen, medegedeeld worden. Vooral zijn de geschiedkundige aanmerkingen over de *Krim* en over *Odessa* niet zonder waarde, en wij zijn het met den Vertaler eens, dat het ook bij ons te lande niet geheel onverschillig zijn kan, met gewesten, voor welke eene zoo groote en reeds zeer aanstaande toekomst openstaat, een weinig nader bekend te geraken. Om onze lezers eenigermate over deze te verwachten toekomst te laten oordeelen, plaatsen wij hier het volgende uit de Voorrede van den Schrijver: »Wie gevoelt zich in staat te bepalen, gedurende hoe vele menschengeslachten, op deze onmetelijke vlakten, overheerschingen, plundering en vernieling zich hebben afgewisseld, tot op den dag, waarop de groote Keizerin CATHARINA, door haren vasten wil, in navolging van dien van PETER *den Grooten*, stoutelijk de grenzen des Keizerrijks tot aan de wateren der *Zwarte Zee* uitstrekte, welke zich verbaasd gevoelden, van toen af aan, een vreedzaam Christenland te bespoelen! Het genie, 't welk zich, tot hun geluk, van deze gewesten meester maakte, had zijne grootsche plannen aan hare doorluchtige opvolgers tot erfenis nagelaten; maar nog vele jaren bleven dezelve onvoltooid, want de oorlog had geheel *Europa* onder de wapenen geroepen, en zoo zeer was de vrees, welke over de ongelukkige landen heerschte, dat zelfs de geringste volksstammen het niet wagen durfden, zich op den vruchtbaren bodem neder te zetten, in de onzekerheid, waarin zij verkeerden, of hij wel voor henzelven zoude vruchten dragen. Echter kwamen belangrijke scheppingen de nieuwe provinciën geruststellen, en getuigen, welken hoogen prijs *Rusland* aan zijne schoone veroveringen hechtte. Toen begonnen zich de zuidelijke vlakten met kolonisten te bevolken, welke zich om eenen magtigen wal van steden schaarden: *Nicolaïef*, *Kherson*, *Odessa*, en later *Kertch* verrezen, deze laatste geheel verjongd uit de puinen van *Panticapaeum*, om nog eenmaal over de beide zeeën en de nalatenschap van MITHRIDATES te heerschen, maar, terwijl zij vroeger magtig en voor een groot volk geducht was, thans slechts een klein deel eens onmetelijken rijks uitmakende. — Van dien oogenblik af aan waakte eene scheppende hand over deze jonge koloniën, en terwijl

Nicolaief hare talrijke schepen van stapel liet loopen, welke eene vloot vormden, grooter dan nog ooit op deze zeeën gevaren had, opende *Odessa* hare vrijhaven, en lokte den handel der *Middellandsche Zee* tot zich. Ditmaal waande de verbaasde *Bosphorus*, tot de roemrijke tijden der *Genuezen* van *Kaffa* te zijn teruggekeerd; en ten gevolge van dit bedrijvig, werkzaam verkeer, 't welk daar door de beschaving was tot stand gebragt, ontstond ook nog een nieuw leven en eene welvaart, die door de onbegrijpelijke vruchtbaarheid des bodems en het steeds toenemende getal inwoners vermeerderd werd, welke laatste door de, aan een ieder, zonder onderscheid van afkomst of Godsdienst, op dit gastvrij strand verleende bescherming, gelokt werden."

De titelvignetten en de platen zijn zeer geschikt, om eene en andere der beschrevene bijzonderheden meer aanschouwelijk te maken. Wat de vertaling betreft, doet het ons leed te moeten verklaren, dat dezelve veel te wenschen overig laat. De Vertaler schijnt geheel onbekend te zijn, wij zullen niet eens zeggen met de oude talen, maar zelfs met de in onze taal gebruikelijke benamingen, die tot de geschiedenis en oude aardrijkskunde behooren. Wij vonden PATROCLES, HERODOTES en *Chersoneses*, in plaats van PATROCLUS, HERODOTUS en *Chersonesus*, en daarentegen MITHRIDATUS en ULYSSUS, in plaats van MITHRIDATES en ULYSSES, en *Panticapaeum* voor *Penticapaeum*, *Byzancę* voor *Byzantium*, *meminesse* voor *meminisse*, voor het meervoud van het Latijnsche woord *tumulus*, een grafheuvel, *tumulu's* en *tumulus*. Het Fransche woord *ravin*, de uitgehoolde bedding of geul van eene beek of bergstroom (in het Hoogduitsch wordt het ook dikwijls overgezet *Hohlweg*), wordt telkens onvertaald gelaten, en voor hetzelve geschreven *ravijn*, *ravijns* en *ravijnen*. Voor *sommité*, in den zin van militair opperhoofd of veldheer, wordt geschreven *sommiteit*. Als spel- of drukfouten beschouwen wij *pien* voor *dien*, *heeft verhindert* voor *verhinderd*, *denzelve verheft zich*. Tot een woord zamengevoegd vonden wij *industrie steenkolen*, waar de zin is: *heeft aan de industrie steenkolen geschonken*.

Het is jammer, dat deze gebreken de vertaling ontsieren van een werk, hetwelk overigens, wegens deszelfs rijken inhoud en aangenaam onderhoudenden toon, zoo geschikt is

voor den beschaafden lezer, en als zoodanig aanbeveling verdient.

Reize naar Malta en het zuidelijk gedeelte van Spanje in 1830, *door* FERDINAND, *Vrijheer* VON AUGUSTIN. *Uit het Hoogduitsch. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1839. *In gr.* 8*vo. VIII en* 198 *bl. f* 2 - 40.

De Schrijver vertrok met eene *Oostenrijksche* korvet uit *Triest*. Men was genoodzaakt, tot herstelling van schade, welke het schip in eenen storm beloopen had, te *la Valetta*, op *Malta*, in te loopen. Hierdoor bekwam de reiziger gelegenheid, om op dit beroemde eiland het een en ander merkwaardigs te bezigtigen, en aanleiding, om over de lotgevallen van *Malta* datgene mede te deelen, wat aan het door hem geziene en beschrevene belang kon bijzetten. Van *Malta* vertrekt men naar *Algesiras* in *Spanje*, welks omstreken, en vooral het belangrijke *Gibraltar*, door den Schrijver bezocht en, voor zoo veel het korte vertoef dit mogelijk maakte, beschreven worden. Van *Malaga*, werwaarts men vervolgens zich begaf, deed de reiziger eenen uitstap naar *Granada*. Deze oude *Moorsche* koningsstad levert veel stof op, zoo wel tot geschiedkundige uitweidingen, als tot beschrijving van het aldaar in oogenschouw genomene, waaronder vooral *Alhambra* den eersten rang bekleedt. De Schrijver eindigt zijn verhaal met het berigt der voortzetting van zijne reis van *Malaga* naar *Tanger* in *Marokko*. Dit afgebroken slot laat het eenigermate in het onzekere, of deze reisbeschrijving in het oorspronkelijke een eerste stuk is, dan of de Schrijver hiermede zijn werk besluit. Hoe dit zij, de Heer VON AUGUSTIN is een reiziger, toegerust met de vereischte kundigheden, om met nut te reizen, en het talent bezittende, om op eene aangename wijze te verhalen.

Niet zoo zeer om te berispen, als om te toonen, dat wij met eenige opmerkzaamheid de, anders goed geslaagde, vertaling hebben gelezen, maken wij opmerkzaam op enkele feilen, zoo als *cactus apuntia* voor *opuntia*, *leander* voor *oleander*, *fangando* voor *fandango*, en telkens *tertulla* voor *tertulia*. Eene fraaije afbeelding van *Alhambra*, die als vignet den titel versiert, is geschikt, om het verlangen op

te wekken naar de inzage van het werk zelf, hetwelk wij vertrouwen, dat den lezer niet onvoldaan zal laten.

De Minderbroeder, of het Kasteel Vredenburg; oorspronkelijk Verhaal uit den tachtigjarigen strijd met Spanje. II Deelen. Te Dordrecht, bij F. Boekee. 1840. *In gr.* 8*vo.* 813 *bl. f* 7-40.

Dat de Schrijver nagedacht heeft over de eigenschappen, die een Geschiedkundige Roman behoort te bezitten, blijkt uit de Voorrede. Wenschelijk echter ware het, dat hij dit nadenken langer had voortgezet, om daardoor, eer hij dit geschrift uitgaf, met meerdere juistheid te kunnen oordeelen, of hetzelve de uitgave waardig was. Het is voorzeker geene ligte taak »groote mannen en vrouwen, wier namén als flonkerende sterren aan den hemel glinsteren, sprekende en handelende voor te stellen," op zulk eene wijze, dat »wij hunne grootheid van ziel zien ontvouwen, hunne geheimste gedachten en gemoedsaandoeningen ontsluijeren." De Schrijver bekent, dat hij zich aan die taak niet heeft durven wagen, en »gepoogd heeft, om de gevaarlijke klip, waarop zelfs Schrijvers, in wier schaduw hij niet wil wagen zich te plaatsen, somtijds stranden, te vermijden, door geene groote geschiedkundige personaadjen tot hijne eerste karakters te kiezen." Maar daardoor mist het verhaal, ofschoon de Schrijver waarachtige gebeurtenissen in het geheugen heeft willen verlevendigen, die voorstelling van belangrijke personen, welke hij als een vereischte van den Geschiedkundigen Roman had opgegeven. Wat het verhaal als Roman betreft, is de Schrijver een andere ALEXANDER, in het losmaken of liever in het doorhakken van knoopen. Om *Don* PEDRO D'AVILA met de Protestantsche MARIA VAN RAVENBURG te kunnen vereenigen, verandert hij den *Spanjaard* in eenen *Nederlander*, die, daar hij als *Spanjaard* goed Roomschgezind is, zoo spoedig hij ontdekt, dat hij een geboren *Nederlander* is, gemakkelijk Protestantsch wordt. Moet het verhaal de Protestantsche Godsdienst aanprijzen in tegenoverstelling met de Roomsche, ook dan treft het geen doel; want het bewijst niets, dat den lezer in den Minderbroeder een monnik wordt af-

geschilderd, die door zijne boosheid den Duivel selven beschaamd maakt. Het is immers even gemakkelijk, dezelfde ondeugden eenen Protestant, zelfs van eerwaardigen stand, toe te dichten. Zulke karikatuurschilderingen verbitteren wel, maar overtuigen of bewijzen niet. Ook zijn vele gedeelten van het verhaal te langdradig, om onderhoudend te zijn. Wij zouden dus iets beters van den Auteur onder de oogen moeten hebben, eer wij hem durven aanraden, om op het ingeslagen spoor andermaal zijne krachten te beproeven.

De Wereld en het Menschelijk Leven; in Verhalen. Naar het Deensch, Hoogduitsch en Engelsch. Bijeenverzameld door E. R. S. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. *In gr. 8vo. 309 bl. f 3 - 10.*

De onder dezen titel aan ons lezend publiek aangeboden bundel bevat drie Verhalen, in oorsprong geheel van elkander verschillende. Het eerste heet: *Droom en Wezenlijkheid*, naar het Deensch. In hetzelve meent *Julius*, een jongeling van aanzienlijken huize, zijn geluk gevonden te hebben in de verbindtenis met een ligtzinnig meisje van minderen stand. Voor die verbindtenis versmaadt hij de voor hem door zijnen oom en weldoener bestemde beminnelijke *Laura*, verlaat zelfs zijne bloedverwanten, om geheel met en voor zijne bemínde *Lise* te leven. Spoedig echter ondervindt hij het onaangename van zulk eene betrekking met eene onbeschaafde vrouw, bij welke hij aanvankelijk, door hare schoonheid verblind, hare gemeene en lage gevoelens niet had opgemerkt. Nog onverdragelijker wordt zijn toestand, nadat hij de door hem versmade *Laura* leert kennen, als eene jonkvrouw, wier schoonheid gepaard gaat met een edel hart en versierd wordt door alwat opvoeding en beschaving daartoe kan bijdragen. Nu ontdekt *Julius*, dat zijne zoogenaamde liefde voor *Lise* niets anders dan zinnelijke drift was geweest. De ware liefde leert hij eerst kennen en gevoelen in den omgang met *Laura*. Daar hij intusschen met *Lise* niet gehuwd is, wordt de zaak, zoo als men dat doorgaans noemt, nog ten beste geschikt. *Lise* sterft aan de tering, en *Laura*, thans de echtgenoote van

Julius, ontfermt zich over hare achtergelatene kinderen. Kortom, alles loopt af, zoo als het voor eenen Romanschrijver gemakkelijk is het te doen afloopen. Wij willen ook niet zeggen, dat de zedelijke strekking van het Verhaal kwaad is, indien de lezer maar onder het oog houdt, dat in de werkelijke wereld zulke *Brandmahlen im Gewissen*, zoo als de goede STELLING de gevolgen van dergelijke zonden der jeugd noemt, zich niet zoo gemakkelijk laten uitwisschen. — Het tweede Verhaal, *Graaf Kallendorf* genaamd, naar het Hoogduitsch, kan eenigermate verstrekken tot bevestiging van de daar zoo even gemaakte aanmerking. De held des verhaals laat zich vangen in de strikken van eene bekoorlijke, maar tevens zeer gevaarlijke vrouw. De ondervinding van hare valschheid en ontrouw doet hem alle geloof aan vrouwelijke deugd verliezen. Mogt hij ook naderhand het wagen, om een vrouwelijk hart te vertrouwen, en zelfs de echtgenoot te worden der onschuldige en hem als echtgenoote getrouwe *Cecilia*, het wantrouwen, de rampzalige vrucht van zijn vroeger verkeer met de genoemde boeleerster, had zulke diepe wortelen geschoten in zijn hart, dat hij eenen geruimen tijd zonder grond zijne voortreffelijke gemalin van ontrouw verdacht hield. Niet, dan na eene langdurige zelfkwelling, werd hij van hare onschuld overtuigd en verlost van zijne zielsziekte. — Het derde hier geleverde Verhaal is van Engelschen oorsprong, en heeft tot opschrift: *De onschuldig veroordeelde, eene geschiedenis uit het lijfstraffelijk regt.* De Napolitaansche Graaf *Enrico di Zampieri* wordt op de beschuldiging, dat hij, op de jagt zijnde, zijnen medeminnaar door een geweerschot om het leven gebragt heeft, ter dood veroordeeld. Zijn vader, om zijn aanzienlijk geslacht de schande te doen ontgaan, dat een van deszelfs leden op het schavot komt, beweegt zijnen zoon tot het innemen van vergift. Intusschen wordt de ware moordenaar ontdekt en Graaf *Enrico* vrij gesproken, maar helaas te laat, om de werking van het ingenomen vergift voor te komen. De vader klaagt zich nu zelf aan, als de moordenaar van zijnen zoon, wordt tot levenslangen dwangarbeid veroordeeld, en sterft krankzinnig. Voor het *lijfstraffelijke regt* meenen wij, dat dit Verhaal niets, der vermelding waardig, in zich behelst. Voor de illusie is het te onwaarschijnlijk. Wanneer wij

echter dit laatste kortere Verhaal aanmerken als eene toegift tot bladvulling, dan heeft de Vertaler aan onze landgenooten eene aangename en nuttige bijdrage geleverd tot onderhoudende lektuur. Ook *is*, naar het ons voorgekomen is, het vertaalde in eenen zuiveren stijl en taal overgebragt. Indien het echter mode wordt, om Deensche Romans te vertalen, zullen wij voor gebrekkig vertaalde bewoordingen of spreekwijzen uit het Deensch nog eene kunstbenaming moeten uitvinden, gelijk aan *Gallicisme*, *Germanisme* en dergel. meer, dewijl wij flaters, als *tweedonker* (*twilight* in het Engelsch, *schemeravond*) dat al een erg *Anglicisme* is, niet maar zoo onopgemerkt, zoo ze ons in eene vertaling uit het Deensch voorkwamen, eene plaats in onze taal zouden kunnen geven. . . . . .

De Atheïst. Een oorspronkelijke Roman, door J. DE VRIES. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1840. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 212 *bl. f* 2-10.

» Daarenboven," voegde er een ander bij, »moet een werk, dat zulk een titel draagt, belangrijk wezen." Zoo hooren wij in de inleiding een van des Schrijvers vrienden spreken. Anderen twijfelen er aan, of hij wel voor zulk eene taak berekend is. Doch als hij zijn verhaal heeft voorgelezen, dan roepen zij allen het bravo! uit. Nu, dat laatste laat zich gemakkelijk in eene inleiding ter nederschrijven; maar Rec. twijfelt, of de vrienden van den Heer DE VRIES, zoo zij althans knappe menschen zijn en onpartijdig hun gevoelen durven zeggen, inderdaad en in ernst, na het lezen van dezen Roman, zulk een goedkeurend bravo! zouden hebben doen hooren. De titel belooft veel, en de uitvoering is jammerlijk. Indien men niet beter en scherper en krachtiger teekenen kan, kieze men toch geen onderwerp als een *atheïst!* De intrigue dateert uit den slechtsten tijd van LA FONTAINE's Romans, toen de meeste heldinnen gevallene meisjes waren en trouwen moesten om hare eer te redden. Zoo gaat het hier ook, en dat zijn dan nog voorbeelden van alle deugden! 't Is een alledaagsch, onbeduidend, onbelangrijk verhaal, dat zich ook door den vorm niet aanbeveelt. *Leendert* is in de verte eene mislukte kopij van WALTER SCOTT's

Caleb; de overste *van Waardenburg* een onbeschaafde lomperd, die in geen fatsoenlijk gezelschap te huis hoort. Met één woord, het boek is beneden het middelmatige.

De Schrijver gaat niet vooruit, het natuurlijke gevolg van de zucht, om veelschrijver te zijn. Hij late nu vooreerst zijne pen wat rusten!

BERTHA COPPIER. *Een Verhaal, door Mr. J. J. D. NEPVEU. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1840. *In gr.* 8*vo.* 299 *bl. f* 2-90.

Ofschoon Rec. in het algemeen de goedkeuring betuigt, waarmede hij het op den titel van dit werkje genoemde verhaal heeft gelezen, komt het hem echter minder gepast voor, het aan eene opzettelijke beoordeeling te onderwerpen, daar het niet ten eersten male in het licht verschijnt, maar in den *Gids*, (1839. N°. 4—7) blijkens het Voorberigt, is geplaatst geweest.

De Schrijver heeft bij dezen herdruk, naar den bij buitenlandsche Romanschrijvers vrij algemeen heerschenden smaak, nog een ander verhaal van hem, op den titel niet genoemd, LAMORAAL VAN EGMOND geheeten, uit het Jaarboekje *Aurora* van 1840, laten voegen, beide doende verzeld gaan van eenige aanteekeningen, meest naar aanleiding van aanmerkingen, die men hem gemaakt heeft.

Aan de lezers van genoemd Maand- en Jaarschrift is dus de inhoud van dit netgedrukte boekje reeds bekend. Ten behoeve van anderen kondigen wij deze vruchten der »verpoozing van ernstiger geschiedkundige studiën" met een woord aan, den Schrijver alles goeds toewenschende in zijne letterkundige loopbaan, die hij, mogen wij dat bescheidenlijk zeggen, min gelukkig met het herhaaldelijk aanbieden derzelfde stukken opent.

Czaar Peter de Groote te Amsterdam, benevens vier andere Verhalen; leerrijk en aangenaam onderhoud voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij J. de Boer. *In kl.* 8*vo.* 92 *bl. f* :-75.

Vader en Moeder Stroomdal en hunne Kinderen; door T. VAN SPALL. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1840. *In kl.* 8*vo.* 74 *bl. f* : - 90.

Gedenkschriften eener Pop. Vrij gevolgd naar het Fransch van LOUISE D'AULNAY. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In kl.* 8*vo.* 120 *bl. f* : - 90.

Deze drie kinderboekjes behoeven wij slechts kortelijk aan te melden. Allen hebben plaatjes; N°. 2 zeer fraai gekleurde. N°. 3 is voor kleine, N°. 1 voor wat grootere kinderen bestemd. De titel van *Gedenkschriften* (het Fransche *Mémoires*) is voor de lieve kleinen welligt wat al te deftig. In N°. 2 vergat de Eerw. Schrijver, dat hij *voor kinderen* schreef, op bladz. 20, sprekende van »het kindje, dat uwe dierbare moeder onder het hart gedragen heeft." Men kan niet te omzigtig zijn in het uitlokken van vragen, waarop men het antwoord moet schuldig blijven. Onze jeugd wordt reeds overvloedig vroeg wijs.

Antikritiek.

Niet om eene hatelijke Antikritiek te schrijven, maar om mijne eigene zaak, en die van de bekwame Schrijfster, wier werk, *Marat*, ik in onze taal overbragt, tegen eene verkeerde opvatting te verdedigen, neem ik de pen op. Recensent begint (*) met mij te verwijten, dat ik menigmalen het woord *Heeren* en *Mijnheer* gebruikt heb, daar het *Burger* of *Citoyen* had moeten wezen. Hier treft ook het verwijt de Auteur, want nergens heb ik *Heer* geschreven, waar zij mij niet voorging met *Heer;* maar, wel ver van zulks aan AMALIA SCHOPPE als eene feil of onachtzaamheid toe te rekenen, erken ik daarin haren welgepasten geest van onderscheiding, dewijl zij het gebrandmerkte woord nooit in den mond legt, dan aan personen, die het, te midden der Omwenteling, in hunne omstandigheden ook alligt gebruikt zouden hebben. Bij voorbeeld, niet op bl. 49 (want daar staat het geheel niet) maar reeds op 9 en 10 wordt het

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* voor Maart 1841.

gebruikt door *Mélanie*, die, volgens bl. 94, *van alles, wat in Parijs omging, weinig of niets te weten kwam*, en met verbazing vernam, welke de toestand van haar vaderland was. Voorts op bl. 14 door deselve, sprekende tegen den Doctor, dien zij zeker van ouds gewoon was *Mijnheer Dufour* te noemen; op bl. 15, 16 en 17 nogmaals door haar, het woord rigtende tot haren bevrijder, den Markies *de Mariony*, en zoo op meer andere plaatsen. Op bl. 41 is het *Etienne* (een fatsoenlijk man, die zijne ouders onder de guillottine had zien sneven en geen vriend van de Revolutie was) die, tegen *Mélanie* sprekende, den Doctor *Mijnheer* noemt, en op bl. 20 geeft deze aan den Markies denzelfden titel. Dit weinige onder veel dergelijke voorbeelden. Op bl. 24 is het de Schrijfster zelve, die (geene reden hebbende om van *Citoyens* te praten) *Dufour* tweemaal *Heer* noemt. Op bl. 57 is het de gewezen Markies, nu spion *Bonnet*, die, de twee vrienden willende redden, *Adam Lux* (den *Duitscher*) *Mijnheer* betitelt, en *Lux*, die hem even zoo noemt. *Bonnet*, op bl. 100, noemt *Marigny* (die hij wel begreep, dat op zijn *Citoyen* niet gesteld zou wezen) *Mijnheer*, en op 106 zelfs *Markies*, ook volgens SCHOPPE. Verder doet zij, op 120, den hospes uit de herberg *Ihr Herren!* zeggen tegen zijne gemeene gasten, naar mijne gissing omdat het woord *Messieurs*, vóór en na de Revolutie, in den mond der *Franschen* als bestorven was, en het ook in 1793 wel geweest zal zijn. Op 149 gebruikt de boerin, tegen *Bonnet* en *Marigny* sprekende, onverschillig het *Citoyens* en *mijne Heeren:* het is hier een onkundig mensch, tegen deftige lieden uit de stad sprekende. Op 172 heb ik *Taübchen* met *Juffertje* vertaald, omdat hét spottenderwijze gemeend is. Op 219 en 220 is het de min, die haren ouden Heer nog *Heer* noemt. Met deze aanhalingen meen ik de Schrijfster en mijzelve genoegzaam geregtvaardigd te hebben, ten opzigte van dit artikel.

De verdere berispingen van Rec. betreffen mij alleen. Gelijk ik het *Heller* van de Schrijfster op bl. 45 met *penning* meende te moeten vertalen, dacht ik voor haar *einen Sous* ons *cent* te mogen gebruiken. Had ik in een Hollandsch boek *denier* en *sol* moeten schrijven, men houde mij mijne dwaling ten beste.

Over het gebruiken van *alleen* voor *maar* zou ik zeer lang kunnen uitweiden, omdat het eerste woord meermalen in

mijne vertaling voorkomt; doch ik wil kort zijn, en niet anders zeggen, dan dat ik, al de bladzijden naziende, altijd *alleen* voor *seul*, *seulement*, *uniquement*, *kommt er nur*, *nur dem Manne geben*, — *könne durch nichts erschüttert werden*, *als durch*, — *keine andere als*, *ein himmlisches Lächeln aber*, gebruikt heb. Had ik meer *slechts*, *niet anders dan* of iets dergelijks moeten gebruiken? Het doet mij leed van in Germanismen, zoo als ook (heb ik nu geleerd) *Allerdings*, en Gallicismen als *kwam te hooren*, niettegenstaande mijn afkeer van die soort van fouten, vervallen te zijn.

Het woord *pinkers* (zoo als ik de oogharen in het gemeene leven dikwijls heb hooren noemen) heb ik gewaagd voor *Wimpern* te gebruiken, omdat ik het welluidender vond, dan het in de Woordenboeken algemeen opgegevene; maar hoe kon Rec. denken, dat ik wenkbraauwen bedoelde? die *omzoomen* toch de oogen niet.

Het overige zijn feilen, of door mijzelve, of door den Corrector over het hoofd gezien. — En hiermede neem ik een vriendelijk afscheid van den, mij onbekenden, Recensent.

Amsterdam, Maart 1841. M. J. DE N.

Repliek van den Recensent.

Op bovenstaande *Antikritiek* wordt door den Recensent, wien zij betreft, enkel geantwoord, dat hij het voegzame van het woord: *Mijnheer!* in den mond van sommige, in den Roman voorkomende personen gaarne toestaat, mits hem wederkeerig toegestaan worde, dat die »bestorvenheid in den mond der *Franschen*" eene zeer onbeduidende goedmaking is van eene fout, die aan de anders bekwame Schrijfster is ontsnapt, en omtrent welke Rec. haar niet zoo breed zou hebben verdedigd.

Voorts worden de gemaakte aanmerkingen voor een groot gedeelte toegestaan. De Vertaler (of, indien wij hier, gelijk wij half vermoeden, met eene bekwame, hoogst gunstig bekende vaderlandsche Schrijfster te doen hebben, Vertaalster) gelieve in het vervolg te bedenken, dat op het *kleine* te letten ook tot de *pligten* des Overzetters behoort.

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, rakende de natuurlijke en geopenbaarde Godsdienst, uitgegeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XXXIIIste Deel.* Ook onder den titel: *Verhandeling over de Kerkelijke Overlevering, door* J. H. STUFFKEN, *Theol. Doctor, Predikant te Haaften. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1840. *In 4to. X en* 470 *bl. f* 5-:

Onder de geleerde of andere Genootschappen onzes Vaderlands, die van tijd tot tijd prijsvragen uitschrijven, behoort voorzeker eene aanzienlijke plaats aan TEYLER'S Genootschap in zijne beide afdeelingen, zoo wel wegens de wel niet vele, maar ook alledaagsche noch afgesletene, maar uitgezochte, weinig opzettelijk behandelde en nogtans belangrijke onderwerpen, die hetzelve doorgaans opgeeft, als wegens de insgelijks wel niet vele, maar nogtans zoo wèl bewerkte en in hare soort zoo voortreffelijke Verhandelingen, die het der bekrooning waardig keurt; zoodat het te bejammeren is, dat dezelve dikwijls zoo weinig buiten de grenzen van ons Vaderland bekend worden. — In deze beide opzigten deelt de Verhandeling, die voor ons ligt, in zulk eene vereerende onderscheiding. De opgegevene prijsvraag was: » Wat heeft men onder de » zoogenaamde Kerkelijke Overlevering (παράδοσις, *traditio*,) » te verstaan? waartoe en hoe ver strekt dezelve zich uit? » welke is de oorspronkelijke onderlinge betrekking tusschen » Bijbel en Overlevering, als kenbronnen beschouwd der » Christelijke Openbaring? langs welken weg is het leer- » begrip der Roomschkatholijke Kerk nopens de Overleve- » ring gevormd, ontwikkeld en vastgesteld? welke voor- » of nadeelen zijn hieruit voor het Christendom voortge- » vloeid? en welk gezag of nut kan nu nog aan het getui- » genis der Overlevering worden toegekend?" en ieder, die

der zake kundig is, zal dezelve zonder twijfel als gewigtig en voor de kerkelijke gesteldheid onzes tijds zeer gepast aanzien. — Hierop nu is niet van onze Hoogescholen, niet uit onze groote steden, maar uit het Geldersche dorp *Haaften*, door deszelfs Predikant, Dr. STUFFKEN, zóó geantwoord, dat Referent, na deze Verhandeling met groot genoegen gelezen te hebben, het goedkeurend en bekroonend oordeel zeer gaarne wil onderschrijven, volgens welk aan dezelve door Directeuren van TEYLER's Stichting en Leden van het Godgeleerd Genootschap de gouden eerprijs toegewezen is. Hij zal van den inhoud, zoo veel de aard van dit algemeene Tijdschrift gedoogt, een kort verslag geven.

De inleiding stelt de belangrijkheid des onderwerps voor, uit aanmerking vooral, dat hetzelve een hoofdverschil raakt tusschen de Roomschkatholieken en de Protestanten, en thans in het bijzonder, omdat hiertoe betrekkelijk is een werk van den nu reeds overleden Dr. J. A. MÖHLER, Hoogleeraar bij de Katholieke Faculteit der Hoogeschool, eerst te *Tubingen*, naderhand te *Munchen*, getiteld: *Symbolik, oder darstellung der dogmatischen gegensätze der Katholiken und Protestanten, nach ihren öffentlichen bekenntnisschriften*, en het daardoor veroorzaakte schrijven en tegenschrijven, op welk een en ander STUFFKEN, vooral in het tweede deel zijner Verhandeling, aanmerking neemt. — Volgens de prijsvraag verdeelt hij de behandeling van zijn onderwerp in een *historisch* onderzoek, waartoe de vijf eerste leden der vraag behooren, en een *critisch*, waartoe het laatste lid geleidt, en waardoor het eerste deel natuurlijk veel meer ruimte beslaat dan het laatste, dat door het te voren behandelde bekort wordt. Het eerste punt der vraag wordt bl. 12—17 in het algemeen beantwoord; het meer bijzondere daarvan bij elk afzonderlijk deel der geschiedenis aangewezen: met de *eerste* afdeeling van het *eerste* deel, bl. 19, begint dus eigenlijk de behandeling van het derde punt, dat ter beantwoording opgegeven was.

Om dan de oorspronkelijke onderlinge betrekking tus-

schen Overlevering en H. Schrift, beschouwd als kenbronnen der Christelijke Openbaring, te doen kennen, beschouwt de Schrijver eerst de betrekking der prediking van JEZUS tot de Schriften des Ouden Testaments; daarna zeer in het breede (Ref. had haast gezegd, wat al te breedvoerig) de voortzetting der prediking van JEZUS door de Apostelen, naar inhoud, daarvoor aangevoerde bewijzen, en hun toegekend gezag, alsmede de betrekking hunner schriften tot hunne mondelinge prediking; — waarop hij onderzoekt, hoe men over die kenbronnen der Christelijke Openbaring en derzelver onderlinge betrekking dacht, in het tijdperk, het naast op dat der Apostelen volgende. Uit dit een en ander trekt hij eindelijk, bl. 140—143, een belangrijk resultaat zamen. — Eene enkele kleine opmerking moge hier plaats vinden. Ofschoon STUFFKEN in dit betoog over 't geheel te regt bewerr, dat de Apostelen zich niet op het geven van schriftelijk, maar op het mededeelen van mondelijk onderwijs hebben toegelegd; dat ook hunne brieven geen leer-, maar gelegenheidsschriften waren; en hij het zelfs als zeker stelt, (wat evenwel nog zou kunnen betwijfeld worden) dat de meesten hunner niets geschreven hebben; zoo blijkt het echter, meent Ref., uit de voorhanden zijnde geschiedboeken van twee Apostelen en twee hunner medehelpers, en zelfs van ter zijde uit hunne overgebleevene brieven, dat zij iets duurzaam schriftelijks voor hunnen tijdgenooten noodig achtten: en al hebben zij er niet aan gedacht, om eenen Christelijken Canon nevens den Joodschen te maken, of om een Christelijk *systema dogmatico-morale* te schrijven, zou hun het denkbeeld toch wel zoo vreemd geweest zijn, dat het Evangelie, ook in volgende tijden, zoo wel door schrift, als door mondeling leeren, zou voortgeplant worden? zouden zij ook wel die voor alle tijden duurzame genoegzaamheid en op alle deelen toepasselijke onfeilbaarheid aan de Schriften des Ouden Verbonds toegeschreven hebben, welke STUFFKEN schijnt te moenen dat zij daarin vonden, en waardoor hun het eigen schrijven minder noodzakelijk voor-

kwam? — Doch over dit en meer verbiedt ons de ruimte hier uit te weiden.

Met de *tweede* afdeeling begint nu de »geschiedenis van »het leerbegrip nopens de Kerkelijke Overlevering." Deze is wederom in twee onderafdeelingen gesplitst, waarvan de *eerste* de »vorming, ontwikkeling en vaststelling van het »leerbegrip der Roomschkatholijke Kerk nopens de Over»levering" voorstelt, 1°. in de laatste helft der tweede Eeuw, 2°. van het begin der derde Eeuw tot den tijd van het derde algemeene Concilie, (431) 3°. van daar tot de vaststelling van dat gezag op het Concilie van *Trente*. Aan het einde van elk hoofdstuk trekt de Schrijver wederom een belangrijk en duidelijk voorgesteld resultaat uit het verhandelde zamen, om te doen zien, waartoe en hoe verre zich de Overlevering in het beschouwde tijdvak uitstrekt, hoe derzelver gezag trapswijze voortgegaan is; en hij wijst, bijzonder in het derde tijdvak, het steeds klimmen van dat gezag te regt slechts uit enkele hoofdpunten der leer aan, als waaruit dus de geheele geest des tijds blijken kan. — De *tweede* onderafdeeling vermeldt nu de gevolgen, dat dit aan de Overlevering toegekende gezag voor het Christendom gehad heeft; *vooreerst* de voordeelen, namelijk »in den vroegsten tijd; in den strijd met de »Gnostiken; ten opzigte der bewaring van de echte Apos»tolische Schriften; der uitbreiding des Christendoms; der »belijdenis en van het leven der Christenen"; en *ten andere* de nadeelen, te weten »belemmering der vrije ont»wikkeling van den geest, hindernis tegen de vordering in »de kennis der Christelijke waarheid, en tegen de beoe»fening der Christelijke deugd."

In het *tweede* en, gelijk natuurlijk is, veel kortere deel wordt nu, in de *eerste* afdeeling, onderzoek gedaan »naar »de gronden van het leerbegrip der Roomschkatholijke »Kerk nopens de Overlevering," en aangetoond, dat »de »Overlevering der Roomschkatholijke Kerk noch eene ze»kere, noch eene onontbeerlijke kenbron der Christelijke »Openbaring" is; en de bewijzen, door dezelve daarvoor bijgebragt, bijzonder uit het bovengemelde werk van MÖH-

LER ontleend, worden op goede gronden wederlegd. — In de *tweede* afdeeling, eindelijk, wordt onderzocht, »hoedanig gezag of nut aan het getuigenis der Overlevering »kan worden toegekend," en uit dit alles het algemeene besluit der Verhandeling opgemaakt.

Ref. hoopt, dat dit korte verslag genoegzaam zal zijn, om den inhoud en de waarde van dat geschrift eens vaderlandschen Geleerden, zoo veel de strekking van dit Tijdschrift gedoogt, te doen kennen. — Er zijn wel ettelijke bijzonderheden, waar hij zich met des Schrijvers wijze van beschouwing niet geheel kan vereenigen, gelijk TEYLER'S Beoordeelaars dit ook van hunne zijde met bescheidenheid te kennen geven; maar hij moet eene breedere beoordeeling, vooral wanneer het niet onmiddellijk de hoofdzaak raakt, aan opzettelijke Godgeleerde Tijdschriften overlaten. — Hij zou ook wel wenschen, dat bij allen lof van gelcidelijke orde en grondige behandeling, die den Schrijver van dat werk toekomt, ook doorgaans eene minder omslagtige manier van dezelve heerschen mogt; doch dit is nu een nutteloze wensch, want *litera scripta manes*. — Voor het overige verblijdt hij zich met de Bestuurders van TEYLER'S Genootschap, die in hunne *Voorrede* verklaren, dat hun wensch boven verwachting vervuld is; en hij vereenigt zich gaarne met hunne daarop volgende uitspraak: »Dit stuk draagt zoo vele blijken van naauwkeurig en on»partijdig onderzoek, van fijne oordeelkunde, van bele»zenheid in de schriften der Kerkvaders, van bekendheid »niet alleen met de Schrijvers, die de Kerkelijke Geschie»denis of een gedeelte van dezelve behandeld hebben, »maar ook met hetgeen in den laatstverloopen tijd, met »name in *Duitschland*, door Roomschen en Onroomschen, »over het onderwerp, dat hier behandeld wordt, is in »het licht gegeven; het prijst zich daarenboven door ge»zonde uitlegkunde en eene verlichte godsdienstige denk»wijze zoo zeer aan, dat het geacht moet worden den »Schrijver de grootste eer aan te doen, en van zijn stand»punt een volledig antwoord op de vraag te bevatten."

Het aandenken van HENDRIK VAN ZUTPHEN *onder zijne Landgenooten vernieuwd door* C. H. VAN HERWERDEN, C. H. Z., *Theol. Doct. en Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1840. *In gr.* 8*vo.* 203 *bl.* *f* 2-:

Onder de mannen, die zich door het voorbereiden der gezegende Kerkhervorming eene billijke aanspraak hebben verworven op de erkentenis der nakomelingschap, staat HENDRIK VAN ZUTPHEN op eene eervolle plaats. Hij werd aldus genoemd naar zijne geboortestad, waar hij in of omstreeks het jaar 1488 het leven zag, trad reeds in jeugdigen leeftijd in de orde der *Augustijnen*, en maakte kennis met den beroemdsten aller geestelijken van die orde, LUTHER, die zich met warme vriendschap aan hem hechtte, en op zijne denkwijze eene beslissende rigting verkreeg. In zijn vaderland teruggekeerd, was HENDRIK eerst als Prior te *Dordrecht*, later te *Antwerpen*, te *Wittenberg* en te *Bremen* met ijver in onderscheidene opzigten werkzaam aan de Hervorming, tot dat hij te *Dithmarschen* in het jaar 1524 den marteldood onderging, sterk door het Christelijke geloof, welks kracht hij nog in zijn sterven ondervond en toonde.

Deze geloofsheld is minder algemeen bekend, dan hij verdiende, vooral bij zijne landgenooten, en het was daarom eene gelukkige gedachte van den wakkeren Vaderlander, wijlen den Dichter STARING, den Eerw. VAN HERWERDEN op te wekken, om de nagedachtenis van zijnen edelen stadgenoot door een schriftelijk gedenkteeken te vereeren, gelijk hem in het jaar 1830 op het veld, waar hij zijne leer met zijnen dood bezegelde, een gedenkteeken werd opgerigt, waarvan eene afbeelding dit werkje versiert. Loffelijk heeft de Heer VAN HERWERDEN zich van die taak gekweten. In zes Hoofdstukken geeft hij van het leven en de werkzaamheid van VAN ZUTPHEN een berigt, dat zich door belangrijkheid van inhoud en eene juiste

historische kritiek, naar Ref.'s inzien, kenmerkt. Vlijtig heeft hij daartoe gebruik gemaakt van oudere en jongere Schrijvers, vooral van de *monographie* van HEINR. MÜHLIUS, *Dissertatio de vita et gestis* HENRICI *Zutphaniensis, Martyris Dithmarsici, memoriæ ejusdem pie renovandæ, solemniterque celebrandæ dicatae, ac dicta publice*, 1714 (in *Dissertt. Kil.* 1725), hem door den Hoogleeraar KIST bezorgd; gelijk van meerdere thans zeldzame werken, gelijk DIERCKENS, *Antv. Christo nasc. et cresc.* en anderen. Van de *stellingen*, door VAN ZUTPHEN in het jaar 1521 te *Wittemberg* verdedigd, geeft VAN HERWERDEN niet alleen den tekst in het Nederduitsch en in het oorspronkelijke platduitsch, maar ook eene juiste beoordeeling. Hoe LUTHER de *Bremers* troostte over HENDRIK's dood, en hoe, door de oprigting eener *obelisk* op het *Heider*-kerkhof, hem drie eeuwen na zijnen marteldood eene hulde werd bewezen, die de stichters evenzeer, als het voorwerp derzelve vereerde, vermeldt VAN HERWERDEN in de twee laatste Hoofdstukken, met mededeeling der *Inwijdingsrede*, door den Predikant SCHLETTIG bij die gelegenheid gehouden.

Wij danken den Heer VAN HERWERDEN voor dit belangrijke geschrift. Gelijk het eene waardige plaats in het *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* van de Heeren KIST en ROYAARDS zou hebben kunnen beslaan, zoo is nu voor deszelfs meer algemeene verspreiding door de afzonderlijke uitgave althans niet minder gezorgd. Het strekke ter meerdere waardering van de onsterfelijke diensten, die de Vaderen aan het ontsteken van dat betere licht hebben bewezen, in welks weldadige stralen wij ons verheugen. Dit kan nooit te veel herinnerd, nooit te veel met daadzaken gestaafd worden. En hoe meer weinig bekende daadzaken en verdiensten iemand te dezen in het licht stelt, des te grooter is zijne aanspraak op den dank zijner landgenooten. Hoe CHRISTUS ook in meer donkere dagen leefde in zijne Gemeente, en het geloof in Hem alles doet overwinnen, dat mag wel met klemmende voorbeelden bevestigd worden. Het strekt toch ook tot bemoediging bij vrees —

en niet ongegronde vrees — voor verschijnselen, die eene verdonkering schijnen aan te kondigen van het licht des vrijen onderzoeks en des reinen, Bijbelschen Christendoms. Dat de Heer der Gemeente licht kan scheppen in de duisternis, en men alle dingen vermag door CHRISTUS, die kracht geeft; al ware dit het eenige, dat uit deze levensbeschrijving te leeren is, dan ware hare uitgave reeds een gezegend teeken des tijds. Met dit oog bezien, wordt de Kerkelijke Geschiedenis dubbel belangrijk. Het geeft haar geest en leven.

Indien wij iets zouden aanmerken op den verdienstelijken arbeid des Heeren VAN HERWERDEN, dan ware het, dat hij hier en daar zijne redeneringen en gevolgtrekkingen wel wat verre uitstrekt. Daarvan mogten tot proeven verstrekken hetgeen hij bladz. 9 zegt over den door HENDRIK bij zijne intrede in de *Augustijner*-orde aangenomen naam van JOHANNES; bladz. 12, over de daar aangehaalde woorden van LUTHER, en welligt nog meer. Ook zouden wij opmerken, dat bij de melding van NICOLAAS VAN CUSA beter, dan D. I. bladz. 165 van het *Kerkelijk Archief*, aangehaald ware de uitvoerige Verhandeling over dien Kardinaal door Dr. SWAEUE, ald. D. IX. bladz. 1—115. Maar welligt was de laatste nog niet in het licht, toen dat gedeelte van het werkje geschreven werd. Het valt ons hier in, dat de *Bijdr. tot de Gesch. d. Evang. Luth. Kerk in de Nederl.* 2de Stuk een geschiedkundig berigt behelzen van den marteldood van H. VAN ZUTPHEN, door den Eerw. REUDLER; maar ook dit werd later uitgegeven.

Wij willen deze aankondiging besluiten met mededeeling van twee plaatsen:

»Niet kunnen wij nalaten, hier met een warm vader»landsch gevoel het op te merken, hoe eene zoo belang»rijke stad, als *Bremen*, door *Nederlanders*, waaronder »twee *Noord-Nederlanders*, is hervormd. Pleegt men de »*Emder*-kerk de Moederkerk van *Nederland* te noemen, »omdat *Emden* velen onzer vlugtelingen, tijdens ALBA's »dwingelandij, herbergzaam heeft opgenomen: men ver-

»gete dan toch ook niet, wat *Nederland* gedaan heeft, »om een gedeelte van *Noord-Duitschland* te hervormen!" Bladz. 113.

»Gewis kan men niet, dan diep betreuren, dat het»zelfde *Antwerpen*, welks bevolking nu in massa opstond, »om eenen voornamen aanhanger van LUTHER te bevrij»den, straks in het domste bijgeloof anderwerf werd ge»dompeld, om daarin nog drie eeuwen lang, en Gode is »het bekend, hoe lang nog na dezen, te liggen wegge»zonken. Donkere wegen der Voorzienigheid! *Maar ook »waarschuwend voorbeeld voor hen, die, onder ons, nu »nog het zuiver Evangelielicht genieten, dat zij er toch »de oogen voor geopend houden, en een voorregt waar»deren, dat ook hun zou kunnen worden ontnomen!* Had »er toch, bij een volgend geslacht, te *Antwerpen* en »elders in de Zuidelijke *Nederlanden*, meerdere prijsstel»ling op dat voorregt geheerscht, en had men dit ge»schat boven stoffelijke dingen: men zou zich met die Ge»westen vereenigd hebben gehouden, die trouw bleven »aan het eenmaal erkende en aangenomen beginsel, en »die hunne gewetens- en Godsdienstvrijheid voor geen geld »van de wereld wilden afstaan." Bladz. 100.

Op deze aanhaling laten wij volgen (*):

De mogelijkheid, dat het Koningrijk Gods van een volk wordt weggenomen; ter waarschuwing voorgesteld in eene Leerrede over Luk. XX: 16b. *Door* L. SCHUKKING, *Predikant te Groningen. (Uitgegeven ten voordeele van de Hervormde Gemeente, te Liebitz, in Bohemen.) Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1840. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

Het denkbeeld, met een woord in de aangehaalde regelen aangegeven, wordt in deze Leerrede zoo ontwikkeld,

(*) Eene belagchelijke drukfout merkten wij op bladz. 169, waar de Schrijver spreekt van zijnen »hooggeachten *ouderdom* (*oudoom*?) HUNTINGHE."

dat de mogelijkheid wordt aangetoond, dat het Koningrijk van God van ons weggenomen worde, daar het Christendom zulks niet wederspreekt; onze betrekking tot hetzelve het niet verhindert; de geschiedenis het bevestigt. Vervolgens wordt ontwikkeld: wee ons! indien ons zulks gebeurde; want wij zouden daardoor eene zware schuld op ons laden: bij de nakomelingschap, bij het voorgeslacht, bij God en den Heiland. Eindelijk wordt het geloof in JEZUS CHRISTUS aangeprezen, als middel, om dit te verhoeden. Wij mogen de lezing dezer Leerrede aanprijzen, om hare ernstige bedoeling en het stoffelijke voordeel harer uitgave; ofschoon wij, openhartig gezegd, niet kunnen instemmen met de loftrompet, die in het Tijdschrift: *Waarheid in liefde*, 1841, St. 1, bl. 207, gestoken wordt over »den diepzinnigen inhoud, die in eenen krachtvollen stijl voortreffelijk wordt ontwikkeld."

Brieven van A. VON HALLER *aan zijne Dochter, over de gewigtigste waarheden der Openbaring. Naar het Hoogduitsch door* L. BOUSQUET. *Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1840. *In kl.* 8*vo. VIII en* 144 *bl. f* 1–20.

De oorspronkelijke Schrijver van dit werkje is de in het midden der achttiende Eeuw beroemde Zwitsersche Genees- en Natuurkundige en Dichter ALBRECHT VON HALLER, die tevens bekend was als een eerbiedig vereerder van den eenigen waarachtigen God en een opregt hoogschatter van deszelfs Openbaring door Jezus Christus. Deze *Brieven*, waarmede hij eerst ten behoeve van zijne dochter, en naderhand ten meer algemeenen nutte, het gebied der Godgeleerdheid betrad, zijn zijnen roem gansch niet onwaardig. Intusschen, gelijk »zijne wetenschappelijke »werken," zoo als de Vertaler zegt, »hoe uitstekend ook »voor den tijd, waarin zij het licht zagen, wel allengskens, door de nieuwe en belangrijke ontdekkingen, die »sedert door latere Natuurkundigen op zijn voetspoor zijn »gedaan, iets van hunne hooge voortreffelijkheid en bruik-

»baarheid zullen hebben verloren"; zoo zou het wonder zijn, indien dit zijn geschrift van Godgeleerden inhoud van dezen invloed des tijds waro uitgesloten; en Referent zou den Vertaler niet volkomen durven nazeggen, dat »dit »kleine boekske, door alle eeuwen heen, ten volle des»zelfs oorspronkelijke waarde behoudt." Of zijn alleen de Godgeleerde wetenschappen niet vooruitgegaan? Of heeft VON HALLER, wiens hoofdvak zij zelfs niet waren, zich daarin zoo verre boven zijnen tijd verheven, dat hij in alles op gelijke hoogte met den onzen stond? Het eerste zal niemand, der zake kundig, willen beweren; het laatste zal de zoodanige, na aandachtige lezing van deze *Brieven*, niet kunnen toestemmen. — Ref. zegt dit niet, om de waarde van dit werkje, dat voornamelijk over de waarheid en Goddelijkheid van de Christelijke Godsdienst gaat, te verkleinen: integendeel, hij heeft verscheidene der brieven, zoo wel om den belangrijken inhoud, als om den ernstigen, hartelijken, liefderijken, met één woord vaderlijken toon, die er in heerscht, met groot genoegen gelezen, en durft ze uit dien hoofde ook nu nog wel aanprijzen. Doch aan den anderen kant mag hij niet ontkennen, (en het heeft hem ook geenszins verwonderd) dat hij in sommige stukken den geest des toenmaligen tijds herkent, en b. v. in die over het werk des lijdenden Zaligmakers, bij alle liberaliteit des Schrijvers, meer de menschelijke zoogenaamde genoegdoenings- en plaatsvervangings- en toerekeningstheorie gevonden heeft, dan de eenvoudige Evangelische leer der vergeving van zonden enz., ons, naar Gods oneindige liefde, door middel van het gansche werk en lot des Zaligmakers, verzekerd en tot stand gebragt. — Ref. vindt zich niet geroepen, om dit en meer, naar zijn inzien, zeer gebrekkige hier nader aan te wijzen, noch ook, om een werk van vroegeren tijd, dat thans onveranderd verschijnt, te beoordeelen; maar hij meent met deze aankondiging te kunnen volstaan, wenschende, dat men met dit vroegere licht zijn nut doe, maar ook het latere licht, dat hier en daar nog helderder stralen verspreidt, met dankbaarheid aanneme.

Dissertatio de vitiis nervorum organicis, auctore J. P. T. VAN DER LIDTH, Med. Doct., cum tab. lithographica. Amstelodami apud *Elix & C°*. 1838. oct. form. maj. p. 175. *f* 2-90.

Verhandeling over de werkzaamheden van het Zenuwstelsel. Door M. DASSEN, H. J. Z., *Med. Doct. te Hoogeveen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1839. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl. f* 2-:

Nadere ontdekkingen over de eigenschappen van het Ruggemerg, bijzonder over den daarin gevonden zenuwomloop (circulatio nervea), door J. VAN DEEN, *Med. Doct., Practisch Geneesheer te Zwolle. Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1839. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl. f* 1-25.

De behandeling der Ontleed- en Natuurkunde van onzen tijd onderscheidt zich vooral van die van den vroegeren, door de onderwerpen meer uit een algemeen oogpunt na te gaan; terwijl vroeger de onderscheidene takken dezer wetenschappen meer bij afzonderlijke, op zichzelve staande gedeelten behandeld werden. Dat zoodanige behandeling het juiste standpunt deed missen, waaruit sommige gebreken moeten beoordeeld worden, blijkt onder anderen uit de belangrijke Verhandeling van den tegenwoordigen Hoogleeraar ALEXANDER, *de Tumoribus Nervorum, Lugd. Bat.* 1810. De ontaardingen van de zenuwen, daar beschreven, staan, op het voetspoor van anderen, als in het afgetrokkene en op zichzelve, ofschoon uit den aard der aanleidende oorzaken genoeg blijkt, aan welke oorzaak die ontaardingen moesten worden toegeschreven. Beide wijzen van behandeling hebben hare voordeelige en hare nadeelige zijde. De tegenwoordige opent voor den geest een onafzienbaar veld, over hetwelk het onderzoeklievend verstand vrij en onverlet zich meent te kunnen bewegen, waarbij echter de verbeelding door niets wordt wederhou-

den, om teugelloos te kunnen rondzwieren. De vroegere wijze beperkte doorgaans het onderzoek te zeer en legde den geest als aan banden, van welke slechts Geniën zich weten te ontdoen. Ongetwijfeld heeft de vroegere wijze van meer *stukswijze bewerking* de overvloedigste stof geleverd, waardoor de geest gevoed is geworden, om later met kracht en nadruk, zich werkzaam over het *geheel* te kunnen uitbreiden. Mogt hij, daardoor stouter geworden, zich slechts niet al te zeer verheffen; want, om tot de hoogte van den adelaar te stijgen, behoort ook de kracht zijner vleugels en een scherpe blik, om, bij de verheffing naar het ruime luchtgewelf, de kleinere voorwerpen beneden zich niet uit het oog te verliezen. Hebben vroegere afgetrokkene, als op zichzelve staande, waarnemingen voor het tegenwoordig wetenschappelijk overzigt den weg gebaand en de bouwstoffen geleverd, wij wenschen, dat van het tegenwoordig zoogenoemd verhevener standpunt der wetenschap de naauwkeurige nasporing van enkele meer bijzondere onderwerpen niet te zeer veronachtzaamd moge worden. Het is een grootsch denkbeeld, eene wetenschap als in eens, in haren geheelen omvang, te mogen overzien; maar, om der wetenschap bevorderlijk te zijn, behoort er meer toe, dan slechts een algemeen overzigt. Van een verheven standpunt wijd en zijd te schitteren, streelt meer, dan in stille afzondering en als ongemerkt slechts een gedeelte der wetenschap te bewerken; en het is toch langs den laatsten weg, dat de wetenschap de meeste aanwinsten gedaan heeft. De werkkring van den mensch wordt echter niet binnen de enge grenzen van ieders leven beperkt; deugdelijke arbeid verzekert eene voortleving ook bij de nakomelingschap; maar die veel in eens wil omvatten, loopt gevaar te kort te schieten in de ontwikkeling van datgene, waartoe somwijlen de tijd ontbreekt, bij de onzekerheid des levens. Weinig, maar weluitgewerkte stof blijft reeds eene belangrijke bijdrage tot den opbouw der wetenschap, die schijnbaar somwijlen reuzenstappen doet, maar, even als al het andere ondermaansche, aan de wetten van den tijd onderworpen blijft.

Met genoegen zal men uit de boven vermelde titels opmerken, dat de zenuwen en derzelver verrigtingen ook in ons Vaderland een onderwerp van nader onderzoek zijn geworden. Men ontwaart dergelijk streven met voldoening; want deze belangrijke werktuigen hebben in de laatste jaren vooral de aandacht der ontleed- en natuurkundigen tot zich getrokken. Een onderwerp, voor zoo vele bespiegeling vatbaar, heeft echter ook aanleiding gegeven tot menige uitweiding en vooronderstelling, op welke door den tijd nog veel zal af te dingen vallen. Mogt vooral door eenen bedachtzamen voortgang, door wikken en wegen, het steunen op daadzaken, de uitbreiding van dezen, voor de Geneeskunst zoo gewigtigen tak van wetenschap bevorderd worden! (*) Een gunstig verschijnsel is het ook, behalve de vertaling van den Heer MIDDEL, drie Schrijvers met *oorspronkelijken* arbeid te zien optreden.

Wij beginnen met de Verhandeling van den Heer VAN DER LIDTH. In het eerste Hoofdstuk begint de Schrijver te regt met op den voorgrond te stellen de moeijelijkheid eener behoorlijke onderscheiding tusschen eene zoogenaamde *organische* aandoening en het *dynamisch* lijden der zenuwen; zwarigheden, die uit den aard van het weefsel voortvloeijen en nog vermeerderd worden door de moeijelijkheden, die het ontleedkundig onderzoek dezer deelen in den weg staan. Gaarne stemmen wij den beoordeelaar in den *Gids* (1839. N°. V) toe, dat men in microscopische navorschingen en fijnere chemische ontledingen voortreffelijke hulpmiddelen heeft, om zich aangaande het ontstaan en de uitbreiding der organische ziekten te verzekeren; maar wij gelooven, dat, hadde het ook in het plan van den Heer VAN DER LIDTH gelegen, zijn onderwerp met dergelijke navorschingen toe te lichten, wij daardoor nog niet veel verder zouden gebragt zijn. — Bij de er-

(*) Der aandacht is eene Verhandeling van Dr. HOLLAND overwaardig, welker mededeeling men vindt in *Neue Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde*, April 1840. N°. 288, bl. 17 en volg.

kenning van zoo veel, dat nog *onzeker* is, zoekt hij in een volgend Hoofdstuk toch aan te wijzen, hoe verre men in *zekerheid* ondanks dit alles gevorderd is. In dit Hoofdstuk legt de Schrijver eene uitgestrekte belezenheid aan den dag, toont bekend te zijn met de voornaamste Theoriën, en heeft deze met eene juiste beknoptheid weten over te nemen; maar, onzes inziens, blijkt juist uit de veelheid der gevoelens de nog voortdurende armoede van welbevestigde daadzaken. — Dit verhindert evenwel niet, om, in het derde Hoofdstuk, een algemeen overzigt te geven van de gebreken der zenuwen, waarbij van zelf moet vermeld worden de wijze van verdeeling naar het verschillend gevoelen der Schrijvers. Met dit Hoofdstuk wordt het algemeen overzigt besloten van hetgeen hij, om tot zijn eigenlijk doel te komen, moest laten voorafgaan. Den Schrijver bevalt geene der verdeelingen, door zijne voorgangers gemaakt; op de zijne kunnen desgelijks dezelfde bedenkingen gemaakt worden, want tot dusverre is er wel geene voldoende verdeeling gevonden. Als organische aandoening ware de ontsteking met derzelver uitgangen wel het best op den voorgrond gesteld. De *irritatie* der zenuwen meer als tot de *dynamische* aandoening der zenuwen te rekenen, zoude misschien geheel kunnen vervallen. (*) In elk geval zoude *irritatie* als aanleidende oor-

(*) Ten bewijze hiervan kunnen de voorbeelden verstrekken, door den Schrijver aangehaald bl. 41, onder het opschrift *te sterke prikkeling*, waar hij haar bloot als een dikwijls slechts voorbijgaand verschijnsel beschouwt, en ten bewijze daarvan de zoogenoemde *Hysteriën* en ook de zoogenoemde *Neuralgiën* noemt. (Noot 1, 2 en 3.) Bewijl van dergelijke aandoeningen dikwijls geene de minste sporen of overblijfsels na den dood gevonden worden, zijn zij bezwaarlijk onder de *organische gebreken*, het onderwerp van des Schrijvers Dissertatie, te rangschikken. Wanneer pijnlijke gewaarwordingen zich ontwikkelen, in welk een' graad ook, van eene oorzaak afhangende, buiten de zenuwen gelegen, zoo als in het voorbeeld, den Schrijver door zijnen hoogst ervaren *Promotor* medegedeeld, dan gaat de ziekelijke toestand niet van het zenuwstelsel uit.

zaak der *congestie* en *inflammatie* moeten voorafgaan; maar dan komt het organische op den voorgrond. — Uit den vierden uitgang der ontsteking zouden de *Tumores*, die nu een afzonderlijk gedeelte in het derde Hoofdstuk vormen, kunnen afgeleid worden; of drie en vier hadden onder één hoofd, *Paratrophia*, gebragt kunnen worden. Doch daar de Heer VAN DER LIDTH zelf zegt, zich aan zijne aangenomene verdeeling niet angstvallig te zullen houden, zoo willen wij bij onze bedenkingen niet langer blijven stilstaan.

In het tweede gedeelte, door den Schrijver *Pars specialis* genoemd, gaat hij voort, naar aanleiding van zijne vastgestelde verdeeling, de zenuwaandoeningen of gebreken meer bijzonder na te sporen, waarbij *irritatie*, benevens *hypertrophie* en *atrophie* kortelijk behandeld worden. Het voorbeeld van de mogelijke uitrekking, welke zenuwen kunnen ondergaan, door den Hoogl. VAN DER KOLK den Schrijver medegedeeld, moge eenig zijn in zijne soort, wat het voorbeeld tot dusverre betreft; maar als verschijnsel is het toch niet zoo geheel vreemd, namelijk de zenuw volgde hier slechts de ziekelijke ontwikkeling der overige deelen, en is deze bevinding niet afwijkende van hetgeen ook door OTTO deswege gezegd is en door den Schrijver in de noot op bl. 50 wordt aangehaald. — Over de *atrophie* der zenuwen is hij kort, dewijl zij dikwijls te zeer met andere aandoeningen van het ligchaam in verband staat, om als geheel zelfstandige ziektevorm beschouwd te kunnen worden. — In het tweede Hoofdstuk gaat hij tot het belangrijker gedeelte dezer Verhandeling over, tot de *ontsteking der zenuwen* met hare uitgangen. Hij laat eenige algemeene bedenkingen voorafgaan, met betrekking tot de ontsteking in het algemeen, en gaat vervolgens over tot de eigenlijke zenuwontsteking (*Neuritis*). Dit is een zeer moeijelijk vraagstuk. Bij de ontsteking moet wel degelijk gelet worden op het de zenuwen bekleedende vlies en op het daarin bevatte merg. Is het merg wezenlijk ontstoken, dan zullen er na den dood doorgaans blijkbare veranderingen overblijven, waaruit de verschijn-

sels, bij het leven waargenomen, afgeleid kunnen worden; maar dit zal het geval niet zijn, wanneer, inzonderheid de *irritatie* zich alleen tot het zenuwvlies (*neurilema*) bepaalde. Van daar zoo dikwijls bij het leven gewigtige verschijnsels, van welke na den dood in de bewerktuiging geene of naauwelijks zigtbare sporen gevonden worden. In zoo verre behoort ook eigenlijk dit onderwerp minder tot de organische ziektevormen in den gewonen zin. De Schrijver heeft, zoo als reeds elders aangemerkt is, meer gegeven, dan de titel zijner Dissertatio belooft. Zij is ook op eene al te ruime schaal aangelegd. De Heer VAN DER LIDTH komt de eer toe, eene menigte bouwstoffen verzameld te hebben, wel niet *rudis indigestaque moles* te noemen, maar te veel stof, om binnen zulke beperkte grenzen bewerkt te worden. De waarnemingen van zijnen *Promotor* zijn te kwistig medegedeeld. Zoude er geene kans zijn, dat, onder de leiding van den geleerden SCHROEDER VAN DER KOLK, bij opvolging, meerdere jongelieden zich bezig hielden met enkele Hoofdstukken uit de Dissertatie van den Schrijver verder uit te werken en te ontwikkelen, waarbij de zich steeds uitbreidende ondervinding van een' zoo werkzamen Leermeester hun in het belang der wetenschap zeer bevorderlijk konde wezen? Is er ergens een voortgezet en bedaard onderzoek noodig, het is bij de behandeling, zoo van de *natuur-* als *ziektekunde der zenuwen*. Daar de nasporing der bewerktuiging, zoo wel in den gezonden als ziekelijken toestand, zoo bezwaarlijk is, vinden bespiegelingen zoo veel te gereeder ingang, vooral bij eene jeugdige, levendige verbeelding; en dit is vooral de weg niet, langs welken der wetenschap een blijvend nut moet verzekerd worden. Inzonderheid wordt ook hier tijd en bezadigdheid vereischt, om niet uit elk waargenomen verschijnsel tot dadelijke gevolgtrekkingen over te gaan. — Het in beweging geraken der zenuwen *per reflexionem*, waarvan de Schrijver bl. 61 spreekt, klinkt fraai, belooft oppervlakkig veel; maar wat blijft er eigenlijk van dit denkbeeld over bij eene strenge *analysis*, vooral wanneer men bedenkt, dat de beden-

kingen omtrent de zenuwwortels van het ruggemerg, ter beweging en tot gevoel *afzonderlijk* bestemd, nog niet geheel opgelost zijn?

De beschouwing der ontsteking, welke tot pag. 79 zich uitstrekt, is voor geen uittreksel vatbaar. Kort is hetgeen over den uitgang der ontsteking in *uitzweeting* (A) wordt gezegd, en het zal in vele gevallen zeer moeijelijk vallen, te onderscheiden, of het uitgezweete vocht weiachtig is, dan wel strembare lympha. — Onder *B.* behandelt de Schrijver den uitgang in *verharding*. Tot deze behooren waarschijnlijk die ontaardingen, onder den naam van *tumores nervorum* beschreven, welk onderwerp in ons land de Dissertatie van den tegenwoordigen Professor ALEXANDER behandeld heeft. Indien zijn Hooggel. thans dit onderwerp nog moest behandelen, zoude hij zeker deze ontaardingen als eenen uitgang der zenuwontsteking beschouwd hebben. — De uitgang C. in *verweeking* volgt nu. Mede een zeer moeijelijk onderwerp, vooral bij de zoo verschillende vastheid of weekheid der zenuwen ook in den gezonden toestand. Wat van de reeds behandelde uitgangen gezegd is, zoude ook op de *suppuratie* en *gangraena* van toepassing wezen, waarmede dit Hoofdstuk besloten wordt.

In het derde Hoofdstuk zal de Schrijver over de *zenuwgezwellen* handelen; eene aandoening, gelijk hij zelf zegt, voor de grootste uitbreiding vatbaar, en waarin, volgens de thans gemaakte vorderingen, nog geene bepaalde orde te brengen is. Daar de Schrijver zegt, dat hij onder dezen titel alle die gebreken der zenuwen verzamelen zal, welke met eenigen grond hiertoe gebragt kunnen worden, zoo kon dit Hoofdstuk geen der minst uitgebreide wezen. Hij wil in geene te strenge verdeelingen treden, om niet nog meer verwarring te brengen, waar duidelijke onderscheiding, om wel te bevroeden redenen, zoo moeijelijk is. Hier vooral is niet weinig stof voorhanden tot eene toekomstige ziektekunde van het zenuwstelsel, en almeê veel te veel voor eene Dissertatie. Men zoude eene beoordeeling moeten schrijven, grooter dan de Dissertatie

zelve, wilde men alles naar behooren nagaan en waarderen. Wij gaan dus, na het reeds voeger aangemerkte, de *tubercula nervorum*, het *neuroma* voorbij, en vermelden hier alleen de, gelijk de Schrijver zelf zegt, zoogenoemde *beenwordingen* der zenuwen, omdat nog onlangs eene afzonderlijke waarneming van eene verbeening van het ruggemerg gewaagde, die echter later bewezen is in eene dwaling bestaan te hebben. Uit de aanhalingen van den Schrijver en uit de door hem medegedeelde waarnemingen blijkt, dat waarschijnlijk *alle* waarneming van verbeening der zenuwen in eene misvatting bestaat door afzetting van kalkstof *op* of *in* het *neurilema* voor verandering van het zenuwmerg zelf te hebben aangezien. Niet geheel zelden zijn toch beenplaatjes in het spinneweb van het ruggemerg, in enkele gevallen kan die stof zeer toenemen, het zenuwmerg als verdringen, en zoo tot die misleiding brengen, welke ook bij de daar vermelde waarneming schijnt te bestaan.

In het vierde Hoofdstuk zal de Schrijver nog over eenige ontaardingen der zenuwen spreken. Over welke? Met enkele woorden duidt de Schrijver die aan, maar blijdt bij vele of de nog bestaande gebrekkige kennis, of het onvermogen om vooreerst verder voort te kunnen gaan. Wij willen dan ook in dit onderwerp niet dieper treden; onze beoordeeling is in zekeren zin reeds te uitvoerig geworden: wij zullen dus ook de *Corollarea* met stilzwijgen moeten voorbijgaan, hoe belangrijk sommige ook zijn en de Schrijver hier en daar gewigtige bedenkingen zal uitgelokt hebben.

Het geheel kan beschouwd worden als een bewijs van vlijt en zeer wèl besteden tijd. Het onderwerp getuigt van een zeker stout streven, een beproeven, tegen welken last men opgewassen is. In elk geval heeft de Heer VAN DER LIDTH in zijne Dissertatie een onderwerp behandeld, waarmede hij door geheel zijn leven zich zal kunnen bezig houden, en ook aan het einde zijner loopbaan (moge zij voorspoedig zijn!) zal hij, na eenen welvolbragten levens-

tijd, omtrent zijn onderwerp moeten verklaren: *vita brevis, ars longa!*

(*Het vervolg hierna.*)

Algemeene Natuurkunde van den Mensch, door A. A. SEBASTIAN, *Doctor, gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde te Groningen, ten dienste van de Clinische Scholen en toekomstige Plattelands-heelmeesters, uit het Latijn vertaald door* J. B. DOMPELING, *Med. Doct. Met een Voorberigt van Dr.* F. S. ALEXANDER, *Hoogleeraar in de Geneeskunde, enz. te Utrecht. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1840. *In gr.* 8*vo.* *XX en* 392 *bl. f* 3-60.

Bij de beoordeeling van eene verhandeling heeft men, naar het ons toeschijnt, vooral met de vertaling en minder met het oorspronkelijk boek te maken. De voor ons liggende vertaling hebben wij hier en daar met het oorspronkelijke vergeleken; en de uitkomst van dit onderzoek was, dat de Vertaler zich over 't geheel met een' goeden uitslag van zijne taak gekweten heeft. Enkele gedwongen volzinnen zijn een gevolg van het taaleigen der Latijnsche spraakkunst, zoo zeer van dat der Nederduitsche taal verschillende. De Heer DOMPELING, had veelligt beter gedaan, daar zijne vertaling, volgens den titel, ten dienste van toekomstige Plattelands-heelmeesters was ingerigt, eene meer vrije overzetting te bewerken, met weglating van de plaatsen uit oude Schrijvers, SENECA b. v. en PLINIUS, welke in het oorspronkelijke werk hoofdzakelijk daarom schijnen te zijn ingelascht, om aan het werk eene zekere klassieke kleur te geven. Eenige onnaauwkeurigheden merken wij hier alleen op, ten einde er, zoo een herdruk noodzakelijk mogt zijn, acht op worde gegeven. Zoo lezen wij bl. 19, dat BERARD, PROUST enz. getuigen zouden, bewerktuigde ligchamen door eenige kunstbewerking te hebben zamengesteld. In het oorspronkelijke staat:

» organicas *materias* artificio quodam composuisse testan-» tur." Men had dus bewerktuigde *stoffen* behooren te schrijven, gelijk ook werkelijk de meening is. Op bl. 25 is, onder N°. 9, *multiplex organon* door » een zeer verschillend gewijzigd werktuig" vertaald, 't geen meer in den zin van het oorspronkelijke door » een' zamengestelden toestel" zou zijn overgebragt. Op bl. 39 en 40 vindt men de declamatie van PLINIUS over den mensch, die in 't Latijn door elk, die dezen Schrijver kent, wel zonder aanwijzing zal worden te huis gebragt, maar hier voor eenvoudige leerlingen aan eene clinische school in een wetenschappelijk boek al vrij zonderling klinken moet. Op bl. 45 is in de aanteekening *sculptor* door *teekenaar* in plaats van door *graveur* vertaald, waardoor de zin duister wordt, daar er iets eer aan den teekenaar dan aan CAMPER wordt toegeschreven (elk toch weet, dat CAMPER zelf de teekenaar der bij zijne Verhandeling gevoegde platen was.) Op bl. 48 is *Palæotherius* voor *Palæotherium* gesteld; de Vertaler las in het oorspronkelijke den genitivus *Palæotherii* en wist nu misschien niet, of hij met een *um* dan met een *us* te doen had. SLOTHEIM, op bl. 49, moet SCHLOSHEIM en WURZER, bl. 165, WUTZER wezen (de laatste misstelling is evenwel ook in het oorspronkelijke). Doch wij mogen onze lezers niet verder met dergelijke aanmerkingen vermoeijen. Wanneer een tweede druk noodig zal zijn, mogen wij verwachten, dat de Hooggeleerde Schrijver van het oorspronkelijk werk dezelve behoorlijk nazien, met de latere ontdekkingen verrijken, en vooral, voor het bij de vertaling beoogde doel, wijzigen en omwerken zal.

Freundliche Erinnerung an Holland und seine Bewohner. Zugleich ein Wegweiser für Reisende. Von F. W. BERTHMAR, Pfarrer zu Anholt. III Bände. Essen, *G. D. Baedeker*. Rotterdam, *A. Bädeker*. 1838—40. Kl. 8vo. 822 S. (*) *f* 0-00.

(*) Volgens het slot van het derde Deeltje hebben wij nog een vierde, over *Gelderland*, *Utrecht* enz., te wachten.

Wanneer vreemdelingen eenig volk prijzen wegens hunnen aard en karakter, hunne daden en verrigtingen, hun staatsbestuur, hunne wetten, instellingen, enz. waarop dat volk zich ook met reden meent te kunnen beroemen, dan moet zulk eene lofspraak wel noodzakelijk een gevoel van nationalen trots te weeg brengen, of althans een gevoel van zelfvoldoening daarover, dat men deelt in den roem van zijn volk. En kan het wel anders, mogt het wel anders zijn, dan dat deze zelfvoldoening eene meer dan vroegere opgewektheid achterlaat, om zich dien roem der vreemden voortdurend waardig te maken? Hebben niet *Athene* aan haren kunstzin, *Sparta* aan haren krijgsroem, *Rome* aan haar regtvaardig en mild bestuur der overwonnene volken hare grootheid te danken gehad, juist daarom, dewijl zij den roem, dien zij hieromtrent bij andere volken verkregen hadden, onophoudelijk zochten te handhaven?

Op elk volk werkt dus eene lofspraak van vreemden voordeelig. Inzonderheid echter geloof ik, dat ons volk daaraan behoefte heeft. Ingesloten tusschen drie volken, die elk tien malen talrijker zijn dan wij, wier reizigers ons geheele land in denzelfden tijd kunnen doorreizen als eene provincie van hun vaderland, staat het aanstonds bloot voor een medelijdend schouderophalen over zijne geringheid; voor een gelijksoortig iets, als waarmede grootsteedsche gasten dikwijls de burgers van kleinere steden behandelen; voor de vergelijking met den kikvorsch in de fabel, die, bespottelijk genoeg, eenen os gelijk wilde zijn, en wat dies meer zij. En wanneer ons volk minder zelfstandig was, dan het nog is, zou dan niet zulk eene behandeling hoogstnadeelig moeten werken? zouden wij niet op het laatst moeten gelooven, dat de vreemden gelijk hadden? zouden wij niet de achting voor onszelv', dat zoo noodzakelijke vereischte ter ontwikkeling en veredeling van den nationalen aanleg, verliezen, en, wanhopende aan eigene zelfstandigheid, ons vrijwillig aan de lessen der vreemdelingen onderwerpen? Inderdaad schijnt hiervoor in onze dagen wel gevaar te bestaan, nu de wereldburgerlijke zin zoo algemeen wordt en alle standen doordringt, nu vreemdelingen meer dan ooit ons land doorreizen, en niet ophouden hunne glossen op onze stijfheid en ouderwetsche manieren te maken.

Het moet dus niet alleen aangenaam, maar ook voordeelig zijn voor ons nationaal gevoel en karakter, wanneer eens

onpartijdige vreemden ons eene welgemeende en rondborstige lofspraak geven. Dan leeren wij niet meer, diep vernederd, hooger tegen onze naburen op te zien, dan zij verdienen, niet meer zoo verachtelijk over onszelv' te denken, als wij naar de meening der meesten hunner moesten doen, maar leeren onszelv' meer naar waarheid te beoordeelen, krijgen lust om ons karakter in zijne waarde te handhaven, en, hoe gering ook onze krachten mogen zijn, toch alles in te spannen, om met hunnen voorruitgang gelijken tred te houden.

Zulk eene welgemeende en rondborstige lofspraak schijnen wij onlangs ontvangen te hebben in het werkje van den Heer BETHMAR. Mogt het dan ook dien weldadigen invloed op ons hebben! Mogten slechts geene verkeerd ijverende landgenooten, door eene vertaling, het goede, dat het kan uitwerken, bederven, daar het, in een Hollandsch kleed verschijnende, natuurlijk bijna alle kracht, die de lofspraak eens vreemdelings hebben kan, verliezen moet. Om ook tot dat doel het mijne bij te dragen, mogt de verslaggever, hiertoe opzettelijk door eene achtingwaardige hand verzocht, niet weigeren, door middel eener aankondiging van het nu reeds in *Nederland* veel gelezene werkje, den lust, om het te lezen, onder ons volk nog meer te gogen aan te wakkeren.

De Heer BETHMAR bedoelt, wel is waar, met zijn geschrift, om ons land en volk, zoo als zij zich in al hunne eigenaardigheden en verscheidenheden aan hem vertoond hebben, naauwkeurig af te beelden, ten einde iets toe te brengen, om de vooringenomenheid of de vooroordeelen, die er bij zijne landgenooten tegen ons bestaan, weg te nemen, en ons in *Duitschland* die achting te verschaffen, op welke wij, naar zijne meening, aanspraak hebben. Of hij dat doel zal bereiken, staat niet aan Referent te voorspellen; het doel zijner aankondiging in een Nederlandsch tijdschrift moet zich bepalen bij den invloed, dien het op ons volk hebben kan.

Maar hier dient een onderzoek vooraf te gaan, of de Heer BETHMAR wel onpartijdig genoeg is in zijne lofspraak. Dat hij niet overal alle plaatselijke bijzonderheden even naauwkeurig en naar waarheid beschreven heeft, kan men hem als vreemdeling niet kwalijk nemen, daar men op de allernaauwkeurigste beschrijvingen van onze eigene Nederlandsche chorographen nog zoo vaak aanmerkingen hoort en

leest. Maar zoo hij in het oordeel over het *karakter* en de *zeden* van ons volk partijdig was, dan zoude zulks natuurlijk een groot deel aan de waarde van zijn werk benemen. En echter kunnen wij, hoe gaarne wij zulks wilden, hem niet geheel van partijdigheid te onzer gunste vrijpleiten. De naauwe betrekkingen, waarin de Heer DETHMAR sedert jaren tot ons *Nederlanders* staat, maken, dat hij bijna als een halve *Nederlander* te beschouwen is. Predikant te *Anholt*, in het *Kleefsche*, (*) op de grenzen van *Gelderland*, in eene streek, welke meer dan eenige andere den invloed van onze nabijheid ondervindt; gehuwd geweest met eene Hollandsche vrouw uit de omstreken van *Leiden*; voorheen langen tijd aan het hoofd van een Instituut voor jonge dames, waar vooral vele Nederlandsche leerlingen hare vorming genoten; eindelijk sedert veertig jaren in vriendschappelijke betrekkingen met vele Nederlandsche familiën, — was de Heer DETHMAR wel veel beter, dan menig ander buitenlander, in staat, ons volk naauwkeurig te leeren kennen en te beoordeelen, maar stond daarbij tevens ook veel meer, dan menig ander buitenlander, bloot voor een partijdig oordeel te onzen gunste. Zijn tweeledig doel, om zijnen Duitschen landgenooten meer achting voor onze Natie in te boezemen, dan zij meestal hebben, en dit te doen door middel der zuivere waarheid, (t. w. door ons *Nederlanders* af te beelden zoo als wij zijn) is gemakkelijker voorgenomen dan uitgevoerd. De lust, om ons volk te prijzen, moet wel eens ten koste der waarheid bevredigd worden, en de waarheidsliefde omgekeerd wel eens ten koste van onzen lof. Hoe sterk wij dus ook met onzen *vriendelijken* Schrijver, om zijne goede bedoelingen en genegenheid jegens ons, zijn ingenomen, hoe dankbaar wij daarvoor zijn, wij moeten echter, om der waarheid niet te kort te doen, bekennen te vreezen, dat hij zichzelv' en zijn werk eenigzins verkeerd beoordeelt. In zijn *Vorwort* zegt hij: »*Das Eigenthümliche von jeder Gegend und den darin lebenden Menschen aufzufassen, wird mein eifrigstes Bestreben sein;*" en verder: »*Das Resultat, welches aus dem Ganzen hervorgehen wird, kann nur ein günstiges für die holländische Nation sein.*" Terwijl wij gelooven, dat elk

(*) Thans onder het *Regierungs-Bezirk Munster* der Pruissische Provincie *Westphalen*.

onpartijdig lezer met ons oordeelen zal, dat hij vooraf de gunstige meening omtrent ons heeft opgevat, vóór hij *„das Eigenthümliche"* onderzocht. Of, indien dit niet zoo ware, zoude hij dan wel in den eersten brief *aan den Lezer* schrijven, dat hij alle reden had, om het Nederlandsche volk te bewonderen en hoog te achten; dat zijn oordeel niet op eene postwagen- of trekschuiten-conversatie, maar op een' langen, bedaarden omgang met alle deelen onzer maatschappij gegrond was; en daarop laten volgen, dat hij desniettemin vreesde, ons klein plekje lands, met zijnen geestvollen, nijveren, braven, in tegenspoeden beproefden volksstam, te gering te schatten? (*)

Na dit gezegde zou menigeen misschien kunnen meenen, dat de Heer DEINHAR nageneeg alles bij ons onvoorwaardelijk geprezen heeft. En sommige zijner Nederlandsche lezers zeggen dit ook, en beweren, dat hij ons veel te veel vleit; dat hij alles in dit land roemt; dat hij alles hier be-

(*) Ook in zijne Lezers wil hij zoo spoedig mogelijk zijne gunstige denkwijze omtrent onze landgenooten overgieten. Reeds in zijnen eersten brief aan den Frankforter vriend; terwijl hij nog in zijn Vaderland is, schrijft hij (I. S. 8, 9): *„Das Merkwürdige ist hier die moralische Grösse in der physischen Kleinheit; der Reichthum bei der natürlichen Armuth; die Behaglichkeit bei den immerwährenden Widerwärtigkeiten; die unverdrossene Wohlthätigkeit bei der Undankbarkeit; die Rechtlichkeit und Treue bei den so oft wiederholten Kränkungen; die menschliche Macht über die Natur und die Elementen. Hier fühlen wir erst was der Mensch vermag, wenn er durch Weisheit und Religion den göttlichen Funken in sich belebt. Wäre dies Land sich selbst überlassen geblieben, so wären da Meer und Sumpf, wo jetzt blühende Städte, grasreiche Wiesen, üppige Viehweiden, schöne Landsitze und Dorfen, und Anstalten für Kunst, Wissenschaft und Industrie zu finden sind."* — Zelfs het uiterlijke van het werkje strekt ten bewijze van des Schrijvers vooringenomenheid met den Hollandschen smaak. Het is met eene Romeinsche letter gedrukt; de eigennamen der personen staan er in klein-kapitale letteren; het is opgedragen aan Prinses ALBERT van *Pruissen*; en, wat het meeste zegt, het is getiteld: FREUNDLICHE *Erinnerung an Holland und seine Bewohner.*

ter voorstelt, dan het in andere landen is; dat hij den onderwetschen en stijven zoo wel, als den modernen en verfranschten: *Hollander* even achtingwaardig acht; dat hij zelfs de harmonie tusschen regering en volk zoo innig vindt, als zij ergens elders kan zijn; ja, dat hij, omtrent ons financiewezen, hoe verpletterend voor den Staat, van meening is, dat, door de uitmuntende maatregelen der regering, welhaast de geweldig hooge belastingen zullen verminderen, enz. Maar wij zijn reeds te veel gewoon aan miskenningen, dan dat wij zoo vleijende complimenten, als DETHMAR ons maakt, geheel gaaf willen aannemen. Vandaar komt het, dat wij de dingen, die hij bij ons laakt, bijna niet opmerken; ofschoon het getal dier dingen, waarvan wij ons niet weêrhouden konden een lijstje op te maken, over de dertig bedraagt. Gelijk men dus niet zeggen kan, dat hij zonder vooringenomenheid ons prijst, zoo zegge men even min, dat hij blind is voor onze gebreken. Waar is het, dat hij onze deugden met een vergrootglas, onze gebreken met een verkleinglaasje bezien heeft.

De vorm van brieven, aan een' vriend *te Frankfort* geschreven, is gelukkig gekozen, om, bij de groote uitgebreidheid der stof, geen gevaar te loopen van *alles* en alles op het naauwkeurigst te behandelen. In dien vorm is men vrij, om, wat men het beste weet, ook het uitvoerigst, te beschrijven; wat men minder goed weet, even aan te stippen, en wat men in 't geheel niet weet, te verzwijgen. Wel is waar, men wordt in brieven wel eens oppervlakkig; maar een reisverhaal verkrijgt in dien vorm vaak eene losheid en levendigheid, die den lezer aangenaam bezig houdt. Zoo schrijft ook de Heer DETHMAR in zijne brieven een' aangenamen, vloeijenden, eenvoudigen stijl, en deelt in dien trant zijne ontmoetingen op zijne laatste reis door ons Vaderland mede, telkens, waar zulks te pas komt, verrijkt en vergeleken met herinneringen uit vroegere togtjes, ten einde aan zijn geschrift meer volledigheid en belangrijkheid bij te zetten. Naar evenredigheid is hij kort over *Holland*, uitvoerig over *Friesland*, *Groningen* en *Drenthe*, hetwelk voor den buitenlander, die voorzeker *Holland* het beste kent, meerdere waarde moet hebben. Zijne betrekkingen tot vele aanzienlijke Nederlandsche familiën en zijn in *Holland* niet gering geacht ambt als Predikant stelden hem in staat, om met bijna alle rangen onzer maatschappij bekend

te worden, daar men hem nagenoeg overal vriendelijk en welwillend ontving.

Het zoude te lang ophouden, indien wij hier den Schrijver op den voet volgen of eene recensie van zijn werk schrijven wilden; wij bepalen ons alzoo bij eene dankbetuiging ten dienste van Nederlandsche lezers. En voor Nederlandsche lezers is slechts des Schrijvers *beoordeeling* van ons land en volk belangrijk; veel minder de *beschrijving*, dan in zoo verre hij door de wijze der beschrijving zijn oordeel openbaart.

Beginnen wij met de *Godsdienst* van onzen landaard. Deze wordt door BETHMAR zeer hoog geschat. Volgens hem worden onze kerken trouw bezocht, en heerscht zelfs in de talrijkste gehooren eene eerbiedwaardige stilte en luisterende opmerkzaamheid. Hij vond in geen land meer waar Christendom, en over 't geheel munten de leeken hier in *Bijbelkennis* uit boven de Evangelischen in *Duitschland*. Hoeteer eenige wèrhoofden de oude formulieren aanhangen en het land doortrekken om proselyten te maken, hoeseer ook hier en daar eenigen het Christendom weinig achten, zoekt echter het achtingwaardigste en beste deel der Natie het rijk Gods niet in woorden, maar in kracht; en daarom zal, gelijk de Heer P. VAN DER WIJNPERSSE in zijn *Wezen des Christendoms* aangetoond heeft, onze kerk ook geen gevaar loopen. Het inwendige der openbare Godsdienst beantwoordt gemeenlijk aan de verwachtingen der buitenlanders, (*) maar des te meer het innerlijke, b. v. de preek, de treffende toespraken bij de viering van het Avondmaal, enz. Eenvoudigheid en afkeer van praal is het kenmerkende van onze Godsdienst. Vreedzaam en zonder haat leven de verschillende Protestantsche gezindheden nevens elkander, b. v. te *Nijmegen*, op het eiland *Texel*, enz. zodat het onderscheid meer in den vorm dan in het wezen der zaak te zoeken is. De verdraagzaamheid jegens de *Joden* is nergens zoo groot als in *Holland*. BETHMAR's afkeerigheid van het Zende-

(*) Onzen Schrijver hindert b. v. de gewoonte, om gedurende de preek den hoed op het hoofd te houden; de stem van den prediker op den kansel, uit de volle keel voortkomende; ook het onaangename gezang in sommige kerken. Het eerste veroutschuldigt hij echter bij hen, die geene plaats ter berging hunner hoeden hebben.

lingswerk redeneert niet zoo zeer tegen *onze* Zendelingsgenootschappen, als wel tegen alle ondernemingen van dien aard, ook in het buitenland, en te minder tegen de onze, omdat wij niet vergeten, wat hij voornamelijk wil, de laagste standen in ons Vaderland tot zedelijkheid en godsdienstigheid op te leiden.

De *zedelijkheid der Nederlanders* wordt nergens, voor zoo ver wij ons herinneren, boven die van andere volken geprezen of geraakt; maar over 't geheel schetst de Heer DETHMAR den *Hollander* als met vele deugden versierd af. Het eerst van allen komt hier de vlijt, de werkzaamheid en volharding in aanmerking, waarmede wij ons dit land verworven, behouden en opgesierd hebben, en die vooral den vreemdeling treffen moeten. Roept men aan den *Rhijn* van *Mentz* tot *Coblenz* verrukt uit: »Hoe groot zijn uwe werken, o Heer!" in *Holland* gevoelt men zich gedrongen te zeggen: »Wat is de mensch, o Heer! dat Gij zijner gedenkt, en des menschen kind, dat Gij zijner aanneemt! Gij maakt hem tot een heer over uwer handen werk; alles hebt Gij onder zijne voeten gezet!". Daarom is *Holland* als het kabinetstukje der Europesche Staten te beschouwen, en alle Mogendheden moesten het hunne doen, om dien kleinen, netten Staat te bewaren. Vreemdelingen beschuldigen de *Nederlanders* meest van ongevoeligheid, van *phlegma*; de Schrijver oordeelt er anders over: de *Hollander* moge bedachtzaam en nadenkend zijn, maar hij is niets minder, dan phlegmatiek. Hoe zoude hij phlegmatiek kunnen zijn bij de onophoudelijke werkzaamheid, die de lage ligging des bodems veroorzaakt (*)? Een *Duitscher*, anders van wege eene onvriendelijke bejegening op ons volk gebeten, moest

(*) DETHMAR, I Bd. S. 69. »*Warum man aber den Holländer als gleichgültig, träge und phlegmatisch verruft, kann ich nicht gut begreifen. Die grossen Heldenthaten aus der frühesten Zeit; die gefahrvollen Seereisen; die Riesenwerke ihres Wasserbaues aus der neuesten Zeit; die tiefdurchdachten Schriften ihrer Gelehrten, die fast ganze Bibliotheken füllen; die grossen Gallerien classischen Werke ihrer Maler und Künstler; die Schöpfungen ihrer Gärtner und Landbauer, welche ihre Producte in alle Theile der Erde verschicken, tragen wahrlich keine Zeichen von Phlegma, aber wohl von grossen Energie und Thätigkeit an sich.*"

op den toren van *Haarlem* uitroepen: »*Wunderseliges Volk, das mit Verstand und Ueberlegung das Meer besiegt und aus Sümpfen Lustgefilde geschaffen hat!*" (*). De werkzaamheid der *Hollanders* is zoo groot, dat men zelfs te *Rotterdam*, die groote handelsstad, geen staand tooneel, geen wekelijksch concert, geene groote volksfeesten, geene gezelschappen tot genot of hazardspel, geene publieke verzameling van schilderijen, enz. heeft. Aan onze stoute ondernemingen in de waterbouwkunde, als b. v. het groot Noordhollandsch kanaal, de dokken te *Amsterdam*, het droogmaken van het Haarlemmer-meer, enz. wordt alle regt gedaan. — Jegens vreemdelingen, die ons vertrouwen gewonnen hebben, zijn wij *Nederlanders*, volgens den Schrijver, voorkomend, vriendelijk, en in de vriendschap getrouw tot in den dood. Spaarzaamheid, verbonden met onbekrompene weldadigheid, die zelfs vaak al te ver gedreven wordt en daardoor wel eens meer nadeelig dan voordeelig werkt op de voorwerpen harer zorg, zijn ook kenmerkende deugden van den *Nederlander*. In echte weldadigheid en zucht voor het algemeene welzijn der menschheid munt hij onder alle volken uit; ten bewijze strekken de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de Zondagsscholen, de Zendeling- en Bijbelgenootschappen, het Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen, de Maatschappij van Weldadigheid, enz. Even zeer worden onze vaderlandsliefde, onze huiselijkheid, de innigheid van liefde in onze familiën, die zelfs van den kant der ouders meermalen in vertroeteling der kinderen ontaardt, onze eerbied voor den ouderdom, onze afkeer van nuttelooze praal, die zich zelfs in het gebrek aan standbeelden voor onze groote mannen laat zien, bijzonder geprezen. De menigte groote kunstenaars, vooral schilders, en geleerden, die er in ons land gebloeid hebben, stellen onze achting voor kunsten en wetenschappen buiten eenigen twijfel; terwijl eerlijkheid, oprégtheid, getrouwheid en naauwgezetheid in den handel ons volk eveneens kenschetsen.

Gelijk alle *Duitschers*, zoo moet ook onze Schrijver veel spreken over onze overgroote *zindelijkheid*. Zij is eene deugd, den *Nederlander* bijzonder eigen; en, hoewel zij hier en daar overdreven wordt, kent de Heer DETTMAR

(*) DETTMAR, II Bd. S. 151.

haar ons geenszins onvoorwaardelijk toe. Hij zegt onder anderen, dat vele *Hollanders* zindelijker zijn op hunne gereedschappen, kamers en keukens, dan op hunne ligchamen; dat in *Rotterdam*, eene stad, waar men, wegens de buitengewone zindelijkheid der ingezetenen, geheel geene spinnen heeft, (!) de morsigheid op de groote markt rondom het standbeeld van ERASMUS zoo groot was, dat hij, uit afkeer daarvan, zich den tijd niet gaf, om de inscriptie af te schrijven; dat de weilanden en akkers ten Noorden van *Groningen*, de Drentsche boerderijen, en meer, even min op den naam van Hollandsche netheid en zindelijkheid aanspraak kunnen maken, als het behandelen der goederen van de reizigers op Nederlandsche stoombooten, of de bediening der gasten aan Nederlandsche publieke tafels, met de stiptheid en vaardigheid, die daarbij in *Duitschland* heerschen, vergeleken kan worden. Daarentegen wordt het kwispedoor, dat groote struikelblok der Duitsche kieschheid, schitterend verdedigd tegen hunne zandbakjes op den vloer. Aan de zindelijke bewoners van *Noordholland*, met name van *Broek in Waterland*, laat hij dat regt wedervaren, dat hunne zindelijkheid niet overdreven of grillig heeten moet, maar als een noodzakelijk gevolg van het vochtige klimaat te beschouwen is. Hierin gaat hij echter ook weder te ver. In natte tijden zouden de dienstboden bijna den ganschen dag onophoudelijk schuren, schrobben en dweilen, omdat door het schrobben het hout voor verrotting bewaard blijft en het geschuurde metaalwerk dagelijks op nieuw door de vochtigheid beslaat. Niet omdat het de heerschende smaak is, maar om het vochtige klimaat, zouden de Hollandsche huizen niet met kalk bepleisterd zijn, die al te spoedig doorweeken en afbrokkelen zoude. In onze zindelijkheid vindt hij een' voorrang, dien onze landgenooten hebben boven de zijne: aan den *Rhijn*, zegt hij, zou men de Hollandsche netheid en zindelijkheid te vergeefs zoeken. Uit de neiging tot zindelijkheid verklaart hij den oorsprong der oorijzers en den geheelen hoofdpronk van de Vriesche vrouwen, naardien zij, veel met melk moetende omgaan, daarbij geen loshangend haar konden hebben. (!)

Uit sympathie moest de Schrijver in de *opvoeding* en *vorming onzer jeugd* groot belang stellen. Wel verwijst hij daartoe meest naar het werk van VICTOR COUSIN, die den toestand onzer scholen naauwkeurig beschreven heeft, maar

spreekt toch ook zelf dikwijls daarover zijn oordeel uit. Op het stelsel van opvoeding der *Nederlanders* maakt hij hier en daar wel aanmerkingen. Vooral vindt hij de overdrevene liefde van sommige ouders jegens hunne kinderen berispenswaardig. De huiselijke opvoeding van zeer aanzienlijke kinderen door Gouverneurs en Gouvernantes bevalt hem even min als die op kostscholen of privaat-instituten. Volgde men zijnen raad, dan zouden Nederlandsche en buitenlandsche ouders voor een' geruimen tijd hunne kinderen onderling verwisselen. Hij vindt het dwaas, dat men in de beschaafdste kringen, niettegenstaande de rampen der Fransche overheersching, nog steeds aan de Fransche taal boven de hartelijke en gevoelvolle moedertaal de voorkeur geeft. Overigens kan hij somtijds onzen scholen en inrigtingen voor lager, middelbaar en hooger onderwijs niet genoeg lof toezwaaijen. In 't bijzonder deelen hierin eene armenschool te *Amsterdam*, eene andere school te *Warffum* (in den Duitschen tekst *Warsum*) in *Groningerland*, minder eene armenschool te *Zwolle*. Niet minder roemt hij de pogingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ter verbetering van het schoolonderwijs, als ook het Instituut voor Onderwijzers van den Heer FRIJSEN te *Haarlem*. Onder de Instituten voor middelbaar onderwijs vermeldt hij in 't bijzonder de Latijnsche school te *Franeker*, de Instituten der Heeren NOORDWIER te *Winschoten*, HASSAU te *Assen* en VAN WIJK te *Kampen*. Schoon hij onze Latijnsche scholen met een enkel woord »*treffliche Gymnasien*" noemt, wijdt hij echter aan deze weinig opmerkzaamheid. Hij bejammert het, dat het Orthopedisch Instituut van den Heer HEINE zoo weinig opgang gemaakt heeft, en is hoogelijk ingenomen met het Doofstommen-Instituut te *Groningen*. Over de inrigting onzer Akademiën is hij zeer kort, gelijk hij in het algemeen minder spreekt over onze beoefening der wetenschappen, dan het belang der zaak schijnt te verdienen. Uitvoeriger is hij in het prijken van den geest en de goede gezindheid der studenten, zoowel te *Leiden*, als te *Groningen*. De eerste maanden, volgens hem, door onderlinge eensgezindheid, vriendschappelijken omgang met de burgers der stad en gehechtheid aan de koninklijke familie uit. (!) Het ontgroenen keurt hij ten sterkste af. Zoo ook vindt hij, naar Duitsche wijze, het gebruik van het Latijn op onze collegiën niet goed. De Groninger Professoren ontvangen de eer van

meest bij name vermeld te worden, wat Ref., als kweekeling dier hoogeschool, een bijzonder genoegen verschafte, daar hij zag, dat ook buitenlanders den welverdienden roem zijner achtingwaardige en onvergetelijke leermeesters erkennen, en zich op nieuw gelukkig achtte door hun onderwijs gevormd te zijn.

Met onze *nijverheid* verdienen wij insgelijks bij den Heer DETHMAR allen lof. De voortbrengselen onzer industrie op de Tentoonstelling te *Haarlem* in 1825 verwekten de jaloezij der vreemden [der *Engelschen*], en waren naar zijne meening eene der voornaamste oorzaken der Belgische revolutie, omdat de vreemdelingen, wien onze magt te groot werd, de zaden van tweedragt tusschen *Zuid-* en *Noord-Nederland* rijkelijk strooiden. Het karakter van Hollandsch werk is stevigheid en netheid, gelijk de bewerking zelve het kenmerk der grootste zindelijkheid draagt. Honderde zaken worden door den bijnaam *Hollandsch* als *goed* gestempeld; b. v. Hollandsche koeijen, boter, kaas, haring, zalm, dakpannen, tigchelsteenen, linnen, papier, lakens, dekens, zout, verfwaren, jenever, olie, pijpen, tabak, zilveren en gouden werken, molens en waterwerken, enz. Met veel lof spreekt hij van de groote Stoom-machine-fabrijken te *Fijenoord* en op het eiland *Oostenburg* te *Amsterdam*. Het kon noch zijn oogmerk zijn, om alle, of zelfs de voornaamste fabrijkinrigtingen in ons Vaderland te beschrijven, noch kan het het onze zijn, om hetgeen hij daarin overgeslagen heeft aan te duiden; evenwel verwonderde het ons, daar hij zoo vaak spreekt van onze sedert de revolutie toegenomene welvaart, bij hem niets te vinden over de nieuwe groote Manufactuur-fabrijken in *Overijssel* en elders, of over de groote Branderijen, vooral in de provincie *Groningen*. Minder ontgaat zijner aandacht de in de nieuwste tijden in ons land zoo zeer vermenigvuldigde aanleg van kanalen en straatwegen; maar eene bijzondere opmerkzaamheid wijdt hij aan onze landhuishoudkunde. Met groote vooringenomenheid beschrijft hij de boomgaarden in *de Betuwe*, de melkerijen en kaasmakerijen in *Rhijnland*, *Noordholland*, *Texel* en *Vriesland*, den korenbouw in onze noordelijkste streken, als in het *Bild*, den *Noordpolder* en het *Oldamt*, zelfs de aankweekingen bij de koloniën van weldadigheid. Ook vergeet hij niet de belangrijke bloemkweekerijen in den omtrek van *Haarlem*, en maakt eene bijzonder loffelijke

melding van den fijnen en keurigen smaak in den aanleg onzer tuinen en lusthoven.

Het is wel jammer, dat de geëerde Schrijver met onze *letterkunde* minder bekend schijnt te zijn, dan men van eene voortgijzarige bekendheid met ons volk zou mogen verwachten. Het noemen van eenige verhandelingen, van het Groninger Godgeleerd Tijdschrift *Waarheid in Liefde*, van den Vrieschen dichter GIJSBERT JAPIKS, van den Groninger Studenten-Almanak, of den Drentschen Volks-Almanak, kan men als niets over onze Letterkunde gezegd rekenen, en zijne Duitsche landgenooten zullen hierdoor al zeer weinig aangemoedigd worden, om onze anders geprezene taal te leeren. Van FEITH en van VAN LENNEP's *Roos van Dekama* spreekt hij ter loops; maar geen woord vinden wij van BILDERDIJK en zijnen invloed op onze nieuwere letterkunde, geen woord van TOLLENS, van STARING enz.; geen woord van onze voortreffelijke kansel-literatuur, waartoe hij meermalen alle aanleiding heeft; geen woord van onze geschiedschrijvers, of zelfs van onze tijdschriften, die toch zoo vaak den geest eener natie kenmerken. Maar wij willen niet ondankbaar zijn, ofschoon wij gaarne wenschten, dat een scherpzinnig buitenlander met kennis van zaken het goede en kwade onzer letterkunde aanwees. Voor het overige blijkt het, dat hij een al te gunstig denkbeeld van onze geleerden in het algemeen als menschen koestert; hij schijnt te meenen, dat men hier te lande uit zuiveren lust zich op de wetenschappen toelegt, en er niet aan denkt, om de geleerdheid tot eene »*Kuh, die uns mit Butter versorgt*" te verlagen. De Nederlandsche geleerden, zegt hij, ontvangen geen of althans geen noemenswaard honorarium voor hunne geschriften van den boekverkooper, en stellen dezen daardoor in staat, om de werken prachtig uit te geven! Even onjuist is zijne bewering, dat wij hier geleerde werken, die alleen den Theoloog kunnen dienen, maar den leek in zijne godsdienstige overtuiging schadelijk zijn, b. v. de *Wolfenbuttelsche Fragmenten* of het *Leben Jesu* van STRAUSS, niet in de moedertaal, maar in het Latijn plegen uit te geven; immers hij schrijft zelf, dat men thans bezig is met het beruchte werk van STRAUSS in het Nederduitsch te vertalen. Zulks is ons al te veel eer bewezen!

Wij gaan nu over tot de *eigenaardigheden* van de onderscheidene deelen onzes volks, zoo als ze door den Heer

DETHMAR zijn opgeteekend. Het gemeen is bij ons even ruw en woest als overal elders, even zeer overgegeven aan dronkenschap, enz. Nergens had hij ooit afgrijselijker vloek- en dreigtaal gehoord, dan onder het Amsterdamsche graauw. Dolzinnig uitgelaten is de geringe *Hollander* in zijne kermisvreugde. Wilde men echter naar den aard van het gemeen de gansche natie beoordeelen, dan zou men zeer verkeerd handelen; en dit oordeel zoude even min geldig zijn, als wanneer men de ruwe en lompe bewoners van het eiland *Marken* voor de bewaarders van het oorspronkelijke zuivere karakter der Nederlandsche natie wilde houden, en daaruit besluiten tot den aard onzer voorouders, ofschoon dit somwijlen gebeuren moge. De Schrijver schijnt met regt te stellen, dat het eigenlijke karakter onzes volks, zoo als het zich volgens den loop der tijden verschillend wijzigt, vooral bij den burgerstand en in sommige provinciën ook bij den voornamen boerenstand aangetroffen wordt. Immers de aanzienlijke standen volgen veelal de leefwijze en gebruiken van de voorname vreemdelingen na, en zijn veel meer, dan de andere klassen, te beschouwen als een deel der groote maatschappij van de rijkste en beschaafdste *Europeërs*. Desniettemin heeft ook de voorname *Hollander* vele eigenschappen, die hem onderscheiden van den voornamen vreemdeling. Zeer duidelijk bemerkt men dit onderscheid in *Amsterdam*, waar de handelsgeest den hoogsten rang niet aan de geboorte, maar aan den rijkdom en de uitgebreide handelsspeculatiën toekent. In *den Haag* heerschte een den Schrijver hinderlijke hoftoon. Het gebruik, dat de rijke *Hollander* van zijne schatten maakt, is niet altijd even doelmatig; sommige renteniers zullen b. v. kostbare equipaadjen houden, alleen om daarmede bij eene enkele bijzonder feestelijke gelegenheid te pronken, terwijl zij tot pleiziertogtjes altijd gebruik maken van gehuurde rijtuigen. Over het algemeen kunnen wij zeggen, dat wij in de vrij talrijke schetsen, welke ons de Schrijver uit het leven der aanzienlijke *Nederlanders* van verschillende oorden mededeelt, de natuur duidelijk herkennen, en dat hij eene zoo veel mogelijk getrouwe afbeelding van onze grooten zijnen landgenooten geschonken heeft.

Onder die landen, welke in een kort bestek het meeste verschil van karaktertrekken der bewoners opleveren, behoort voorzeker ook ons *Nederland*. Die *verscheidenheden*

en *trijzigingen* van het nationaal karakter konden natuurlijk onzen DETHMAR niet ontglippen; zelfs schijnt hij bepaaldelijk met dat doel ons land doorreisd te hebben, opdat hij zoo veel mogelijk met de bijzonderheden van elke provincie en stad bekend zou worden. Voorzeker een noodzakelijk vereischte tot de karakteristiek van ons volk. Vreemdelingen, die op deze verscheidenheden niet letten, beoordeelen ons vaak zeer verschillend; terwijl het ons *Nederlanders*, die van der jeugd af aan onze onderlinge provinciale eigenschappen kennen, dikwijls moeijelijk valt, eene algemeene karakterschets onzer natie te geven. De *Gelderschman* is geen *Hollander*, de *Hollander* geen *Vries*, de *Vries* geen *Groninger*, de *Groninger* geen *Drenthenaar*, enz. En hoezeer is dan nog weder onder de eigenlijke *Hollander* de *Amsterdammer* van den *Rotterdammer*, van den *Hagenaar*, den *Haarlemmer*, den *Noordhollander* of den eenvoudigen bewoner van het aartsvaderlijke *Texel* onderscheiden! Deze *plaatselijke* eigenschappen vindt men over 't algemeen bij DETHMAR vrij naauwkeurig opgegeven; hoezeer men vaak bespeuren moge, dat hij bij zijne opgaven minder zijn eigen oordeel gevolgd is, maar zich meest door gesprekken met *Nederlanders* heeft laten leiden. Met eene vrij groote naauwkeurigheid en niet zonder vooringenomenheid schetst hij de *Vriezen*, hunne taal, zeden, opregtheid, hartelijkheid, bewondert dikwijls de kleeding der Vriesche vrouwen, en bejammert het, dat het eigenlijke Vriesche karakter door de insluipende vreemde zeden en moden, zoowel wat het innerlijke als het uiterlijke van dien landaard betreft, gedurig meer en meer verdrongen wordt. Zelfs zwijgt hij niet van de dwaze jaloezij tusschen de *Vriezen* en *Groningers*, die, hoe zelden men ze bekennen wil, echter nog voortdurend eene bron van vooroordeelen pleegt te zijn.

Een buitenlander, die ons zoo veel opmerkzaamheid bewezen heeft, die zoo met overtuiging schrijft over den voortreffelijken aard van ons volk, verdient, dat ook wij zijn werk alle verschuldigde eer bewijzen, de eer van het zelf te lezen en anderen onzer landgenooten aan te raden om het te lezen. Dankbaar jegens den geëerden Schijver voor het genoegen, dat zijn boek Ref. als *Nederlander* verschafte, wenscht hij, dat ook deze zijne geringe moeite hem nog meerdere lezers, dan hij onder ons heeft, aanbrengen moge. Men blijve echter bij de lezing niet hier en daar aan on-

naauwkeurigheden, met betrekking tot het plaatselijke zijner woonplaats of provincie, en dergelijke, hangen; in dat geval zoude men zich misschien wel eens ontijdig boos kunnen maken; maar men bedenke, dat het doel van onzen Schrijver niet is, om eene geographie van *Holland* te schrijven, even min eene geleerde verhandeling over ons *Nederlandsch*, maar om, door eene losse aangename lectuur, aan zijne landgenooten ons volk van eene gunstige zijde voor te stellen. Wij *Nederlanders* dienen dus bij de lezing van zijn geschrift daarop voornamelijk te letten, hoe hij, als een wel niet geheel onpartijdig vreemdeling, maar toch als een vreemdeling, onzen aard en ons karakter, onze verdiensten onder de beschaafde volken van *Europa*, en tevens onze gebreken, waarvan hij er echter meer had kunnen noemen, beschrijft. Eene redelijke achting voor onszelv', die wij niet mogen wegwerpen, en die wij, ons vergelijkende bij vele andere volken, met regt ons mogen toedragen, is, dunkt Ref., van deze lezing een noodzakelijk gevolg. Wij behoeven dan wel niet, met HELMERS, *te juichen, dat wij ook deelen*

in de eer, den roem, dien 't voorgeslacht,
't Verbaasd Euroop ten trots, aan ons ten erfdeel bragt;

of van den buitenlander te eischen, dat hij met PITCAIRN's vleitaal instemme:

At Belgis maria et coelum, naturaque rerum
Obstitit: obstantes hi domuere Deos;

maar wij durven met waardigheid den Heer VAN DEN WILDENBORCH nazeggen:

Zie, vreemdling, op dit volk met diep ontzag in de oogen:
Natuur en *Dwinglandij* beproefden fel zijn' moed.
U kostte de aarde niets, *ons* werd zij toegewogen;
Door *deze* tegen zweet, door *gene* tegen bloed.

Februarij. 1841. K.

Beteekenis en afleiding van Eigennamen; bijeenverzameld door J. W. M. Te Zaltbommel, bij J. Noman en Zoon. 1840. *In kl.* 8*vo.* 110 *bl. f* : - 40.

Eene soort van hulpboekje bij het onderwijs, dat, bij het bezit van zoo vele betere werken, voor den onderwijzer overtollig — voor den leerling veelzijdig schadelijk is. Zonder te willen aanwijzen, wat hier ontbreekt, staaft Rec. zijne ongunstige beoordeeling met het volgende:

»*Apostel.* Een uit de Grieksche taal overgenomen, bekend Bijbelwoord, dat *Godsgezant* beteekent." Hier heeft de Schrijver gekozen, »wat hem juist scheen" (Voorberigt); maar, »hadden eigene vorsching en kunde zijne gidsen moeten wezen," dan zou hij geweten hebben, dat het woord *Αποστολος* blootelijk een *afgezant* — niet een *Godsgezant* — beteekent.

»*Jupiter.* Deze naam komt af van het Celtische *jou*, *jong*, en *piter* schijnt af te komen van *pater*, *vader*, dat bij zijnen voorgaanden naam is gevoegd, toen hij als de grootste aller Goden gediend werd." — »Eigen vorsching en kunde" hadde den ellendigen compilateur kunnen leeren, dat het eene ineentrekking is van *Ζευς πατηρ*.

»*Pascha.* De Christen gedenkt op hetzelve aan het *lijden en sterven* zijns Verlossers"!!!

»*Selah.* Dit woord beteekent de zekerheid van het voorgaande; b. v. alsof er stond: ja, voorzeker! Zoo is het. Anderen houden het voor een woord van herinnering, of voor een teeken van stilstand; gevolgelijk, dat men daar moet stil houden, en den voorgaanden inhoud wel overwegen." Indien de compilateur de moeite hadde genomen — om niets anders te noemen — VAN DER PALM (dien hij in zijn Voorberigt aanhaalt) op *Psalm* III: 3 na te zien, zou hij gevonden hebben, dat hier nog vele *anderen* te noemen zijn, en de beteekenis van het woord zeer onzeker, en verloren, is.

Meer uit dit onvolledige, onnaauwkeurige praalschrift aan te halen, zou den lezer evenzeer vervelen als ons.

Hanejen, of het Bruidsgeschenk. Uit het Hoogduitsch van A. G. EBERHARD. *Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo.* 107 *bl.* *f* 2 - 20.

Dit gedicht is in de manier van den *Hermann und Dorothea*, waarin GÖTHE den eenvoudigen, Homerischen vorm van het Heldendicht (vooral in de *Odyssea*) heeft toegepast

op bevallige voorstelling uit het landelijke leven, eenigzins Idyllisch geïdealiseerd; eene manier, die vele navolging heeft gevonden, waarvan de *Luise* van voss eene der bekendste en gelukkigste is. Tot de bevalligste gedichten der nieuwere Duitsche letterkunde in dezen trant behoort EBERHARD's *Hanchen und die Küchlein*. De handeling is doodeenvoudig. *Hansje*, een gevoelig, ongekunsteld meisje, dochter der weduwe van eenen braven dorpsleeraar, is door deze hare moeder wel tegen de wisselvalligheden en miskenningen der wereld gewapend, maar ziet zich nogtans met verdriet gelasterd, en daardoor miskend bij den opvolger van haren vader, wiens genegenheid zij, en hij wederkeerig de hare, bezat. Na eenige ophelderingen komt dit echter in orde op de bruiloft van *Hansje's* adellijke, maar nederige en beminnelijke vriendin. De lasteraarster had zich meesteres gemaakt van den bruidskrans, dien *Hansje* aan hare vriendin zou aanbieden, waarvoor nu het beminnelijke kind der natuur hare met zorg opgekweekte kuikens — het eenige, dat zij bezat — in de plaats geeft.

Met regt ingenomen met deze bekoorlijke schildering, en bemerkende, dat het minder bekend was, dan het verdiende, besloot de Vertaler tot de overzetting, en wel in de maat van het oorspronkelijke — *Hexameters*. Hij ontveinsde zich de bezwaren niet, welke aan dien, oppervlakkig zeer gemakkelijken, maar inderdaad zeer moeijelijken arbeid verbonden waren. Zijn werk is in zooverre geheel beloond, als niemand het veelzijdig verdienstelijke zijner vertaling zal betwisten; en wanneer men zich de moeite geeft tot vergelijking met het oorspronkelijke, dan zal men ontwaren, dat wel het een en ander der zachte en teedere uitdrukking bij elke vertaling moest verloren gaan, maar niemand toch ligtelijk den Heere SCHIFF het werk der Nederduitsche overzetting zou uit de handen genomen hebben.

Hexameters, als:

Dat nu Hansjen zoo wonderlijk neêrkwam van 't hoogst algemeene
Op het bijzonder geval."

Riep de Barones: »nu, speel dan iets vrolijks en luchtigs."

»Maar was dat billijk?" hernam Antonia vuriglijk, »was dat
»Jegens Antonia billijk en jegens uw treurende dochter?"

welke regels volmaakt proza zijn — dergelijke vlekjes ontsieren het fraaije gedicht.

Ofschoon slechts spaarzaam eenige ruimte tot het bijbrengen eener proeve kunnende bedingen, moeten wij ditmaal, ter aanprijzing van dit hoogst bevallige dichtstuk, een paar plaatsen uitschrijven.

Fraai is de beschrijving der kuikens:

Zachte en zuivere wol verstrekte hen nu nog tot kleeding,
Eenige stonden nog wanklend, de meesten liepen reeds, lustig
Eigen tafelmuziek met piepen en pikken zich makend;
Nippend aan 't bakjen met water, den kop om te zwelgen verheffend
Hoog in de hoogte, als riepen zij hemel en aard tot getuigen,
Dat zij de heldendaad van water te proeven volbragten;
Nu een beentjen rekkend, en daarbij een vleugel ontplooijend;
Vele loopend en krabbend, ofschoon er ook niets viel te krabben;
Dan, om den tijd te verdrijven, met de puntige snebben
Naar elkander hakkend, een voorspel der hanengevechten.

Bij den brand der woning had Hansje hare fortepiano verloren en geen andere kunnen bekostigen. Zij komt te huis, en vindt eene nieuwe staan, het geschenk van hare vriendin Antonia:

Hansjen, verwonderd, geroerd en verrukt, als nog nooit in haar leven,
Wilde hare oogen eerst niet vertrouwen: »Antonia!" riep zij
Daadlijk bij 't eerste bedenken van zelve, voordat nog de moeder
Van de sleutels verhaalde. — — — —
Hansjen vernam het slechts half; vroom sloeg zij de handen te zamen,
Als tot een dankend gebed. Toen lokten haar siddrende vingers
Toon op toon uit de snaren, dan klonk weer de naam der vriendinne
Met een zilveren stem van de vrolijk bevende lippen.
»Zie," zoo sprak hare moeder, »de Feniks verrees uit zijn aschhoop,
»Schooner en hooger van waarde, dan die door de vlammen verteerd is."
Hansjen antwoordde nu: »Ach had onze zalige vader
»Deze vreugde nog mogen beleven!" — De stemme begaf haar,
Doch het gevoel van haar harte ging over in droevige akkoorden,
Zacht, hartroerend, weemoedig, gelijk zij den boezem ontvloden;

Steeds welluidender klonk het, verhevener, voller en vromer;
't Was een weemoedige taal, van de aarde klimmend ten hemel;
Allen zwegen en hoorden en ademden zachter en zachter,
Tot dat heilig en plegtig de schoonste koraalmelodie klonk; (*)
Toen sprak Martha bewogen: »Dat was hem altijd het liefste
»Lied in 't gezangboek; zelfs bij het sterven wilde hij 't zingen;"
En zeer zachtkens begon zij de vrome, voortreflijke woorden
Op een voortreflijke wijze buiten haar weten te zingen,
En met een vloed van tranen, den blik ten hemel geslagen,
Stemde, gelijk een Cecilia, Hansjen in 't plegtige zingen
Op een smeltenden toon, met heilige aandacht en eerbied;
Doch zij kon 't niet volbrengen, het lievelingslied van haar vader,
Daar het spel en 't gezang haar hart met ontroering vervulden.
Stem en snaren zwegen, en Hansje keerde ter zijde, —
Als de bedauwde bloem, die 's avonds den bloeijenden kelk sluit,
Stond zij en boog het aanminnig en schreijend gelaat naar beneden.

Men ziet, deze *Hexameters* zijn niet zonder gebreken; maar men ziet tevens, dat ook in Poëzij het eenvoudige het kenmerk van het waarlijk schoone is; en zeer zou het ons verwonderen, indien gedichten, als het onderhavige, niet meer gezocht en *gevoeld* werden, dan hetgeen sommigen, in onzen tijd, als de voortreffelijkste poëzij drijven en geven. Hierom ook schreven wij eenige regelen af.

(*) Twee fraaije regels, waarin men, naar *ons* gevoel, het zachte ademen en den vollen fortepianotoon *hoort*.

Jaarboekje voor de Provincie Overijssel, voor het jaar 1841. *Te Zwolle, bij* J. J. Tijl.

Zaanlandsch Jaarboekje, voor het jaar 1841. *Te Zaandijk, bij* J. Heynis, Tsz. *f* : -75.

Ten behoeve van deze twee Jaarboekjes willen wij nog eens afwijken van onzen aangenomen regel. Het eerste verdient aanprijzing wegens de uitstekend naauwkeurige statistieke tabellen, waaronder die, welke betrekking hebben tot de uitgesproken vonnissen en tot het schoolwezen, bijzondere opmerking verdienen. Het andere, door keurige netheid *Noordholland* waardige, Jaarboekje moet vooral strekken, om den *Zaankant* meer algemeen bekend te maken, waartoe het dan ook aanvankelijk reeds strekt. Het proza laat zich met genoegen lezen; de versjes zijn hunne plaats waardig, en de plaatjes net. Kortom, wij wenschen den besten opgang aan dezen *Zaanlandschen* Almanak.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen over verschillende onderwerpen, door A. RADIJS, *Predikant te Doesborgh. Te Doesborgh, bij* Kets en Lambrechts. 1840. *In gr.* 8*vo.* 382 *bl. f* 2-90.

De Eerw. RADIJS, die vóór verscheidene jaren met een bundeltje Leerredenen voor het eerst, zoo wij meenen, als Schrijver optrad, en in de laatste jaren met eene bijzondere mildheid voor de godsdienstige stichting zijner landgenooten geschreven heeft, levert hier een dertiental proeven van zijnen kanselarbeid, op uitnoodiging der uitgevers, die alzoo ongetwijfeld hunne rekening bij de schriften van den Heer RADIJS vinden, gelijk de laatste ook hierdoor aangemoedigd zal worden, om, overeenkomstig zijne »dringende behoefte, daar het hem niet heeft mogen gebeuren tot eenen uitgebreiden werkkring te geraken, zijne vermogens te gebruiken, om meer algemeen nuttig werkzaam te zijn;" een lofwaardige ijver, die echter, bij den grooten overvloed van *Erbauungsbücher*, zoo als de *Duitschers* ze noemen, geene verkeerde rigting zou nemen, indien dezelve zich ook eens meer op het wetenschappelijke veld van godgeleerde studie bewoog, waarin de oogst ten onzent vrij wat armer is, dan in hetgeen den lecken tot opwekking en vermaning dient. Dat eindelooze aan de markt brengen van allerlei, rijp en groen, bekookt en onbekookt, waardoor onze zoo even genoemde naburen de godgeleerde wereld minder verpligten dan vermoeijen, is, wij erkennen het, een uiterste; maar is het, bij de wetenschappelijke hoogte van het vak in ons vaderland, toch waarlijk ook niet een uiterste, dat men daarvan bijna niets in het licht ziet verschijnen, en nog minder zou vernemen, indien niet nu en dan het eeregoud van TEYLER of in *'s Hage* eenen enkelen uitlokte, om de vruchten van studie en nadenken onder het oog van het wetenschappelijke publiek te brengen? Een paar loffelijke voorbeelden

uitgezonderd, gaan de hoofdpriesters in den *Theologischen* tempel met eene plegtige terughouding voor; de anderen volgen. Wat stichtelijke lectuur; wat preken — *voilà tout!* Zoo vernamen wij dezer dagen uit het voorberigt voor het 3de stuk van VAN SENDEN's *Apologetiek*, dat wij het met de historische inleiding tot dat gehoopte klassieke werk al weder zullen moeten doen! Waarlijk, niemand, dien de stand van kennis bewust is, waarop verre de groote meerderheid onzer Godgeleerden staat, zal in verzoeking komen, om, ter proeve daarvan, te wijzen op hetgeen er *geprèsteerd* wordt. Maar dit zij zoo! Wij ontvangen hier dan weder een bundel preken; goede, nuttige, stichtelijke preken, maar meer ook niet; die niet moeten dienen, om den opsteller eene gunstige bekendheid te verwerven, hetgeen anders, bij werk van degelijke waarde, zeer goed mogt aangaan; die ook niet moeten strekken, om of eenige meer vreemde onderwerpen te behandelen, of eenige Bijbelsche geschiedenis aaneengeschakeld te ontwikkelen, of eenig bepaald doel te bereiken; nog eens, nuttige, stichtelijke preken, niets minder, maar ook niets meer.

Doch dit is in zooverre buiten ons. Vond de Heer RADIJS zich opgewekt, eenige Leerredenen in het licht te zenden, dat te doen stond hem vrij, en evenzeer stond het hem vrij, eene keuze naar welgevallen te doen. Onze taak is het, daarvan eenig verslag te geven.

Naar *Joh.* VI: 27 spreekt de Schrijver, in de *eerste* Leerrede, over *het Christendom, in betrekking tot ons streven naar het aardsche en eeuwige.* Na de toelichting van den tekst in de inleiding, behandelt hij *eerst* dit onderwerp, en leidt *vervolgens* er eenige toepasselijke waarschuwingen en leeringen uit af. In het eerste deel wordt ontwikkeld, dat het Christendom geenszins een betamelijk streven naar het aardsche belemmert, maar veeleer het tegendeel doet; — dat het echter dit streven ondergeschikt wil houden aan dat naar het eeuwige; — en dat het, om dit te kunnen doen, ons nu verder alles aanbiedt, wat wij daartoe noodig hebben. De toepassing waarschuwt tegen

verwaarloozing van streven naar het aardsche; vermaant, om daarmede ernstig streven naar het eeuwige te paren, en prijst daartoe regt gebruik van het Christendom aan. Ieder ziet, dat elk der drie punten van het eerste stuk geregeld in de toepassing opgenomen wordt. Zou het, ter voorkoming van de daaruit ontstaande stijfheid, niet verkieslijker geweest zijn, achter ieder punt onmiddellijk dat der toepassing bij te voegen? Wij meenen ja; vooral na de lezing der preek, die daarbij ongetwijfeld aan levendigheid, denkelijk ook aan nadruk zou gewonnen hebben. Welligt ware het nog beter geweest, het derde punt van beide de deelen niet afzonderlijk te bewerken, maar bij de twee eerste in te vlechten. Doch, *variis modis bene fit*.

Paulus, *een navolgenswaardig voorbeeld van vertrouwen op God, bij moeijelijke omstandigheden*, is, naar *Hand.* XXVII: 30—36, het onderwerp der *tweede* Leerrede. De behandeling van hetzelve wordt in een *eerste* deel voorafgegaan door de herinnering der geschiedenis, en in een *derde* deel gevolgd door toepassing. De Redenaar vindt, ten voorbeelde, in paulus een vertrouwen op God, dat steunt op den zekersten grond, den weldadigsten invloed uitoefende, en zich paarde met de regte werkzaamheid. Op de ontwikkeling dezer denkbeelden rust vermaning tot dankbaarheid aan God, die ons geeft, wat ons vertrouwen op Hem kan aankweeken; tot het vestigen van onze volle verwachting op den Oneindige; tot tijdige oefening in dat vertrouwen; tot werkzaamheid bij hetzelve. Gezwegen, dat met kleine verandering veel meer eenheid in dit laatste stuk ware te brengen geweest, kan men niet nalaten op te merken, dat het onderwerp der rede inderdaad niet in den tekst ligt. Bij de eerste lezing, ook bij opzettelijker nadenken, zal men hier in paulus minder het vertrouwen op God als het uitkomende punt vinden; maar veelmeer zijn' kloeken moed, zijne tegenwoordigheid van geest, zijne bedaardheid, of iets dergelijks. Dat dit een en ander bij den grooten Apostel ontstond *uit het geloof*, uit vertrouwen op Gods hem gedane toezegging, staan wij volgaarne toe; maar die toezegging (vs. 23—25) staat

niet *in* den tekst; zij gaat daaraan vooraf. En wanneer de Redenaar PAULUS denk- en handelwijze in dit geval hadde aangeprezen als een voorbeeld voor alle Christenen, hoe zij zich in netelige en gevaarlijke omstandigheden, ook omtrent anderen te gedragen hebben, ware hij getrouwer geweest aan zijnen tekst; en zou gelegenheid gehad hebben, om op een verlicht en standvastig vertrouwen op God te wijzen, als eene der bronnen, waaruit zoodanige gemoedsgesteldheid ontstaan kan, en bij PAULUS werkelijk ontstond. Die op God vertrouwt, hoe gedraagt hij zich in gevaar? Hij verliest nooit den moed; hij is bedaard genoeg, om de middelen tot redding noch voorbij te zien noch te veronachtzamen; hij let op de belangen van anderen; hij ziet God niet voorbij, enz. *Dit* is in PAULUS voorbeeld in deze geschiedenis op te merken; *dit* staat op den voorgrond; *dit* moest ook in de Leerrede op den voorgrond staan. Onjuist is ook dé redenering, bladz. 41: »Werkzaamheid moet volstrekt plaats hebben... Zij zijn »voorbij, die tijden, waarin de hand des Almagtigen het »manna uit den hemel deed regenen, enz. Door middel»len werkt thans de Oneindige...." Want de tijd der wonderen was evenmin, als de tegenwoordige, een tijd, waarin ook zij, die met dat wondervermogen toegerust waren, van hetzelve hulp verwachten mogten dáár, waar eigene kraohtsinspanning, eigene werkzaamheid tot het gewenschte doel kon leiden. De ontwikkeling der laatste was *altijd* Gods bedoeling, en wonderen waren *altijd* getuigenissen, die men evenmin verwachten als er op rekenen kon. De tegenoverstelling van tijden *der wonderen* en tijden van *werking* van God *door middelen* is verkeerd; de eerste hebben *in dien zin* nooit bestaan.

De *derde* Leerrede, over *Ruth* II, schetst in het gedrag van NAÖMI en RUTH *een navolgenswaardig voorbeeld* (van gedrag) *bij de vermindering van uiterlijke welvaart.* »Op beider gedrag ziende, bemerken wij: dat zij een duidelijk besef hebben van haren toestand (en alzoo niet blindelings verder in het tijdelijke ongeluk vallen) — de handen moedig aan het werk slaan — de meest passende middelen kie-

zen — met volharding in derzelver aanwending voortgaan — zich omtrent anderen wèl gedragen (waarin BOAS vooral het voorbeeld geeft) — en op de wenken letten, die God haar geeft." Elke dezer bijzonderheden wordt in de geschiedenis aangetoond en terstond toegepast; het geheel geeft een aangenaam bewijs, hoe geschikt vele verhalen in het O. V. zijn tot aanprijzing van eene menigte kleine huiselijke en maatschappelijke pligten, met welker voordragt de Leeraar des Christendoms nu en dan gepastelijk die hoogere dingen afwisselt, waarin de verkondiging van CHRISTUS, den levenden Heer der Gemeente, bestaat.

De *vierde* en *vijfde* Leerrede behooren bij elkander, en handelen, volgens *Jak.* V: 13ª, de eene over *de hooge waarde van het gebed onder lijden*, de andere over *de wijze, waarop de lijdende zijne smeekingen moet inrigten.* Daar die waarde des gebeds onder lijden toch wel eeniglijk zal zijn toe te kennen aan een op de regte wijze ingerigt gebed, zouden misschien ruim zoo goed de beide Leerredenen zijn om te zetten geweest, gelijk de kracht er denkelijk niet bij zou verloren hebben, wanneer deze beide hoofdzaken in éène en dezelfde Leerrede waren behandeld. De Schrijver had dan wel niet alles kunnen zeggen, wat hij nu gezegd heeft, maar dat behoefde ook niet. Hij weet wel, dat

Le secret d'ennuyer, c'est celui de TOUT *dire.*

RADIJS heeft dit geheim wel niet gevonden, maar hij trachte er niet naar te zoeken. Wijdloopigheid is een der voornaamste gebreken in bijna alles, wat hij schrijft; ook zijne Leerredenen worden er door ontsierd. — De waarde dan des gebeds onder lijden vindt hij: in het ontlasten van het beklemde hart; in eene meer ernstige verzameling der gedachten; in de bevestiging des geloofs aan en des vertrouwens op God; in de bewaring van de dankbaarheid jegens Hem; in de bevordering van reinheid des harten; in de stille verwachting der verhooring van het gebed. De vereischten des gebeds onder lijden bestaan daarin, dat men gaarne bidt — het met verstand en hart doet — zijne ver-

langens vooraf ernstig beproeft — in een' stillen, onderworpen geest en met volharding bidt — het reinigende doel des gebeds zoekt te bevorderen — in liefde aan andere lijdenden gedenkt — zich aangaande de waarde der gebeden niet bedriegt. Men ziet uit deze schetsen, dat hier wel wat veel omgehaald wordt. Sommige punten zijn er zelfs wat bij gehaald. Het is alles nuttig, stichtelijk, maar wel wat langwijlig.

Minder gewoon, maar niet minder goed is de *zesde* Leerrede, waarin, naar *Gen.* XLI: 41, *de langzame gang der Voorzienigheid* aangewezen en verdedigd wordt. Het eerste deel stelt het langzame van dien gang in JOZEF's geschiedenis in het licht. Het tweede spoort de redenen na, waarom de Voorzienigheid veelal met langzamen tred haar doel bereikt. Dit ligt in den aard van het Godsbestuur, als gaande *vast* (d. i. niet, gelijk menschelijke handelingen en voornemens, afhankelijk van uitwendige omstandigheden) en zijnde berekend op een zeer ver verschiet. Ook ons waar belang wordt door dien langzamen tred van het Godsbestuur bevorderd; want aldus wordt onze zedelijke vrijheid bewaard; ons de beste gelegenheid geschonken tot oefening; de waarde der redding vermeerderd, en het dankbaar gevoel verhoogd. De toepassing wekt op tot berusting, geduld, zelfbeproeving, of wij ook zelve den gang der Voorzienigheid vertragen, en het zien op de hope der eeuwigheid. Naar bondigheid van redenering, en vrij zijn van waterachtige, gemoedelijke bladzijden, dunkt ons deze Leerrede eene der beste, zoo niet de allerbeste uit den bundel.

De genezing van den geraakten, *Mark.* II: 1—12, levert, in de *zevende* Leerrede, stof, om *de hooge waarde der vergeving onzer zonden bij God* aan te toonen: waartoe *eerst* de tekst wordt verklaard, *daarna* de zekerheid aangetoond van onze schuldvergiffenis, vervolgens de waarde dier weldaad aangewezen, als die eene algemeene en dringende behoefte vervult, de vaste waarborg is van Gods onbeperkte vadergunst, en alles in zich bevat, wat ons tot verbetering en gelukzaligheid kan leiden, dewijl zonder

haar ware verbetering onmogelijk is, die weldaad ons van het kwade afschrikt, eene krachtige aanmoediging is tot deugd, en gevoelens kweekt van dankbaarheid en wederliefde voor God en CHRISTUS. Het laatste of toepasselijke gedeelte poogt gevoel van behoefte aan vergiffenis bij God op te wekken; het geloof in JEZUS te versterken, en dit geloof invloed te doen hebben op onze verbetering en volmaking. Alles ook weder zoo breed en zoo vol, alsof dit de eenige maal ware, dat RADIJS over dit gedurig voorkomend onderwerp zoude prediken. Bij dit onderwerp vooral, dat zoo menigmalen, b. v. in den Catechismus, bij het Avondmaal enz., op den voorgrond staat, moest men niet alles op eenmaal willen zeggen.

Beter is weder de *achtste* Leerrede, over *de laauwheid in het Christendom*, waarbij van den tekst, *Openb.* III; 14—22, een doelmatig gebruik gemaakt wordt in het schetsen van den aard dier laauwheid; van het gevaarlijke van zulk eene gesteldheid; van de middelen, welke JEZUS aanwendt, om haar te doen ophouden, en van de heerlijke uitzigten, die de eeuwigheid opent voor allen, bij wie dit gelukt. Deze Leerrede verdient eene loffelijke vermelding, als zijnde geheel en al een kind van den tekst. Hier en daar wordt de afmaning van de zonde en de aansporing tot deugd en godsvrucht wel een weinig een *locus communis*. Getrouwheid aan de denkbeelden van den tekst heeft den Redenaar hier evenwel doorgaans tegen het gebrek der wijdloopigheid gevrijwaard.

Min of meer in denzelfden smaak is de *negende* Leerrede aangelegd, welke, volgens *Psalm* I, *de echte godsvrucht* schetst *in haren aard en weldadigen invloed*. Onzes bedunkens echter zijn de denkbeelden van dit korte dichtstuk hier te veel versnipperd. *Welgelukzalig* is de man, die God vreest. Dit is het hoofddenkbeeld. De waarde dus of de weldadige strekking van een bestaan, als in vs. 1, 2 geschetst wordt, dit is de hoofdzaak. En om dat *welgelukzalige* te doen uitkomen, stelt de Dichter het lot van den vromen tegenover dat des goddeloozen, en wel bij uiterlijke beproevingen. Hij (t. w. de godvruchtige)

staat daar als een boom, wiens blad niet [ontijdig] afvalt. De storm deert hem niet. Zie het beeld van dien boom meer uitgewerkt *Jerem.* XVII: 8. Voor die stormen des levens echter stuift de goddelooze weg als kaf. Dat hier van uiterlijke beproevingen de rede is, schijnt ook te blijken uit vs. 5, waar vromen en goddeloozen voorgesteld worden, als verschijnende in eene *vergadering*, waar *gerigt* wordt gehouden. Gelijk de Psalm door RADIJS behandeld wordt, zijn het alle wel ware en nuttige zaken, die hij er uit afleidt, maar die te zeer in het algemeene zweven, om eenen regt treffenden indruk te weeg te brengen. Nader aan de waarheid, ofschoon ook nog te algemeen, was, onzes inziens, SWART, die, in zijne *Leerredenen* (*Amst.* 1822), *het lot der vromen* naar dezen Psalm behandelde. Het hier gezegde geeft wenks genoeg, hoe *Rec.* zou meenen, dat hier dat algemeene te vermijden ware.

De *tiende* Leerrede heeft ten tekst het bekende gezegde van JEZUS, *Matth.* VI: 21, en betoogt, dat *het voor onze zedelijke gesteldheid allernoodzakelijkst is, onzen hoogsten schat te stellen, niet in de aardsche, maar in de onzigtbare en onvergankelijke dingen. Eerst* wordt bepaald, wat het zegge, ons hoogste goed niet in de eerste, maar in de laatste te stellen; in welke ontwikkeling, gelijk uit den aard van het onderwerp volgt, veel voorkomt, dat ook in de *eerste* Leerrede was behandeld; waarom *Rec.* ook minder tot het plaatsen dezer beide stukken in denzelfden bundel zou geraden hebben. De noodzakelijkheid voor onze zedelijke gesteldheid van die gehechtheid aan hooger goed, wordt in de *tweede* plaats beredeneerd. Zij maakt, dat wij uit onszelven steeds geneigd zijn, en met standvastigheid het goede zoeken; dat wij waarlijk moed hebben om naar die verhevenheid te streven, waartoe het Christendom dringt; en dat wij elk oogenblik gebruiken, om aan onze roeping getrouw te zijn. De toepassing is gewijd aan zelfbeproeving, opwekking en besturing. Behalve het vroeger gezegde van breedsprakigheid en algemeenheid, hebben wij op dit stuk geene aanmerking.

De hooge verdienste, welke JEZUS CHRISTUS *zich, ten opzigte van ons bestaan na den dood, verworven heeft*, wordt, naar 2 *Tim.* I: 10b, aangewezen in de *elfde* Leerrede. Kort, duidelijk en genoegzaam is de verklaring van den tekst; waarna wordt ontwikkeld, dat eenmaal door JEZUS leven uit den dood rijst; — dat dat leven geheellijk onze verlangens bevredigt; — dat het uitzigt daarop ontwijfelbaar zeker is. Uit de opgave van het tweede dezer punten zou men niet ligt raden, dat het bestaat in de aanwijzing, dat het leven der toekomst eene voortduring is van ons bestaan, met volle zelfbewustheid, waarin wij veel sneller tot hoogere volmaaktheid opklimmen, en eens ondenkbare zaligheid genieten zullen. Dat veel hier in Bijbelsche leenspreuken gezegd wordt, spreekt wel van zelf; van gissingen naar hetgeen niet is geöpenbaard onthoudt zich wijselijk de Redenaar; de opgave echter van dit punt, deed min of meer de aanwijzing verwachten, dat hetgeen wij van het leven der onverderfelijkheid weten volkomen toereikend is voor ons geloof en onze verwachting. Ongaarne misten wij dit, omdat juist het *genoegzame* der ons door JEZUS gegevene ontdekkingen in dezen de eigenlijke waarde van des Verlossers verdiensten in dezen uitmaakt. De zekerheid der uitzigten wordt bewezen door de aanwijzing, dat JEZUS het met zekerheid weten kon, het naar waarheid heeft geöpenbaard, en het in zijn heerlijk einde bevestigd. De tweede dezer drie stellingen is eigenlijk voor geen betoog vatbaar; want wat de Redenaar zegt van het onbevlekte, waarheidlievende karakter onzes Heeren, van de toestemming van ons verstand en gevoel, dit is eigenlijk na het vroeger gezegde overtollig, en ware een woord hierover aan het begin van het betoog, naar onze meening, ruim zoo goed op zijne plaats geweest. De invloed van het overdachte wordt aangewezen als te moeten bestaan op ons geloof, op onze heiliging, en op onze vertroosting.

In de *twaalfde* Leerrede doet RADIJS in PAULUS, *Hand.* XXVI: 29, *de ware grootheid* opmerken, *tot welke het Christendom opvoert;* wijzende daartoe op den man, die in banden en boeijen zich nog gelukkiger gevoelt, dan

de magtigen der aarde; die, zonder hen te vreezen, onverschrokken voor de waarheid uitkomt; die, bij al het gevoel zijner hoogere waarde, evenwel eene bescheidene nederigheid bewaart; en die omtrent allen de hartelijkste welwillendheid aan den dag legt. Hij doet vervolgens daarin zijne hoorders de hooge voortreffelijkheid van het Christendom erkennen; wekt hen op, om zich geheel naar hetzelve te vormen; spoort hen aan, om ook bij anderen deszelfs invloed te bevorderen; en vermaant, om zulks te doen met de hulp van God.

De *laatste* Leerrede, eindelijk, over *Joh.* VI: 68, betoogt, dat *de bewustheid van alles in* JEZUS *te vinden, hetgeen tot het eeuwige leven noodig is, een der beste middelen is, om ons voor afval van Hem te bewaren,* en dient tot inzegening van nieuwe lidmaten, waaronder een kind van RADIJS zelven. Hare plaatsing in dezen bundel was behoefte voor zijn vaderhart. Met dubbele belangstelling zal dus dit stuk opgesteld en gehoord zijn.

Behalve enkele in dit verslag opgenomene bedenkingen op eenige bijzonderheden in eene en andere dezer Leerredenen, heeft de lezer kunnen ontwaren, dat wij vooral zekere wijdloopigheid op dezelve aanmerken, die zich daarin reeds laat bespeuren, dat RADIJS nergens, of bijna nergens, in korte en puntige woorden de verdeeling van zijn stuk opgeeft. En dit wil, even als het *thema* zelf, wel zoo kort mogelijk zijn. Ook heeft, gelijk wij reeds opmerkten, het meerendeel dezer Leerredenen het voorkomen; alsof de vrees, van nooit meer in de gelegenheid te komen, om over deze onderwerpen tot de Christelijke gemeente te zullen kunnen spreken, den Redenaar aanspoorde, om toch niets te vergeten, wat hij nu konde zeggen; waarvan bij Godsdienstleeraars, die wekelijks optreden, het natuurlijke gevolg moet zijn, dat zij gedurig hetzelfde zeggen, en niet buiten algemeenheden kunnen blijven. Eene duidelijke proeve dezer breedsprakigheid leveren onder anderen de meeste *inleidingen* in dezen bundel, die doorgaans van zeer verre komen. Wij zullen het met een paar voorbeelden bewijzen.

De eerste Leerrede begint: »Een zonderling wezen is de mensch..... Hij staat tusschen dit en een hooger leven.... Hoe moet hij het leven voor beiden vereenigen?... Wat zegt het Christendom?.... Dat is dikwijls verkeerd begrepen." En nu nog de verklaring van den tekst.

De zesde: »Verhevene gedachten vervullen ons bij de beschouwing der natuur.... De morgen.... de avond.... Wij aanbidden Gods grootheid en liefde.... Wij vinden Hem in den Bijbel nog beminnelijker.... Wij kunnen op Hem vertrouwen.... Dat doen wij niet altijd.... Hoe komt dat?... Ook om den dikwijls langzamen gang van zijn bestuur." Welk een omslag! De inleidingen zijn juist wel geene afleidingen, maar missen toch dat treffende en verrassende, waardoor dit gedeelte der rede voor het onderwerp moet innemen, en den hoorder (nu ook den lezer) stemmen tot aandacht en belangstelling. Het is hier eene bedaarde, algemeene redenering, om, gelijk men zegt, aan den gang te komen.

Een natuurlijk gevolg van het vele *om*halen moet *her*halen zijn. Dezelfde denkbeelden komen dan ook meermalen terug, zelfs dezelfde bijkomende uitdrukkingen, zoo als «vaste gewelven des hemels" en andere. Zulke opgeschikte termen, als wij daar één aanhaalden, komen ook al te veelvuldig voor, en verraden eene opgepronktheid van stijl, die vaak aan het gezwollene grenst. Wij willen één zinsnede afschrijven: »En zou dan de mensch, die in Gods ju»belende schepping vaak, zoo eenzaam en zoo verlaten, »ronddwaalt, en het genot van dat alles, hetwelk over an»deren wel eens in volle stroomen wordt uitgestort, te dik»wijls moet missen; zou hij, in dagen, waarin zich het hart »van rondsomme bekneld gevoelt, en zijn hoofd zich buigt »voor den losbarstenden storm, niet opwaarts zien tot Hem, »die den vermoeiden kracht geeft, en van zijnen vrede in »den geschokten boezem uitstort?" (Bladz. 46.)

Deze wijze van uitdrukking geeft ook ligtelijk aanleiding tot duisterheden, als: »Ach! wat ware het, indien *op* »*gindsche lichtende banen* (dat zal moeten zijn: boven de »starren) geen Wezen wandelde," enz. (Bladz. 27.) En:

»Wat zijn wij, bij Hem vergeleken; die daar wandelt op »gindsche, onmetelijke hoogten, en onder wiens treden de »tallooze wereldbollen hunnen wentelenden loop volbren»gen?" Wat zijn die *onmetelijke* hoogten? (Bladz. 33.)

Zulke gemaakte, *soi-disant* sierlijke woorden, eene soort van *Kraftsprache*, gelijk: »Hoe was het u, toen gij op »dit benedenrond traadt?" (bladz. 7), hetgeen men eenvoudiger noemt: «ter wereld kwaamt," behooren geene Leerrede te ontsieren, die algemeen moet begrepen worden, en waarvan de indruk verloren gaat, wanneer de toehoorder te veel op den zin van enkele uitdrukkingen moet nadenken.

Onachtzaamheden, zoo als: »Doet u de vraag: indien »eens het aardsche *u* ontzonk, hebt *gij* dan betere schat»ten," enz. (bladz. 23), waar de eerste persoon staan moest; »treedt der afgetobde ziel binnen," (bladz. 88), (binnentreden regeert niet den derden, maar den vierden naamval); — schrijffouten, gelijk *Golgotha* voor *Gethsemane*, bladz. 127; — misstellingen, gelijk *mistte*, bladz. 23; *verbrijseld*, bladz. 36; *ziedaar*, (in het meervoud) bladz. 235, vermelden wij slechts met een woord.

Het bovenstaande diene niet tot geringschatting van dezen arbeid. Lof verdient dezelve ten aanzien van gezond verstand, geleidelijke orde, verstandigen ijver en Christelijken geest. Maar dat mag den onpartijdigen beoordeelaar niet blind maken voor wezenlijke gebreken. Die, welke wij aanwezen, zal de kundige Opsteller ons gaarne toegeven. Met de beste wenschen over 's Mans ijverige pogingen eindigen wij dit verslag.

Christelijke Bladen tot bevordering van het Godsrijk, uitgegeven door M. A. AMSHOFF, *Predikant te Groningen. Jaargang* 1841. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jun. *In kl.* 8*vo. VII en* 70 *bl. f* :-45.

Dit boekje is, volgens de Voorrede, een vervolg op een ander, dat, vóór een paar jaren, onder den titel van den

Bode van het Godsrijk, door denzelfden Schrijver uitgegeven, maar ons niet onder de oogen gekomen is. Behalve het oogmerk, op den titel uitgedrukt, en door den Heer AMSHOFF nader omschreven, als »bijdragen, waardoor »liefde in waarheid wordt bevorderd, die de praktijk des »levens op den voorgrond plaatsen," is het ook nog ten voordeele van »eene nuttige inrigting te *Groningen*, om »het Christendom onder de armen en verwaarloosden al»daar te bevorderen," aan welke Christelijke, liefderijke oogmerken wij gaarne hulde doen. — Of er in den jaargang 1841, dien de titel vermeldt, nog meer zulke bladen zullen volgen, wordt niet gezegd.

Het eerste stukje, (bl. 1—13) heet *belangstelling in elkanders geluk*, waarin de Schrijver schijnt te willen, dat, gelijk men in de zamenleving naar elkanders ligchamelijken welstand vraagt, men alzoo ook naar elkanders zedelijken zielswelstand vernemen moest. Zijne meening moge goed, en het moge waar zijn, dat men dikwijls veel nuttiger gesprekken voeren kon, dan zoo menige beuzelpraat der gezelschappen; doch alles heeft zijne maat en zijnen tijd; »alle dingen zijn wel oorbaar, maar alle dingen stichten »niet": dat ongeroepen en gezocht zich bemoeijen met eens anders geestelijke belangen zal toch wel in de gewone zamenleving niet aan te raden zijn, zoo men het een niet ongepast door het ander warren, ja het heilige niet ontheiligen, en inderdaad niet meer kwaad dan goed aan de beste zaak doen zal. Laat ons woord en voorbeeld in het algemeen ongezocht, kunsteloos en nederig getuigen van eenen regtschapen Christelijken waarheid- en liefdezin, die achting en liefde voor ons inboezemt, dan zullen toespraken of vermaningen, waar zij in bijzondere gevallen en betrekkingen te pas komen, nut kunnen doen, geen gezochte opgedrongene godsdienstige gesprekken en onderzoekingen.

Waar is de Kerk van Christus? (bl. 14—18) is het opschrift van het tweede, dat hier voorkomt; een kort goed stukje, over LUC. XVII: 20, 21, ter herinnering, dat het

Koningrijk Gods vooral in het hart en de daden zijnen zetel heeft en zijne weldadige uitwerking betoonen moet.

Hierop volgen twee stukjes uit Dr. H. MULLERR's *geistliche Erquickstunden*, het eene (bl. 19—21) over *het volharden in het goede en in het kwade*, goed, maar al te kort en oppervlakkig; het andere (bl. 22, 23) over *de zwakheid des geloofs*, zoete spelingen, maar niet veel zakelijks bevattende.

Iets ter opheldering omtrent het zendelingswezen, (bl. 24—60) naar het Hoogduitsch van A. WEIBEZAHN, Predikant te *Osnabruck*, bevat bekende dingen over dit onderwerp; tot aanprijzing en ten betooge der noodzakelijkheid van hetzelve, hier en daar goede opmerkingen, ofschoon niet zonder replick. De voorstanders onderscheiden dikwijls niet genoeg, dat iemand voor de zaak zelve, de uitbreiding des Evangelies, goed gezind kan zijn, zonder evenwel de middelen en personen goed te keuren, die daartoe dikwijls aangewend worden, en waarlijk gansch niet op den hoogte van onzen tijd staan, gelijk WILLEBRORD, BONIFACIUS en anderen dier vroegere eeuwen, op welke men zich ook hier beroept, hoe gebrekkig ook, nogtans op die van den hunnen stonden, en toen niet anders konden geven. De vraag is niet, wat de Voorzienigheid, die het kwade zelfs ten beste bestuurt, na verloop van jaren en eeuwen hieruit voortbrengen kan, maar wat thans onze verpligting is, opdat naar ons licht en vermogen, onder haren zegen, het beste tot stand gebragt worde. Men leze dus dergelijke stukjes met oordeel des onderscheids!

Eindelijk worden hier (bl. 61—70) gegeven twee liederen uit de *Geistliche Lieder* van den ouden Duitschen Dichter PAUL GERHARD, overgebragt door den Heer VOGET, Predikant te *Oostwold*, en getiteld: *Kruislied* en *de vermoeide Pelgrim*, gelijk ook nog een ander, dat oorspronkelijk schijnt te zijn, genoemd: *Avondlied van een' Christen*. Zij zijn, ofschoon geen meesterstukken, nogtans redelijk wel, en met stichting te lezen.

Leerredenen van E. A. BORGER. *Vijfde Druk. II Deelen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1839. *In gr.* 8*vo. Te zamen XXXIV en* 568 *bl. f* 7-20.

Wie mag er in ons Vaderland wel zijn, die den grooten, den eenigen BORGER niet kent? Maar allen, die hem *bij name* kennen, kennen zij hem ook *bij geschrifte?* Kent hem vooral het groote Publiek te dezen genoeg, en meer bepaaldelijk in en door zijne Leerredenen? De voor ons liggende *vijfde druk* (een hoogst zeldzaam verschijnsel onder ons, inzonderheid met preekbundels) schijnt deze vragen voldoende en ten genoegen van Vaderland en Christendom te beantwoorden. Maar, er is ongeveer een vijfde eener Eeuw verloopen, dat BORGER het genadeloon eens waren en warmen Christens verwierf en dit aardsche met het hemelsche Vaderland verwisselde. Een nieuw Geslacht, dat goeddeels BORGER nog wel slechts van hooren zeggen kent, kwam intusschen tot jaren van onderscheid en kennisse; en — zou de vrome gewoonte onzer Vaderen, om den dag met God en zijn Woord te beginnen, wel zóó algemeen nog in onze Huisgezinnen heerschende zijn? Wij wenschen het. Immers acht uren aan den slaap en twaalf aan beroepspligt gewijd (men ziet wij maken geene onbeleefde onderstelling) laten nog een viertal uren over voor uitspanning en gezellig verkeer: en zou daarvan niet één enkel kunnen en behooren afgezonderd te worden voor God en Zijne dienst? En wie dan, aan oudvaderlijke zeden getrouw, den Bijbel, als hoofdzaak, gaarne afwisselt met eenige andere stichtelijke lectuur, dien kan, onder vele, nevens den onschatbaren *Bijbel voor de Jeugd* en de meesterlijke Leerredenen van onzen, nu ook in zijne ruste ingegaanen VAN DER PALM, deze nieuwe, keurige uitgave van BORGER's uitmuntende Preken, in 1821 voor de eerste maal, onder de verzorging van eerstgenoemden, met eene lezenswaardige Voorrede, (hier almede te vinden) uitgegeven, wel niet anders dan uiterst welkom zijn. BORGER leve, en herleve dan bij voortduring, in het dankbaar aan-

denken ook van onze jeugdige Landgenooten, die hier den Man tevens naar het uitwendige, in een welgetroffen Afbeeldsel, aanschouwen! En zoo wekke dan die Voortreffelijke, onder Gods zegen, ook na zijn vroegtijdig verscheiden, nog velen, zeer velen op tot Christelijke waardering van het Eene noodige voor Tijd en Eeuwigheid!

Griekenland en Europisch Turkije, volgens de nieuwste ontdekkingen. Een Werk ter bevordering der kennis van Landen en Volken, en van derzelver voortbrengsels en handel. Door N. G. VAN KAMPEN. *Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1837. *In gr.* 8*vo. XVI en* 410 *bl. f* 4-40.

Europisch Rusland en deszelfs bewoners, (met Wallachije en Moldavië) volgens de nieuwste ontdekkingen. Een Werk enz. (als boven.) Door N. G. VAN KAMPEN. *Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1838. *In gr.* 8*vo. XIV en* 388 *bl. f* 3-90.

Toevallige omstandigheden, voor het Publiek van geen belang, hebben de aankondiging van deze gedeelten der rijke wetenschappelijke nalatenschap van den werkzamen en onvergetelijken VAN KAMPEN vertraagd, en het zou bijna overtollig zijn daarop thans nog terug te komen, indien het boven allen twijfel verheven ware, dat, gelijk men billijk had mogen verwachten, de boven vermelde werken zich in zoo vele handen bevonden, als waarin zij onder ons behoorden te wezen.

Het is waar, de voor ons liggende Deelen maken slechts een vierde of vijfde gedeelte der beschrijving van *Europa* uit, welke de ijverige Hoogleeraar, na die van andere werelddeelen, ten vervolge op ZIMMERMAN, afgewerkt te hebben, zich ter taak had voorgesteld, en wier voltooijing de dood hem heeft belet; dan, daar elk Deel afzonderlijk, en onder aparten titel, verkrijgbaar is, kan de onvolledigheid niemand, zelfs al is hij nog geen bezitter der vo-

rigen, afschrikken van het verrijken zijner boekverzameling met deze resultaten van veeljarige nasporingen en grondige studie.

Hoogst gewigtig, ja voor velen onmisbaar, is toch, bovendien, de kennis der Landen en Volken, welke hier, uit onderscheidene oogpunten, beknopt maar bondig, en op de meest onderhoudende wijze tevens, worden beschouwd. Het aan de slavernij ontworsteld en uit zijne asch verrezen, ofschoon nog zwakke *Griekenland*; het ten val neigend, als door de genade en de onderlinge ijverzucht der Christen-Mogendheden nog voortkwijnende *Turksche* Rijk; het kolossale *Rusland*, vóór weinig meer dan eene eeuw nog zoo luttel geteld, thans, vooral door het trotsche *Albion*, zoo zeer gevreesd: deze Landen en hunne bewoners mogen aan niemand in de bijzonderheden onbekend blijven, die op kennis en beschaving eenige aanspraak maakt, die wetenschappelijke of uitgebreide handelbelangen wenscht te bevorderen, of zelfs die alleen, met eenige vrucht, den loop der wereldgebeurtenissen dagelijks verlangt na te gaan.

Even als in zijne vroegere werken van dezen aard, heeft VAN KAMPEN uit de beste oudere en nieuwere, doorgaans aangewezene bronnen, met den geest des onderscheids, en niet zelden met oordeelkundige wederlegging van anderer meening, geput; de natuurlijke gesteldheid der verschillende gewesten uitvoerig beschreven; hunne voortbrengsels opgesomd; den aard en staat hunner handelbetrekkingen doen kennen; hunne bewoners, ook in zeden en gebruiken, geschetst; hunnen regeringsvorm gekenmerkt, en met dit alles een beknopt overzigt hunner vroegere en latere geschiedenis verbonden; terwijl eene goede uitvoering, fraaije platen, en eene naauwkeurige kaart van *Europisch Rusland*, de waarde dezer boekdeelen verhoogen. — Meer dan deze herinnering, aan den nagenoeg laatsten arbeid van eene zoo algemeen geachte hand, oordeelen wij overtollig; zij moge strekken, om diegenen, welke zich dien nog niet aangeschaft hebben, dit hun verzuim te doen herstellen, waardoor de Uitgevers gewis te meer zullen

worden aangemoedigd, om — gelijk Ref. wenscht dát door hen zal voorgenomen en welligt reeds beproefd zijn — de beschrijving van *Europa*, wier voltooijing den geleerden ondernemer niet vergund mogt wezen, door eene andere bevoegde hand te doen afwerken; gelijk zij daarin ten opzigte der *Levens van beroemde Nederlanders* aanvankelijk hoogst gelukkig zijn geslaagd.

Leven van den Zeeschilder J. C. SCHOTEL, *Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, enz. Door* s. D. v. SCHOTEL, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor enz., Predikant der Hervormde Gemeente te Lage Zwaluwe. Met het Portret. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1840. *In gr.* 8*vo.* 173 *bl. f* 2-20.

Stortte de doodsmare van den beroemden SCHOTEL de geheele kunstwereld in rouw; zag *Pictura* aan haren diadeem eene schoone parel ontvallen: het deed echter, bij al den weedom, dien de kunst hierdoor ondervond, het kunstgevoel regt goed, dat men van alle kanten er op uit was, om de nagedachtenis van den verdienstelijken man op waardige wijze te vereeren. Welkom waren ons de zangen der Dichters, welkom de offers, in proza en poëzij, door zoo vele vrienden van den afgestorvene, op het altaar der erkentenis en der hulde, gebragt. Eere hebbe *Dordrechts* burgerij, die den in het schildervak zoo beroemden Meester een gedenkteeken oprigtte! waardoor belangstelling, vriendschap, vaderlandsliefde en kunstzin toonden, dat zij verdiensten wisten te vereeren en talenten op prijs te stellen.

In de rij der bijdragen, tot lof van onzen Schilder prijkende, mag de voor ons liggende Levensschets, als eene zeer bevallige en belangrijke, genoemd worden, daar wij uit dezelve niet alleen SCHOTEL's opvoeding en aanleg, de ontwikkeling van zijn kunstgenie, de hooge waarde zijner kunstvoortbrengselen leeren kennen; maar hem als mensch en kunstenaar naar het leven daarin afgemaald zien.

Wij willen van den inhoud, den aard en de belangrijkheid van dit schriftelijke gedenkteeken eenige mededeeling doen.

Van SCHOTEL's opvoeding en kunstopleiding vinden wij hier vele bijzonderheden; en het wordt ons kennelijk, dat de zee en hare natuurtooneelen reeds vroeg diepen indruk in de ziel van SCHOTEL gemaakt hebben. Lezenswaardig is, wat deswege door zijnen Levensbeschrijver berigt wordt; terwijl het bestuderen der Natuur, zoowel bij kalmte en stilte als bij storm en orkaan, zijne bezigheid uitmaakte. Ook voor den jeugdigen Schilder zijn hier wenken, die hij wel mag ter harte nemen: nimmer ware SCHOTEL geworden, dien hij was, indien hij de Natuur niet zoo in hare schuilhoeken bespied en, als 't ware, haar op de daad betrapt had. Zij moest de leidsvrouw des kunstenaars blijven; aan hare hand zal hij nimmer het spoor der waarheid en der schoonheid bijster raken. SCHOTEL »bezocht de binnenlandsche vaarwateren, welke hij grondig leerde kennen, en waagde zich op de *Noord-* en *Zuiderzee;* soms werd hij door een' hevigen storm overvallen, dien hij met ongeloofelijke krachtsinspanning en voorbeeldelooze volharding doorstond, en menmalen stak hij, tot verbazing van bevarene schippers, bij noodweer van wal, en tartte den dreigenden orkaan." Steeds had hij studiehoek en potlood in de hand, en schetste beeldjes, watergezigten en schepen; en dat zijne verbeelding, van zijne jeugd af, zich steeds op deze natuurtooneelen en voorwerpen rigtte, wordt ons bl. 13 van de Levensschets zeer naïf medegedeeld. »De tafellakens," leest men daar, »servetten, glazen, boeken, ja de muren der vaderlijke woning droegen blijken van zijnen ijver. Des zondags schrapte hij den honderdmaal herlezen storm op het meer van *Tiberias*, de schipbreuk van PAULUS of de overboordwerping van JONA in zijn kerkboek, en nimmer vond men hem aan het ontbijt, den middag- of avonddisch, zonder potlood of boeken."

Het is bekend, dat de vader van onzen zoo verdienstelijken Zeeschilder eene bloeijende garenfabriek had en een' uitgebreiden binnen- en buitenlandschen handel dreef. De

overheerscheing van NAPOLEON was ook voor dit middel van bestaan allernoodlottigst; en hoezeer onze SCHOTEL zich meer op den binnenlandschen handel begon toe te leggen, opende dit echter die uitzigten niet, welke hij voor zich en zijn gezin verlangde. Met meer ijver legde hij zich dus op de Teekenkunst toe, en verwierf hierdoor eenen waardigen naam, die echter aanmerkelijk in eere steeg, toen hij in 1817 zich als Kunstschilder bekend maakte; en hier worden wij, als 't ware, aan den ingang gebragt dier schitterende galerij van kunstwerken, die door alle tijden heen den roem van SCHOTEL en van zijn kunsttalent verhoogen zal.

Nu wordt door den Zoon opgegeven en beschreven de reeks van door zijnen Vader voor particulieren, voor verzamelaars, voor koninklijke kabinetten en Musea geschilderde en zoo vaak tentoongestelde kunstwerken; terwijl het oordeel over derzelver kunstwaarde, zoo als die in binnen- en buitenlandsche geschriften en in bijzondere brieven wordt aangetroffen, hierbij gevoegd is; welk een en ander den vereerder der kunst met een aangenaam gevoel vervult, daar hij den vreemdeling, zoo noode geneigd, in kunst, in taal- en letterkunde, de verdiensten van den *Nederlander* te erkennen, hier gedrongen ziet, om, voor het oog der geheele kunstwereld, eenen man te huldigen, wiens kunst hem tot den eersten Zeeschilder, van *Europa* misschien, verhief.

Zoowel om in dit Tijdschrift die getuigenissen van SCHOTEL's roem te bewaren, als om de achting voor hem en zijn talent te verlevendigen, dienen de volgende. Zij zetten niet minder eene hooge waarde bij aan de Levensschets.

Voor Lord PEEL eene schilderij geschilderd hebbende, schreef deze aan den Heer JOHN SMITH te *Londen*: »*Vous aurez la bonté de faire savoir à Monsieur* SCHOTEL, *que son tableau m'a fait le plus grand plaisir, et que je le placerai dans mon gallerie à coté des tableaux de* VAN DE VELDE, *auxquels je le trouve en nul cas inférieur.*" Het *Kunstblatt* (N°. 15, 19 Febr. 1827) liet zich over

eenige door SCHOTEL vervaardigde schilderijen dus uit: »*In Seestücken ist Hr.* SCHOTEL *von Dordrecht vielleicht der erste der jetzt lebenden Künstler von Europa, wenigstens wen man unsere* W. VAN DE VELDE *und* BAKHUYZEN *für unübertroffen in diesem Fache hält. Er nähert sich diesen beyden, und hat dann noch etwas eigenthümliches. Seine Lüfte sind voll Bewegung, sein Wasser ist klar und durchscheinend,*" enz. en verder: »*Seine Stürme sind eben so vortreflich als eine* (l. *seine*) *stillen Gewässer: in der ersten ist er* BAKHUYZEN, *in der zweyten* VAN DE VELDE;" terwijl, ofschoon de kunst van SCHOTEL in *Frankrijk* niet dien bijval vond, welke haar in *Engeland* mogt te beurt vallen, de *Revue universelle, 4e année, Tom. II. Livrais. VI. pag.* 192 het volgende van zijne kunstvoortbrengselen zegt: »SCHOTEL *compose grandement, ou plutôt il se contente de faire poser la nature devant lui. —* SCHOTEL *connaît la mer, et il ne s'affuble pas de ces incidens impossibles, dont beaucoup de peintres de marines l'enrichissent. Les mouvements de ses navires sont surtout bien en harmonie avec les eaux, qui les soutiennent,*" enz. Voorzeker, bij zulke lofspraken herinnert men zich uit de geschiedenis der kunst de tijden, toen Koningen en Vorsten de werkplaatsen der Schilders bezochten; en staan wij dan verbaasd over de eere, die een LEONARD DA VINCI, RAFAËL, TITIAAN en anderen te beurt viel, de Nederlandsche Schilder mag ook niet minder in onzen tijd in dien lof en die eere deelen, en wij gevoelen ons trotsch, eenen SCHOTEL te hebben mogen bezitten, wiens atelier zoowel door den hofstoet eener koninklijke Vorstin als door andere aanzienlijken en grooten is bezocht geworden; terwijl de belangstelling van Keizers en Koningen in zijn werk, de vereeringen, die zij hem aanboden, de onderscheidingen, waarmede zij hem begiftigden, het bewijs opleveren, hoezeer zijn schildertalent de wereld door bekend en beroemd was.

Ref. heeft de Levensschets van den Zeeschilder SCHOTEL, waarin van zijne kunstwerken tevens zulk een uitvoerig verslag gegeven wordt, met genoegen gelezen. Hij be-

dankt den verdienstelijken Zoon des beroemden Vaders, dat hij zelf de pen heeft opgenomen, om aan het verlangen van kundige mannen en dat zijner betrekkingen te dezen gehoor te geven. Door de belangelooze hulpvaardigheid van kunstvrienden ondersteund, en voorgelicht door des Schrijvers Broeder, den Zeeschilder P. J. SCHOTEL, kon het werk wel in geene betere handen gesteld zijn; en de geleerde Levensbeschrijver heeft een en ander in een' zeer onderhoudenden en levendigen stijl beschreven, die van zijnen smaak en zijne belezenheid nieuwe proeven oplevert. Hij heeft zijn werk gekruid, met aanhalingen uit vroegere en latere Schrijvers in hetzelve op te nemen, waardoor hij eene aangename kleur aan zijne schets gegeven heeft.

Van al de door SCHOTEL geschilderde tafereelen, 214 in getal, wordt in den tekst melding gemaakt; het getal teekeningen, sedert 1807 of 1808 vervaardigd, bedraagt 274; en van die, welke door hem in de laatste jaren verkocht zijn, vindt men zoo wel vermelding, als van de soodanige, welke op eenige Catalogen voorkomen.

Ref. meent, dat overal, waar de naam DURING voorkomt, deze DUURING JR. zijn moet. Bl. 96 staat MULDERS, moet zijn MILDERS; verder SCHENKEL voor SCHINKEL. Overigens zijn sommige misstellingen in namen enz. door den Schrijver zelven in de Bijvoegsels en Verbeteringen aangewezen. De correctie kon wel naauwkeuriger zijn.

De vereerders en hoogschatters van SCHOTEL schaffen zich dit schriftelijke gedenkteeken van 's mans roem aan! Het prijkt met een vrij wel gelijkend portret en *fac simile*. Het geheel is eene waardige bijdrage voor de kunst, en tevens, van de zijde des Levensbeschrijvers, een edel en loffelijk bewijs, wat »*het hertegevoel heeft ten papiere gebragt.*"

De kunst bloeije! De verliezen, die zij in eenen SCHOTEL, NUYEN, VAN OS en anderen leed, worden waardiglijk hersteld; en *waarheid* en *oorspronkelijkheid* blijven steeds het kenmerk der Nederlandsche Schilderschool!

Chronologische Tabel der Algemeene Geschiedenis, vervaardigd door den Schrijver der Geographisch-Historisch Statistieke Tabel van Nederland. Te Groningen, bij P. van Zweeden. 1839 *en* 1840. *Drie vellen.* ƒ 1 - 25.

Deze Tijdtafel der Algemeene Geschiedenis bestaat uit drie bladen; volgens de hoofdafdeelingen waarin men deze gewoonlijk splitst: in *A.* Oude Geschiedenis, of: van de Schepping der Wereld tot den ondergang van het Westersch Romeinsche Keizerrijk; *B.* Middel-Geschiedenis, of: van den val van het Westersch Romeinsche Keizerrijk tot aan de ontdekking der Nieuwe Wereld, en *C.* Nieuwe Geschiedenis, of: van de ontdekking van *Amerika* tot op den tegenwoordigen tijd.

Wij vinden deze verdeeling gepaster dan de oude, waarin men de hoofdafscheiding der Algemeene Geschiedenis bij de geboorte van CHRISTUS bepaalde, en dus slechts twee hoofdafdeelingen verkreeg. Wat de tijdrekening aangaat, die is in eeuwen en jaren *vóór* en na de geboorte van den Zaligmaker, hetgeen ons voorkomt beter te zijn dan die, tellende van de Schepping der Wereld tot vóór deze laatste groote gebeurtenis. De verdeeling is in doorgaande regte kolommen, en niet die met rivieren, die soms in elkander vloeijen, zoo als de Fransche *Cours des temps*, of met kolommen, die zulks eveneens doen, zoo als bij het *Tableau Synchronologique* van SOMERHAUSEN te *Brussel;* wij vinden echter deze beide laatste verdeelingen aanschouwelijker, en geschikter, om den aanwas, de vermindering en den ondergang der onderscheidene Rijken en Staten aan te duiden. De oude Geschiedenis is in drie hoofdafdeelingen, *Europa*, *Azië* en *Afrika*, en in acht onderafdeelingen verdeeld, bestaande uit *Grieken*, *Romeinen*, *Israëliten*, *Assyriërs*, *Perzen*, *Egyptenaren*, *Karthagers*, en beroemde mannen, ontdekkingen, uitvindingen enz. Die van de Middel-Geschiedenis bevat tien kolommen; het *Byzantijnsche Rijk*, *Spanje* en *Portugal*, *Italië*, *Frankrijk*, *Duitschland*, *Grootbrittanje*, de *Nederlanden*, *Azië*, *Afrika*, en beroemde mannen ens. Die van de Nieuwe Geschiedenis heeft elf kolommen; *Frankrijk*, *Duitschland*, *Italië*, *Spanje* en *Portugal*, *Grootbrittanje*, *Rusland*, *Denemarken*, *Zweden* en *Noorwegen*, *Nederland*, *Turkije*, *Azië*, *Afrika* en *Amerika*, beroemde mannen enz.

Deze Tijdtafel is vooral uitvoerig, wat de Geschiedenis van ons Vaderland betreft, en bevat in een kort bestek vele daadzaken. De voorstelling der gebeurtenissen en derzelver tijdrekenkundige orde in de Oude Geschiedenis is de gewone. De rubriek van beroemde mannen, ontdekkingen en uitvindingen, is vrij volledig. Wij hebben over het algemeen weinig misstellingen en drukfouten ontdekt, onder de laatste waarvan wij meenen te moeten stellen, dat MINOS, in plaats van MENES, als stichter van het Egyptische Rijk genoemd wordt. Onze onkunde hierin erkennende, vragen wij wat *Bustrophedon*-schrift is? In de 19de eeuw zouden wij de lijst van beroemde mannen wel wat talrijker hebben gewenscht, en op het einde van de Geschiedenis van *Nederland* vonden wij eene zonderlinge uitdrukking: »de Prins van *Oranje*, die *in* den naam van WILLEM II den troon beklimt;" dit moet zeker zijn *onder* den naam ens. Voor het overige vinden wij hier alle eigennamen, anders gewoonlijk met *ph*, met eene *f* gespeld, hetgeen in onze taal iets vreemds en ongewoons is. De uitvoering is net, en de letter, hoewel klein, duidelijk; zij doen den Uitgever eer aan, wien wij een ruim debiet van deze Tabel toewenschen, als zijnde zij zeer geschikt voor de Scholen en voor alle jeugdige beoefenaars der Geschiedenis.

Mnemotechnie, of Proeve eener Geheugenisleer. Door A. TEN BRUMMELER, WZ., *Onderwijzer der Wiskunde. Te 's Gravenhage, bij* J. P. Beekman, Hz. 1841. *In gr.* 8vo. 127 *bl. f* 1 - 50.

Over het geheel verklaart Rec. openhartig, dat hij geen vriend van *Mnemotechnie* is. Hij zou dus schijnen kunnen een bevooroordeeld en minder bevoegd beoordeelaar van deze Proeve te zijn. Evenwel blijft hij, bij een herhaald onderzoek der zaak, twijfelen, of deze bijzondere kunstgrepen tot te gemoet koming van het geheugen niet velerlei nadeel hebben; vooreerst, doordien zij aanleiding geven kunnen tot lastige, voor den werkelijk wetenschappelijk kundigen belagchelijke, pralerij van weetnieten, *vulgi stupore facti nobiles;* ten andere, omdat bij de gebeurtenissen en zaken, die men zich in 't hoofd wil prenten, gedurig de phrasen voor de verbeelding terugkomen, die, dikwerf gedrongen

en flaauw van beteekenis, voor de wetenschappelijke en ernstige behandeling van zaken een charade of kinderspel in de plaats stellen. Niet dat hij geheugenwerk klein zou achten; men herhaalt het helaas! dikwerf nog, hoezeer het onzin is, dat goed geheugen in eene omgekeerde rede staat tot vernuft en oordeel. Neen, men noeme ons den waarlijk grooten man, in welk vak van menschelijke kennis ook, die een onvast en ontrouw geheugen bezat! Maar er is eene *mnemotechnie*, die uit den aard der zaken zelve is afgeleid, die op het verband der begrippen berust, en die elk zichzelve eigen kan maken, al kan hij dezelve ook niet aan anderen mededeelen; zij is toch ook alleen voor eigen gebruik, een waar levensgeheim, dat met alle onze individuéle begrippen, gevoelens en kundigheden ineengevlochten is, en door den bezitter zelve nog meer *gebruikt* dan wel *begrepen* wordt. Wil men echter hetgeen men in boeken na kan slaan, waartoe jaargetallen en datums behooren, gelijk sommige getallen in de wiskundige wetenschappen (b. v. het getal π), ook zonder die boeken in zijn hoofd prenten, dan kan men die bijzondere hulpmiddelen bezigen; en wij moeten erkennen, dat de methode van onzen Schrijver ons te dien einde aanbevelenswaardig voorkomt, als in eenvondigheid ver uitmuntende boven die van DE MONTAY en AIMÉ PARIS. Wij gelooven daarom ook, dat er van deze methode eenige partij te trekken is, en bevelen het werkje der overweging van allen aan, die aan deze *Mnemotechnie* voor hunne studiën behoefte hebben. Voor 't overige moeten wij herhalen, dat deze behoefte beperkt is; dat, hetgeen men zich in duizend gevallen behoort te herinneren, een *à peu près* is, 't geen men bij grondige studie niet vergeten *kan*, daar het eene factum het andere helpt, en het verband der geschiedenis b. v. door grondig kennen van dezelve ons dadelijk *contemporaire* personen en zaken voor den geest brengt, die ons niet toestaan ons veel te vergissen. Wil men daarentegen hetgeen het natuurlijk geheugen niet vatten kan, hetgeen eigenlijk ook alleen geschikt is om *geschreven* en *gelezen* te worden, b. v. de hoeveelheid inwoners van verschillende groote steden, in zijn hoofd prenten; wil men weten, hoeveel kubiekmijlen de massa onzer aarde bedraagt, en dergelijke zaken meer, ik gun elk zijn genoegen, mits hij mij maar niet opdringe, dat deze

zaken van buiten te kennen met wetenschappelijke kennis iets gemeen hebbe.

J. VAN DER HOEVEN.

Geschiedenis der Watergeuzen. Door A. P. VAN GRONINGEN, *Predikant te Ridderkerk. Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1840. *In gr.* 8*vo. VI en* 487 *bl. f* 4-50.

Let men op het vele, hetwelk er over de Geschiedenis des Vaderlands in de laatste jaren geschreven is geworden, dan is het eenigzins bevreemdende, dat, sedert wijlen JONA WILLEM TE WATER, als Predikant te *Vlissingen*, in de jaren 1776—1796 de *Historie van het Verbond en het Smeekschrift der Nederlandsche Edelen* uitgaf, na haar tien jaren te voren te hebben aangekondigd, nog niemand op het denkbeeld is gekomen, om, op gelijke wijze, een monument voor de *Watergeuzen* op te rigten, die toch waarlijk beschouwd kunnen worden als de werktuigen, van welke de Voorzienigheid zich heeft bediend ter grondvesting van *Neêrlands* vrijheid en onafhankelijkheid. Houdt men daarentegen in het oog, dat tot het schrijven eener zoodanige bijzondere Geschiedenis, zal zij eenigzins goed zijn, eene uitgebreide boekerij, bij geduld tot naslaan en tijd tot aanteekenen, noodig is, dan zal dit bevreemdende grootendeels ophouden, maar dan zal men zich toch ook verheugen, dat de Heer VAN GRONINGEN, die getoond heeft deze vereischten in genoegzame mate te bezitten, zijne veeljarige nasporingen openlijk heeft willen mededeelen, en alzoo een Vervolg op de Historie van het Verbond der Edelen leveren. Omvat toch die Historie de jaren 1565—1567, de Geschiedenis der *Watergeuzen* geeft ons de jaren 1568—1572. Bovendien heeft VAN GRONINGEN ook in zijne wijze van behandeling het voorbeeld van TE WATER gevolgd. Na eene *Opdragt* aan de Heeren Mr. J. G. LA LAU en C. STEENHAUER, *V. D. M.*, wier vriendschap hem bij zijnen arbeid ondersteund had, en waarin tevens dank wordt betuigd voor hulpbetoon aan de H. H. en Mrs. P. A. BRUGMANS, S. DE WIND, H. W. TIJDEMAN en J. T. BODEL NYENHUIS, begint het werk zelf. Het is gesplitst in 2 Stukken (waarvan evenwel alleen het laatste een' afzonderlijken titel heeft, bl. 123

en 124 vervangende), beide in ruime mate van *Aanteekeningen* voorzien en opgesloten door *Naschriften*.

Het 1ste Stuk heeft ten opschrift: *Geschiedenis der Watergeuzen*. Het bestaat uit de 122 eerste bladzijden, en de aanteekeningen op hetzelve loopen van bl. 385—419. Vóór dat evenwel deze Geschiedenis een' aanvang neemt, heeft men eerst eene *Inleiding*, bl. 1—14, en dan nog eens *algemeene Aanmerkingen*, bl. 15—24, ten betooge, dat *Neêrlands* verlossing eigenlijk het werk was der Voorzienigheid.

De Geschiedenis heeft wederom aandeelen, of liever levert rustpunten, eerst bij de aanstelling van den Heer VAN LUMBRES als Admiraal, den 10 Aug. 1570, bl. 25—55; daarna bij het begin van 1571, bl. 55—70; vervolgens bij het einde van dat jaar, bl. 71—88, en eindelijk bij het innemen van *den Briel* 1 April 1572, bl. 89—105; terwijl de gevolgen dier verovering bl. 106—122 ontwikkeld worden.

Het 2de Stuk is getiteld: *bijzondere Levensbeschrijvingen der Watergeuzen*, en beslaat bl. 123—384; de aanteekeningen op hetzelve vindt men van bl. 429—487. Op de alphabetische lijst hunner namen, bl. 126—130, vindt men er 98 aangewezen, over welke vervolgens meer of minder uitvoerig gehandeld wordt.

De *Aanteekeningen* bevatten deels de aanwijzing der Schrijvers, uit welke de aangevoerde bijzonderheden zijn ontleend; deels eene meer uitvoerige ontwikkeling van sommige derzelven.

Het eerste *Naschrift*, bl. 420—428, behelst eene toetsing en proeve van oplossing der bedenkingen tegen het door HOOFT aangaande DE RIJK's bedrijven in *den Briel* en te *Vlissingen* gestelde, door Mr. P. A. BRUGMANS, Nos. 34—36, en eene beoordeeling der *Narigten* van G. VAN KNST-KONING, wegens de inneming van *den Briel*, aldaar in N°. 41. Het laatste, aan het slot des werks, betreft eene verzameling van eigenhandige brieven van WILLEM I en andere bekende krijgsbevelhebbers, welke ergens bestaat, maar door VAN GRONINGEN te vergeefs gezocht is. De bezitter voldoe aan 's mans beleefd verzoek, en deele hem mede, wat er betreffende de *Watergeuzen* belangrijks in gevonden wordt.

Rec. kan niet zeggen, dat deze manier van behandeling hem bijzonder bevallen heeft. Zij heeft toch dikwerf aanleiding gegeven tot herhalingen, het genot der lezing eenigzins verbitterd, of deed, ter voorkoming van deze, het

naauw te zamenhangende scheiden, ten einde en voor de Geschiedenis, en voor de Levensbeschrijvingen, en voor de Aanteekeningen toch iets bijzonders te hebben. Bij zulk splitsen is daarenboven een *Register* onmisbaar, gelijk ook TE WATER aan het slot van zijne *Historie* gegeven heeft. Hierin evenwel heeft VAN GRONINGEN den Hoogleeraar niet nagevolgd, waardoor zijn arbeid in bruikbaarheid dan ook niet heeft gewonnen. Vermoedelijk heeft hij wel het plan, om, almede in navolging van TE WATER, naderhand nog een stukje met *Bijvoegselen en Verbeteringen* uit te geven. Rec. hoopt, dat hij alsdan een goed Register ook niet langer zal achterhouden.

Ten einde tot die Bijvoegselen op regt ten minste iets te leveren, en tevens den geëerden Schrijver een bewijs te geven van de naauwkeurigheid, waarmede hij zijnen over het geheel zoo lofwaardigen arbeid heeft nagegaan, laat Rec. hier, uitvoeriger dan men veelal gewoon is, het een en ander volgen van de aanmerkingen, welke hij onder het lezen maakte, en die hij thans den Heere VAN GRONINGEN ter toetsing aanbiedt.

Wij beginnen met eenige personen, die onze aandacht trokken, zonder evenwel alles te willen aanstippen, waarbij wij een teeken gezet hebben.

PETER VAN BERCHEM wordt bl. 142 slechts in het algemeen aangeduid, en van hem gezegd: »Voor het overige blijft BERCHEM ons een onbekend persoon." — Hij was de zoon van JACOB en ANNA VAN RUYVEN, gehuwd met ELISABET REBEN, dochter van PIETER, Secretaris van *Tholen*, die in 1555, als Lid der Staten, PHILIPPUS II den eed hielp afnemen. Zijne dochter MARIA huwde in 1609 met Ridder ADRIAAN VAN MANNAKER, destijds Bailjuw van *Middelburg*, naderhand een der Regters van OLDENBARNEVELD. Zijn zoon JACOB was Hofmeester bij Prins MAURITS.

WILLEM VAN BLOIS. — Bl. 152 wordt van hem gezegd, dat het *niet zeker* is, of hij in *den Briel* was geboren, dan of hij er slechts in zijne jeugd woonde, en reeds bl. 154 wordt die stad *de Stad zijner geboorte* genoemd! Hetgeen VAN GRONINGEN overigens ten opzigte van dezen miskenden brave heeft geboekt, heeft ook onze goedkeuring inzonderheid weggedragen. Maar waarom den naam verzwegen van den *toenmaligen* Middelburgschen Bailjuw, DAVID SOMER, sedert 1574 Schepen of Raad van die stad, en nog slechts

sedert korten tijd als Bailjuw werkzaam? — De slechten behooren zoo wel gekenmerkt te worden als de goeden, ten minste zoo lang er magthebbenden zijn, die van de hun opgedragene magt zoo schandelijk misbruik maken als genoemde Middelburgsche Bailjuw. — WILLEM VAN BLOIS was »een »Hollandsch Edelman van den echten stempel."

GELEIN BOUWENSZ, bl. 176. — Bl. 427 vraagt VAN GRONINGEN, of hij ook dezelfde kan wezen met GUILLAUME BOUVAN van *Middelburg*, die in de, door VAN ENST KONING (*Letterb.* 1840. N°. 41) medegedeelde, confessiën voorkomt, als uitgerust hebbende het oorlogschip *de Fortune* ten dienste van den Prinse van *Oranje*. Rec. twijfelt hier bijna niet aan, en hij vermoedt daarenboven, dat deze GELEIN dezelfde is met GELEIN JOLYT, koopman te *Middelburg*, betrokken in den aanslag van HARCK in 1567, beschuldigd van met een pistool in de hand zelfs den Bailjuw gedwongen te hebben om te roepen: *lang leven de Geusen!* dien ten gevolge den 20 Dec. 1569 gebannen, doch na den overgang van *Middelburg* wederom derwaarts teruggekeerd, en te dier stede in 1575 Schepen, in 1579 Burgemeester geworden.

GUILLAUME DE GRAVE, bl. 241. — De Schrijver der *Gentsche Geschiedenissen*, hem noemende, zegt, D. I, bl. 188: »Misschien was hij den zoon ofte den broeder van Mr. »LIEVEN DE GRAVE, die omtrent dezen tijd zomtijds Schepen »geweest is." — Kan hij dus ook dezelfde zijn met WILLEM LIEVENSZ, bl. 258?

ANTONIS VAN RIJNEN, bl. 303, wordt een *Overijsselaar* genoemd. Gemelde *Gentsche Geschiedenissen*, D. I, bl. 205, zijn treurig uiteinde vermeldende, zeggen, dat hij zoowel als BLOMHAERT van *Oudenaarden* was, hetgeen te waarschijnlijker is, vermits de verder daár genoemden allen *Vlamingen* waren. Zijn naam is daar ANTONE VAN DEN RHYNE.

JAQUES SCHOONEWAL, bl. 304, wordt verklaard van *Gent* afkomstig te zijn geweest. »Misschien was zijn geslachtsnaam CARON," voegt VAN GRONINGEN er bij; dit is echter in het geheel niet meer twijfelachtig. Hij was de vader van den gezant NOËL DE CARON, die reeds in 1579 en 1580 Burgemeester was van het *Brugsche Vrije*; eené betrekking, in welke de CARONS VAN SCHOONEWAL desgelijks voorkomen in 1533, 1540, 1544, 1548, 1553 en 1556. — De Heerlijkheid of het Huis *Schoonewal* lag in de nabijheid der *Groede* in het zoogenoemde Land van *Cadsand*. Hij was dus ook

geen *Gentenaar*, maar veeleer een *Sluisenaar*. — De verrassing van *Oudenaarden* door JAQUES BLOMMAERT in Sept. 1572 had vooral plaats ten zijnen behoeve. Hij schijnt bij de *Geuzen* geliefd te zijn geweest.

Van meer belang evenwel, dan dergelijke aanmerkingen ten opzigte van enkele personen, zijn die, welke tegen de voorstelling van enkele hoofdpartijen gemaakt kunnen worden. Een Hooggeleerd beoordeelaar b. v. heeft wel verklaard, dat de Heer VAN GRONINGEN in zijn eerste *Naschrift* de bedenkingen van Mr. P. A. BRUGMANS op eene, naar zijn oordeel, voldoende wijze heeft opgelost; steller dezes blijft nogtans zwarigheden vinden, welke hij den Heere VAN GRONINGEN gaarne wil mededeelen.

VAN GRONINGEN neemt aan, dat JACOB SIMONSZ. DE RIJK den 1 April 1572 in *den Briel* en den 9den daaraanvolgende reeds weer uit *Engeland* teruggekeerd en te *Vlissingen* was, welk laatste door Mr. BRUGMANS was bewerd niet mogelijk te zijn. Hij zegt bl. 422: »Zoo stel ik mij de zaak voor: DE »RIJK gaat den 2 April naar *Engeland* onder zeil, brengt »daar, met behulp van BLOY en BERNARD, 500 man bijeen, »komt, in plaats van in *den Briel*, op verzoek der vlugte»lingen, 9 April, te *Vlissingen* aan, en ontmoet daar PA»CHECO, die van den opstand der *Vlissingers* nog niet wist, »gelijk uit geheel zijne handelwijze blijkt."

Bij deze voorstelling staat op den voorgrond: DE RIJK ging naar *Engeland*, om hulpbenden te halen. Doch, volgens VAN GRONINGEN zelven, kon hij met dit doel nog den 2den niet afreizen. — De *Geuzen* waren de *Maas* ingeloopen met eenen hevigen N.W. wind, die het weer uitzeilen tegenstond, bl. 95.; den 1 April, 's avonds tusschen 8 en 9 ure trokken de *Watergeuzen* zegepralend *den Briel* binnen, bl. 98. De nacht werd in ruste doorgebragt, bl. 99. Den 2 April plunderde men de kloosters enz. en laadde de schepen, met geen ander voornemen dan om zoo spoedig mogelijk te vertrekken. LUMEY gaf bevel tot de inscheping (dus niet om hulp te halen) bl. 101; maar hooger magt hield de *Watergeuzen* daar: *de wind* verbood hun den aftogt, (en dus ook wel aan DE RIJK de reize naar *Engeland*) bl. 102. Nu besloot men de stad te houden, en eerst na dit besluit kwam het aanwerven van hulpbenden te pas. DE RIJK kan derhalve niet wel vroeger dan den 3den de *Maas* zijn uitgevaren. VAN GRONINGEN zegt wel, bl. 424: »de reis was noodig en wel

»spoedig. Of had men ALVA's vloot niet voór *den Briel* te »wachten, en werd dan het uitzeilen niet onmogelijk?" doch dit beteekent in dit geval zeer weinig. De wind verhinderde het uitzeilen op den 2den, en dus moest men wel wachten. Wij willen dus stellen, dat DE RIJK den 3den vertrok en eene zeer voorspoedige reize maakte. Wat had hij in *Engeland* te doen? HOOFT zegt: »twee vereverde schepen te gelde te »maaken; 't welk met gevaar vermengt en op geen bot te »bestellen was." Doch de uitgewekene *Middelburger* kooplieden MARCUS en SALVADOR DELLA PALMA boden hem de hand en verschaften hem zesduizend gulden. Voor deze som werden wapenen en krijgsbehoeften aangekocht. Spoedig was ook een vendel van 500 koppen aangeworven. Dit evenwel kon zoo stil niet toegaan, of het gerucht verspreidde zich door het eiland; het kwam ter ooren der Koningin, en deze deed DE RIJK voor zich ontbieden. De Hopman waagde het onder hare oogen te komen, en het onderhoud liep af met de verklaring van hare zijde, dat hij wel zou doen met zich »naar huis te begeven." Nu reisde hij af met drie schepen. — Maar is het nu waarschijnlijk, dat hij, na dit alles, en na het opontbond op zee ten gevolge van de ontmoeting der *Vlissingsche* vaartuigen, den 9den reeds te dier stede was? — Rec. betwijfelt het ten sterkste.

Is het uit dien hoofde reeds onwaarschijnlijk, dat DE RIJK zich bij PACHECO's komst *op* den 9den reeds te *Vlissingen* bevond, die onwaarschijnlijkheid wordt nog verhoogd door de besluiten, welke te dier stede *na* den 9den nog genomen werden. VAN GRONINGEN meent, bl. 422, doch ten onregte, dat de opstand aldaar reeds den 3den was aangevangen. Hij begon den 6den, maar was in stilte voorbereid. Neemt men dit niet aan, dan blijft er veel raadselachtigs. Al zeer spoedig toch daagde er hulp op. Men had bij voorraad te *Antwerpen* in het geheim krijgsknechten (*Walen*) aangeworven, en JAQUES BLONDART bragt deze ten getale van 200 binnen. Die hulp was evenwel te gering, en na de gevangenneming van PACHECO begon men dit vooral in te zien. Men beraadslaagde dus over hetgeen er te doen stond, en den 11 April reisden de benoemde afgevaardigden in verschillende rigtingen af. VAN KUIK naar *den Briel*, om van LUMEY bijstand te vragen; een der nieuwbenoemde Kapiteinen naar *Engeland*; een derde naar Graaf LODEWIJK *van Nassau* te *Rochelle*. Maar »met LUMEY was geen schertsen,"

zegt HOOFT; en zou men nu hem nog om meer volk hebben durven vragen, wanneer men hem op zoodanige wijze reeds 500 strijders ontfutseld had? Zou men, na reeds 700 man ontvangen te hebben, nog niet genoeg hebben gehad voor het oogenblik? De vendels van BERNARD en ELOY kunnen dus nog den 11 April niet te *Vlissingen* zijn geweest, en het denkbeeld dringt zich dan op, dat DE RIJK en deze zijne medgezellen door den uit *Vlissingen* afgezonden' JACOB DE ZWIJGER op zee ontmoet en overgehaald zullen zijn, om den steven naar *Vlissingen* te wenden, waar zij aldan niet zeer lang vóór TRESLONG kunnen zijn aangekomen. HOOFT zelf verbindt het komen van den laatsten met drie schepen en stijf tweehonderd mannen onder *Vlissingsche* Hoplieden VLIEGH en VINK als 't ware onmiddellijk aan het komen der drie schepen onder DE RIJK met vijfhonderd mannen onder BERNARD en ELOY. — »Maar (zal men zeggen) HOOFT verhaalt »ook, dat PACIECO aan DE RIJK zijn' zegelring gaf, met de »woorden: Heer, ik ben *uw* gevangen." — Ik zal geene poging doen om dit weg te cijferen, en alleenlijk zeggen, dat, mijns inziens, de berigten te dezen wel te vereffenen zijn, indien men slechts let op het door BOXHORN geboekte.

PACIECO kwam volgens BOR in de h. dagen van Paschen, volgens VAN METEREN op den 3den Paaschdag, en dus in 1572 op den 9 April voor den wal te *Vlissingen*, zonder nog van het gebeurde te weten, en werd door den Kapitein van een klein, voor de stad op de wacht liggend oorlogschip, tegen wil en dank, binnengebragt. De gemeente riep: »Sla dood!" doch door tusschenkomst van meer bezadigden werd hij in een burgerhuis bij de oude brug gebragt en *aldaar voorecrst* wèl bewaard. Eerst *later* werd hem eene plaats in den gevangentoren ingeruimd. Terwijl hij nog in hechtenis zat, en dus in het burgerhuis, bezochten hem de burgers van *Deventer*, van welke BOXHORN spreekt, en niet vóór den 29sten eindigde hij zijn leven. TJERKAARTS, MENNING enz. waren den 27sten reeds aangekomen; TRESLONG was den 20sten aan land gestapt. Men stelle nu, dat DE RIJK een paar dagen vroeger was aangekomen, en dat de ontmoeting tusschen hem, »die goed Spaansch sprak," en den *Spaanschen* krijgsman plaats heeft gehad bij diens overplaatsing naar den gevangentoren en *zijne* komst te *Vlissingen*, zoo zullen op dit punt wel alle zwarigheden zijn weggenomen. HOOFT bindt zich niet streng aan de volgorde der gebeurtenissen,

want hij vermeldt VAN KUIK's aankomst in *den Briel* op den 13den vóór dat hij van DE RIJK's vertrek op den 3den spreekt, en duidt den tijd van het laatste alleenlijk aan met de woorden, »binnen wijle."

VAN GRONINGEN laat intusschen niet alleen DE RIJK, maar ook VAN KUIK verbazend snel reizen. Bl. 107 zegt hij, dat deze »misschien met de *Watergeuzen* was te lande gekomen, »en reeds vóór den 6 April te *Vlissingen* was met de blijde »mare der verlossing." Bl. 423 verklaart hij daarentegen, dat VAN KUIK »waarschijnlijk in het land rondzwierf en niet »geheel onkundig van de plannen der *watergeuzen* in *den* »*Briel* of den omtrek was, hoort of ziet dat de stad was in»genomen, en terstond naar *Vlissingen* snelt, om de inwo»ners aldaar aan te moedigen tot de afwerping van het »*Spaansche juk*." — Was VAN KUIK in *den Briel*, en kende hij de plannen der *watergeuzen*, dan wist hij den 2den, dat zij plan hadden om weer scheep te gaan, hetgeen hem niet kon aanmoedigen om de *Vlissingers* te gaan opwekken. Eerst den 3den kon hiervoor grond zijn. Reisde hij evenwel eerst op *dien* dag af, dan kan hij alwederom te *Vlissingen* niet gedaan hebben hetgeen op zijnen naam verhaald wordt. De fouriers of kwartiermakers der naar *Vlissingen* verplaatste *Spaansche* benden waren op Paaschavond, of den 5 April, in de stad gekomen, en volgens BOR was VAN KUIK er reeds *eenige dagen te voren*. HOOFT zegt *onlangs te voren*, maar stelt de komst dier voorloopers reeds op den 3den. VAN KUIK kan derhalve niet wel de overbrenger zijn geweest van de *Brielsche tijding*, ofschoon hij van het gebeurde aldaar op den 5 en 6den wel reeds kennis zal hebben gedragen. Nogtans, ook zonder het gebeurde in *den Briel*, zou *Vlissingen* wel het juk hebben afgeworpen. Er moest aldaar iets groots gewaagd worden, want het oogenblik was beslissende. Veel was er voorbereid maar tevens ook het gevaar dreigend geworden. Kon men ditmaal het doel niet bereiken, dan moest men *Vlissingen*, de sleutel der *Nederlanden* volgens KAREL V, in de handen der *Spanjaarden* laten. Wij willen hierbij evenwel niet langer stilstaan, vermits het eigenlijk niet tot de Geschiedenis der *watergeuzen* behoort. Wij zullen tevens, daar onze aankondiging reeds vrij breed is uitgevallen, onze verdere aanmerkingen, die toch ook van zoo groot gewigt niet zijn, terughouden, en eindigen met den eer-

waardigen VAN GRONINGEN voor het geleverde onzen dank te betuigen, en hem tijd, lust en kracht toe te wenschen, om ons op meer soortgelijke werken te onthalen.

Lager Onderwijs in Engeland en ons Vaderland, door PETRUS DE RAADT. *Te 's Gravenhage, bij* J. P. Beekman, Hz. 1840. *In gr. 8vo.* 393 *Bl. f* 3 - 80.

Dit werk is de vrucht van eene reis, die de in het vak der Opvoedkunde welbekende en ervaren Heer DE RAADT naar *London* gedaan heeft, met oogmerk, om zich met den tegenwoordigen toestand van het *Engelsche* Schoolwezen, en met de daaromtrent meer en meer toenemende denkbeelden en pogingen tot hervorming van nabij bekend, en daarbij eene nuttige vergelijking met den staat van het lager Onderwijs in ons Vaderland te maken. Hij deelt dus hier het resultaat van zijne onderzoekingen en ontmoetingen mede, die in vele opzigten belangrijk zijn, en door degenen, die op het Schoolwezen betrekking en invloed hebben, ja ook voor anderen, die gaarne kennis nemen van den voortgang der verlichting en beschaving van de menschheid, gewis met belangstelling zullen gelezen worden. Hij toont even min vooringenomen te zijn tegen het goede, dat hij elders vindt, als blind voor de gebreken, van hetgene, dat bij ons plaats heeft; maar hij toont ook even zeer de groote voorregten te erkennen, waarover wij ons in de zaak van het Schoolwezen nevens of boven andere Volken mogen verblijden, en die zelfs door bevoegde vreemdelingen erkend zijn: alles heeft hem (gelijk hij zijn *Voorberigt* eindigt) »in de overtuiging versterkt, »dat onze Wet op het lager Onderwijs de kiem in zich bevat »van veel voortreffelijks, en den *besten* grondslag, waarop »ons Schoolwezen gebouwd zou kunnen worden."

Onder de vier volgende hoofdrubrieken, die, in den voorgeplaatste *Inhoud*, onder verscheidene onderrubrieken breeder aangeduid zijn, heeft de Schrijver zijne mededeelingen en opmerkingen gerangschikt: I. *Scholen; die beschouwd moeten worden als overblijfsels uit een vroeger tijdperk.* — II. *Stelsel van wederkeerig onderwijs*, waarvan hij de resultaten onderzoekt in de scholen en verslagen der beide Genootschappen *the National* en *the British and foreign*

Schoolsociety, die hierin werkzaam zijn. — Belangrijk is onder anderen aan het slot van dit artikel (bl. 238—248) de uitweiding des Schrijvers over het gemis van godsdienstig onderwijs, dat aan onze scholen door sommigen te last gelegd wordt, die dit door afzonderlijke scholen voor ieder Kerkgenootschap willen vergoed hebben, waarvan hij het ongegronde, onuitvoerlijke en in de gevolgen schadelijke aanwijst. Meer wel gemeend intusschen, dan wel bedacht en uitvoerlijk, komt ons zijn voorslag voor, om in elke Protestantsche Gemeente, van wege het Kerkgenootschap, dagelijks ten minste een uur, klassikaal godsdienstig onderwijs te doen geven. Om nu van geene andere zwarigheden, die zich daartegen verheffen, te spreken; van waar, tot zulk eene daartoe opzettelijk ingestelde schoolinrigting, tijd, plaats, geld en personen te vinden? wie (om slechts bij het laatste te blijven) wie zullen daarmede belast worden? van vele Schoolonderwijzers is het, wegens gebrek of aan bekwaamheid of aan tijd, of wegens verschil van Kerkgenootschap, niet te vergen: voor vele Predikanten zou het ook al in meer dan één opzigt een aanmerkelijk bezwaar zijn, dagelijks eenigen tijd aan een zeker schoolonderwijs te moeten toewijden: en de Candidaten van de H. Dienst, die de Schrijver zoo wel als de twee vorige noemt, hoe zouden deze, ofschoon thans zeer groot in aantal, hiertoe niet alleen op den duur, maar zelfs nu genoegzaam kunnen gevonden, op welken voet, zonder belemmering van hunne pogingen tot het verkrijgen van eene vaste standplaats als Predikant, hiertoe voor vast aangesteld, van waar eindelijk bezoldigd worden? Ofschoon hulde doende aan de goede bedoeling des Schrijvers, rekenen wij dezen geheelen voorslag onder die Utopiaansche denkbeelden, welke niet ligt zullen, en ook, wanneer het godsdienstig onderwijs door de Protestantsche Leeraars maar goed ingerigt en wel behartigd wordt, niet behoeven verwezenlijkt, noch door het geven van hetzelve op de gewone scholen vervangen te worden. — III. *Nieuwste leerwijze*, waarbij vooral verslag gedaan wordt van de pogingen des *Engelschen* Gouvernements tot het verkrijgen van middellijken en onmiddellijken invloed, om een algemeen bestuur en toezigt over de scholen tot stand te brengen. — IV. *Tegenwoordige gang van zaken in ons Vaderland.* Behalve dat de Schrijver reeds te voren getoond heeft

zijne beschouwingen met een vergelijkend oog op ons Vaderland te hebben ingerigt, geeft hij hier bijzonder acht op de grondslagen van ons Schoolwezen, en wijst wel aan de eene zijde aan, in wat opzigt men daaraan, naar zijn inzien, ontrouw geworden is; maar toont ook, aan de andere zijde, door het voorbeeld van *België*, en uit de daaromtrent afgelegde getuigenissen van den *Belgischen* Schrijver DUCPÉTIAUX, van den *Spaanschen* RAMON DE LA SAGRA, en van den *Hoogduitschen* THIERSCH, wat hieruit, ten opzigte der door sommigen onder ons verlangde zoogenoemde vrijheid van onderwijs, te leeren is, namelijk »dat zij" (met deze woorden besluit de Heer DE RAADT zijn geschrift en Referent zijn verslag) »onvermijdelijk ten gevolge heeft vernie»tiging van het lager Onderwijs en ontwrichting van alle »nationaal Schoolwezen; dat ook aldaar" (in *België*) »even »min, als in *Engeland*, verbetering mogelijk is, zonder »toenadering tot wettelijke verordeningen en Gouverne»ments-toevoorzigt" (l. toezigt); »en dat, gelijk de achter»uitgang van het lager Onderwijs in *België* in snelheid en »algemeene verspreiding toegenomen is, naar mate men het»zelve van de heilzame banden los maakte; die de gewij»zigde toepassing onzer Wet van 1806 om hetzelve geslin»gerd had, even zoo de vooruitgang van hetzelve wederom »gelijken tred zoude houden met de herleving onzer instel»lingen. Laat ons, op grond van dat alles, willen inzien »en erkennen, dat, daar »»*le système entier de l'instruction* »»*primaire en* Hollande *repose sur trois bases qui se tien*»»*nent intimement et donc l'influence est mutuelle, le bien*»»*être des maîtres, la surveillance active des inspecteurs, et* »»*le perfectionnement continuel des méthodes; si l'une de* »»*ces trois bases venait à être ébranlée, les autres s'en res*»»*sentiraient à l'instant, et tout ce bel édifice croulerait* »»*bientôt. Nous ne pouvons donc trop insister pour que le* »»*Gouvernement conserve les deux premières, qui ne dépen*»»*dent que de lui.*"" (*)

(*) »CUVIER *et* NOËL, *Rapport.*"

Letterkundige Naoogst van J. H. HALBERTSMA. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1840. *In kl.* 8vo. *XXIV en* 298 *bl. f* 3 - :

Zal de geleerde Schrijver het ons vergeven, dat wij de twaalf regels van den titel hebben overgeslagen, waarin hij eene menigte van zijne waardigheden opsomt en de maatschappijen, waarvan hij lid is? Hij had deze lijst, gelijk ook het woordeken *ens.* aanduidt, nog zeer wel kunnen vergrooten, en bij voorbeeld op de belangrijke betrekking van Correspondent der Maatschappij van Weldadigheid nog zeer goed die van Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te *Deventer* kunnen laten volgen, die toch wel niet minder belangrijk en eervol zal behoeven gerekend te worden. Misschien krijgen wij deze met de overgeschotene titels nog wel voor een volgend deeltje.

De inhoud van het boek zelf is eene hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis van onze oude taal en van het oud *Vriesch*. Na eene opdragt aan den Graaf CASTIGLIONI te *Milaan*, en een onuitgegeven stukje van FR. HEMSTERHUIS, handelen de eerste 95 bladzijden over den *Fergut*. Het zijn toelichtingen van afzonderlijke plaatsen uit dit dichtstuk, vooral in betrekking tot de uitgave daarvan door den Hoogleeraar VISSCHER te *Utrecht*. De Heer HALBERTSMA geeft telkens zijne gemotiveerde verklaring der plaatsen, en voegt er dan met een enkel woord, die van Prof. VISSCHER bij. Het komt Rec. voor, dat het in de meeste gevallen niet twijfelachtig kan zijn, wiens uitlegging de verkieslijkste is. Die van HALBERTSMA is doorgaans zoo gepast en zoo grondig bewezen, dat de lezer over de geheel afwijkende verklaringen van den *Utrechtschen* Hoogleeraar verbaasd staat. Op eene zeer enkele plaats is Rec. niet geheel overtuigd geworden. De verklaring b. v. van de regels:

Al hanthaerigh si op scoet,
Dede ane een hemde ende een sorcoet,

»geheel moedernaakt schoot zij op, deed een hemd aan en »een onderrok," voldoet hem niet geheel. *Hanthaerigh* verklaart HALBERTSMA: »moedernaakt, zooveel gekleed, als de handen door het hair zijn." Voor 't minst is deze verklaring niet ongezocht; zij wordt ook door HALBERTSMA niet met voorbeelden gestaafd. Bij de doorgaande gewoonte, om naakt naar bed te gaan, zou hier ook het gebruik van het woord *hanthaerigh* vrij overtollig zijn, vooral bij het volgende, dat zij een hemd en overrok aantrok. In den zin

voegt stellig de verklaring van VISSCHER beter, die het woord door *driftig* vertaalt. — Bl. 77 verklaart de Schrijver *spel*, strijd, gevecht, verkort uit *wijdspel*. Zeer duidelijk intusschen wordt de verklaring niet van de woorden:

Het ghinc Fergunt uten spele.

Het ging Fergut uit het gevecht. »Iemands lot is in den »strijd zoo lang hij zich in den strijd kan staande houden, »maar het loopt er hem buiten, als hij op het punt is van »buiten gevecht gesteld te worden." Men zou dan eerder verwachten, dat *hij*, dan dat *het hem uten spele ghinc*, gelijk wij nog *iemand buiten spel laten*. *Spel* kan hier toch niet in de gewone beteekenis voorkomen, zoodat de zin is: het ging hem niet vrolijk, het ging hem slecht? Ook op de beide andere plaatsen, bij HALBERTSMA aangehaald, zou dat niet kwalijk voegen. Van het hert, dat na lang jagen in een' waterpoel stort, wordt gezegd:

Het ghinc den hert al uten spelen,

en in een variant op HELIS STOKE leest men:

Vrankrike verloos te vele:
't Ghinc met hem uten spele.

Het tweede gedeelte van dit boek loopt over GIJSBERT JAPIX en bevat eene verklaring van een paar zijner stukken. Het behoeft geene verzekering, dat de Schrijver hier niet minder op zijn eigen grondgebied is, en dat men hier vele schrandere taalkundige opmerkingen vindt, die alle getuigen, hoe diep HALBERTSMA tot het eigenaardige der taal is doorgedrongen, maar ook, hoe rijk zijne kennis is in alles, wat tot de oudheid, tot de zeden en gewoonten des lands behoort. Voor uittreksels is natuurlijk het een en het ander niet vatbaar. Rec. hoopt, dat spoedig het beloofde tweede deeltje zal verschijnen, en dat de uitgever door een genoegzaam debiet tot meerdere dergelijke ondernemingen zal worden aangespoord. Iederen beminnaar van onze taal en oudheden bevelen wij dezen *Letterkundigen Naoogst* van ganscher harte aan.

Dichterlijke kleinigheden, tot opwekking van smaak, godsdienstig gevoel en vaderlandsliefde. Door JACOB THEODOOR BÜSER, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Dr., gepensioneerd Officier, en Griffier bij het Kantongeregt te Zwolle. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1839. *In kl.* 8*vo.* 143 *bl.* *f* 1-25.

Het is voor de poëtische waarde van eenen dichtbundel een kwaad teeken, wanneer de Rec. begint met te spreken over de goede bedoeling des Dichters. Dat duidt gewoonlijk aan, dat men eene pleister wil leggen op de wonde, aan de eigenliefde des vervaardigers toe te brengen. Rec. verkeert ook nu weder in dit geval, en kan niet anders, dan erkennen, dat de Heer BÜSER met zeer goede bedoelingen gedicht heeft. Hij moet er ook bijvoegen, dat de Dichter zekere gemakkelijkheid van versificatie heeft. Maar overigens dunkt Rec., dat dit bundeltje niet veel poëtische waarde heeft. Het is hem ook niet voorgekomen, dat de Dichter bijzonder geschikt is, om voor kinderen versjes te maken. Daarvoor moet de uitdrukking anders zijn, ook de geheele toon en trant. Men zie b. v. eens bl. 44: *Bij gelegenheid van 's Konings Verjaardag*, coupletten als deze:

's Is zinverbijstrend, wen zijn hand
Bij 't buldren der metalen monden
En door het bloed van duizend wonden
De vaan in 't puin van steden plant.

's Is zielbedwelmend, als zijn wil
En wet verbreekt en wet kan geven;
En op zijn wenken, dood en leven
Zich draait, als op een kopren spil.

Even min is het kinderlijk uitgedrukt, schoon het eenvoudig moet schijnen, bl. 34:

O, wat is die Moeder goed!
Hoe beminnelijk van zeden!
Hoe verstandig zijn haar reden,
Vol van ernst en tevens zoet!

Betere coupletten zijn er b. v. in *het Vogelnestje* en enkele anderen. Maar over het geheel is de toon hier niet getroffen, en schijnt de Maker met zichzelven oneens te zijn geweest, voor welke soort van lezers hij zijne stukjes bestemde. De uitvoering is eenvoudig en netjes.

Heidebloempjes. Door CATHARINA VASTRIK. *Te Rotterdam, bij* T. J. Wijnhoven Hendriksen. 1839. *In kl.* 8vo. *VIII en* 158 *bl. f* 1-:

Rec. is niet gaarne onbeleefd jegens eene Vrouw, en weet daarom niet, wat hij over dit bundeltje zeggen zal. Hij erkent den goeden geest, dien deze stukjes meestal ademen. Maar hij gelooft toch, dat men aan de maakster geene dienst heeft gedaan, door haar tot de uitgave te raden. Hare rijmen zullen zeker, in den huiselijken of vriendenkring gelezen, met genoegen worden gehoord, waar de feilen en zwakke plaatsen om de goede bedoeling ligt verschooning vinden, of naauwelijks worden opgemerkt. Maar het is iets anders, met diezelfde stukjes voor het publiek te treden. Dat vordert meer, en heeft niet veel aan *Heidebloempjes*, gelijk deze. De uitgever zegt, dat ze het karakter van nederige eenvoudigheid bezitten. Dat is in zekeren zin wel waar; maar ze zijn tevens te gebrekkig, dan dat wij er die eenvoudigheid in zouden zien, die het kenmerk is van het ware schoone. Vreemd is de plaatsing van het vers: *Aan mijnen ontrouwen Geliefde.* Men verschoone ons van het mededeelen van proeven, en de vervaardigster neme onzen welmeenenden raad aan, om zich liever te bepalen tot den kring van hare vrienden en bekenden, en zich niet weder aan de openlijke uitgave harer rijmpjes te wagen. — De uitvoering verdient geen hoogeren lof; zij is minder dan eenvoudig.

De Dagbladen. Rijm-Epistel van Neerlandus aan Probus. Te Utrecht, bij N. van der Monde. 1841. *In gr.* 8vo. *VI en* 10 *bl. f* :-20.

Marmier, in een zijner laatste stukken sprekende over

den invloed, dien de dagbladen op onze natie hebben, acht dien al zeer gering. Hij gewaagt van de kalmte en bedaardheid, waarmede ook de hevigste oppositiebladen worden gelezen, wier lektuur hem voorkwam op publieke plaatsen weinig of geen bijzonderen indruk te maken. Rec. gelooft ook, dat zij meer uit nieuwsgierigheid dan hartstogtelijke belangstelling worden gelezen, en dat daardoor het kwaad, dat zij zouden kunnen stichten, zoo wel als het goede, dat zij zouden kunnen uitwerken, aanmerkelijk verminderd wordt. Bij het beoordeelen van den toon dier bladen, althans van de besten hunner, moet men de omstandigheden des tijds ook wel in aanmerking nemen. Nadat jaren lang het bestuur als vergood was, heeft men zich bitter en schandelijk teleurgesteld gevonden, en geen wonder, dat nu de schaal naar de andere zijde overslaat, en bij de welverdiende gisping van tijd tot tijd onverdiende verguizing wordt gevoegd. Bij de meerderheid der natie heerscht en te veel onverschilligheid, en wordt ook te veel gezond verstand en bedaardheid gevonden, dan dat bij ons de invloed der dagbladschrijvers ligtelijk zoo gevaarlijk zou worden, als bij onze nabuuren. Een woord ter waarschuwing intusschen is niet te onpas. Maar, de geweldige *invective* van NEERLANDUS zal wel weinig doel treffen. Hij wil te veel, en zal daardoor niets uitwerken. De tijden schijnen voorbij, dat men zich enkel met de Haarlemmer-Courant wil vergenoegen, die zich alleen tot het geven van berigten bepaalt. De geest des tijds is veranderd, en dezen kan men wijzigen en leiden, maar niet met geweld dwingen. Als dichtstuk heeft de Rijmepistel bij veel goeds ook veel gebrekkigs. Aan versificatie vooral ontbreekt de gemakkelijkheid en losheid, die voor de satire vooral wordt gevorderd; en, schoon wij het goede doel der Schrijvers gaarne erkennen, wij gelooven niet, dat het oogmerk zal worden bereikt. Het zal met deze epistel gaan gelijk met de dagbladen, waartegen zij uitvaart — zij zal gelezen, weggelegd en vergeten worden.

De Mensch en de Misdaad. Belangrijke Oorkonden uit de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging, bijeenverzameld uit de Werken van FEUERBACH, BISCHOFF *en anderen, door* STERNBERGEN VAN GOOR. *Te Leeu-*

warden, bij G. T. N. Sutingar. 1840. *In gr. gvo.* 314 *bl. f* 2-80.

Oorkonden uit de geschiedenis van het lijfstraffelijk regt, op eene onderhoudende wijze verhaald, of soms wel door romaneske kleuren opgesierd, hebben in onzen tijd al dikwijls bij ons lezend publiek grooten bijval gevonden. Al wat van dien aard in onze taal overgezet is, en ook hetgeen bekwame oorspronkelijke Schrijvers geleverd hebben, werd steeds met gretigheid gelezen. Het kan dan niemand bevreemden, dat de Heer STEENBERGEN VAN GOOR, die steeds zoo onvermoeid bezig is, om door vertalingen den leeslust onzer landgenooten voedsel te verschaffen, op den inval kwam, om ook in dit *genre* zijn talent in het werk te stellen.

Voor den lezer, die boven alles op vermakelijke lektuur gesteld is, missen, wel is waar, de in dezen bundel opgenomene verhalen dat wegslepende, hetwelk romantische opsieringen te weeg brengen; maar, naar ons oordeel, wordt dit gemis rijkelijk vergoed door derzelver historische waarheid, die niet te betwijfelen schijnt. Van de zes verhalen, welke den inhoud van het werk uitmaken, zou het tweede, *De onbekende Moordenaar*, zonder groote schade kunnen weggelaten zijn, dewijl noch de aanleiding tot de gruweldaad, noch de dader zelf bekend zijn geworden. De overige stukken zijn geschikt tot het doen van menschkundige opmerkingen, tot het leeren kennen van de drijfveren der handelingen; zij stellen den lezer in staat, om den gang der misdaad, van haar eerste ontkiemen, tot op het oogenblik, waarin zij gepleegd werd, als 't ware van stap tot stap te volgen; derzelver lezing kan juiste zelfkennis en eene regtvaardige en billijke beoordeeling van anderen bevorderen, en alzoo grootelijks medewerken tot beoefening der als Motto op den titel geplaatste les van PAULUS: *Die meent te staan, zie toe, dat hij niet valle!*

Catharina Herman en de Watergeus. Twee Verhalen door J. KONIG, JZN. JR. *Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1840. *In gr.* 8*vo.* 248 *Bl. f* 2-50.

Deze Verhalen verplaatsen den Nederlandschen lezer in dat

tijdvak der geschiedenis van zijn vaderland, welks herinnering hem steeds dierbaar behoort te blijven, en welks beoefening tevens ten spoorslag kan verstrekken tot aankweeking van die voorouderlijke deugden, van welke het zoo vele navolgenswaardige voorbeelden oplevert. Moge ook al de gestrenge kunstregter in deze Verhalen eenige meerdere waarschijnlijkheid wenschen, dan hij daarin aantreft; de getrouwe schildering van de zeden, gewoonten, godsdienstige en staatkundige gevoelens van onze voorvaderen, gedurende den worstelstrijd tegen de vreemde overheersching, de aanprijzing van getrouwheid aan de Godsdienst en het vaderland, van eerlijkheid en kuische huwelijksliefde, doen des Schrijvers arbeid de aanbeveling verdienen aan ons lezend publiek. Door breedvoeriger verslag, en door eene opgave van den hoofdzakelijken inhoud dezer beide Verhalen, zouden wij, bij derzelver eenvoudigen gang, den lezer voor een gedeelte van het genoegen der lezing berooven, en besluiten dus onze aankondiging met den wensch, dat zij door onze landgenooten gunstig mogen ontvangen worden, waartoe wij niet twijfelen, of het onderhoudende van den stijl en verhaaltrant zal grootelijks medewerken.

Menschelijke Hartstogten, geschetst in historische en romantische Verhalen door W. H. BAVINK. *Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer 1841. *In gr.* 8*vo.* 320 *bl. f* 2-90.

Hoe gaarne wij ook oorspronkelijke Schrijvers aanmoedigen, behoort echter hun arbeid tot een bewijs te verstrekken, dat onze landaard in letterkundige voortbrengselen kan wedijveren met hetgeen van vreemden bodem hierwaarts wordt overgebragt. Indien dit het geval niet is, kan onze aanbeveling alléén uit eene kleingeestige vooringenomenheid met het inlandsche voortspruiten. Wij willen niet ontkennen, dat onder de zoogenaamde lektuur van smaak, die in onze taal overgezet wordt, veel is, hetwelk geene meerdere waarde heeft, dan dit oorspronkelijke werk. Nogtans, juist omdat de dagelijksche behoefte en leeshonger van dat publiek, hetwelk alles zonder onderscheid kan verdouwen, zoo gemakkelijk en goedkoop, dank zij den ijver der Vertalers, kan bevredigd en verzadigd worden, durven wij nie-

mand aanmoedigen, om zijnen tijd en vlijt, die daartoe in ons bedrijvig vaderland te kostbaar zijn, te verbeuzelen met het vervaardigen van zulk middelmatig werk als deze Verhalen zijn.

Vrouwenspiegel. Twee Verhalen, naar het Hoogduitsch, door H. VAN DER SPRONG. *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1840. *In gr.* 8*vo.* 264 *bl. f* 2-80.

Deze twee Verhalen, waarvan de Schrijver of Schrijvers niet worden genoemd, zijn daarom door den overzetter onder dezen gemeenschappelijken titel in het licht gezonden, omdat zij voor het schoone geslacht vooral leerzaam zijn tot waarschuwing tegen de verleiding, die zich aan haar onder den schijn van ware liefde opdringt. Ze zijn geen van beide uitstekend, maar ook geen van beide verwerpelijk, en mogen, nevens zoo vele anderen, het hunne doen tot bevrediging van den honger des romanlezenden publieks. Het tweede Verhaal ontleent nog al eenige levendigheid van de tijden van het Fransche schrikbewind, waaraan het zich vastknoopt. De druk is, de vrij hooge prijs in aanmerking genomen, niet meer dan redelijk.

Wat doen niet liefde en geld? Blijspel in vijf Bedrijven door J. L. DE HOOG. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1840. *In kl.* 8*vo.* 90 *bl. f* :-50.

Laffer en zouteloozer kost werd Rec. in lange niet opgedischt. Intrigue, versificatie, zamenspraak, 't is alles even ellendig. Geen greintje geest is hier te vinden, en Rec. zou ieder oogenblik verloren achten, dat hij langer zich met dit prulwerk bezig hield. Het vod is toch niet op den Stadsschouwburg aangenomen en gespeeld? (*) Dat zou een paskwil geweest zijn op den goeden smaak des publieks.

(*) Helaas ja! — *Red.*

Boekbes. N°. VIII. bl. 337, reg. 3. v. o. lees *f* 6-96.

BOEKBESCHOUWING.

Jezus in zijne verhevenheid, beminnelijkheid en hooge waarde voor menschen, voorgesteld door S. HOEKSTRA. *IIde Deel. Te Medemblik, bij* L. C. Vermande. *In gr.* 8*vo.* 197 *bl. f* 1-80.

In dit Tijdschrift voor 1839, N°. XIV, bl. 593—596, zijn de eerste twaalf Leerredenen, die de Heer HOEKSTRA onder den titel van *Voorstellingen* uitgegeven heeft, in hare goede hoedanigheden en gebreken, naar Rec.s inzien, gekenmerkt; en dit tweede twaalftal blijft daaraan zoo gelijk, dat het niet noodig zijn zal, thans hierover breed uit te weiden, maar wij den lezer tot gemelde beschouwing kunnen verwijzen. HOEKSTRA gaat hier voort, zijn eerbiedwaardig voorwerp, den Zaligmaker der wereld, in deszelfs hooge voortreffelijkheid voor te stellen, en ontleent nu de bewijzen hiervoor, in de negen eerste Redenen, uit de geschiedenis van deszelfs lijden, in de twee voorlaatste uit die der opstanding, en in de laatste uit deszelfs hemelsche heerlijkheid. De keus der daaruit genomene stoffen is doorgaans gepast, en die der oogpunten over 't geheel doelmatig.

De behandeling der onderwerpen is hier geheel in dezelfde manier als te voren. Onder de beste stukken rekent Rec. de 13de, 18de en 23ste Voorstelling. — In de 13de wordt, volgens JOAN. XVIII: 11b, *de bereidwilligheid van* JEZUS *tot zijn lijden* naar dit eenvoudig goede plan beschouwd, als de gesteldheid eens gemoeds, dat 1. ook het tegenwoordig wedervaren als werk van God, den Vader, beschouwt, 2. geheel instemt met Gods bedoelingen, 3. over het menschelijk gevoel zegeviert; en na deze drie punten volgt eene gepaste en stichtelijke toepassing. — In de 18de Voorstelling wordt *de zielskracht van* JEZUS, *bij zijne wegleiding naar Golgotha*, naar LUC. XXIII:

26—31, goed aangewezen volgens deze drie punten: 1. Hij bezit het vermogen, om op hetgene buiten hem omgaat te letten en zich daarmede te moeijen. (Is dit laatste niet wat plat gezegd?) 2. Hij bezit het vermogen, om zijn eigen lot onbetreurbaar te noemen. (Is *onbetreurbaar* hier wel het regte woord? Zijn zeggen: »*Weent niet over* »*mij, maar*" enz., is immers in dien zamenhang betrekkelijk nemen: »Weent niet zoo zeer, niet alleen over »mij, maar ook en vooral" enz. en zijn lot was immers in zichzelf betreurenswaardig, en de deelneming dier vrouwen regtmatig. Zou men niet beter zeggen: *om zijn eigen lijden niet het zwaarste te rekenen?*) 3. Hij bezit het vermogen, om nog te treuren over het leed van anderen. — De toepassing, hoe kort ook, is over het geheel wel, als aanwijzende den invloed des Christelijken geloofs tot zulk eene zielskracht, als die van JEZUS: het laatste gedeelte alleen, een vermaanwoord, om de zonde te haten, verbreekt hier te veel de eenheid. Bij zulk een aandoenlijk onderwerp zouden, in de voorafgaande verklaring van den tekst, de dorre aanmerkingen over de plaats der kruisiging, over SIMON van *Cyrene* enz. (bl. 85—87) beter weggelaten geweest zijn. — De spreekwijze, »het »*groene* en het *dorre hout*" kan niet zoo zeer opgehelderd worden uit den 1sten Psalm, zoo als HOEKSTRA bl. 88, 89 zegt, daar deze tegenstelling aldaar niet voorkomt, maar uit EZECH. XX: 47, waar gesproken wordt van eene verwoesting onder het zinnebeeld van eene vlam, die allen groenen en allen dorren boom verteert, d. i. figuurlijk, onschuldigen en schuldigen zamen wegraapt; en dit schijnt in de woorden van JEZUS ook de beteekenis te zijn. — De 23ste Voorstelling toont *de groote gehechtheid van* JEZUS, *ook bij zijn herleven, aan zijne vrienden*, volgens MARC. XVI: 9, 10, vergeleken met de hier opzettelijk opgehelderde plaats, JOAN. XX: 1—18, waaruit »de »ze vier gewigtige opmerkingen" afgeleid worden, die vrij wel zamenhangen en goed uit het onderwerp voortvloeijen: »JEZUS toont aan zijne vrienden, dat hij leeft. 2. Hij toont, dat hij eveneens omtrent hen is gezind als te voren.

3. Hij geeft de treffendste wending aan hunne blijdschap.
4. Hij geeft stellige hoop op duurzame hereeniging."

Minder gepast komt het thema der 14de Voorstelling Rec. voor, uit den (daar niet opgehelderden) tekst, MATTH. XXVI: 64, afgeleid te zijn; want *de volstandigheid van* JEZUS, *in zich aan het doodslijden te onderwerpen*, wordt eigenlijk door die woorden niet uitgedrukt, maar door zijn geheele gedrag bij die gelegenheid: en wanneer HOEKSTRA dit, bl. 22, »de eenige belangrijke woorden" noemt, »die door JEZUS zijn gesproken," dan is dit niet juist; want wat JEZUS, volgens JOANNES, tot CAJAPHAS gezegd heeft, was immers ook belangrijk. — »Het moet," lezen wij bl. 24, »zelfs den minsten schijn niet hebben, »dat zij onwetende den Christus hebben omgebragt;" maar PETRUS zegt het evenwel uitdrukkelijk, *Hand.* III: 17, ja JEZUS zelf: LUC. XXIII: 34. — Dit laatst genoemde brengt ons van zelf tot de 19de Voorstelling, waar wij in het 3de punt, bl. 101, deze woorden genoemd vinden »een gebed, waartoe het gevoel hem drong," tot zoo verre zeer goed; »maar," vinden wij er met bevreemding bijgevoegd, »waarvan hij geene verhooring verwachten mogt:" wat beteekende het dan? is het dan mogelijk, zulk eene bede van JEZUS te verwachten, die dan zonder zin, ongerijmd, ja ongeoorloofd zou geweest zijn? en is zij niet werkelijk verhoord in zoo vele Joden, die eerst tegen Hem aangekant waren geweest, maar Hem naderhand aannamen? — In de 16de Voorstelling neemt HOEKSTRA uit den schoonen tekst, JOAN. XVIII: 36, 37, dit belangrijke thema: JEZUS *in en door zijn lijden de Koning van het rijk der waarheid*, en ontwikkelt dit in deze drie bijzonderheden: »Door zijn lijden gaf hij aan de door hem verkondigde waarheid de volle bekrachtiging, — op nieuw der waarheid getuigenis, — toonde hij, hoe rustig en volkomen hijzelf stond in de door hem verkondigde waarheid." Het 1ste zou Rec. liever noemen *het volle bewijs zijner overtuiging van de door Hem verkondigde waarheid*, want zijn lijden bewijst eigenlijk de waarheid zelve niet; maar dan loopt het ineen met het 3de punt; door

dit is, zoo als HOEKSTRA het ontwikkelt, dat JEZUS overeenstemde met Gods liefde, en dus eigenlijk iets anders. De toepassing dezer Leerrede is zeer kort, en schijnt wel iets te zijn, daar zij op JEZUS wijst in zijne *verhevenste*, *beminnelijkste*, *navolgenswaardigste* en *gewigtigste* gestalte, maar (om nu niet te zeggen, dat het vierde voegzamer en logischer met het eerste had kunnen vereenigd worden) er wordt zeer weinig van gezegd, en men zou bij zulk een belangrijk onderwerp een belangrijker practisch woord verwacht hebben. — Nog eene enkele vraag. In de 22ste Voorstelling, over JEZUS *herleven*, volgens MATTH. XXVIII: 1—7, wordt die gebeurtenis beschouwd, als verschrikkelijk voor zijne vijanden, — als bemoedigend voor zijne vrienden, — als eene sterke aansporing, om zich aan Hem te verbinden, — als eene krachtige drangreden, om Hem te gehoorzamen. Dat de twee eerste punten uit den tekst kunnen afgeleid worden, is duidelijk genoeg; maar hoe de twee laatste? en wat is het thema der geheele Leerrede? zou er niet een gemeenschappelijke band te vinden zijn, die de beide eerste vereenigde, en waaruit dan het practische eenigzins anders werd afgeleid, b. v. de Goddelijke handhaving der eer van JEZUS, verschrikkelijk enz.; of: JEZUS, de herlevende, de overwinnaar van de magt zijner vijanden en van de droefheid zijner vrienden? — Doch wij willen onze aanmerkingen niet verder vermenigvuldigen, en liever over het goede doel, en over het daarmede overeenkomstige, dat hier gevonden wordt, het beste nut wenschen.

Het Nederlandsche Zendelinggenootschap in 1841. *Uitgegeven van wege het Bestuur des Genootschaps. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1841. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl. f* :-40.

Dat de Zendelinggenootschappen, met zoo vele andere Vereenigingen ten algemeenen nutte, sedert het laatst der vorige eeuw voor den dag getreden, tot de merkwaardige

en zeker niet tot de min gunstige verschijnselen van onzen tijd behooren, zal wel door geen' onpartijdige worden in twijfel getrokken. Dat er de geest van algemeene Christelijke menschenliefde in spreekt en door bevorderd wordt, zien wij niet alleen in het ijveren voor de bekeering van heidensche volken, maar ook niet minder in de verbroedering van Christenen uit verschillende Kerkgenootschappen, die hier tot hetzelfde doel zamenstemmen, en alzoo elkander als leden van hetzelfde Rijk van God leeren achten en liefhebben. Dit laatste zal door elken waren Christen te meer worden op prijs gesteld, naar mate de woelingen, die verdeeldheid en scheuring verwekken, in onze dagen menigvuldiger en stouter zijn, in laakbaren strijd met het uitgedrukte doel van den Vader van allen, om alles tot één te vergaderen in Christus.

Het is echter ook niet te loochenen, dat, hoe goed en schoon ook het doel mogt wezen, dat men zich voorstelde, de middelen, tot bereiking van hetzelve gebezigd, de wijze van werken bij de onderscheidene Zendelinggenootschappen, aan vele ook van de verlichtste en hartelijkste Christenen bedenking baarden en hen van deelneming aan het Zendelingswerk terughielden. Rec. gelooft, dat men, ja, van deze zijde wel eens te veel uit het oog verloren heeft, hoe alle menschelijk werk gebrekkig is en allengs beter worden moet; maar dat men ook van de zijde der Zendelinggenootschappen en hunner arbeiders vaak te weinig acht geslagen heeft op de gemaakte aanmerkingen, in plaats van er nederig winst mede te doen voor het Koningrijk der Hemelen. Doch het is hier de plaats niet, om over het een en ander uit te weiden.

Het aangestipte zal ook op het Nederlandsche Zendelinggenootschap wel toepasselijk zijn. Zulks blijkt mede uit het bovengenoemde geschrift, van wege het Bestuur zelf uitgegeven, dat vooral ook door den waarheidlievenden toon, die er overal in doorkomt, zichzelven aanbeveelt, en van hetwelk, in een kort Voorberigt, door den tijdelijken Voorzitter en den Secretaris des Genootschaps onderteekend, hun medebroeder P. H. HUGENHOLTZ,

Theol. Doct. en Predikant te Rotterdam, als schrijver wordt bekend gemaakt.

Wij vinden hier wel geene *geschiedenis*, maar toch zoo vele bijzonderheden van den aard, de strekking, den gang en den stand des Genootschaps, in beknopt verslag te zamen, dat wij voor het doel billijkerwijze niet meer wenschen mogen. Het doel is, meerdere deelneming aan het Genootschap te verwerven, door meerdere bekendheid met hetzelve te bevorderen. Hiertoe worden beknoptelijk de volgende punten ontwikkeld: *Wat het Genootschap vroeger deed*, bl. 5—11. (Dit dient tot gepaste inleiding op het volgende, en geeft een kort overzigt over de werkzaamheden des Genootschaps, van deszelfs oprigting in 1797 af, tot op heden.) *Waar het Genootschap nu werkzaam* is, bl. 12—25; *hoe het werkt, in welken geest, door welke middelen*, bl. 25—30; *wat het nog meer wenscht te doen*, bl. 30—34; *wat aan het Genootschap voor de toekomst hope geeft*, bl. 34—39; *wat het daarbij van onze Christelijke landgenooten begeert*, bl. 40—47.

Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij ook de bijzonderheden, welke onder deze rubrieken voorkomen, wilden opsommen; want zij zijn vele. En men moet ze zamenvatten, om geest en werkzaamheid van het Genootschap te kennen en te beoordeelen. Wel had de Schrijver nog wat meer mogen doen uitkomen, dat het Nederlandsche Zendelinggenootschap, hoewel op zichzelf gering in vergelijking met andere Genootschappen, nogtans, als takje van den nog steeds welig groeijenden vruchtdragenden boom, geenszins te versmaden is. Want, als men van de tonnen schats hoort, door *Engeland* en *Noord-Amerika* aan deze zaak besteed, dan zoude het kunnen schijnen, alsof *Nederland* in dezen niets te beduiden had.

Met bijzonder welgevallen lezen wij hier van de ijverige zorg onzer Zendelingen voor de scholen, bij welke in 1839 meer dan 7000 kinderen waren ingeschreven, en van hunne pogingen, om inlandsche onderwijzers te vormen; van de kweekschool, hiervoor opzettelijk tot stand gebragt op *Amboina*, waaraan het Genootschap jaarlijks

meer dan *f* 4000 te koste legt; van het aanleeren der Maleische taal in de Zendelingsscholen, en het belang daarvan; van de drukpersen, die op belangrijke punten aan de Zendelingen worden verschaft, en de Maleische drukkerij, door de Heeren M. WIJT EN ZONEN te *Rotterdam* ingerigt, ter bezorging van geschikte schoolboeken enz.; van het *Zendelingshuis* vooral, te *Rotterdam* gevestigd, om, onder de leiding van eenen geschikten Director, eene degelijke ontwikkeling en waardige opvoeding van de kweekelingen tot de Zendelingschap, zoo veel mogelijk, te bevorderen. Dit zijn bijzonderheden, die, behalve zoo veel meer als hier te lezen staat, den verstandigen vertrouwen moeten inboezemen, en velen moeten wekken tot vervulling van den wensch des Genootschaps, dat er meer algemeene deelneming gevonden worde bij de Protestanten in het vaderland, Leeraars niet alleen, maar ook leden der onderscheidene gemeenten, met name ook van aanzienlijken, ook van Staatsmannen, die door invloed en voorbeeld zoo veel vermogen, gelijk men dit in andere landen door luisterrijke namen bevestigd ziet.

Doch, hier genoeg. Wij durven dit belangrijke, eenvoudige stukje gerustelijk der lezing en behartiging aanbevelen, en twijfelen niet, of het zal bij velen een' gunstigen indruk maken. De uitvoering is net, de prijs gering. Taal en correctie zijn doorgaans zuiver; alleen stuitte het ons, op bl. 24, onder de uitgaven des Genootschaps, bij de Assurantie- en Expeditie- ook van *Wacht*-kosten te *Batavia* te lezen. Eerst vroegen wij, welke *wachten* het Genootschap toch wel mogt te bekostigen hebben! Maar wij hebben denkelijk hiervoor *vracht*-kosten in de plaats te stellen. Andere feilen van eenig belang zijn Rec. niet voorgekomen, dan alleen in de paginering, die het boekje op 47 bladz. stelt, terwijl het zijn moest 43; of het Voorwerk moest niet afzonderlijk met IV zijn geteekend.

Het boekske zij een zaad, dat vele goede vruchten draagt op den akker des Heeren!

Godsdienstige viering van den 6 *December* 1840; *of ernstige opwekking aan Nederlands inwoners, tot het opzenden van het dringend, veelomvattend en zegenrijk gebed voor de regering van* WILLEM II, *op hoogstdeszelfs eersten verjaardag, na de plegtige inhuldiging als Koning der Nederlanden, op den* 28 *November* 1840, *in eene Leerrede over Psalm LXXII:* 1, 2, *door* J. H. DE BRUINE, *Hervormd Predikant te Balk. Te Sneek, bij* F. Holtkamp. 1841. *In gr.* 8*vo.* 46 *bl.* *f* :-60.

Uit deze langdradige preek, waarvan de langdradigheid van den titel slechts een klein proefje is, waait ons zulk een liefelijke geur tegen van hetgeen men, onnoozel genoeg, voor Gereformeerde regtzinnigheid houdt of uitgeeft; er ligt zulk een ouderwetsche glans op van Goddelijk regt der Koningen; het oog rust zoo bewonderend op veelheid van woorden, zonder kracht van zin; de theocratisch-Israëlitische taal der Profeten klinkt zoo liefelijk, dat Neêrlands Sion zonder twijfel de luisterende aandacht zal schenken aan de schoone en dringende vermaningen, die hier onder eenen rijken en verkwikkenden stortvloed van vele Bijbelsche, Godgeleerde en zielroerende woorden tot het volk des Heeren worden gerigt.

Wij, *neologische*, nieuwerwetsche, ons blootelijk met woorden van menschelijke wijsheid ophoudende, maar door Gods geest niet onderwezene *Letteroefenaars*, zoo als men ons in gindsche school noemt, wij moeten ons vergenoegen met de aanprijzing, om voor den Koning te bidden, ons aan zijn bestuur gehoorzaam te gedragen, en door eenen Christelijken wandel den vaderlande tot sieraden te zijn. Dit een en ander maakt de grondtoon uit; waarom het ons zeer spijt, dat de Heer DE BRUINE deze zijne opwekkingen met zulk eene dunne soep heeft overgoten. Men diende het best op een vergiettest voor.

De Lijkbus of de Graven, bevattende eenige beschouwingen over het leven, de wereld, enz.; door H. J. ABBRING, *gepensioneerd* 1e *Kapitein Ingenieur, Ridder der Orde van den Ned. Leeuw. Te Utrecht, bij* J. G. Andriessen. 1841. *In gr.* 8vo. 40 *bl.* *f* : -45.

Wij vereeren de ernstige en godsdienstige gevoelens van den Heer ABBRING, en wenschen hartelijk, dat men overal, bij gepensioneerde en niet gepensioneerde Officieren niet alleen, maar ook in andere standen, hetzij al, hetzij niet behoorende tot de Ridders der Orde van den Nederlandschen Leeuw, de gedachten des doods aanwende tot Christelijke vertroosting en besturing. En wij gelooven vastelijk, dat de man het regt goed meent met zijn schrijven over den dood, »dien geweldigen jager, dien onverzadelijken schutter, dien grooten verwoester van het heelal, dien grooten eigenaar van alles;" maar 't is met dat al wat wonderlijk: »Het is zijn werk, Koningrijken te vernielen en de sterren uit te blusschen;" »noch SALOMO's koperen zee, noch de tranenflesschen der Ouden zouden het vocht kunnen bevatten, hetwelk deze werelddwinger reeds heeft doen storten. Wanneer hij in een land woedt, dan vergeet de landman, dat zijne polders onder water en zijne runderen bedwelmd op den dijk staan; dan sluit de burger zijn' winkel en rekent alle winst schade; *de koopman vergeet zijne wisselbrieven te teekenen*, en de veder trilt zoo sterk in de hand van den schrijver, alsof ze nog hare zitplaats had in de vleugelen eener duif," (wat? duivenpennen?) »die eenen verscheurenden havik boven zich in de lucht ziet zweven." »Hij kiest doorgaans zulke gedaanten, welke zijn eigen dor geraamte het minst gelijken; hierom is eene gemeste zwaarlijvigheid zijne gewone dragt (?)." Tot deze en dergelijke beschouwingen verkreeg de Schrijver aanleiding op de nieuwaangelegde begraafplaats bij *Utrecht*, waar hij, nevens de wapens van adellijke geslachten, de namen zag van eenige anderen, »waarvan sommige als schrandere geleerden en *pleitbe-*

zorgers; andere weder als bedrijvige Notarissen of ijverige zaakverzorgers... uitmunten." Onwillekeurig kwam ons hier en daar (b. v. bij het bovenstaande *cursijf* gedrukte) NAPOLEON's bekend gezegde voor den geest: *du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.*

De schrijvenslust schijnt den Heer ABBRING in merg en bloed te zitten. Behoort hij welligt ook tot de genen, van welke hij schrijft: »Alles jaagt hier naar eer, naar roem; een ieder wil, dat men na zijn' dood nog van hem spreke; vandaar" (eene zeer gewaagde stelling) »heeft ieder volk zijne groote mannen."

Indien de Schrijver Latijn verstaat, verzoeke hij van Prof. VINKE, aan wien dit boekje is opgedragen, diens *Oratio* eens ter lezing, waarin die geleerde over den invloed der Christelijke Godsdienst op de vertroosting bij treffende sterfgevallen het een en ander gezegd heeft, doordachter en den »Christenwijsgeer" waardiger, dan het losse, dat, na onzen dood, in onze woning, »de zwakke natuur van eenige weinige vrienden een traan zal storten, *terwijl reden en godsvrucht, beter onderwezen, den verstorvene geluk wenschen, en zijn graf als eene heerlijke wissel- en rustplaats beschouwen.*" Wraakt dan »rede en godsvrucht" de droefheid over den dood van dierbare betrekkingen? (*)

Wanneer den gepensioneerden Kapitein-Ingenieur en Leeuwenridder nogmaals de lust bekruipen mogt, om iets tot stichting van het publiek te laten drukken, late hij vooraf de pen van eenen *waren* vriend, zij het dan nog zoo onbarmhartig, in zijn handschrift schrappen; — wij loopen dan, als die vriend tevens kunde en smaak bezit, minder gevaar van eenvoudige en duizendmaal gezegde en gedrukte zaken in hooggestevelde woorden en klinkenden *bliktri*, als hier, ter lezing te bekomen.

(*) Het kruis op *Gethsemané*, bladz. 40, zij eene misstelling; het is dan toch eene ongevallige. *Rec.*

Dissertatio de vitiis nervorum organicis, auctore J. P. T. VAN DER LIDTH, Med. Doct., cum tab. lithographica. Amstelodami apud *Elix & C°*. 1838. oct. form. maj. p. 175. *f* 2-90.

Verhandeling over de werkzaamheden van het Zenuwstelsel. Door M. DASSEN, H. J. Z., *Med. Doct. te Hoogeveen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1839. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl. f* 2-:

Nadere ontdekkingen over de eigenschappen van het Ruggemerg, bijzonder over den daarin gevonden zenuwomloop (circulatio nervea), door J. VAN DEEN, *Med. Doct., Practisch Geneesheer te Zwolle. Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1839. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl. f* 1-25.

(*Tweede Verslag.*)

Wij beginnen, om den aanleg en de uitvoering van het werk des Heeren DASSEN te doen kennen, met de voorrede in haar geheel over te nemen: »Het naauwe verband, dat tusschen de kennis der verrigtingen van het gezonde dierlijke ligchaam en de kennis der verrigtingen van dat ligchaam in den ziekelijken toestand bestaat, heeft mij steeds met alle mogelijke aandacht de vorderingen der leer omtrent de zenuwwerkzaamheden doen gadeslaan. Zelf heb ik, zooveel de omstandigheden toelieten, die vorderingen aan de natuur getoetst, en soms heb ik getracht, dezelve te bespoedigen. Door deze werkzaamheden is dit geschrijf ontstaan. Mogt hetzelve eenig nut verspreiden, dan zal ik mij steeds verheugen, tot deszelfs uitgave besloten te hebben; iets, dat daarom te gewaagder van mij is, dewijl mijne bezigheden eene menigte proefnemingen belet hebben, welke van eenen eenigzins langdurigen aard waren. Ook was het voor mij, geheel afgescheiden van letterkundige hulpmiddelen en verre verwijderd van boe-

kerijen, zeer moeijelijk, volkomen met alle stukken omtrent de zenuwwerkzaamheid, in de laatste jaren uitgegeven, bekend te worden." Het geschrift van den Heer DASSEN is dus eene gedeeltelijke vrucht van eigen onderzoek. Hij en de Heer VAN DEEN wedijveren in het leveren van vruchten van eigene nasporingen. Beiden stellen ze evenwel in verband met hetgeen ook door anderen gedaan is. Wanneer men den aanleg van beide deze werken nagaat, schijnt dat van DASSEN ook op proefnemingen te rusten, maar toch niet zoo geheel als resultaat van in het werk gestelde proeven uit te gaan, als dat van VAN DEEN. Doch, waartoe den arbeid van twee verdienstelijke mannen vergeleken? *Variis modis bene fit.* Men kan ook niet zeggen, dat men bij den Heer DASSEN het gemis van letterkundige hulpmiddelen zoo zeer bespeurt. Wordt door den te grooten overvloed van letterkundige hulpmiddelen de oorspronkelijkheid niet vaak benadeeld? Men leedwezen ziet men echter, dat hierbij zoo weinig zorg gedragen is voor eene behoorlijke correctie, vooral wat eigennamen van Schrijvers betreft: bl. 7. GAL voor GALL; bl. 8. N. TRIGEMINIS voor TRIGEMINUS; bl. 13. PROCHUSKA voor PROCHASKA; bl. 69. MARSCHAL-HAL, lees MARSHAL HALL; bl. 93. *evectio* penis, lees *erectio* penis; bl. 164. SCHARPÆ, lees SCARPA; BISSCHOFT, lees BISCHOFF, enz. enz.

De Heer DASSEN heeft zijn beredeneerd werk in zes Hoofdstukken verdeeld. Hij handelt eerst over de werktuigen — dus over het zenuwstelsel in het algemeen. Na kennisneming van hetzelve, zoo verre dit mogelijk is, spreekt hij over de werkzaamheden van het zenuwstelsel in het algemeen. Die werkzaamheden gaan gepaard met bewustheid, maar zonder willekeur, en kunnen ook zonder bewustheid volbragt worden. Deze schijnbaar uiteenloopende werkzaamheden van het zenuwstelsel moeten toch als tot één, of onder ééne algemeen werkende of zich uitende grondkracht gebragt worden. (Het betoog hiervan vindt men in het zesde of laatste Hoofdstuk.)

Het eerste Hoofdstuk is gewijd aan het onderzoek van het

zenuwstelsel. De Schrijver beschouwt, als elementaire deelen, het *kernachtig* en het *draderig zenuwstelsel;* het onderscheid in maaksel en het nog gewigtiger in plaatsing volgt, en gaat hij voort het verschil in werkzaamheid van beide te onderzoeken. Ofschoon onderscheid in zamenstelling of weefsel op de verrigtingen daarvan afhankelijk invloed moet uitoefenen, is dit verschil meer vermoedelijk, dan wel dadelijk bewezen. Dit zal vooreerst ook moeijelijk wezen, want de ontleedkundige nasporingen bevestigen toch het naauw verband tusschen beide. (Bl. 11, de 2de gevolgtrekking.) Het valt bezwaarlijk, zich eene verschillende werking voor te stellen bij weefsels, zoo naauw aan elkander grenzende, hier en daar als ineensmeltende; en toch blijkt *in abstracto* dat onderscheid tusschen andere verschillende maar zamenhangende weefsels zeer duidelijk. Het lijden kan *in concreto* algemeen wezen, en toch, bij uitsluiting, in een bepaald weefsel zoodanig gevestigd zijn, dat de oorspronkelijke ziektewerking geheel tot deszelfs bewerktuiging bepaald blijft, terwijl de overige weefsels meer of slechts door aanraking (*per contactum*) of door medegevoel (*per sympathiam*) lijden. Het bekrompen verstand wordt bij de beschouwingen van het leven te zeer binnen de grenzen van het *klein* en *groot* beperkt; daardoor verliest het de vrijheid, om de wetten des levens gade te slaan, zoo als zij eigenlijk behoorden overzien te worden. Doch tijd en ruimte beperken hier aan deze zijde den mensch, en het is in zekeren zin juist het ligchaam van den mensch, zijn omkleedsel, de *spital kittel* van ASMUS, hetwelk hem in de nasporing van zijn eigen ligchamelijk ik in den weg staat en zoo zeer belemmert. Het komt ons dan ook steeds eenigzins vreemd voor, bij het trachten naar eene verklaring der verschijnsels van het leven, van een standpunt uit te gaan, te veel van de stoffelijke zijde gekozen.

Wat nu de zamenstelling der zenuwknoopen aangaat, kan de Schrijver menig deswege nog bestaand vraagstuk niet op goede gronden oplossen. Hij zal trachten, door de algemeene beantwoording van eene zichzelven gestelde

vraag, de daarin opgesloten gedeelten op te helderen; maar de bepaling, dat de ontleedkundige opheldering bij den voltooiden mensch of bij de hoogere dieren geenszins mogelijk is, legt aan de geheele behandeling groote zwarigheden in den weg.

De mensch *is* dier. In zijne ontwikkeling blijft hij zekeren gelijken tred met de ontwikkeling der overige dieren houden; (*) maar ook in de nog geheel dierlijke ontwikkeling mag de kiem der redelijkheid voor de toekomst niet over het hoofd gezien worden. De verhouding tusschen hersenen en ruggemerg ter eene, en zenuwknoopen ter andere zijde, (bl. 15) heeft deze in den redelijken mensch misschien niet iets eigenaardigs, waardoor juist het leven *met* en *zonder bewustheid*, het *willekeurige* en *onwillekeurige* zulk eene eigenaardige tint vertoont?

In het tweede Hoofdstuk zal de Schrijver de vraag behandelen: Kunnen de actief werkzame deelen van het dierlijk leven zonder zenuwinvloed blijven bestaan? of, met andere woorden: Is de invloed des zenuwstelsels op de voeding middellijk of onmiddellijk? Met den Schrijver aannemende, dat aan het zenuwstelsel veelal werkingen toegekend zijn, die bij andere bewerktuigde voorwerpen niet aan een zenuwstelsel, waar het ontbreekt, kunnen toegeschreven worden, zoo kunnen toch in zekeren zin planten niet met dieren vergeleken worden. Bij overeenkomst in verrigtingen, heeft toch de dierenwereld iets haar alleen toebehoorend eigenaardigs in de bewerktuiging, hetwelk haar op eene bijzondere wijze kenmerkt. Dat eigenaardige wordt tegenwoordig wel eens te zeer over het hoofd gezien, terwijl men de verschillende uitingen van het leven uit dezelfde grondwetten poogt te verklaren. Heeft de overeenkomst in de ontwikkeling der menschelijke vrucht met die in andere dierklassen niet tot het on-

(*) Men leze onder anderen hierover een in de Nederduitsche taal uitgekomen belangrijk werk: *Handboek der Ziektekundige Ontleedkunde*, door W. VROLIK, 1840, Iste Deel, bl. 268.

gerijmde denkbeeld aanleiding gegeven, alsof de mensch alle de verschillende ontwikkelingsperioden der dieren eerst heeft moeten doorloopen, om later, *bij toeval*, door het streven der natuur naar volmaaktheid, *mensch* te worden? Volgens zulk eene wijze van redeneren zou God niet zijn onmiddellijke Schepper geweest zijn; maar zou men zijnen eersten oorsprong in eene voor levend worden vatbare vormelooze stof — in het slijk — moeten zoeken!! — Niet van gezochtheid is, naar ons oordeel, de stelling vrij te pleiten, dat de invloed op de voeding niet in onmiddellijk verhoogden zenuwinvloed, die niet bestaat, maar in de functie zelve moet gezocht worden, en in zoo verre, als deze functie van de zenuwen afhangt, kunnen deze invloed op de voeding uitoefenen. Hoewel ook wij met den zenuwdampkring niet ophebben, zouden toch vele verschijnsels, ja het geheele leven onverklaarbaar wezen, bijaldien alles stoffelijk moest uitgelegd worden. De levenskracht is nog nimmer onder vergrootglazen gezien, of door scheikundige middelen ontleed. Doch de Schrijver houdt zich, even als zoo vele anderen, op eene vernuftige wijze, met het speculatieve bezig, terwijl hij een zich gesteld vraagstuk tracht op te lossen, en besluit zijne redeneringen op deze wijze: »Doch genoeg, het beginsel staat »vast: de afscheiding is mogelijk zonder zenuwen. Hier»door wil ik echter geenszins ontkennen, dat in den ge»wonen loop der zaken zenuwen tot deze verrigtingen noo»dig zijn; maar deze uitkomst duidt aan, dat in deze ge»vallen de zenuwen waarschijnlijk slechts een bestaand »iets (?) wijzigen, opwekken en besturen, in het belang »van het geheele ligchaam." (Bl. 32.) (*)

Hoe gaarne wij den Schrijver verder wilden volgen, wij zouden te wijdloopig worden, zoo wij bij elk door hem betwist wordend punt bleven stilstaan. In de grond der zaak is het eigenlijke verschil van gevoelens zoo groot niet; want laat de spierkracht ook iets zijn, hetwelk op zichzelf

(*) Verg. hier vooral het aangehaalde werk van den Hoogl. VROLIK, bl. 296.

bestaat, bl. 35, wanneer de zenuw daarbij slechts als wijzigend, besturend en opwekkend in aanmerking komt, dan zijn beide toch in de levende, werkende spier als onafscheidbaar te beschouwen; verg. hiermede bl. 36. (*)

Het derde Hoofdstuk is van belangrijken inhoud, en in hetzelve ontmoet men overal blijken van des Schrijvers scherpzinnige wijze van redeneren; maar hetgeen hij als in zekeren zin bewezen op den voorgrond stelt, hangt dikwijls meer af van de wijze, hoe hij de zaak zich voorstelt. Zijn betoogtrant is scherp onderscheidende; maar beantwoorden de verschijnsels in de Natuur steeds aan deze wijze van betoogen? De Schrijver kent, na eene menigte van redeneringen, aan het hersenstelsel als de eenigste werkzaamheid toe het *voorstellingsvermogen*. Hij doet dit onder anderen op grond der door FLOURENS op dieren genomene proeven; zij bleven, van hersens beroofd, weken en maanden lang in het leven, terwijl alle levensverschijnsels plaats hadden, uitgezonderd die, welke van het voorstellingsvermogen afhangen. (Bl. 125.) Maar kunnen *dieren* hier tot maatstaf strekken van hetgeen bij den *mensch* te dezen plaats heeft?

Het schijnt, dat de Schrijver zijn vraagstuk uit een geheel zuiver natuurkundig oogpunt heeft willen bewerken, wanneer hij bl. 65 zegt: »Even als vroeger zal ik ook dit vraagstuk niet in deszelfs vollen omvang behandelen; slechts het vaststellen van één beginsel is hier noodig, en welk dan ook dit beginsel moge zijn, geene andere bedenkingen dan die, welke uit den aard der zaak ontleend kunnen worden, mogen hier beslissen; geen zoogenaamd zedelijk belang, geen godsdienstig stelsel mag hier invloed uitoefenen, omdat beide vreemd zijn aan het te onderzoeken punt." Is het hier om waarheid te doen, dan zeker heeft de Schrijver in zoo verre gelijk, wanneer hij gods-

(*) Hier verdient in overweging te komen: *Briefe über das Nervensystem an Prof.* J. MÜLLER *von* MARSHALL HALL; *Archiv für anat. physiol. und wissensch. Medicin etc.* Heft IV u. V. pag. 451.

dienstige stelsels uitsluit; maar de mensch, de redelijke mensch, heeft die geene zedelijke behoefte, en brengt deze hem niet tot de Godheid? Ik kan mij geenen mensch op zijn tegenwoordig standpunt denken, of ik moet mij hem als redelijk en ten gevolge van dien als zedelijk wezen tevens voorstellen: hij is in zijne betrekking tot het overige geschapene en tot de dierenwereld een schakel in de groote keten der Natuur; maar die plaats bepaalt of hever omschrijft zijn aanwezen niet. Wanneer het hier niets hoogers geldt, dan de Schrijver bl. 126 zegt, zoo beteekent deze eenige werkzaamheid van het hersenstelsel zeer weinig. Gaarne erkennen wij met hem, dat de natuur- en de ziektekunde elk haar eigen grondgebied behooren te hebben; maar de scherpe limieten van beide komen ons voor, dat bij den mensch niet zijn dan te wijzen, en dat men bij eene te scherpe scheiding ligt tot een der beiden uitersten, *materialismus* of overdreven *spiritualismus*, vervallen kan. Dat de Schrijver, volgens zijne wijze van zien, deze klippen (bl. 65) ontweken is, zouden wij in twijfel trekken, ofschoon hij dan ook op dezelve geen schipbreuk geleden hebbe.

Noemden wij den inhoud van het derde Hoofdstuk belangrijk en zaakrijk, die van het vierde trekt de aandacht in geene mindere mate. De Schrijver bepaalt dezelve hier bij de verrigtingen van het ruggemerg. Het standpunt komt ons echter gemakkelijker voor, omdat men bij de nasporing en verklaring dier verrigtingen zich meer op het zuivere gebied der *Physiologie* bevindt, en niet telkens, bijna zonder het te weten, de grenzen der *Psychologie* overschrijdt. Over het algemeen kan men hier meer werkzaam zijn uit het oogpunt van vergelijkende ontleed- en natuurkunde. Wij beamen ten volle het gezegde van den Schrijver, dat het echter moeijelijk is, de ruggemergskracht in de hoogere dieren aanschouwelijk te maken, (bl. 131.) Het zijn derhalve de kikvorschen, die voornamelijk tot het nemen van proeven gebezigd worden; zij vereenigen in zich vele der vereischten, door hem bl. 133 opgenoemd. Intusschen mogen wij wel zeggen: on-

gelukkig, wien zulk eene physiologische vermaardheid ten deel viel! De vertoornde Jupiter wreekt zich op eene gevoelige wijze over zijn door de kikvorschen miskend gezag, en hij kon deze dieren wel niet in ongelukkiger handen gesteld hebben, dan in die van den mensch. — Hoe gewigtig echter de inhoud van dit Hoofdstuk moge zijn, dezelve is niet wel voor een uittreksel vatbaar, omdat de Schrijver hier meestal de uitkomsten van door hem gedane proeven mededeelt. Men moet deze belangrijke proefnemingen bij herhaling lezen, om hem in zijne gevolgtrekkingen behoorlijk te kunnen volgen; de tijd zal leeren, in hoe verre deze zullen bevestigd worden. Het gevoelen van MAGENDIE, wederom geopperd, dat, wanneer het ruggemerg ongekrenkt is, zoo wel de voorste als achterste zenuwdraden of wortels van het ruggemerg *gevoelig* zijn, strekt ten bewijze, hoe moeijelijk het is, van vaste grondstellingen vooralsnog uit te gaan. Dit blijkt inzonderheid, wanneer men den Schrijver te regt hoort zeggen: »Het »zal wel onnoodig zijn, hier nog bij te voegen, dat ook »deze proeven aan menigvuldige mislukking onderhevig »zijn, zoowel door het te diep als niet diep genoeg weg»snijden van het draderig weefsel." — Wij meenen op bl. 154 tegen een woord te moeten waarschuwen, hetwelk ligt tot misverstand aanleiding zoude kunnen geven; deze zal vervallen, wanneer men in plaats van *spier hiem* leest.

In het vijfde Hoofdstuk zal de Schrijver zijne wijze van zien omtrent de werking van het zenuwknoopstelsel mededeelen, welke hij in het algemeen voorondersteld gelijk aan die van het ruggemerg te zijn, bl. 183. Derwege laat hij deze redenering voorafgaan: »De hersenwerkzaamheid vertoont zich dus slechts als eene hoogere ontwikkeling van die des ruggemergs, zoodat het verschil tusschen beide deze deelen, zoowel physiologisch als anatomisch, geenszins als *qualitatief*, maar slechts als *quantitatief* moet aangemerkt worden. Deze uitkomst is, geloof ik, van groot gewigt; want hierdoor wordt men in staat gesteld, eenen dieperen blik in de zoo duistere werkingswijze van het zenuwstelsel te werpen. Ook geloof ik, dat zij regt geeft tot het ver-

moeden, dat de werkingswijze van het zenuwknoopstelsel eenige overeenkomst moet hebben met die van het ruggemerg. Immers, gelijk uit het eerste Hoofdstuk blijkt, is het ruggemerg even zoo ontwikkeling uit den zenuwknoop, als de hersens uit het ruggemerg; terwijl het onderscheid bij de lagere dieren tusschen deze verschillende stelsels wegvalt, en alles in de eenheid versmelt: zoodat de zenuwen, bij vele van deze dieren, die naar de ingewanden en naar de willekeurige spieren loopen, gelijk zijn."

In het zesde of laatste Hoofdstuk gaat de Schrijver over, om het verband tusschen de verschillende zenuwwerkzaamheden als slotsom te beschouwen. Hoe uitéenloopende ook de werkzaamheden der verschillende deelen van het zenuwstelsel zich mogen voordoen, zij moeten allen als tot éene grondkracht teruggebragt kunnen worden. Het leven kan niet wel anders dan als eenheid gedacht worden, in zoo verre men zich eene voorstelling tracht te maken van iets, hetwelk slechts door deszelfs uitingen onder het bereik der zintuigen valt, waarvan de grondkracht voor de ervaring tot dusverre ontoegankelijk is gebleven en ook wel blijven zal. Terwijl wij den werkzamen Schrijver hoogen lof mogen toekennen voor deze vruchten zijner werkdadige nasporingen, als gevolgen van een beredeneerd onderzoek, zouden wij echter veeltijds eene minder positieve redenering gewenscht hebben. Wij houden het er ook voor, dat hij te veel verwacht, wanneer hij bl. 214 zegt: »Hierdoor wordt het mogelijk, het voorstellingsvermogen »in zijne volle uitgestrektheid daar te stellen; iets, het »welk aan de eene zijde op de Psychologie, aan de andere »op de Physiologie een' gewigtigen invloed kan uitoefenen, »want hiermede is de grens tusschen beide wetenschappen »daargesteld, en het ongelukkige tot zich trekken dier »wetenschappen van onderwerpen, niet aan dezelve be»hoorende, kan hierdoor voorgekomen worden." Wij voor ons houden de vaststelling van zulk eene grens uiterst moeijelijk, indien al mogelijk. De mensch, gelijk wij reeds gezegd hebben, is *dier;* maar als ontwikkelde mensch heeft hij eene eigene standplaats, die van redelijk

wezen den *homo sapiens* van LINNÆUS. Onze bekrompene wijze van zien scheidt in den mensch het zigtbare ligchaam van de onzienlijke ziel; het verderfelijke kan het onverderfelijke niet aandoen. Maar in de tegenwoordige huishouding bestaat er tusschen beide eene overeenkomst, door welke de eigenlijk redelijke mensch gevormd wordt. Hoe zullen nu hier Physiologie en Psychologie hare strenge grenzen vinden? Wij zouden in zulk eene wijze van zien minder bezwaar vinden, indien wij er niet den gemakkelijken overgang tot een *Materialismus* in zagen, hetwelk den heiligsten waarborg voor 's menschen tijdelijk en eeuwig geluk aantrandt — de *onsterfelijkheid*; en zonder deze, zonder het geloof aan eene opstanding, wat wordt er van het geloof in God? Het bestaan van God hangt niet van menschelijke redeneringen af; maar het is geenszins onverschillig, in welk eene betrekking het eindige wezen zich tot den Oneindige beschouwt. Wij hopen, dat men ons wèl zal verstaan, en het gezegde niet zal aanmerken als eene ingewikkelde beschuldiging tegen den ons geheel onbekenden Schrijver. Wij herinnerden ons hier het uiteinde van den grooten REIL, of liever zijne ontboezemingen in den laatsten tijd van zijn leven, welke zoo veel gerucht gemaakt en tot zoo vele onaangenaamheden aanleiding gegeven hebben. Maar genoeg! De Heer DASSEN heeft ons eene belangrijke mededeeling gedaan. Het is dus niet alleen in *Engeland*, *Duitschland* en *Frankrijk*, dat men oorspronkelijk mag wezen; niet alleen in *Frankrijk*, dat men proefondervindelijk werkzaam is; niet alleen de *Duitscher*, die bij uitsluiting de wetenschap bespiegelend behandelt: ook de laatste tijd schonk ons over zulk een gewigtig onderwerp oorspronkelijke bijdragen; wij wenschen, dat zij den buitenlanderen, ter eere van deze landgenooten, niet onbekend mogen blijven. De Heer VAN DEEN tracht hierin te voorzien door eene Fransche uitgaaf van zijn werk, hetwelk nu zal behandeld worden.

Algemeene Geschiedenis van de Volken en Staten der Oudheid, hunne zeden, staatsleven, beschaving, kunsten en literatuur. Door Dr. H. RIEDEL. *Iste Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr. 8vo.* 1841. *IX*, 546 *bl. f* 5-:.

Sedert eenige jaren is onze vaderlandsche Letterkunde met vele geschriften verrijkt geworden, die tot het vak der Algemeene Geschiedenis behooren. Dit was de vervulling van eene wezenlijke behoefte; want vroeger bestond er in onze taal bijna niets dan de overzetting van de *Algemeene Geschiedenis* van SCHRÖCK en de verkorte uitgaaf daarvan, door de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* bezorgd, die, hoe verdienstelijk ook, niet meer op de hoogte van de geschiedkundige onderzoekingen waren, om hiervan de voornaamste slotsommen te kunnen opleveren. Doch eindelijk volgden zich de vertalingen van werken betrekkelijk de Algemeene Geschiedenis spoedig op; zoo als die van J. VON MULLER, door N. G. VAN KAMPEN; die van PÖLITZ, door WITSEN GEYSBEEK, en eindelijk de zoo verdienstelijke overzetting van de *Algemeene Geschiedenis* van BEKKER in 21 Deelen; terwijl men thans weder die van VON RÖTTECK ter vertaling aankondigt. Met genoegen werden ook de oorspronkelijke overzigten der Wereldgeschiedenis van Mr. ENGELEN en Mr. DORN SEIFFEN door het publiek ontvangen. Men kan dus gereedelijk zeggen, dat er in onze taal eene rijke bron geopend is, om de zucht naar algemeene geschiedkundige kennis ruimschoots te voldoen.

Indien men echter al deze werken van naderbij beziet, en met de vorderingen en vereischten van eene meer wetenschappelijke beoefening der Geschiedenis vergelijkt, zal men moeten erkennen, dat zij er meestal niet geheel aan voldoen, en meer populair geschrevene leesboeken en overzigten zijn, dan dat zij de resultaten der hedendaagsche geschiedkundige kritiek en nasporing, in eenen meer wetenschappelijken vorm, met eene grondige voorstelling, leveren, zoo als zulks in *Duitschland* plaats heeft. Men kan derhalve een werk als het hier boven aangekondigde geenszins als overtollig beschouwen, dat zoo zeer in vorm en wijze van behandeling van de vorigen verschilt, en waardoor ook

de opmerking, die men, oppervlakkig beschouwd, zoude kunnen maken, dat deze Algemeene Geschiedenis, bij het aanwezig zijn van zoo vele anderen, wel zoude kunnen gemist worden, geheel komt te vervallen.

Men heeft in de 19de eeuw, inzonderheid in *Duitschland*, groote vorderingen in de geschiedkundige nasporing gemaakt. De onoordeelkundige behandeling van ROLLIN en de partijdige scherts van VOLTAIRE, kunnen niet meer voldoen, of vinden slechts bij weinigen eenigen ingang meer; en, om de woorden van Dr. RIEDEL in zijne Voorrede te gebruiken, »bij alle beschaafde volken heerscht thans de levendigste be»langstelling en de grootste ijver voor eene nieuwe, meer »degelijke en vruchtbare beoefening der Geschiedenis, die »zich niet, zoo als veelal in vroegeren tijd, bepaalt bij een »eindeloos verhaal van oorlogen, noch uitsluitend bij de op»telling van de lotgevallen van Vorsten en Regenten, maar »de volken zelve ten onderwerp kiest, en hunne ontwikke»ling, zoo wel in Staten en Rijken, als in de voortbrengse»len hunner nijverheid, de vruchten van hunnen geest en »den invloed daarvan op hunne zeden en zedelijkheid zoekt »uiteen te zetten. Evenmin vergenoegt men zich met al»gemeene redeneringen en zoogenaamd wijsgeerige beschou»wingen over de Geschiedenis, hoe veel opgang die ook nog »vóór korte jaren onder allerlei vorm en strekking plagten »te maken; maar begint hoe langer hoe meer in te zien, »dat alle geschiedkundige redenering op welgewaarborgde »feiten en op echte voortbrengselen van kunst en weten»schap gegrondvest en daaruit afgeleid moet zijn." Het is dus eene juiste kennis van den toestand der Volken en van den verschillenden geest der tijden, uit de naauwkeurige studie der echte en oorspronkelijke bronnen geput, die men thans verlangt, waarvan het geheel en het overzigt de Wereldgeschiedenis uitmaakt. De voornaamste Handboeken, die in onzen tijd zijn uitgekomen, zoo als dat van HEEREN *over de Geschiedenis der oude Staten*, dat van REHM *over die der Middeleeuwen*, zijn wel uitmuntende gidsen, om tot de kennis der geschiedkundige daadzaken te geraken, maar geene Algemeene Geschiedenissen; even zoo min als de wijsgeerige bespiegelingen over de lotgevallen des menschdoms, waarvan de Voorlezingen van HEGEL *over de Wijsbegeerte der Geschiedenis* als 't ware het *nec plus ultra* zijn.

Dr. RIEDEL is dus begonnen, zijne taak volgens de opge-

gevene grondbeginselen en vereischten te behandelen, en heeft zich tevens de oorspronkelijke bronnen, onder de nieuwste en gewigtigste verschijnselen der geschiedkundige letterkunde tot leiddraad gekozen; de *Fasti Hellenici* van CLINTON, en wel voornamelijk het *Universalhistorische Uebersicht der Geschichte der alten Welt und ihre Cultur* (9 Vol. in 8vo.), waarvan hij de verdeeling en vorm van behandeling hoofdzakelijk heeft gevolgd. Hij bepaalt zich voorcerst bij de oude Geschiedenis, die hij hoopt binnen een paar jaren in vier Deelen af te werken. Bij de goedkeuring van het publiek, zoude het niet onwaarschijnlijk zijn, dat wij van hem ook de Middeleeuwen en de nieuwe Geschiedenis ontvingen; waardoor wij in onze letterkunde een geschiedkundig werk, geschreven volgens de vorderingen der wetenschap in onzen tijd, zouden verkrijgen.

Dit Deel bevat, behalve eene algemeene en bijzondere Inleiding, veertien Hoofdstukken, die soms in onderafdeelingen, en allen in paragraphen gesplitst zijn. Zij behandelen 1°. den voorhistorischen tijd; 2°. *China*; 3°. *Indië*; 4°. *Oud Perzië*, *Babylonië* en *Assyrië*; 5°. *Egypte* en *Meroë*; 6°. *Palestina*, *Phoenicië*, *Syrië* en *Arabië*; 7°. *Assyrië*, *Babylonië* en *Medië*; 8°. *Klein Azië*, *Armenië* en de *Caucasische* landen; 9°. Geschiedenis van *Perzië*; 10°. *Griekenland*, aardrijkskundige beschrijving, volkplantingen, klimaat enz.; 11°. oudste Geschiedenis der *Grieken*; 12°. van de volksverhuizing der *Doriers* tot aan de oorlogen met de *Perzen*. *a.* Geschiedenis. *b.* Staatsinrigtingen, levenswijze, letterkunde, kunsten, Godsdienst; 13°. *Atheensch* tijdvak. Van het begin der oorlogen tegen de *Perzen* tot aan het einde van den *Peloponnesischen* oorlog. *a.* Geschiedenis. *b.* Staatsinrigting en levenswijze. *c.* Letterkunde. *d.* Kunsten. *e.* Godsdienst; 14°. *Thebaansch* tijdvak. Van het einde des *Peloponnesischen* oorlogs tot op PHILIPPUS van *Macedonië*. *a.* Geschiedenis. *b.* Staatsinrigting, zeden en levenswijze. *c.* Letterkunde. — Deze opgaaf zal genoegzaam zijn, om den rijken inhoud en de wijze van behandeling van dit eerste Deel der oude Geschiedenis te doen kennen.

In de voorhistorische en oudste geschiedkundige tijden is de Schrijver met opzet kort, misschien wel wat te veel, waardoor men somtijds hier wel eens daadzaken mist, die men zoude wenschen aan te treffen. Over het algemeen is de stijl kort en gedrongen, zoo als zulks bij een overzigt,

waar een rijkdom van zaken in een zeker bestek moet worden zaamgeperst, behoort te zijn, hetgeen echter hier en daar eene mindere duidelijkheid ten gevolge heeft. Inzonderheid heeft ons het gedeelte, dat over de beschaving, letterkunde en kunsten der volken handelt, het meest voldaan. De Schrijver heeft hier geheel het spoor van den beroemden Geschiedschrijver SCHLOSSER gevolgd, die overal het verband van de zeden, de letterkundige en wetenschappelijke beschaving met de gebeurtenissen aanwijst, en hierdoor den verschillenden geest der tijden met fiksche en krachtige trekken teekent.

De Schrijver heeft wèl gedaan met een kort begrip van deze Geschiedenis zamen te stellen, tot gebruik van de jonge lieden op de Gymnasiën; want, zoo als dit werk is aangelegd, is het daarvoor minder geschikt, deels om de uitvoerigheid en omvang, en ten andere om de wetenschappelijke grondigheid der behandeling, die voor eerstbeginnenden in de beoefening te moeijelijk en te hoog is. Wil men dit werk met genoegen en vrucht lezen, zoo moet men reeds van eene genoegzame geschiedkundige kennis voorzien zijn, om al hetgeen hier aangeduid is te verstaan en op deszelfs juiste waarde te schatten. Het is voornamelijk geschikt, om het handboek te zijn van allen, die de Geschiedenis voor de onafgebrokene studie van hun gansche leven houden, en die soms, in het kort en met groote trekken wenschen terug te komen op hetgeen zij voorheen meer in de bijzonderheden hebben uitgewerkt gezien. De Wereldgeschiedenis in haren geheelen omvang is toch het toppunt en de slotsom van alle afzonderlijke historische onderzoekingen, het doel, waarop deze alle moeten uitloopen. Wij wenschen, dat het werk van Dr. RIEDEL genoegzame ondersteuning bij het publiek moge vinden, om hem aan te moedigen, niet alleen de *oude Historie*, maar ook die der *Middeleeuwen* en die der *nieuwere tijden* te kunnen afhandelen, waardoor voorzeker een groote stap tot aankweeking van eene echt wijsgeerige en wetenschappelijke beoefening der Geschiedenis in ons Vaderland zoude gedaan zijn; terwijl het niet te ontkennen is, dat wij hierin, zoo als in sommige andere vakken van kunst en wetenschap, nog geenszins op de hoogte van onze nabuuren staan.

Wij moeten ten slotte de aanmerking maken, dat, hoewel wij het met den Schrijver eens zijn, de aanhaling der

bijzondere bronnen aan den voet der bladzijden, bij een werk als het aangekondigde, niet zoo zeer vereischt wordt, wij echter gaarne hadden gezien, dat hij bij de onderscheidene Volken eene korte kritiek der algemeene bronnen hunner geschiedenis had geleverd, zoo als hij bij die der *Egyptenaren* gedaan heeft; dit geeft immers den juisten leiddraad tot verdere nasporingen aan de hand. De aardrijkskundige beschrijving van *Griekenland* behoefde zoo uitvoerig niet te zijn; zij is geheel buiten verband met de overige gedeelten van het werk; men kan elders genoeg hierover vinden, en het veertigtal bladzijden, dat zij beslaat, had voor een groot gedeelte plaats kunnen opleveren, om sommige onderwerpen, die wat te kort aangeduid zijn, uitvoeriger te behandelen.

Geschiedenis der vaderlandsche Schilderkunst sedert de helft der XVIIIde Eeuw. Door R. VAN EYNDEN *en* A. VAN DER WILLIGEN. *Aanhangsel op de drie Deelen, bevattende Necrologie, enz. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1840. *In gr. 8vo. 334 bl. f 3 - 25.*

Recensent ontveinst niet, dat hij de aankondiging van dit werk met een weemoedig gevoel begint: de verdienstelijke VAN DER WILLIGEN, die zoo belangrijk medewerkte aan de zamenstelling van de Geschiedenis der vaderlandsche Schilderkunst, en nog dit Aanhangsel in 't licht gaf, is niet meer! En ook de man, die zich had voorgenomen, en hiermede reeds aanmerkelijk gevorderd was, om de levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters, van het begin der XVde eeuw tot heden, te beschrijven, aan wiens kunstkennis en pen deze taak zoo uitnemend was toevertrouwd; en die tevens met zijn werk zoo veel aangevuld en voltooid zoude hebben, de verdienstelijke Dichter, Kunstkenner en Schrijver IMMERZEEL, is mede aan kunst en letteren door den dood ontrukt.

Bij het openslaan zelf van dit Aanhangsel wordt dat gevoel vermeerderd, daar men zulk eene reeks van talentvolle mannen ontwaart, wier namen hier wel staan aangeteekend, maar wier penseel en kunst ons geene voortbrengselen meer kunnen leveren, daar zij, hetzij in jeugdigen

leeftijd, hetzij in meer gevorderden ouderdom, reeds natuur den tol betaald hebben en hun licht aan den kunsthemel is uitgedoofd. Ja, wanneer wij onder dat groot aantal namen een' SPAENDONCK, A. VAN STRIJ, ONDAATJE, P. G. VAN OS, VAN BARS en anderen aantreffen, dan kan het niet anders, of zulks moet een smartelijk gevoel verwekken, dat nog dieper grieft, wanneer wij in de rij der overledenen de namen van eenen SCHOTEL, DYKHOORN, BREUKELAAR, NUYEN en dergelijken vinden opgeteekend. De dood van zoodanige Schilders, in den bloei huns levens, in de krachtige ontwikkeling hunner talenten, aan de Hollandsche Schilderschool ontrukt, kan niet anders dan als een bijna onherstelbaar verlies voor hare eer en haren roem beschouwd worden. Dat echter de vereerder hunner verdiensten regt heeft doen wedervaren aan hun uitstekend schildertalent, is, tot eere van hen en van allen, die hiertoe bijdroegen, gebleken, door de openlijke hulde, hunner nagedachtenis en verdiensten te beurt gevallen; en van dien kant beschouwd toefden wij bij hunne namen met eene zekere aangename gewaarwording, die ons, bij de herinnering van hunne kunstvoortbrengselen, eenigermate het zoo grievende van hun verscheiden deed op zijde stellen.

Zoo veel wij dit hebben kunnen nagaan, zijn de *Berigten, wegens eenige Kunstenaars en Kunstminnaars, welke na of sedert het sluiten van het derde Deel dezer Geschiedenis overleden zijn*, vrij naauwkeurig. De belangrijke misstelling (die gelukkig het getal der opgegevene overledenen door het behoud van een verdienstelijk man vermindert) alsof FERDINAND BRAKKELEER in 1839 zoude overleden zijn, is door den Heer J. A. BAKKER, in een' brief van 30 Nov. 1840, aan de Redactie van den *Konst- en Letterbode* ingezonden en in N°. 54 van dat jaar geplaatst, opgehelderd. 's Mans overlijden is onwaar bevonden, en tijdens dit schrijven is de talentvolle BRAKKELEER nog in leven. Zijn kunstpenseel verschaffe ons nog veel genot! Wanneer wij den dood van den jongen BREUKELAAR niet hadden vermeld gevonden, zouden wij gedacht hebben, dat de Schrijver hierdoor in verwarring ware gebragt geworden, daar deze verdienstelijke Schilder in 1839 is overleden: nu kunnen wij volstrekt niet gissen, hoe zulk een misslag in dit Aanhangsel is ingeslopen.

Het tweede gedeelte van het Aanhangsel, hier nu de acht-

ste Afdeeling uitmakende, bevat *nadere Berigten wegens Kunstenaars, in het derde Deel dezer Geschiedenis voorkomende, en welke, voor zoo ver den Schrijver bekend is, nog in leven zijn.* De artikelen betrekkelijk de nog in leven zijnde Schilders behelzen hier niet veel meer dan eene bloote opgave van hetgeen door dezelve, sedert het afwerken van het derde Deel, op verscheidene Tentoonstellingen is geleverd, en zijn overigens, wat de beschouwing hunner talenten en den meerderen voortgang in de kunst betreft, als vrij schraal aan te merken. Dit gedeelte is zeer dor en droog behandeld; terwijl er van sommigen gewag wordt gemaakt, van wie Rec. dunkt, dat waarlijk beter ware geweest maar geheel te zwijgen, daar de herinnering van de stukken van sommigen, hier aangehaald, niet zeer geschikt is, om hunne schildertalenten eenigermate op prijs te stellen. Rec. is het in dezen dus met den verzamelaar niet eens; en of men al »kleeke en groote miniaturen" of »historiéle stukken" levert, het is toch ook in de Schilderkunst waar, dat het niet aankomt op de *quantiteit* maar eenigljjk op de *qualiteit* van het geleverde, en dan worden er voorzeker Schilders genoemd, op wier vooruitgang in de eenentwintig jaren na het in 't licht verschijnen van het IIIde Deel waarlijk niet veel te roemen valt; terwijl anderen worden voorbijgegaan, die dan veel eerder eenige vermelding verdiend hadden; b. v. JACOB DE HEIJER, van wien met een enkel woord in het IIIde Deel wordt gesproken, schoon geene historiéle stukken of miniatuurportretten op Tentoonstellingen, zoo wij meenen, geleverd hebbende, is nu hier vergeten: het onderwijs aan de Teekenschool te *Schiedam* is thans, zoo wij ons niet vergissen, aan dien Heer toevertrouwd, die, als onderwijzer in de Teekenkunst, voor die taak niet ongeschikt is.

De Heer C. BAKKER, te *Rotterdam*, nog onder de levende kunstenaars te tellen, en van wien hier niets meer wordt gevonden, behoorde in deze Afdeeling opgenomen te zijn; terwijl de verzamelaar het berigt van den Heer J. A. BAKKER juister had kunnen opgeven, door de mededeeling, dat genoemde Heer nog voortgaat met lesgeven in de Teekenkunst, hoewel hij zich in den laatsten tijd meer, en wel zeer gunstig, als wijsgeerig Schrijver en Letterkundige heeft doen kennen, en hij niet alleen »dan ook tot Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leiden* voorgesteld en

aangenomen is," maar verscheidene Maatschappijen en Genootschappen hem hunnen zilveren of gouden eerepenning voor de beantwoording hunner prijstoffen hebben toegewezen.

Bij enkele onnaauwkeurigheden, als verkeerde opgaven van woonplaats van sommige Schilders, zoo als b. v. VAN BAER VAN SLANGENBURGH, die niet in *Utrecht* maar sedert geruimen tijd al in *Delft* woont, het geheel zwijgen in het gansche werk, zonder dit hier te herstellen, van den Haagschen, schoon nu reeds bejaarden Kunstkenner en Portretschilder LOEFF, enz. willen wij niet langer stilstaan, maar liever ons verslag vervolgen, door verder iets te zeggen van de negende Afdeeling, bevattende: *Aanwijsing der thans nog bestaande voornaamste Kunstverzamelingen, en beschouwing der nuttige inrigtingen, ten behoeve der schoone kunsten, in ons Vaderland.*

Ook deze Afdeeling laat vrij wat te wenschen overig. Spreekt onder anderen de Schrijver breedvoerig over de Amsterdamsche kunstverzamelingen, en maakt hij, bij de vermelding van het overlijden der bezitters, gewag van de veranderingen, welke aangaande verscheidene verzamelingen te *Rotterdam*, *Dordrecht*, *Utrecht* en elders plaats hadden, van de eerste stad, zoo als wij vernamen en het genoegen smaakten er getuigen van te zijn, mogt wel iets meer gezegd zijn geweest, daar de uitmuntende verzameling van teekeningen, meestal moderne kunst, van den Heer P. VAN DER DUSSEN VAN BEEFTINGH aldaar, zoon van den Heer AARNOUT VAN BEEFTINGH, van wiens kunstverzameling in dit Aanhangsel gesproken wordt, als voorzeker in de kunstwereld, om derzelver belangrijkheid, bekend, wel mogt genoemd zijn, en de kabinetten van de Heeren H. HOFFMAN, E. L. JACOBSON, ROTTERDAM, en anderen, ook aldaar woonachtig, niet moesten vergeten zijn, evenmin als hier geen woord gerept wordt van het wel niet uitgebreide maar toch keurige kabinet van den Heer SCHINKEL te *'s Hage;* wel voor iederen liefhebber of vreemdeling bezienswaardig. Belangrijk zoude het ook geweest zijn, iets naders te hooren van sommige kunstverzamelingen, van welke in het IIIde Deel gesproken wordt, en die nog bestaan. Rec. meent wèl te weten, dat b. v. de Heer J. DE VRIES, te *Amsterdam*, en Dr. C. DALEN, te *Rotterdam*, nog blijven verzamelen, en dus, als bezitters van zeer fraaije schilderijen of teekeningen, hier, bij vernieuwing, behoorden genoemd te worden.

Onder de Inrigtingen ter bevordering der schoone kunsten worden de te *Amsterdam* en *'s Gravenhage* opgerigte Maatschappijen opgegeven. In den titel der *'s Gravenhaagsche* is eene misstelling: zij schrijft niet, gelijk de *Amsterdamsche*, »tot bevordering van beeldende kunsten," maar noemt zich *Nederlandsche Maatschappij van schoone Kunsten*; eene »dergelijke" als de *Amsterdamsche* kan men ze ook niet dadelijk noemen: zij werkt op geheel andere wijze, die dan ook in Tijdschriften, aan de kunst gewijd, breeder aangewezen, en *bij* bevoegde beoordeelaars, als zeer verschillend van die der Hofstad, bekend is.

Als Aanhangsel op de drie Deelen valt hetzelve veel aan: het ruime tijdvak gaf dan ook hiertoe geschikte aanleiding. Wij moeten echter nog eenige onnaauwkeurigheden opgeven, die ons voorkomen van belang te zijn. Op het art. H. SCHOUMAN wordt geen woord gesproken van deszelfs zoon te *Breda*. Hoezeer deze in het vervolg onder de jongere kunstenaars zoude moeten behandeld worden, verdiende hij voorseker, als verdienstelijk beoefenaar, hier wel met een enkel woord te zijn aangehaald, om nader op dien Schilder terug te komen. Ook is er eene misstelling in de opgave der schilderijen van den Heer C. A. SCHMIDT, te *Dordrecht*. Die Heer is niet de schilder van het Huwelijkscontract, welke schilderij in den Catalogus der Tentoonstelling te *Amsterdam*, voor den jare 1838, genoemd wordt. »Op de Tentoonstelling in 1838," vinden wij hier, »beschouwde men met vermaak een stuk, door C. A. SCHMIDT, voorstellende het maken van een Huwelijkscontract, N°. 406." Van het Huwelijkscontract is vervaardiger de Heer W. A. SCHMIDT te *Rotterdam*. De beschrijving achter N°. 407., het Huwelijkscontract, is achter N°. 406, de schilderij van C. A. SCHMIDT, geplaatst. Het, onder dat N°., door laatstgenoemden Schilder geëxposeerde stuk was een Binnenhuis. Op het art. BUYEN hadden wij nog gaarne melding gemaakt gezien (het is toch zeer kort na den dood van dit uitstekend talent bekend geworden) van het plan, om een gedenkteeken voor dien jeugdigen kunstenaar, voor dat Genie, voor dien *Peintre de genre-apart*, gelijk wij elders vonden, op te rigten; te meer, daar er reeds bijdragen tot dat einde door Schilders en kunstvoeserders geleverd zijn. Rec., schoon er niet voor zijnde, maar veeleer instemmende met hetgeen de Eerw. BORKE, in zijne Redevoering *over het ongepast en overdreven*

verseren van menschen, als een kenmerk van onzen leeftijd, zegt, (*Vaderl. Letteroef.* No. IV. 1841) om maar zoo ruimschoots monumenten op te rigten, zag echter gaarne, en zeker zagen het zeer velen gaarne met hem, dat het plan tot stand kwam.

Door den dood van den Heer VAN DER WILLIGEN zal er waarschijnlijk nu wel geen vervolg op dit werk te wachten zijn, waarin de leemten en onnaauwkeurigheden zullen kunnen worden verbeterd. Het is dus te wenschen, dat zulks geschiede in het werk, hetwelk de verdienstelijke INNENZEEL zoude uitgeven, en wij tot zulk eene hoogte hopen gevorderd te zijn, dat het, met behulp van bekwame handen, het licht kan zien. Zoo mogen, bij het beschrijven van het kunstenaarsleven, uit een *geschiedkundig* oogpunt beschouwd, vele bijzonderheden ons toekomen, welke in *onze* biographische werken of geheel over het hoofd gezien of min naauwkeurig geboekt zijn.

Weinig kon de waardige VAN DER WILLIGEN vermoeden, dat hij zoo spoedig op de lijst der overledenen zoude zijn aangeschreven geworden! Eere zij dus zijner nagedachtenis, daar hij steeds en ook hier getoond heeft, zoo veel in zijn vermogen was, belang te stellen in de Geschiedenis der vaderlandsche Schilderkunst!

Druk en papier zijn gelijk aan de vorige Deelen, en voor de bezitters derzelven is dit Aanhangsel onmisbaar.

Egmond in 1004 *en* 1021, *door* W. J. HOFDIJK. *Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1840. *In gr.* 8*vo. XII en* 91 *bl. f* 1-80.

Wat Rec. vroeger bij het aankondigen van de eerste proeve des heeren HOFDIJK vreesde, dat ziet hij in dit stuk bewaarheid. Het ontbreekt den man niet aan aanleg, maar hij slaat eenen geheel verkeerden weg in, en zal daardoor op den duur weinig of niets goeds leveren. Dat ziet men reeds uit de onderwerpen, die hij ter behandeling kiest, en die meestal van weinig smaak getuigen. Zoo was het met zijne ROSAMUNDA, zoo is het ook met het eerste gedeelte van EGMOND. Het overspel tusschen MATHERIJNE VAN EGMOND en den Heer VAN EENESSE en de straf van beiden heeft niets, waardoor het eenigzins de belangstelling waardig is; niets,

waardoor het zich eenigzins ter behandeling aanbeveelt: 't is alledaagsch, verachtelijk, onbelangrijk. Hoe kan het zich aan iemand, die eenigen smaak bezit, ter bewerking aanprijzen? Had het nog eenige waarde als inleiding of bestanddeel van de tweede legende, *Egmond* betreffende, waarin eene andere burgtvrouw van dat slot zelve aan de zijde van haren zoon strijdende verschijnt, men zou het eerste misschien om het laatste kunnen dulden. Maar ook dat is het geval niet. Het staat daarmede in geen het minste verband, ja het neemt de waarheid of waarschijnlijkheid van het laatste verhaal geheel weg. Heer Bodo, in de tweede legende, kan, naar de tijdrekening des Dichters, nog niet veel meer dan een kind geweest zijn, niet veel ouder althans dan vijftien jaren, en de wijze, waarop hij hier voorgesteld wordt, is met dien jeugdigen leeftijd geheel in strijd. Er bestaat ook geen de minste zamenhang tusschen het eerste en het tweede.

Is dus de keuze des onderwerps ongelukkig, de behandeling laat insgelijks veel te wenschen over. HOFDIJK behoort onder de Romantieken, die meenen, dat alles, wat zonderling is, ook fraai moet zijn, die met maat en rijm omspringen zoo als het hun goeddunkt, die er eene bijzondere schoonheid in zoeken, als zij hunne verzen en volzinnen zoo afdeelen, dat er niets van het vers in overblijft, en die door klinkende woorden juistheid en waarheid van denkbeelden zoeken te vergoeden. Rec. wil eens eene enkele bladzijde nagaan, die op verre na niet onder de ongelukkigste behoort, en doen zien, hoe vele fouten in die weinige regels zijn te tellen. Hij kiest bl. 18:

Hoe vreeslijk een verandering,
Het oogenblik, dat *pas* verging,
En 't oogenblik van 't schrikkelijk Heden!
Die aanblik — o, een hellesmart
Greep hem met scherpe klaauw in 't hart
En dreef zijn bloed terug naar d'oorsprong;
Geen siddring was 't, die hem beving;
Het was een schok, die alles doordrong,
Verlamming, schrikbre duizeling,
Stuipachtig, die de levensvonk
Bedreigde met vernieling of
Met waanzin. 't Scheen hem de aarde ontzonk,

Of gansch de baaiert weer in 't stof
Verging en wervlend rond hem vloog;
't Was of zijn geest het lijf onttoog;
Zijn boezem hijgt naar lucht, zijn oog
Staart schrikkelijk 't schennig schouwspel aan;
Zijn knieën knikten, en de kracht
Begaf hem om alleen te staan;
Gelijk een ceder, die, geknacht,
De kruin aan een der rotsen leunt,
Die hem voor 't storten ondersteunt,
Zoo leunt de ridder aan den wand
Door ijslijk weegevoel vermand.

Rec. wil de eerste regels laten gelden voor 't geen zij zijn, ofschoon het *oogenblik van 't schrikkelijk heden* hem weinig bevalt, en de *scherpe klemtoon der hellesmart* eene vrij afgezaagde uitdrukking is. Maar de man, die zich ook al verméét eene eigene spelling van onze taal te hebben, moest dan ten minste toonen, dat hij die taal verstond. Hij moest in *doordrong* den klemtoon niet verkeerd hebben laten vallen en daardoor niet eene verkeerde beteekenis aan dat woord hebben gegeven. *Doordringen* met den klemtoon op het voorzetsel, en *doordringen* met den klemtoon op het werkwoord, zijn twee verschillende woorden, waarvan alleen het laatste hier te pas komt. Hij moest niet spreken van eenen *geknachten* ceder, noch eene constructie maken, gelijk deze: *'t Scheen hem de aarde ontsonk.* Maar men zie eens den klinkklank en onzin, die er te vinden is, te beginnen met: *Verlamming* enz. Wat is een *schrikbre duizeling*, die *stuipachtig* is? of een *levensvonk*, die bedreigd wordt met *vernieling* of met *waanzin*? Een vonk wordt uitgedoofd, niet vernield, en hoe een vonk bedreigd kan worden met waanzin, gaat alle begrip te boven. Maar eilieve, wat verstaat gij, door een *bajert, die in 't stof vergaat*, en dan NB. *wervlend rondom iemand vliegt*?

Zietdaar aanmerkingen op éene bladzijde, en iedere bladzijde zou ruime stoffe opleveren. Zoolang men zijne denkbeelden niet juister weet uit te drukken, zoolang men de taal niet beter meester is, doed men best niet voor het publiek op te treden, maar den raad van kundige vrienden in te roepen, om zijn werk te volmaken, en, na oefening in de eerste vereischten tot wèl schrijven en ook wèl dichten,

eenmaal iets beters te kunnen leveren, waartoe het den Heer HOFDIJK niet aan aanleg ontbreekt.

Druk en papier zijn maar zeer middelmatig.

Nederlands Eersten (Eerste) Koning, door N. B. DONKERSLOOT. *Te Utrecht, bij* R. Natan. 1841. *In gr. vo.* 25 *bl. f* : - 30.

Het is voorzeker een treurig verschijnsel, wanneer een Vorst, die gedurende meer dan het vierde eener eeuw het voorwerp der algemeene liefde en bewondering van onderdaân en vreemdeling was, zelfs vóór hij het wereldtooneel nog verlaten heeft, het onderwerp wordt van voler afkeurende gesprekken en geschriften; en ook Rec. heeft het meermalen veroordeeld, als hij onbevoegden op hoogen toon hoorde napraten, wat zij ten opzigte van hem, aan wiens verdediging de voor ons liggende coupletten gewijd zijn, van anderen gehoord of gelezen hadden.

Desniettemin komt het hem voor, dat, in het onderhavige geval, alleen de openbaarmaking van nog geheime memoriën, staatkundige briefwisseling, beredeneerde apologie, en op waarheid gegronde cijfers, het moeijelijke pleit zouden kunnen beslechten, en dat zelfs de stoutste poëzij hier op zichzelve niet in staat zou zijn, het hart van den kalmen *Nederlander* meer dan voor een oogenblik te treffen, zonder zijn verstand eenigermate te overtuigen, of zijn vooroordeel — mogt het vooroordeel zijn! — te overwinnen.

Maar, vermag krachtige poëzij zulks niet, wat zal dan deze berijmde verdediging vermogen, waartoe de ons geheel onbekende Heer DONKERSLOOT zich geroepen achtte, die NB. zelf in zijne *Inleiding* erkent: »Nimmer nog werden de gebreken, waarvan ook de Vorst nooit zuiver kan zijn, door ijdele lofzangen uitgewischt"? — Dan, zien wij kortelijk, wat hij ons levert.

Na de *Inleiding*, in den vorm van Voorrede, vinden wij hier eenen *Voorzang*, waarin over de van ouds bekende waarheid wordt uitgeweid, dat ook der Vorsten lot afwisselend is, en dat zij niet te veel op de algemeene geestdrift bouwen moeten,

Die hen met Hozanna's vleit,

Want het zijn vaak veege spranken
Van der menschen ijdelheid! (bl. 8.)

In dezen *Voorzang* komt, onder de gewone, bij zoodanig onderwerp gebruikelijke, figuurlijke spreekwijzen, ook de meer nieuwe uitdrukking voor, dat »een schip *ter klipbank henen zakt.*" (bl. 7.)

Nu zijn wij tot het eigenlijke Dichtstuk genaderd, hetwelk in twee deelen gesplitst is, waarvan het eerste met een Oud-Friesch, het andere met een Latijnsch motto prijkt. Uit dit laatste mogen wij echter nog niet opmaken, dat de vervaardiger een »aan *Minerva* geheiligd kind" zou zijn,

Wiens gretig brein het zaad der wijsheid
Met onverzaadbren lust verslindt. (bl. 15.)

Aan de Omwenteling in November 1813 wordt eerst herinnerd. Ten gevolge dier Omwenteling en andere gebeurtenissen

Ontlook voor Nederland en Vijfden Willems Zoon
Met schitterende pracht *de eerste Koningskroon.*

De verwachting, van den Vorst gekoesterd, die deze *ontloken kroon* droeg, was hoog gespannen, en zij is, in verlerlei opzigten, voorzeker, niet beschaamd geworden. Dit alles wordt hier juist genoeg *berodeneerd*, ware het maar niet zóó bezongen geworden; want, aan rijm en maat gebonden, zegt DONKERSLOOT soms onbegrijpelijkheden. Hoe toch kan men, b. v., de volgende, alles behalve malsche, spraakwending aan 's Konings Raadslieden verklaren:

Meldt vrij, in ongeveinsde woorden,
Hoe dikwijls uw' vereende kracht
Zich, *in haar wulpsche drift* (?), vergastte
Aan 't regt der Koninklijke magt;
Hoe vaak men voor de fout, door uwe schuld gewrocht,
Bij d'onschuldvollen troon alléén voldoening zocht. (bl. 16.)

Maar nu (het is de Heer DONKERSLOOT, die het zegt) zijn de Hozanna's gesmolten in een rampzalig klaaggeluid, en strooit de laster

naar alle kant, met list en sluw beleid,
Het kankerachtig zaad der ontevredenheid. (bl. 17.)

waar vooroordeel, miskenning en nijd dan ook rijkelijk van het hunne aan toevoegen, en alzoo de gevolgen van anderer zorgelooze sluimering — *letterlijk* zegt DONKERSLOOT die sluimering zelve — alleen op 't achtbaar hoofd des eersten Konings doen nederdalen.

Na dit historisch verhaal vinden wij, in de tweede afdeeling, eene toespraak aan de Natie, waarin zij billijk vermaand wordt Vaderland en Koning te beminnen, en verder op het oog te houden, dat een Vorst even min als iemand anders van feilen vrij is, en bij hare zonen het ongunstig denkbeeld omtrent den ouden Vorst te vernietigen, die eens de zegen des Lands geweest is;

Want als zij in 't verleden zich een blik verschaffen,
Dan zullen daad bij daad dien indruk logenstraffen. (bl. 22.)

Wie den eersten dezer regels goed scanderen kan, *erit mihi magnus Apollo.*

Voorts wordt ons, nadat nog andere zeer teedere snaren zijn aangeroerd, geleerd, de dure rust niet te wraken, door den Vorst in den avondstond des levens *aangekocht*; (hier een minder gelukkig gekozen beurswoord) want:

Heeft hij voor zijn gemoed tevredenheid vergaard,
Bekijft deez' kalmte niet; wijl gij nooit Koning waart. (bl. 23.)

Wij voor ons zijn meer geneigd eenen Dichter te bekijven, die ons zulke verzen te lezen geeft.

Eindelijk wordt den lasteraar bevolen, *den zwadder te verbergen*,

Die, *druipend van vergiftig vocht*,
Zich om het vorstlijk purper slingert,
Dat hij zoo vlekk'loos dragen mogt.

't Is dan ook vies!

De *Slotzang* onderscheidt zich, daar hij alweder op dezelfde zaken terugkomt, in niets van de vorige Zangen, dan dat hij, om eene reeds zachtkens aan weder uit de mode rakende manier te volgen, in een ander metrum geschreven is.

En zoo hebben wij ons dan reeds meer dan genoeg met deze pennevrucht bezig gehouden, zonder nog de talllooze verzuimde smeltingen en andere zonden tegen eene goede versificatie met den vinger aan te wijzen. Dan, waarom hielden wij er ons zoo lang mede bezig? Om het onberaden in het licht zenden van onbekookt rijmwerk, al is er dan ook een welgemeend doel mede verbonden, af te raden? Juist! Maar, zal deze poging meer helpen dan zoo vele, reeds, in ernst en scherts, vroeger en krachtiger, door anderen aangewend? Wij vreezen bijna neen. Zij het dan althans, verzenmakers van deze soort te ontraden, zich aan soortgelijke, in allen opzigte hoogst moeijelijke, onderwerpen verder te wagen, of, als zij zich verpligt wanen Vorsten te verdedigen, hunne toonen dan niet tevens in het geschreeuw tegen deftige, door die Vorsten zelven toch vrijwillig gekozene Staatslieden en tegen Volksvertegenwoordigers te mengen, om wier bedoelingen en daden met juistheid te beoordeelen zij althans niet op de vereischte hoogte staan.

Volksverhalen en Legenden van vroegere en latere dagen, uit meest Nederlandsche schrijvers en mondelinge mededeelingen verzameld door M. D. TERSTRA. *Iste Stuk. Spookverschijningen. Te Groningen, bij* J. Haftenkamp. 1840. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 192 *bl. f* 2-:

Een zonderling amalgama! De Schrijver zegt, dat zijne bedoeling met het zamenstellen van dit boek geweest is, „door deze zotheden de zotten van hunne zotternijen te bevrijden." Hij wil dus door deze verzameling van Volksverhalen en Legenden het bijgeloof tegengaan, wat nog maar al te veel wordt gevonden, en door eene eenvoudige voorstelling van de menschelijke dwaasheden het geloof aan spokerijen wegnemen. Dit doel is loffelijk, en, wat ook velen er van denken mogen, niet overbodig. Er zijn nog menschen genoeg, die aan dergelijke dingen geloof slaan, en ten aanzien van enkele punten, in dit boek vermeld, b. v. het geloof in werkgeesten, was Rec. zelf meermalen daarvan getuige. In dit werk nu zijn eene overgroote menigte meer of minder belangrijke bijgeloovigheden verzameld uit vroegere en latere dagen, uit ons vaderland en uit andere lan-

den. De verschillende wijzen, waarop de Duivel gezegd wordt zich te vertoonen, en eene menigte van andere verschijningen, leveren den Schrijver overvloedige stoffe op.

Doch, zal door dit boekje het beoogde doel worden bereikt? Daaraan twijfelt Rec. grootelijks. Het is eigenlijk voor geene klasse van lezers geschikt. Voor den meer beschaafde is het te plat en dikwijls te weinig beduidend; voor den onbeschaafde is er veel te veel in omgehaald. Voor die soort van lezers, die de Schrijver eigenlijk zich voorstelde, had hij zich enkel moeten bepalen tot datgene, wat in ons land en in onzen tijd nog gangbaar is. Hij had niet uit alle hoeken een vreemdsoortig allerlei moeten verzamelen, waarvan het meeste voor den bijgeloovigen lezer van onze dagen geen doel treft. Of ook de toon, waarin het grootendeels geschreven is, aan het oogmerk zal beantwoorden, komt Rec. zeer twijfelachtig voor; terwijl in allen gevalle het boek weinig geschikt is, om in eenen meer beschaafden kring bijval te vinden.

De bedoeling moge dus goed zijn, de uitvoering laat veel te wenschen overig.

Er staat voor dit boek eene zonderlinge Voorrede. Daarin verklaart de Schrijver, dat dit stukje de voorlooper is van een ander werk, »om de zoo ligtgeloovigen ook van andere dwaasheden terug te brengen, door niet maar zoo blindelings aan allerhande mythen en fabelen, door deze en gene vrome predikers en romanschrijvers uitgekraamd, te gelooven." Van welken aard dat werk zijn zal, daaromtrent vinden wij in deze Voorrede enkele aanwijzingen. Na de aanprijzing van eenige werken, vooral van het beruchte boek van STRAUSS, verklaart de Schrijver, dat men daaruit »zich zal overtuigen, dat het verhaal der wereldschepping, gelijk ook andere phantastische verhalen van MOZES en de Profeten, aan de denkbeelden van de midden- en Oost-*Aziatische* volken ontleend zijn." Ook verder schijnt het te blijken, dat de verhalen der Heilige Schrift bij den Schrijver weinig genade vinden. Hij spreekt van »het schoone en verhevene van JEZUS leer en leven, dat in bijgevoegde wonderen verward wordt;" van »waarheid en verdichting, geschiedenis en mythus, legenden en priesterfabelen uit eenen bijna schrifteloozen tijd." Men leert uit dat alles den geest van den man kennen; welke kennis ons volstrekt niet doet verlangen naar het beloofde werk.

Dat praten van onbevoegden en eigenwijzen over zaken, waarvan zij geen verstand hebben, die eene mate van wetenschap vereischen, verre buiten hun bereik, behoort onder de treurige verschijnselen onzes tijds. STRAUSS heeft zeker het meeste kwaad gedaan daardoor, dat zijn boek in handen is gekomen van velen, die het volstrekt niet kunnen verstaan en beoordeelen, en die zich toch vermeten een oordeel te vellen; die eene klok hooren luiden, maar niet weten, waar de klepel hangt. Uit het geschrijf van den Heer TERSTRA in zijne Voorrede zou Rec. besluiten, dat ook hij tot het getal van dezen behoort.

Tooneelen uit het Strafregt, door A. J. VAN LOON. *III Verzamelingen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1840, 1841. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 838 *bl. f* 8-25.

Schetsen uit de Regtszaal en den Kerker, naar het leven geteekend. Eene nieuwe bijdrage tot de geschiedenis der lijfstraffelijke regtspleging in ons vaderland, door W. VRIESAARD. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1840. *In gr.* 8*vo.* 266 *bl. f* 2-60.

Van deze beide werken, waarin tooneelen uit de geschiedenis van het Strafregt worden geschetst, is het eerst aangekondigde, dat van den Heer VAN LOON, het beste. Het bestaat uit drie verzamelingen. De eerste behelst de beide verhalen: *Onschuld en schuld*, en: *Schijn bedriegt.* De tweede: *De gevolgen der ontrouw, of het loon der misdaad*, en: *Jacobus D., of het slagtoffer van het vermoeden.* De derde: *Schuld en geene schuld*, en: *Misdaad uit kinderlijke teederheid.* Al deze verhalen zijn, uit een romantisch oogpunt beschouwd, nog al belangwekkend geschreven, en de inhoud, zoo al niet overal waar, heeft ten minste niets tegenstrijdigs, hoe zonderling somwijlen de loop der gebeurtenissen zij. Bovendien is de stijl doorgaans zuiver, nu en dan krachtig en sierlijk, de voorstelling hier en daar treffend en roerend, de strekking zedelijk en leerzaam, het laatste soms ook voor Leden en Ambtenaren der Regterlijke Magt. Met de strafwet en de wijze van strafvordering is de Schrijver behoorlijk bekend; een onmisbaar vereischte bij soortgelijken arbeid, daar niets zoo hinderlijk is

in de lezing, dan wanneer men dingen als gebeurd ziet opgegeven, waarvan ieder deskundige zeggen moet: dit *kan* geene waarheid zijn; op deze of die daad is deze of die straf niet toepasselijk, enz.

Maar in elk opzigt staat het tweede hier aangekondigde werk, bevattende schetsen uit de Regtszaal en den Kerker, door den Heer VRIESAARD, beneden de drie verzamelingen van den Heer VAN LOON. De inhoud is: I. *Het eerloos huisgezin, of misdaad uit goedhartigheid.* Doch welk een verschil bij VAN LOON's verhaal, het tweede of laatste uit zijne derde verzameling: *Misdaad uit kinderlijke teederheid!* Bij VAN LOON laat een onervaren jongeling, die als matroos bij de vloot in dienst was, doch met groot verlof naar huis was gezonden, zich door een' Commissionair in plaatsvervangers en nommerverwisselaars verleiden, om op den naam van zijnen broeder, die een hoog nommer had getrokken, maar toch te kort was, dat nommer tegen een lager te verwisselen. Hij zet dan ook, waar het noodig is, zijns broeders handteeken, en gaat, als het lagere nommer van een' ander' loteling hebbende overgenomen, voor dezen op, die nu het hoogere nommer van den broeder des in zijne plaats dienstnemenden jongmans krijgt. Al het handgeld niet alleen geeft hij aan zijne arme moeder, maar ook de termijnen, gedurende den diensttijd en na ontslag, zouden aan haar worden uitbetaald. De zaakwaarnemer zegt, dat zulke dingen meer gebeuren, dat er geen gevaar in steekt, en dat hij wel voor een ontslag uit de zeedienst zorgen zal; maar dat paspoort blijft natuurlijk weg, de termijnen worden niet betaald, de nommerwisselaar durft den zaakwaarnemer niet vervolgen, omdat hij alzoo zelf zou uitbrengen op eenen valschen naam te dienen, en de weduwe, zijne moeder, lijdt gebrek. Daar de jongman de dwaasheid beging, bij de mariniers zich te laten overteekenen, werd hij welhaast naar eene zeehaven verlegd, eindelijk door matrozen herkend, en zijne misdaad ontdekt. Dit alles laat zich begrijpen. Is het niet gebeurd, zóó zou het echter *kunnen* gebeuren. Maar bij VRIESAARD beloven eene moeder en hare beide zonen, den diefstal, aan de eerstgenoemde door zekeren knaap gepleegd, die haar een zilveren knipje ontstolen had, niet te zullen aangeven. Zij doen dit ook niet. Tot dusverre goed. Maar een ander, die het knipje uit eenen winkel door een' der zonen had zien terughalen, geeft het aan, en nu ook

houden moeder en zonen, niettegenstaande alle vriendelijke en ernstige aanmaning om voor de waarheid uit te komen, niet alleen bij de voorloopige instructie vol, zich niets van den diefstal en de terugbekoming van dat zilveren knipje te kunnen herinneren, maar allen doen een' valschen eed voor het Provinciaal Geregtshof, terwijl zij door andere getuigen en door den dief zelven gelogenstraft worden. Dien ten gevolge worden zij, nadat het arrest tegen den dief in staat van gewijsde was gegaan, zelven wegens meineed vervolgd, en door het Hof met alle regt veroordeeld. Indien het verhaalde waarheid ware, dan zouden zulke bedriegers der Justitie waarlijk niet veel medelijden verdienen, tenzij men hen wilde beschouwen als *krankzinnigen* op het punt, dat ieder verpligt is, zijn, met ander inzigt en bedoeling gegeven, woord te houden, ofschoon er omstandigheden zich opdoen, waarbij het pligt wordt anders te handelen, en waarop *dat* woordgeven ook nooit betrekkelijk is geweest. De verdediging dier lieden zou dan ook op onderstelde *monomanie* moeten zijn gegrond geweest. Maar het verhaal *kan* geene waarheid zijn: want de dief van het zilveren knipje werd slechts vervolgd wegens diefstal in een bewoond huis; doch, daar het diefstal was door éénen persoon en bij dag, bleef dit slechts een wanbedrijf. Daarvoor scheen het ook de Schrijver te houden, als hij spreekt van de Regters en den Officier van Justitie. Maar al het verder vermelde, wegens de Acte van beschuldiging enz., verwijst ons naar de behandeling eener lijfstraffelijke zaak. Wij zouden hier meer kunnen aanvoeren. Genoeg, dat er volledig bewijs is, niet alleen van de onwaarschijnlijkheid, maar zelfs van de onmogelijkheid der geschiedenis, zoo als die door den Heer VRIESAARD wordt voorgesteld. »Gelijk gij wilt, dat u de menschen doen, doe gij hun desgelijks." Hiermede vangt hij zijne vertelling aan. Grooter ontheiliging dier verhevene zedeles is er wel nooit gebeurd. Men zou haar in dezen aldus moeten toepassen: »Indien *gij* schuldig waart, zou het *u* aangenaam zijn, indien een ander, door zelf eene misdaad te begaan, u redden wilde; dus moet *gij*, door zelf eene misdaad te plegen, eenen schuldige aan de hand der vervolgende geregtigheid zoeken te ontrukken"! De bedoeling der spreuk is immers: »Gelijk gij, *redelijkerwijze*, wenschen kunt behandeld te worden, gedraag u alzoo jegens anderen." — Het tweede verhaal van den Heer VRIESAARD

is: *Johan N., of onschuldig, en nogtans misdadig.* Hij werd namelijk, schoon aan misdaden schuldig, waarvoor hij geene straf ontving, schuldig verklaard aan eenen diefstal, dien hij waarlijk niet had gepleegd. Maar waarom werd hij ook niet vervolgd wegens zijne mishandeling van den Commissaris van Policie (bl. 211)? De woorden, die hier en daar aan dezen en aan den President van het Hof in den mond worden gelegd, hebben ook de waarschijnlijkheid niet voor zich. Echter zouden wij in het algemeen nog meer vrede hebben met deze schets, dan met die van het meineedige huisgezin.

Ten slotte eene algemeene aanmerking op de werken zoo wel van VAN LOON als van VRIESAARN en op alle soortgelijke tafereelen. Zoo dikwijls de namen van personen en plaatsen, benevens de dagteekening, niet met juistheid worden genoemd, en geen onderzoek naar de waarheid van het verhaalde daardoor mogelijk wordt gemaakt, kan elke schets, zoogenaamd uit de gedenkrollen van het Strafregt, slechts als een *roman* worden beschouwd. Dergelijke romans kunnen goed zijn, maar de schrijvers hebben geen regt, om geschiedkundig geloof van hunne lezers te vorderen.

De Courier van Simbirsk. Een Verhaal van A. VON HERRINGEN. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. *In gr.* 8*vo.* 330 *bl. f* 3-:

Het is reeds in het vaderland van den Schrijver, door eenen bevoegden regter, hem als eene belagchelijke zwakheid aangerekend, dat hij zijne tooneelen grootendeels in *Rusland* plaatst, hetwelk hij nooit gezien heeft, en deszelfs zeden en gewoonten zóó voorstelt, als een blinde over de kleuren zou oordeelen. In hoe ver van de zijde der zedelijkheid deze roman aanbeveling verdient, blijkt genoegzaam, wanneer men weet, dat de held des verhaals zijn geluk maakt, door zich te laten misbruiken tot voldoening aan de wellustige dartelheid, die men gewoon is, *Rusland*, ook in andere opzigten te regt beruchte, Keizerin KATHARINA DE II aan te tijgen; terwijl wij, als een staaltje tot beoordeeling der waarschijnlijkheid van het verhaal, alleen willen aanvoeren het hier beweerde, dat, bij de teregtstelling van den oproerling PUGATSCHEW, zijn boezemvriend,

de Kozak ANTIZOFF, eerst onbemerkt den scherprégter doorsteekt, zich vervolgens meester maakt van diens ambtsgewaad, en, met het oogmerk om zijnen vriend te bevrijden, indien al niet van den gewissen dood, dan toch van de hem toegedachte folteringen, in dat gewaad vermomd, den ter dood veroordeelde en diens medepligtigen eigenhandig onthoofdt, en daarna zichzelven door een pistoolschot het leven beneemt! — Zonder groot verlies zelfs voor lezers, die slechts tijdverdrijf zoeken, en zonder eenig gemis voor ons publiek, in zoo ver het prijs stelt alleen op datgeen, wat beantwoordt aan de eischen van eenen gezuiverden smaak, had dus deze roman onvertaald kunnen blijven.

Het Dal van Almeria. Een Verhaal voor het opkomend Geslacht. Door den Schrijver van het Beatus-kol. Naar de derde Hoogduitsche uitgave. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. *In kl.* 8*vo.* 183 *bl. f* 1-65.

De Schrijver schijnt te vergeten, dat hij zijn boekje voor de jeugd bestemt, als hij moeder *Valeria* laat zingen:

»Elke last voelde ik mij daar verligten,
Als hij mij zijn purpren lippen bood.
Wat ik aan zijn borst eens mogt genieten,
Voelt geen sterfling met een koeler hart."

Ook maakt zij haar kind bang voor den langen man, die zich in den stroom tusschen de klippen verborgen houdt, om de kinderen, die te digt bij het water komen, te doen verdrinken. Wij zouden dus den Vertaler raden, in het vervolg zijne keuze te bepalen tot zoodanige werkjes voor de jeugd, die wij met meerdere ruimte kunnen aanbevelen.

Gedichtjes voor de beschaafde Jeugd. Bevattende Verjaarings-, Nieuwjaars-, Bruilofts- en Albumverzen. Te Gouda, bij G. B. van Goor. *f* :-75.

Kindergedichtjes van J. SCHEFFELAAR KLOTS, *geb.* ROORDA VAN EYSINGA. *Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. *f* :-90.

Wij juichen iedere poging toe, die gevoel voor het goede

en schoone, smaak en beschaving bij de jeugd kan opwekken en bevorderen. Gedichtjes voor kinderen en voor de beschaafde jeugd kunnen hiertoe medewerken. Om echter de jeugd ook al op Bruiloften te laten zingen en voor haar Albumversjes te vervaardigen, dit vinden wij minder gepast. Verjarings- en Nieuwjaarsdichtjes voor ouders of betrekkingen kunnen hunne nuttigheid hebben. De hier voorkomende zijn niet geheel zonder verdiensten, hoewel zij, daar er op vader, moeder, oom, tante, grootmoeder, neef en nicht en voogd gezongen wordt, wat eentoonig van kleur zijn, hetwelk dan ook niet te verwonderen is, daar men al eene zeer rijke dichtader dient te bezitten, om, bij zoo groote gelijkvormigheid van onderwerp, eenige belang inboezemende verscheidenheid te leveren. Ook hindert ons hier weder die verminking der overkostelijke benamingen, die wij aan onze ouders geven: dat *Moesje*, voor moeder, *Opa-lief* en *Oma-lief*, voor grootvader en grootmoeder, behaagt ons niet. Wij leeren onze kleinen bidden *onze Vader;* en de verknoeijing van den naam van vader duidt immers geen meerdere hartelijkheid of liefde aan? Wij hebben hooge achting voor alle bevoegde Schoolopzieners; maar het zal ieder, die in deze betrekking het gewone schoolbezoek aflegt, toch zonderling toeklinken, wanneer de kinderen hem begroeten met het:

»Zijt welkom, brave *Letterheld!*"

In het Album van een' Onderwijzer of Leeraar het kind te doen schrijven:

»Het is streelend, *wen m' in* eere" (ook dichterlijk niet gelukkig)
»'t Hoogaanzienlijk ambt bekleedt,"

komt ons overdreven voor. Eere den onderwijzersstand; maar zoo noemt men de betrekking van eenen Minister of Staatsman; en, gelijk wij dan ook reeds te kennen gaven, wij zijn niet voor dat zoo vroeg aanleggen van Albums. Op het punt van de Albums zijn wij het, wat dat aanleggen en de waarde betreft, met JONATHAN, in zijne *Waarheid en Droomen*, eens, als hij zegt: »Ik ben geen minnaar van den gewonen Album-vorm, tweehonderd losse bladen in een koker. — Vriendschap is voor mij als de kelk van eene roós, die de

bladeren, welke zij draagt, niet alleen aan zich, maar ook aan elkander verbindt; voor velen heeft zij meer van den vlinder, die de eene bloem na de andere kust, zonder ander onderling verband, dan dat hij ze allen beurtelings zijn hof maakt."

De Kindergedichtjes N°. 2 voldoen ons beter. De onderwerpen zijn welgekozen; de poëzij is bevallig, en bevat vrij wat minder rijmelarij, dan wij wel eens in boekjes van dien aard aantroffen. *Opregtheid*, *Morgenpligt* zijn, onder anderen, lieve stukjes. Uit het laatste iets ter proeve:

»Kindren, zijt gij frisch ontwaakt,
Hebt ge een zachte rust gesmaakt
En in 't koestrend dons gelegen,
O dan is 't uw dure pligt,
Eer ge iets anders nog verrigt,
God te danken voor zijn' zegen.

»O, dan ziet de Hemelheer
Vol van liefde op u ter neer,
En zal steeds aan u gedenken;
Jezus, aller kindren vriend,
Zal dan alles, wat u dient,
Op uw bidden aan u schenken.

»Hij, zoo liefderijk en goed,
Sprak eens met een teêr gemoed:
»Laat de kindren tot mij komen."
O, vergeet die woorden niet;
Maar volbrengt, wat Hij gebiedt;
Dan hebt gij geen kwaad te schromen."

Dezelfde woorden en gedachten, in de twee laatste coupletten voorkomende, treffen wij nog eens in het laatste couplet van het versje, *Opregtheid*, aan: zulk eene armoede moest men, bij de schatten, voor kinderlijke poëzij voorhanden, hier niet vinden.

Het boekje is lief uitgevoerd. De plaatjes zijn niet onbehagelijk. Het meisje op plaat 2 is ongelukkig misteekend en te groot van hoofd; zoo ook MARIA op bl. 57.

Ook weder bij het aankondigen dezer kinderwerkjes dachten wij: Onnavolgbare VAN ALPHEN, hoe hebt gij den kindertoon getroffen, en getoond, de kinderlijke ziel te hebben bestudeerd!

N°. V. *Boekbesch.* bl. 212. reg. 17 staat *onverklaarbaar* in stede van *verklaarbaar*.

N°. IX. bl. 395. reg. 10 en 14 v. o. staat *'s Is* in plaats van *'t Is*.

BOEKBESCHOUWING.

De Evangelische Kerk verdedigd. Leerredenen in den winter van 18$\frac{40}{41}$., in de Drievuldigheidskerk te Berlijn gehouden door Dr. MARHEINEKE. *Uit het Hoogduitsch. 's Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1840. *In gr.* 8*vo. XVI en* 116 *bl. f* 1-25.

Indien wij deze Leerredenen van den Berlijnschen Hoogleeraar MARHEINEKE van de zijde der Homiletiek wilden beschouwen, dan zou Rec. ze juist niet bij uitstek als modellen kunnen aanprijzen; dan zou hij moeten aanmerken, dat daarin van tekstverklaring weinig of geen werk gemaakt is, zelfs waar het vooral noodig zou geweest zijn, ja dat de tekst meestal slechts *motto* is, en op plan en behandeling weinig invloed heeft; dat zij zich ook door geen bijzondere schoonheid van kanselstijl aanbevelen, en in dit opzigt door andere voortbrengsels van Duitschen en Nederlandschen grond verre overtroffen worden. Doch zij kunnen ook (en dit is, meent Rec., derzelver voorname bedoeling) als bijdragen tot de Apologetiek van het Protestantisme aangemerkt worden; en uit dit oogpunt willen wij ze kortelijk beschouwen.

Als hoofdinhoud wordt in den titel opgegeven *de verdediging der Evangelische Kerk;* maar nu en dan is hij, die hiertoe optrad, meer aanvallender- dan verwerenderwijze te werk gegaan, hetwelk hier niet alleen buiten het doel, maar ook op den kansel minder gepast is; en ofschoon Rec. het Schrijver en Vertaler, in hunne Voorredenen, hoofdzakelijk toestemt, dat het in onzen tijd noodig is te waken en, waar het pas geeft, te waarschuwen tegen de aanmatigingen van een Pausclijk Catholicismus, en van een sluw daaraan ten dienste staand Jezuitismus, en althans (zou hij er bijvoegen) om de gronden van het Protestantsche geloof niet volgens symbolische Boeken,

maar volgens de weluitgelegde H. Schrift aan te wijzen, zoo wenscht hij echter, dat de Christelijke kansel niet weder, gelijk in vroeger' tijd, eene strijdplaats van partijen der Christenheid moge worden, waarop de verlichtende, heiligende en zaligende kracht van de Christus-leer maar al te dikwijls jammerlijk verloren ging.

De *eerste* Leerrede dan, die 2 COR. IV: 6 als tekst opgeeft, betoogt *de heilige wettigheid der Evangelische Kerk* uit haar *ontstaan*, haren *voortgang* en hare *voortduring*, of, zoo als dit laatste, volgens de behandeling, liever zou moeten heeten, uit de betamelijke gezindheden of middelen, waardoor zij voortduren kan. Dit een en ander wordt hier doelmatig, maar, gelijk in zoo kleinen omtrek niet anders zijn kan, zeer kort ontwikkeld.

In de *tweede* Leerrede geeft de tekst, GAL. V: 1, eene geschikte aanleiding tot voorstelling van *de Evangelische vrijheid*, van welke MARHEINEKE aantoont, 1. wat zij niet is, namelijk geen willekeur noch eigenzinnigheid, doch waarvan hij de eerste meer aanvalt als positief in de Roomschkatholieke Kerk bestaande, dan wel negatief van de Evangelische afweert, en waarbij de tegenwerping van willekeur in de uitlegging der H. Schrift, die den Protestanten wel eens verweten is, wel had mogen in aanmerking genomen en wederlegd worden. 2. Wat zij werkelijk is, waarvan hij het eerste niet zeer duidelijk uitdrukt, »het »bewustzijn van een onaantastbaar heiligdom, hetgeen »ieder in zich bezit," en waarbij ook weder meer aanvallend dan verdedigend gehandeld wordt; maar beter het tweede, »het regt, om alle menschelijk gezag in geloofs»zaken te beproeven." 3. Wat uit dit alles voor ons voortvloeit, namelijk »die vrijheid immer meer te leeren »schatten," en, »haar aan een' iegelijk volgaarne te »gunnen."

De *derde* Leerrede, die weinig aanraking heeft met den tekst 2 COR. V: 17, handelt over *den invloed van het Evangelisch geloof op het welzijn der Volken*, en wel op het *huiselijk*, *burgerlijk* en *openbaar* of *algemeen* welzijn. Dit laatste gedeelte is wel het voortreffelijkste: het eerste

en tweede is weder meer aanvallend dan verdedigend, en hier en daar niet vrij van overdrijving, niet alleen omdat er in het tweede bijgehaald wordt, wat wel in de Roomschkatholieke Kerk plaats heeft, doch niet noodzakelijk tot hare leer behoort; maar ook omdat het wel eens zóó voorgesteld wordt, alsof er geen huiselijk en burgerlijk geluk in Roomschkatholieke huisgezinnen en Staten ware.

Het onderwerp der *vierde* Leerrede, die GAL. III: 1, 2 ten tekst heeft, is *het geloof in den Evangelischen zin*, waaromtrent MARHEINEKE *eerst* »de dwalingen aanwijst »en wederlegt, die zich opdoen," en *vervolgens* toonen wil, wat »het geloof in deszelfs waarheid" is. — In het eerste gedeelte mist mên, naar Rec^{e}. inzien, de vereischte naauwkeurigheid en duidelijke uitdrukking van begrippen. Zoo spreekt MARHEINEKE, bl. 75, van een »onderscheid »tusschen de spreekwijzen *ik geloof u*, dat is aan hetgeen »gij verzekert, en *ik geloof in u*, hetwelk oneindig meer »beteekent"; maar wat nu de oneindig meerdere beteekenis van dien Hebraïsmus is, dit zegt hij niet. »Het is »eene grove dwaling," zegt hij daar ook, »waarbij het »geloof met een bloot voor waar houden verwisseld wordt"; maar in het begrip van *gelooven*, in zijne eerste natuurlijke beteekenis, is immers het voor waar houden van eene getuigenis vervat; doch de vraag is, op wat grond? Zoo immers ook, wat hij verder verwerpt, »het aannemen op »eens anders woord" of getuigenis; doch de vraag is wederom, op wiens woord? van wien komt en hoedanig is die getuigenis? Zoo is ook het laatste, dat hij als dwaling aanvoert, te onbepaald verworpen, »dat het geloof zelf »slechts een menschenwerk is, en niet een werk van »God": immers, het geloof, subjectief genomen, is een werk van het menschelijk verstand, dat op goede gronden van de waarheid overtuigd moet worden, al is het, dat hetzelve ook hierin van God afhangt; maar er is hier, zoo als reeds in de inleiding, verwarring met geloof in een' objectiven zin genomen, of, zoo als men anders zegt, met geloof voor geloofsleer. — Gave de Schrijver nu nog maar in het tweede gedeelte eene duidelijke beschrijving, wat

het geloof in den Evangelischen zin dan eigenlijk is! Hij spreekt daar wel van deszelfs *diepte*, *kracht* en *bemoediging*, en begint nu bij het eerste wel zoo (bl. 82): »De *diepte* van het geloof vertoont zich daarin, dat het »niet op zichzelf staat, niet ledig, niet gescheiden is van »zijnen wezenlijken inhoud; dat het zelf de vereeniging »is met dezen wezenlijk Goddelijken inhoud, en slechts »daardoor waarachtig geloof is", en zegt wel bij het tweede (bl. 86, 7): »Door het geloof, door *dat* ge»loof, hetwelk niet meer onderscheiden was van God in »Jezus Christus en van zijnen Heiligen Geest, met wel»ken het zich vereenzelvigd had, door dat geloof is het »groote werk volbragt"; maar of hierin nu eene duidelijke definitie begrepen is? nu, dan ligt zij wel diep! *puteus est profundus!*

Eindelijk in de *vijfde* Leerrede, welker tekst; ROM. III: 23, 24, wel meer had mogen verklaard worden, om den staat des geschils bij PAULUS wèl te vatten, worden omtrent *de regtvaardiging door het geloof* goede dingen gezegd, maar in omgekeerde orde van de vorige, namelijk *eerst* de leer der Evangelische Kerk, *daarna* de dwalingen op dit stuk. Ons verslag is reeds te breed uitgeloopen, om den Schrijver hier op den voet te volgen; maar wij hadden toch ook hier wel eene duidelijker definitie van *regtvaardiging* verlangd, en eene aanwijzing van de goede overeenstemming der leer van PAULUS en JACOBUS op dit punt niet overtollig geacht.

Eenige onjuiste aanhalingen van Bijbelplaatsen, die op het onderwerp, waarvan gesproken wordt, niet passen, en eenige spreekwijzen, die niet Bijbelsch, maar oudscholastiek zijn, zoo als »*God is een mensch geworden*," (bl. 36, 79, 88) »*toegerekende verdiensten en gereg»tigheid van Christus*," (bl. 85) »*erfzonde*," (bl. 106) en dergelijke, laat Rec. aan hare plaats, om nog een oogenblik stil te staan bij de gezindheid jegens anders-denkenden, die uit den hier heerschenden toon spreekt, want in de verdediging der zaak van de Godsdienst is het vooral noodig, dat zij *sine ira et studio* geschiede,

of, om met den Apostel te spreken, dat »de waarheid in liefde betracht worde." En dan vermeldt Rec. met wezenlijk genoegen, dat hem hierin zulke plaatsen zijn voorgekomen, als b. v. bl. 9: »Op onze beurt roepen »wij onzen bestrijders toe: Geliefde, in de oude Kerk »teruggeblevene, Christelijke medebroeders! veroordeelt »ons toch niet zoo overijld, niet met zulk een vermetel »zelfvertrouwen, en in uwe vooringenomenheid uit de »hoogte op ons nederziende! immers wij belijden nog »gemeenschappelijk met u zekere grondwaarheden des »heils," en verder die gansche periode; of die van bl. 46, welke begint: »Vergeet ook niet, dat er vele regt»schapene gemoederen in die Kerk gevonden worden, »welke een beter lot verdienden," enz. Doch met des te meer leedwezen moet hij dan ook vermelden, dat in deze Redenen maar al te dikwijls een harde, scherpe, barsche toon gehoord wordt, die noch met wijsheid noch met liefde bestaanbaar is. Waartoe toch b. v. in de derde Leerrede en elders van het Roomschkatholieke Kerkgenootschap telkens gezegd »*valsche* leer," »*valsch* ge»loof," »*valsche* Kerk"; en nog erger in de tweede, bl. 45: »Die Kerk, welke *zelve zich bewust is van de* »*onwaarheid van haar geloof*"; en in de vierde, bl. 84: »Eene Kerk, *wier vroomheid zelve geheel opper*»*vlakkig en werktuigelijk is*," waar ook de triviale uitdrukking voorkomt: »die bedacht is op *roode hoeden en* »*blaauwe kousen.*" Laat men, waar het noodig is, fiksch wederleggen, en op goede gronden zeggen, waar ons gevoelen op staat; waar waartoe toch die scherpe bijnamen, die harde beschuldigingen? hoe zouden zij *ons* smaken, indien wij ze van eenen Roomschkatholieken kansel hoorden? Doch geen wonder, want ook jegens andere voorwerpen komen hier uitspraken voor, die op een' barren toon gestemd zijn, b. v. die omtrent of tot de beschaafde lieden van dezen tijd, bl. 73, 89, of deze, bl. 115: »Ik weet het volkomen, dat het zuivere, onvervalschte »Christendom, van deszelfs ontstaan af, veel te goed was »voor de wereld, even als vele Volken niet waard zijn;

» eenen goeden Koning te hebben, en veeleer eenen tiran » verdienden te bezitten, die hen mishandelt." Rec. verbeeldt zich wel niet, dat zijn woord door Prof. MARHEINEKE zal gelezen worden; maar hij wilde het toch niet terughouden, als misschien voor anderen eene nuttige herinnering. Men houde vrij de vaste en moedige hand, zoo veel het noodig is, aan de Apologetiek van het Christendom en van het Protestantisme; maar men vergete het woord van eenen grooten Apologeet des eersten niet: » *Hoewel ik groote vrijmoedigheid door Christus heb, om* » *u te bevelen, wat betamelijk is, zoo bid ik u nogtans* » *liever door de liefde.*"!

Leerredenen door W. A. VAN KAMPEN. *Te Amsterdam, bij* A. Zweesaardt. 1841. *In gr.* 8*vo. XVI en* 393 *bl. f* 4-20.

Bij het groote aantal uitgegevene leerredenen, waaronder zoo vele voortreffelijke worden gevonden, moeten er goede redenen bestaan, zoo de uitgave van nieuwe zal worden gewettigd. Het is onlangs door eenen anderen Recensent in dit tijdschrift, bij de beoordeeling der Leerredenen van den Eerw. RADIJS, met reden aangeduid, dat het niet genoeg is, dat het goede, stichtelijke preken zijn, zoo men ze in het licht wil zenden. Waar zou het heen, als alle goede en stichtelijke preken, die elken zondag worden gedaan, gedrukt wierden? Wie leerredenen in het licht wil zenden, moet de overtuiging hebben, dat zijne stukken iets *meer* zijn, dat zij zich door vorm en inhoud bijzonder onderscheiden; anders houde hij den dagelijkschen kost gerustelijk te huis! Rec. zou dat tot eenen algemeenen regel stellen, en dien zelfs zulken Predikanten voorhouden, die, jaren lang in dienst en met nut en zegen in hunne eigene Gemeente werkzaam, door de toegenegenheid dier Gemeente tot de uitgave van preken worden gedrongen. Maar jongelieden, die nog pas de Hoogeschool hebben verlaten en hun dienstwerk ter

naauwernood hebben aangevangen, zou hij altijd ten sterkste het in 't licht zenden van leerredenen afraden. Hij gelooft, dat de ondervinding van alle wezenlijk bekwame mannen hun geleerd zal hebben, dat het *preken*, evenzeer als andere werkzaamheden van den geest, een arbeid is, waarin men door aanhoudende oefening vorderingen maakt, en dat hunne vroegste stukken eene gebrekkigheid hebben, die zij in latere jaren hebben leeren verbeteren. Rec. acht het daarom ongeraden, dat jonge Predikanten in de eerste jaren van hun dienstwerk reeds leerredenen in het licht geven; hij acht het eene gewaagde onderneming, en zou vreezen, dat in vele gevallen eigenwaan en overdreven zelfgevoel bij zulk eene uitgave mede in het spel kwamen.

Reeds *a priori* meent Rec. dus de uitgave der Leerredenen van den Heer VAN KAMPEN te moeten afkeuren, en hare lectuur heeft slechts gestrekt, om hem in zijn gevoelen te bevestigen. Wanneer men de lijst der hier geleverde preken inziet en nagaat, dan ziet men, hoe gering de voorraad nog moet geweest zijn, waaruit VAN KAMPEN had te kiezen. Men vindt daarin eene studentenpreek, 's jongelings proponentenpreek, zijne intreerede in zijne eerste gemeente. Staat men dan als student en proponent reeds zoo hoog, dat die eerste proeven onzer werkzaamheid in een vak, dat, blijkens de weinigen, die daarin wezenlijk uitmunten, niet gemakkelijk is, het licht moeten zien? VAN KAMPEN zal zich wel niet op het voorbeeld van Professor VAN DER HOEVEN beroepen, die ook eene enkele preek uit zijnen proponententijd in zijnen bundel plaatste? De Hoogleeraar achtte het toch noodzakelijk, die plaatsing te verontschuldigen; en daarenboven zal VAN KAMPEN zich wel niet met VAN DER HOEVEN op één lijn stellen? De bedoelde preken hebben ook niets, wat hunne opname in dezen bundel bijzonder kon doen wenschen. De eerste b. v. handelt over *de kracht des geloofs*, en het grootste gedeelte der leerrede loopt daar buiten om, en spreekt uitvoerig over de genezing van den blindgeborene, waarvan slechts met korte woorden melding behoefde te

worden gemaakt. Hoe mager en schraal is de ontwikkeling van het tweede deel in de tweede leerrede, waarin over onze innige verbindtenis met Christus wordt gesproken, en drie bladzijden, zonder eenige belangrijkheid, hem voldoende zijn, om aan te toonen, dat die verbindtenis *geestelijk* in haren aard, *heiligend* in hare werking, *vruchtbaar* ook voor anderen is!

Doch evenmin als Rec. eenige gegronde reden ziet, die tot de opname van de zoo even genoemde leerredenen kon raden, evenmin vindt hij oorzaak, om de uitgave van den geheelen bundel goed te keuren. Hij wil niet beweren, dat er in deze leerredenen geene goede brokken worden gevonden, geene bewijzen, dat het den jongen Prediker niet ontbreekt aan goeden aanleg. Dat zij verre! Hier en daar is een vlijtig, soms te ver gedreven, gebruik van bijbelplaatsen niet voorbij te zien. Stijl en taal zijn ook dikwijls vrij goed. Maar over het geheel zijn de stukken toch zeer gebrekkig. Als een eerste hoofdgebrek zouden wij noemen, dat dikwijls het opgegeven thema weinig behandeld wordt. Wij deden dit reeds van de eerste leerrede opmerken; het is niet minder zigtbaar in de derde; *de zelfopoffering van Paulus* is het onderwerp, en hoeveel goeds er ook van zijne werkzaamheid wordt gezegd, dat zelfopofferende treedt slechts zeer weinig in het licht. In eene andere leerrede heet het, dat gehandeld wordt over Gods goedheid en wijsheid in het verborgen houden der toekomst. In het eerste deel zal de waarheid van dat verborgen houden uit de geschiedenis der Openbaring duidelijk worden gemaakt. (Alsof dat noodig ware!) Maar wat wordt dat deel nu? Veeleer eene opsomming van voorbeelden en bewijzen, rakende de wisselvalligheid van het aardsche, en de afwisseling van geluk en ongeluk in het leven.

Eene tweede aanmerking betreft de schraalheid en onbeduidendheid, waardoor zich de stukken dikwijls onderscheiden. Men zie b. v. eens de vierde leerrede, over de onthoofding van Johannes den Dooper, en daarvan het toepasselijke, op twee bladzijden zamengevat, die nog zoo

bitter weinig zeggen. Of, van die zoo even genoemde leerrede over Gods wijsheid en goedheid in het verborgen houden der toekomst, het tweede deel met deszelfs weinigbeteekenende tafereelen. Of, van de leerrede over de opwekking van Lazarus, de weinig belangrijke toepassing; of die van de leerrede over Judas, over Petrus, over Pilatus, enz.

Rec. kan ook niet met stilzwijgen voorbijgaan de zonderlinge wijze, waarop in de lijdenspreken de karakters der personen worden voorgesteld. Vanwaar heeft de Schrijver verzekeringen, als deze: »Een Petrus mogt boven de »anderen uitblinken in vurigen ijver voor de zaak van zij»nen Heer, een Johannes in innige hartelijke liefde tot »Jezus, *allen moesten voor Judas wijken in doorzigt,* »*opmerkzaamheid en vindingrijk oordeel.* Vandaar dat »hem het beheer der geldzaken, de zorg voor de kas werd »toevertrouwd; *niemand was dit beter aanbevolen dan* »*hem, die in fijne berekening alle anderen overtrof.*" (Bl. 166.) Nog erger is het, als over Petrus (bl. 184) aldus geredeneerd wordt: »Ziet dat open gelaat, dien »argeloozen blik, welke een gemoed verraden, dat van »alle bedrog en veinzerij is vervreemd; ziet dien hartelij»ken man, die al, wat in zijne ziel omgaat, u meedeelt, »die niets achterhoudt, die dadelijk de toonen, welke in »zijne ziel worden aangeslagen, onbedekt en onverholen »weergeeft, die in ieder mensch zijn vriend waant te aan»schouwen, en die al, wat zijne ziel schokt, treft en »roert, ook wil dat anderen zal schokken, treffen en roe»ren; wiens ziel voor al wat groot, edel en goed is open»staat, maar die wil, dat ook anderen dit edel, groot en »goed zullen vinden; die behoefte heeft aan mededeeling, »omdat hij niet alleen kan genieten, omdat hij eene be»hoefte gevoelt aan die zamenstemming en die harmonie »der zielen, die dezelve eenmaal in den hemel verbinden »zal. Is die man niet beminnelijk? Maar aanschouwt »nu ook dien man zonder menschen- of wereldkennis; »schoon hij een vlug begrip en een helder oordeel bezit, »geene veeljarige ondervinding noch ervaring hebben dat

»begrip en oordeel doen rijpen; aanschouwt hem daaren»boven aan de vooroordeelen en valsche denkbeelden zij»ner natie gehecht, die dikwijls zijn helder oordeel ver»duisteren, en aanschouwt hem daarbij steeds met voor»barigheid zijn gevoelen uitende, *niet zelden dat gevoelen* »*met onbuigzame gestrengheid verdedigende, voor geene* »*teregtwijzing noch verbetering vatbaar. Is die man* »*niet lastig, ja gevaarlijk?* Berokkent hij niet onbere»kenbaar onheil aan zichzelven en anderen? Zulk een »man was Petrus. Bij het menigvuldige goede, dat in »hem was, *bezat hij bijkans onuitroeibare gebreken*; en »het was alleen Jezus aanvertrouwd, die gebreken zoo »niet geheel uit te roeijen dan toch aanmerkelijk te ver»zachten en te wijzigen..... *In vermogens en bekwaam*»*heden muntte zeker Judas verre boven Petrus uit*," enz. Wie ziet niet het verkeerde, het onoverdachte en willekeurige van zulk eene voorstelling?

Rec. acht het onnoodig, na deze algemeene aanmerkingen de leerredenen nog afzonderlijk na te gaan. Hem zou nog menige leemte en verkeerdheid aan te wijzen overblijven. Hij rekent het gezegde voldoende, om zijne afkeuring van de uitgave dezer stukken te regtvaardigen. Goede, uitstekende leerredenen te maken, is geene gemakkelijke taak. Men wane toch niet te spoedig die kunst reeds meester te zijn! Dat jongelieden zich wachten voor het vroegtijdig uitgeven hunner stukken! Er bestaat geene behoefte aan uitgegevene leerredenen; haar getal is misschien reeds te sterk vermenigvuldigd, en eene ernstige, strenge kritiek waarschuwe tegen het in 't licht zenden van gebrekkigen of maar dagelijkschen kanselarbeid.

De omstandigheden van den Schrijver, waarop het *Woord aan den Lezer* doelt, roert Rec., die ze van harte betreurt, niet aan, omdat zij in geen verband staan met de beoordeeling der Leerredenen zelve.

De wijsheid, die van boven is, voorgesteld en aangeprezen in eene Leerrede, over Jacobus III: 17, 18, *door*

W. MEBIUS, *Predikant in de Hervormde Gemeente te St. Jacobi-Parochie. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1840. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

De Eerw. MEBIUS sprak deze Leerrede uit, en gaf haar vervolgens in het licht, om den verkeerden indruk tegen te gaan, die hij vreesde, dat op zijne gemeente gemaakt zou worden door een onlangs te *St. Anna-Parochie* uitgegeven, zonder naam van schrijver of drukker, in de Friesche landtaal geschreven boekje, waarin de kennelijke strekking moet doorstralen, om aan de Hervormde Predikanten van ons vaderland achting en vertrouwen bij hunne gemeenten te ontnemen. Met ernst prees de Eerw. Schrijver zijner gemeente de wijsheid aan, die van boven is, van welke JACOBUS in den gekozen tekst een zoo bekoorlijk tafereel ophangt, en hij deed het met die wijsheid, zich bepalende tot het algemeene, en zonder in zijne Leerrede melding te maken van hetgeen er aanleiding toe gegeven had. Voordeelig doet hij zich kennen, zoowel van de zijde zijns verstands, als van die zijns harten. En wij, schoon in het algemeen van oordeel, dat men geene en geenerlei zotten naar hunne dwaasheid moet antwoorden, kunnen het niet anders dan toejuichen, wanneer men eene enkele maal, bij voegzame gelegenheid, de welgezinden wapent tegen de listen dergenen, die slim genoeg zijn, om te begrijpen, dat zij moeten beginnen met den zwakken het vertrouwen op zijne Leeraren te benemen, zal hij van lieverlede zich aan de partij aansluiten, wier wijsheid niet van boven is, en boosaardig genoeg, om, als echte *Jezuiten*, daartoe geen middel te snood of te schandelijk te rekenen.

N°. 1. *Een Gesprek over het Concordaat, tusschen een' Pastoor, een' Advokaat en een' Predikant. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1841. *In gr.* 8*vo.* 21 *bl. f* :-10.

N°. 2. *De Concordaten, een uitvloeisel van de genadige goedertierenheid des Heiligen Vaders. Een Kloostergesprek, aan gene zijde der bergen gehouden. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1841. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* :-25.

N°. 3. *Vredewoord voor Roomsch-Catholijken en Protestanten in het Koningrijk der Nederlanden. Oud woord, door eene aangevoegde Voorrede toegepast op het Concordaatsgeschil van dezen tijd. Tweede Uitgave. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1841. *In gr.* 8*vo. VIII en* 42 *bl.* *f* :-50.

N°. 4. *Een woord van waarschuwing, geruststelling en teregtwijzing aan mijne Protestantsche Medechristenen, door eenen Hervormden Leeraar. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1841. *In gr.* 8*vo.* 130 *bl.* *f* :-90.

Na alles, wat er, ook in *dit* Tijdschrift, over het Concordaat reeds geschreven is, willen wij van de bovenstaande stukken, waarvan de drie eerste althans uitsluitend daartoe behooren, nog kortelijk kennis nemen, ons oordeel zoo beknopt mogelijk zeggen, en het dan hierbij laten berusten, de zaak, na zoo vele menschelijke pogingen, aan God en den tijd overlatende.

N°. I is een welgeschreven, verstandig verdicht en gematigd stukje, waarin veel, dat in vroegere geschriften van dien aard voorkomt, met andere woorden herhaald en min of meer versterkt wordt; maar dat zich bijzonder onderscheidt door een op goede regtsgronden door den Advocaat gevoerd betoog, dat de Koning niet verpligt is, om het Concordaat van 1827 ten uitvoer te leggen, daar de omstandigheden, waaronder hetzelve toen gesloten is, geheel veranderd zijn, en de gansche toenmalige toestand van zaken, waarop het gebaseerd was, ten eenemale opgehouden heeft. Reeds te voren heeft Ref. te kennen gegeven, dat dit in de hoofdzaak ook zijn gevoelen is; en

hij vindt dus alle reden, om dit stukje, als naar zijn inzien zeer doelmatig, aan te prijzen.

Reeds doet de titel van N°. 2 vermoeden, dat men daarin vinden zal eene satirieke voorstelling van de schijnbare heilzaamheid der Concordaten, om daardoor het waarlijk heillooze van dezelve aan te wijzen; en zoo is het hier ook inderdaad: in een gesprek tusschen een' kloosterling en zijn' superieur ziet men den eersten, die zich vrij dom houdt, door den laatsten aldra overtuigd, dat die Concordaatsinrigtingen wezenlijke weldaden zijn, door den Paus aan de Volken en Vorsten bewezen; maar hetwelk zóó voorgesteld wordt, dat zij in waarheid blijken middelen te zijn tot uitbreiding van deszelfs magt en invloed, en tot partijdige bevoorregting der Roomsch-, d. i. Pauselijk-Katholieke Kerk. Hoewel het niet zoo goed hout snijdt als het vorige, laat het zich toch met nut en genoegen lezen.

Het geschrift, onder N°. 3 vermeld, dagteekent (volgens de Voorrede) reeds van 1822, en is door de tegenwoordige Uitgevers uit het fonds van VAN DER HEY EN ZOON onlangs aangekocht. Hierop wenschten zij, dat de Schrijver daaraan die wijziging zou geven, »door welke »het voor het thans veel bewegend Concordaatsgeschil eene »nog meerdere uitgebreidheid aanwon": dit verzochten zij aan »den man, door wiens tusschenkomst de uitgave van »het gezegde geschrift in der tijd bezorgd werd"; en die was geen ander, dan de genoeg bekende Schrijver der *Zedig-vrijmoedige Bedenkingen.* Deze bragt nu dit verzoek tot zijnen Vriend; doch deze verschoonde zich wegens hooge jaren en ongesteldheid, maar deelde nogtans zijne denkbeelden over het Concordaatsgeschil mede, met vrijheid, om die in eenige Voorrede tot zijn herdrukt werkje op te nemen; dezelve komen hoofdzakelijk hierop neder: Geen Concordaat, maar een nieuw Kerkreglement, door Roomschkatholieke Kerkelijken ontworpen, door den Koning goedgekeurd; niet meer dan twee Bisschoppen, met de noodige bepalingen omtrent hunne aanstelling, bezoldiging enz. enz., alles behoudens het hoogste souvereine

gezag des Konings. B. durft deze denkbeelden niet volkomen toestemmen, maar blijft op te voren aangevoerde gronden wenschen: In het Protestantsche *Nederland* noch Concordaat noch Bisschop, waardoor ook noch de staat der Nederlandsche Roomschkatholieke Kerk verbeteren, noch het Koninklijk gezag over dezelve gewinnen zal. — Wat voorts dit geschrift zelf aangaat, dit is ook *nog* lezenswaardig; want van eenen vrede tusschen Roomschkatholieken en Protestanten, zonder dat iemand omtrent zijne belijdenis onverschillig is, toont het eerst het *hoogst wenschelijke* en *noodzakelijke* aan, en daarna het *mogelijke*, door te letten 1. op deszelfs waren aard; 2. op één hoofdbevel des Evangelies, dat beide als zoodanig eerbiedigen, namelijk om God en den Verlosser na te volgen; 3. op de ondervinding, dat die vrede reeds dadelijk door echte Roomschkatholieken en Protestanten wordt in uitoefening gebragt. — De verdere ontwikkeling van dit een en ander, in dit zeer bedaard geschreven stukje, willen wij den belanghebbenden ter eigene nalezing gaarne aanbevelen.

Het meer uitvoerige geschrift, onder N°. 4 opgegeven, is wel niet uitsluitend aan de zaak van het Concordaat, maar toch in 't algemeen aan »de woelingen en aanmatigingen van *Rome*," en aan »de onrust wekkende geruchten omtrent verwacht wordende verordeningen in »deszelfs belang," zijnen oorsprong verschuldigd. Tot waarschuwing, bemoediging en raadgeving zijner Protestantsche Geloofsgenooten, stelt de Schrijver zich de drie volgende vragen ter beantwoording voor: »1. Heeft de »Protestantsche Kerk waarlijk redenen, om voor den invloed van *Rome* bezorgd te zijn? 2. Bestaan er genoegzame gronden van geruststelling bij alles, wat haar van »dien kant dreigen mogt? 3. Welk een gedrag betaamt »den Protestanten, om aan hunne verpligting te antwoorden, en het heil hunner Kerk te verzekeren?" — Tot beantwoording van de *eerste* vraag, geeft hij, bl. 3—32, een breedvoerig overzigt van de geschiedenis der Christelijke Kerk, van haren oorsprong af, tot op de Kerkher-

vorming in de 16de Eeuw, dat Ref., hoe wèl geschreven ook op zichzelf, hier meer overtollig voorkomt te zijn; over den kerkelijken toestand des tegenwoordigen tijds, en het daarin zorgelijke, van de zijde van het Roomsch-Catholicisme, wordt bl. 32—37 gehandeld. — De *tweede* vraag wordt, bl. 38—71, bevestigend beantwoord, en de gronden van geruststelling worden aangewezen 1. in *de magt der Evangelieleer zelve;* 2. in *den tegenwoordigen tijdgeest;* 3. in *den eenparigen weêrstand van alle betergezinden;* 4. in *den magtigen bijstand Gods.* Ref. kan dit een en ander hier niet breeder volgens den Schrijver ontwikkelen; maar hij moet betuigen, dat het, zoo naar stijl als zaken, voortreffelijk geschreven is, en durft het alzoo gerust ter lezing en behartiging aanprijzen. — Ten antwoorde eindelijk op de *derde* vraag worden, bl. 72—125, de volgende verpligtingen, in den toon en stijl der leerrede, die in dit geheele geschrift, maar vooral in dit gedeelte heerschend is, aangewezen en aangedrongen. 1. Moedig en vast tegenover *Romes* woelingen en aanmatigingen te staan. 2. Alles aan te wenden en alle kracht in te spannen, ten einde de welvaart der Protestantsche Kerk te handhaven en te vermeerderen, waartoe wij *a.* hare volle waarde, d. i. haar grondbeginsel en de geschiedenis van haar ontstaan, duidelijk moeten doorzien; *b.* ons toeleggen op eene voortgaande ontwikkeling en volmaking harer leer, langs den weg van vrij en onafhankelijk onderzoek; *c.* zedelijk beter, innerlijk vromer worden; *d.* als Protestanten ons onderling meer vereenigen; *e.* gewillig deelnemen aan alles, wat hare welvaart bevorderen kan. — Deze algemeene pligten worden nog wederom bijzonder op het hart gedrukt aan ouders en aan Godsdienstleeraars, en onder deze laatsten bepaaldelijk aan die, welke in de Hofstad geplaatst zijn. — Dit alles wordt, ofschoon wel eens wat breedsprakig, maar nogtans met hoogen ernst en warme geestdrift voorgedragen, en doet als zoodanig verstand en hart en smaak des Schrijvers eer aan. Het zou zelfs jammer zijn, indien men dit stuk met de vele vlugschriften over het Concordaat, waarvan

wij nu oververzadigd zijn, geheel op ééne lijn wilde stellen; en het verdient veeleer de aandacht en behartiging van allen, die het met de zaak van Protestantisme en Christendom wèl meenen.

Dissertatio de vitiis nervorum organicis, auctore J. P. T. VAN DER LIDTH, Med. Doct., cum tab. lithographica. Amstelodami apud *Elix & C°*. 1838. oct. form. maj. p. 175. *f* 2-90.

Verhandeling over de werkzaamheden van het Zenuwstelsel. Door M. DASSEN, H. J. Z., *Med. Doct. te Hoogeveen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1839. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl. f* 2-:

Nadere ontdekkingen over de eigenschappen van het Ruggemerg, bijzonder over den daarin gevonden zenuwomloop (circulatio nervea), door J. VAN DEEN, *Med. Doct., Practisch Geneesheer te Zwolle. Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1839. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl. f* 1-25.

(*Derde Verslag.*)

N°. 3. De Heer VAN DEEN, reeds gunstig bekend door zijne Dissertatie: *De differentia et nexu inter Nervos vitae animales et vitae organicae*, heeft bij dit proefschrift het niet laten berusten. Later heeft hij dit onderwerp vervolgd, en in het *Tijdschrift voor Nat., Gesch. en Physica*, eene mededeeling gedaan *over de Gevoelszenuwen en het verband tusschen de Gevoels- en Bewegingszenuwen*. Niet slechts van de bespiegelende zijde, maar ook langs den proefondervindelijken weg zet de Heer VAN DEEN zijn onderzoek voort, en niet weinige kikvorschen, als voor zulke proefnemingen de geschiktste voorwerpen, zijn door hem, en met goed gevolg, daaraan onderworpen.

In dit geschrift houdt de Heer VAN DEEN zich bezig met het onderzoek naar de eigenlijk zoogenoemde gevoels-

takken, spoort hij de verhouding tusschen dese en de bewegingsdraden op; terwijl hij daarenboven nog den invloed van de zenuwen op de vorming van verschillende deelen des ligchaams nagaat, naar aanleiding der gesteldheid van een' zespootigen kikvorsch, waarvan de ontleding door hem elders beschreven is.

Belangrijke oogpunten worden door deze onderzoekingen ontwikkeld: in hoe verre zij echter tot meer afdoende resultaten zullen leiden, zal, bij de moeijelijkheid om zulke proefnemingen te bewerkstelligen, de tijd nader moeten leeren. Moeijelijkheden schrikken echter VAN DEEN niet af; want in het jaar 1839 zagen reeds zijne *nadere ontdekkingen over de eigenschappen van het Ruggemerg enz.* het licht.

Nadat de zenuwwortels van het ruggemerg in die van gevoel en ter beweging onderscheiden zijn geworden, heeft de Heer VAN DEEN gedacht, dat deze onderscheiding zich ook tot de strengen van het ruggemerg zoude uitstrekken. Hij oordeelt voor zichzelven dezelfde zekerheid verkregen te hebben als MULLER en PANNIZZA omtrent de wortels, en hij acht de zaak ten volle bewezen te zijn; iets, hetwelk alle natuurkundigen nog niet zoo gaaf zullen toestemmen. Indien Dr. KUERSCHNER (*ueber die Function der hintern und vorderen Stränge des Rückenmarkes. Archiv für Anat. Phys. etc. von Dr.* J. MÜLLER, *Jahrg.* 1841. *H.* 1. *S.* 115) de door VAN DEEN genomene proeven al niet tegenspreekt, wijst hij nogtans te regt op de zwarigheden, met welke zij gepaard gaan. De door KUERSCHNER genomene proeven zijn echter evenmin als afdoende te beschouwen; want hij zegt zelf, bl. 125: »Ik *geloof*, dat deze proeven de gevolgtrek»king gedoogen, dat de achterste strengen van het rugge»merg alleen *gevoelige*, de voorste alleen *bewegings*-zenuwen »bevatten." Terwijl hij door andere proeven meent bewezen te hebben, dat in de achterste strengen geene draden gevonden worden, welke, geprikkeld zijnde, den prikkel tot de spiervezels overbrengen; (bl. 122) vervolgt hij: »Zij »bevestigen echter niet, dat in de voorste strengen geene »draden gevonden worden, welke voor gevoel vatbaar zijn." Dit strekt ook ten bewijze, dat de tijd nog niet gekomen is, om met eenigen spoed gevolgtrekkingen te maken.

Indien men ook vooreerst zich niet met den Heer VAN DEEN overtuigd zal kunnen houden, dat er *in het ruggemerg een zenuwomloop bestaat*, zijne proeven zullen toch met be-

langstelling gelezen worden, vooral wanneer men deze in verband beschouwt met eene mededeeling van Professor TH. L. W. BISCHOFF, te *Heidelberg*, *ueber electrische Ströme in den Nerven; Archiv für Anat. etc.* 1841. 1. *S.* 20. Doch ons bestek gedoogt geene verdere uitweiding. Wij keeren tot de Verhandeling zelve terug. Deze splitst zich in twee Afdeelingen. Eene *eerste* ter nadere bevestiging der leer VAN BELL, met opzigt tot de voorste en achterste ruggemergssstrengen. In de *tweede* (bl. 52) zal de Schrijver nadere bewijzen te berde brengen voor het bestaan van eene *circulatio* of *vis nervea* in het ruggemerg. Hij heeft gelijk, wanneer hij het verkieslijker vindt, haar *omloop van de zenuwkracht* te noemen, dan wel *zenuwomloop*; maar wat is eene *onstoffelijke* beweging? Is de Schrijver hier niet eenigzins in strijd met zichzelven, wanneer hij later, bl. 107, de werkzaamheid van het zenuwstelsel met die van het vaatstelsel vergelijkt, en zegt, dat er tusschen beide eene treffende vergelijking kan gemaakt worden? Nog sterker drukt hij deze vergelijking uit, wanneer hij het hart met het ruggemerg vergelijkt en beiden als *middelpunten* beschouwt. En wanneer bl. 109 kan gezegd worden, dat zonder longen geen doelmatig slagaderlijk bloed (bij den geboren mensch) kan gevormd worden, en zonder hersenen geene doelmatige willekeurige beweging mogelijk zij, dan is zeker de vergelijking te verre doorgedreven, wanneer de Schrijver zegt: »Gelijk de *ademhaling* het aderlijke bloed »in slagaderlijk verandert, zoo wordt door het denken het »gevoel in doelmatige wilsindrukken veranderd." De vergelijking van bl. 107—111 kan geacht worden te sterk gekleurd te zijn. Ook moeten wij de vraag opperen, welk denkbeeld kan men zich van de harmonie der levensverrigtingen vormen, wanneer men, ter staving van het gezegde, vier kikvorschen in zulk eenen verminkten toestand brengt, dat den eenen het hoofd afgesneden moet worden, bij den anderen het ruggemerg vernietigd, den derden de longen, den vierden het hart uitgesneden moet worden? Indien immer de groote Experimentator MAGENDIE een der behartiging waardig woord gezegd heeft, is het geweest, toen hij op de werking der zenuwwortels in derzelver zamenhang en verdeeling opmerkzaam heeft gemaakt. (VALENTIN, *Report. B.* 5. *p.* 364.)

Gaarne erkent men met den Schrijver, dat het *leven* zich

in *beweging* openbaart; de uitingen des levens zijn *beweging*; maar deze beweging in het zenuwstelsel; hoe zij ook in de reflexiebewegingen zich openbare, is niet wel als eene *circulatie* te beschouwen, vooral wanneer men zulk een' omloop met dien van het bloed wil vergelijken, en daartoe in zulke bijzonderheden treedt, als de Schrijver gedaan heeft, vooral bl. 166.

Ondanks deze bedenkingen zal men evenwel den Schrijver met belangstelling vergezellen, zoo wel bij zijne proefnemingen, als bij zijne nu eens eenigzins gewaagde, dan weder al te stellige redeneringen en gevolgtrekkingen.

Met de behendigheid van den Heer VAN DEEN krijgt men een zeker zelfvertrouwen, hetwelk zwarigheden doet veronachtzamen, die bij het maken van gevolgtrekkingen niet mogen voorbijgezien worden. Immers zegt de Schrijver zelf, bl. 65, Noot *a*: »*Bijna*, — want het is bij deze operatie »*meestal* onmogelijk, om de geheele grijze zelfstandigheid »van de voorste witte zelfstandigheid weg te snijden, het»welk wel ieder zal ondervinden, die deze proef gelieft te »herhalen. Maar het overgeblevene gedeelte der *substantia* »*spongiosa* kan men toch dikwijls bijna geheel vernietigen, »door zeer voorzigtig, met eene naald of spits van een »mesje, er kleine sneedjes in te maken." — Ook geloof willende geven aan de door REMAK bevestigde ontdekking van ROLANDO, kan men zich het ruggemerg gereeder denken als uit *vier deelen* bestaande, dan die scheiding bewerkstelligen. Volgens dit onderzoek toch zoude het ruggemerg bestaan uit eene *substantia medullaris postica*, *gelatinosa*, *spongiosa*, en *medullaris antica*.

Uit het tot dusverre medegedeelde kan de hoofdinhoud dezer Verhandeling blijken; den Schrijver in meerdere bijzonderheden te volgen, zoude niet doenlijk zijn, daar men, hetzij men zijne proefnemingen bijval schenke of die betwiste, dusdanig onderzoek zou moeten herhalen. En te dezen zal elk, die niet in de gelegenheid is, dagelijks zijnen tijd aan ontleedkundig onderzoek te kunnen wijden, bij den Heer VAN DEEN moeten achterstaan.

Deze Verhandeling bevat veel belangrijks over de vermoedelijke of vermeende zamenstelling van het ruggemerg, en de hieruit voortvloeijende wijze van werking; over gevoel en terugwerking, enz. De onderscheiding tusschen *verkelijk gevoel* en *reflexiegevoel* geeft stof tot nadenken;

desgelijks, dat *door gevoel beweging ontstaat en door beweging gevoel*; ook de stelling, dat *er eene circulatie in het ruggemerg bestaat*, verdient behartigd te worden, indien men deze slechts niet te zeer door den bloedsomloop wil ophelderen.

Men is dank schuldig aan den Heer VAN DEEN voor dezen oorspronkelijken arbeid. Hij, de Heeren DIJSEN en VAN DER LIDTH toonen, dat men in ons land ook voor oorspronkelijken arbeid zeer wel berekend is. De productie uit vreemde landen moge grooter zijn dan de onze, in gehalte staat zij niet altijd den toets door. Het is echter nu eenmaal zoo verre gekomen, dat ook in de wetenschap slechts het uitheemsche te prijzen valt! Moeten wij dan steeds apen zijn en naäpen tot in de wetenschap toe? Is het niet erg genoeg, wat Modezaken betreft?

JOANNIS RUDOLPHI THORBECKE Oratio de SIMONIS SCHINGENLANDII rempublicam emendandi studio, quam habuit die 8 Februarii a. 1841, quum magistratum academicum deponeret. Lugd. Batav. *P. H. van den Heuvell.* 1841. in 8vo. maj. 35 pag. *f* : - 60.

Redevoering over de staatkunde hier te lande na den Utrechtschen Vrede; een waarschuwend voorbeeld voor onzen tijd, uitgesproken in het Koninklijk-Nederlandsch Instituut, op den 16 *Nov.* 1840, *door Mr.* J. C. DE JONGE, *Archivarius van het Rijk, enz. 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1841. *In gr.* 8vo. 28 *bl. f* : - 30.

Het stemregt van de Gouverneurs der Provincien als Voorzitters van de Provinciale en Gedeputeerde Staten, verdedigd door een Lid van de Regterlijke Magt. 's Gravenhage en Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1841. *In gr.* 8vo. 43 *bl. f* : - 60.

Verdediging van den praktikalen Landbouw tegen theoretische beschouwingen, in aanmerkingen op de voorstellen der Zeeuwsche Commissie van Landbouw, vastgesteld den 30 *Mei* 1839; *door* K. HOORWEG, *Bouwman te Reekanje,*

bij Brielle. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. 1840. *In gr. 8vo. VI*, 20 *bl. f* : - 35.

Iets over het tegenwoordig onderwijs in Nederland. Te Deventer, bij J. de Lange. 1841. *In gr. 8vo.* 16 *bl. f* : - 15.

Aanwijzing van uitgelezene gedachten en bedenkingen, met bijvoeging van thans even noodige, doch min algemeene denkbeelden en wenken aangaande het lager Onderwijs. Door eenen bejaarden Onderwijzer. Te Hoorn, bij de Gebr. Vermande. 1841. *In gr. 8vo.* 21 *bl. f* : - 30.

De Hoogleeraar THORBECKE schildert de verdienstelijke, maar ten gevolge van velerlei tegenstreving hoofdzakelijk mislukte pogingen van den beroemden SLINGELANDT tot hervorming van staatsbestuur, justitiewezen enz. op zoodanige wijze, dat vooral daarbij uitkomt het gebrekkige der staatsinrigting van ons voormalig Gemeenebest, als ook de neiging onzer landgenooten, om zich aan oude, schoon blijkbaar verkeerde gewoonten te houden, om alle krachtig werkende verbeteringen uit te stellen, en om de bijzondere belangen van steden en gewesten boven het erkende belang van het vaderland, als geheel beschouwd, voor te trekken. Dat alles geeft rijke stof tot overweging, en is op hetgeen in de laatste jaren gebeurd is en nog dagelijks gebeurt van veelvuldige toepassing.

Ook de vermaning van den Archivarius DE JONGE, dat wij mogen toezien, om, door overdrevene zucht tot bezuiniging, het verval van land- en zeemagt niet te veroorzaken, gelijk onze voorouders deden, toen zij na den *Utrechtschen* vrede slechts op de traktaten steunden, verdient behartigd te worden, voor zoo veel men de bezuinigingen welligt te veel op het onderhoud van land- en zeemagt wil doen drukken, in plaats van veeleer de burgerlijke administratie en de heffing der belastingen te vereenvoudigen. Maar in wezenlijke waarde staat de Redevoering van den Heer Mr. DE JONGE op verre na met de *Oratio* van Prof. THORBECKE niet gelijk. THORBECKE dringt met den blik van een' staatsman tot de oorzaken door. DE JONGE stelt slechts daden en gevolgen voor tot een waarschuwend voorbeeld voor onzen tijd. Hij doet dit uit slechts één gezigtspunt; en het stuk heeft iets van eene redevoering tot ondersteuning van eenig voorge-

dragen budget, waarbij vermeerdering van subsidie voor de departementen van oorlog en zeedienst wordt aangevraagd. Voor eene redevoering in het Koninklijk Instituut zouden wij van 's Rijks Archivarius iets anders en iets beters gewacht hebben.

Een lid der regterlijke magt, die zijnen naam verzwegen heeft, en dien wij dus, tot hij zich noemt, slechts ter goeder trouw als zoodanig erkennen zullen, verdedigt het stemregt van de Gouverneurs der Provinciën als Voorzitters van de provinciale en gedeputeerde Staten. Doch, onafhankelijk van des onbekenden Schrijvers betrekking, hetzij hij lid is der regterlijke magt of niet, zijn betoog is duidelijk en krachtig gesteld, en heeft alle aanspraak op een bedaard onderzoek. Veroordeeling met eene magtspreuk is niet genoeg. Naar ons gevoelen zou het wenschelijk zijn, dat de Gouverneurs bij de verkiezing van leden der tweede Kamer van de Staten Generaal *niet* medestemden; en het regt daartoe, volgens het *jus constitutum* is zoo twijfelachtig, dat het moeijelijk is uit te maken, of het waarlijk bestaat, dan niet. Om dat twijfelachtige kan men dus de onbevoegdheid der Gouverneurs even min als hun regt er toe bewijzen. Eene *wet*, die een einde aan den twist maakt, schijnt een onmisbaar vereischte, om gedurige botsingen op dat duistere punt voor te komen.

De *verdediging van den praktikalen Landbouw tegen Theoretische beschouwingen*, door den Heer KOOPMAN, Bouwman te *Rockanje*, is zoo ongegrond niet, als wij meenen, dat men elders dat stukje heeft afgemaald. Met veel kennis van zaken en ontwikkeling van redenen is het boekje geschreven. Uit de wrijving der tegenovergestelde gevoelens wordt de waarheid geboren. Dit geldt ook nopens het al of niet doeltreffende van voorgestelde veranderingen in de wijze der bebouwing van onze akkers. Zeker behoort men onderscheid te maken tusschen den aard der gronden; en het laat zich vooraf begrijpen, dat b. v. deze of gene wijze van ploegen, die in deze of gene streek van *Duitschland* met goed gevolg wordt aangewend, voor vele oorden van ons vaderland ongeschikt is, en dat zelfs hetgeen in het eene deel van ons land, of zelfs van eenig bijzonder gewest, aanbeveling verdient, verwerpelijk is in een ander gedeelte. Ook dit werkje verdient derhalve nader getoetst, in plaats van kortweg veroordeeld te worden.

Iets over het tegenwoordig Onderwijs in Nederland, door eenen ongenoemden, heeft weinig te beteekenen. Het tegenwoordig bestaande wordt vrij goed verdedigd, maar er is niets nieuws in de argumenten.

Meerdere waarde kennen wij toe aan de *uitgelezene gedachten en bedenkingen* van eenen bejaarden Onderwijzer. Zeer geschikt wordt daarbij al het goede der bestaande inrigtingen verdedigd, met wederlegging vooral van de bedenkingen der Roomschgezinden, waar zij ongegrond zijn; alechts één punt aan laatstgemelden toegegeven, dat het namelijk voor hen moeijelijk is zich tot onderwijzers te vormen en tot de te verkrijgen benoemingen mede te dingen, zoo lang de onderwijzers op vele dorpen, vooral in *Noordbraband*, tevens kosters en voorzangers bij de Hervormde gemeenten moeten zijn. De Schrijver wenscht den onderwijzerspost voor altijd van die ondergeschikte betrekkingen af te zonderen. Alsdan zouden meerdere Roomschgezinden zich tot onderwijzers laten opleiden, en met hoop op goeden uitslag in de vakaturen kunnen mededingen. De bekwaamste, hetzij Roomsch of Protestant, zou tot onderwijzer kunnen worden aangesteld, en de Roomschgezinde zou geene billijke reden tot klagte meer overhouden. Ook over andere punten handelt de Schrijver zeer gematigd en verstandig; zoodat wij dit werkje onder de beste schriften over dit thans zoo veel ter spraak zijnde onderwerp gerustelijk rangschikken.

Niebuhriana. Levensschets van B. G. NIEBUHR *en desselfs Brief aan eenen jongen Philoloog. Uitgegeven en opgehelderd door Dr.* K. G. JACOB, *Hoogleeraar te Pforta. Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1840. *In gr.* 8*vo.* 221 *bl. f* 2 - 20.

Hetgeen dit belangrijk werkje bevat is op den titel vermeld, en nog nader door het korte voorberigt van den bekwamen Vertaler, de Heer J. C. G. ROOT, toegelicht. De Levensschets van den grooten Romeinschen Geschiedonderzoeker, waarin voornamelijk zijne verdiensten als Philoloog worden aangetoond, mag beschouwd worden als eene bijdrage tot het regt verstand zijner werken, die zeker in de letterkundige geschiedenis der negentiende eeuw eene voor-

name plaats innemen. De brief van NIEBUHR verdient wel door alle jonge Philologen gelezen en behartigd te worden. De beroemde Schrijver deelt daarin aan een' jongen vriend eenige denkbeelden mede over het inrigten zijner letteroefeningen; hij dringt aan op eene bedaarde en grondige studie van de meesterstukken der oudheid en op eene zorgvuldige beschaving van den stijl. De Hoogleeraar JACOB heeft dezen brief met de Levensschets ter inleiding afzonderlijk uitgegeven en met vele aanteekeningen voorzien. De Vertaler achtte die, even als wij, wel eene overbrenging in onze taal waardig, en heeft die ook met eenige aanmerkingen verrijkt. De vertaling is vloeijend en doorgaans vrij van Germanismen; en wij zijn van gevoelen, dat de Heer BOOT hiermede aan onze Letterkunde eene betere dienst bewezen heeft, dan zoo vele overbrengers van zoutelooze of overdrevene voortbrengsels onzer Duitsche naburen.

NIEBUHR verdient bij ons, als geleerde en geschiedonderzoeker, meer bekend te worden, dan hij tot nog toe is geweest. Hij is met zijn' genialen blik in de duisternis der Romeinsche oudheid gedrongen en heeft hierin over vele zaken een helderder licht doen opgaan. Hij moge hier en daar wel eens eenige bestaande voorwerpen als nevelen, en eenige nevelen als bestaande voorwerpen hebben aangezien; maar hij was de eerste, die de wetten der nieuwere geschiedkundige kritiek op de geschiedenis van het oude *Rome* toepaste. Zijne onderzoekingen over de eerste Italische volken, den oorspronkelijken regeringsvorm der *Romeinen* en de lotgevallen van dien regeringsvorm tijdens het Gemeenebest, den uitslag van den strijd tusschen de *Patriciërs* en de *Plebs*, zijn zoo vele onschatbare gedeelten van zijne Romeinsche Geschiedenis, die door zijnen vroegtijdigen dood is onvoltooid gebleven, dat deze dus aan allen, die zich met een grondig onderzoek der oudheid en regtskunde bezig houden, niet onbekend mag zijn, voornamelijk in vergelijking met de wederlegging van WACHSMUTH, *ueber die altere Römische Geschichte* en de Verhandelingen van HÜLLMANN, *ueber die Römische Staatsverfassung*. Wij verwachten, dat het werkje van den Heer BOOT tot deze nadere kennis van NIEBUHR, en zijne degelijke geschriften door vele lezers te verkrijgen, moge bijdragen; hetgeen niet dan eene meer vlijtige studie van Oudheidkunde en Geschiedenis in ons Vaderland kan ten gevolge hebben. Dit zij de vrucht,

welke wij der welgeslaagde poging van den Vertaler toewenschen!

Het Leven van WILLIAM WILBERFORCE, *den Bevrijder der Slaven, in deszelfs godsdienstige ontwikkeling voorgesteld door* H. F. UHDEN. *Met eene Voorrede van Dr.* AUGUST NEANDER. *Uit het Duitsch. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1840. *In gr.* 8*vo.* 404 *bl. f* 3 - 25.

Toen Recensent in het voorleden jaar in een Fransch tijdschrift het werk: *The Life of* WM. WILBERFORCE, *by his Sons* ROBERT ISAAK *and* SAMUEL WILBERFORCE, in 5 Deelen te *Londen* uitgegeven, als een voorbeeld der meest vervelende langdradigheid zag aangetogen, vreesde hij, eer hij met het getal der deelen en den omvang van het thans door ons aangekondigde werk bekend was, dat dit Leven van WILBERFORCE eene letterlijke vertaling van het oorspronkelijke zou zijn. Het blijkt echter, dat deze vrees ongegrond was, en het is een gelukkig denkbeeld geweest van Dr. A. NEANDER, om, door eene vrije bewerking van de in het Engelsche werk voorhanden zijnde stof, eene levensschets des uitstekenden mans te doen ontwerpen.

Het is een belangrijk verschijnsel, onder de staatsmannen eenen man aan te treffen, wiens geheele bestaan van het Christendom doordrongen was, die den verlichtenden, reinigenden en levenwekkenden invloed van hetzelve in al zijne openlijke en bijzondere betrekkingen voor oogen stelde, en eene levende uitlegging was van de waarheid, dat de Christelijke godzaligheid tot alle dingen nuttig is.

»In eenen tijd van zoo veel gisting, waarin men, bij openlijke vijandschap tegen het Goddelijke, ook zoo menigerlei kranke rigting van den godsdienstigen geest opmerkt, is het buiten twijfel een zegen, dat men zijn oog mag vestigen op een in allen opzigte zoo gezond Christelijk leven, zoo als dit te midden van onzen bewolkten leeftijd ontstaan en geleid is. Wie nog den eigendommelijken, Christelijken stempel op het leven en karakter van dezen grooten man niet regt weet op prijs te stellen, zal toch op hem opmerkzaam moeten worden gemaakt door het werk, waarmede hij een nieuw vak in de geschiedenis der menschheid heeft geopend, en dat zal blijven voortwerken tot aan der-

zelver geheelen afloop; wij bedoelen de zegenrijke en daadzakelijke erkenning van het algemeene regt des menschen, bij millioenen, die tot zoo lang van deszelfs genot waren verstoken. Dit werk toch kon alleen uit het Christendom ontstaan, zoo als het denkbeeld van algemeen menschenregt, hetwelk in de gemeenschappelijke vorming naar het Goddelijke evenbeeld gegrond is, eerst door het Christendom tot bewustheid is gebragt; terwijl zich ieder andere ijver voor staatkundige vrijheid steeds, in meerdere of mindere mate, in het karakter van zelfzucht en bekrompenheid heeft voorgedaan. Bij WILBERFORCE ziet men, — en dit zal men vooral uit deze levensgeschiedenis leeren — hoe zijn ijver voor de herstelling der persoonlijke vrijheid van allen, die er overeenkomstig de Goddelijke schepping als menschen aanspraak op hebben, in geheel zijn Christelijk karakter gegrond is, en uit beginselen, welke het Christendom in hem gevestigd had, voortvloeit; en hoe alleen de door het Christendom in hem verwekte overtuiging, dat dit eene zaak van God was, en dat de zaak van God in het einde moest zegevieren, hem tot die volharding kon in staat stellen, met welke hij ten laatste den triomf behaalde van hetgeen hij als het doel zijns levens beschouwde."

De godsdienstige denkwijze van den hier geschetsten menschenvriend moge eenigermate de kleur dragen van den tijd en het land, waarin hij leefde en werkzaam was, en WILBERFORCE moge daardoor aanleiding gegeven hebben, dat hij door velen voor eenen Methodist gehouden werd, niemand zal, bij het ontwaren der kostbare vrucht, den wortel miskennen, en den edelen bestrijder van den slavenhandel den lof ontzeggen van door reine, echt-Christelijke liefde te zijn bezield geweest. Moge ook het boek aan behagelijkheid van vorm en stijl het een en ander te wenschen overlaten, zoo wordt dit vergoed door de getrouwe mededeeling der berigten en door de belangrijkheid van vele hier voorkomende bijzonderheden. Zoo trok het volgende onze opmerkzaamheid tot zich, omdat het leerde, dat NAPOLEON de eerste is geweest, die den slavenhandel in de Fransche koloniën heeft afgeschaft: »Hetgeen LODEWIJK DE XVIII niet kon of niet wilde bereiken, dat voerde eene meer krachtige hand uit, in dezen tot een werktuig des vredes bestemd. BUONAPARTE had op *Elba* een waakzaam oog op alles, wat in *Frankrijk* voorviel, gehouden; en naauwelijks

was hij weder in het bezit van zijne magt gesteld, toen hij eene geheele en onmiddellijke afschaffing van den slavenhandel decreteerde. Dit besluit kon bij de andermalige herstelling der BOURBONS niet wel worden ingetrokken."

Wij vereenigen ons gaarne met den wensch des Vertalers, dat dit werk den man, die niet aan *Engeland* alleen, maar aan de geheele Christenheid behoort, meer algemeen moge bekend maken, doen hoogschatten, en velen tot zijne navolging opwekken!

Celebes, of Veldtogt der Nederlanders op het Eiland Celebes in de jaren 1824 *en* 1825. *Onder aanvoering van Zijne Excellentie den Heere Luitenant-Generaal* (*destijds*) *Generaal-Majoor Baron* J. J. VAN GEEN.

> *Aussi le sentiment qui dominera ce livre sera-t-il celui qui me l'a fait commencer, le désir de détourner de la tête du soldat cette malédiction que le citoyen est souvent prêt à lui donner, et d'appeler sur l'Armée le pardon de la Nation.* — ALFRED DE VIGNY.

Uit officiële Rapporten. Door J. C. VAN RIJNEVELD, *Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, Ridder der Militaire Willemsorde 4de klasse, 2de Kapitein der Rijdende Artillerie, Lid van* (*onderscheidene*) *wetenschappelijke Genootschappen. Met eene Kaart en twee Platen. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1840. *In gr.* 8*vo.* 333 *bl. f* 2-80.

Toen, na het herstel van *Nederlands* onafhankelijheid, onze, gedurende den oorlog met de *Engelschen*, verlorene Oostindische bezittingen, en onder deze die op het eiland *Celebes*, weder van de *Engelschen* werden overgenomen, deden zich reeds spoedig moeijelijkheden voor, dewijl de meeste der inlandsche Vorsten, en onder deze vooral de Koningen van *Boni*, *Soepa* en *Tanette*, weigerden, de vroeger door ons bezetene landen en eigendommen, welke die Vorsten, gedurende het tusschenbewind der *Engelschen*, voor zich genomen hadden, terug te geven. Eene expeditie, door onze krijgsmagt ondernomen, om de Koningen van *Ta-*

netie en *Soepa* te straffen, viel ongelukkig uit, en men zag zich tot den terugtogt genoodzaakt. In deze omstandigheden werd het opperbevel over eene nieuwe expeditie opgedragen aan den toenmaligen Generaal-Majoor VAN GEEN. De luisterrijke uitslag, waarmede deze veldtogt bekroond werd, is te vermaard, dan dat niet ieder beminnaar van zijn vaderland met levendige belangstelling het uit officiéle rapporten vervaardigde verhaal van deze expeditie zal lezen. De rust werd op *Celebes*, gedeeltelijk door de kracht der wapenen, gedeeltelijk door het diplomatisch beleid, hersteld; de hoofdvijand was overwonnen, en zijne middelen, om den oorlog te voeren, welligt voor den tijd eener halve eeuw vernietigd; terwijl zijne voornaamste bondgenooten onderworpen waren. De bekwame Schrijver heeft zijne landgenooten grootelijks aan zich verpligt, door hun de gelegenheid te schenken, om zoo vele schitterende wapenfeiten van onze krijgslieden in de overzeesche gewesten te leeren kennen. Wat volledigheid in de gegevene berigten en den stijl betreft, aarzelen wij niet, aan den Schrijver hoogen lof toe te kennen. Anders is het gelegen met den te ver gedreven *esprit de corps*, die den krijgsman telkens met eene aanmatigende minachting doet nederzien op de achtingwaardigste burgerlijke standen. Veel is er, naar ons inzien, af te dingen op des Schrijvers bewering, *que dans les grands èvénemens, comme dans les grandes revolutions, les soldats* SEULS *sont grands et magnanimes.* Zijn er in der tijd door 's lands regering misslagen begaan, dan werden derzelver gevolgen evenzeer, ja zeker reeds vroeger door de burgerlijke standen des volks gevoeld, dan door den krijgsman. Zijn er onder onze staatsmannen geweest, die het staande leger een' invretenden kanker aan 's rijks welvaart en bloei genoemd hebben, zoo heeft niemand den zin van deze bewering miskend. Hoe moet men als staathuishoudkundige oordeelen over eene krijgsmagt, te talrijk en te kostbaar ingerigt, dan dat zij gevoed en onderhouden kan worden uit de opbrengst van de ladingen, die binnen het zeegat geloodst worden, van den gedruischmakenden effectenhandel, van den ziedenden raffineerketel, van het dof en eentoonig luidend draaijen des koffijbranders; met welke zaken de Schrijver, als te burgerlijk, te koopmanachtig, den draak steekt? De Hemel beware ons voor eene soldatenregering, onder wier geweld »de soldaten zelve," gelijk de Schrijver

dit denkbeeld oppert, »zich op den voorgrond zouden stellen, om het loon te vragen, dat zij zich waardig rekenen." Dan zou, het is waar, de eeuw van AUGUSTUS herleven, maar gelijk VIRGILIUS dezelve bezingt:

Inpius haec tam culta novalia miles habebit,
Barbarus has segetes.

Hetgeen wij den burger, die ondankbaar is tegen den krijgsman, zouden te gemoet voeren, rigten wij thans tot den Schrijver: herinner u de parabel van AGRIPPA MENENIUS(*)! LIVIUS zal immers bij den Zeer Geleerden Magister en Doctor wel even zoo veel gezag hebben als ALFRED DE VIGNY? — De Schrijver zal ons deze aanmerkingen voorzeker niet ten kwade duiden; wij volgen slechts zijn eigen voorbeeld. »Immers, een ieder draagt in zijnen boezem eene zekere overtuiging, die zich nu en dan lucht geeft, wanneer daartoe de gelegenheid gunstig is. Die overtuiging kan zich kleeden in geleende vormen, om *klem* te geven en *indruk* te verwekken."

Wat taal en spelling betreft, trokken de volgende fouten onze opmerkzaamheid: bladz. 4. *den officier, den soldaat*, voor *de;* bl. 38. *gelukkigen jagt*, voor *gelukkige;* bl. 83. *Nederlandsch onafhankelijkheid*, voor *Nederlands;* bl. 87. *de Commissaris, de Heer*, voor *den.*

Door het aangemerkte willen wij niet gehouden worden, de overigens zeer groote verdiensten van het werk voor de aardrijkskunde, de statistiek en de geschiedenis verduisterd te hebben. Integendeel hopen wij, dat eene gunstige ontvangst bij ons lezend publiek tot een bewijs zal verstrekken, dat *Nederlands* volk niet zoo onverschillig is voor den roem der verdedigers van deszelfs geboortegrond en bezittingen, als de Schrijver beweert.

(*) LIVIUS II. 32.

Iets over oud Nijmegen, vóór de verpanding aan Gelderland, benevens eene Chronologische Lijst der Burggraven en Richters. Te Nijmegen, bij C. A. Vieweg. 1840. *In gr.* 8vo. *f* : - 75.

Ofschoon wij van onderscheidene kundige Schrijvers hoogst-

belangrijke berigten en mededeelingen bezitten omtrent *Nijmegen*, de oudste stad in ons Vaderland, zoo is echter iedere poging, om licht te ontsteken in de donkerheid, waarin derzelver oorsprong, stichting, aanwas enz. nog verkeert, loffelijk te noemen.

De Schrijver van de voor ons liggende brochure behandelt daarin de Geschiedenis van *Nijmegen* vóór derzelver verpanding aan *Gelderland*, dat wil zeggen, vóór dat zij onder het bepaald bestuur van Geldersche Graven gekomen en aan de magt der *Romeinen* en *Karolingen* ontrukt is, en wel tot het jaar 1248.

Het werkje is gesplitst in vier Afdeelingen. In de *twee eerste* handelt de Schrijver over *Nijmegen* onder de *Romeinen* en *Nijmegen* onder de *Karolingen* en later, tot aan het midden der dertiende eeuw. De eerste oorsprong van *Nijmegen*, te zoeken bij de oudste bewoners, de *Galliërs*, vinden wij hier vermeld; terwijl de Schrijver haar tevens leert kennen als de hoofdstad der *Batavieren* (*oppidum Batavorum*) en hoofdvesting der *Romeinen*, »onder wier beheer zij groot en bloeijend werd, met een' burg, tempel, badhuis enz. werd voorzien en steeds aanzienlijk door handel en nijverheid; bij het verval des Romeinschen Rijks tot op KAREL DEN GROOTEN zeer geteisterd en half verwoest, ofschoon nog altijd in stand gebleven en reeds zeer vroeg van eene Christelijke kerk voorzien. Sedert KAREL DEN GROOTEN tot aan de dertiende eeuw gestadig aanwassend, ondanks de herhaalde invallen der *Noormannen* en andere volken; van eenige kloosters, deels binnen, deels buiten de stad, voorzien, de burg tot een keizerlijk paleis verheven en met groote pracht opgebouwd, een rijkstol, eene munt gesticht, muren en poorten gebouwd, behalve de oude parochiekerk, twee burgkapellen gesticht, het bestuur in handen des Keizers en zijner Graven, maar de inwoners volgens eigene wetten beheerscht en door dit alles *Nijmegen* tot eene der voornaamste en bloeijendste steden dien tijds verheven."

In de *derde* Afdeeling, over den oorsprong der stedelijke regten van *Nijmegen*, vestigt de Schrijver de aandacht op de verschillende voorregten, van tijd tot tijd, door onderscheidene Vorsten, aan deze stad geschonken. Vele gift- en stedebrieven komen in de oude beschrijvingen en kronijken dezer stad voor, doch vele zijn ons nog onbekend, en wij uiten, met den Schrijver, daarom den wensch, dat zoda-

nige oorkonden mogen worden opgespoord en aan het licht gebragt, daar het dan eerst mogelijk zijn zal, eene volledige geschiedenis van *Nijmegen* te bezitten.

De *vierde* Afdeeling, eindelijk, bevat eene chronologische opgave der Burggraven en Richteren van *Nijmegen*. Deze opgave vangt aan met het jaar 1145 en eindigt met 1787.

Voor den beminnaar en beoefenaar der vaderlandsche oudheidkunde is dit werkje eene niet onbelangrijke bijdrage. De bronnen, waaruit de Schrijver geput heeft, staan onder den tekst aangewezen, en zullen voorzeker den zoodanigen welkom zijn.

Over de verhouding van de Godsdienst en de Wetenschap tot het Onderwijs. Denkbeelden van GRASER, VAN HEUSDE, COUSIN *en* VAN BOMMEL, *medegedeeld en vergeleken, door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr.* 8*vo.* 104 *bl. f* 1 - :

Recensent zegt den Hooggeleerden Schrijver dank voor dit stukje, gevolgd en vermeerderd naar het vroeger over dit onderwerp geplaatste in het Godgeleerde Tijdschrift, *Waarheid in Liefde*, 1841. II. Velen toch lezen dat Tijdschrift welligt niet, en intusschen is de zaak van het onderwijs zoo hoogst- en algemeen belangrijk.

Teregt merkt de Schrijver op, dat men hier geen verslag van een of meer *werken*, maar van *denkbeelden*, over een *bepaald onderwerp*, door verschillende meer of min beroemde mannen gekoesterd, zal aantreffen; en hij deelt dan ook die denkbeelden, hetzij verkort of wel bij uittreksel, en aladan meestal woordelijk, mede.

Het is eene belangrijke dienstbetooning, de moeijelijke taak op zich te nemen, om de denkbeelden van anderen, over een gewigtig onderwerp, zamen te vatten en tot één geheel te brengen. Verdienstelijk is het, om *datgene, hetwelk in de onderscheidene denkbeelden van vier Schrijvers goed en waar schijnt, te zamen te voegen, en daarnevens eigene opmerkingen te paren.* De Schrijver heeft zich dezen arbeid getroost, maar ons ook daardoor een geheel en grondig overzigt geleverd.

Het verwonderde en bedroefde Recensent tevens, in de

Voorrede, te lezen: *Ik weet wel, dat ik, door dit stuk en ook door deze afzonderlijke uitgave, smaad en laster kan uitlokken van menschen, welke, in plaats van redeneringen en daadzaken te ontzenuwen, liever op personen aanvallen, en hen door allerlei beschuldigingen zoeken te grieven en te verpletteren*, enz. Hoe! — vroeg hij zichzelven — is het dan, bij den strijd voor het behoud der bestaande verordeningen op het Onderwijs, reeds zoo verre gekomen, dat men, geene *denkbeelden* meer wetende te bestrijden, eene armhartige toevlugt zoekt in het aanvallen van *personen*? Maar hij stelde zich gerust omtrent de hoofdzaak, na de lektuur van dit geschrift.

Recensent kan van de menigvuldige uittreksels en verkortingen van uitvoerige passages geen nader uittreksel of verslag geven; maar hij wil er toch iets van zeggen: volgens de *denkbeelden* van den tegenwoordigen *Bisschop van Luik*, den voormaligen onderwijzer in een R. C. Seminarium te *Velzen*, is het onderwijs, op zijn best, de leiband, waaraan men het kind werktuigelijk loopen leert, of liever en meer naauwkeurig, het in de wieg leggen van een kind, naar de willekeur van baker of minnemoêr!

Bij COUSIN zien wij den *knaap* of *jongeling* aanwezig, die, door middel van het onderwijs, tot het goede en bruikbare gevormd wordt.

Bij den Protestantschen VAN HEUSDE en den verstandigen Katholijk GRASER zien wij den volwassen *mensch* door *zelfstandigheid* voor zijne bestemming rijpen; en wij behoeven wel niet angstvallig te onderzoeken of te vragen, wie het aan het beste einde heeft.

Prof. DE GROOT stelt, bl. 85, de vraag voor: »waarom »de Heer VAN BOMMEL en zoo velen, die het woord *vrij»heid* steeds in den mond hebben, toch volstrekt eene schei»ding van scholen voor de Kerkgenootschappen verlangen?" en ontwijkt daarop het antwoord. Dat antwoord is echter gemakkelijk in twee woorden te geven: het is om het *divide et impera* te doen. *Rome* wil eindigen met heerschen en begint met te verdeelen. Ziedaar het beginsel van het tegenwoordig geschreeuw om vrijheid van onderwijs!

GRASER, VAN HEUSDE en COUSIN, waarvan de eerste ons onderwijs niet, de laatste zeer onvolkomen kende, zijn en blijven toch altijd *consequent* of met zichzelven gelijk. VAN BOMMEL, de onhandige verdediger van het R. C. kerkgezag

in de zaak van het onderwijs, geeft en neemt, al naar dat het hem in zijne kraam te pas komt. Hier staat de Geschiedenis van JEZUS en van het Christendom bij hem aan het hoofd, elders kerkelijk en Pauselijk gezag, dogmatiek en kerkleer op den voorgrond. Wat de man eigenlijk wil, weten wij niet, en besluiten er uit, dat wij best doen met zijne beginselen niet onvoorwaardelijk te vertrouwen.

Wil men een echt Jezuit zijn, dan moet men de begaafdheid bezitten, om de *logen* zoo kunstig te bemantelen, dat men haar, op het eerste vóórkomen, voor de *waarheid* zou aanzien; maar in dit kunstje, of hoe men het anders heeten wil, is de Heer VAN BONNEL nog weinig ervaren; de man laat zich door zijne driften beheerschen en wederspreekt doorgaans zichzelven; maar hieruit volgt, gelijk uit het onderhavige stukje overvloedig blijkt, dat 's mans ochtend- en avondredenen niet overeenstemmen. Bij den Katholijken GRASER en den Protestantschen VAN REUSDE is alles *consequent;* terwijl de vlugtig rondziende COUSIN, moge hij miszien en dwalen, zichzelven niet ongelijk wordt.

Recensent heeft onze wettelijke bepalingen omtrent het onderwijs, evenmin als eenig ander menschenwerk, nimmer voor volmaakt gehouden, en even zoo is het oordeel van Prof. DE GROOT hierover; maar het is iets anders, het bestaande gebouw te *verbeteren*, — iets anders, hetzelve te *vernietigen*. De Heer VAN BONNEL wil het laatste; maar de gronden, die de man er voor opgeeft, zijn zeer zwak gefundeerd en missen de noodige waarborgen.

Recensent verwerpt de grondslagen, door den R. C. Bisschop opgegeven, vermits de man het met zichzelven niet eens is, en hier aanprijst, wat hij elders verwerpt. En wanneer hij dan ziet, dat de medestanders van den bedoelden Kerkvoogd, in plaats van de bedenkingen, denkbeelden en gronden van andersdenkenden te toetsen en *casu quo* te wederleggen, tot persoonlijke aanvallen de toevlugt nemen, dan begint hij, naar de les van den zachtmoedigen JOANNES, de geesten te beproeven en te onderzoeken, of zij uit God zijn.

Bij den hevigen strijd over begrippen, denkbeelden en vaste beginselen, is er, bij de verschillende partijen, wel aan geene *reconciliatie* te denken; want hoe zou het licht met de duisternis en dwang met zelfstandige werkzaamheid zich kunnen vereenigen? Dat behoeft ook niet. Men zorge

alleen maar, dat men, in eenen staat van schijnbare rust, of onder krijg en wapenstilstand, zich geen juk op de schouders laat werpen, en het *wesen* der vrijheid boven den *schijn* verkiest! Zoo doende zullen wij leerlingen worden in de school, waarvan DE GROOT gewag maakt, waarover COUSIN en VAN HOMMEL niet spreken, GRASER en VAN HEUSDE niet genoeg uitweiden — de laatste school, *het leven*. »Daarin," zegt DE GROOT zoo waar als eenvoudig, »wordt alles toegepast, op nieuw ontwikkeld, veranderd en »volmaakt, met het doel, om ons tot *hemelsche menschen* »te maken. Het huwelijk met al zijn genot en al zijne zor»gen is er een voornaam middel toe; want, onze kinderen »opvoedende, voeden wij ons zelve op, en ontvangen wij »dus nog eene tweede opvoeding. Voorts werken aan ons »onze vrienden, wijsgeeren, dichters, kunstenaars, de lands»overheden, ja alle menschen, onze dienstboden niet uit»gesloten; ook alle gebeurtenissen des levens, alle lotge»vallen van woonplaats en vaderland en menschheid werken »tot die opleiding mede; — alles onder het bestuur van den »besten Opvoeder, den Vader in den Hemel, die ons door »alles wil vormen naar zijn beeld, naar JEZUS CHRISTUS. »Zoo is ons geheele leven eene doorgaande opleiding tot »steeds meerdere zelfstandigheid en meerdere *gelijkvormig*»*heid aan God.*"

Recensent eindigt dit beknopt verslag met de vermaning van eenen Apostel des Heeren: »Zijt nuchteren en waakt; »want de wederpartij gaat om, zoekende wien hij zou mo»gen verslinden!" en beveelt het boeksken ter lezing en behartiging vooral aan, bij een ieder, die belang stelt in onze, voor *ons* Vaderland doeltreffende en in menigerlei opzigt voortreffelijke, wetgeving op het lager Onderwijs.

De Procureur. Oorspronkelijke Roman, door A. R. SLOOS. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1840. *In gr.* 8vo. 428 *bl. f* 4-:

Wanneer wij, zonder blinde vooringenomenheid, den toestand der Romantische Letterkunde bij ons vergelijken met dien bij onze naburen, dan hebben wij juist geene reden tot het steken der eigene loftrompet. Of het razende vertalen de vaderlandsche pen wel eens te vast aan den inktkoker

gekluisterd hebbe, dan of er andere redenen voor bestaan, genoeg, het is zoo. Wij hebben niet veel goeds tegen buitenlanders over te stellen, wanneer van eenen goed geschreven' Roman sprake is. Het is waar, een *Pleegzoon*, *eene Roos van Dekama* en, dien wij het eerst hadden moeten noemen, een *Schaapherder* bezitten uitstekende verdiensten, kunnen zelfs naast het beste in dit vak genoemd worden; maar wij hebben toch ook eene menigte van schrijvertjes, die schijnen te meenen, dat er al heel weinig toe behoort, om een »oorspronkelijk Romantisch Tafereel" op het touw te zetten. Een belangrijke grijsaard, met zilveren lokken en een vergenoegd hart, vol onderwerping aan de hand der Voorzienigheid, die hem zwaar beproefde; een beeldschoon en ongelachtig deugdzaam meisje, die eigenlijk eene andere is, dan waarvoor zij algemeen en ook door haarzelve gehouden wordt; een wildzang van een' jongeling, die op het beeldschoone meisje verlieft, en na eenige roekeloze stappen nog vrij goed teregt komt; een gierige oom, die geen' cent van zijne schatten voor neefje of nichtje over heeft; eene oude, leelijke kaartlegster, die ook al wie weet welke lotgevallen gehad heeft, en dergelijke toestel; dit is spoedig gevonden. Nu valt men met de deur in het huis, midden in een gesprek b. v., of begint: »Het was een stormachtige Novemberavond; kletterend sloeg de regen tegen de glazen," enz. enz. Dan wordt nu de een, dan de ander der helden en heldinnen ten tooneele gevoerd; de situatiën worden, ja, min of meer ingewikkeld; maar eenige geheime papieren en een pogingje tot verleiding of ontvoering van het beeldschoone meisje, en — klaar is Kees! De jongelieden krijgen elkander; eene goede erfenis verschaft hun een ruim bestaan, en — de Roman is uit. Zijn nu die Romannetjes niet bij de vleet ter verrijking onzer Letterkunde (!) aan het publiek aangeboden door schrijvertjes, wier moeite dubbel vergolden was, wanneer men hunne pennevruchten eens in een ledig uurtje *doorbladerde*? — op *losse* aanspraak te maken, schijnt wat *pretentieus*. En nu hier en daar eene zedekundige aanmerking er tusschen *gestrooid*; op het einde niet vergeten, de verdere lotgevallen aan te stippen van alle de ten tooneele gevoerde personen, zonder iemand over te slaan, — wij bidden u, Landgenooten! wat doen wij toch met zulke oorspronkelijke (dat zegt in deezen zin niets meer, dan: niet

vertaalde) nesterijen? Welk verstandelijk of zedelijk doel beoogt men er mede? Is er iets gegronds in eene vermeende aanspraak op bevordering der schoone Letterkunde?

Niet, dat al dit fabrijkwerk zoo *koel slecht* is. Ook dat niet: *grove* gebreken vindt men er doorgaans ook al niet in. Het groote gebrek is, dat men er eigenlijk *niets* in vindt. *Onbeduidendheid* is meestal de grofste fout. En Rec. voor zich ontvangt liever een' Roman met allerlei gebreken, mits hier en daar toch met geest en leven zich verheffende boven dat alledaagsche gewawel, dan eenen, waarop — maar ook waarvan — *niets* te zeggen is.

De schrijvertjes, over wie wij bij deze gelegenheid het onze eens wilden zeggen, erkennen zelve, dat zij tegen het meer dan alledaagsche niet opgewassen zijn. Want tien tegen één; niet zoodra komt de gelegenheid, om nu eens met eene regt fiksche schilderij op de koord te komen, of men vindt, »dat zulk een tooneel beter gevoeld dan beschreven kan worden," en maakt er zich met die *tirade* van af. Dat kan *somtijds* eene goede werking doen. Wanneer SPINDLER (in den *Jood*) klaagt, dat de Schrijver moedeloos zijne pen zou wegwerpen, wanneer hij zich moest wagen aan de beschrijving van MARGARETHA's aandoeningen bij het wederzien van haren doodgedachten zoon, dan is die trek *aesthetisch* fraai; maar indien de Schrijver van den *Schaapherder* van het sterven van PERROL gezegd hadde: »Men kan zich de ijselijkheden van het sterven diens afschuwelijken verworpelings beter denken, dan wij ons in staat gevoelen het te beschrijven," dan zou hij eene bespottelijke figuur hebben gemaakt. — En nu nog eens de gesprekken? Ach hemel, hoe onbeduidend meestal en flaauw! En toch zoo worden vellen volgeschreven en boeken gedrukt. Dat lieve leventje gaat, ten nadeele van waarachtige Letterkunde, zoetsappig voort. Waarom zou het dat ook niet? De uitgever, (wij spreken hier in het algemeen) rekenende op het overhouden van vrij wat exemplaren, stelt den prijs zoo hoog, als het welstaanshalve maar eenigzins kan lijden. Magtig hooge sommen aan *honorarium* zullen er ook al niet afgaan. En als nu maar een aantal Leesgezelschappen de barmhartigheid hebben, om, ter liefde van het »*oorspronkelijke*," en afgaande op het nette titelvignet, zich het boek aan te schaffen, en een tamelijk tal afdrukken aan den man kan geholpen worden, dan is de Heer uitgever al spoedig

»buiten: kleêrscheuren"; en wat raakt *hem* de bloei der Letterkunde?

Lezers! gaat het zoo, of niet? Waarlijk, een' goeden Roman te schrijven, is zulk eene kleinigheid niet! Men moet niet alleen eene goede *dosis* menschen- en wereldkennis medebrengen; maar smaak, gevoel, verbeelding behooren er bij, met en benevens uitgebreide belezenheid op het gebied van eigene en vreemde Letterkunde in het vak. En die deze bekwaamheid niet bezit, waarom zou hij schrijven? Wanneer iemand b. v. eene zeer nuttige uitvinding gedaan heeft, danken wij hem voor de openbare mededeeling, al is de man tot niets minder dan tot *Schrijver* in de wieg gelegd; want — wij hadden belang bij zijn schrijven. Maar een' onbeduidenden Roman, welk belang hebben wij daarbij? Het is er mede: goed, of anders liever niet!

»Die oude grompot van de *Letteroefeningen!*" Neen, Mijnheer SLOOS! Dit is geene personaliteit, want Rec. kent u volstrekt niet, en zou niets van het bovenstaande geschreven hebben, indien uw *Procureur* de eenige *soi-disant* Roman was, die eigenlijk niets om het lijf heeft; maar daar zijn er in grooten getale, en schier dagelijks komen er niet dan te vele bij. Daarom achtte Rec. het in het belang van de eer en den gang der vaderlandsche Letterkunde niet geheel onbelangrijk, het zijne eens te zeggen van eene schrijverij, die tot *niets* dient.

En nu het oordeel over den *Procureur*. Wij zullen ons nu eens niet bij kleinigheden ophouden, maar liever vragen: wat *bedoelde* de Schrijver met zijn werk? Want *eenig bepaald* doel zal hij toch wel gehad hebben. *De Procureur* heet de Roman. VAN DUYN is dus de hoofdpersoon. Een doortrapt bedrieger, die alles aan onverzadelijken gouddorst opoffert; die, waar hij de hulp van den Jood ABRAHAM noodig heeft, altijd loos genoeg is om zich te dekken, en dezen voor de zaak te laten opdraaijen; die zich eindelijk in zijne eigene strikken verwart, en zichzelven ten slotte door vergif om het leven brengt. Is nu het oogmerk, de rampzaligheid van dien hartstogt te schilderen? Dan is het onderwerp al zeer afgezaagd; dan verliest het raadselachtige, dat de afkomst van LOUIZA bedekt, al zijn belang. En dit is toch de spil, waarop zich de geschiedenis beweegt. Moet in VAN DUYN iemand geschilderd worden, die voor allerlei misdaden veil is? Slinksche en bedriegelijke wegen, om

eene erfenis aan zich te trekken (de Burgemeester); verleiding (de dochter van VAN DER SLUIS); diefstal (LAMP); overspel (Baronesse DRAKENSTEIN); zoogenoemd zielverkoopen (FREDERIK); vergiftiging (ABRAHAM); zelfmoord, enz.? Dan zeggen wij met SCHILLER: *Das bloss abscheuliche hat nichts unterrichtendes für den Leser.* Maar welligt, om eene zeer ingewikkelde geschiedenis te geven, die op het einde, zonder tastbare onwaarschijnlijkheden, goed teregt komt, en de opgewekte belangstelling bevredigt? Evenmin, want de aandacht wordt zoo hoog niet gespannen; de uitkomst is, ja, anders, dan men die, op grond van des Procureurs angstige bezorgdheid, om de betwiste papieren in handen te krijgen, verwachten moest; maar anders kan de afloop vrij gemakkelijk voorzien worden. Een *Roman de caractère* dan? Het zij zoo; maar behalve den Procureur, die uitmunt in allerlei ondeugden; den Jood, die mede een doortrapte fielt is; LAMP, een' onnoozelen worm, en FREDERIK, is eigenlijk geen karakter uitgewerkt, en, vóór zoo verre zij het nog zijn, leveren zij niets bijzonders op. Onwaarschijnlijkheden loopen er nog wel eens onder. Hoe edel de Notaris VAN DER SLUIS ook dacht, het zal toch vóór eene eeuw in ons vaderland, bij de strengere zeden van dien tijd, wel zonder voorbeeld zijn, dat een vermogend en aanzienlijk man het onechte kind eener verleide dochter openlijk erkende en bij zich aan huis nam, zoodra hare afkomst hem was bekend geworden. En of de Schoolmeester van *Castricum*, vóór honderd jaren, zoo bekend was met HORATIUS, (D. I. blads. 35) zou Rec. zeer betwijfelen. Zulke hoogdravende woorden, als dezen braven man, D. I. blads. 61, worden in den mond gelegd, strijden ook te veel tegen de karakterkundige waarheid. En dat de volwassene LOUIZA even vrij en even vertrouwelijk jegens FREDERIK blijft, als toen beide kinderen waren, dit laat zich ook *vertellen*. Schildering dan van de zeden en gewoonten in den vooronderstelden tijd der gebeurtenis? Behalve het zoo even aangehaalde, moeten wij hieromtrent aanmerken, deels dat de Schrijver gedurig mistast in den vorm van het regterlijke van dien tijd, deels, dat onderscheidene voorwerpen en bijzonderheden ons te *modern* voorkomen. En al ontbrak er niets aan het *kostuum*, dan zouden wij nog de keuze van het begin der 18de eeuw in ons vaderland uit een *romantisch* oogpunt geenszins kunnen toejuichen, tenzij de Schrijver op het ge-

bied der Geschiedenis ware getreden en in den *actiehandel* b. v. zijne stof hadde gezocht.

Rec. gelooft genoeg van deze twee Deelen gezegd te hebben; meer welligt, dan den Schrijver lief is. Maar de bovenstaande beoordeeling krenke hem niet. Zij is niet gerigt tegen zijnen, den steller geheel onbekenden persoon. En hij bedenke, dat men een zeer achtingwaardig mensch kan zijn, zonder als Romanschrijver te kunnen schitteren. 's Mans armoede in vinding, om er dit nog van te zeggen, wordt ook door het gedurige stoppen van pijpen, en door het onophoudelijke gebruik, dat de Procureur van zijne poxefeuille maakt, verraden.

»Ik heb steeds een vooroordeel gehad tegen diklijvige (!?) »Romans en Verhalen, omdat niet zelden, bij het lezen der»zelven, mij de slaap overviel, en voor al het goud der »wereld zag ik niet gaarne een' mijner lezers, bij het door»bladeren van mijn verhaal, knikkebollen." (D. I. bladz. 32.) Dan zult gij anders moeten uitkomen, Mijnheer SLOOS!

De Sokipbreuk van een Koopman, of de Lotgevallen van Ardent Troughton, door Kapitein MARRYAT. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1839. *In gr.* 8*vo.* 566 *bl. f.* 5 - 80.

Toen Rec. vroeger *Rattlin de Zeeman* aankondigde, waarschuwde hij reeds tegen de valsche opgave, alsof MARRYAT schrijver was van dien roman, en herinnerde daarbij, dat *Ardent Troughton*, even als *Rattlin*, geschreven was door HOWARD. Wat den Vertaler heeft kunnen doen besluiten, om, ondanks de openlijke bekendheid van HOWARD als den schrijver, nogtans den naam van MARRYAT op den titel te zetten, die nooit voor den Auteur van dit boek is doorgegaan, begrijpt Rec. niet. Het is eene moedwillige misleiding van het publiek. Rec. heeft het oorspronkelijke niet bij de hand; maar hij meent zich te herinneren, dat daarin de naam van MARRYAT op eene wijze voorkomt, die allen twijfel moest doen ophouden, of deze de schrijver kon zijn. Bij hetgene in de vertaling staat op bl. 68 van het eerste deel, als de schrijver naar de gaaf van BYRON of WALTER SCOTT wenscht, meent Rec. dat juist het talent van MARRYAT in het oorspronkelijke wordt begeerd. Of bedriegt

Rec. zich? Hij gelooft het niet. En waarom het boek niet aan deszelfs maker toegekend? Ieder heeft zijne eigene verdienste, en de verdiensten van dezen roman zijn niet die van MARRYAT's werken. 't Is onbegrijpelijk, hoe men daaraan twijfelen kan. Overigens heeft het boek zijne goede zijden; het boezemt wel belangstelling in; verschillende situatiën zijn krachtig beschreven. Maar het heeft, even als de *Rattlin*, eene zwaarmoedigheid in toon en stijl, die Rec. minder behaagt; en het komt hem voor, dat het volstrekt niet op éene lijn kan geplaatst worden met de goede romans van MARRYAT. *Pieter Simpel*, *Jacob Eerlijk*, *Newton Forster*, *Easy* leveren oneindig aangenamer lectuur op, dan de romans van HOWARD, die de losheid en gemakkelijkheid mist, welke MARRYAT zoo zeer kenmerkt. Daardoor zal ook *de Schipbreuk* niet dien opgang maken, welke aan de zoo even genoemde boeken is te beurt gevallen.

De vertaling komt Rec. goed voor; schoon hij het niet waagt, om over de scheepstermen stellig te oordeelen.

Prisma. Verzameling van oorspronkelijke en uitheemsche geschiedkundige Romans, Verhalen en andere voortbrengselen der fraaije Letteren. Deel I—III. Te Gorinchem, bij A. van der Mast. *In* 12*mo.* 546 *bl. f* 3 - 60.

Rec., wien het gewone groot octavo formaat voor Romans, verhalen en dergelijke boeken *de petite lecture*, maar niet kan bevallen, moet zijne goedkeuring te kennen geven over de onderneming van den Gorinchemschen Boekhandelaar VAN DER MAST, om in den smaak van het Fransche formaat voor dergelijke werkjes, en dien ten gevolge ook goedkooper, het Roman lezend publiek te gerijven. Minder gelukkig achten wij het denkbeeld van eene verzameling onder eenen algemeenen of hoofdtitel, waarvan wij noch het doel, noch het inzigt des uitgevers op voordeel, doorzien kunnen. De netheid der uitvoering verdient alle aanmoediging. Of deze onderneming al dan niet zij volgehouden of gestaakt, is aan Rec. onbekend; meerdere, dan de drie eerste Deeltjes, ontving hij tot hiertoe niet, en dat hij ze niet vroeger aankondigde, is buiten zijne schuld, daar hij wel reeds vroeger het IIde en IIIde Deeltje, maar eerst onlangs het reeds in 1839 uitgegevene Iste ontving.

De eerste proeve dezer uitgave is in deze Deeltjes de Roman: *De Edelman van den ouden stempel*, van den, ook bij ons door verscheidene overgezette, meest historische Romans bekenden G. P. R. JAMES. Het is eene Engelsche familiegeschiedenis, die men wel niet met eigenlijke verveling leest, maar waarin toch ook geen bijzonder spannen van de aandacht, geene de nieuwsgierigheid opwekkende tooneelen, geene uitstekende sierlijkheid van stijl de echt Engelsche langdradigheid doen vergeten. De karakters zijn anders goed geteekend en volgehouden. Sir *Andrew Stalbrooke*, de Edelman van den ouden stempel, is vooral uitmuntend uitgewerkt. Welligt is de oude *Forrest* wat overdreven; zoo als hij voorkomt, is hij een halve duivel, die de behandeling van zijnen gastheer op *Stalbrooke-Castle* niet alleen niet verdiende, maar die ook enkel in eenen Roman daar zoo lang geduld konde worden.

Het spijt ons, van den aanvang dezer nieuwe onderneming de beste getuigenissen niet te kunnen geven ten aanzien van taal en spelling. »Waar de geest van mijnen vader uwen beschuldigenden engel zal kunnen zijn," D. I. bl. 118; onkunde van het onderscheid tusschen *kennen* en *kunnen*, ald. bl. 157 en elders op vele plaatsen; »voor eenen hoogeren regtbank," D. II. bl. 89; »dat verzeker ik *hem*," voor *u*, ald. bl. 3; »peinigen," D. III. bl. 115; »ofschoon de kamer aan de andere *zeide* van het gebouw was," ald. bl. 95: dit zijn enkele van de vele onachtzaamheden, die wij aanteekenden, en waarop wij den uitgever opmerkzaam maken.

Het formaat, als gezegd, bevalt ons regt *goed*.

De berouwhebbende Boeleerster aan heur Zuigeling. Een Gedicht. Door GERHD. THOMS. MOHRMAN. *Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* Wed. C. Kok, geb. van Kolm. 1841. *In gr.* 8*vo. VI en* 15 *bl. f* : - 20.

De Jonker en zijn beide Liefjons. Romance. Door denzelfden. Te Amsterdam, bij J. G. Kemper. 1841. *In gr.* 8*vo.* 34 *bl. f* : - 50.

Een Huwelijk zoo als er meer zijn. Hekeldicht. Door den-

zelfden. Te Amsterdam, bij J. G. Kemper. 1841. *In gr. 8vo. 6 bl. f* : - 15.

In het slijk om te wroeten, in de hoop van paarlen te zullen vinden, is groote dwaasheid; eene dwaasheid, waaraan de Muze van den Heer MOHRMAN zich schuldig schijnt te maken: want wansmakelijker onderwerpen, dan zij ter behandeling kiest, laten zich weinige denken. Het eerste vers wordt eene berouwhebbende *hoer* in den ergsten zin des woords in den mond gelegd. De liefjes uit de daarop volgende Romance moeten beide in de kraam. Het derde stuk hekelt een huwelijk tusschen een' jongman van vijfentwintig en eene vrouw van achtenvijftig jaar, en munt waarlijk ook niet uit door kieschheid. In het eerste stuk zijn overigens enkele goede brokken, maar de Romance is ellendig. Het hekeldicht vrij laf. Wij raden den Heer MOHRMAN niet, om een' bundel op te dissehen, wanneer hij niets beters en smakelijkers heeft aan te bieden.

Oscar en Julie. Een verhaal uit den nieuwsten tijd. Naar het Hoogduitsch van HERMAN WALDOW, *door N. v. B. P. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1839. *In 8vo. 210 bl. f* 1 - 50.

Wanneer op den titel van dit boek niet stond, dat het een verhaal is uit den nieuwsten tijd, dan zou men dat uit toon en inhoud in het geheel niet vermoeden. Deze behooren tot een veel vroeger tijdvak der romanliteratuur, toen eene roman van A tot Z niets anders was, dan louter liefde en verliefdheid. Zoo is het ook met dit boek. Het is in brieven geschreven, en bijna al de personen, die de pen opnemen, zijn tot over de ooren verliefd, en vullen ettelijke bladzijden met verliefde uitroepingen en klagten; want ongelukkig is in de meeste gevallen de liefde niet wederkeerig, of, waar zij dat wel is, meenen de gelieven, dat zij broeder en zuster zijn, en dat hunne liefde dus hoogstmisdadig is. Gelukkig echter deelt de eenigzins geoefende romanlezer van bl. 4 af in die meening niet, en voorziet zeer duidelijk, dat de zaken op het einde best zullen in orde komen. De afgesletene intrigue van een ondergeschoven kind is van den beginne aan zoo gemakkelijk te doorzien,

dat men met volkomene gerustheid al het jammeren aanhoort, dat weinig medelijden opwekt, omdat men het als geheel overtollig kent. De stem des bloeds speelt in dit boek eene groote rol; jammer voor het mooije systeem, dat zij bij eene der heldinnen ongelukkig zwijgt, bij wie een te teeder gevoel voor den onbekenden broeder ontstaat. Voegt men bij dat alles nu nog een' *krachtigen*, *sterken* man (bl. 50), die van liefde sterft, dan zal men begrijpen, dat het in dit boek niet aan het hoofdingrediënt van elken roman ontbreekt, en dat men er tot walgens toe van verliefdheid in hoort. Moet dan ieder vod vertaald worden?

Twee Buren, Blijspel in één bedrijf. Te Middelburg, bij A. C. Houpt. 1840. *In kl.* 8*vo.* 59 *bl.* *f* : - 40.

Bijzonder veel heeft dit stukje niet te beduiden. Het is een blijspelletje met zang, hetwelk, zoo het goed wordt uitgevoerd, als naklucht wel zal bevallen. De verkleeding van *Bulo*, waar hij als een kapper uit *Brussel* zich voordoet, en ook als zoodanig zich met een aantal Fransche pligtplegingen tot de familie zijner beminde wendt, terwijl het naderhand blijkt, dat die vermeende *Brusselaar* niemand anders dan de minnaar van *Céline*, de jaar en dag ten huize van haren vader *Griffonet* goed en gunstig bekende *Frans Bulo* uit de buurt is; deze soort van vermomming behoort onder de gewone hulpmiddelen der tooneeldichters. Als vinding heeft zij dus weinig verdienste; maar er is toch zeer wel partij van getrokken. Hier en daar komen er, ook in de overigens weinig beteekenende en gansch niet onberispelijk geversificeerde liedjes, aardige zetten voor. Als de zich niet genoemd hebbende Schrijver zich op het Blijspel toe wil leggen, zal hij wèl doen, met onder de ouderen MOLIÈRE en onder de hedendaagschen SCRIBE vlijtig te bestuderen, en zich verder in de Nederlandsche taal en versificatie te oefenen.

M. A. DE RUITER. *Een Leesboek voor de Scholen; in dertig Lessen. Door* H. ALTMANN, *Onderwijzer aan de Departements-School te Rotterdam. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1839. *In kl.* 8*vo.* 60 *bl.* *f* : - 25.

Reeds vroeger hadden wij dit Schoolboekje moeten aankondigen. Beter echter laat dan nooit. Waar het nog niet bekend mogt zijn, behoort het bekend te worden. Onderwerp en wijze van behandeling maken het dit overwaardig. In dertig korte lessen, aan het slot van elke waarvan daaruit afgeleide *Leeringen* voorkomen, heeft de Opsteller getracht, den kinderen »MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUITER te leeren kennen, als kundig in zeezaken, vol van beleid bij elke gewigtige onderneming, dapper en onverschrokken, wanneer gevaren hem omringden, eerlijk en trouw in zijne handelingen, en, wat vooral dient opgemerkt te worden, als een man, vervuld met liefde en eerbied voor God, aan wien hij altijd het welslagen zijner ondernemingen toeschreef." — Deze korte karakterschets wordt in het *Besluit* nog nader uitgebreid. Zeer gelukkig is de poging geslaagd; reeds de lezing van het boeksken moet de kinderlijke aandacht boeijen, en de uitbreidingen, door oordeelkundige Onderwijzers daaraan gegeven, kunnen deze handleiding nog belangrijker maken. De verpligting, welke de Opsteller zichzelven had opgelegd, om achter elk Hoofdstukje *leeringen* te voegen, heeft het natuurlijk gevolg gehad, dat die leeringen wel eens op hetzelfde nederkomen; maar dit beneemt aan de waarde van het werkje niets; ze vloeijen doorgaans geleidelijk uit het verhaalde voort.

Ref. kan niet eindigen, alvorens hij, naar de gelegenheid des tijds, hier nog een ernstig woord heeft bijgevoegd. Dit betreft echter niet meer den Heer ALTMANN en zijn verdienstelijk Schoolboekje, maar DE RUYTER en onze Natie. Wanneer deze aankondiging het licht ziet, zal het feest der inwijding van het Standbeeld des roemruchtigen, door *Nederlander* en vreemdeling, door aanhangers van alle staatspartijen, door vriend en vijand geëerbiedigden Helds vermoedelijk reeds zijn afgeloopen. In 's Mans geboortestad zal dan een waardig gedenkstuk voor hem zijn opgerezen. Hebben wij genoeg gedaan, door hem ook dit teeken van hulde toe te brengen? Neen! Het standbeeld sta daar niet maar als *eerbewijs*, het sta er ook en vooral als *voorbeeld*. Elk zeevarende, elk *Nederlander*, die het aanblikt, schame zich, de Landgenoot van *hem* geweest te zijn, wanneer hij niet tracht den Edelen na te volgen, in moed en onverschrokkenheid, in eerlijkheid en trouw niet slechts, maar tevens in onderwerping aan, in eerbied voor het Opperwezen; en elk, die het zich tot gewoonte gemaakt heeft, den naam van dat Opperwezen roekeloos op de lippen te nemen, ja soms meent, dat zulks, en zooveel meer van soortgelijken aard, onvermijdelijk is om onderhoorigen in bedwang te houden, denke het blozend in: DE RUYTER gebood over duizenden, heerschte op de Zeeën, en misbruikte dien heiligen naam nooit; uit zijn rein hart steeg nooit vloek of verwensching op.

BOEKBESCHOUWING.

Disquisitio Ethico-Theologica de Legislationis Mosaïcae indole morali, quam..... pro gradu Doctoratus..... publico ac solemni examini submittit R. A. SOETBROOD PICCARDT, Lugduno-Batavus, S. S. Min. Cand. Traj. ad Rhen. apud *C. Bielevelt.* 1841. Form. Oct. maj. XII, 198 et VI pagg. *f* 2-20.

Het onderwerp, dat de Heer SOETBROOD PICCARDT zich ter behandeling gekozen heeft, *de zedelijke aard der Mozaïsche Wetgeving*, is wel niet nieuw, daar in de Werken van MICHAËLIS, HESS, MUNTINGHE en anderen, die hier meermalen worden aangehaald, hiertoe dienende aanmerkingen in overvloed gevonden worden; maar nogtans is het belangrijk genoeg, om daarvan eens een opzettelijk overzigt te geven, en alzoo dit gewigtige gedeelte der voor-Evangelische Openbaring naar deszelfs waarde voor te stellen; en loffelijk is de poging, door den jeugdigen Schrijver, die alzoo zijnen tijd nuttig wilde besteden, hiertoe aangewend. Hij handelt *eerst* over de Mozaïsche Wetgeving in het algemeen, onderzoekt *daarna*, in hoe verre er een zedelijke aard aan dezelve toe te schrijven is, en maakt hieruit *eindelijk* een besluit op, wat gewigt en waarde wij aan dezelve hebben toe te kennen.

De *toestand van het Israëlitische Volk*, ten tijde, dat de Mozaïsche Wet hun gegeven werd, de *inhoud*, het *oogmerk*, en de *vorm* dier Wetgeving maken zeer gepast den inhoud van het eerste Hoofdstuk uit, en zijn daarin doelmatig en over het geheel wèl behandeld. — Alleen zou Recensent wel willen vragen, of het voldoende bewezen is, wat PICCARDT p. 20 *et seqq.* stelt, dat MOZES, in het vormen en leiden van zijn Volk, een ander oogmerk gehad heeft, dan het Goddelijke, hoewel hiermede geheel overeenkomstig, te weten het heil zijns Volks op vaste grondslagen te vestigen. Het zij toegestemd, dat

MOZES de Goddelijke bedoelingen niet geheel kon doorzien; maar zou hij niets geweten hebben van het Goddelijk doel, dat reeds aan ABRAHAM geopenbaard was, om bij en door deszelfs nakomelingschap de kennis en dienst en het woord van den éénigen waren God te bewaren, en dezelve tot eenen zegen voor alle geslachten der aarde te stellen? — Ook zou Rec. den Schrijver niet gaaf toestemmen, dat MOZES zijn Volk zou geleerd hebben, (p. 22) »door welken band alle menschen verbonden zijn, en dat »het dus ongeoorloofd is, alle andere Volken te haten"; want indien »hij toch bepaald heeft, wie er moesten ge»haat worden", dan kan men hem het eerste bezwaarlijk zoo onbepaald toeschrijven: en zulke algemeene volken- en menschenliefde was ook van die tijden nog niet te verwachten. — Zoo is het ook te veel, (p. 22, 23) van MOZES inrigtingen tot volksonderwijs te spreken; want de herhaalde inscherping, dat de ouders den kinderen de geschiedenis huns Volks en der Goddelijke leiding moesten mededeelen, waarop PICCARDT zich beroept, dat is nog geen »voorschriften geven omtrent het volksonderwijs": ook dit was boven de spheer dier tijden.

In het tweede deel der Verhandeling let de Schrijver eerst op de bedenkingen der genen, die aan de Mozaïsche Wetgeving een zedelijk karakter ontzegd hebben, en onderzoekt daarna, hoe men over dezelve naar waarheid te denken heeft. — Zou het niet beter geweest zijn, dit in omgekeerde orde, of wel vereenigd te behandelen? — In hoe verre nu een zedelijke aard aan de Mozaïsche Wetgeving toe te schrijven is, dit wordt aangetoond uit hare *godsdienstige*, *burgerlijke*, *maatschappelijke*, en *huiselijke instellingen*. — De twee laatste loopen wel eens een weinig in elkander, en men zou sommige van de derde gemakkelijk tot de vierde, en zoo omgekeerd, kunnen brengen; maar over 't geheel heeft de Schrijver hier veel ter zake dienende ordelijk zamengebragt. Om niet te uitvoerig te worden, kan Rec. hem hierin niet verder op den voet volgen: enkele aanmerkingen slechts wil hij er bijvoegen. — Het derde, of volgens anderen tweede gebod

van den *Decalogus* verstaat PICCARDT, (p. 50) gelijk het dikwijls verstaan is, van het dus genoemde misbruik van Gods naam; maar het ziet, gelijk door vele anderen en reeds lang te regt opgemerkt is, op den valschen eed, zoo als uit de spreekwijze zelve, en uit vergelijking van eene gelijkluidende, 3de B. van MOZES, XIX: 12, ten duidelijkste blijkt. — Van den Sabbat kan men niet wel zeggen, (p. 51) »*dies, quo cuncti ad summi Numinis cultum confluant*", want dit staat nergens; en het was ook bij één eenig heiligdom, zoo als het oorspronkelijk zijn moest, niet mogelijk, dat allen daar elken Sabbat zamenkwamen. — Bij het verder over de feesten en offeranden wèl gezegde had nog kunnen onderzocht worden, of de zoenoffers ook schadelijk voor de deugd konden zijn. — Men moge voorts den Schrijver (p. 80, 81) al eens toegeven, ofschoon het nog niet zoo onbepaald toe te staan is, dat het laatste, of, volgens eene andere verdeeling, de twee laatste geboden dier Wet tot zedelijke vorming des gemoeds dienden; maar hoe het zesde en het negende daartoe meer dan andere dienen konden, zoo als aldaar en p. 83, 84 beweerd wordt, betuigt Rec. niet te begrijpen, vermits daarin, althans niet minder dan in de overige, alleen de uiterlijke daden, namelijk die van moord en van valsche getuigenis, verboden worden. — Hetgene PICCARDT, p. 98, 99, onder de wetten tot liefde des naasten brengt, zou men misschien beter wetten van billijkheid en burgerlijke veiligheid mogen noemen. Wat hij verder, p. 102 *sqq.*, over de pligten ten aanzien van verschillende toestanden, en p. 119 *sqq.* over de huiselijke instellingen volgens de Mozaïsche Wet heeft, is over 't geheel wel: over de zorg voor zieken, p. 113, is flaauw; maar ook hier ontbreekt het aan stof. Aan het einde van dit Hoofdstuk had nog wel iets kunnen gevoegd worden over de reinheids- en spijswetten, welke laatste hier geheel overgeslagen zijn. — Niet kwaad is ook, wat in het vijfde Hoofdstuk over den zijdelingschen invloed der Mozaïsche Wet aangemerkt wordt, dat is op hetgene, waarover zij niets stellige gebood, hetwelk ook inderdaad, b. v. om-

trent de leugen, de gierigheid enz., zeer moeijelijk zou geweest zijn. — Dat MOZES zijnen Volke den koophandel verboden heeft, zoo als p. 140 staat, zou moeijelijk te bewijzen zijn; dat hij denzelven niet bijzonder, maar veeleer den landbouw begunstigd heeft, moge waar zijn. — Bij hetgene PICCARDT p. 147 *sqq.* over de beginselen en aansporingsmiddelen van zedelijkheid, volgens de Mozaïsche Wetgeving, vrij wel geschreven heeft, had nog kunnen gevoegd worden de navolging der Goddelijke heiligheid: »Weest heilig, want Ik ben heilig!"

In den *epilogus* dezer Verhandeling maakt de Schrijver uit het gezegde te regt op, welk gewigt en welke waarde wij aan de Mozaïsche Wetgeving hebben toe te kennen, *eerst* met opzigt tot de Israëliten, *daarna* ten aanzien van onze tijden. — Omtrent het eerste merkt hij met reden op, 1. dat deze Wetgeving door haar zedelijk karakter eene zeer groote weldaad voor *Israël* was; 2. dat daarin een band was, waardoor zij met de overige Goddelijke inrigtingen verbonden was; 3. dat zij ter voorbereiding diende voor de volmaaktere openbaring door CHRISTUS. — Wat het laatste betreft, bewijst hij zeer wel, dat zij thans voor ons, zoo als zij daar is liggende, geen verpligtende kracht meer heeft. Hij had er zelfs nog kunnen bijvoegen, dat de aanhalingen, die wij daarvan hier en daar in het Nieuwe Verbond vinden, niets hiertegen bewijzen, niet alleen omdat er gesproken werd tot menschen, voor welke, en op eenen tijd, waarin de Mozaïsche Wet nog in hare volle kracht was, maar ook omdat het aangehaalde altijd slechts algemeene dingen betrof. Indien wij nu nog door de voorschriften van den *Decalogus*, als zoodanig, verpligt werden, waarom dan ook niet door andere voorschriften der Mozaïsche Wetgeving? en wie geeft ons dan regt, om de Sabbatswet, ten aanzien van den daarbij bepaalden dag, opzettelijk te overtreden? Men moge er ook uit zien, en mogt men het ook eens ter harte nemen, hoe ongerijmd eene voortdurende voorlezing van de Israëlitische tien Geboden in de kerken der Christenen is, zoo als nog in vele Gemeenten plaats heeft! — Dat nu voorts

de Mozaïsche Wetgeving voor ons nog eenige nuttigheid hebben kan, wil Rec. den Schrijver gaarne toestemmen, vooral wanneer men haar zedelijk karakter, dat zij naar gelang der tijden aan zich draagt, in aanmerking neemt; en in zoo verre is hij het eens met hetgene p. 193, 4 hierover staat: maar met bevreemding las hij, p. 191, 2, dat CHRISTUS de voorschriften van den *Decalogus* zou bevestigd en voor den hoogsten grondslag gehouden hebben van de pligten, die wij ten allen tijde aan God en menschen moeten bewijzen, want hiervan vindt hij nergens eenig blijk; de aangehaalde plaatsen, 2 TIM. III: 16, 17 en ROM. XV: 3, zien voorzeker niet op de nuttigheid der Mozaïsche Wetgeving, maar op den nuttigen inhoud der Schriften des Ouden Verbonds; en wat de Schrijver daaruit afleidt, is dus overdreven.

De Latiniteit dezer Dissertatie laat nog al iets te wenschen over. Veel daarvan wil Rec. wel op rekening van de correctie zetten, die hier en daar vrij slecht is; maar of daaraan alles te wijten zij, betwijfelt hij: daaraan wil hij wel toeschrijven: p. 7, *Jehova dicatum*, l. *Jehovae d.*; p. 9, *modificare*, l. *modificari*, *conservaret*, l. *conservarat*; p. 10, *jus*, l. *ejus*, *mittendum*, l. *omittendum*; misschien ook *mores quae*, l. *m. qui*, gelijk p. 15 *ritus quae*, l. *r. qui*, *deprimant*, l. *deprimunt*; p. 16, *miremur*, l. *miramur*; p. 26, *parunt*, l. *pariunt*, en dergelijke andere, zoo als ook in de interpunctie. Hiertoe behoort ook waarschijnlijk de volgende onverstaanbare plaats, p. 136: »MOSEN *vitam ita voluisse justa, ut regere ratione institueretur*", waarvoor denkelijk moet gelezen worden: MOSEN *ita voluisse regere vitam, ut justa ratione institueretur.* — Maar eene andere vraag zou het zijn, of hiertoe ook behoort, p. 7, *assecutum erat*, gebruikt, als of het in beteekenis een *passivum* ware; p. 9, en elders doorgaans, *vis in* met een' *ablat.*, waar het duidelijk een *accus.* zijn moest; p. 15 en elders, *falsi Dei*, l. *ficti D.*; p. 21, *satisfieret*, l. *satisfaceret*; *proclivis* met een' *dat.*, hetwelk ten minste zeer zeldzaam voorkomt, in plaats van met *ad*, gelijk *vis* in *genit.*, p. 26; p. 33, *aggredi ad*,

l. *progredi*, of anders zonder *ad*; p. 43, *dividi in iis*, l. *d. i. eas*; p. 48, *malefacta visitans*, Hebraïsmus; p. 54, *epula*, (*neutr. plur.*) l. *epulae*, want *epulum* werd immers alleen in *sing.* voor een *convivium publicum et solemne* gebruikt; p. 84, *remunerare*, l. *retribuere*, en verscheidene andere, die Rec. hier, ook ten opzigte van het goede gebruik van den *indicat.* en den *conjunct.*, zou kunnen bijvoegen: doch hij wil bij dit Latijnsche zondenregister niet langer stilstaan, maar het aan de opmerkzaamheid van den Schrijver aanbevelen, en hem de verdere volmaking zijner studiën toewenschen.

Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland. Verzameld door N. C. KIST EN H. J. ROYAARDS, *Hoogleeraren te Leiden en Utrecht. IX, X en XIde Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1838—1840. *In gr.* 8*vo.* 1154 *bl. f* 13-:

Wij kondigen hier de drie jongste Deelen aan van het belangrijke *Archief*, dat evenwel onder een' eenigzins veranderden titel zal worden voortgezet. Zoo beknopt dit ons mogelijk is, willen wij van den rijken inhoud der voor ons liggende Deelen verslag geven, zonder ons evenwel te houden aan de orde, in welke de stukken elkander volgen.

Een hoogstbelangrijk opstel van Dr. E. B. SWALUE, Predikant te *Goes*, opent het IXde Deel, onder den titel: *De Kardinaal* NICOLAAS VAN CUSA *en zijne werkzaamheid als Pauselijk Legaat in Nederland.* Het behelst eene bijdrage ter regte beoordeeling, zoowel van CUSA's denkwijze en invloed, als van den godsdienstigen en kerkelijken toestand onzes Vaderlands in de tijden der voorbereiding eener Kerkhervorming. Nadat bovenstaande Verhandeling reeds was afgedrukt, vond de geleerde Schrijver tot eene nalezing aanleiding in een opstel van Prof. SCHARPFF, hetwelk in een Duitsch Tijdschrift voorkomt. Bij dit alles behoort nog *Aflaat te Dordrecht in* 1452.

Als bijlage tot de Verhandeling over CUSA is ook dit stuk gewigtig. Het laatste is door Dr. SCHOTEL medegedeeld. Men vindt deze stukken bl. 1—115, bl. 233—283 en bl. 501—507. Het portret van CUSA deelt Prof. KIST mede, Xde Deel, bl. 311, 12.

Tot de meer uitgebreide stukken behoort ook het *Levensberigt van den Kardinaal* WILLEM VAN ENKEVOIRT, *Dataris van Paus* ADRIAAN *en Bisschop van Tortoza en Utrecht*, door Prof. ROYAARDS. Bijgevoegd is een *Fac simile* der handteekening van W. ENKEVOIRT in 1502 en 1524. Onder de bijlagen, die authentieke stukken behelzen omtrent hem, alsmede omtrent den overgang der temporaliteit van het Sticht op KAREL V, en berigten omtrent het Apostelhuis te *Mierlo*, is vooral ook opmerkelijk *het Testament van den Kardinaal* VAN ENKEVOIRT, met opheldérende Aanteekeningen van de Hoogleeraren A. C. HOLTIUS en H. J. ROYAARDS, IXde Deel, bl. 117—232.

Dr. BORSIUS, Predikant te *Middelburg*, geeft, bl. 285—376, een naauwkeurig *Overzigt van het trapswijze toegenomen en bekrachtigde gezag der Geloofsbelijdenis en van den Catechismus, als Formulieren van Eenigheid in de Nederlandsche Hervormde Kerk, van den aanvang der Hervorming tot op de Synode van Dordrecht in* 1618 *en* 1619.

Prof. H. E. WEYERS deelt twee door JOB LUDOLF opgestelde Ethiopische Brieven ook vertaald mede, en levert bij die gelegenheid *iets* zeer belangrijks *over dien beroemden beoefenaar der Ethiopische Letterkunde en Geschiedenis*, bl. 377—472.

Als vervolg op het stuk van BORSIUS kan worden aangezien hetgeen Prof. KIST bl. 473—500, met *Fac simile* der handteekeningen, aangeteekend heeft over *de onderteekening der Formulieren door Hoogleeraren en Doctoren der Godgeleerdheid, sedert de Synode van Dordrecht, bijzonder aan de Hoogeschool te Leiden.* Hoe men ook over dit stuk oordeele, men zal het toch wel aanzien als eene belangrijke bijdrage, om over de waarde der Formulieronderteekeningen naar waarheid te oordeelen.

Behalve deze meer uitgebreide stukken behelst het IXde Deel nog kortere, t. w. *De oorsprong en heerlijke werking van het Ambrosiaansche gezang, beschreven door* AUGUSTINUS, bl. 116. JOHANNES UYTENBOOGAART, eene Anekdote betrekkelijk zijn prediken tegen ligtzinnigheid, bl. 508. *Itinerarium* GERARDI GELDENHAUZII, uit het oorspronkelijke medegedeeld door Dr. L. J. F. JANSEN, bl. 509—513. *Tabackdrincken*, bl. 514. *Testament van Joffrou* HELENA VAN LALAING, uit het Archief van *Kulenborg*, door Dr. SCHOTEL, bl. 515—520. *Brief van Prins* WILLEM I, *betreffende de stichting der Hoogeschool te Leiden*, bl. 521—523. *De Catechismus van* ROSALUS, in welke bij het 10de gebod was uitgelaten: *Ghy en sult niet begeeren uws naesten huys*, bl. 524—527. Onder den titel *Acta en Post-acta der Dordsche Synode* geeft Prof. ROYAARDS een authentiek berigt, door hem uit de *Acta*, in de Kloosterkerk in *'s Hage* berustende, afgeschreven, tevens opheldering van hetgeen door hem reeds gemeld was, *Kerkregt*, D. XI, bl. 185, 186 en 433. *Kerkbestuur in Drenthe gedurende den tijd der Republiek*, bl. 530—532. *Lang en kort haar*, bl. 533 volg. en eindelijk, als bijdrage tot de Geschiedenis der Evangelische Gezangen, eene Aanschrijving van den Commissaris-generaal van 17 Maart 1814 betrekkelijk dezelve, bl. 535, 536.

Het Xde Deel wordt door Prof. KIST geopend met een stuk, *over de betrekking tusschen Kerk en Christendom, het ontstaan der Algemeene Christelijke Kerk, en de oorsprong van het Bisschoppelijk gezag*, bl. 1—159. Dit stuk dient tevens tot *kenschetsing* van het werk, getiteld: *Die Anfaenge der Christlichen Kirche und ihrer Verfassung*, *von* R. ROTHE. In het voorbijgaan wordt hier en daar een beoordeelend verslag van bovengenoemd werk gegeven, meer bepaald echter beschouwd de voorstelling door ROTHE van de betrekking tusschen Kerk en Christendom, — van het ontstaan der Algemeene Christelijke Kerk, en van den oorsprong van het Bisschoppelijk gezag. Dit

laatste wordt tevens in vergelijking gebragt met hetgeen vroeger daarover door KIST in het *Archief* is voorgedragen.

De Geldersche Synode, in 1580 *te Harderwijk gehouden, en de Kerkorde aldaar vastgesteld voor de Geldersche Hervormde Kerk*, is de titel van een stuk, door Prof. ROYAARDS bl. 163—181 medegedeeld. Bladz. 183—188 wordt uit de onlangs ontdekte Boekerij der St. Laurentiuskerk te *Weesp* eene bijdrage geleverd tot de geschiedenis van *het oude Convent der Susteren in St. Johan's Clooster te Wesop over die Grobbe.* Hiertoe behoort ook nog de aanteekening uit het *Memoriebouck van het oude Convent der Susteren te Wesop*, bl. 305—307.

Het uitvoerigste stuk is een *historisch onderzoek* van Prof. KIST *betreffende het kerkelijke Orgelgebruik, bijzonder in Nederland*, bl. 189—304. In zijne soort is dit een uitnemend stuk, hetwelk veel leerzaams behelst. Ons is het niet vergund, van hetzelve uitvoeriger te gewagen. Alleen stippen wij aan eene misstelling bl. 284, noot 136. »Het orgel in de *Oudezijdskapel* onderging eene vernieuwing A°. 1636." Dit moet zijn *Nieuwezijdskapel.* De eerste heeft tot op dit oogenblik geen orgel. — Verblijdend is het berigt aangaande de *inwijding der Evangelisch-Protestantsche Kerk* te *Freiburg* in *Breisgau.* Het is eene bijdrage tot de geschiedenis der kerkelijke verdraagzaamheid in onze dagen. »Mogt de Christelijke geest, die daarin heerscht, veel navolging vinden!" Dezen wensch deelen wij met den berigtgever, Prof. ROYAARDS, bl. 343—357. — Niet zoo verblijdend is hetgeen door KIST in een volgend stuk, bl. 359—378, wordt medegedeeld: *Het derde Eeuwfeest der Jesuiten-orde*, met bijgevoegde *Allocutio* van den Jezuiten-generaal J. ROOTHAAN. Men zou wenschen, dat dit stuk niet echt ware; en echter, volgens nader berigt bl. 398, 399, schijnt het echt te wezen. Het *nil mirari* geldt, helaas! deze nimmer rustende onrustige Paters in allen deele.

Van mindere uitgebreidheid, maar daarom niet zonder belang, zijn: *Hoe gebruikte men den Bijbel in de Kloosters?* bl. 160. *Jejunium*, bl. 182. *Veertigdaagsche Af-*

laten, verleend tot opbouw der Buurkerk te Utrecht in 1434, bl. 308, 309. JACOBUS STERREMONTIUS, bl. 310. *Manifest teghen dry Predikanten*, van Prins MAURITZ, bl. 313—315. ALEXANDER MORUS, bl. 316. *Proeve van Theologie en Catechetiek uit de XVIIde Eeuw*, bl. 317, 318. *Wederopneming van* DE BRETON *in de gemeenschap der Waalsche Kerk te Emden* den 24 Junij 1700, bl. 319, 320. *Proeve van toezigt op de leer in eene der kleinste Gemeenten onzes Vaderlands. Bijdrage tot de Kerkgeschiedenis van Nederland in de eerste helft der XVIIIde Eeuw*, bl. 321—327. *Het vroegere Kerkbestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk*, bl. 328, 329. *Iets over den zedelijken en godsdienstigen toestand der Protestantsche Gemeenten in Nederlandsch Oost-Indië*, bl. 330—340. JACOBUS HOBRECHT, eenig berigt aangaande dezen Organist van de Domkerk te *Utrecht*, en wenk om iets naders van dien man te ontdekken, bl. 340. Verzoek om antwoord op de vraag: wiens is de spreuk: *In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in omnibus caritas?* bl. 358. *Beschrijving en Afbeelding eener onuitgegeven Bisschoppelijke munt van Utrecht, onlangs bij het slopen van den wal aan de Koepoort te Leiden gevonden*, bl. 379—383. *Opschrift der Klok te Ter Aa*, bl. 384. *Merkwaardig stuk, betreffende de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Keulen in den jare* 1619, *en bijzonderheden over den daarin betrokkenen Predikant* NICOLAAS DE LA PLANQUE, medegedeeld door Mr. J. T. BODEL NIJENHUIS, bl. 385—397.

Het XIde Deel behelst de Registers, voldoet in allen opzigte aan het kenbaar geworden verlangen van velen, en maakt het zeer gemakkelijk, hetgeen in de tien Deelen verspreid is op te zoeken en te gebruiken.

Naar den aard van het aangekondigde werk kon ons verslag niet anders zijn dan het is geworden, aanwijzing van hetgeen hier is te vinden. De stukken zelve mogen als zoodanig niet door ons beoordeeld worden, maar wel in zoo verre zij eene plaats in dit *Archief* beslaan. Het *Archief* heeft blijkbaar de strekking, om de Geschiedenis

alleen uit hare eigenlijke bronnen te putten; om daartoe aan het licht te brengen, wat, tot schade der wetenschap, nog in het verborgen schuilde; en om de behandelde onderwerpen niet met een' vlugtigen blik te overzien, maar overal, zooveel mogelijk, tot in den grond der zaken door te dringen, en alzoo een diep en naauwkeurig onderzoek tot het hoofddoel van alle streven te stellen. Miskent men deze strekking niet, dan zal al het geleverde, het eene meer, het andere minder, dit ligt in den aard der zaak, belangstelling vinden, en met graagte en dankbaarheid aangenomen worden. Erkentelijk voor hetgeen geleverd is, zie men dan ook hetgeen te wachten is met vertrouwen te gemoet, onder toewensching van gezondheid, lust en moed aan beide de Hoogleeraren, om op nieuw veel, dat niet minder dan al het voorgaande belangrijk is, te leveren.

Oorspronkelijke Aanteekeningen betrekkelijk de oude ware Gereformeerde Gemeente te Kampen, in de jaren 1618 *en* 1619. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1841. *In gr.* 8vo. 2 *en* 48 *bl.* f :- 45.

In het *woord aan den Lezer* wordt verzekerd, dat hetgene hier wordt aangeboden getrokken is uit een oorspronkelijk handschrift, welks echtheid aan geen twijfel onderhevig is; en voorts de verwachting geuit, dat de daarin vervatte bijzonderheden voorzeker welkom zullen zijn bij allen, die belang stellen in de geschiedenis der Kerk van de Provincie *Overijssel* en van de stad *Kampen* in het bijzonder, te meer daar de berigten, wat het kerkelijk *Kampen* betreft, niet overvloedig zijn. — Ref. wil de echtheid van het handschrift niet betwijfelen, ofschoon hij anders wel eenig sterker bewijs dan deze verklaring van eenen zich niet noemenden noodig acht ter overtuiging van het publiek. Gelukkiglijk draagt hier de inhoud het bewijs der echtheid aan zich, en is het uit alles blijkbaar, dat wij in deze bladen de aanteekeningen ontvangen van iemand, die in persoon aan de zaken een belangrijk aandeel

had gehad. Als zelf *Kampenaar* zijnde, stelt Ref. natuurlijk belang in de lotgevallen zijner geboortestad, en hij heeft dan ook uit dien hoofde het boeksken met meerder aandacht ingezien, dan welligt anders het geval zou zijn geweest, en dan ook deze oude aanteekeningen, waarin nog de Juliaansche tijdrekening gevolgd wordt, op zichzelve waardig zijn.

De eerste bladzijde begint: *Verhael eeniger redenen ende oorsaken, waromme eerst veele regtsinnige ledematen van d' oude ware Gereformeerde Gemeente van Kampen haer hebben moeten onthouden van der Remonstrantschen Praedikanten Godsdienst: daerna* enz. enz. De uitgever eindigt ze met de verklaring: »Het overige, onbeschre»vene gedeelte dezer bladzijde schijnt voor de *redenen* en »*oorzaken* der afscheiding te zijn bestemd geweest." Men verneemt ze evenwel niet, want ook de uitgever schijnt deze leemte niet te hebben *kunnen* of niet te hebben *willen* aanvullen. Omdat deze aanleidende oorzaken de raddraaijers bij de zich afscheidende *Kampenaren* der 17de eeuw in geen zeer gunstig licht plaatsen? Dit durven wij niet beweren, maar wij willen ze in het belang der waarheid mededeelen.

Ten jare 1615 stonden er te *Kampen* drie Predikanten: THOMAS GOSWINUS, EVERHARDUS VOSKUYL en DANIEL DE SOUTER, *alle* (volgens BAUDART) *besmet met d' Arminiaansche melaetsheyt.* — DE SOUTER en zijne vrouw gaven intusschen der Gemeente ergernis, niet door hunne begrippen, maar door hunne kleeding en leefwijze. Hij had dien ten gevolge nu en dan onaangenaamheden, welke hem naar verplaatsing deden uitzien; hij zocht tot verkrijging van dien wensch naam te maken, en hij bezigde hiertoe het waarlijk niet edelmoedige middel van op den predikstoel zijne ambtgenooten af te schetsen als *nieuwe-ingen*, die eene verderfelijke leer poogden in te voeren, en hen te vergelijken bij *waterlooze wolken*, *dwalende sterren* enz. Op deze wijze maakte hij zich ook in die treurige dagen natuurlijk al spoedig eenigen aanhang, welks hoofden waren zekere LUBBERTS VAN HARDEN-

BERG, GEURT PIETERSZ. enz. enz., mannen, die in het onderhavige boeksken ook doorgaans op den voorgrond staan. Deze bliezen het twistvuur meer en meer aan, tot dat in Junij 1615 de vlam eindelijk uitborst, toen DE SOUTER, na zekere predikatie, door een drietal andersdenkenden om opheldering van sommige gezegden gevraagd werd. Al dadelijk kwam toen genoemde HARDENBERG, destijds Diaken, met geweld tusschenbeiden; hij liet den vrager niet uitspreken, maar duwde hem terug, met de woorden: *Gij muitmaker!* tegen hem, en: *Slaat er op!* tegen anderen. Aan de laatste oproeping werd dadelijk voldaan door zekeren Jonkheer AREND SLOET, die hiertoe zijn rappier bezigde, zoodat men al kijvende en stootende eindelijk uit de kerk kwam. Nu klaagden de heethoofden de genoemde drie mannen bij den Magistraat aan, die hen ja in hechtenis liet nemen, doch ten volgenden dage, op voorspraak van Ds. VOSKUYL, ook weêr ontsloeg.

DE SOUTER verschijnt dus hier reeds in geen gunstig licht. Kort daarna werd hij naar *Haarlem* beroepen en verliet alzoo *Kampen*. In zijne nieuwe Gemeente had hij ook al spoedig weêr in ruime mate zijn deel aan de twisten aldaar gerezen, en kreeg hij met Ds. TETRODE de menigte aan zijne zijde. Hij werd daarentegen door de Noordhollandsche Synode, in Oct. 1618 te *Enkhuizen* vergaderd, *gecensureerd:* »omdat hij onbehoorlijke middelen, met schrijven en gunstzoeken, had gebruikt, om »tot de kerkdienst te *Haarlem* bevorderd te worden; en »hij zich ook met belofte in zekere brieven en onderteekening van zekere acte te ver naar de wil des Magistraats, tot groote præjudicie van de Kerk, had overgegeven." Die man, aan wien Ds. SPRANKHUIZEN in zijne justificatie den naam van *Heylige schijn* gaf, was alzoo de aanleidende oorzaak tot de afscheiding te *Kampen*. Doch het was niet in het belang der afgescheidenen dit te vermelden. Men liet er ruimte voor open.

In zijne plaats werd te *Kampen* beroepen WILHELMUS STEPHANI, onder belofte aan den Magistraat, dat hij den

vrede zou najagen en trachten de vorige twisten te dempen. Hij hield evenwel de belofte niet; want hij weigerde zich te onderwerpen aan het Besluit van den *Overijsselschen Landdag*, den 11 Maart 1616 te *Kampen* vergaderd, waarbij aan alle Predikanten geboden werd, »zich op den »predikstoel te onthouden van disputen over de Prædes»tinatie en andere hooge questien in de geheimenissen »Gods, dewijl daardoor onrust en ergernis in de Ge»meenten ontstonden." De Magistraat ontsloeg hem dus; hij vertrok dien ten gevolge, en werd opgevolgd door AHASUERUS MATHISIUS, aan wien ACRONIUS het leven te *Deventer* zóó had verbitterd, dat hij gedwongen was geworden die stad te verlaten. Eindelijk kwam nog bij dit drietal JOH. SCHÖTTLER, die zich, even als zijne ambtgenooten, aan het besluit van den Landdag onderwierp. Dit beviel evenwel niet aan HARDENBERG en zijnen aanhang, welken wij uit dit geschriftje leeren kennen. Zij scheidden zich af, vormden eene nieuwe Gemeente in 1617, en verkozen, onder de leiding van den *Hasseltschen* Predikant H. VOGELIUS, eerst in het geheim eenen eigenen Kerkeraad, maar staken daarna, in 1618, het hoofd meer openlijk op, nadat VOGELIUS tot bijwoning der Synode te *Dordrecht* was opgeroepen, inzonderheid aangevoerd door JOH. ACRONIUS Professor te *Franeker* en voor eenen tijd aan *Kampen* geleend. Men kan nu in dit boeksken genoegzaam uiteengezet zien, wat er van *deze* zijde gedaan werd. Het is er evenwel verre van af, dat men uit hetzelve alleen de geschiedenis der Kerk te *Kampen* regt zou leeren kennen. Men moet daartoe het hier geboekte vergelijken met de *Handelingen der Dordsche Synode* in de zaak der Predikanten te *Kampen*, die in hare 36ste zitting, 19 Dec. 1618, voor haar gebragt werd; eene handelwijze, welke bezwaarlijk verdedigd zal kunnen worden. Men vergelijke de Redevoering van ACRONIUS, den 19 Dec. vn. in de Synode uitgesproken (*Acta Syn. Dordr.* p. 336—340 der fol. uitg. van 1620), de acten der 36ste, 79ste, 83ste, 91ste, 108ste en 169ste zittingen, der Synode, met het *Historisch Verhaal* enz. door

UYTENBOGAERT en DWINGLO 1623 uitgegeven, fol. 65—67, waar AGRONIUS van *het aanwenden van leugenachtige praktyken beschuldigd wordt*; eene beschuldiging, welker waarheid door het onderhavige geschriftje inderdaad wordt bevestigd. Vele leden der Synode waren van gevoelen, dat de zaak van *Kampen*, als eene particuliere zijnde, eerst na het afdoen der algemeene zaken kon opgenomen worden; maar AGRONIUS had de Gereformeerden voorgesteld als *in gevaar, om niet alleen uit de Kerk, maar ook uit de Stad gedreven te worden!* Hierop hechtten de anderen, en de Synode besloot »quia Ecclesia Reformata (Campensis) *in evidenti periculo* versari videretur — ut illius laborantis Ecclesiæ *periculo* obviam iretur — urbis magistratum per literas rogandum esse ut Ecclesiam, jam dictam, *adversus omnem vim atque omnes injurias* auctoritate sua *protegere* dignaretur." — Maar die Magistraat had, blijkens het stukje, dat wij aankondigen, alreede, bij Resolutie van den 12 Sept., de Broederkerk aan de Afgescheidenen ten gebruike gegeven, en den 16 was zij ook in rustig bezit genomen. Al de *Overijsselsche* Gedeputeerden ad Synodum, DD. SIBELIUS, WIJERDENGIUS, VOGELIUS en LANGIUS, hadden er achtervolgens zonder verstoring dienst gedaan. VOGEL had er den 7 Oct. aan 200 lidmaten het avondmaal uitgedeeld, en thans werd die Gemeente even ongehinderd bediend door *twee* tijdelijke Leeraren, Prof. AGRONIUS zelven en HERM. RECKIUS, Pred. te *Voorst*. Dit alles wordt evenwel bij de Synode verzwegen, wordt door haar uit het oog verloren. Maar de vier Predikanten te *Kampen* mogten ook vallen. VOSKUYL en SCHÖTTLER werden eerst in de 169ste zitting, den 22 Mei 1619, afgezet, terwijl de zaak der beide anderen nog onbeslist bleef. Intusschen zien wij hier (bl. 35), dat men reeds op het einde des jaars 1618, na de terugkomst van de deputatie naar *Dordrecht*, besloot, voort te gaan met de beroeping van Ds. WILHELMUS STEPHANI, destijds Lid dier hooge kerkvergadering; (bl. 40) dat STEPHANI en AGRONIUS beide den 30 Jan. 1619 beroepen werden; (bl. 41) dat den 1 Maart beroepen

werd PETRUS PLANCIUS, Pred. te *Hasselt*, die ook den 5 Mei reeds werd bevestigd, terwijl STEPHANI eerst kwam na het eindigen der Synode.

De uitgever van deze aanteekeningen heeft er waarschijnlijk niet aan gedacht, dat hij, door die uitgave, voor *de oude ware Gereformeerde Gemeente te Kampen in de jaren* 1618 *en* 1619 geene eerzuil stichtte, en dat hij tevens de voorstanders der tegenwoordige afscheiding in geen gunstig daglicht plaatste. »Hoe men ook over deze »zaak moge denken (zegt hij in het *woord aan den Lezer*), »zeker is het, dat de door de afgescheidenen *beoefende* »leer door schier gansch *Nederland* in de dagen van zijnen »hoogsten luister werd aangekleefd." De in de zaak van *Kampen* op den voorgrond staande Eerw. Heeren Deputati ad Synodum, Prof. ACRONIUS enz. enz., waren niet zeer kiesch in het gebruiken van middelen, om hunne andersdenkende ambtgenooten ten val te brengen. Hunne leer schijnt dus wel geweest te zijn, dat *het doel de middelen heiligt;* en die leer wordt ook, indien al niet beleden dan toch zeker *beoefend* door degenen, die zich thans afscheiden. Wij bidden intusschen, dat *die* geest geen veld moge winnen, maar allen leeren *de waarheid in liefde te betrachten!*

De Vriend van den Landman, een Handboek voor allen, die belang stellen in de bevordering en den bloei van Land- en Tuinbouw, Veeteelt en Boomkweekerij. Verzameld en bewerkt door E. C. ENKLAAR, *Phil. Theor. et Litt. Hum. Cand. en Landbouwer te Batenburg. Te Grave, bij* J. R. van Dieren. 1837. *In gr. 8vo. Iste Jaargang*, 826 *bl. IIde Jaargang* 768 *bl. f* 8-:

Het is Rec. onbekend, hoe en waarom hij het boven vermelde werk eerst zeer lang na deszelfs verschijning ter beoordeeling ontving. Vroeg of laat ontvangen, is echter de strekking of liever de inhoud van dit boek zoo bijzonder, dat eene eigenlijke beoordeeling als eene hoogst

moeijelijke taak te beschouwen is. Wanneer men de lijst der behandelde onderwerpen nagaat, dan vindt men er niet weinige, en tevens in deze groote verscheidenheid. De Schrijver of Verzamelaar zegt in zijne toespraak aan zijne *Medelandbouwers*, welke het werk voorafgaat, dat hij zich niet voorstelt *naar vaste grondslagen en in zekere hoofdafdeelingen Landbouw, Veeteelt en Boomkweekerij op de rij af te handelen, maar bij afwisseling eenige onderdeelen dezer hoofdvakken te zullen doorloopen.* En na eene vergelijking ten betooge van dit gezegde gebezigd te hebben, vervolgt hij: *Zoo zullen wij alle deze zaken beurtelings behandelen, waardoor ik hoop, dat het mij gelukken moge uwe aandacht en belangstelling op den duur bezig te houden.* Aan eene stelselmatige beschouwing van den Landbouw, of als *kunst* of als *wetenschap*, valt dus hier niet te denken. Uit den aard der onderwerpen zouden vele ook alleen beschouwd kunnen worden als vlugtige opmerkingen; waarnemingen, die aan anderen tot een zelfde einde worden medegedeeld; met één woord, dit boek is meer eene verzameling van hetgeen de Schrijver bij anderen vond, (*) van hetgeen hem door anderen werd medegedeeld, (†) of van de vruchten zijner eigene nasporingen, (§) dan wel eene stelselmatige beschouwing of behandeling van den Landbouw. — Uit dit oogpunt komt het ons voor, dat de Schrijver of Verzamelaar in de bewerking of rangschikking van zijn werk eenen anderen weg inslaat, dan men uit zijne voorrede zoude verwachten. Men zoude namelijk, uit de aanhaling van een gezegde van wijlen onzen verdienstelijken UILKENS, vooronderstellen, dat de Heer ENKLAAR wetenschap en kunst, bespiegeling en uitoefening der kunst hier hand aan hand wilde doen gaan. De Heer UILKENS toch had gezegd: »De gewone landman beoefent zijn bedrijf als kunst, de »welonderwezene als wetenschap; beide moeten in het

(*) Bl. 1, bl. 64, bl. 209.
(†) Bl. 391, bl. 515, bl. 606.
(§) Bl. 456, bl. 432.

»bedrijf gepaard gaan, daar de ondervinding de weten»schap moet ondersteunen en bevestigen." En in de korte, hoewel zaakrijke, toespraak straalt ook de uitgedrukte wensch door, om zulk een doel te bereiken. Maar, ondanks de beschouwing, niet slechts van het nut van, maar ook van de behoefte aan wetenschappelijke kennis, zien wij deze toch als van zelf op den achtergrond geraken. Hoewel de Heer ENKLAAR al de moeijelijkheden schijnt te beseffen, in de volbrenging zijner taak, zoo als hij die zich heeft voorgesteld, gelegen, zoo twijfelen wij echter, de zaak uit het opgegeven standpunt beschouwende, of hij deze metderdaad te boven gekomen is.

Met regt mogt dan ook de Heer ENKLAAR zeggen, dat de Landhuishoudkunde geene gemakkelijke wetenschap en de Landbouw geene ligte kunst is, en het uit dien hoofde uiterst moeijelijk valt, een boek daarover te schrijven. Wij zijn het met hem eens, dat er *vele, ontzaggelijk vele werken*, ook in de laatste tijden, over den Landbouw geschreven zijn; en de reden, dat er van deze werken zoo weinig gebruik wordt gemaakt, vooral door hen, voor wie zij eigenlijk geschreven zijn, schijnt ons wel degelijk gelegen te zijn in hetgeen de Schrijver zelf zegt: »dat men »het veld op het veld moet leeren bouwen en niet op de »studeerkamer uit de boeken." En het ontbreekt ook geenszins aan zulke voorbeelden, als waarvan de Schrijver spreekt, »dat stedelingen, die zich aan den Landbouw »toewijdden, — die meenden, dat zij alle de boeren te »wijs waren, en hen eens regt leeren zouden, hoe men »de meeste voordeelen van zijn land trekken kan; dat »vele der zulken, zeg ik, na aanzienlijke sommen aan »nieuwigheden vermorst te hebben, hun land aan de boe»ren moesten overgeven, omdat deze domme menschen, »zoo als zij hen plagten te noemen, er dan nog altijd »meer partij van wisten te trekken, dan zij met alle hunne »geleerdheid." Voorzeker, waar zoo veel op ondervinding moet afgaan, en waar deze ondervinding door zoo veelerlei invloeden kan gewijzigd worden, daar valt het hoogst moeijelijk, gevolgtrekkingen af te leiden, die men

verzameld tot eene wetenschap kan verheffen. De Landbouw behoort tot die kunsten, welke zich moeijelijk tot eene wetenschap, in den strengsten zin des woords, laten vormen. Om die reden behoeft echter de Landbouw niet onder het juk eener ruwe ondervinding, van een zoogenoemd empirisme te blijven. Integendeel, de Landbouw is eene voortreffelijke kunst, geheel en al gegrond op eene getrouwe waarneming der Natuur. Maar wat wordt daartoe vereischt? Een gezond verstand, en vooral een onbevooroordeeld gemoed, met een juist oordeel. Waar deze gunstige aanleg bestaat, daar is de landbouwer waarnemer der Natuur, met eenen naar uitbreiding van wetenschap strevenden geest; — daar is hij in staat, naar behooren de stof te bewerken, die de Natuur hem aanbiedt; — met zulk eenen geest leest hij in het groote boek der Natuur, en kan hij veel ontberen, wat, als een uitvlocisel van het studeervertrek, niet altijd met de ondervinding, uit de Natuur geput, in overeenstemming is.

Het werk, door den Heer ENKLAAR ondernomen, is dan ook meer aan te merken als eene verzameling van verspreide bijdragen, om der uitbreiding van den Landbouw bevorderlijk te zijn. De in beide de boekdeelen opgenomene grootere en kleinere stukken zijn als zoo vele vruchten en resultaten der ondervinding van anderen te beschouwen. Maar hetgeen als ondervinding van den eenen geldt, moet dikwijls ook nog aan die van anderen ten toets gebragt worden, opdat bij herhaalde beproeving de deugdelijkheid der genomene proeven des te sterker uitkome. Wij willen het gezegde desgelijks hebben toegepast op het hier geleverde, en wij wenschen dus deze boeken in veler handen, ten einde de Heer ENKLAAR zijne pogingen, om anderen nuttig te zijn, al aanstonds beloond moge zien. Mogt hem verder het genoegen ten deel vallen, door zijnen arbeid veel tot uitbreiding van den Landbouw als kunst en als wetenschap bij te dragen; terwijl hij in zijnen persoon een voorbeeld geve, hoe de wetenschap de kunst kan leiden, hoe de kunst der wetenschap voedsel verschaft!

Het Noorden en het Oosten. Reisherinneringen van Mr. J. VAN 'SGRAVENWEERT, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Staatsraad, Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, enz. enz. III Deelen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1840, 41. *In gr.* 8vo. *Te samen* 964 *bl. f* 11-:

Deze reisbeschrijving kan niet anders dan eene bijzondere aandacht wekken. Want indien men let op de streken, die zij omvat, dan is wel in langen tijd geene landreis van zoodanige uitgebreidheid gedaan of beschreven, door *Denemarken, Zweden, Noorwegen, Rusland, Turkije, de Levant, Palestina, de Middellandsche Zee, Sicilië, Italië, Tyrol, Duitschland;* eene reis van ruim twee jaren duurens. Of als men ziet op den persoon des reizigers, dan is de Heer VAN 'SGRAVENWEERT bekend als iemand, wiens veelzijdige kunde hem tot het vruchtbaar doen eener zoo groote reis volkomen, om het zoo te zeggen, prepareerde, en wiens diplomatieke betrekkingen hem in de gelegenheid stelden, om veel te zien en bij te wonen, wat buiten het bereik van den gewonen reiziger blijft. In deze opzigten deed hij ons meermalen denken aan den bekenden Prins VAN PUCKLER MUSKAU, bij wien hij evenwel in schitterenden stijl en levendige voordragt achterstaat, maar met wien hij het bezoeken van de aanzienlijkste gezelschappen, voorstellingen ten hove, maaltijden bij koningen en vorsten gemeen heeft. Hij ontmoette dezen bekenden reiziger te *Damascus*, en werd hem van denzelven de medereize tot *Baalbek* aangeboden, hetgeen de Heer VAN 'SGRAVENWEERT evenwel niet deed, omdat »ik gelijke papieren als hij bezat, welke hij echter »zoo letterlijk opnam, dat hij de Egyptische regering alle de »onkosten zijner reize liet dragen en ik de explicatie der»zelve niet zoo verre dreef." (D. III, bladz. 113.) Gelijk bij den Duitschen Prins, zoo proeft men ook bij den Hollandschen Staatsraad, dat het mannen uit de groote wereld zijn, die spreken; de eerste door rang en geboorte daartoe behoorende, de laatste door zijne aanzienlijke betrekkingen er toe ingeleid, en gelukkig in het verkrijgen van gelegenheden tot het verkeer met hooge personaadjen, gelijk hij b. v. zijn bijwonen van eenen maaltijd aan het hof van den

Sultan aan de tegenwoordigheid des Hertogs VAN SAXEN-WEIMAR te *Konstantinopel* op dat pas te danken had. Hieruit volgt echter, dat wij veel van het verhaalde voor kennisgeving moeten aannemen, omdat het in zooverre buiten onze beoordeeling valt, als geene eigene waarneming ons tot het toetsen in de gelegenheid stelt. Daar wij evenwel geene reden hebben, om de opgaven des Heeren VAN 'S GRAVENWEERT te mistrouwen, en zelve al ligt aan dwaling zijn blootgesteld, door ons eeniglijk mede op reisbeschrijvingen te moeten verlaten, zoo kunnen wij niet anders, dan het gelezene voor eenvoudige waarheid houden. LA MARTINE, de jongste reiziger in het Oosten, dien wij lazen, wordt met zijn »dichterlijk tafereel" nog al eens teregtgewezen, en bekomt hier en daar malsche bestraffing. Zoo trok onze aandacht zeer de handelwijze, die hem (D. II, bladz. 253) te laste gelegd wordt ten aanzien van FATALLA-SAYEGHIR, (den togtgenoot van LASCARIS DE VINTIMILLA) die, als geheim agent van NAPOLEON, *Syrië*, *Perzië* en *Arabië* doorreisde, ten einde den *Franschen* bondgenooten te verwerven, en vele aanteekeningen te maken en berigten in te winnen, welke den Keizer dienstbaar konden zijn bij eenen mogelijken togt naar *Indië* ter bestrijding van *Engeland*. Dat reisverhaal nu, opgenomen in het IVde Deel der *Souvenirs d'Orient*, volgens VAN 'S GRAVENWEERT (zeker een bevoegd beoordeelaar) het voortreffelijkste gedeelte van dat werk, werd door FATALLA voor de geringe som van 1500 fr. uit behoefte verkocht aan LA MARTINE, die, naar men wil, 80,000 fr. voor zijn werk van den boekverkooper heeft ontvangen!! En de Oosterling wendde zich meermalen te vergeefs tot *Frankrijk* om onderstand. Onze reiziger stelde nog een nieuw adres voor hem op. Doch dit in het voorbijgaan.

Zonder eene dorre schets te willen geven van hetgeen in dit reisverhaal beschreven en vermeld wordt, moeten wij er toch *iets* van zeggen. Eerst vertrok de Schrijver met de stoomboot naar *Hamburg*, waar hij niet, gelijk vroeger, naar *Lubeck* ging, maar ditmaal met de stoomboot naar *Denemarken* overstak. Ofschoon hij zegt geene volledige of statistieke beschrijving der gewesten, die hij bereisde, maar alleen een reisverhaal te zullen geven, zoo geeft hij echter in het algemeen het een en ander van *Denemarken* en deszelfs geschiedenis, gelijk later van *Zweden* en *Noorwegen*, van *Rusland*, van *Turkije*, *Sicilië*, enz. Van *Koppenhagen*

volgt eene naauwkeurige beschrijving; met welke stad, gelijk met het geheele rijk, hij zeer is ingenomen, en van waar hij weder met eene stoomboot naar *Gothenburg* vertrok, zettende alzoo voet in *Zweden*, van hetwelk, gelijk ook van *Noorwegen*, hij een gedeelte doortrok. Gaarne gelooven wij des reizigers verzekering, dat men wel vijf maanden zou noodig hebben, om deze rijken met eenige naauwkeurigheid te bereizen. Hij zegt dit dan ook herhaaldelijk, gelijk hij meermalen hetzelfde zegt; b. v. dat hij op deze reis ten tweedenmale in *Rusland* kwam, de eerste maal met de stoomboot van *Lubeck*; dat *Moskou* reeds de vierde zetel der *Russische* regering is; dat de beroemde VAN BRUNINGEN zeide, de sleutels van de *Zond* in de haven te *Amsterdam* te hebben zien liggen; dat hij in het Oosten des avonds zijne aanteekeningen schreef, gezeten op den grond en met de *cassette* tusschen de beenen, enz.; hoedanige herhalingen een beschaafd Schrijver had behooren te vermijden.

Thans begon het reizen reeds eenigzins moeijelijk te worden. De vreemdeling, onkundig van de landtaal, kan niet gemakkelijk in het Noorden van *Europa* teregt, waar men geene openbare wagens of diligences heeft, en dus verpligt is, een rijtuig te huren, en zich van eenen koetsier, tevens tolk en gids, te voorzien, hetgeen op den duur nog al kostbaar is, maar het voordeel oplevert van veel meer te kunnen zien, waartoe de fraaije zomer en lange dagen (die wij ons nog uit het vóór jaren gelezene werk van CARR, *een Zomer in het Noorden*, herinneren) veel toebragten. Daar zien er zoo voor reizigers, die hier dan ook niet dagelijks komen, niet op ingerigt is, vindt men eene algemeene gastvrijheid, die zoo groot is, dat »in *Zweden* »en *Noorwegen* een reizend man of familie, tot den zooge»naamden fatsoenlijken kring behoorende, hij zij dan in»lander of vreemdeling, mits hij zijnen naam slechts bekend »make, op alle kasteelen en landhuizen eenen maaltijd of »bed kan vragen, en men hem als een lid des huisgezins »onthaalt, hem meestal uitnoodigende zijn verblijf zoolang »mogelijk te rekken." Zoo maakte de Heer VAN 'S GRAVENWEERT onder anderen veel genoegen bij den Graaf WEDEL, die hem in de gelegenheid stelde tot naauwkeurige besigtiging van *Christiania*, de hoofdstad van *Noorwegen*, en van wien hij eene ijzersmelterij en gieterij zag, aan 150 werklieden bestaan gevende, bestuurd door een' der zonen

van den Graaf, »Officier bij de Noorweegsche zeemagt, welke »hier den tijd zijner non-activiteit nuttig besteedde; een »treffend voorbeeld inderdaad voor zoo vele jonge lieden »van geringer geboorte in het overige *Europa*, welke hier »een' zoon van den Gouverneur-Generaal, uit het aanzien»lijkste geslacht van *Noorwegen* en een der eerste van ons »werelddeel gesproten, in den bloei der jeugd, als het hoofd »eener inrigting van nijverheid of als opzigter derzelve, de »genoegens der weelde en maatschappelijken omgang zien »opofferen, en de oogenblikken, welke hij niet in de dienst »zijns vaderlands kan besteden, aan nuttige werkzaamheden »zien wijden." In denzen omtrek moeten zeer fraaije en stoute natuurtooneelen te zien zijn, die voor geen *Zwitserland* behoeven te wijken, en waar inzonderheid prachtige watervallen moeten gevonden worden. Jammer was het, dat des Schrijvers plan, om in den herfst *Konstantinopel* te bereiken, hem verhinderde, hooger op te gaan, zoodat hij al spoedig naar *Zweden* terugkeerde, en *Bergen*, *Dronthejm* enz. onbezocht moest laten. Te *Kongsberg* zijnde, verzuimde hij echter ook het bezoeken der zilvermijn, uit hoofde van vermoeidheid, en »omdat de mijn op alle andere »bergwerken gelijkt." Wij vonden ook elders melding, dat hij het een en ander voorbijging. De ijzermijn van *Danemora* bezocht hij niet, deels om den snellen overgang van hitte in koude, deels omdat het in- en uitstijgen der tonnen niet geheel buiten gevaar is. Hij voegt er bij: »aan velen »zal dit kleingeestig of een weinig poltron schijnen; maar »op alle mijne veelvuldige reizen en in mijn geheele leven »heb ik mij tot regel gesteld, om daar, waar mijn pligt mij »roept, geene gevaren te ontzien, — en dikwerf ben ik in »de gelegenheid geweest, dezen regel in beoefening te bren»gen — doch tevens uit eenvoudige nieuwsgierigheid en »praalzucht, zonder eenig ander doel, nutteloze gevaren »niet te gemoet te treden." Van het eerste wordt niets ten bewijze bijgebragt; en wat het laatste betreft, de geheele reis werd immers uit nieuwsgierigheid (het woord in den edelsten zin) ondernomen? althans de Schrijver verzekert bij herhaling, dat de dagbladen in der tijd ongelijk hebben gehad, dat zij zijne reis aan eene wetenschappelijke of diplomatische zending toeschreven, en dat hij dezelve geheel voor eigene rekening gedaan heeft, hetgeen wij dan ook, niet gedachtig aan het: *qui 's excuse*, zuiver en gaaf voor

waarheid aannemen. Zoo verzuimde hij ook later, onbegrijpelijk! het bezoeken van den berg *Thabor*, schoon „het panorama van den top alle denkbeelden van schoonheid moet overtreffen." Evenmin waagde hij zich aan het beklimmen van den *Etna*, hetgeen trouwens een moeijelijke togt van drie of vier dagen is. De kopermijn van *Fahlun* bezocht hij, en trok van daar naar *Stokholm* terug. Bijzonder is hij met Koning BERNADOTTE ingenomen, wien hij hemelhoog verheft, en over wiens welwillendheid hemwaarts hij dan ook als onuitputtelijk is, bij wien hij meermalen spijsde en zelfs op het landgoed *Rozenberg* een paar dagen logeerde, die hem drong zich naast Hoogstdenzelven op eene sofa te zetten, van wien hij een exemplaar van Hoogstdeszelfs bulletins en redevoeringen — eene uitstekende gunst, die somtijds aan bijzonder bevoorregten te beurt valt — ten geschenke ontving, en die hem bij het afscheid omhelsde. Dit alles wordt met zeker welbehagen verhaald, niet alleen hier, maar ook vervolgens van Keizer NICOLAAS en andere Vorsten. De Schrijver plaatst doorgaans zichzelven in zijn reisverhaal zeer op den voorgrond; dit maakt nu op zichzelf het werk voor den lezer juist niet minder aangenaam, gelijk ook de reisbeschrijvingen van Prins PUCKLER MUSKAU daaraan niet het minst het onderhoudende te danken hebben; het doet echter zien, dat de verteller *zich behaagt*, zoo als hij deze onhollandsche spreekwijze zelf bezigt, D. II, bladz. 289. Wij laken dit echter niet sterk, gedachtig, dat wij zelve, wanneer wij bij Koningen gelogeerd of bij Keizers gegeten, en zulk eene uitgebreide reize gedaan hadden, zulks misschien ook niet eenig zelfgevoel zouden verhalen.

Van *Stokholm* ging de reis met de stoomboot naar *Helsingfors* in *Finland*, en van daar over land naar *Petersburg*. Hier is de Heer VAN 'S GRAVENWEERT zeer breedvoerig, maar ook zeer belangrijk, over de geschiedenis, de voortbrengselen, den regeringsvorm en den tegenwoordigen toestand van *Rusland*, met welks regerenden Keizer hij mede zeer is ingenomen. Met veel genoegen lazen wij de naauwkeurige beschrijving van *Petersburg*, waar inzonderheid de uitstekende orde in de onderscheidene etablissementen den Schrijver trof, en in de keizerlijke en andere paleizen schatten van kunst en smaak zijn opgehoopt. De reiziger woonde er, tijdens zijn vroeger verblijf in deze

hoofdstad, een feest bij, door Keizer NICOLAAS ter gelegenheid van den verjaardag zijner gemalin gegeven, hetwelk uitlokkend beschreven wordt. Van daar trok hij met eene diligence naar *Moskou*, waar natuurlijk NAPOLEON niet vergeten wordt. Waar is het, dat na de geduchte nederlaag en aftogt van dezen veroveraar alles juichte en jubelde, wat onder zijn juk gekromd ging; waar, helaas! dat, toen de eerste blijdschap geweken was en voor bedaard nadenken had plaats gemaakt, »toen vele verwachtingen »der volken verijdeld werden, men zag, dat alleen de na»men en de maskers, niet de zaken veranderd waren." Of het echter daarom »voor de duurzame belangen der maat»schappij, tot handhaving van orde en wet, tot versprei»ding van eene beschaving, aan onze eeuw geëvenredigd, »niet wenschelijker ware geweest, dat NAPOLEON gezege»vierd en nog twintig jaren geregeerd had?" De Schrijver vraagt het, »met vele nadenkenden." Wij voor ons houden zijne nederlaag nog voor eene groote weldaad, en kunnen de verbanning van den »grooten man" met VAN 'SGRAVENWEERT geene »foltering" noemen. Het is tegenwoordig *mode*, de loftrompet over NAPOLEON te steken. Men moge hem, na zijne vernedering, in den eersten indruk, al te heftig hebben verguisd; maar Rec. houdt het er toch voor, dat de onpartijdige blik des nakomelings op de Geschiedenis eenmaal van het tegengestelde uiterste terugbrengen zal. En is het inzonderheid zijn hoofddenkbeeld, fnuiking der magt van *Engeland*, hetwelk hem in de laatste jaren vele bewonderaars heeft verschaft, en de mislukking zijner pogingen doen betreuren; — of men daarbij wel genoeg gelet heeft op de verpligtingen, die de beschaving des menschdoms aan de zelfzuchtige *Britten* heeft, en op de stellige onberekenbare nadeelen eener *Fransche* wereldheerschappij — dit zou Rec. betwijfelen. Doch het is hier de plaats niet, dieper in dit vraagstuk te treden. — Wij achten ook niet zoo vele bewijzen en redeneringen noodig, als de Schrijver bezigt ten betooge, dat ROSTOPCHIN het in brand steken van *Moskou* bevolen, en, voegen wij er bij, voor het verlies van eene stad de rust van een werelddeel gekocht heeft.

In die voormalige hoofdstad, nog de heilige stad des *Russischen* rijks, moest de reiziger zeer sukkelen, om een dragelijk verblijf te bekomen; hij verveelde er zich doodelijk en

kostbaar, en verliet haar den 12 September 1837 (hij was den 14 Mei vertrokken), om over *Kiew* naar *Odessa* te reizen. Deze reis ging niet gemakkelijk. Diligences bestonden er nog niet; de groote weg was nog niet gereed; een rijtuig bezat de reiziger niet; hem bleef dus niets over, dan zich te voorzien van een *telega*, een' langen *Russischen* wagen, half overdekt, die eenigzins was ingerigt, om, *faute de mieux*, voor slaapplaats te dienen. Hij kwam te *Odessa*, na eene moeijelijke reis, en ondervinding van de goedhartigheid des volks, van de welwillendheid der gezagvoerders, en van de voortreffelijke bedoelingen en krachtdadige pogingen der regering, om dit onmetelijke rijk te verbeteren, maar na ondervinding ook, dat het gebrek groot en de armoede algemeen is. Te *Odessa*, eene nieuwe, fraaije stad, smaakte hij vele genoegens, en verliet er het *Russische* rijk met eene stoomboot, die hem over de *Zwarte Zee* naar den *Bosporus*, gelijk daarna eene *katk* (opene *Turksche* schuit) naar *Konstantinopel* bragt, waar hij een gedeelte van den winter doorbragt, en tijd had, om de stad en de zeden en levenswijze der *Turken* op zijn gemak op te nemen. Door een gelukkig in aanraking komen met Prins BERNARD VAN SAXEN-WEIMAR kwam hij, gelijk boven reeds aangestipt is, mede ten gehoore en zelfs ter maaltijd bij den Sultan, die hem op de verpligtendste wijze aansprak, en van hem een vrij lang, op Oostersche wijze ingekleed antwoord ontving, »dat, bij de, naar ik vernam uit»muntende, vertolking, de eer had zoodanig te behagen, »dat de Sultan herhaalde reizen, en na hem, met een dof »gemurmel, alle de *Turksche* omstanders, uitriepen: *péki*, »*péki*, voortreffelijk, voortreffelijk", hetgeen dan ook weder »overlading met beleefdheden" ten gevolge had.

Bij de herinnering aan de geschiedenis des *Turkschen* rijks komt natuurlijk de uitroeijing der *Janitsaren* ter sprake. Dit wordt een meedoogenloos nedersabelen (D. I, bladz. 306) een gruwelijk vermoorden, en uitvloeisel der wraakzucht van MAHMOUD (D. II, bladz. 120) genoemd. Het was zeker een geweldige, zelfs wreede maatregel; maar het was ook het eenige mogelijke middel tot nuttige hervormingen; een middel, dat — om niets anders te noemen — door het stuiten der pest denkelijk reeds meer menschenlevens behouden heeft, dan er toen werden opgeofferd. MAHMOUD heeft misschien nooit grooter weldaad aan zijn rijk bewezen, dan

het te verlossen van dit korps, door welks uitroeijing aan de Soldatenregering voor altijd een einde gemaakt werd. De Schrijver, om dit bij deze gelegenheid te zeggen, is in het staatkundige blijkbaar de monarchale begrippen toegedaan. Hij wilde zelfs in het eerst niet met IBRAHIM-PACHA in aanraking komen, ten einde van denzelven, *als bevelhebber*, middelen tot veilig reizen te bekomen. Over de gelijkheid der menschen en de nietigheid van geboorte en adel is, zegt hij, veel onzin uitgekraamd (D. I, bladz. 325); toegestaan, maar toch ook vrij wat zin en zeer verstandige zin, gelijk hij zelf (ald. bladz. 328) de *Europesche* geboorte- of geldtrots kleingeestig noemt. Aan de *Turken* wordt voorts, als eene matige, zedelijke, eerlijke en bedaarde natie, regt gedaan. Wij lazen dit met genoegen, omdat het ons versterkte in den dunk, dien vroegere reisbeschrijvingen er ons van hadden doen opvatten. — Nog vóór den winter deed de reiziger een uitstapje naar *Klein-Azie*. Hier was de vertaler van HOMERUS op klassieken grond. Wij kunnen ons gemakkelijk het onbeschrijfelijk in hem oprijzend gevoel en het in geestdrift zwaaijen van den hoed begrijpen, toen hij de grafheuvels van ACHILLES en ANTILOCHUS bezocht en de vlakte van *Troje* betrad. Toen hij daar het veld zag liggen, dat het tooneel was geweest van den bloedigen kampstrijd; met den vinger wijzen kon: hier viel HECTOR; toen hij er nog de vrouwen water zag putten, gelijk ook de inwoonressen van *Troje* bij HOMERUS doen, beveiligd door het gebergte, — ja, toen moet het hem geweest zijn, als lagen drieduizend jaren als in eene schaduw en verrees de grijze voortijd voor zijne opgewekte verbeelding. — Ook de reis door *Europisch Turkije* bood vele herinneringen aan den kenner der oudheid. Dit gedeelte van den togt schijnt evenwel het minst van allen te zijn medegevallen.

Van *Konstantinopel* ging het met eene *Oostenrijksche* stoomboot naar *Smirna*, en vandaar met eene *Grieksche* brik naar *Tarsus*. Deze reis was echter zeer tegenspoedig, hetgeen daarom vooral voor den Heer VAN 'SGRAVENWEERT ongelukkig werd, vermits hij daardoor buiten de mogelijkheid werd gesteld, om het Paaschfeest van 1838, volgens zijn plan, te *Jerusalem* te vieren. De brik werd zelfs onderweg voor eene landreis verwisseld, en daarna de togt op Oosterssche wijze, te paard, karavaansgewijze, voortgezet. Het was dan ook overal niet geheel veilig, en van achteren

noemt de Schrijver het een waagstuk, met zoo weinigen, vier personen, rond te dolen in gewesten, waar men bij eenig ongeluk volstrekt geene hulp zoude vinden, dewijl men niemand ontmoet.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Nieuwe Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. Iste Deel. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo. VI en* 568 *bl. f* 5 - 20.

De *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen* opent met dit boekdeel eene nieuwe reeks harer werken. Eene liberale verandering in hare wetten omtrent de bij haar bekroonde stukken gaf daartoe aanleiding. Zij wil niet langer hare medaille als den koopprijs eener verhandeling of van een dichtstuk hebben beschouwd, en staat het bekroonde in vollen eigendom af aan den schrijver of dichter, onder voorwaarde, dat deze het niet uitgeve, vóór dat het in de werken der Maatschappij is opgenomen, zoo althans die opname binnen de twee jaren na de bekrooning geschiede. Eene loffelijke liberaliteit, die ook bij andere Genootschappen en Maatschappijen navolging verdient.

Wij vinden in dit eerste Deel der *Nieuwe Werken*, dat zich door netten druk en uitvoering aanbeveelt, onderscheidene stukken, en daaronder van belangrijken inhoud. Het eerste, wat wij hier aantreffen, is eene Redevoering, door den Baron COLLOT D'ESCURY, *over eenige merkwaardige tijdperken in de Geschiedenis, gekenmerkt tevens als tijdperken van bloei voor den handel en van luister voor de kunsten en wetenschappen.* Die tijdperken worden hier en daar door den redenaar met goede trekken geschilderd, en waarschijnlijk werd deze redevoering met genoegen gehoord, omdat het onderwerp van zelf tot aangename herinneringen aanleiding gaf. Doch overigens zou Rec. geene bijzondere waarde aan dit stuk hechten. Reeds de inleiding mist, naar Rec's. oordeel, die eenvoudigheid en belangrijkheid, welke het kenmerk eener goede inleiding behooren te zijn, en spreekt van eenen toestand onder het menschdom, die nergens, ook niet onder de onbeschaafde volken, heeft bestaan, en die

dus niet tot tegenstelling van den staat van beschaafdheid kan worden gebezigd. De herinnering der hier geschetste tijdperken, hoe goed op zichzelve, heeft ook geen genoegzaam bepaald en belangrijk doel.

Van grooter belang is het tweede stuk in dezen bundel, waarin de Heer DE JAGER de tegenwerpingen toetst, die in de laatste tijden tegen de ingevoerde spelling zijn gemaakt. Zijne Verhandeling is met goud bekroond, en beantwoordt ook met juistheid, bedachtzaamheid en kennis de voorgestelde vraag. Hij behandelt achtereenvolgens de verschillende woorden, waaromtrent twijfelingen zijn ontstaan en veranderingen voorgeslagen. Hij onderzoekt de gronden, waarop die voorslagen berusten, en stemt oordeelkundig of voor het behoud van het bestaande of voor de aanneming der verandering. Met korte woorden willen wij de voornaamste veranderingen, door den Schrijver goedgekeurd, aanstippen. In § 2, handelende over de verlenging der klinkers, *a*, *e* en *o* door *i*, slaat hij voor, om voortaan te schrijven *air*, *hair*, *heir*, *meir*, *oir*. Ten aanzien van *heer* en *meer* zou Rec. volgaarne deze verandering aannemen, omdat de uitspraak zelve daartoe gereedelijk den weg wijst en bij de tegenwoordige schrijfwijze hoe langer zoo meer verloren gaat. Minder noodig schijnt het hem ten aanzien van de overigen. Zoo het toch waar is, wat BILDERDIJK in de plaatsen, door den Heer DE JAGER aangehaald, zegt, dat de vocaal door de *i* eenvoudig verlengd wordt, zoo bestaat er, dunkt ons, weinig reden, om zonder noodzaak die oude verlenging in sommige woorden te behouden, terwijl zij, even als die door *e*, in bijna allen is afgeschaft. *Hair* zou misschien om het verschil met *haar* (voornaamwoord) insgelijks iets verkieslijks hebben. Bij *air* en *oir* schijnt dit van minder belang; het thans gevestigd gebruik pleit daar niet voor, en ook de uitspraak schijnt het niet te vorderen.

Bl. 53 stelt de Schrijver voor, om de dubbele *e* in den bastaarduitgang *eren* te bezigen, en dus te schrijven *waardeeren*, *regeeren* enz.; eene bepaling, waarmede Rec. volkomen instemt. Tegen het regelmatiger *malvesij* voor *malvezei* heeft Rec. ook niets in te brengen; maar wanneer DE JAGER voorslaat, om in plaats van *Leyden Leiden* te schrijven, zou hij hem zijne eigene woorden in bedenking geven, bl. 88, dat het in alle talen vrij algemeen is aangenomen, dat de schrijfwijze der eigennamen zich niet regelt naar de

veranderde spelling. Geheel vereenigt Rec. zich met *vonkelen* in plaats van *fonkelen*, schoon de uitspraak van dit woord eene scherpere *o* vordert, dan het grondwoord *vonk*; minder kan hij de verandering van *samen* in *zamen* goedkeuren; hij ontkent geenszins, dat de uitspraak des medeklinkers meer aan de *s* dan aan de *z* grenst; maar om dezelfde reden, waarom hij *vonkelen*, als regelmatiger dan *fonkelen*, verkiest, zou hij ook *samen* behouden, als gemakkelijker en eenvoudiger bij de spelling van andere woorden, hiermede in verband, als *versameling*, *gezamenlijk* enz., waar zeowel de uitspraak als het gebruik de *s* eischt. Gaarne schreef Rec. *knots* en *kruit* (poeder) voor *knods* en *kruid*, en vereenigde zich met de voorgestelde veranderingen ten aanzien van *cht* en *gt*. Ook *droesem* in plaats van *droessem* heeft veel voor, vooral zoo de afleiding van *drossen*, *druisen*, zeker verwant met *driesen*, waarvan ons *driest*, gegrond is, schoon het niet te ontkennen valt, dat de uitspraak althans niet tegen de verdubbeling der *s* pleit. Den uitgang *aard* wil de Schrijver in *aart* veranderen, en zijne redenen komen Rec. overtuigende voor. Nevens *lessenaar* wil DE JAGER ook *lezenaar* hebben behouden. Zou er, althans in het dagelijksche gebruik, nog niet iets van de oude beteekenis van het laatste woord zijn overgebleven? Rec. meent ten minste meermalen te hebben opgemerkt, dat *lessenaar* meer in het algemeen wordt gebruikt, *lezenaar* meer bijzonder voor die schuine borden of standaards, bepaald bestemd om er een boek op te leggen. Anders, dan DE JAGER, zou Rec. oordeelen over *galerij* en *gaanderij*. Beide zou Rec. wenschen te behouden; zelfs het spraakgebruik bezigt het laatste woord meermalen naar Rec's. ondervinding. Waarom zou men nu het Hollandsche woord verwerpen, om alleen dat te behouden, wat blijkbaar van het Fransche *galerie* is ontleend? Met BILDERDIJK zou Rec. wenschen, dat beide deze schrijfwijzen werden aangenomen, schoon hij de verdubbeling der *l* in *galerij* minder doelmatig zou keuren en daarin het bestaande zou willen handhaven. Omtrent het woord *behalve*, hetgeen BILDERDIJK *behalven* schrijft, zou Rec. insgelijks van den Heer DE JAGER verschillen, die aan de laatste schrijfwijze de voorkeur geeft. De afleiding, door BILDERDIJK voorgestaan, is zeker niet zeer natuurlijk; die van KINKER beveelt zich ook daarom aan, omdat wij verschillende woorden in dergelijke za-

menstelling met *halve* hebben, als *derhalve*, *weshalve*, eigenlijk zamengetrokken uit *dier-wiens*-halve.) Rec. zou dus de gewone schrijfwijze willen behouden, maar zou alleen wenschen, dat de *n* als overgangs-letter en om de welluidendheid tusschengevoegd werd, indien het woord *behalve* voor eenen klinker wordt geplaatst. De uitspraak vordert die letter daar gebiedend. Dat *bruischen* verre boven *bruisen* te verkiezen is, kan, dunkt ons, aan weinig tegenspraak onderhevig zijn. De overgangsletter *t* tusschen de letters *nl* zou Rec. ook gaarne zien aannemen en schrijven *opentlijk*, *wezentlijk*, gelijk ook reeds in de latere uitgaven van SIEGENBEEK's *Woordenboek* is geschied. *Schepter* te schrijven, en vooral uit te spreken, kwam Rec. altijd ongerijmd voor, en schoon hij zich voegde naar de aangenomene spelling, hij behield de eeniglijk goed te keuren uitspraak van *scepter*. Gaarne zou hij dus ook bij het schrijven daartoe terugkeeren.

Zietdaar een kort overzigt van de veranderingen, welke de Heer DE JAGER goedkeurt of voorslaat; benevens eenige aanmerkingen, welke Rec. op het voorgeslagene meende te moeten maken. Doch hoe zal men nu tot de aanneming van deze verbeteringen in de spelling komen? Zeer onvoldoende is het, dat de Heer SIEGENBEEK in de latere uitgaven van zijn *Woordenboek* enkele veranderingen heeft opgenomen. Rec. zou zelfs meenen, dat dit stellig ware af te keuren, omdat het de eenparigheid der spelling onmogelijk maakt. Of rust op iederen Schrijver de verpligting, om telkens de nieuwe uitgave van dat *Woordenboek* te koopen, ten einde te zien, hoe hij nu weder te schrijven hebbe? Rec., die jaren lang een der oudere uitgaven gebruikte, ergerde zich nog onlangs over de halsstarrigheid van den corrector van eene zijner drukproeven, die telkens eene anti-Siegenbeeksche verandering maakte, — totdat de man met de vierde uitgave van het *Woordenboek* hem bewees, dat het tegenwoordig anders was, dan vroeger. Op deze wijze weet men niet meer, waaraan men zich te houden hebbe. Gelijk oorspronkelijk de spelling op hooger gezag, althans door hoogeren voorgang, is aangenomen en goedgekeurd, zoo behooren de veranderingen, die daarin noodig worden bevonden, ook door eene bevoegde autoriteit te worden aangewezen. Verre is het er vandaan, dat Rec. het wenschelijk zoude achten, dat de bestaande spelling als een

onveranderlijk iets wierd beschouwd. Integendeel, de voortgezette studie onzer taal zal van tijd tot tijd leemten doen ontdekken en verbeteringen noodig maken. Het ware te wenschen, dat een bevoegd ligchaam geroepen wierd, om van tijd tot tijd het bestaande in dit opzigt met de vorderingen der wetenschap te vergelijken, en de resultaten dier vergelijking op de aangenomene spelling toe te passen. De klasse van het Koninklijk Instituut, die aan de vaderlandsche letteren is gewijd, behoorde daartoe gemagtigd te worden. Van haar moest ook uitgaan de zamenstelling van een volledig Woordenboek onzer taal, hetgeen wij nog altijd, tot schandelijk blijk van onze onverschilligheid voor onze schoone moedertaal, ontberen. Het is een werk, door een of meer bijzondere personen ter naauwernood te ondernemen, bij de weinige aanmoediging, die dergelijk een arbeid bij ons publiek zou vinden; bij eene vereeniging als die van het Instituut ware zulk eene onderneming mogelijk en uitvoerbaar, en een nuttig en noodzakelijk werk zou daardoor worden volbragt. Zal het eene en het andere onder de vrome wenschen blijven behooren?

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Levens van beroemde Nederlanders, sedert het midden der zestiende Eeuw. Uit echte Stukken opgemaakt. Door H. G. VAN KAMPEN. *IIde of laatste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1840. *In gr.* 8vo. *XVI en 444 bl. f* 4-20. (*Ook onder den titel:* VAN KAMPEN *en* VERGENS, *Drietal Levensbeschrijvingen.*)

»Dit zijn geene gewone levensschetsen, waarmede men »zich, vooral in vroeger tijd, onder ons vergenoegde; maar »levensbeschrijvingen in den waren zin des woords, bestemd, »om den gang der ontwikkeling van het inwendige leven »aan te wijzen en alzoo het karakter uit de bedrijven te ver»klaren. Het op den titel geplaatste bijvoegsel: *uit echte* »*stukken opgemaakt*, is niet overtollig en nog veel minder »grootspraak, gelijk ieder deskundige terstond bespeurt. Op»gewekt door het belang van het onderwerp, en aangemoe»digd door de goedkeuring van het publiek, wilde hij met »deze onderneming voortgaan en alzoo eene nieuwe oorspron-

»kelijke verzameling van levensbeschrijvingen van beroemde »*Nederlanders* leveren. Een tweede Deel is gedeeltelijk door »hem afgewerkt, gedeeltelijk ontworpen, en zal, door eene »bekwame hand voltooid, eerlang het licht zien." Zoo schreef Professor MULLER in de keurige *Levens- en Karakterschets van* VAN KAMPEN, door zijn Hooggel. in het licht gegeven (*), toen hij van het laatste werk van VAN KAMPEN, het Iste Deel dezer Levens, gewaagde; en wat van dat eerste Deel, met zoo veel regt, gezegd wordt, is niet minder op het tweede toepasselijk, hetwelk, door de bekwame hand van den Heer VERGENS voltooid, met het eerste, een waardig gedenkstuk is en blijft van VAN KAMPEN's edele zucht en onbegrensden ijver, om den roem van *Nederland* te handhaven, en dien van deszelfs verdienstelijke mannen te vermelden en te verheffen. Om de laatste hand op eene waardige wijze aan dit gedenkteeken van VAN KAMPEN's belezenheid, geschiedkundige kennis, krachtigen stijl en voorbeeldelooze werkzaamheid te leggen, kon er wel niemand beter dan de Heer VERGENS optreden. Onder de Levens, door VAN KAMPEN geheel afgewerkt, en zelfs bij zijn overlijden reeds gedrukt, behooren die van den beroemden Godgeleerde JOANNES DRUSIUS, en van den braven en dapperen *Frieschen* Stadhouder WILLEM LODEWIJK *van Nassau;* dan voor het grootste gedeelte dezes tweeden Deels, dat hij verlangde te wijden aan een' anderen edelen telg uit het Vorstenhuis, aan 't welk *Nederland* zoo dure verpligting heeft, namelijk aan JOAN MAURITS *van Nassau*, had hij, na het raadplegen van een aantal bronnen, slechts gedeeltelijk de vruchten zijner onderzoekingen op het papier gebragt; en het is naar dat onafgewerkt fragment, dat de Heer VERGENS, eenmaal de taak op zich genomen hebbende, besloot, deze levensbeschrijving van den beginne af, doch voor het overige naar zijne eigene inzigten, te bewerken; hebbende hij echter daarbij gebruik gemaakt van hetgeen VAN KAMPEN daarover had nagelaten, ten einde zoo weinig mogelijk van zijn handschrift te laten verloren gaan. Zietdaar, Landgenooten! het nog overig zijnde van de geschiedkundige nalatenschap van uwen VAN KAMPEN; op dezelve staat ook onmiskenbaar den stempel gedrukt van

(*) Te *Haarlem* bij DE ERVEN F. BOHN en te *Leyden* bij DU MORTIER EN ZOON, 1840.

waarheids- en vaderlandsliefde en van belangstelling in den roem van *Nederland*.

De eerste levensbeschrijving, die wij hier aantreffen, van JOANNES DRUSIUS, doet ons den man kennen, aan wien, naast SCALIGER, de opkomst en bloei der Oostersche Letterkunde in *Holland* zoo veel verpligt was, van wiens bezadigdheid en onbekrompene denkwijze, bij zoo vele kerkelijke twisten van dien tijd, maar tevens van wiens geleerdheid en taalkennis, wij hier de belangrijkste berigten vinden opgeteekend, die ons, met één woord, den man afschilderen, dié, bij veel tegenstand en niet minder miskenning en laster, steeds toonde »een Christen, een vriend der waarheid te zijn, die door schrijven nut zocht te stichten en om nuttig te zijn de pen voerde." De jaarwedde, welke men te *Leyden* hem gaf, niet toereikende zijnde voor zijne tijdelijke omstandigheden, hoezeer WILLEM I aan Curatoren der Hoogeschool schreef, *dat zij zulk een man niet moesten laten ontsnappen*, (voorbeeld voor Vorsten, om steeds belang te stellen in mannen, die de eer van Wetenschappen en Letteren en daardoor den roem des Lands kunnen handhaven) deed hem besluiten, het beroep tot Hoogleeraar in de *Hebreeuwsche* taal naar *Franeker* in 1585 aan te nemen. Men weet, dat men ook op hem het oog had, om den Bijbel op nieuw in het *Nederduitsch* over te zetten, maar dat partijzucht, na den dood van MARNIX, die hem hierover reeds had geschreven, zulks verhinderde; hoewel de Algemeene Staten hem de belangrijke taak opdroegen, om aanteekeningen te maken op de moeijelijkste plaatsen van het Oude Testament. Het verlies van zijnen zoon ondermijnde, op de folterendste wijze, zijne gezondheid en levenskrachten, en hij stierf in den jare 1616, ten grave dalende met de getuigenis, *dat hij in die moeijelijke tijden, wegens zijn sacht gemoed, niet genoeg bemind en geëerd was*. Zijn zoon zou een wonder van geleerdheid zijn geweest, hadde hij langer geleefd. Eigenaardig zegt de Heer GOBLET D'ESCURY, zoo als Ref. vindt aangeteekend, van dezen, dat men hem een wonderkind noemen kon, aan hetwelk BAILLET eene plaats onder zijne *Enfans célèbres* had behooren te geven. — Over geheel dit leven ligt dezelfde warmte en edele verheffing van stijl en toon, die in VAN KAMPEN's schriften steeds doorstraalt. Meester was hij vooral in de opstellen, die tot inleiding voor het leven van Helden, Staatsmannen of Ge-

leerden moesten dienen; zoo is het ook hier: uit den schat zijner kennis zamt hij hier eerst eene reeks van mannen op, die in het staats- en krijgswezen, in letteren en wetenschappen hebben uitgemunt, en stemt en ontvlamt reeds bij voorraad het gevoel, om, op het schitterende toonzeel, waarop hij den lezer plaatst, den man te leeren kennen, die zijne geschied- of letterkundige pen teekenen zal. Telkenreize wil het VAN KAMPEN, dat de paarlen, die in de kroon van *Nederlands* letter-, geschiedkundigen en vaderlandschen roem blinken, zullen uitkomen en derzelver waarde erkend en bewonderd worden. Men lezе slechts de inleiding voor dit leven; en wie vroeger levensberigten, »niet alleen van mannen van den degen of den tabbard, of zeevaarders en zeehelden," las, zal voorzeker iets meer van den verdienstelijken, maar te weinig bekenden Geleerde, DRUSIUS, wenschen te vernemen.

Zoo is het ook met de levensschets van WILLEM LODEWIJK *van Nassau*, Stadhouder van *Friesland* en *Groningen*. Ook hier is de inleiding meesterlijk. VAN KAMPEN opent ons hier weder eene schouwplaats van helden, die het grootsche gebouw der Nederlandsche Republiek, waarvan WILLEM I. de grondslagen had gelegd, »ter tinne toe optrokken en met stevige bolwerken bevestigden," om ons eindelijk met WILLEM LODEWIJK, als Staatsman, als bevrediger van het onder hem uiterst woelige *Friesland* en grootendeels Spaanschgezinde *Groningen*, bekend te doen worden; om ons den man voor te stellen, die de achting en dankbaarheid van het nageslacht verdient, en die in de treurige Godsdienstgeschillen, waaromtrent hij veel meer kunde dan MAURITS bezat, eene veel edeler rol dan deze speelde. Alwat merkwaardigs van den held kan gezegd worden, op wien, in weerwil der vele burgerlijke onlusten, die als zoo vele stormen zijne levenshulk schokten, toepasselijk is hetgeen, waarop zich PERICLES beroemde, toen men zijne zegevierende veldtogten opsomde: *Prijst mij daarom niet, maar prijst mij, omdat geen burger immer om mij een rouwkleed heeft aangetrokken*, vinden wij hier aangeteekend, en wij zien hem geheel geplaatst in den tijd en op het tooneel, waarin hij leefde en handelde, in welke bedrijven dan ook het karakter van dezen uitmuntenden Veldheer en Staatsman, op de schitterendste wijze uitbomt, en wien het tot eeuwige eere verstrekt, dat hij de maatregelen van

MAURITS en zijne partij tegen de drie gevangene Heeren wraakte, en zijnen neef tot zachtheid en gematigdheid riedt. VAN KAMPEN schijnt in deze Levensschets meer bepaald terug te komen op hetgeen hij in zijne *Vaderlandsche Karakterkunde*, Iste D. bl. 493, aanmerkt betrekkelijk de nieuwe krijgskunde, die WILLEM LODEWIJK het eerst had in gebruik gebragt, en die MAURITS, op zijn voorbeeld, in grootere volmaaktheid oefende: hij zegt daar, dit van WAGENAAR ontleenende, dat het hem onbekend is, op welk gezag WAGENAAR zulks doet; hier spreekt hij er nu meer stellig van, door te zeggen: »Wij kunnen echter niet voorbij op te merken, dat *hij* eigenlijk de eerste was, die de krijgskunst der beroemde Ouden weder in het leven deed komen;" en verder: »Dus was hij inderdaad de *voorlooper* en *leermeester* van MAURITS in die krijgskunst, welke het bedreigde vaderland uit de handen van *Spanje* redde." Hoe het zij, deze waardige telg van het Nassausche Huis is hier met fiksche trekken afgemaald, en zijne vaderlands- en vrijheidsliefde en afkeer van tweedragt en onverdraagzaamheid in het edelste licht gesteld.

De derde Levensschets is die van JOAN MAURITS *van Nassau-Siegen*, gezegd *de Amerikaan*; »de man, die zich onsterfelijken roem heeft waardig gemaakt door de wijze waarop hij de Nederlandsche kolonie in *Brasilië* bestuurde, als Nederlandsch Veldoverste voor de onafhankelijkheid van het Gemeenebest streed, en het nabijgelegen *Kleef* bewel-dadigde." Hoogstlezenswaardig is alles, wat in de Voorrede door den Heer VERGENS omtrent de bronnen berigt wordt, waaruit VAN KAMPEN geput heeft, om het leven van dezen beminnelijken *Nassauer* in het Nederduitsch te beschrijven, en welke levensschets wij volmondig zeggen, dat door den Heer VERGENS op eene loffelijke wijze is voltooid. Van het groot aantal Schrijvers, ook door hem geraadpleegd, wordt aan den voet der bladzijden opgave gedaan; welke vermelding dan mede het bewijs oplevert, dat VERGENS niets verzuimd heeft, om dit zoo rijk en merkwaardig leven in al deszelfs bijzonderheden te schetsen. Het geheel is zeer belangrijk, en, voor zoo veel wij de aangehaalde Schrijvers hebben kunnen nagaan, draagt het stuk de blijken van een gezet onderzoek en zeer naauwkeurige nasporing, waardoor het als een wezenlijk geschenk voor de Geschiedenis is aan te merken. Het stuk beslaat bijna twee derden van den bun-

del, en ook deze gift des Afgestorvenen valt in de verzameling van levensbeschrijvingen waardiglijk eene gaping aan, waarvoor de beminnaars der Vaderlandsche Geschiedenis den Heere VERGENS niet genoeg kunnen dankbaar zijn. Om hier nog een paar trekken van het karakter van JOAN MAURITS bij te voegen, nemen wij, wat zijn levensbeschrijver van hem zegt: »Zijn kenmerkende trek als Veldoverste was be»hoedzaamheid; maar als het nood deed, schroomde hij van »zijne vroege jeugd tot zijnen hoogen ouderdom nooit, om »zich voor ons vaderland, dat hij als het zijne beschouwde, »te midden van den kogelregen te wagen. Hij had in de »kracht zijner jaren eene vaste, mannelijke houding en een »fraai innemend gelaat, waarop achtbaarheid, door goed»hartigheid en vriendelijkheid getemperd, te lezen stond. »Al zijne tijdgenooten roemen de geestigheid en levendigheid »zijner gesprekken, en er is geen, die niet met lof van zijn »karakter spreekt. Zijne gematigde denkwijze en liefde tot »vrede en eendragt maakten hem tot een bevredigend en »verzoenend Staatsman uitstekend geschikt, doch verleidden »hem wel eens tot te groote plooibaarheid en inschikkelijk»heid. Hij was anders wars van buitensporigheden en rein »van zeden." Hem waardig is dan ook hetgeen wij bij VONDEL op zijne afbeelding lezen, en hetwelk Ref. hier gedeeltelijk laat volgen:

Omschaduwt MAURITS niet met wapens van zijn vadren
En heerschappyen, een vergankelijcke pracht,
Maer met de deughden, die in eenen helt vergadren
Tot onderstant en rust van 't menschelijk geslacht
In bei de weerelden. —

Zoo zeer de Fransche Prefect in 1811 het praalgraf van JOAN MAURITS in *Bergendaal*, bij *Kleef*, liet herstellen en een nieuw lofschrift op den daarbij geplaatsten gedenksteen deed beitelen, en daardoor toonde eerbied voor de nagedachtenis van groote mannen te hebben, zoo zeer toont de *Duitscher* belang te stellen in de levensschets van dezen Veldoverste en Staatsman, daar wij in den *Messkatalog*, *Ostern* 1841, onder de »*Werke, welche künftig erscheinen »sollen*," eene vertaling van dezelve vinden aangekondigd: N. G. VAN KAMPEN, *Johann Moritz von Nassau, genannt der Amerikaner, eine Biographie. Nach d. Holländ. bearb. u. aus den besten Quellen berichtigt u. verm. von* L. TROSZ,

8. *Siegen*, FRIEDRICH. Mogten zoo steeds meer de verdiensten der *Nederlanders* bij den buitenlander bekend worden! Dan voorzeker wierd niet minder de wensch van VAN KAMPEN vervuld, dien hij bij zijn leven zoo dikwijls uitte, daar hij voor de verbreiding van hunnen roem en de vermelding hunner waarlijk grootsche daden met eene edele fierheid bezield was.

Wij voegen, vóór wij eindigen, hier nog een enkel woord bij. Ten volle zijn wij overtuigd van hetgeen de Heer VERVIERS in zijne Voorrede zegt, dat VAN KAMPEN zelf hem als den voortzetter van zijnen arbeid niet zou hebben vermaand. Levert hij hier eene proeve, hoe hij, bij het bezit van goede bronnen en bescheiden, het voetspoor des edelen manns volgen kan; mogt hij dan zich opgewekt gevoelen, om, zoo zeer van den geest van VAN KAMPEN doordrongen, met zijne wijze van zien, oordeelen en schrijven bekend, zijne voetstappen te drukken, door nog de levens van menigen minder bekenden Held, Staatsman of Geleerde te beschrijven, en hen, op het ware standpunt van hunnen tijd geplaatst, in verband met de omstandigheden, waarin de zoodanigen leefden, af te schilderen! Hij zoude hierdoor, buiten twijfel, den roem des Vaderlands verhoogen, en niet minder de volledigheid onzer Geschiedenis vermeerderen.

Wij sluiten, gelijk wij begonnen, ons *verslag* met de woorden van den Hoogleeraar MULLER uit de genoemde *Levensschets van* VAN KAMPEN: »Er was geen Schrijver van »onze dagen, die het gebied der wetenschappen voor een' »ieder meer toegankelijk wist te maken zonder tot opper»vlakkigheid te vervallen; geen, die onder alle standen en »in alle leeftijden meer lezers telde, en zijne talenten aan »meer verschillende, altoos edele onderwerpen toewijdde; »geen, die, bij zijne groote werkzaamheid, als door een »zedelijk instinct, zijne pen meer zuiver hield van alwat »onedel is; ja ik zeg niet te veel, wanneer ik beweer, dat »hij in zijnen besten tijd een lievelingschrijver van onze »natie heeten mogt."

De St. Elisabeths Nacht, A°. 1421. *Dichtstuk, in drie Zangen, door* MEYER HENDRIK VAN SCHEREN, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Correspondent van de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Insti-*

tuut, enz. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. VIII en* 146 *bl. f* 3 -:

De uitgave van dit dichtstuk heeft een weldadig doel; de dichtstaart van den Heer VAN SOMEREN is genoeg bekend, en dus kan de taak van Rec. hier gemakkelijker zijn, dan anders het geval ligt ware geweest. Men kan aan den Dichter eene zekere gemakkelijkheid niet ontzeggen; hij is gewoon verzen te maken, en dat geeft hem in het werktuigelijke der kunst veel voor boven anderen. Eene zekere poëtische dictie, gelijk die in beschrijvende gedichten veel voorkomt, heeft hij ook goed in zijne magt, en zoo laten zijne verzen zich meestal vlocijend lezen. Maar voor het overige zoek er op het plan van het geheele stuk vrij wat aan te merken zijn. Eigenlijk staat ieder zang bijna op zichzelve, behalve dat in den derden zang de geschiedenis van ADA en FLORIS en hun kind BEATRIX wordt ten einde gebragt. Anders is eigenlijk met andere woorden driemalen hetzelfde behandeld. Dit geeft aan het geheel iets gerekts en eentoonigs. Misschien doet de herinnering van een dichtstuk van TOLLENS, dat een soortgelijk onderwerp bezingt, aan het vers van den Heer VAN SOMEREN ook geen goed. Zijne poëzij mist den eigenlijken gang en gloed; het is alles te breed, en heeft daardoor geen kracht. Welke bladzijde men opslaat, men vindt daarvan overal blijken. Men zie tot een voorbeeld eens bl. 15 en 16, hoeveel woorden en halve regels daar eigenlijk overtollig zijn. Flaauw is reeds:

Niet vreemd dus, dat in 't rond van Floris en zijn ga
Elkeen met achting sprak, en 't zalig paar weldra
Elks warmen wensch ontving.

Maar hoe noodeloos breed is het volgende:

toen 't eerst hun echtkrans bloeide
En 't vrouwlijk spruitje ontlook, dat welig daarop groeide.

Overtollig en stoplap is: (de volle bron)

Die 't lot niet stoppen kon
bij 't staren op zijn bloesem.

In het geheel niet fraai:

met *loddrige* lonken
Vertroosten bij 't gemis en *steeds zijn liefde ontvonken*,

zoo min als:

'k Beveel u, *o mijn waarde*,
Aan Hem, die *'t spruitje ons schonk en ons zoo zalig paarde!*

Doch op deze wijze zou Rec. komen tot datgene, wat hij vooral om het doel thans niet opzettelijk wilde: het dichtstuk aan eene billijke, maar strenge kritiek toetsen. Liever wil hij de verzekering geven, dat er goede plaatsen in het vers en niet weinig belangrijke zaken in de aanteekeningen op dit dichtstuk te vinden zijn. De Heer VAN SOMEREN heeft zich ter opsporing van geschiedkundige en plaatselijke bijzonderheden niet weinig moeite gegeven, en de omstandigheden van den *Elizabethsvloed*, de vreeselijke verwoestingen, daardoor te weeg gebragt, en wat de plaatsbeschrijving van den Grooten Waard belangrijks mogt hebben, met naauwkeurigheid onderzocht. In zijne aanteekeningen is daardoor ook veel wetenswaardigs te vinden, en de kaart, door hem naar eene oude geteekende kaart geleverd, geeft daaraan eene nieuwe belangrijkheid.

Er is dus, buiten het hoofddoel, in dit boekdeel genoeg te vinden, wat tot het aankoopen uitlokken kan. Het poëtische gedeelte staat althans op gelijken trap met de overige poëzij van den Dichter, die zichzelven wel niet onder onze eerste Dichters zal rangschikken. Het historische en plaatsbeschrijvende verdient de opmerkzaamheid van den liefhebber der oudheid; de uitvoering, wat druk en papier betreft, is zeer goed; ook de plaat is niet kwalijk uitgevallen, en de kaart eene belangrijke bijdrage. Rec. hoopt dus, dat de belangen van de kerk te *Kralingen*, voor welke de opbrengst van dit werk bestemd is, door de uitgave rijkelijk mogen bevorderd worden, en dat een ruim debiet het weldadige doel van den Dichter en Schrijver gelukkig doe bereiken.

De vrije Steenhouwers. Een Roman voor Vrijmetselaars en geene Vrijmetselaars. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1841. *In gr.* 8*vo.* 250 *bl.* *f* 2-40.

Deze Roman van een zich niet genoemd hebbend Duitsch Schrijver was de eer der vertaling door den Heer J. DE

(VACK) niet onwaardig. Immers de verdichte geschiedenis, als Roman beschouwd, boeit de aandacht. Verwikkeling, ontknooping, karakter- en zedenschildering zijn natuurlijk, levendig, krachtig en getrouw. De strekking is heilzaam, de stijl over 't geheel schilderachtig en treffend. Men vindt zich verplaatst in het tijdperk, hetwelk de Kerkhervorming onmiddellijk voorafging, en aan het einde zelfs in den tijd, toen het licht, door die aangevangene hervorming ontstoken, zich langzamerhand begon te verspreiden. De *Jezuiten* waren steeds de listigste en bitterste vijanden van Kerkhervorming en ware verlichting. Dit is mogelijk de reden, dat de tegenwerker van het goede, die den zwakken, doch innerlijke welgezinden ULFRIED in de zonde trachtte te dompelen, ten einde hem eene walg van het wereldsche te doen krijgen, en hem alzoo eindelijk tot het omhelzen van den kloosterstand over te halen, als een *Jezuit* wordt afgemaald, ja bl. 240 en elders uitdrukkelijk een *Jezuit* wordt genoemd. Echter is dit de eenige in het oog vallende en toch niet grove *anachronismus*. De geschiedenis wordt voorgesteld als gebeurd te zijn vóór en kort na 1517, maar eerst den 22 Sept. 1540 is de orde der *Jezuiten* door Paus PAULUS III bekrachtigd. Vóór dien tijd bestond er geene eigenlijke *Jezuiten-orde*, en zou men niet ligt dezen of genen monnik, gelijk JOHANNES was, hetzij omdat men hem voor een geordend *Jezuit* erkende, hetzij omdat men hem het karakter van een' *Jezuit* toeschreef, *dien Jezuit* hebben genoemd, gelijk de steenhouwers pater JOHANNES (bl. 240) betitelden.

Maar, behalve de waarde van het boek als *Roman*, heeft het nog eene hoogere beteekenis, waarop de Vertaler doelt aan het einde zijner Voorrede, als hij schrijft: »Alleen moeten wij aanmerken, dat het Hoogduitsche woord *Steinmetz*, in onze taal, als *steenhouwer*, maar ook als *metselaar* kan worden overgebragt, en dat wij de voorkeur aan het eerste hebben gegeven. Zij, die in dezen Roman iets meer meenen te vinden, dan anderen, zullen dan ook de bedoeling des Schrijvers beter weten te bevatten."

Geheel de inkleeding, de ingewevene omstandigheden en gesprekken, de schildering der eigenlijke steenhouwers, arbeidende aan den bouw des onvoltooid geblevenen Doms van *Keulen*, en daar tegenover de schets van den zinnebeeldigen aard der zedelijke of figuurlijke vrijmetselarij, gelijk die uit

de geheime instellingen der *Tempelheeren* afkomstig schijnt, door den *Schotschen* Meester RUMPEL, de zamensmelting dier beide, oorspronkelijk van elkander onderscheidene inrigtingen, zoodat alles zich in één, slechts den zedelijken bouw van den tempel der waarheid voortzettende, broederschap oplost; dit alles wijst duidelijk aan, wat de Schrijver aan zijne lezers wil inprenten.

Volksvertellingen, verzameld door WILHELM HAUFF. *Naar den vijfden druk uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. de Boer. 1840. *In kl.* 8*vo.* 472 *bl. f* 4-:

Door Volksvertellingen verstaan wij zoodanige verhalen, die, van oude dagteekening zijnde, van mond tot mond op het thans levende menschengeslacht zijn overgebragt. Doorgaans verdienen zij de opmerkzaamheid van den beoefenaar van oudheden en geschiedenis, als belangrijke oorkonden, die de wijze van denken, den smaak, de zedelijke en maatschappelijke gesteldheid van den tijd en de plaats, van waar zij afkomstig zijn, met eene treffende waarheid afspiegelen. Dit in aanmerking nemende, kan men veel bijgeloof, veel onbeschaafdheid in Volksvertellingen voorbijzien. Een ander geval is het evenwel, wanneer een schrijver er zich op toelegt, om van de gretigheid, waarmede zulke vertellingen ontvangen worden, gebruik te maken, om eene soort van nabootsing derzelven te vervaardigen. Wij houden het er voor, dat dit laatste het geval is met de vertellingen, van welke de oorspronkelijke schrijver zich als de verzamelaar voordoet. Dat het werkje in *Duitschland* den vijfden druk verwierf, strekt den smaak aldaar niet tot eer. Zal het ook onder ons eenen goeden aftrek hebben, dan zal dit meer daardoor veroorzaakt worden, dat het bevattelijk en vermakelijk is voor het aankomende geslacht, dan dat het veel belangrijks en leerzaams bevat. De hoogste lof, dien wij aan deze Volksvertellingen kunnen geven, is van eenen ontkennenden aard, en bestaat in de betuiging, dat wij daarin niets hebben aangetroffen, hetwelk strijdig is met kiesche heid van taal en reinheid van zeden.

Ischora, Decebal, het Suttin. Drie Verhalen: door J. A. SCHÜNT en H. VAN JOSIKA. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jun. 1841. *In gr.* 8*vo.* 253 *bl. f* 2-25.

Het eerste van deze Verhalen is eene nieuwe bewerking der bekende Legende van den wandelenden Jood AHASVERUS, die hier wordt voorgesteld als te *Jerusalem* ten tijde der

Kruistogten gestorven zijnde, na vooraf CHRISTUS te hebben leeren gelooven en huldigen. Het tweede in dezen handel opgenomen stuk is eene proeve van *Hongaarsche* letterkunde, en is genoemd naar den held des verhaals DECEBAL, eenen Koning der *Dacier* ten tijde der oorlogen van dat volk tegen de *Romeinen*. Het derde en laatste heeft tot opschrift: *Het Suttie*, zoo als in den *Hindostan* de plegtige voorbereidselen genoemd worden tot het verbranden van eene *Braminen*-weduwe, die zich vrijwillig opoffert.

Als voorstelling van den toestand en de denkbeelden der Kruisridders, is het eerste Verhaal niet zonder waarde. — Misschien zijn wij niet genoeg op de hoogte, om de schoonheden van het tweede te kunnen gewaarworden. Van DECEBAL zegt de Vertaler: »Zijn val in de strikken van den zinnelijken lust dient slechts ten middel om zijn edel hart te »volmaken en zijne voortreffelijke hoedanigheden te luisterrijker aan den dag te brengen." Wel is waar DECEBAL was een Koning, en wij weten wel, dat men somtijds diergelijke hooggeplaatste personaadjen als boven de wet verheven beschouwt; maar de wet der zedelijkheid duldt geene uitzondering hoegenaamd, en wij keuren het af, dat de zinnelijke lust hier in zulk een gunstig licht voorgesteld wordt. — Wat het laatste Verhaal betreft, zijn wij het met den Vertaler eens; het is eene aaneenschakeling van groepen vol leven en beweging, naar de natuur geschetst en te zamen een bevallig geheel vormende.

Ofschoon wij, blijkens het aangemerkte, niet alles in deze Verhalen goedkeuren, behooren zij, daar men niet altijd op het voortreffelijkste kan onthaald worden, tot de bruikbare lectuur voor uitspanning.

Merkwaardige Karakters en belangrijke Verhalen uit de Geschiedenis des Vaderlands. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. *In kl. 8vo. VIII en 164 bl. f* 1 - 50.

De Schrijver van dit werkje acht het met volle regt gevaarlijk, »de verbeelding van aankomende jongelingen en meisjes te dikwijls in eene geheel denkbeeldige wereld te verplaatsen, en alzoo, ofschoon dan ook met goede bedoelingen, in het jeugdig hart droomen en begoochelingen op te wekken, waaruit men in lateren leeftijd veelal pijnlijk ontwaakt." — Vele leesboeken voor de jeugd, ook zulke die niet zelden tot schoolprijzen worden aangewend, hebben, bij al het verdienstelijke, dat zij bezitten, in meerdere of mindere mate deze bedenkelijke strekking, en verplaatsen bovendien, dewijl zij meestal van vreemden bodem zijn overgeplant, de jeugdige lezers op een hun geheel onbekend terrein. Kundige Landgenooten, welke zich verledigen

hunne pen voor de jeugd op te vatten, en haar zoodanige tafereelen uit onze Vaderlandsche Geschiedenis af te malen, die hare belangstelling evenzeer gaande kunnen houden als het vernuftigst uitgedacht verzinsel, verdienen dus, reeds om het doel, lof en aanmoediging. Dubbel komen hun die toe, wanneer zij zich van de opgenomene taak loffelijk kwijten.

Zulks heeft, naar het oordeel van Ref., de verzamelaar der voor ons liggende Karakterschetsen en Verhalen gedaan. Zestien in getal, uit verschillende tijdvakken der Geschiedenis genomen, afwisselend van inhoud, in gepasten stijl, getrouw aan de historische waarheid, versterken zij hier het vertrouwen op de zorgende Voorzienigheid, boezemen elders eerbied voor den moed, de standvastigheid, rondborstigheid en eerlijkheid der Vaderen of van nog levende Landgenooten in, wekken tot navolging der geschetste voorbeelden van menschlievendheid en barmhartigheid op, of leeren, hoe dieren soms, in trouw aan hunne weldoeners of in opofferende zorg voor hun kroost, vele menschen beschamen; terwijl de lezing van dit alles tot uitbreiding van kennis, tot aansporing ter meer gezette beoefening der zoo rijke Vaderlandsche Geschiedenis strekken moet.

Bij het doorloopen van dit werkje bemerkt men weldra, dat de Verzamelaar niet maar algemeen bekende boeken heeft opgeslagen en in verkorten stijl nageschreven, maar dat men hem voor een smaakvol en ervaren Onderzoeker der Geschiedenis te houden heeft. Hij duidt zijnen naam, aan den voet der korte Voorrede, slechts met de letter V. aan; maar waagt Ref. te veel, door te gissen, dat de Heer VERBERNS, die van zijne niet altijd gemakkelijke beroepsbezigheden reeds zoo veel tijd heeft uitgewoekerd, om de taak van den ontslapenen VAN KAMPEN, in het geven van *Levensbeschrijvingen van beroemde Nederlanders*, loffelijk voor volwassenen voort te zetten, in dit weluitgevoerd en met zes allerkeurigste platen versierd boekje op nieuw getoond heeft, dat het niet beneden den grondig geletterde is, zijne gaven ook ten nutte van het opkomend geslacht te besteden? Hoe dit zij, de Schrijver vinde zich door algemeenen bijval aangemoedigd, om zijnen Landgenooten van iederen leeftijd — want dit werkje zullen ook volwassenen met genoegen lezen — meer van dezen aard aan te bieden. Aan elk, die Vaderland, Godsvrucht en Deugd bemint, zal zulks hartelijk welkom wezen; terwijl wij het onderhavige geschrift, dat eerst zeer onlangs de pers verlaten heeft, onder anderen ook tot schoolprijs voor de hoogere klassen van leerlingen op onze burgerscholen ernstig aanbevelen.

BOEKBESCHOUWING.

Disputatio Theologico-Exegetica de notione, τοῖς ἔργοις et τῷ ἔργῳ, quae JESUS, in Evangelio JOANNIS, sibi vindicat, tribuenda, quam — pro gradu Doctoratus — publico ac solemni examini submittit BENJAMIN NACHENIUS, BENJ. FIL., Amstelodamensis. Amstelodami, apud *Stokmans* et *Rijnders*. 1841. Form. oct. maj. XII et 111 pag. *f* 1–:

De Heer NACHENIUS, kweekeling van het Amsterdamsche Athenaeum, zijne studiën aldaar willende voltooijen, zag zich, volgens de Wet, verpligt tot het schrijven van eene Dissertatie, ten einde daarop aan eene Akademie den Doctoralen graad te bekomen. Hieraan heeft hij loffelijk voldaan, door eene Verhandeling te schrijven over *de beteekenis van de woorden τὰ ἔργα en τὸ ἔργον, die* JEZUS, *in het Evangelie van* JOANNES, *van zichzelven gebruikt*, en hierin vele blijken zijner bekwaamheid in de uitlegging van de Schriften des Nieuwen Verbonds aan den dag gelegd. Hij handelt in het *Caput prius*, het grootste gedeelte zijner Verhandeling, p. 8—78, eerst (p. 8–65) over die plaatsen, waarin τὰ ἔργα, daarna (p 65—78) over die weinige, waarin τὸ ἔργον voorkomt, en eindelijk in het *Caput posterius*, p. 79—105, ter opheldering van het vorige, over die, waarin anderen over τὰ ἔργα of ἔργον van JEZUS spreken, alsmede over die, waarin gesproken wordt van τὸ ἔργον der Apostelen. — Recensent zou liever eerst over τὸ ἔργον, dat JEZUS zich toeschrijft, en dat slechts op twee plaatsen voorkomt, gehandeld hebben, want hierover is minder verschil; en dan zou hij gezien hebben, of deszelfs beteekenis ook op τὰ ἔργα moest toegepast worden. — Hoe dit ook zij, de Schrijver heeft zich veel moeite gegeven, om te bewijzen, dat onder τὰ ἔργα niet alleen de wonderwerken, maar ook de leer

van JEZUS moet begrepen worden; en Rec. wil hem gaarne den lof toekennen, dat hij hiertoe alle zijne pogingen aangewend, maar moet tevens verklaren, dat hij hem niet overtuigd heeft, en wil hiertoe, ofschoon niet alles kunnende toetsen, nogtans het volgende in bedenking geven.

Al ware het eens, dat er enkele plaatsen gevonden werden, waar men onder *de werken* van JEZUS ook zijne leer en zedelijke daden zou kunnen betrekken; dan doet de vergelijking met andere plaatsen, waar *woorden* en *werken* duidelijk onderscheiden worden en tegen elkander overstaan, allen twijfel ophouden, dat onder de laatste alleen de *wonderwerken* verstaan worden: men zie slechts JOAN. X: 38 en XIV: 10, 11. Ook heeft NACHENIUS niet genoeg opgemerkt, dat ἔργον somtijds in het enkelvoud voorkomt, en ten duidelijkste niet anders dan de beteekenis van *wonderwerk* heeft: men zie JOAN. VII: 21 en X: 32, 33. Van de eerste plaats zegt hij wel, (p. 10 in de noot) dat daarover niets behoeft aangeteekend te worden; maar Rec. ziet niet, waarom minder, dan over de laatste, daar zij over dezelfde zaak handelt; en vergelijkt hij beide, dan komt het hem te meer voor, dat NACHENIUS zich vruchteloose moeite geeft, om aan de laatstgenoemde ook al zulk eene beteekenis op te dringen, dat daaronder tevens de leer zal moeten verstaan worden.

Bij de *grootere werken*, die JEZUS, JOAN. V: 20, zegt te zullen doen, wil NACHENIUS niet alleen, ja zelfs niet voornamelijk aan wonderwerken gedacht hebben; doch het onmiddellijk volgende toont dit, meent Rec., wel degelijk aan, waar gesproken wordt van het *opwekken uit den dood*, dat toen, zoo veel wij weten, nog geen plaats gehad had; terwijl JEZUS in het verder volgende het toenmalige en het toekomstige als in één vergezigt schijnt zamen te vatten: er is dus geen de minste reden, om met NACHENIUS aan het *levend maken*, vs. 21 en volgg., eenen dubbelen zin te geven, en het zelfs vs. 25 alleen van de *geestelijke opwekking* (p. 19) op te vatten; geen reden, om te meenen, dat ὃτινας (*wie hij wil*) zou aanduiden, dat niet allen dat leven zouden deelachtig wor-

den, daar het eenvoudig maar krachtig de volkomene volmagt te kennen geeft, die JEZUS van den Vader ontvangen had, om zich van dat wondervermogen te bedienen. — Ook JOAN. XIV: 12 hoort men JEZUS gewagen van *grootere werken*, dan de zijne, die door zijne aan hem geloovende getuigen zouden verrigt worden; en ook daar wil NACHENIUS (p. 54 *et seqq.*) weder de leer der Apostelen er onder begrepen hebben; maar hij zal toch niet willen beweren, dat zij grooter Leeraars waren dan hun Meester: zou het daar niet vooral zijn grooter wegens de meerdere uitwerking, die zij in uitgebreider kring door hunne wonderdaden zouden te weeg brengen? — Over de uitlegging van het overige gedeelte der *pericopa*, JOAN. V: 20 en volgg., bijzonder over het κρίνειν en κρίσις, vs. 22, alsof dit hier in de beteekenis van *condemnare* kwame, zou Rec. ook nog al een vriendelijk disputeerwoordje te opponeren hebben, doch waartoe hij nu, vooral daar het de hoofdzaak der Verhandeling niet raakt, geen ruimte durft nemen. — Alleen merkt hij nog op, dat vs. 36, vergeleken met andere straks aangehaalde plaatsen, zoo duidelijk spreekt van zulke daden, die JEZUS deed tot staving van zijne Goddelijke zending, dat hij niet begrijpt, hoe men daar aan iets anders dan aan *wonderwerken* denken kan.

De plaats, JOAN. IX: 3, 4, waarover p. 28 *et seqq.* gehandeld wordt, behoort, strikt genomen, niet tot die, welke hier te pas komen, want het is daar *de werken Gods en des genen, die mij gezonden heeft*, en dus zoo veel als elders *het werk, dat* JEZUS *te volbrengen had*, en wel in dezen zamenhang de uitoefening der wonderkracht, welke God hem verleende, om zijne Goddelijke zending te staven.

De twee plaatsen, waarin NACHENIUS door τὸ ἔργον te regt *het aan* JEZUS *opgedragen werk* verstaat, zijn JOAN. IV: 34 en XVII: 4; maar op de laatste plaats wil hij er ook, *per* πρόληψιν, het lijden des Zaligmakers onder verstaan hebben; dit komt Rec. niet natuurlijk voor, en niet overeenkomstig met den zamenhang, die veeleer duidelijk

leert, dat JEZUS zijn leerambt en de vorming zijner Apostelen tot zijne opvolgers bedoelt.

In het laatste Hoofdstuk der Verhandeling spreekt HACHENIUS eerst over de drie plaatsen, waar anderen τὰ ἔργα of ἔργον van JEZUS vermelden, MATTH. XI: 2, 3, JOAN. VII: 3 en LUC. XXIV: 19. Doch het is al wederom, meent Rec., ter liefde van deszelfs hypothèse, dat de Schrijver op de twee eerste plaatsen de *leer* van JEZUS daaronder begrijpen wil; terwijl het op de eerste uit den zamenhang duidelijk is, dat het eigenlijk deszelfs gerucht-makende *wonderwerken* waren, die JOANNES de Dooper, het zij voor zichzelven, het zij om anderer wille, deden wenschen, dat JEZUS eenen beslissenden slag mogt slaan, om zich openlijk voor den Messias te verklaren. — Dergelijken wensch schijnen ook, ter tweeder plaatse, zijne broeders gekoesterd, en Hem daarom naar openlijker schouwplaats gewezen te hebben. — In de derde der aangehaalde plaatsen kan HACHENIUS zelf het naauwelijks ontkennen, en de zamenvoeging ἔργῳ καὶ λόγῳ, ook voorkomende *Hand.* VII: 22, welke plaats hij te regt vergelijkt, zoo als ook *Rom.* XV: 18, die p. 99 aangehaald wordt, bevestigt het ten sterkste, dat door het eerste, hoewel zelfs in *singulari collectivo* staande, de *wonderwerken* bedoeld worden.

Niet ongepast heeft HACHENIUS die plaatsen uit LUCAS tweede boek en uit de Apostolische Brieven vergeleken, waar van τὸ ἔργον der Apostelen gesproken wordt; maar tot bevestiging van deszelfs hoofdmeening schijnen zij weinig toe te brengen. *Hand.* V: 38, 39 behoort hier eigenlijk niet toe, want daar is τὸ ἔργον in den mond van GAMALIËL *de geheele onderneming*, de zaak van het Christendom. H. XIII: 2, en zoo ook op eenige plaatsen in de Brieven, is het *de ganscke Apostolische bediening;* en als zoodanig zou het in zoo verre overeenkomen met τὸ ἔργον Ἰησοῦ, *het gansche werk van* JEZUS.

Al meent dus nu Rec. in de opvatting der beteekenis van meergemelde woorden hier en daar van den Schrijver te moeten verschillen, hij neemt echter niets terug van den

hoven gegeven' lof, en wenscht hem met zijne aldus verëerend volbragte studiën geluk.

Viertal Leerredenen over onderwerpen, ontleend uit Geschiedenissen des Ouden Verbonds; door H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Pred. te Elkerzee. Te Zierikzee, bij* J. van de Velde Olivier. 1841. *In gr.* 8*vo. VI en* 94 *bl. f* 1-10.

Daar de Eerw. VAN OOSTERZEE zich gedrongen zag, door de uitgave van twee dezer Leerredenen, waarbij hij nu nog twee andere voegde, proeven van zijnen kanselarbeid openbaar te makten, wenschen wij hem geluk, dat hij dit zóó heeft kunnen doen, als het door dit bundeltje geschiedt. Wat er hem toe noopte, achtte hij niet vatbaar voor openbare mededeeling. Maar hij verklaart, in den vooraangestelden bescheiden en dankbaren brief aan zijnen Vader, dat deze de reden wist en billijkte. Wij kunnen haar niet ramen, en dus ook geene uitspraak doen over het al of niet gepaste van dien stap. Bij de beoordeeling van de stukken zelve, hier het publiek aangeboden, willen wij echter dezen stand der zake niet uit het oog verliezen. De Heer VAN OOSTERZEE gaf deze Leerredenen nu niet ter perse, omdat hij ze als proefstukken of modellen wilde vertoonen, of omdat hij meende, dat er aan zoodanige lectuur behoefte was; hij hoopt alleen, dat zij, door drang van omstandigheden in het licht verschenen, noch min gunstig van hem getuigen, noch nutteloos zijn zullen. Rec. vond geene reden, om aan de vervulling dezer hope te twijfelen.

De onderwerpen dezer predikatiën zijn belangwekkend; er is goed gebruik van gemaakt ter bevordering van Christelijke levenswijsheid; de geschiedenissen, hier behandeld, zijn beknopt en aanschouwelijk geteekend; de zaken zijn met levendigheid en doorgaans helder voorgesteld; de stijl is slechts enkele keeren wat stroef, over het geheel echter duidelijk en gemakkelijk, kortom onderhoudend,

aangenaam en waardig, en niet vervallende in het gebrek van zoo veel mogelijke verschipperingen der perioden, dat thans door velen als eene deugd wordt nagestreefd, en waartegen men zich wel meer de uitspraak van een groot meester herinneren mogt: *eene redevoering wordt nietswaardig, wanneer zij tot gruis wordt;* de toon is liefderijk en ernstig; de meeste taalfouten schijnen aan de correctie te wijten te zijn.

I. handelt, naar GEN. IV: 3—16, over de bekende geschiedenis van KAÏN en ABEL, die *eerst* wordt toegelicht en *daarna* gebruikt, om hetgeen daarin vooral leerzaam is te ontwikkelen. Om er dit gebruik van te maken, doet de Prediker letten: 1. op KAÏN, en 2. op GODS handelwijze met hem. In KAÏN ziet hij het kwaad, in zijnen *waandom*, in zijne *rijpheid* en in zijne *vruchten*. Ten opzigte van GOD geeft hij deze opmerkingen: GOD *waarschuwt* tegen het kwaad, *ziet* het kwaad, *straft* het kwaad, en *vergeeft* het kwaad.

In II. wordt, naar DEUT. III: 23—27, de wijsheid en liefde van God voorgesteld, als ook dan kenbaar, wanneer Hij ons ontzegt, hetgeen wij ten hoogste wenschelijk voor ons hadden gerekend. Nadat in het 1ste deel de bede van MOZES en het antwoord van GOD daarop zijn beschouwd, wordt in het 2de het opgegeven onderwerp ontwikkeld, door te wijzen op: *a.*) Gods wijsheid en liefde in 't algemeen, *b.*) onze onkunde aangaande ons waar belang, *c.*) onze ondergeschiktheid aan het *algemeene* bestuur van God, en *d.*) het nut, dat de bedoelde teleurstelling hebben kan voor ons verstand en hart. In het 3de deel wordt de rede besloten met een woord van vermaning en bestuiring tot *bescheidenheid*, *dankbaarheid* en *wijsheid*. — Het verwondert ons, dat er geen gebruik gemaakt is van het belangrijke der bestraffing van MOZES met betrekking tot het volk, in zoo verre dit er in zien kon, dat God de verkeerdheid, ook in zijnen ersten dienaar en vertrouweling, niet verschoonde.

III. heeft tot tekst 1 SAM. XXIV: 6, waar VAN OOSTERZEE in het berigt, dat DAVID's *hart hem sloeg*, *omdat*

hij de slip van SAUL *afgesneden had*, de uitdrukking vindt van DAVID's *zelfvoldoening bij zijne overwinning op zichzelven*. Bij de teekening hiervan in het 1ste deel wordt schoon geschetst, wat het gemoed van DAVID al bewogen en slingeren kon. Maar niet naauwkeurig is de voorstelling bl. 54: »Behoedzaam treedt hij toe; hoorbaar klopt »hem het hart; hij nadert den slapenden SAUL, snijdt »met zijn zwaard" enz. In den tekst staat hem het hart *nadat* hij het feit volbragt heeft en *omdat* hij het gedaan heeft. VAN OOSTERZEE heeft dan ook niet aangetoond, dat hij *juist* ziet, wanneer hij in dat *kloppen van het hart* de beweging der *zelfvoldoening* bespeurt. Wij gelooven eer, dat hier zeer eenvoudig de uitwerking beschreven wordt der buitengewone spanning van ziel, waarin DAVID zich bevonden had. Waarin deze ook geëindigd ware, zijn hart soude, na het gelukken van zijn stout bestaan, met ongewone heftigheid geklopt hebben, om het even of zijne daad goed of kwaad geweest ware. En is hier aan zelfvoldoening *of* beschuldiging te denken, dan zou de vergelijking van 2 SAM. XXIV; 10 eer aan het laatste dan aan het eerste doen hechten. Zoude het bevreemden moeten, zoo DAVID nog gevreesd hebbe, den *Gezalfden des Heeren* te na gekomen te zijn en eenigen smaad te hebben aangedaan? Maar VAN OOSTERZEE volgde met regt zijne opvatting, en dan is het onderwerp voor het 2de deel daaruit wèl gekozen; zelfoverwinning als de bron van de zaligste zelfvoldoening. Hier wordt voorgesteld: *a.*) de strijd, dien het kosten moet, zal de mensch de overwinning op zichzelven behalen; *b.*) het middel, waardoor hij er toe wordt in staat gesteld; *c.*) de zalige zelfvoldoening, die de waarde van die overwinning bewijst. Maar *c* is het minst uiteengezet, en dit was toch de hoofdzaak, waarbij hetgeen nu *a.* is in eenige bijzonderheden had moeten dienen, om haar te doen uitkomen; dan ware *b.* uitmuntend te stade gekomen in het 3de deel, hetwelk dient tot *zelfbeproeving*, *aanmoediging*, *besturing* en *waarschuwing*. Ook zou deze nuttige predikatie veel gewonnen hebben, door helderder in 't licht te stellen, waarom over-

winning van de verleiding tot *zonde* kan beschouwd worden als overwinning van *zichzelven*.

IV. spreekt, naar 2 KON. II: 1—11, *over* ELIA's *uitgang uit dit leven*, welke 1. naar den tekst wordt voorgesteld, en 2. van deszelfs belangrijke en leerzame zijde beschouwd. Het 1ste deel is zeer gelukkig geslaagd. En het is geene geringe verdienste, een zoo eenvoudig-verheven verhaal aldus te bespreken. Het 2de deel, waarin de gebeurtenis wordt beschouwd in betrekking *a.*) tot ELIA zelven, *b.*) tot ELIZA en 's mans tijdgenooten, en *c.*) tot ons, had tot meerder nut voor de gemeente kunnen worden aangelegd, wanneer *a.* en *b.* beknopter waren geweest of slechts tot overgang of inleiding hadden gediend. Immers, wat onder *c.* voorkomt, is het eenige, dat regtstreeks de hoorders betreft, en treedt nu te weinig in bijzonderheden. Hoe belangrijk ook de beide opmerkingen zijn, die hier worden op het gemoed gedrukt: *geen godsvrucht zonder zalig einde*, en: *geen zalig einde zonder godsvrucht*, zij zweven te zeer in het algemeene, doordien niet genoeg, als ook voor den Christen passende, wordt aanbevolen hetgeen bijzonder de godsvrucht van ELIA kenmerkte: geloof, moed, ijver.

Ofschoon wij niet als taalzifters optreden, willen wij toch het volgende niet terughouden. Bl. III zal *erkentenis* wel *bekentenis* moeten zijn. Bl. 4 staat *kostbare* voor *kostelijke;* eene verwarring, die zeer gewoon is, daar men niet onderscheidt, dat *kostbaar* genoemd wordt, wat *veel kost*, en *kostelijk*, hetgeen *groote waarde* heeft. De Bijbel b. v. is thans geen kostbaar, maar toch het kostelijkste boek. Bl. 17 en elders is eene, ook bij anders keurige schrijvers, niet zeldzame fout in: *ontbreken aan iets*. Meermalen vonden wij een werkwoord in het enkelvoud gebezigd van *twee* onderwerpen, als bl. 33 *levensloop en aanleg strekte (strekten);* bl. 38. *daartoe moet (moeten) ons medewerken voor- en tegenspoed*, enz. Hoe dikwijls het ook reeds gezegd zij, dat *daarstellen* noch naar den aard van onze taal, noch naar dien van de Hoogduitsche, kan gezegd worden voor *scheppen*, *tot stand*

brengen enz., bl. 36 lezen wij van alles, wat God heeft *daargesteld*. Bl. 54 *eene traan*, bl. 62 *eene straal*, bl. 84 *ten taak*, en dergelijke vergissingen, rekenen wij van minder belang. Bl. 83 staat, *dat* ELIA *door* GOD *tot zich is genomen*, hetgeen zijn moest: *dat* GOD ELIA *tot zich heeft genomen*. Dat ELIA *tot zich* is genomen, heeft geen' zin. Eene enkele stroeve zinsnede is die welke bl. 27 voorkomt: »*Jehova, die niet dit door bestraffende toespraak treden in Diens regten, maar eenvoudig in 's volks behoeften te voorzien, aan Israëls leidsman bevolen had.*"

Wij vertrouwen, dat de ons onbekende Prediker, die in deze Leerredenen zoo veel talent aan den dag legt, onze aanmerkingen niet voor vitterij zal houden, en dat hij gaarne den raad van MURETUS zal aannemen:

Si quis te objurget, male cum quid feceris, illi
Gratiam habe, et ne iterum queat objurgare, caveto!

Hij ga voort zoo veel vlijt aan zijne leerredenen te besteden, als waarvan deze de getuigenis met zich dragen! Dan zal hij in beperkter of, gelijk wij wenschen, ook nog eens in ruimer kring de gaven, welke hij ontvangen heeft, regt nuttig besteden.

Godsdienstig Leesboek. Onderwijs in de Bijbelsche Geschiedenis en in de Christelijke Godsdienstleer; bijzonder ten gebruike bij de Vraagboekjes van L. EGELING. *Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1840. *In gr.* 8*vo.* 226 *bl. f* 2-:

Sedert lang bekend zijn de zoogenaamde *Vraagboekjes* van wijlen den Predikant EGELING; bekend is ook de lijvige Commentarius derzelven van denzelfden Schrijver, onder den titel van *den weg der zaligheid*. Tusschen deze beide houdt het bovenstaande werk van eenen ongenoemden, die zich onder het *Voorberigt* G. teekent, het midden, zonder echter eene verkorting van gemelden Com-

mentarius te zijn. Met zeer kleine wijzigingen volgt het, naar stof en vorm, den inhoud van het *verkort Vraagboekje*, en is ook in de ontwikkeling van zaken niet aanmerkelijk verschillend. Wie zich dus met de voorstellingswijze, bewijzen en bewijsvoering van ROELINK in alles vereenigen kan, die zal dit ook met den inhoud van dit werk wel kunnen, en het dan met vrucht aan zijne onderwijzelingen kunnen in handen geven. Wie dit niet kan, gelijk het met Ref. het geval is, hoe veel goeds hij er ook in vinde, die zou, bij eene openlijke beoordeeling, moeten beginnen met eene recensie van *de Vraagboekjes* van ROELINK, en dan dezelfs tegenwoordigen Commentator daarmede stuk voor stuk moeten vergelijken; maar tot het eerste vindt Ref. zich, ten opzigte van een reeds vele jaren bestaan hebbend leerboekje, niet geroepen; en hierdoor vervalt ook, naar zijn inzien, grootendeels de noodzakelijkheid van het laatste; of zoo hij zich met eene doelmatige vergelijking en beoordeeling van het een en ander zou inlaten, dan zou hij tot eene uitvoerigheid moeten komen, die voor dit Tijdschrift niet geschikt is, maar die hij, voor zoo veel men het noodig mogt vinden, aan opzettelijke Godgeleerde Tijdschriften meent te moeten overlaten. Voor de genen, die de *Egelingsche* manier en denkwijze volgen, moge het (dit geeft hij gaarne toe) eene bruikbaarder en minder kostbare handleiding zijn, dan het boven aangehaalde groote werk; maar voor de populaire Godsdienstleer en de Catechetiek, naar de hoogte der vorderingen des tijds, ziet hij niet, dat er eene nieuwe aanwinst door gedaan is.

De Bergen. Christelijke Natuurbeschouwingen tot verheffing des harten. Naar het Hoogduitsch van J. H. DAUB. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. 1840. *In gr.* 8vo. *VIII*, 213 *bl. f* 2-25.

Wie den *Sterrenhemel* van denzelfden Schrijver met genoegen heeft gelezen, die zal hier, verbeelden wij ons,

vooral geen minder voedsel voor zijn hart en zijne verbeelding vinden. De titel moge eenigzins minder beloven, hij heeft dit boven genen vooruit, dat hij minder dubbelzinnig is, en bovendien door den aard van het voorgaande werkje verklaard wordt. Het eerste stukje in dezen bundel is in zoo verre zeer geschikt, om tot inleiding van het geheel te dienen, als het de woorden van *Psalm* CXXI, *Ik heffe mijne oogen op tot de bergen*, tot opschrift hebbende, terstond het godsdienstig standpunt aanwijst, vanwaar deze *bergbeschouwing* uitgaat, schoon het, voor het overige, minder als *captatio benevolentiae*, om de verwachting eenigzins hoog te spannen, kan beschouwd worden, dan wel den regel volgt, dat men vlam uit den rook, geene rook uit de vlam moet doen voortkomen. Althans ons behaagde het niet zoo zeer, als vele volgende.

Het is inderdaad een regt aardig boekje — geene stichtelijke lectuur, zoo als men die veelal vindt, eentoonig, droog, bijna niet anders dan bij hoofdstukken te lezen — ook geene romantische inkleeding, die al ligt schraal uitvalt of van lafheid niet is vrij te pleiten — even min natuurbeschouwing, zoo als men die, van de oudste tot de nieuwste, bij honderd Schrijvers bijna in gelijken trant kan lezen — maar aangename verhalen en beschrijvingen van hetgeen de man meestal zelf gezien en bijgewoond heeft, met stichtelijke aanmerkingen doormengd of tot een stichtelijk doel aangewend, en wel op eene wijze, dat menschen van zeer verschillende denkwijze het in hunnen geest opvatten en tot opbouwing in het geloof en de liefde kunnen aanwenden.

Bij menigen reisbeschrijver vindt men die kennis der schoonheden en merkwaardigheden, vooral van *Duitschlands* belangrijkste gebergten, niet, welke hier op eene bevallige wijze, onder allerlei afwisseling, wordt ten toon gespreid; terwijl men daar voedsel voor het hart, zoo uit deze beschouwingen, als uit allerlei ontmoetingen met menschen getrokken, veelal mist. Het is een regt lieve verteller, die Mijnheer DAUB, ons op zijne wandelreizen, onder zijne vrienden, en dan eens weer in zijne uitstapjes

naar vreemde oorden, door correspondentie of lectuur, op eene aangename wijze medevoerende, altijd in de atmospheer van een' vromen zin, zonder ons met onophoudelijk zedepreken te overladen.

Het is wel niet alles even belangrijk en even zuiver. Hij speelt wel eens een weinig te veel met woorden en begrippen. Hij herhaalt ook wel eens tamelijk gelijke ontmoetingen. En de bekwame Vertaler had misschien nog wel iets meer kunnen uitlaten en veranderen. Maar dit gaat niet zoo ver, dat het den gewonen lezer, die niet leest om te beoordeelen, zwaar zal hinderen. Als men iets van een' *Duitscher* leest, is het honderd tegen één, dat men zulke struikelblokjes ontmoet. Nog eens, het is een regt lief, stichtelijk en toch niet *al te* stichtelijk boekje, daar wij maar geene uittreksels van zullen geven, deels omdat wij met de keus verlegen zijn, deels omdat wij vertrouwen, dat zij, in wier smaak zulke lectuur valt, hetzelve zullen lezen. Het doe hun aan hart en geeste wèl!

Proeve van Onderzoek omtrent het Armwezen in ons Vaderland, en naar de meest doeltreffende middelen, die verder, ter verbetering van het lot der Armen, zouden kunnen aangewend worden. Door G. LUTTENBERG, *Secretaris der Stad Zwolle, enz. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1841. *In gr.* 8*vo. XVIII en* 142 *bl. f* 1-80.

In het Voorberigt oppert de Schrijver het denkbeeld, dat onderscheidene der door hem voorgedragene stellingen en middelen aan bedenkingen onderhevig zullen bevonden worden: »Alleen dit hoop en meen ik billijk te mogen »verwachten, dat men zijne aanmerkingen met bescheiden»denheid en onpartijdigheid zal voordragen, en dat men »de recensiën door de naamteekening gelieve te doen ver»zeld gaan; wanneer ik misschien zoude kunnen opgewekt »worden, indien het pas gaf, of rondborstig mijne dwa»ling te erkennen, of nadere inlichtingen mede te dee-

»len." De tegenwoordige aankondiging is van geene naamteekening verzeld, en dit (het regt tot dien eisch daarlatende) strekke den Heere LUTTENBERG al aanstonds ten bewijze, dat er bij ons geene bedenkingen, aangaande de door hem voorgedragene stellingen en middelen zijn opgerezen, die wij van genoegzaam gewigt keurden, om aan zijne nadere overweging te onderwerpen; ook gelooven wij niet, dat er, op goede en hechte grondslagen, aanmerkingen van eenig belang tegen dit geschrift zullen in het midden gebragt worden.

Het belangrijk onderwerp wordt *beknopt* maar ook tevens *volledig* behandeld. Zich niet toegevende aan redeneringen of theoretische bespiegelingen, legt de Schrijver *twee staten* ten grondslag, als Bijlagen achter zijnen arbeid opgenomen, loopende van de jaren 1817 tot 1838, en getrokken uit de jaarstaten, die, van Gouvernementswege, omtrent den toestand van het Armwezen, aan de Staten-Generaal worden medegedeeld. Hierdoor rust zijn betoog op *waarheid*, en hij stelt die, met *onpartijdigheid* bij de vermelding der nadeelige of voordeelige zijden, in een *helder* licht. Bij het voorslaan van middelen tot verbetering bewandelt hij zijnen moeijelijken weg met alle *bescheidenheid;* daarbij eene *kennis van zaken* aan den dag leggende, die ten bewijze strekt, dat hij geheel meester is van het onderwerp, dat hij wilde behandelen.

Wij hebben daar eenige voortreffelijke eigenschappen opgenoemd, die het werk van den Heer LUTTENBERG kenmerken; wilden wij in die beschouwing verder voortgaan, wij zouden dan aldra in den toon der lofrede vervallen, en dit zou de bescheiden Schrijver, die het nuttige alleen bedoelt, welligt minder welgevallig wezen. Veel liever willen wij onze Lezers en allen, die in het lot der behoeftigen belang stellen, eenig verslag geven van den rijken voorraad van onderwerpen, die de kundige Schrijver, in een zoo kort bestek, ter beschouwing, overweging en behartiging aanbiedt.

Hoogstgewigtig is het beginsel, waarvan de waardige Schrijver uitgaat. Hetzelve komt hoofdzakelijk hierop ne-

der: *eene ware en duurzame verbetering van het Armwezen is voornamelijk te wachten van eene betere zedelijke en godsdienstige opvoeding van de behoeftige volksklasse.* Op die wijze zich op een zedelijk, godsdienstig en Christelijk standpunt plaatsende, gaan zijne beschouwingen van daar uit en keeren ook weder daartoe terug, en daar hij met MOZES voorspelling: *De arme zal niet ophouden uit het midden des lands*, zijne Inleiding opent, zoo besluit hij zijn geschrijf met de woorden van Hem, die meer is dan MOZES: *Voor zoo veel gij dit een van deze mijne minste broeders gedaan hebt, zoo hebt gij dat mij gedaan.* Geheel vereenigt Rec. zich met deze wijze van behandeling van het veelomvattend onderwerp. Immers de zorg voor de armen is niet slechts een *maatschappelijke*, zij is ook een *godsdienstige* pligt, en, gelijk de Schrijver teregt opmerkt: *de verbetering en opbeuring van den stand der behoeftigen is voornamelijk in de zedelijke verheffing der behoeftigen gelegen.* Bewegen zich de bemoeijingen, zoo wel tot het verleenen van onderstand, als tot het verminderen en voorkomen der armoede, meer en meer in een zedelijk-godsdienstig element, dan zullen zij ook des te beter doel treffen; want onder de oorzaken, die de armoede doen ontstaan, mogen onzedelijkheid en ongodsdienstigheid wel in de eerste plaats worden opgegeven; en wil men het bestaande kwaad aantasten, dan behoort zulks bij den wortel te geschieden.

Aan dit groot beginsel getrouw, treedt LUTTENBERG, na eene gepaste Inleiding, in een kort onderzoek naar den toestand van het Armwezen in het tijdvak van 1815 tot en met 1838 en de beantwoording der vraag: of de klagten over de toeneming der armoede in ons Vaderland al dan niet gegrond zijn. Hierop onderzoekt hij de voornaamste oorzaken, die op het Armwezen, *ten nadeele* of *voordeelig*, gewerkt hebben; onder de eerste opgevende: 1. Toeneming der bevolking. 2. Gebrek aan arbeid. 3. Laagte der arbeidsloonen. 4. Wangedrag. 5. Verwaarloonde opvoeding der jeugd. 6. Kwalijk bestuurde weldadigheid. 7. Slapheid der politie, op sommige plaatsen. Onder de

laatste: 1. Meer algemeene welvaart. 2. Werking der onderscheidene instellingen van weldadigheid. Deze laatste worden in *drie* rubrieken behandeld, als I. Instellingen van onderstand; II. ter vermindering van het getal der armen; III. ter voorkoming der armoede. De Schrijver spreekt onder I. *a.* Over de Administratiën der huiszittende armen. *b.* Genootschappen, welke aan schamele armen onderstand verleenen. *c.* Vereenigingen, welke gedurende den winter uitdeelingen doen van levensmiddelen en brandstoffen. *d.* Maatschappijen van Moederlijke weldadigheid. *e.* Godshuizen. *f.* Fonds ter aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst. *sub* II. *a.* Over Armen- en Werkscholen. *b.* Gestichten voor Doofstommen en voor Blinden. *c.* Werkplaatsen van liefdadigheid. *d.* Maatschappij van Weldadigheid. *e.* Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen. *Sub* III. *a.* Banken van Leening. *b.* Zieken- en Begrafenisbussen. *c.* Weduwen- en Weezenfondsen. *d.* Spaarbanken.

Alsnu volgt de aanwijzing van een *twaaftal* middelen, die verder zouden kunnen aangewend worden, ter verbetering en opbeuring van den stand der armen: I. Bevordering der zedelijke en godsdienstige verheffing der lagere volksklassen; en deze verder te bewerkstelligen door eene doeltreffende opvoeding van het opkomende geslacht, nader ontwikkeld in een plan tot het daarstellen van Bewaarscholen; Leer-, Werk- en Industriescholen; Scholen voor vrouwelijke handwerken; Teekenscholen, ter aankweeking van bekwame ambachtslieden; en Inrigtingen voor het godsdienstig onderwijs. II. Instelling van Commissiën tot het bezoeken der behoeftigen, ten einde een doeltreffend toezigt te houden op derzelver huisgezinnen en personen. III. Het oprigten van Armenhuizen te platten lande. IV. Verdere bevordering der Zieken- en Begrafenisbussen, der Spaar- en Hulpbanken, der Leesbibliotheken, der Zondagsscholen, enz. V. Daarstelling van vereenigingen van werklieden, ter besparing voor den winter. VI. Voorzieningen in gebrek aan arbeid, ook vooral in den winter. VII. Voorzieningen ten aanzien van de laagte der arbeids-

loonen. VIII. Aanhoudende bevordering van de pogingen der Maatschappij van Weldadigheid. IX. Middelen, meer regtstreeks onder het bereik der Hooge Regering liggende. De Schrijver maakt hierbij gewag: *a.* Over de toelating van vreemdelingen, die geene middelen van bestaan kunnen aanwijzen. *b.* Het wijzigen der belasting op de dienstboden. *c.* Het invoeren eener verordening nopens de toelating en den arbeid van kinderen op de fabrijken. *d.* De invoering eener policieverordening voor de werklieden en dienstboden. *e.* De invoering eener policieverordening tegen het zingen en verspreiden van zedelooze liedeten. *f.* Krachtige handhaving der policieverordeningen. X. Het weren der misbruiken, die uit het betalen der arbeidsloonen op den zaturdagavond voortvloeijen. XI. Het weren der misbruiken, die van de banken van leening gemaakt worden. XII. Het weren van het misbruik van sterken drank.

Het spreek wel vanzelf, dat al de hier opgenoemde onderwerpen in een bestek van 142 bladzijden niet met gelijke uitvoerigheid konden behandeld worden; dan dit was ook minder noodzakelijk, waar, omtrent het algemeen bekende, eene bloote vermelding, ten behoeve der volledigheid, voldoende mogt geacht worden. Ten aanzien van het minder algemeen bekende of het geheel nieuwe kon de zaakkundige Schrijver uitvoeriger zijn, zonder daarom in het wijdloopige te vallen. Bij eene oppervlakkige overweging van dat nieuwe en minder algemeen bekende zal hier of daar welligt eenige bedenking rijzen; dan, bij bedaard nadenken omtrent de zeer bezadigde voordragt des Schrijvers, en het doordringen in zijne ware meening, geest en zin, zal men moeten erkennen, dat er in de aangifte der middelen van herstel niets overdrevens, maar veel bezadigdheid, wijsheid, menschen- en wereldkennis doorstraalt.

Recensent bekent openhartig, dat hij met dit boeksken hoog is ingenomen. Hij wenscht het in handen van Staatsmannen, Arm- en Kerkbesturen, en van een ieder, die; van nabij of van verre, in eenige betrekking staat tot de verzorging van behoeftigen.

In de laatste jaren (de geleverde officiëele staten wijzen zulks uit) is de armoede hier te lande geenszins toegenomen; maar, wordt de betooning van weldadigheid kwalijk bestuurd, — vermeenen Diakoniën en Armeninrigtingen, dat het genoeg is behoeftigen te bedeelen, — dringt men bij de lagere volksklassen niet aan op een arbeidzaam leven, — houdt men de hand niet aan het school- en godsdienstig onderwijs en de zedelijke opvoeding der jeugd, — in één woord, laat men de lagere standen doen en laten, wat aan dezelve goeddunkt; dan zouden er wel eens bange dagen kunnen op handen zijn, en daarom is het tijd om te waken en te arbeiden. Dat waken en arbeiden wordt door de Menschenliefde uitgelokt, door het Vaderland gevorderd, door het Christendom geboden. Gemakkelijk is het vervullen der verpligting in dezen niet, vooral omdat men met allerlei vooroordeelen, onkunde, onbeschaafdheid, zedeloosheid en ongodsdienstigheid heeft te kampen; maar de uitkomst kan niet twijfelachtig zijn. Immers, heeft men, door het bestaande goede, den voortgang des kwaads eenigzins weten te beteugelen, zoo is er alle hoop, dat dit kwade verminderen zal, naar mate men, door onderwijs en opleiding, de lagere standen, overeenkomstig hunne behoeften, meer en meer tracht te beschaven en te verlichten.

Recensent weet, hoe veel er met grond tegen alwat overdreven is kan worden aangemerkt, want ook het beste is voor misbruik vatbaar; maar daar, waar beschaving en verlichting des volks worden bevorderd, overeenkomstig de beginselen van Godsdienst en Christendom, heeft men niet voor overdrijving te vreezen. De boom zelf is goed, en hij kan daarom geene kwade vruchten voortbrengen.

Deze overtuiging, die aan elken vriend en bevorderaar van kennis, waarheid, licht en deugd zoo dierbaar is, wordt door het werkje van den Heer LUTTENBERG bij vernieuwing bevestigd; en daarom wenscht hij het in handen van velen, vooral ter meerdere waardering en hoogschatting van het in ons Vaderland bestaande Lager Onderwijs, die parel aan de kroon van *Nederland* in de zedelijke wereld en het gebied van waarheid en deugd.

Het Noorden en het Oosten. Reisherinneringen van Mr. J. VAN 'SGRAVENWEERT, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Staatsraad, Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, enz. enz. III Deelen.

(*Vervolg en slot van bl.* 516.)

Wij kunnen den reiziger moeijelijk op zijnen togt door *Syrië* en naar *Palestina* volgen, zonder al te uitvoerig te worden. Korteren of langeren tijd hield hij zich op in eene en andere der voornaamste plaatsen, b. v. *Antiochia*, *Aleppo*, waar hij, daartoe uitgenoodigd, dan tooh aan IBRAHIM een bezoek gaf, die hem met de uiterste beleefdheid ontving, en door ernstige waarschuwing tegen de moeijelijkheid, ja het levensgevaar, van de voorgenomene reis naar de ruïnen van *Palmyra*, die stichting van SALOMO (*), deed afzien. Te *Lattakie* (een der oude *Laodicea's*) gekomen, naderde hij den *Libanon*, en verzuimt niet, in dit gansche land, waar het pas geeft, de Kruistogten te herinneren, van welke nog volksverhalen en overleveringen bestaan. Over *Tripoli* en *Beyruth*, dat verrukkelijk schoon moet liggen, *Sidon*, dat zoo vele oude herinneringen heeft, en *Tyrus*, dat »*Londen der aloudheid*," ging de reis naar het in de Kruistogten vooral zoo beroemde *Ptolemais*, het in de tijden van BONAPARTE en weder in deze dagen zoo veel besprokene *St. Jean d'Acre*. Thans, aan den voet van den *Karmel*, kwam hij op den klassieken grond der *Israëlitische* oudheid; en het is hier, bij het bezoek der zoogenaamde grot van ELIA, dat VAN 'SGRAVENWEERT de denkbeelden over de Profeten uit, welke in dit Tijdschrift (†) reeds door eene andere hand wederlegd zijn geworden op eene wijze, met welke Rec. het goeddeels eens is. Nog andere plaatsen zijn tot dit onderwerp betrekkelijk, waar de Schrijver over bijbelsche geschiedenis en personen gedachten mededeelt, die wel geene algemeene goedkeuring zullen vinden. Want ofschoon hij met nadruk, zelfs *con amore*, spreekt over hetgeen door EZECHIËL (Hoofdst. XXVI—XXVIII) »heerlijk, met een' gloed van dichterlijke verwen, met onnavolgbare majesteit, over

(*) *Thadmor*, 2 *Chron.* VIII: 4.
(†) Boven, *Mengelw.* bladz. 276.

Tyrus gezongen en geprofeteerd is," steekt daarbij zonderling af, dat, ofschoon de Schrijver erkent, dat de indrukwekkende voorspellingen der Profeten over deze landen meestal treffend zijn vervuld geworden, hij het er nogtans voor houdt, dat »het lot der verwoesting, de gewone loop van wereldsche verheffing en vernedering, welke ook na eeuwen aan *Londen*, *Parijs* en *Petersburg* zal te beurt vallen," van dien aard is, dat men, »om het te voorzien en te voorspellen, geene hoogere aanblazing noodig heeft." (D. II. bladz. 295, 298.) Er is meer in het werk, dat van de zijde der averegtsche denkbeelden over den Bijbel geene gegronde aanmerkingen ontgaan zal. Zoo meent de Schrijver (D. III. bladz. 28), dat de *Apostelen*, den heuvel *Golgotha* en de plaats van 's Heilands graf kennende, *die plaatsen hebben aangebeden*, hetgeen ons zeer ongeloofbaar voorkomt; — zoo zegt hij, dat de Apostelen uit *Gethsemane* gingen, »om JEZUS te verloochenen," (ald. bladz. 48) hetgeen alleen van PETRUS kan gezegd worden, schoon dan nog moeijelijk, dat hij daarom uit den hof naar *Jeruzalem* ging; — zoo spreekt hij (ald. bladz. 54, 55) van de hemelvaart van JEZUS, »die hem zeer duister blijft," op eene wijze, die genoeg te kennen geeft, dat hij haar naauwelijks gelooft. (Ons dunkt deze gebeurtenis vrij wat geloofbaarder, dan dat ter plaatse, waar het opschrift gelezen wordt: *Hic de virgine Maria Jesus Christus natus est*, de Schrijver »aan deze plaats een onvoorwaardelijk geloof hecht;" ald. bladz. 59); — zoo vergist hij zich, wanneer hij (D. II. bladz. 248) zegt, dat *Laodicea volgens de Apostelen* noch koud, noch warm was; woorden, die toch door hem, die (ald. bladz. 161) de *Openbaring van* JOHANNES voor een »Goddelijk voortbrengsel" houdt, wel als een gezegde van den verheerlijkten Heer zelven zullen erkend worden. Om hem evenwel regt te doen, mogen wij niet verzwijgen, dat hij de plaatsen, waaraan de gewigtigste herinneringen uit het leven van JEZUS verbonden zijn, met een godsdienstig gevoel bezocht, en er met echt Christelijke geestdrift van spreekt; waarom wij dan ook ten opzigte der, gelijk de *Theologen* het noemen, *minus fundamentalia* zijne denkbeelden aan hunne plaats laten.

Des Schrijvers plan was, naar *Tantoura*, het *Nephthoa* der H. Schrift, en vandaar over *Cesarea* en *Jaffa* te reizen, om van het beroemde *Joppe*, over *Gaza* en *Hebron*, alle plaatsen uit de Bijbelsche geschiedenis overbekend, naar *Jeruzalem*

te gaan; doch berigten van het uitbreken der pest te *Jaffa*, en van de waarschijnlijkheid, dat de poorten van *Jerusalem* eerlang zouden gesloten, en de reizigers, althans de van *Jaffa* komenden, niet meer in de stad toegelaten zouden worden, deden hem van besluit veranderen, en over *Ramla* regtstreeks naar de hoofdstad vertrekken. Wij kunnen ons niet onthouden, hier eene plaats af te schrijven:

»Nu ontdekt men aan den gezigteinder een' geelkleurigen muur met torens, en alles roept uit in zijne eigene taal: »*El-Kods! Hagiopolis! Jeruzalem!* — Onbeschrijfelijk is de »gewaarwording van dat oogenblik; onwillekeurig ontblootte »ik mijn hoofd; wat ik sprak of bad, weet ik zelf niet; dit »alechts weet ik, dat mijne aandoening ten top was gere»zen. — Ik was hier dan aan het hoofddoel van mijn' lan»gen en vermoeijenden togt genaderd; hier was dan de plaats, »waar op *Moria's* top de geloovige ABRAHAM, zonder mor»ren, het gevoeligste offer voor het vaderhart aan JEHOVA »gebragt had; hier dat *Sion*, DAVID's burg, waar hij den »zetel van *Israël* gevestigd had; hier praalde op *Moria* die »prachtige tempel van SALOMO, het middelpunt der aanbid»ding van den eenigen waarachtigen God, toen het overige »heelal in afgodendienst verzonken lag; vanhier werden door »eenen NEBUCADNEZAR de stammen naar *Babel* weggevoerd »en verspreidden zij zich het eerst over de aarde; hier rees, »na zeventigjarige ballingschap, die tweede tempel, door »VESPASIANUS vernietigd, om niet weder te herrijzen; hier »klonk de stem der Dichters, der Profeten van *Israël*; hier »ruischten de Psalmen van DAVID; hier eindelijk verscheen »en leed die MESSIAS, wiens bloed op *Golgotha* stroomde tot »verzoening van het menschdom met den vlekkeloozen God, »en na wiens verheerlijking noch *Moria*, noch *Garizim* de »uitgelezene plaatsen der aanbidding, maar geheel onze aard»bol een tempel des Allerhoogsten zoude worden. — En dan »de vervulling van JEZUS Godspraken; de pogingen, hier »aangewend, om zijne hemelsche leer te vernietigen; de »vroomheid eener HELENA, om de gewijde plaatsen, door »CHRISTUS lijden geheiligd, te erkennen en te behouden; »de woelingen der volken op dit kleine punt; de drift der »*Saracenen* en der *Muzelmannen*, der SALADINS en zijner »helden, om *Moria* te bezitten; de godsvrucht der Christen»Ridders en Vorsten, de bloem hunner eeuw, die weelde en »rust en vaderland verlieten, om op honderden en duizenden

»uren afstands in gebrek en strijd het kruis van den Verlos»ser na Hem te dragen, te verheerlijken, en de plaats, »waar hij gelegd was, te bemagtigen. TASSO en zijn ver»rukkelijk *verlost Jeruzalem*; de vroegste oudheid; het rijk »van *Juda*; de *Maccabeërs*; de nederige JEZUS en zijne »verlossende kruisiging; de verwoesting der stad; de Profe»ten en de Kruistogten; de herinneringen mijner jeugd, — »alles drong zich als in een reusachtig, afwisselend, doch »waarachtig tafereel voor mijnen geest op, toen ik zelf die »plaatsen naderde, voor den *Israëliet* en den Christen de »gewigtigste van het onmetelijk heelal."

Gaarne hebben wij deze schoone plaats medegedeeld; en hoe minder wij nu overigens van het bezoek des Heiligen Lands zeggen, des te meer zullen wij onze lezers welligt naar het werk zelf heenlokken. Men zal het zich, ook na de lezing van LA MARTINE's reis, niet beklagen. Deze geeft meer zijne eigene denkbeelden, indrukken en gevoelens terug, dan een eigenlijk reisverhaal en plaatsbeschrijving. Waar hij het laatste doet, wordt zijn »dichterlijk tafereel," even als POUJOULAT, CHATEAUBRIAND en anderen, door VAN 'SGRAVENWEERT nog al eens teregt gewezen. Onder de oudere reizigers wordt aan onzen CLAAS DE BRUYN de meeste lof van naauwkeurigheid, zoo in tekst als in afbeeldingen, gegeven. Met hooge belangstelling las *Rec.* vooral dit gedeelte der reis; over *Jeruzalem*; over het heilige graf, waar de godsdienstige toon van den Schrijver ons diep trof; over den *Olijfberg*; over *Bethanië*; over *Kedrons* beek; over *Bethlehem*, en wat niet al! — *Jericho* en de *Doode Zee* moest hij, wegens de toenemende pest, onbezocht laten, en *Jeruzalem* spoediger, dan anders gewenscht of voorgenomen was, vaarwel zeggen.

Thans ging de reis door het oude *Samaria*, over *Sichem*, (het tegenwoordige *Naplous*) naar *Galilea*, »een voortreffelijk schoon land, bijzonder de vlakte van *Esdrelon*, tusschen den kleinen *Hermon* en den hoogen *Thabor*», waar zich de herinneringen uit het openbaar leven van JEZUS opeenhoopen, en om deze ook het onbeduidende *Nazareth* bezocht werd; en uit deze landstreek naar *Damascus*, van waar hij in een gezelschap van ruim veertig personen, ter wederkeerige beveiliging tegen mogelijke aanvallen der opstandelingen, naar *Baalbek* vertrok, en van daar, nadat de *Libanon* en deszelfs beroemde cederen bezocht waren, naar *Beyruth*, waar onze

reiziger zich inscheepte naar *Smirna*, waar hij na eene zeer tegenspoedige reis, en zonder *Cyprus*, om de *quarantaine*, en *Rhodus*, om onwilligheid van den kapitein, te hebben aangedaan, aankwam, en waar hij afscheid nam van den Heer D. TESTA, die hem als tolk van *Konstantinopel* af verzeld had. De Schrijver, altijd bij zich hebbende den kamerdienaar, dien hij uit *Holland* had medegenomen, vertrok met eene *Fransche* stoomboot naar *Griekenland*. Te *Syra* hield hij *quarantaine*, en stoomde voorts naar den *Piréus*. Wij behoeven niet te zeggen, hoe belangrijk de herinneringen zijn, die dit gedeelte der reis heeft voor den beminnaar der klassieke oudheid, vooral te *Athene*, dat middelpunt van de kennis en beschaving van vroegere eeuwen, waar nog zoo vele overblijfselen den blik des reizigers boeijen. De Heer VAN 'S GRAVENWEERT genoot er, ook ten hove, een allerbeleefdst onthaal, hem welligt als beoefenaar der *Grieksche* letteren, huldiger van BOZZARIS, en oud medelid eener Commissie van *Phil-Hellenen* te *Amsterdam*, in nog ruimer mate, dan gewoonlijk, geschonken. Van de oudere en nieuwere *Grieksche* geschiedenis wordt weder het noodige gezegd, gelijk ook van den tegenwoordigen toestand van dit jeugdige rijk.

Na eerst *Malthe* bezocht en bezien te hebben, stak de Heer VAN 'S GRAVENWEERT naar *Sicilië* over. Dit beroemde eiland werd wederom naauwkeurig bezigtigd; het is ook het laatste, dat met uitvoerigheid beschreven wordt, want van nu af wordt de terugreis in weinige bladzijden afgedaan, en van *Napels*, waar hij ook vroeger geweest was, het een en ander, van *Rome*, *Turin*, *Milaan*, *Florence*, *Genua*, *Verona*, *Tyrol* en *Duitschland* niets gezegd. „Alle deze oorden zijn duizende malen door velen beschreven of bezocht." Dit is evenwel van de eerstgenoemde plaatsen niet zóó algemeen, of wij hadden er onzen kundigen reiziger gaarne eens over gehoord, even gaarne als over het Oosten, schoon ook daarmede door hedendaagsche reisbeschrijvers niet geheel onbekend gelaten. Over *Rome* en *Italië* niet het minst hadden wij, vooral na het hier en daar niet kwade, maar toch veelzijdig oppervlakkige werk van den, gelijk hij hier genoemd wordt, *verdienstelijken* (*) WAP, dit gewenscht, en het zou bijlange geen onaangenaam geschenk zijn, indien VAN 'S GRA-

(*) Waarin die bijzondere verdienste schuilt, weet *Rec.* niet.

VERWEERT aan de herinneringen zijner reizen in *Italië* eens een afzonderlijk boekdeel wilde wijden.

Wij eindigen ons verslag met de aanwijzing van het een en ander, waarop onze aandacht viel, of waarop wij aanmerking meenden te moeten maken.

Onder de reisbeschrijvingen geeft VAN 'S GRAVENWEERT (D. I. bladz. 5) ook op LE MESTRE, GULLIVER en KLAAS KLIM. Het zal toch wel niemand invallen, deze satyrieke schriften, om den vorm, reisbeschrijvingen te noemen.

Hoe HOLBEIN's *doodendans* kan gezegd worden, »in zijnen tijd als een wenk voor de magtigen der aarde te zijn daargesteld, als bij gebrek van dagbladen en burgerlijke vrijheid eene waarschuwing der naderende verantwoording na den dood," begrijpen wij niet. (Het eerste staat D. I. bladz. 5; het laatste ald. bladz. 14.)

Dat de bemagtiging van het gulden vlies door JASON eigenlijk bestond in het overbrengen van den wolhandel naar *Griekenland*, wordt, met *apodictische* zekerheid, D. I. bladz. 246 gezegd. Wij achten deze verklaring van het doel van den *Argonauten*-togt nog zoo zeker niet bewezen.

Misstellingen zijn: dat de *Ramadan* (*Turksche* vasten), na gevierd te zijn, voor *twaalf* maanden ter ruste gaat; D. II. bladz. 99; dit moet *elf* zijn, want de twaalfde maand is weder de *Ramadan*; — dat in het midden van het koor der kerk van het H. graf een steen ligt, welke op het middelpunt der aarde zou liggen, en dit alzoo aanwijzen, (D. III. bladz. 30) laten wij nu eens gelden: maar erger is het: »Daar dit punt wel reeds vóór de ontdekking van *Amerika* en *Australië* zal aangewezen zijn, zal het ook wel onjuist wezen." Welk denkbeeld vormt men zich toch wel van het *middelpunt der aarde*? Onder het schrijven is der pen ook gewis de aanmerking ontsnapt, dat de grond in *Denemarken vlas* EN *lijnzaad* voortbrengt, (D. I. bladz. 19) en dat DON MANUEL DE VILHENA, D. III. bladz. 207, Grootmeester van de *Portugesche* taal genoemd wordt.

De stijl, juist omdat dezelve over het geheel uitmunt, moest niet ontsierd worden door zinsneden, als: »Aan het »einde dier wandeling, op een bevallig plein, waar ik in »een zeer groot en peperduur huis, het *hôtel de Petersbourg*, »woonde, en niets anders bekomen kon, dan de fraaije in»woning; terwijl alle de levensbehoeften bij een' restaura»teur moesten worden besteld, heeft de stedelijke erkente-

lijkheid het bronzen standbeeld van den voortreffelijken RICHELIEU opgerigt." (D. I. bladz. 240.) »Boven deze *deur* is een reusachtig groote en breede steen, die de *deur* vormt." (D. III. bladz. 202).

Evenmin de zuivere taal door: *sich*, voor *elkander*, D. I. bladz. 160; *bejegenen*, voor *ontmoeten*, D. II. bladz. 139; *gezinningen*, ald. bladz. 111; D. III. bladz. 248. Ten gevolge eener verkeerde interpunctie is onzin, D. I. bladz. 76: »Het regt wordt uitgesproken in eersten aanleg; door een *Lagman* in beroep; door een hooger geregtshof," waar het eerste (;) na het woord *Lagman* moest staan en na *beroep* weggenomen.

Het was geen vitlust, die ons de aanmerkingen ingaf, welke wij maakten. Daartoe schatten wij deze reisbeschrijving te hoog, en betuigen dat van geheeler harte aan den Schrijver, die zich zeer beklaagt over de onverschilligheid en miskenning, hem van der jeugd af in zijn vaderland ten deel gevallen. (D. III. bladz. 302.) Houdt hij zichzelven voor een bewijs, »dat onze hedendaagsche regeringen zich slecht verstaan op het vereeren en beloonen van wezenlijke verlichting en groote verdiensten"? (D. II. bladz. 155.) Dat men iets in kwade luim denkt of schrijft, begrijpen wij; maar dat men het, al ware het bij het nalezen der drukproeven, kan laten staan en drukken, begrijpen wij niet.

Nieuwe Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. Iste Deel.

(*Vervolg en slot van bl.* 520.)

Wij komen tot het derde en grootste stuk in dezen bundel, de met goud bekroonde Verhandeling van Mr. A. BOGAERS *over de uiterlijke Welsprekendheid;* eene Verhandeling, waaraan de behaalde zege zeker met het volste regt toekomt. Rec. weet niet, wat hij in dit stuk meer zal bewonderen, den rijkdom van zaken, de grondige kennis van het onderwerp, de groote belezenheid des Schrijvers, of de sierlijkheid en bevalligheid van stijl en voordragt, waardoor een onderwerp, uit den aard der zake dikwijls dor en droog, op eene allerbehagelijkste en boeijende wijze is behandeld. De Heer BOGAERS, die ons in *Jochebed* en in HEERENKERKS

Togt naar Gibraltar getoond heeft, dat hij een onzer beste dichters is, bewijst ons hier, dat hij ook keurig proza weet te schrijven, en deelt daarenboven eenen schat van belangrijke opmerkingen mede over een punt, dat iederen beminnaar van letteren en kunst belang inboezemt.

In drie hoofddeelen handelt hij over den aard en het wezen der uiterlijke welsprekendheid, over hare voordeelen, en over de wijze, waarop hare beoefening in ons vaderland het best zou kunnen bevorderd worden.

Rijk en grondig is de inhoud van het eerste punt, over den aard en het wezen der uiterlijke welsprekendheid. Na iets over het spreken in het algemeen gezegd te hebben, gaat hij voort met de behandeling van datgene, wat de uiterlijke welsprekendheid vordert ten aanzien van het *hoorbaar* en van het *zigtbaar* spreken. Er wordt dus eerst gesproken over de *stem*, over de *uitspraak* der woorden, waarbij vele nuttige wenken en lessen worden gegeven, die, bij de jammerlijke uitspraak onzer taal ook door vele openbare sprekers, van groot belang mogen worden gerekend. Wat hoort men dikwijls dat ondragelijke *krin-gen*, *din-gen*, of *menSCHen*, *wenSCHen!* Is dat de schuld onzer schoolmeesters, die de kinderen geen letter willen schenken, en die geen denkbeeld schijnen te hebben van de waarheid, dat de geschrevene taal de gesprokene slechts gebrekkig teruggeeft; dat er bij het schrijven somtijds regelen zijn te volgen, waarom de uitspraak zich niet bekommert, en dat het schrift voor sommige klanken geene overeenstemmende teekenen bezit? De Heer BOGAERS gaat voort, om over het vermogen der stem, afgescheiden van de uitspraak, te spreken, over het versterken en verzwakken, het rijzen en dalen, het versnellen en vertragen, met één woord over de *uitdrukking*, die wij door de stem aan het gesprokene weten te geven; terwijl de behandeling van dit geheele onderwerp door eene beschouwing van het reciteren van verzen en door eenige slotaanmerkingen wordt besloten. Het spreekt van zelve, dat hier het bekende wordt wedergevonden. Er zijn over dit onderwerp zoo vele boeken reeds geschreven, dat men hier natuurlijk weinig nieuws heeft te wachten. Maar de wijze, waarop alles wordt voorgedragen, heeft zulk eene eigenaardige bekoorlijkheid, dat de lezing ook van het meest bekende blijft boeijen. Niet minder rijk en vol van nuttige wenken en opmerkingen is het gedeelte van dit eer-

ste hoofdstuk, dat over *de gebaren* handelt, over de werktuigen der gebarenspraak, over de verschillende soorten der gebaren, over hun gebruik bij de voordragt, bij het declameren van verzen, enz. Veel, zeer veél is daaruit te leeren voor elken jeugdigen redenaar. De lessen, door BOGAERS gegeven, getuigen van goeden smaak, van juisten takt en fijn gevoel voor het ware, het welstandige en schoone. Wij prijzen vooral ook in hem de gemakkelijkheid, die in zijne bepalingen en beslissingen doorstraalt. Als zoodanig noemt Rec. onder anderen datgene, wat bl. 291 over het uit het hoofd spreken gezegd wordt. Het verkieslijke daarvan boven het voorlezen zal wel niet ligt door iemand worden ontkend, en het is jongelieden, die zich tot den stand van redenaar voorbereiden, ten sterkste aan te raden, zich daartoe vroegtijdig te oefenen. Tot den *volmaakten* redenaar behoort het zonder twijfel; maar het tot een *onmisbaar* vereischte van elken redenaar te willen stellen, is overdrijving, zoo het bij sommigen niet uit minder goede bronnen voortkomt.

Dat wij in den aanvang van het tweede Hoofddeel, hetwelk kortelijk handelt over de voordeelen der uiterlijke welsprekendheid, het bekende antwoord van DEMOSTHENES wedervinden, die de *voordragt* de eerste, tweede en derde plaats in de welsprekendheid deed bekleeden, zal niemand verwonderen. Het is Rec. altijd voorgekomen, dat met dit antwoord van den welsprekendste onder de *Atheensche* redenaars veel te veel geschermd wordt, en dat hetzelve, aldus zonder eenig toevoegsel gebezigd, tot zeer verkeerde toepassingen aanleiding geeft; toepassingen, die met de denkbeelden van den Heer BOGAERS zelven geheel in strijd zijn. Als DEMOSTHENES alzoo sprak, stond hem zelven zijne eigene treurige ondervinding van vroegeren tijd voor den geest, toen zijne gebrekkige voordragt zijne eerste proeve als redenaar geheel had doen mislukken. De man, die (om de woorden van BOGAERS zelven te gebruiken, bl. 297) »in de »studie der letteren en der wijsbegeerte de nachten door»waakte, die tot vorming van zijnen stijl zich niet ontzag »THUCYDIDES achtmaal af te schrijven, wiens overgeblevene »redevoeringen nog uitblinken door kernachtigheid, logische »kracht, vinding, woordenkeus, en al, wat uit de wapen»kameren der redekunst te halen is," zag zich ondanks dat alles uitgelagchen, uitgejouwd, toen hij eerst als spreker optrad, omdat zijne uitvoering niet deugde. Was het won-

der, dat hij aan de voordragt zoo veel waarde hechtte, omdat die hem eerst had doen slagen in zijne poging, om het volk aan zijne rede te boeijen? Hij noemde, wat hem zelven vroeger had ontbroken, schoon hij alle overige wezenlijke, onmisbare vereischten der welsprekendheid bezat. Al wisten wij van zijne voordragt niets, zijne nagelatene stukken zouden hem den roem der welsprekendheid toch hebben verschaft. Zoo dikwijls de bewuste anecdote werd aangehaald, moest men dit ook doen gevoelen; doen gevoelen, dat zijn antwoord alleen in zijnen mond, en toegepast op zijne omstandigheden, volkomene waarheid behelst: het komt bij hem eigenlijk daarop neder: »Voor mij, die alle vereischten tot de ware welsprekendheid reeds bezat, maar deze ééne miste en daarom niet slaagde, is de *voordragt* het eerste, tweede en derde!" — Waarlijk het is van belang, jongelieden dit onder het oog te brengen. Het ligt in den geest van onzen tijd, bijna enkel op het uiterlijke te zien. Men behoeft het den toekomstigen redenaar niet voor te spreken, dat de voordragt het eerste en het laatste is; zij zijn gereed genoeg, om het als het *eenige* te beschouwen; en inderdaad, als men den roem van sommige sprekers met de wezenlijke, innerlijke verdiensten van hunne stukken vergelijkt, dan is het natuurlijk genoeg, zoo jongelieden den gemakkelijken weg willen inslaan, zich om het innerlijke en wezenlijke niet bekommeren, en alleen eene goede uitvoering zoeken. Naast het antwoord van DEMOSTHENES moest altijd staan, wat hier wordt gezegd: »In de voordragt van den Orator behooren de »zaken het eerst in aanmerking te komen, en dan tevens de »fraaije wijze van die te uiten. Daarom juist verwierp CICERO »alle verwijfde zorgen voor de stem en alle te ver gedrevene »stemoefeningen; oordeelende hij teregt, dat de overmatige »tijd, daaraan alleen, en als of het de hoofdzaak ware, te »koste gelegd, voor een groot gedeelte vrij wat beter besteed »konde worden tot het verkrijgen van die kundigheden, welke »de redenaar bezitten moet, om zijne woorden iets meer te »doen wezen, dan ledige geluiden."

Deze bedenking neemt niet weg, dat Rec. datgene, wat in het tweede Hoofddeel over de voordeelen der uiterlijke welsprekendheid wordt gezegd, ten volle beaamt. Dwaasheid en onverstand alleen, of partijdigheid, die, hetgeen zij zelve niet bezit, veracht en verwerpt, kan het hooge belang eener goede voordragt miskennen, en wij juichen daarom

van harte de poging toe, om de beoefening der uiterlijke welsprekendheid, die als vak van studie in ons vaderland te zeer wordt verwaarloosd, zelfs door hen, die weinig anders hebben, om zich aan te bevelen, dan eene dragelijke uiterlijke voordragt, onder ons te bevorderen.

Het derde Hoofddeel der Verhandeling onderzoekt de wijze, waarop dit doel zou moeten worden bereikt. Keurig en voortreffelijk is in den aanvang van dit Hoofdstuk de schildering van de opleiding der *Grieksche* en *Romeinsche* jeugd, die zich tot redenaars wilde vormen. De Schrijver gaat vervolgens over, om het aldus gevondene op ons Vaderland toe te passen. Hij begint met den kindschen leeftijd, en doet gevoelen, van hoeveel belang het is, dat reeds daar op eene goede, zuivere, sierlijke uitspraak worde gelet. Moeijelijk is later te ontwennen, wat in die dagen wordt aangeleerd. Daartoe en voor het eerste onderwijs reeds ware eene goede *uitspraakleer* hoogstwenschelijk. Helaas! wij bezitten die niet. Treedt de lagere scholen maar eens binnen, zoo gij hooren wilt, hoe jammerlijk onze schoone moedertaal wordt uitgesproken door de meesten van hen, die daar onderwijs geven!

Wij kunnen den Schrijver niet op den voet volgen bij het vele belangrijke, dat hij ook in dit Hoofddeel mededeelt. Hij wenscht voor den knaap afzonderlijke onderwijzers in het kunstmatig lezen en reciteren, en acht, om deze te kunnen hebben, eene goede, uitvoerige *Hollandsche* theorie van voordragt en gebarenkunst onmisbaar. Muzijk en gymnastiek zijn ook voor den aanstaanden redenaar, gelijk van zelve spreekt, van hoog belang. Op de Hoogescholen vooral ware voor de vorming in dit opzigt veel te doen. Het onderwijs in de vaderlandsche taal en letteren moest er dienstbaar aan worden gemaakt. Mannen moesten daar zijn, die zelve voorbeelden waren en gaven; zoo zij onder de Professoren niet waren te vinden, dan opzettelijk daartoe te roepen. Ook het tooneel, mits het beter ware, dan het onze, helaas, *is*, ware eene goede oefenschool, en ook uit Declameergenootschappen welligt voordeel te trekken.

Rec. heeft slechts iets van den rijken inhoud dezer schoone Verhandeling kunnen aanstippen; veel belangrijks moest hij, om niet al te uitvoerig te worden, met stilzwijgen voorbijgaan. Hij hoopt, dat de Heer BOGAERS van het hem toekomend regt spoedig zal gebruik maken, en zijn stuk afzon-

derlijk zal verkrijgbaar stellen. Het behoort in de bibliotheek van elken toekomstigen redenaar, die er eene menigte van nuttige wenken en lessen zal vinden, die hem ter beschaving en verbetering van zijne voordragt van groot belang zullen zijn. De Schrijver stelle hen dus in de gelegenheid, om zijne Verhandeling zich aan te schaffen.

Noode stappen wij van dezelve af, om nog een enkel woord over de beide laatste stukken in dezen bundel te zeggen. Met veel genoegen, schoon gepaard met een zeker treurig gevoel, las Rec. de Redevoering van den Heer VAN KEMPEMA *over de geregtelijke welsprekendheid in Nederland.* Wat daarin over den vroegeren toestand dier welsprekendheid gezegd wordt, komt Rec. voor even waar en onpartijdig als bedroevend te zijn. De redenaar zelf zou ons echter, gelooven wij, een voorbeeld en bewijs kunnen opleveren, dat er in dit opzigt betere dagen zijn aangebroken. Wie zoo goed spreken kan in eene letterkundige maatschappij, spreekt zeker niet minder goed voor de balie. Hij vinde onder zijne ambtgenooten vele navolgers, en ook dit vak van welsprekendheid bereike in ons vaderland meer en meer eene gewenschte volmaaktheid!

Eene *Lofrede op* REMBRANDT, door nu wijlen den kundigen J. IMMERZEEL, JR. is het laatste stuk, dat wij in dit Deel aantreffen. De Maatschappij heeft daaraan den buitengewonen zilveren eerepenning toegekend; en zeker verdient het deze onderscheiding. Het is in een' goeden stijl geschreven, met blijkbare kennis van zaken en liefde voor het onderwerp. De aanteekeningen behelzen veel wetenswaardigs. Evenwel kan Rec. zich toch wel begrijpen, dat de gouden medaille niet is toegewezen. Sommige deelen, vooral die ter verdediging van REMBRANDT, zijn zwak, en meer uitroepingen, dan wezenlijke wederlegging. Het geheel verdient zijne plaats in dezen bundel. Waarom lezen wij bl. 481 LE DOMINIQUIN? Wie over schilderkunst schrijft, weet immers, dat ZAMPIERI een *Bolognees* was, die algemeen onder zijnen voornaam DOMENICHINO bekend is; waarom dan den *Fransche* uitgang van dezen naam gekozen?

Wij eindigen met *de Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen* geluk te wenschen, dat zij de nieuwe reeks harer werken met zulk een belangrijk boekdeel heeft mogen openen!

Reise om de Aarde, gedaan op het Koninklijk Pruissische Koopvaardijschip Prinses Louize, onder de bevelen van Kapitein W. WENDT, *in* 1830, 1831 *en* 1832, *door Dr.* E. J. F. MEIJEN; *met eenige verkortingen uit het Hoogduitsch vertaald door Dr.* G. ACKER STRATINGH. *II Deelen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1837, 40. *In gr.* 8*vo.* 896 *bl. f.* 7 - 30.

Reeds sedert geruimen tijd ziet bovengenoemde vertaling het licht, zonder dat er nog, zoo ver wij weten, in een of ander Tijdschrift eenig verslag van dit werk is gegeven. Dat hetzelve echter allezins verdient, aan het lezend publiek bekend gemaakt te worden, kan genoegzaam deszelfs belangrijke inhoud staven. Het behelst immers eene der nieuwste Reisbeschrijvingen van meer dan gewonen stempel, van de hand eens Schrijvers, welke daarin zoo zeer toont, wat hij voor de wetenschappen was en nog meer had kunnen doen, indien niet de dood hem plotseling te midden van zijne zoo werkzame als roemvolle loopbaan, op eenen nog bloeijenden leeftijd, had weggerukt. Des te dierbaarder is ons zijne letterkundige nalatenschap, en welkom dan ook de vertaling van dit zijn werk in ons land, waar hij zich zelf reeds zoo gunstig heeft bekend gemaakt door het behalen van eenen Eereprijs bij TEYLER's Genootschap in het vak der Kruidkunde, welke hij vooral beoefende en aan de Akademie te *Berlijn* onderwees (*).

Schoon het hoofddoel dezer van wege den Koninklijk-Pruissischen Zeehandel ondernomene Reis den laatsten vooral betrof, werd nogtans, door de bijzondere gunst van den vorigen Koning van *Pruissen*, (aan wien dit werk ook is opgedragen) aan MEIJEN, die als Arts en Natuuronderzoeker de reis zou medemaken, ruime gelegenheid gegeven, om daarbij veel land- en volkenkennis op te doen. Hij maakte daarvan dan ook een uitnemend gebruik, en achtte zich verpligt, een uitvoerig berigt van deze Reis te geven, waarvan wij hier eene wat verkorte vertaling ontvangen.

(*) Men vindt eene korte Levensschets van dezen Geleerde, beschreven door Prof. W. H. DE VRIESE, in het *Tijdschrift voor Natuurlijke Historie*, 1841, D. VIII, St. I.

Het doel toch van den Vertaler was, om niet voor geleerden, maar voor het algemeen beschaafde publiek, dit werk dienstbaar te doen zijn. Hij heeft daarom vooral uitvoerige waarnemingen en opmerkingen van meer zuiver wetenschappelijken aard weggelaten of alleen hoofdzakelijk opgegeven. Van de afbeeldingen zijn ook de voornaamste alleen behouden, namelijk bij het eerste Deel een *Gezigt op den vuurspuwenden berg van Maipu in de Cordillera van Chili*; bij het tweede Deel een hoogst merkwaardig *Plan van Canton* en eene fraaije *Kaart van Chili en Peru*, die bij het eerste Deel meer behoorde, maar om redenen achter het werk is gevoegd geworden.

Hierdoor werd het mogelijk, om, hetgene het oorspronkelijke werk in twee zware boekdeelen in 4to bevat, in twee octaafdeelen en voor een' veel minderen prijs te leveren.

Beide Deelen bevatten in *zes*, weder in Hoofdstukken gesplitste *Boeken*: I. *De overvaart naar de Westkust van Zuid-Amerika*. II. *Waarnemingen en opmerkingen omtrent Chili*. III. *Verblijf in Peru*. IV. *Overvaart van de Westkust van Zuid-Amerika naar China*. V. *Reis naar het Eiland Luçon*. VI. *Berigten aangaande China*. — De Reiziger begint zijne beschrijving met de afreis van *Berlijn* naar *Hamburg*, en deelt ons reeds belangrijke opmerkingen mede over de laatste stad en haren handel. In zijne verdere beschrijving van de overvaart door den *Atlantischen Oceaan*, treffen wij als zoodanig onder anderen aan die over de handelswegen in die zee; over de *Sargasso-Zee* en de groote hoeveelheid van de zich daár ophoopende wierplant; over de vele weekdieren aldaar; weerkundige waarnemingen bij de aankomst in de keerkringsstreek; over het verschijnen der zwaluwen in deze zoo zuidelijke breedte; over het bederf van het water op de schepen en het door hem beproefde nut der dierlijke kool daartegen; over het instinkt van het Loodsmannetje; over de streek der windstilten en de wisseling der passaatwinden; over de temperatuur der liniestreek; over zijne aankomst in *Brasilië* en zijn verblijf in *Rio de Janeiro* en hare schoone omstreken; over zijne omzeiling van *Zuid-Amerika* en de onderscheidene wegen van denzelve, enz.

Onder de waarnemingen en opmerkingen omtrent *Chili*, werwaarts de reis nu ging, zijn vooral merkwaardig die betreffende de stad *Valparaiso* en haren omtrek, met andere

kuststreken van *Chili* het alleropmerkelijkst verschijnsel opleverende van eene verheffing van den aardbodem door uitgestrekte aarbevingen; lezenswaardig zijn verder des Schrijvers binnenlandsche togten van *Valparaiso* naar *Santiago*, over welke hoofdstad van *Chili* hij mede belangrijke berigten geeft; van daar in de Provincie *Colchagua* naar de *Cordillera* van *San Fernando*, naar den Volkaan *Maipu* en de baden van *Colina*, van waar hij met een' rijken buit vooral van planten naar *Valparaiso* terugkeerde en van daar vertrok naar *Coquimbo* en voorts naar *Copiapó*, van beide deze havens en de stad, alsmede de nog zoo weinig bekende Provincie *Copiapó*, welke hij bezocht, ons eene fraaije schets gevende. — Van *Copiapó* reisde de Schrijver naar *Arica* in *Peru*. Niet minder onderhoudend is hetgene hij ons verhaalt van zijn verblijf in en de togten door dat land, als die naar *Tacna*, naar het Alpenmeer van *Titicaca* met deszelfs schilderachtige en vruchtbare omstreek; voorts naar de stad *Puno*, van waar hij terugkeerde, over de *Atlos di Toledo* en *Arequipa*, hier nog den volkaan van dien naam bezoekende, naar de haven van *Islay* aan de kust der *Stille Zee*, en eindelijk zijne overvaart van hier naar *Callao* of de haven van *Lima* en deze hoofdstad van *Peru*, over welke stad en Republiek ons hier veel gewigtigs wordt medegedeeld. — In zijn verhaal van de overvaart van de West-Kust van *Zuid-Amerika* naar *China* geeft de Schrijver, na een overzigt over de heerschende winden en stroomen in de *Stille Zee* en van de handelswegen tusschen beide landen, eene treffende schildering van den toestand der *Sandwich-eilanden*, vooral van het eiland *Oahu*, dat hij naauwkeurig opnam. Daar hij tweemaal *China* heeft bezocht, vond hij beter, de berigten over dit Rijk bijeen te voegen en de beschrijving van de reis van *Macao* naar het eiland *Luçon* te laten voorafgaan, in welke beschrijving inzonderheid onze opmerking verdienen de mededeelingen aangaande de hoofdplaats *Manilla* en zijne togten in het binnenland van *Luçon*, zoo rijk aan natuurlijke bijzonderheden, en voorts hetgene hij over den handel enz. der *Philippijnen* in het midden brengt. — De berigten over *China* zijn misschien wel de belangrijkste, ook omdat dit zonderlinge Rijk thans weder zoo zeer de aandacht van *Europa* heeft gaande gemaakt. Men verneemt hier, wat er is van den beruchten, thans geheel verbodenen opium-handel; men leest met genoegen

des Reizigers uitstap naar het eiland *Lantao*, zijne reis naar *Macao* en de bijzonderheden, deze stad en het schiereiland van dien naam betreffende; zijne beschrijving van het eiland *Lintin*, van de vaart naar *Canton*, en vooral van deze stad en hare omstreken, zoo wat fabrijken, handel, als de leefwijze enz. der *Chinezen* betreft, welk alles hij gelegenheid had tot in bijzonderheden te kunnen nagaan. En hiermede eindigt het werk; want de terugreis naar *Europa*, welker beschrijving in het oorspronkelijke grootendeels slechts uit een meteorologisch dagboek bestaat, is in de vertaling weggelaten.

Men kan uit deze beknopte opgave van den voornaamsten inhoud des werks deszelfs rijkdom aan wetenswaardige zaken opmaken, die tevens even klaar als getrouw en eenvoudig beschreven zijn, hoezeer het niet aan zelfs schilderachtige tafereelen ontbreekt; kortom, men zal den kundigen en opmerkzamen Schrijver, al is het niet overal even gaarne, meestal met genoegzame belangstelling volgen, en deze reisbeschrijving verdient, als eene niet alleen aangename, maar ook nuttige lectuur, boven zoo vele het hoofd en hart ledig latende geschriften van den dag eene plaats in onze beschaafde leescirkels, waarvoor het vooral bestemd is.

Wat nu nog de vertaling zelve aangaat, dezelve komt ons voor wel met vlijt en zorg behandeld te zijn, maar nog al hier en daar, vooral in het Iste Deel, eene onbedrevene hand te verraden, die zich ook niet zelden aan Germanismen schuldig maakt. Wij willen echter den Vertaler hierover niet hard vallen, te minder, daar hij zich zelf, volgens zijne Voorrede voor het Iste Deel, van deze gebreken bewust is, en ook werkelijk, zoo als hij daar tevens beloofde, in het 2de Deel voor meer correctheid gezorgd heeft. — Druk en papier zijn de pers van den Heer OOMKENS waardig; buitengewoon zwaar is zelfs het papier, en geeft daardoor aan de boekdeelen een lijviger aanzien, dan zij anders zouden bezitten.

(*) In dit Tijdschrift voor 1838, N°. XV, kan de lezer eene aankondiging vinden van het eerste Deel van hetzelfde werk. Het herhaalde algemeene overzigt van dit belangrijk werk zal, bij het lange tijdsverloop tusschen de uitgave der twee Deelen, wel niet geheel overbodig geacht worden. *Redact.*

Over de grondslagen van de magt der Roomsche Pausen, door K. G. BRETSCHNEIDER. *Naar het Hoogduitsch. Met geschiedkundige Aanteekeningen van den Vertaler. Ter gelegenheid van een in gerucht zijnd Concordaat, tusschen Z. M.* WILLEM II *en den Pauselijken Stoel. Te Tiel, bij* C. Campagne. 1841. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* : - 50.

De vorige Eeuw was voor het Pausdom hoogst ongunstig. Het tijdperk der regering van FREDERIK *den Groote* en van Keizer JOZEF II was een tijdperk van vooruitgang en verlichting, waartegen Pauselijke Bullen noch banvloek iets vermogten. De getrouwste dienaren van den Roomschen Stoel, de *Jezuiten*, werden uit *Frankrijk* verdreven, en Paus CLEMENS XIV zag zich genoodzaakt de Orde formeel op te heffen. In het begin der tegenwoordige Eeuw moest zelfs PIUS VII NAPOLEON, en met hem de *Fransche* revolutie, inwijden, en eindelijk zijn land aan *Frankrijk* afstaan, terwijl hij zelf gevankelijk naar *Frankrijk* weggevoerd werd. Maar, terwijl het Congres te *Weenen* het Statenstelsel, zoo veel mogelijk, op de oude gronden weder herstelde, herkregen ook de Paussen hunne *Italiaansche* bezittingen, en hadden nu niets aangelegeners te doen, dan aan de herstelling van hunne magt te arbeiden. De Orde der *Jezuiten* werd door eene Bulle van 7 Augustus 1814 weder in het leven teruggeroepen; Concordaten werden met *Beijeren*, *Napels*, *Pruissen*, *Frankrijk* gesloten, tot eindelijk GREGORIUS XVI zich sterk genoeg achtte, om het tegenwoordige geslacht met de van GREGORIUS VII aangewende middeleeuwsche theorie van het Pausdom te verrassen.

Zoo is het dan eene voor den tegenwoordigen tijd hoogst belangrijke vraag: op welke grondslagen rust de magt van het zich thans op nieuw verheffende Pausdom?

De Geschiedenis wijst ons op een' drieledigen grondslag van deze magt; *vooreerst* op een' *historischen* grondslag in het *Romeinsche* wereldrijk, dat voor de Paussen de basis werd van hunne verheffing tot de betrekking van eersten Bisschop der toenmalige Christelijke Kerk; *ten tweede*, op een' *bovennatuurlijken* of idealen, die als supplement de plaats van de vernietigde eerste basis moest vervangen, te weten het dogma, dat God en CHRISTUS de Paussen tot hunne

Stedehouders hier op aarde zouden aangesteld hebben; en eindelijk, *ten derde*, op een' *materiélen* grond, welke bestaat in het souvereine bezit van den Kerkelijken Staat als een Koningrijk.

De Schrijver onderzoekt in deze Verhandeling de kracht en de zwakheid, de voor- en nadeelen van deze grondslagen, om daaruit op te maken, wat men in de toekomst van het Pausdom te verwachten hebbe. Uit dit onderzoek blijkt, dat de *historische* grondslag met den ondergang van het *Romeinsche* rijk is weggezonken. De *bovennatuurlijke* grondslag wordt even zoo min door den Bijbel als door de Geschiedenis ondersteund, en is zeer ongeschikt voor de praktijk. Stond het Pausdom op geene andere dan op deze beide grondslagen, ten tijde der Kerkhervorming zou het geheel omvergeworpen zijn. Maar de *materiéle* grondslag staat nog vast, en heeft zijnen steun in de algemeene staatkundige betrekkingen van den tegenwoordigen tijd. Doch ook deze heeft geene onwrikbare vastheid, staat ook met den aard en het wezen van den geestelijken stand der Paussen te zeer in tegenspraak, en dient meer, om het Pausdom als *Italiaanschen* Staat in stand te houden, dan wel om aan hetzelve de gehoorzaamheid der buiten *Italië* wonende volken te waarborgen.

»Zoo zal het Pausdom blijven, wat het eenmaal geworden is, eene *Italiaansche* inrigting, welke geene enkele van alle hare onbegrensde aanmatigingen opgeeft, omdat de Aristokratie, waarvan het Pausdom een domein geworden is, daardoor haren invloed buiten *Italië* zou kunnen verliezen. Zoo zal het Pausdom blijven bestaan, tot zoo lang de materiéle grondslag hetzelve ondersteunt, tot zoo lang de genoemde Aristokratie zich in het bezit der Souvereiniteit van den Kerkelijken Staat blijft handhaven; — *maar ook niet langer.* Zoo late men dan ook alle hoop varen, om de tegenwoordige verwarring en verdeeldheden, door onderhandelingen met *Rome*, op eene bevredigende wijze uit den weg te ruimen! Elke overeenkomst, welke men zou mogen treffen, kan slechts eenen bedriegelijken vrede aanbrengen, en zal de kiem in zich bevatten van nieuwe twisten en bewegingen. En niet eerder zal de Zon des vredes opgaan, dan wanneer de Katholijke Kerk van het Westen het voorbeeld der Katholijke Oostersche Kerk navolgt, bij welke elk uitgebreid district een' eigen Patriarch heeft."

In dit stuk, gelijk in de vroegere gelijksoortige geschriften van den reeds zoo gunstig bekenden Schrijver, gaat eene grondige behandeling van het onderwerp gepaard met eene levendige en duidelijke, de aandacht boeijende voorstelling der zaken. Ofschoon vertaald, is deze Verhandeling, die ontleend is uit de *Allgemeine Kirchenzeitung*, vooral ook door de zeer doelmatige aanteekeningen van den Vertaler, een gepast woord in dezen tijd ook voor den *Nederlandschen* Lezer. Die met kennis van zaken wil oordeelen over het al of niet wenschelijke van een Concordaat met den Pauselijken Stoel voor het *Nederlandsche* volk, en over het billijke of onbillijke der Pauselijke aanspraken, zal dit stukje de opmerkzaamheid overwaardig vinden. Wij voor ons houden het er voor, dat geen Protestant goede gronden kan hebben voor zijne vrees voor de aanmatigingen van het Pausdom, zonder bekend te zijn met hetgeen den inhoud van dit boekje uitmaakt; maar tevens, dat ook geen Roomschgezinde, zal hij voor het overige ter goeder trouw handelen, zich aan de heerschappij van den Pauselijken Stoel, als op Goddelijk gezag en instelling steunende, onbepaald mag onderwerpen, indien hij niet in staat is, het hier aangevoerde voldingend te wederleggen.

Aan allen dus, die de waarheid liefhebben en zoeken, bevelen wij de lezing van dit geschrift aan.

AMBIORIX. *Dichtstuk, door* J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND. *Te Leuven, bij* van Linthorst en van de Zande. *Te Rotterdam, bij* W. Messchert. 1841. *In gr.* 8vo. 101 *bl. f* 2-:

Meermalen liet Recensent zijn oordeel over de toonen der *Belgische* Muze hooren; meermalen deed hij zulks met een waar genoegen, daar hij, bij het vele goede en voortreffelijke aan de zijde der kunst, in hare voortbrengselen met welgevallen de zucht en den ijver ontdekte, die wederom ontwaakt en zich verheft, om de te lang en te zeer verguisde heerlijke moedertaal in hare geschondene eer te herstellen, en den verderfelijken invloed van vreemden, met kracht en geestdrift, te weren; maar onder al de dichtstukken, welke hij uit het gebied der *Belgische* Poëzij aankondigde, was er geen, waarin hij meer schoone plaatsen aantrof, dan in het

thans voor hem liggende. Hij bevindt zich hier in eene schoone verzameling, waar het hem moeijelijk vallen zal, den Lezer eenige stalen aan te bieden, ten einde hem over den schat van dichterlijke beelden, beschrijvingen en welluidende zangen, hier voorkomende, slechts eenigermate te doen oordeelen. Hij zal echter beproeven, door een overzigt van het geheel te geven, en door er tevens eenige aanhalingen in te lasschen, hieraan, zoo veel mogelijk, te voldoen; terwijl hij met een paar meer bijzondere proeven zijne aankondiging zal besluiten, want de AMBIORIX van den Heer DE BRAUWERE heeft alle aanspraak op onderscheiding. De Dichter van den LUCIFER zweeft er ons bij voor den geest; de Zanger van FINGAL en van SAPPO en ALCÄUS staat, met zijne meesterlijke grepen, ons voor de oogen: er zijn plaatsen in, een VONDEL en BILDERDIJK waardig.

»Aenteekeningen en ik," zegt de Dichter in eene achter het gedicht gevoegde Teregtwijzing, »zijn geslagen vijanden. Het gedurig aenhalen en verzenden naer teksten, ontleend aen andere Schrijvers, welke weinigen meer lezen en enkelen verstaen, is, behalve dat het mij overbodig voorkomt, meestal eene loutere pronkerij van belezenheid en veelweterij, waarachter niet zelden het juist tegenovergestelde schuilt. Ging ik ook aen dit euvel mank, dan had ik mijn dichtstuk met een aenzienlijk getal aenteekeningen kunnen doorspekken. Mijn dichtstuk is en blijft een verhael aan de Vaderlandsche Geschiedenis ontleend."

Over den persoon van AMBIORIX en over den tijd en de omstandigheden, waarin hij handelde, vinden wij dus verder historisch hier niets, en, zonder nu de kennis van onze Lezers te kort te doen, vertrouwen wij, dat het niet onvoegzaam zal gerekend worden, vóór dat wij iets van den gang des gedichts opgeven, met een enkel woord van hem en van den strijd, waarin hij met zoo veel moed het zwaard voerde, te gewagen, ten einde den held van het gedicht eenigzins meer te doen kennen.

AMBIORIX, die met KATTENWALD het verbond tusschen de *Batavieren* en CESAR bemiddeld had, en het meest de landen tusschen de *Maas* en den *Rhijn* beheerschte, was Koning der *Luikenaren*. De geldstukken met de beeldtenis van dien Vorst treft men in VAN LOON's *aloude Hollandsche Historie* aan, waar men vindt opgeteekend: *Ces pieces sont des monnoyes des Liegois, nommés Eburones, fabriqueés dans Aduatuca,*

leur ville capitale, sous le regne d'Ambiorich, qui était l'un de leur Roys, quand Cesar arriva en Gaule. Schoon hij de *Romeinsche* bezetting in zijne Staten ontvangen had, ving hij aan met, eerst meer bedekt, daarna openlijk, CÆSAR den oorlog aan te doen. AMBIORIX vervolgde den aangevangen krijg; en hoewel CESAR nog vele steden en landschappen onder zijne heerschappij bragt, zag deze zich door den vijand bijna alle wegen en toegangen afgesneden en bezet. Eenige schreden van de *Romeinen* had zich een magtig leger neêrgeslagen, hetwelk tegen CESAR werd aangevoerd. Afwisselend is ook hier de kans des oorlogs, nu aan de zijde der *Germanen*, dan aan die der *Romeinen*. Meestal zijn de gevechten hevig. Doorgaans is de slagting groot. Veelal behalen de *Germanen* belangrijken buit op den vijand. Dikwerf worden door hunne gewone dapperheid de *Gallische* ruiters verjaagd, en bedreigen zij CESAR's benden met eenen gewissen ondergang. (Zie verder over hem CÆSAR, *de Bello Gallico, Lib. V. Cap.* 24 *sqq.* FLORUS, *Lib. III. Cap.* 10.)

In dezen strijd nu is AMBIORIX de held. Het geheele tafereel is met dichterlijke sieraden opgetooid; en de Dichter acht het dan ook onnoodig, aan te toonen, »in hoe verre hij van de historische waarheid is afgeweken, en, ten behoeve der dichterlijke voordragt, zich het *quidlibet audendi* veroorloofd heeft."

Daar onze Lezers nu eenigermate op het tooneel geplaatst zijn, waarop zij, met meerdere kennis van zaken, den handelenden persoon ontmoeten, en de omstandigheden, waarin hij optreedt, kunnen gadeslaan, zoo willen wij nu een overzigt van het dichtstuk, dat in vijf Zangen is afgedeeld, geven, waarbij ons tevens plaatsen zullen voorkomen, die ons van deszelfs waarde nader zullen kunnen overtuigen.

In den eersten Zang wordt de invloed van het wereldbeheerschend *Rome* beschreven; de ongelijke oorlogskans afgemaald: een *Sylla* is er, geen *Cincinnatus* meer!

Het wetboek ligt vertrapt, gescheurd door schenders handen,
De burgerkrijg verslindt zijn eigen ingewanden.

Het driemanschap regeert. CESAR spoort de *Romeinen* aan tot den strijd, en, steunende op zijne moedige soldaten, zal hij *Germanje* binnenrukken. Nog, zegt hij,

Nog steun ik op de trouw van moedige soldaten:
Het tiende legioen zal nimmer mij verlaten!
Met haer, met haer alléén Germanië ingerukt,
En groenend eereloof in 't heilig woud geplukt;
Of keert het wis'lend lot, dan, met den dood der braven,
Mij levend onder 't puin van 's reuzen val begraven!

In den tweeden Zang wapperen de *Romeinsche* legervanen reeds in het oude *Germanje*. Eene beschrijving van den grond en het volk wordt hier gevonden; de aard en moed der *Germanen* beschreven, als de vloed,

Die in zijn golven wentelen,
En bruisend van 't gebergt', het hechtst arduin doet kentelen,
Den grijzen eik ontgraeft, het nieuwe bed doorwoelt,
En alles in zijn vaert versleept en henenspoelt;

terwijl het na deze beschrijving kennelijk wordt, dat AMBIORIX het slagzwaard zal aangespen; en, moge hem in den nacht, op het wolvenhuidbed neêrgelegen, eene schijngedaante den strijd ontraden, en hem toefluisteren:

Wat! zoudt ge u tegen Rome en hare magt verzetten?
Zal niet de Zuiderreus den Noorderreus verpletten?

zijn moed zal niet wankelen; doch eerst zal het Orakel worden geraadpleegd, waarom het aan het einde des tweeden Zangs is:

Gedragen we ons naar 't geen haar god'lijke uitspraak meldt.

Met de beschrijving van het heilig woud vangt de derde Zang aan. Deze is vol schoonheden. Indrukwekkend is de schildering, plegtig de handeling; terwijl het avondlied der Barden, bij afwisseling van maat, in verrukkende toonen wordt gehoord. AMBIORIX breekt de stilte af. De invallenden vijand wordt aangekondigd. De Priesteresse BRENDA verschijnt en spreekt. Het geheel is roerend. De beschrijving van de stilte treffend. Ter proeve:

Hoe treffend is, o woud, uw al te sprekend zwijgen!
Het vooglenheir verstomt en sluimert op de twijgen;
De vos verlaet zijn prooi; de boschwolf huilt niet meer,
En zoekt, thans uitgeroofd, zijn donkre rotskloof weer;

Het nachtegaeltje staekt zijn lief'lijk avondkweelen:
Alleen het koeltje zucht door 't schomm'len van de abeelen,
Alleen het beekje stroomt en murmelt zachtjes voort.
Wat heeft, o stille nacht, uw grootsche rust gestoord?
Want, luister! ja, het is als 't zoet geruisch van snaren:
Want, luister! ja, het is als 't lied der Bardenscharen:
Want, luister! ja, het is een roerend stemakkoord,
Dat, als een windharptoon zoo smeltend, 't ruim doorboort.

Dat is poëzij! schilderen, beschrijven voor het oor en het gevoel! Na de uitspraak van BRENDA in deze eerbiedwaardige stilte, wordt de optogtszang gehoord, en het is:

Eer vliege onze asch met de stormende winden;
Slaef leve 't Zuide, het Noorde sterft vrij!

Eene episode, die de liefde afschildert door AMBIORIX voor BRENDA opgevat, volgt hier. Hij vleit om hare min, en zij kan het geschokte gevoel niet ontveinzen,

Bij 't zacht: »Ja 'k min u," dat haer rozenmond ontvlood.

Doch zij vuurt hem aan ten strijde. Het uur is daar:

»Ga," zegt ze, »ik zal voor u een teedre zuster wezen.
Meer is mij, priesterin des Dondergods, ontzegd.
Ga dan, en voer den strijd voor Vaderland en Regt!"

Het orakel heeft gesproken. AMBIORIX trekt naar het leger heen.

De vierde Zang vermeldt het zegevierend verschijnen der *Roomsche* legerscharen. Niets weêrstaat hunne magt. AMBIORIX is in moedeloosheid vervallen. Vaderland en liefde kwellen beurtelings zijne zinnen, Eindelijk ontwaakt weder zijn moed, om dien der zijnen op te wekken. De beschrijving van eene krijgslist, die gelukt, doet het tooneel veranderen. Verwarring ontstaat in het kamp der *Romeinen*. Een redetwist tusschen COTTA en SABINUS beslist zijnde, besluit de Raad tot vertrek. Het legioen trekt uit langs de vlakten; maar de Noordman doet het sein des aanvals hooren,

En elke speer doorreeg het zwak der ijzren lenden,
En elke zwaardslag boorde een Romer in den grond.
. . . . . .
Slechts werd de zang gehoord van Wodan's harpenaren
En 't dondrend zegelied klonk bruisend van de snaren.

In hetzelve zijn zeer muzikale coupletten:

Wodan loont
Wie op 't bloedig veld mogt sneven,

Daer 't onsterflijk heldenleven
Hem bekroont,
En hij, boven 't stargewemel,
In Walhalla's wolkenhemel
Eeuwig troont!

De vijfde Zang vangt aan met de zegepraal der *Germanen* te vermelden. Zij klinkt CESAR in de ooren. Hij roept zijn legioenen te wapen, en de kreet wordt gehoord:

»Breek los dan, Rome, en ruk den stamboom der Barbaren,
Tot op de wortlen uit: geen medelijdend sparen!
Neen, geen genaê voor hem, die geen genade schonk!"

Echter keert de oorlogskans. BRENDA verheft hare stem, en laat, in eenen vloeijenden treurzang, hare klagten over AMBIORIX' afwezen hooren:

Ambiorix, keer uit den strijde:
Kom, leger u aen mijne zijde
Neêr;
Kom, smaek, na woedende oorlogsvlagen,
Het heilgenot van vroeger dagen
Weêr!

De Priesteresse van WODAN gaat haren geliefde in het vlak der velden opsporen; maar hij, wien de zege ontzegd is, zit in het hol der donkere legertent, en peinst over het droevig lot zijns vaderlands. Hij zal zich van den grond verwijderen; hij wil dien en BRENDA vaarwel zeggen,

Tot weêr de vrijheidsdag kieme uit dien slavennacht.

Hij ontwaakt echter uit zijne mijmering, en op nieuw wordt het plan gevormd, om *Romes* legerscharen, die in het duister van den nacht sluimeren, aan te tasten. De hiervan gegevene beschrijving is eene schilderij. Nu blijft AMBIORIX zich moedig verweren, tot het staal hem uit de handen valt en hij magteloos ter aarde zinkt. In dit beslissend oogenblik stort eene zwakke maagd voor zijne voeten; het is de priesteres. In zijne bedwelming haar niet herkennende, jaagt hij haar het staal door het hoofd.

O, bij dit bloedtooneel ontvalt de bijl zijn handen!
Hij voelt een' helschen gloed hem door den aerstroom branden.
Hij zwijmelt, wankelt, stort ten gronde — en rijst niet meer....

CESAR bezoekt de velden, bezaaid met het overschot van zoo vele dapperen, en het gedicht eindigt met over de omgekomenen de stille rust uit te spreken: »Rust" — is het —

»Rust, ingeslapenen, en sluimert zacht in de aerd;
O dapp're heldenstoet, een beter noodlot waerd.
U wacht de vredeslaep in de ouderlijke graven.
Gij streedt voor 't vaderland en stierft den dood der braven,
O edel nakroost van nog eed'ler voorgeslacht!
Ga, rust nu uit: gij hebt uw grootsche taek volbragt.
En gij, Germanje, die in huunen strijdroem deeldet,
En op uw' vruchtbren boôm een reeks van helden teeldet,
Zijt, als uw kindren, wars van vreemde heerschappij:
Zij waren VRIJ op aerde, en zijn in 't graf nog VRIJ!"

Wij zijn aan het slot des tafereels gemaderd, en hebben getracht onzen Lezeren een overzigt van het geheel te geven. De vlugtige blik, op hetzelve geworpen, zal hen overtuigd hebben van de schoonheden, welke er in voorkomen. Op de zamenstelling in het algemeen zouden wel aanmerkingen te maken zijn. Het karakter der gewijde Priesteres is wat zwak, stralende er ook in dat van AMBIORIX nu en dan eene twijfelmoedigheid door, die den echten Held vreemd moet wezen en hier de belangstelling wel eens doet verminderen. Meer doorgaans op de verbeelding dan op het gevoel werkende, is het wel wat gemanierd, hier en daar wat al te Middeleeuwsch. De ontknooping is verrassend, ijzingwekkend en treffend.

Aanwijzingen zullen wij in het breede niet doen van eenige harde regels; wij zullen met den vinger niet aantoonen sommige wel goed geversifieerde, maar waarvan het denkbeeld, in verband met vorige, niet juist en waar is uitgedrukt. Bl. 9. reg. 7. v. o. b. v. *de lange stralen vuers* kunnen *door een paerd* niet *uit kei en steenklomp* gekaatst worden, *dat*, boven reg. 9, *nog geen ijz'ren band om de hoeven klemt*. Wij zullen niet spreken van het stroeve, door de afknotting van het meervoudig persoonlijk voornaamwoord *onze* in *ons*, zoo als onder anderen in den optogtszang der Barden, voorkomende bl. 54, coupl. 2, reg. 9. coupl. 3, reg. 8. Wij voeren dit alleen als vlekjes aan, die eenigzins hinderen en ligt uit te wisschen waren. Het ontneemt echter niets aan den gloed, die van de spranken van dit dichterlijke genie afstraalt.

Ten slotte geven wij nog de beloofde proeven. De eerste, waarbij wij ons de vele en schoone beschrijvingen van het paard in gewijde en ongewijde schriften en ook met name die van onzen LE FRANCQ VAN BERKHEY herinnerden, is de afschildering van het moedige ros, dat hier, als beeld van de fierheid en vrijheid des Noordmans voorkomende, in al deszelfs moed en schoonheid, doch op oorspronkelijken trant, afgemaald wordt:

Vrij mag (de Noordman) zijn breede borst den frischen aemtogt zwelgen;

Want even als het ros, dat fier en ongetemd,
Wen nog geen ijz'ren band zijn snelle hoeven klemt,
Geen toomen, digt gesnoerd, zijn forsch gebit beteugelen,
Het veulen op de zij, gedreven op de vleugelen
Des winds, in pijlenvaert het open vlak doorrent,
De grijze stofwolk splijt en dwarlend opwaerts zendt,
En, onverbasterd kroost van sterkgespierde draveren,
Stampvoetend, in zijn vlugt, den hollen grond doet daveren,
De lange stralen vuers uit kei en steenklomp kaetst,
Den breeden luchtstroom uit het wijde neusgat blaest,
De manen vrolijk schudt bij 't uchtendschemerklimmen
En dankbaer ginnikt bij het avondzonneglimmen, enz.

Mag zoodanige beschrijving niet naast die van een' JOB of VIRGILIUS geplaatst worden?

Als laatste proeve mag Rec. zijnen Lezeren de heerlijke schilderij van het heilig woud niet onthouden. De derde Zang vangt er mede aan:

Daer schiet het somber bosch, verblijf der Noordsche Goden,
Ontzaglijk heiligdom den sterveling verboden,
Geheimvol oord, dat nooit een vorschend menschen-oog
Doorgrondde, 't bladerdak met majesteit omhoog.
. . . . . .
Geen prachtig tempeldak verheft zich in den hoogen
En spiegelt in het licht der zon zijn gulden bogen,
Geen marm'ren grond bevloert uw digt en mollig gras;
o Neen! uw tempel is het statig eikgewas;
Zijn vloer is de aerd'; zijn dak, 't azuergewelf der hemelen;
Zijn schat, het zilverzand van schittrend starrenwemelen.
Waer is, o heidendom, uw adeloude pracht?
Waer is, o priesterschaar, uw kostbre tempeldragt?
Waer zijn uw beelden, uw altaer, uwe offeranden,
De vaten, die hun licht en reukwerk eeuwig branden?
Is dit, o woud, uw diep bedolven schat? o Neen!
Uw outer is het vlak van Wodan's grijzen steen;
Uwe offeranden, 't bloed van hagelblanke stieren;
Uw hoogtijdsdos, de blaên, die uwen kruin versieren;
Uw koorlamp, 't schijnend licht der maen door 't nevelgaes,
Uw eenig reukwerkvat, het geurig bloemenwaes!

Verheven, schoon en schilderachtig!

Ongemerkt zijn wij breedvoerig geworden; dan wij konden niet besluiten, spoediger deze galerij van schoone tafereelen te verlaten. Wij wenschten anderen op te wekken, om ze van naderbij te bezien; en den Heere MESSCHERT, bij wien het gedicht verkrijgbaar is, zij dank, dat hij zijne stad- en landgenooten in de gelegenheid stelt, zich hetzelve te kunnen aanschaffen; terwijl den Heere DE BRAUWERE niet alleen eene eerste plaats in de rij der *Vlaamsche* Dichters toekomt,

maar eene zeer hooge in die der *Hollandsche* zou bekleeden. Dit is, zoo als BILDERDIJK zegt:

»Dit 's, als schilder op te treên!
»Dit doet zangers prijs behalen!"

Liedekens van Bontekoe. Door E. J. POTGIETER. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1840. *In post 8vo. VIII en 94 bl. f* 2-20.

Een lief, bevallig boekje! Het was een gelukkige inval van POTGIETER, om BONTEKOE ons voor te stellen, zijne liedjes zingende, terwijl hij met de twee wilden, die zijnen dood bedoelen, in de praauw zit en door zijn gezang zijne woeste vijanden ontwapent. Na eene bevallige beschrijving van het tooneel, verplaatst POTGIETER ons in goede verzen in het bootje, verhaalt met korte woorden BONTEKOE's ontmoetingen tot op het tegenwoordige oogenblik, nu hij in de magt is der wilden, die blaken

door lust naar bloed en goud.
Ter sluik was de achterste opgesprongen;
Hem meldde 't vlijmend tandgesis;
De voorste zwaaide met den kris,
En spelde... doch hij was bedwongen.
Een kleine gift van luttel geld
Had beide een wijl te vreê gesteld.

En nu begint BONTEKOE te zingen: *'t passeren der linie* is het eerste vrolijke liedje, los en gemakkelijk gedicht, dat POTGIETER ons opdischt. Het heeft eene goede uitwerking en stemt de wilden tot vreugd. En schoon de vrome zeeman zich eerst verwijt, dat hij in zijnen nood geen ernstiger toon heeft aangeslagen, hij stelt zich gerust met de gedachte, dat de Heer zelf hem hierin het middel ter zijner redding heeft aangewezen. Er volgen nu een aantal liedjes, alle vrolijk en geestig van inhoud, en telkens afgewisseld door de overdenkingen, welke zij bij BONTEKOE opwekken, of de schilderingen van de uitwerking, die zij op zijne vijanden hebben. *Roeltjen uit de bonte koe*, *Louw en de Waarzegster*, *de zeilwagen van Prince Mouringh*, *Machteld*, *Papegaaijendeuntjen*, *Wijs Klaertjen op 't ijs*, *Inkeer*, *Jan Compagnie*, en *Diewertjen*, zietdaar de titels der onderscheidene liedjes. Zal Rec. ze alle een voor een nagaan, om te zien, of er hier of daar ook wat te berispen valt? Liever getuigt hij, dat het inderdaad *liedjes* zijn, los en gemakkelijk, vloeijend en zangerig of aardig en geestig, soms kunstig door rijm en maat, gelijk *Wijs Klaertjen op 't ijs*, waarvan het eerste couplet dus luidt:

Wijs Klaertjen
Zou 't paartjen,
Liefst zamen alleen,
Verzellen
Of kwellen,
't Was moeder schier één,
Mits 't zuijen.
Elk kusjen
Haar klappen mogt t'huis:
Op 't ijs met zijn beiden hield de oude niet pluis.

In *Dieuwertjen* komt het Rec. voor, dat de moeijelijkheden van de maat niet volkomen zijn overwonnen. De zoetvloeijendheid en gemakkelijkheid van HOOFT's *Klaare, wat heeft er uw hartje verlept*, is niet overal behouden gebleven. De laatste regel van het eerste couplet mist b. v. dat zoete:

Vast peinzend: tot alles is *kij wellekom.*

HOOFT zou zeker ook niet het stootende: *maar warm trots de kou*, in zulk een zangerig *metrum* hebben gebruikt, en in den laatsten regel van het liedje:

Of jij nu wel aarzelen zoudt zoo als toen!

valt de klem op *jij* in plaats van op *nu*, gelijk de zin vordert en de lezer ongemerkt wil doen.

De Heer POTGIETER beschouwe dergelijke aanmerkingen niet als vitterijen. Het komt in dergelijke stukjes veel op gemakkelijkheid en zoetvloeijendheid aan, en daarbij mogen zulke schijnbare kleinigheden wel in acht worden genomen. Eenige keurige plaatjes versieren dit boekje, dat door inhoud en uitvoering aanbeveling verdient.

Leven en Lotgevallen van Jack Brag. Een Verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Naar het Engelsch van THEODORE HOOK. *II Deelen. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1840. *In gr. 8vo. 876 bl. f* 7-20.

Wil de lezer weten, hoe de Vertaler over dit boek denkt, hij hoore eenige regels uit het Voorberigt: »Wel heb ik er den held van CERVANTES niet in terug gevonden, gelijk hij daar, als het toonbeeld der bespotting, levend voor onzen geest staat, maar ik heb er niet zelden de ironie van eenen PASCAL en de luchtige scherts van eenen RABELAIS in ontmoet; en wanneer de *Britsche* Schrijver, bij het overgieten der fijne geesten van den *Spanjaard*, er al eene menigte heeft laten vervliegen, dan komt hem toch in allen gevalle de eer toe, dat hij er verscheidene nieuwe geesten heeft bijgedaan,

zoodat er veel meer is overgebleven dan datgene, wat de distillateurs het *caput mortuum* noemen." Uit datzelfde Voorberigt vernemen wij ook, dat, hoewel de vinding van den *Engelschman* is, de Vertaler er nogtans nu en dan eene eigene gedachte ingelascht en hier en daar eenige *longueurs* heeft uitgelaten.

Rec. nam na het lezen van deze Voorrede het boek zelf met eene gunstige vooringenomenheid ter hand, en hoopte een van die Romans te zullen vinden, die de eer der vertaling overwaardig zijn, gelijk er zeker juist onder die van *Engelschen* oorsprong velen worden gevonden. Hij vond zich echter in verscheidene opzigten geheel teleurgesteld; en wil nu met korte woorden zijn oordeel over dit boek naast dat des Vertalers plaatsen.

Hij begint met te erkennen, dat het den Schrijver geenszins aan luim en geestigheid ontbreekt, en dat het onderwerp van den Roman tot eene luimige behandeling uitstekend geschikt is. Maar dat onderwerp zelf maakte het boek voor den *Hollandschen* lezer weinig aanlokkelijk. JACK BRAG, de held van het boek, is een gemeene *Londensche* ploert, die overal den grooten heer uithangt, zich in hoogere kringen indringt, eene soort van lagen, verachtelijken fortuinjager, wiens domheid, gemeenheid en ellendigheid zich op iedere bladzijde van het boek openbaren. Wij willen gelooven, dat het beeld naar het leven geteekend is, en dat in *Londen* dergelijke jammerlijke wezens gevonden worden. Doch zij behooren dan ook zoo geheel in *Engeland* te huis, dat hunne voorstelling aan ons publiek onmogelijk bevallen kan. Het noemen van CERVANTES in de Voorrede is ook voor den indruk van het boek ongunstig of liever is zeer ongepast. De edele ridder Don QUICHOT is een beeld van dwaasheid, maar niet van verachtelijkheid; met goedhartigheid, als Rec. zich zoo mag uitdrukken, lacht men om zijne zotternijen. BRAG is een voorwerp van verachting. Hij heeft geene eigenschappen van verstand of hart, die hem eenigermate onze sympathie bezorgen, die ook in het minste strekken kunnen, om ons belangstelling voor hem in te boezemen, en men eindigt met te walgen van zijne verachtelijkheid.

Rec. zal niet zeggen, dat dit het gevoel was, waarmede hij in den aanvang dit boek las. Integendeel, hij vond er in den beginne aardige tooneelen, luimige schilderingen en zetten in, en verwachtte eene lectuur naar zijnen smaak. Doch hoe verder hij kwam, hoe minder zijn genoegen werd, hoe meer hij een' afkeer van den held en van het boek kreeg. 't Is onmogelijk, bijna 900 bladzijden te lezen, wanneer de held des verhaals niet op de eene of andere wijze belang inboezemt. Het is hier onophoudelijk weder hetzelfde thema gevarieerd, en wat ons in den beginne deed lagchen, dat wekt eindelijk onze verveling. De teekening is te gerekt; daar is geene eenheid van intrigue in den Roman; het is eene

reeks van afzonderlijke lotgevallen, en het boek had op verschillende punten even goed kunnen eindigen als waar het nu eindigt, en het ware beter geweest, zoo er vroeger een einde aan gemaakt ware. Rec. kan niet beoordeelen, in hoeverre de Vertaler *longueurs*. gelijk hij zegt, heeft weggenomen, want hij kent het oorspronkelijke niet; maar dat hij ze op verre na niet allen weggenomen heeft, dat is zeker. Er zijn er nu nog meer in gebleven, dan in de meeste *Engelsche* Romans te vinden zijn.

Vraagt men nu: zijn er geene luimige beschrijvingen en tooneelen in dit boek? Het antwoord is: Vele, zeer vele! Op verscheidene plaatsen las Rec. het met genoegen; maar de indruk van het geheel is ongunstig.

Rec. zou zeggen, dat de Vertaler het gebrek van het boek gevoeld heeft, en dat dit in zijne vertaling doorstraalt. Die staat dikwijls in goede verhouding tot het boek; maar juist daardoor heeft zij iets onaangenaams. De gemeenheid van den held heeft de Vertaler ook door zekere platheid, gemeenheid van woorden en uitdrukkingen zoeken weder te geven. Maar dat maakt het boek niet tot eene aangename lectuur. Men stuit daarop, en de losheid, die de vertaling moest hebben, is in iets overgegaan, dat minder prijselijk is. Hier en daar is ook wel eens misgetast. *Lady* b. v. als titel wordt alleen aan vrouwen van adel gegeven: hier komt het heel anders voor. *Schoonvader* is niet hetzelfde als *stiefvader*, enz. Ook de steendrukken zijn slecht uitgevallen. Rec. durft het boek geen groot debiet voorspellen.

***Meester Knap, of aanwijzing en herinnering der pligten, welke insonderheid in levensjaren gevorderde of volwassene kinderen aan hunne ouders schuldig zijn. Te Zierikzee, bij* J. van de Velde Olivier. 1840. *In gr.* 8*vo.* 166 *bl.* *f* 1-40.**

De uitschrijving van prijsvragen over belangrijke onderwerpen door de lofwaardige Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* geeft somtijds aanleiding tot de vervaardiging van stukken, die, ofschoon de bekrooning niet verwervende, echter verdienen in het licht te verschijnen. Tot de zoodanige behoort ook, naar ons inzien, het geschrift, hetwelk wij thans aankondigen. De Schrijver dong door middel van hetzelve naar den uitgeloofden prijs. Ofschoon die hem niet ten deel mogt vallen, verwierf zijn geschrift eene loffelijke vermelding van de beoordeelaars. Toen nu de genoemde Maatschappij later de prijsvraag ingetrokken had, en den Schrijver dus de gelegenheid benomen was, om zijne Verhandeling, na dezelve nog eens ter verbetering overzien te hebben, andermaal ter beoordeeling aan te bieden, besloot hij zijn stuk uit te ge-

ven, en heeft daardoor het aantal onzer volksboeken met een allezins bruikbaar geschrift verrijkt. Meester *Knap* is een braaf en verstandig onderwijzer der jeugd, en tevens de vriend en raadsman van zijne medeburgers. Zijne gesprekken over het op den titel genoemde onderwerp, en voorlezingen over hetzelve in de Departementsvergaderingen van zijne woonplaats, maken den inhoud uit van het boek. Wegens de nuttige lessen, in het werk voorkomende, over de keuze van een beroep, het verkeer met elkander der jongelieden van beiderlei geslacht, den kinderlijken pligt bij een voorgenomen huwelijk, en meerdere omstandigheden uit den aankomenden leeftijd, achten wij dit geschrift bijzonder geschikt, om als een prijs aan jongelieden bij het verlaten der school gegeven te worden, en bevelen het daartoe gaarne en uit overtuiging aan. Hartelijk wenschen wij, dat de lezing van het boek hen moge bewegen, om, in het gevaarlijkste tijdperk des levens, zich, door een betamelijk gedrag jegens hunne ouders, den besten waarborg te verschaffen voor het geluk van hun volgend leven.

Verbetering.

De Schrijver der Recensie van BERNHARDS *Hansje, of het Bruidsgeschenk*, in dit Tijdschrift, No. VIII d. j. bladz. 353, heeft aldaar verkeerdelijk die Nederduitsche vertaling van *Hänschen und die Küchlein* aan zekeren SCHIFF toegeschreven, in plaats van aan den Heer A. WINKLER PRINS, die, gelijk hij later ontdekte, de Overzetter is. Recensents dwaling ontstond door de Opdragt: *aan mijne geliefde Dochters* A. *en* A. SCHIFF; welke Opdragt, eenen bekenden Hollandschen familienaam inhoudende, Rec. meende, dat van den Vertaler was. Het is echter die der stiefdochters van den Hoogduitschen Dichter zelven, en de Opdragt eveneens van hem afkomstig. Dit zou dus *of* onbekendheid met het oorspronkelijke *of* groote onoplettendheid verraden, indien niet Rec. (hoe het kome, weet hij niet) een exemplaar van het oorspronkelijke bezat, waaraan het voorwerk ontbreekt. Vandaar is zijne dwaling verschoonlijk, te meer, daar hij geene aankondigingen in de dagbladen (die hij dan ook op verre na niet alle leest) van de vertaling met den naam des Heeren WINKLER PRINS gezien heeft. Op zijne fout opmerkzaam gemaakt, geeft hij gaarne dezen de eer, die hem toekomt, en die Rec., ten gevolge van het bezit van een defect exemplaar, aan een wezen, dat niet bestaat, een *Wechselbalg*, gegeven had; terwijl het hem genoegen doet, dat hij niets behoeft terug te nemen, nu hij die aan den waren man gebragt heeft.

BOEKBESCHOUWING.

Het Leven van Jezus, critisch verdedigd tegen Dr. D. F. STRAUSS, *door* F. C. DE GREUVE. *1ste en 2de Aflevering. Te Groningen, bij* P. van Zweden. 1840. *In gr. 8vo. Te zamen XVI en 744 bl. f* 7-90.

Drie Gesprekken over het werk van Dr. D. T. STRAUSS, *getiteld: das Leben Jesu kritisch bearbeitet. Door* P. COOL, *Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Harlingen. Te Harlingen, bij* M. van der Plaats. 1840. *In gr. 8vo. XII en 94 bl. f* 1-:

Wij voegen de aankondiging dezer twee werken te zamen, omdat zij, hoe verschillend van vorm en inhoud, tot dezelfde zaak betrekking hebben. Wij zetten ons, om van beide, voor zoover het doel en de geest van ons Tijdschrift het toelaat, aan onze lezers een beknopt, beoordeelend en aanprijzend verslag te geven.

N°. 1. De Hoogleeraar DE GREUVE, reeds door zijne *Wederlegging* van VAN HEUSDE, en door zijne vrije vertaling en bearbeiding van H. SCHMIDT's *Voorlezingen over het wezen der Wijsbegeerte*, aan ons wetenschappelijk publiek bekend, geeft ons hier de beide eerste Afleveringen zijner *critische verdediging* van Jezus leven tegen den bekenden aanval van Dr. STRAUSS in handen. De eerste aanleiding, welke de Heer DE GREUVE tot het aankondigen dezer wederlegging verkreeg, bestond in de toen ter tijd met eenige waarschijnlijkheid verwacht wordende vertaling van het berugte *voortbrengsel van Duitsche excentriciteit en paradoxenjagt* (gelijk wij het werk van STRAUSS ergens kernvol aangeduid vonden.) Teregt had de Schrijver, na de lezing van STRAUSS, gemeend, dat zijn werk alleen voor geleerden bestemd was, die dus ook den toegang hadden tot de zoo rijke *Straussische* litteratuur in *Duitschland*, en eene opzettelijke wederlegging in onze moedertaal

dus minder behoefden. De zaak veranderde echter van gedaante, toen de aangekondigde vertaling het te verwachten gaf, dat het gevaarlijke boek thans, ook op vaderlandschen bodem, in meer handen zou komen, ook in zulke handen, voor welke het oorspronkelijk niet bestemd was. — De Heer DE GREUVE meende, bij de verspreiding van het vergif ook het tegengif te moeten aanbieden. En, ofschoon de *vertaling* van STRAUSS achterwege schijnt te blijven, meende hij echter in het verlangen van een aanzienlijk getal inteekenaren, aanmoediging genoeg te vinden, om zijne *verdediging* in het licht te zenden. Bovenal meende hij het aan de eer der speculatieve wijsbegeerte verschuldigd te zijn, (welker verdediger hij zich reeds had getoond tegen hetgeen, uit het standpunt van TRIES, door H. SCHMIDT meermalen te haren nadeele beweerd scheen) de beschuldiging van haar af te weren, alsof de *Straussische* Christologie eene wettige en consequente ontwikkeling van hare beginselen bevatte. Hij bestemde dus zijn werk in de eerste plaats voor wetenschappelijke lezers, hoewel hij hoopt, dat hetzelve (met uitzondering van de nog niet verschenen 3de Aflevering) voor ongewijden in het vak der wijsgeerige Godgeleerdheid niet geheel onnuttig zal wezen. Wij meenen den Heer DE GREUVE te mogen danken, dat hij den voorgenomen arbeid niet heeft laten varen. Ofschoon toch die lezers, welke op de hoogte der quaestie staan, hier op vele plaatsen nagenoeg hetzelfde wedervinden, wat zij reeds bij OSIANDER, ULLMANN, LANGE en anderen hadden aangetroffen, wordt echter het resultaat van *dezer* onderzoekingen op gepaste wijze voor een Nederlandsch publiek bearbeid, en meermalen met schoone en belangrijke aanmerkingen verrijkt. — Het werk is zoo ingerigt, dat DE GREUVE STRAUSS op den voet volgt, en derhalve zijne taak in *drie* deelen splitst. De *inleiding* van STRAUSS, zijne eigenlijk gezegde *critische ontleding*, en zijne *Schluss abhandlung* worden hier van stuk tot stuk behandeld. Vooraf gaan eenige opmerkingen, waarin *eerst* wordt onderzocht, in hoeverre het werk van STRAUSS kan aan-

spraak maken op *wijsbegeerte;* (men zal hier dit woord wel in den meest *algemeenen* zin, niet van een bepaald wijsgeerig *stelsel* te verstaan hebben) terwijl *vervolgens* de gewone maar noodzakelijke aanmerkingen over het onjuiste van den titel, het eenzijdige van het standpunt, en de wijze van behandeling des *Leben Jesu* worden in het midden gebragt.

In de eerste Afdeeling wordt de *Inleiding* van STRAUSS naauwkeurig beschouwd, gewogen, en te ligt bevonden. Deze inleiding wordt daartoe in alle hare deelen opzettelijk nagegaan. — Wien ook dit voorbereidend onderzoek te uitvoerig moge voorkomen, wij kunnen niet anders dan deze naauwkeurigheid prijzen. Het gold hier immers de *principen* van het *Straussische* stelsel. Hier vooral moest de wijsgeer hem bekampen, en alzoo de nietigheid van den grondslag aantoonen, waarop het Mythengebouw is optrokken. Wij achten het voor den lezer, die STRAUSS kent, overbodig, en voor anderen geheel nutteloos, hier uitvoerig op te geven, wat men in elke paragraaf vindt. Genoeg, wat STRAUSS beweert, omtrent het ontstaan, de voortgangen, en de tot nog toe gebrekkige toepassing der Myth-verklaring van het N. T. wordt met juistheid beoordeeld. Het Mythen-begrip zelf wordt getoetst, en daarna onderzocht, wat er zij, zoo van de mogelijkheid der Mythen in het N. T. naar in- en uitwendige gronden, als van de negatieve en positieve criteriën der Mythen, door STRAUSS gesteld. Een en ander vindt men in § 6—24; terwijl in § 25, die den *overgang* tot de 2de Afdeeling uitmaakt, nog opzettelijk wordt opgemerkt, hoe verkeerd STRAUSS handelt, met *ieder* Evangelisch berigt afzonderlijk *anatomisch* te ontleden, zonder op den geest van *het geheel* te letten. Eene opmerking, welke, met hoeveel regt ook door den Heer DE GREUVE en anderen gemaakt, zich misschien beter aan § 5 der *inleiding* had aangesloten, en waarbij nog had kunnen gevoegd worden, dat eene bloot *negatieve* critiek, gelijk die van STRAUSS, niet wel anders *kon* te werk gaan, daar zij alleen op *inwendige* gronden beslist, en een bloot resultaat van *subjectiviteit*

is te achten. — De Schrijver gaat nu over, om, in het 1ste en 2de Hoofdstuk van de 2de Afdeeling, de eigenlijke *critiek* der Evangelie-geschiedenis door Dr. STRAUSS van stuk tot stuk te ontleden, waarbij, om herhalingen te vermijden, vele afzonderlijke paragrafen dier Geschiedenis vereenigd worden. Het onderzoek wordt in de voor ons liggende Aflevering tot aan de *Lijdensgeschiedenis* voortgezet. De behandeling van deze, van de *Opstanding* des Heeren, en van de *Schlussabhandlung* van STRAUSS, zien wij dus in de 3de Aflevering te gemoet.

Dat hier veel ter zake dienende, ja veel vernuftigs, wijsgeerigs en voortreffelijks wordt aangetroffen, liet zich reeds van de bekende bekwaamheid des geleerden Schrijvers verwachten. Konden wij ons met alle bijzondere gevoelens en opvattingen niet vereenigen, bij zoo grooten rijkdom en moeijelijkheid van vele zaken verwondere dit niemand. Wij eerbiedigen de overtuiging des Schrijvers, ook waar wij onze gronden hebben, om van hem te blijven verschillen. Schier iedere bladzijde van zijn werk zou tot belangrijke onderzoekingen, redewisselingen en vragen aanleiding kunnen geven. Niemand verwachte echter, dat wij hier in bijzonderheden zullen treden. Meer overeenkomstig met het doel van een niet uitsluitend Theologisch tijdschrift achten wij het, omtrent den *geest*, de *methode*, het *standpunt*, het *doel* en den *vorm* van DE GREUVE's arbeid eenige algemeene aanmerkingen mede te deelen.

De *geest* dezer verdediging is regt *Christelijk*. De Schrijver toont zich vervuld met diepen eerbied voor die heerlijke openbaring Gods, welke wij in CHRISTUS aanschouwen. Het hart klopt hem warm voor de beleedigde grootheid onzes Heeren en de geschondene eer zijner getuigen. Trekt de Schrijver meer of min tegen het begrip van *inspiratie* te velde, (b. v. bladz. 161) hij zal hierdoor wel alleen de overdrevene en onbijbelsche voorstelling bedoelen, waarbij men zich de Apostelen als blinde werktuigen denkt eener hoogere aanblazing, met uitsluiting van den invloed hunner eigene subjectiviteit, trapsgewijze ontwikkeling en vroegere denkwijze. Immers wij hooren den

Heer DE GREUVE uitdrukkelijk beweren, bladz. 208, »dat »de Evangelieschrijvers, zonder dat wij daarbij aan eene »onmiddellijke inblazing hebben te denken, van liefde »ontvlamd, voor de waarheid bezield, en door Gods geest »geheiligd, volkomen geschikt en met de noodige gaven »uitgerust zijn geweest, om de waarheid te kunnen en te »willen verhalen." En met dezen Christelijken zin vereenigd DE GREUVE een' echt *wijsgeerigen* geest. Liefde tot de waarheid straalt overal door. Wij bewonderen beurtelings de gematigdheid in het oordeelen, de onbekrompenheid in het toegeven, en de juistheid in het schatten van den persoon en de gevoelens zijns tegenstanders (men zie b. v. bladz. 9 en vergelijke er mede het hieromtrent aangemerkte in het, naar wij meenen, later verschenen, *Gutachten* van HUG over STRAUSS.) Ook rekenen wij het den Schrijver tot eer, dat hij, die zich hier op een aan zijne studie vreemd grondgebied bewoog, de werken der beste *Duitsche* Godgeleerden, vooral van ULLMANN, zooveel mogelijk gebruikte, zonder hen daarom overal slaafsch te volgen. — Wat het bepaalde vraagpunt betreft: of wij door het hier geleverde ons reeds genoegzaam zien aangewezen, dat het werk van STRAUSS geen wettig uitvloeisel is te achten van de beginselen der speculatieve wijsbegeerte, — hieromtrent schorten wij gaarne ons oordeel op tot na het verschijnen der 3de Aflevering, waarin de eigenlijke Christologie van STRAUSS ter sprake zal komen.

De *methode*, welke de Heer DE GREUVE gewoonlijk volgt bij de behandeling der afzonderlijke verhalen, geeft hij bl. 300 in dezervoege op: »Wij willen eerst zoowel »de natuurlijke als Mythische verklaring toetsen, omdat, »wanneer eene van beiden ter onzer overtuiging of gerust»stelling voldoende zijn mogt, de letterlijke of bovenna»tuurlijke verklaring van zelven schijnt te vervallen." Van *ons* standpunt vinden wij deze methode voortreffelijk. STRAUSS echter (dien men teregt als *voraussetzungvol* heeft aangeklaagd, omdat hij overal eerst de natuurlijke en bovennatuurlijke verklaring ontzenuwt, om daarna de My-

thische te gaan verdedigen, van welker waarheid hij reeds vooraf overtuigd was) zou, meenen wij, hier aan den Schrijver vragen, of hij niet van eene verborgene *voraussetzung* uitgaat, deze namelijk, dat de supranaturele verklaring de ware is, of althans *kan* zijn? Doch NEANDER heeft ons in de voorrede voor zijn *Leben Jesu* geleerd, dat de *Straussische Voraussetzunglorigkeit* onmogelijk, ondoelmatig, ja onchristelijk is.

Het *standpunt* van den Heer DE GREUVE is dat van Christelijk-wijsgeerige *wederlegging* van het *Straussische* stelsel. Hij *handhaaft* niet de geloofwaardigheid der Evangelische verhalen op stellige uitwendige of inwendige gronden, maar *bestrijdt* slechts de bedenkingen, door STRAUSS tegen dezelve ingebragt. Het is dus eene *negatieve* bestrijding eener bloot negatieve Critiek; eene bestrijding echter, die uit haren aard wederom tot *positieve* resultaten moet henen voeren. Wij hebben volkomen vrede met hetgeen door den Heer DE GREUVE over het geoorloofde en gepaste van eene dusdanige beschouwing is in het midden gebragt, bl. 8—10 der Voorrede. Wij geven dit standpunt slechts daarom aan, opdat niemand hier meer zou verwachten, dan de Schrijver overeenkomstig hetzelve geven kan. DA COSTA's *Voorlezingen* voeren integendeel eenen *positieven* strijd tegen STRAUSS, door handhaving der Evangelische Geschiedenis uit haarzelve.

Naar ons oordeel bragt echter het alzoo gekozen standpunt des Schrijvers zijne eigenaardige bezwaren mede. De onderhavige quaestie is, dunkt Rec., *tweeledig*: 1° is de Evangelische Geschiedenis in haar geheel (met uitzondering van de weinige historische bestanddeelen, die STRAUSS overliet) *Mythe?* en 2° zoo neen, in hoever kan men het aanwezig zijn van *enkele* Mythische of liever *Sagenhafte* bestanddeelen in onze Evangeliën toegeven? De *eerste* vraag kon niet anders dan ontkennend beantwoord worden. Hier *moest* het stelsel van STRAUSS vallen voor de magt der *Geschiedenis*. Het *laatste* blijft echter nog altijd de vraag. Hoe zullen wij hier tot zekerheid komen? Ons dunkt, slechts *twee* wegen staan hier open. Of op *uit-*

wendige, historische gronden moet het blijken, dat het ontstaan onzer Evangeliën zóó te denken is, dat er al of niet ruimte overblijft voor het indringen van onhistorische bestanddeelen in dezelve. Of op *inwendige* gronden moet het uit den *aard* en den *inhoud* der verhalen blijken, dat zij al of niet waar kunnen zijn. Slaat men den laatstgenoemden weg in, dan vragen wij: Waar staan hier de grenzen? Niet, dat wij de *inwendige* critiek zouden versmaden. Wij achten hare uitspraken hoog. Maar men vergete toch niet, dat zij, *op zichzelve staande*, allen historischen grondslag mist en louter *subjectief* wordt. Zoo zou het ten laatste mogelijk kunnen worden, dat op hetzelfde verhaal de een het »*credo, quia absurdum est*," toepaste, en de ander stelde: »*absurdum (mihi) est, non credo*"! Een voorbeeld uit de voor ons liggende *verdediging* heldere het gezegde op. De Heer DE GREUVE houdt, bladz. 654, »het in zee storten der zwijnen te »*Gadara*" voor *onhistorisch*. Op wat grond? Het verhaal heeft toch alle *uitwendige* gronden van geloofwaardigheid. Alleen »*omdat hij geen kans ziet, dit raadsel op te lossen.*" Vreemde rede in den mond van een' man, die uitdrukkelijk verklaart, bladz. 696, »dat bij *wonderen* het HOE buiten ons bereik ligt." Gevoelt DE GREUVE niet, dat hij hier het bestreden standpunt nadert, alleen door zijne betere overtuiging wordt teruggehouden, om dit criterium der *onbegrijpelijkheid* op meerdere verhalen toe te passen, en hier een' bloot *subjectieven* maatstaf heeft aangewend? *Onze* overtuiging is deze: Zoo men op eenigen *vasten* grond het bewijs wil bouwen, dat enkele verhalen des N. T. onhistorisch zijn, dan geschiede dit op een' *historischen* grondslag. Men zal b. v. hier tot een ander resultaat komen, wanneer men meent, dat de Synoptische Evangeliën uit de mondelinge traditie zijn ontstaan, dan wanneer men het er voor houdt, dat de Evangelisten uit eene gemeenschappelijke schriftelijke bron of bronnen geput of elkanders werk gekend hebben. In het eerste geval laat men meer speelruimte voor het indringen van Mythen in het N. T. dan in het laatstgenoemde. Maar men blijft

toch *op historischen* grond staan, en, wanneer eenmaal de Hypothèse, die men koos, genoegzaam gestaafd is, blijft men meer gewapend tegen de willekeur eener louter subjectieve Critiek. Zoo ook zou men, op historischen grond, zich het verband van onzen Grieksehen MATTHEUS met den oorspronkelijken Hebreeuwschen in dier voege kunnen voorstellen, dat er mogelijkheid bestond voor het opnemen van onhistorische bestanddeelen in den eerstgenoemde. Maar, nog eens, men blijft dan op *historischen* bodem staan.

Indien het opgemerkte eenigen grond heeft, dan is het gebrekkige, dat uit het bloot negatieve standpunt des Heeren DE GREUVE moest voortvloeijen, van zelf aangewezen. Een *historisch* vraagpunt wordt hier niet genoeg op *historische* wijze behandeld. Hoe onvoldoende is, b. v., in vergelijking van al het overige, wat § 18 tegen *de mogelijkheid van Mythen in het N. T. op* UITWENDIGE *gronden* is ingebragt! STRAUSS had die mogelijkheid gesteld, door met éene pennestreek te verklaren: »van geen onzer Evangeliën laat zich de echtheid bewijzen." En genoegzaam niets wordt hier gevonden ter handhaving der historische *testimonia*, waarop die echtheid rust. Niet eenmaal wordt het populaire en onomstootelijke *bewijs*, dat wij voor de echtheid van het Evangelie van LUCAS in de *Handelingen der Apostelen* bezitten, met een enkel woord vermeld; een punt echter, waarop STRAUSS zelf zich zoo zeer heeft blootgegeven. (Zie Deel I, p. 79—81 der 3de uitgave.) Zoo wordt ook, om dezelfde reden, § 22 nergens naauwkeurig aangewezen, waar de grenzen tusschen het historische en Mythische staan; iets, hetwelk de Schrijver op zijn standpunt ook niet aanwijzen kon. Het beroep, bladz. 201, op hetgeen ULLMANN als ontwijfelbaar historisch opgeeft, doet hier weinig af: want hoeveel is er, dat door dezen met stilzwijgen wordt voorbijgegaan, en waarvan het echter hoogst belangrijk is, te weten, of het historisch is of niet! B. v. ULLMANN houdt de wonderkracht van JEZUS in het algemeen voor historisch: hebben wij daarom geen belang bij de waarheid der *afzonderlijke* wonder-

verhalen? En welk vast criterium nu hier ter beoordeeling gekozen, zoo alleen het meer of min vreemdklinkende van een verhaal ons oordeel leidt?

Wij voegen er nog deze opmerking bij: Zal men ooit doordringen tot de *ware* toedragt eener zaak, ons door *verschillende* Evangelisten, soms met meerdere of mindere verscheidenheid, berigt, dan behoort men uit te gaan van een vast aangenomen en ontwikkeld begrip omtrent de onderlinge verwantschap, waarin de verschillende Evangeliën tot elkander staan. Anders geeft men beurtelings aan dezen, beurtelings aan genen de voorkeur, louter op *inwendige* gronden. Wij meenen dit gebrek ook in de behandeling van sommige verhalen door den Heer DE GREUVE te hebben opgemerkt. Van hem, die geen Godgeleerde van professie is, was het naauwelijks anders te verwachten. Wij nemen echter, uit zijn voorbeeld, aanleiding, om er onze critiek tegen te wapenen.

Het bijzondere *doel* van DE GREUVE bragt mede, aan te wijzen, dat STRAUSS verkeerdelijk als *Hegeliaan* wordt beschouwd en beoordeeld. Wij twijfelen echter, of het daartoe noodig was geweest, de *critische ontleding* van STRAUSS in *al* derzelver bijzonderheden na te gaan. Onzes inziens had de Heer DE GREUVE kunnen volstaan met de *Inleiding* van STRAUSS zoo naauwkeurig te behandelen, als hij dit gedaan heeft in de 1ste Aflevering, met vervolgens eenige proeven te geven van het gebrekkige, eenzijdige, willekeurige der toepassing dier principen van STRAUSS op de bijzondere deelen der algemeene Geschiedenis; om dan daarna tot de *Schlussabhandlung* te komen. Zoo doende waren de herhalingen *geheel* vermeden, welke DE GREUVE door zijne bladz. 296 voorgeslagene methode getracht heeft eenigzins te ontwijken. Zoo had niet telkens dezelfde wederlegging van denzelfden gang van redenering behoeven terug te keeren. Wij kunnen ons echter met zijne betrekkelijke volledigheid des te eer tevreden houden, omdat wij daaraan vele belangrijke aanmerkingen over afzonderlijke trekken der Evangelie-geschiedenis te danken hebben, al dienen die aanmerkingen ook niet al-

len, om ons te overtuigen, dat STRAUSS geen *Hegeliaan* moet heeten.

Wat eindelijk den *vorm* van het werk betreft, lag het aan ons, of aan den aard des onderwerps, dat de stijl des Heeren DE GREUVE ons somwijlen omslagtig en dikwijls wat duister scheen? Ook meenden wij, dat de laatste helft der 2de Afdeeling eenige sporen van *overhaasting* droeg. Althans, hoe verder wij kwamen, des te minder vonden wij STRAUSS in bijzonderheden wederlegd, en op het laatst is het niet veel meer dan een bloot verslag van den gang der *Straussische* argumentatie, met *enkele* grondige tegenbedenkingen en *vele* exclamaties doorweven. Kwam dit ook daarvan, dat de Schrijver het moeijelijke gevoelde, om telkens al weder dezelfde verkeerdheden met dezelfde wapenen te bestrijden? Dan is het misschien daaraan toe te schrijven, dat hij sommige belangrijke dingen *met stilzwijgen voorbijgaat*, (b. v. de *doelmatigheid* van het verstommen van ZACHARIAS, *Luc.* 1 vs. 22, om de geheimhouding te bevorderen van de belofte, aan hem geschied, Afl. II. bl. 315. Of, wil men een ander voorbeeld, het *doel* der wijnverandering, als symbool van JEZUS milderen geest tegenover de strengheid des Doopers) — dat hij verder enkele wezenlijke bezwaren *te ligt acht*, (b. v. hoe los wordt over het moeijelijke vraagpunt heengestapt, waarom JOHANNES de verheerlijking op den berg niet vermeldt, bl. 718) en anderen *onvoldoende beantwoordt*. (De bezwaren, tegen LAZARUS opwekking bl. 682 opgesomd, hoewel zij voor Rec. evenmin als voor den Heer DE GREUVE de kracht hebben, om de geloofwaardigheid van dit verhaal in verdenking te brengen, zijn echter niet zóó ligt te achten, dat men met eene enkele optelling derzelve, en met den uitroep: »En dat heeten nu alles afdoende bewijzen tegen de geloofwaardigheid des verhaals!" zou kunnen volstaan.)

Met dat al willen wij niets afdingen van het vele voortreffelijke, dat werkelijk in dit geschrift wordt gevonden. Voor het geven eener proeve is dit werk minder geschikt. Bijzonder behaagde ons, om uit de Inleiding iets te noe-

men, de 24ste §, waarbij echter Rec. den Schrijver meent te moeten vragen, of de meeste bedenkingen tegen de natuurkundige en zedelijke mogelijkheid der wonderen niet reeds van zelf worden vernietigd door de definitie, bladz. 233, dat wonderen alleen den *ons bekenden* loop der natuur te boven gaan. Bedriegt Rec. zich niet, dan was toch de afkeer van het Rationalisme tegen wonderen vooral gebouwd op de verkeerde vaststelling van het begrip eens wonders, als *in strijd* met de eeuwige wetten der natuur. En vraagt men ons naar de 2de Aflevering? wij prijzen inzonderheid de behandeling der geschiedenis van de *kindschheid* onzes Heeren. Alleen hadden wij gewenscht, dat de Heer DE GREUVE van de oude en door zoo velen als te gezocht veroordeelde poging, (waarvan hij zich op zijn *negatief* standpunt had kunnen ontslagen achten) om den strijd tusschen de twee geslachtlijsten bij MATTHEUS en LUCAS te vereffenen door de hypothese van een *pligthuwelijk* onder 's Heeren voorouders, niet wederom had gewaagd, zonder haar grondiger en exegetischer te staven, ook tegen andere, naar ons oordeel verkieslijkere, beschouwingswijzen der geslachtregisters. Verbood ons bestek ons geene meerdere uitvoerigheid, wij zouden ons nog eenige bescheidene aanmerkingen veroorloven op zijne opvatting van het *doel*, waartoe de Heer zich door JOHANNES doopen liet, — van zijne *betrekking* tot dezen, — van de *verzoeking in de woestijn*, en den *intogt in Jeruzalem*. Doch wij vreezen reeds te uitvoerig te zijn geweest.

De Heer DE GREUVE zou onze beoordeeling geheel verkeerd hebben verstaan, wanneer hij twijfelde, of onze dankbetuiging opregt was voor het nut en genoegen, dat ons de lezing van zijn werk verschafte, en voor de belangrijke bijdrage, door hem geleverd, aan den opbouw der theologische wetenschap in ons vaderland. Zoo wij meer hebben aangewezen, wat wij in zijn werk anders gewenscht, dan wat wij er voortreffelijk in aangetroffen hebben, dit was alleen omdat wij niet twijfelden, of dit laatste zou aan een ieder van zelf in het oog vallen. — Wij zien met groot verlangen het vervolg te gemoet.

Van geheel anderen aard, gelijk ook voor een geheel ander publiek bestemd, dan het werk van Prof. DE GREUVE, zijn de *drie Gesprekken* van den Eerw. COOL. Wij kunnen in derzelver aankondiging des te korter zijn, omdat wij niet twijfelen, of het werkje zal wel reeds in de handen van de meesten onzer lezers zijn. Zoo niet, dan schaffe men het zich ten spoedigste aan. Het stelt zich ten doel, den ongeleerden, maar toch beschaafden en welgezinden Christen een voldoend en leerzaam antwoord te geven op de vraag: »*wat is er toch van* STRAUSS *en zijn Leven van Jezus.*" In het *eerste* Gesprek wordt aangewezen, wat STRAUSS eigenlijk wil, in wat geest hij denkt, van welke praemissen hij uitgaat, waarin het gevaarlijke van zijn boek bestaat, en wat goeds het echter reeds heeft te weeg gebragt. In het *tweede* wordt ons voorgehouden, in welk licht STRAUSS zelf zich in zijn werk vertoont, wat hij eigenlijk door Mythe verstaat, hoe dezelve, volgens hem, zullen ontstaan zijn, hoe willekeurig en onvoldoende hij *dogmatisch* weder herstelt, wat hij *historisch* had afgebroken. (Prof. DE GREUVE moge uitdrukkingen, als welke bladz. 34 en 78 voorkomen, den Schrijver ten goede houden.) Verder wordt het hier voorgesteld, op wat wijze hij zijne aanvallen gewoonlijk ingerigt, hoeveel wonderbaars hij ons, uit haat tegen de wonderen, doet vooronderstellen, hoe onbillijk hij Canonische en Apocryphe Evangeliën op ééne lijn plaatst, en *schijnstrijdigheden* als geldige gronden tegen de geloofwaardigheid der eersten aanvoert. In het *derde* Gesprek eindelijk, wordt het onvoldoende en inconsequente aangewezen van de beschouwing des Heeren als het *hoogste Genie*. En voorts wordt nog een woord aangemerkt over het verband van STRAUSS met de speculatieve wijsbegeerte. (Toen de Schrijver dit opstelde, zag de *Dogmatiek* van STRAUSS het licht nog niet. Uit deze is het intusschen gebleken, dat STRAUSS geene *verzoening* meer, maar thans *onverzoenlijken strijd* wil tusschen *gelooven* en *weten*. Zie zijne *Chr. Glaubenslehre*, I. p. 356.) Alles wordt besloten met een hartelijk woord over het *inwendige* bewijs voor de

waarheid van het Evangelie als de beste steun voor ons geloof. Een woord, dat genoegzaam toont, hoe de nieuwste en beste rigting der Apologetische wetenschap in *Duitschland* onzen Schrijver niet vreemd is, en dat zijn hart evenzeer vereert, als het met zijnen stand overeenkomt. Hoogst voldaan over deze poging, om resultaten van meer abstracte studie in populairen vorm over te brengen, bevelen wij het lieve boeksken allen aan, die aan de versterking hunner belangrijkste en heiligste overtuiging behoefte gevoelen.

Vertrouwelijke Brief van eenen Jesuit over het Concordaat en de Vrijheid van Onderwijs, uitgegeven door een' Protestant, voor eigen rekening. Te Utrecht, bij H. M. van Dorp. 1841. *In gr.* 8*vo.* 11 *bl.* *f* :-15.

Onder de menigvuldige stukjes, die over Concordaat en Vrijheid van Onderwijs in deze dagen geschreven zijn, mag het bovenstaande ook wel een plaatsje hebben. De Uitgever van dezen zoogenaamden brief, die zich M—O. teekent, toont daarin niet de nadeelen aan, die er, naar zijn inzien, uit beide genoemde zaken voor Protestantisme en Burgerstaat zullen voortvloeijen, maar slaat eenen tegenovergestelden weg in, en laat onder dezen vorm, die hij genoeg erkent dat verdicht is, eenen Jezuit SANSFOI aan een' zijner Ordebroeders zijne vreugde in hevige bewoordingen te kennen geven, wegens de groote voordeelen, die hij zich voor den luister zijner Orde, voor de Hierarchie van *Rome*, voor de Roomsch-Katholieke Kerk in *Nederland*, en tot onderdrukking van de Protestantsche Kerk aldaar belooft, wanneer de twee gemelde dingen tot stand komen. Het een of ander moge hierin wel eens wat overdreven voorgesteld zijn, gelijk de aard van zulke satirische schriften medebrengt; maar het wezen van de zaken, daarmede bedoeld, verdient alle aandacht: hierom plaatsen wij dit in zijne soort wèlgeschreven stukje met eere nevens de andere, en verzoeken den genen, die in de gemelde din-

gen belangstellen of daarop invloed kunnen hebben, hetzelve *ad notam* te nemen en te houden.

De Jezuiten, de Troon der Nederlanden, en het Concordaat. Vlugtige Historische Herinneringen en Wenken. Te Amsterdam, bij A. B. Saakes. 1841. *In gr.* 8*vo.* 66 *bl.* *f* :-60.

Te bewaren wat men goeds en nuttigs bezit, is te allen tijde lofwaardig. Voor instellingen en verordeningen, die ten steun van Godsdienst, van beschaving en verlichting verstrekken, te waken, is eene verpligting, die op ieder burger der Maatschappij en op ieder Christen, overtuigd van het belang en de nuttigheid derzelven, rust. Waar de invloed van vreemde heerschappij of listige woelingen van kerkelijke magt dat goede, dat bestaande nuttige zouden trachten te ondermijnen of te vernietigen, daar mag de weldenkende niet sluimeren of slapen; en de tijd, dien wij beleven, vereischt, meer dan ooit, waakzaamheid! Dat dan, te midden der plannen, die er in het werk worden gesteld, om de vaste grondzuilen van het Protestantismus te doen wankelen, de woorden in dit stukje niet die zijn van eene stemme des roependen in de woestijn! Wat de woelingen van *Rome* sedert 1815 hier te lande hebben uitgerigt, wordt met levendige verwen geteekend; de middelen, die men nog aanwendt, worden helder opengelegd; de gevolgen, die er uit zouden kunnen voortvloeijen, zonder bewimpeling ontvouwd; en wat men, op geschiedenis en ervaring gegrond, voor de toekomst te wachten hebbe, wanneer zij gelukken, wordt niet verzwegen, maar duidelijk en klaar het gevaarlijk standpunt aangewezen, waarop *Nederland* zich ten slotte zoude geplaatst zien.

Er zijn reeds vele brochures voor en tegen een Concordaat met *Rome* in het licht verschenen; wij willen dus over die zaken niet breeder uitweiden, maar alleen zeggen, dat deze historische herinneringen, die vrij kras ge-

schreven zijn, ernstige overweging verdienen; en Ref. beaamt ten volle, wat de Schrijver zegt: »De Protestanten willen de Roomsche Kerk niet onderdrukken of er boven uitsteken. Zij gunnen haar de volkomenste vrijheid van Godsdienst, zelfs het voorregt, dat het Gouvernement zoo weinig invloed op haar heeft, terwijl onze Kerk door hetzelve bijkans geheel beheerscht, ten minste geadministreerd wordt. Maar zij willen geen' buitenlandschen invloed op de Roomsche Kerk hier te lande, die, ja, wel *facto* eenigermate bestaat, doch die door een Verdrag met *Rome* sterker wordt. Zij willen dit, meer om het belang van den Staat, dan van hun eigen." En Ref. voegt er met belangstelling de woorden bij: »Het is de pligt van elken getrouwen en aan zijnen Vorst gehechten onderdaan, wanneer hij bespeurt, dat eenig gevaar den Troon bedreigt, te trachten den Koning, zelfs zijns ondanks, te redden."

Op den Koning blijve ons vertrouwen gevestigd; terwijl wij de zaak van Godsdienst, beschaving en verlichting, die van het welvaren en den bloei des Vaderlands niet kan of mag afgescheiden worden, den God van waarheid en licht verder eerbiediglijk aanbevelen.

Woorden van broederlijke onderwijzing en waarschuwing ten opzigte van het gebruik der sterke dranken. Eene bijdrage ter bevordering der Matigheidsgenootschappen, door A. L. VAN NES, *Predikant te Bentheim. Naar den tweeden, geheel omgewerkten Hoogduitschen druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In kl.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* :-25.

Voor zoo veel dit boekje eene waarschuwing bevat tegen de dronkenschap, mag Recensent hetzelve over het geheel wel aanbevelen, daar het zoo wel derzelver rampzalige gevolgen, als de daartegen geldende zedelijke (*) redenen

(*) Rec. zegt met opzet »*zedelijke* redenen;" want, ofschoon hij zich niet vermeet, over de physische als Medicus

aanvoert; doch voor zoo veel het dienen moet ter aanprijzing van het oprigten van zoogenaamde Matigheidsgenootschappen, kan hij er zich niet zoo volkomen mede vereenigen. — Er zijn zekerlijk vele nuttige dingen, die genootschappelijk door de bijdragen en de medewerking van velen, het gelukkigst en krachtigst bevorderd worden; en hierin is dan ook ons bij vergelijking kleine Vaderland, in de laatste vijftig, zestig jaren, voorzeker niet achterlijk geweest: doch ook hierop is het Horatiaansche zeer toepasselijk:

» *Est modus in rebus; sunt certi denique fines,*
» *Quos ultra citraque nequit consistere rectum.*"

Er zijn dingen, die uit hunnen eigen aard langs dien weg niet, of niet doelmatig genoeg kunnen bereikt worden, of men werpt zich in uitersten, en neemt halve of overdrevene maatregelen, of wel beide te gelijk. Er is ook dikwijls eene mode in alles; en door die mode, vooral wanneer het eenen goeden schijn heeft, laat men zich, zonder de zaak verstandig te beredeneren, medeslepen. — Dit een en ander is grootendeels toepasselijk op de dusgenoemde *Matigheidsgenootschappen.* Immers *vooreerst* willen zij, naar hunnen naam beschouwd, te veel doen. Wat is toch *matigheid* in hetgene, dat men doet of geniet? Immers niet hetzelfde als onthouding; niet dat men het geheel nalaat, maar dat men daarin zekere maat houdt, zoo veel als tot het beste oogmerk dienstig en den redelijken mensch waardig is; doch zij willen, dat men zich van sterke dranken ganschelijk onthoude: zij moesten dan liever, hoewel ook dit te algemeen is, *Onthoudings-* of, zoo als er werkelijk reeds onder dien naam bestaan, *Afschaffingsgenootschappen* heeten, en willen dus als zoodanig te veel doen. — *Ten tweede*, uit een ander oog-

---

te oordeelen, komt hem nogtans de gevolgtrekking (bl. 8) uit het aan brand steken en hierdoor geheel decomposeren van den jenever tot deszelfs werking op de maag zeer heterogeen voor.

punt beschouwd, willen zij te weinig doen. Om nu niet eens te zeggen, dat de matigheid in vele andere zinnelijke genietingen, ja zelfs in geestelijk genot en in werkzaamheid te pas komt; zij werken alleen op het gebruik van sterke dranken; (in bovenstaand boekje eigenlijk alleen van den jenever;) zij werken dus zeer eenzijdig, en laten het wijn- en bier-drinken onaangeroerd, waarbij toch niet minder schadelijke buitensporigheden plaats hebben. — *Ten derde*, zij stellen voor hetgene, dat zij afgeschaft willen hebben, niets, dat algemeen voldoende is, in de plaats. Sommigen prijzen wel het bier aan; en het ware te wenschen, dat hiervan meer algemeen gebruik gemaakt wierd, hoewel dit nogtans in de eene Provincie van ons Vaderland, b. v. in *Noordbraband*, veel meer plaats heeft, dan in de andere; maar zij schijnen niet te gedenken, niet alleen dat hierin ook onmatigheid kan plaats hebben, maar ook dat, volgens geneeskundige getuigenissen, in vroegere tijden, toen er veel meer gebruik van bier gemaakt werd dan tegenwoordig, ook zulke ligchaamskwalen, waarvan men nu weinig hoort, veel menigvuldiger waren, welker oorzaak in het veelvuldig gebruik van bier moest gezocht worden. Of zou men ook het voorbeeld willen volgen van eene zekere vereeniging, die Rec. onlangs las dat in *Ierland* plaats heeft, waar, onder aanvoering van zekeren Roomschkatholieken Priester, velen zich verbonden hebben, om niet anders dan thee te drinken, vanwaar zij ook bekend zijn onder den naam van *Teatotallers*, zoo veel als *louter-theedrinkers?* Nu, dat zou kostelijk zijn, de gestellen, die door misbruik van sterken drank overprikkeld en overopgewonden zijn, door het gebruik? (of heeft daarbij geen misbruik plaats?) van thee te verslappen! de regte weg naar het gasthuis en naar het kerkhof. — Het zal dus hierin ook wel op de beide bekende spreuken nederkomen: *Abusus non tollit usum*, en: *Medio tutissimus ibis;* en voor zoo veel de genen betreft, die zich aan dien *abusus* schuldig maken, en dit veilige *medium* verlaten, waarin het dan ook zijn moge, gelukkig hij, die niet door veel gerucht

maken of overdreven eischen, of door noodelooze zelfonthouding, welke een' ander, die zich te buiten gaat, niet matig maken zal, maar door stillen persoonlijken invloed, verstandigen raad en doelmatige middelen, »zijnen broe»der van deze dwaling zijns wegs bekeert, hierdoor een »leven van den dood redt, en menigte van zonden bedekt."

De Veluwe. Eene Wandeling van G. G. HELDRING *en* R. H. GRAADT JONCKBRS. *Te Arnhem, bij* G. van Eldik Thieme. 1841. *In kl.* 8vo. 255 *bl.* *f* 1-65.

Hadden wij het genoegen, door de Heeren NIJHOFF en TEN HOET de heerlijke omstreken van *Arnhem* en *Nijmegen* meer bijzonder te leeren kennen, niet minder aangenaam is ons de verschijning van dit werkje. Dat gedeelte toch van *Gelderland* (de *Veluwe*) is eene beschrijving overwaardig. Inzonderheid is dezelve geschikt voor hen, wien tijd en gelegenheid in het zomersaizoen niet ontbreken, om deze waarlijk schoone en vruchtbare landstreek te bezoeken. Beide Heeren, ten volle overtuigd van het aangename van zoodanig reisje, ondernamen hetzelve, om de heerlijke Natuur en de gulle gastvrijheid der *Veluw*-bewoners te genieten; en, ten einde zulks in den volsten zin des woords te kunnen, namen de reizigers voor, dat bij wijze van wandeling te doen.

De wandelaars achtereenvolgende te vergezellen, zoude ons hier te breedvoerig doen worden: de plaatsen, dorpen, wegen, heiden, hofsteden, grafheuvels, bosschen, bergen enz., waar zij zich ophielden, kan de lezer, met een' oogopslag ontwaren uit de inhoudsopgave, die deswege een veertigtal aanwijzingen opgeeft. De Inleiding behelst een beknopt, maar zaakrijk overzigt van de Geschiedenis der *Veluwe* zelve, zijnde de overige afdeelingen nu en dan met geschiedkundige opmerkingen en herinneringen doorweven. Hier en daar zijn de beschrijvingen pittoresk, hoezeer wij er eene mengeling van *humor* en ernst in vinden, die aan sommige afdeelingen eene vrij

bonte kleur geeft: de gesprekken, opmerkingen en onderhandelingen der reizigers hadden wij gaarne in een' meer natuurlijken, gezelligen toon verlangd; hierdoor zou dat contrast van luim en moraal, van dogma en godsdienstige beschouwingen zoo groot niet zijn geweest. Er heerscht op deze en gene bladzijde een zekere mystieke toon. De Natuur, voorzeker, de bewoners van verschillende landstreken kunnen bij den welgestemden reiziger zielverheffende, Godverheerlijkende gedachten doen ontstaan, die dan, uit zijn binnenste oprijzende, zoo vele danktoonen zijn, door hem den Gever alles goeds, den Uitdeeler van alle tijdelijke en geestelijke zegeningen toegebragt; maar, om op eene wandeling zóó te redeneren en te moraliseren, als b. v. hier in de XVIde afdeeling, waar de reizigers *de Valk* gaan bezoeken, geschiedt, komt Rec., den aard vooral van het werkje in aanmerking nemende, ongepast voor. Vele overdenkingen kunnen, buiten twijfel, bij den nadenkenden, het vale *Veluwland* overtrekkende, opkomen; maar zoo als ze hier, bij het denken aan en naderen tot de *Valksche* menschen, gevonden worden, kunnen ze niet bevallen. Het kwam onder anderen den reizigers voor, »dat, al was het niet naar het ligchaam, er dan toch wel op de *Veluwe* naar den geest sommigen waren, die gaarne zeiden: »ik ben rijk en verrijkt en heb geen dings gebrek;" en of dan misschien niet de gelijkenis van het huis gekeerd met bezemen, verlaten door eenen, en wederom ingenomen door zeven duivelen, een woord van toepassing op zoodanige menschen zoude zijn, dat zouden zij wel gelooven kunnen." En verder, van de arme landstreek gewagende, die eenmaal *bezaaid* stond met boomen, maar, deze, *de eerste kinderen der schepping*, (?) uitgeroeid zijnde, heide was gebleven, heet het: »Uw beeld is het, o mensch! gij, die het evenbeeld Gods waart, en het niet meer zijt! — Ach! laat geen oogenblik voorbijgaan, om aan uzelven te doen, wat gij aan de natuur niet doedt. Nog is er herstelling mogelijk; nog is weder herleving, vernieuwing, wedergeboorte denkbaar en uitvoerbaar. — Ja zekerlijk, zoo is het, want de natuur is nergens zoo

onvruchtbaar, dat zij niet, door trouwe vlijt en vaste hand verbeterd, nog tot wasdom, hoe gering dan ook, te brengen is, en zoo is het ook met den verharden mensch; hij kan nog vruchten dragen, geloof en bekeering waardig. »Wij kwamen aan *de Valk*."

De reizigers zijn er; en het valt hun in die streken, niet alleen wat de gastvrijheid betreft, maar wat de echt wetenschappelijke vorming aangaat, zeer mede. Verschillende mededeelingen worden hiervan gedaan. Zij bevinden zich hier in de woning van een' *Veluwenaar*, om het zoogenaamde honigfeest te vieren. Men kan hier verder kennis met de bewoners van het huis maken; brave en gastvrije menschen.

Grondzuilen van het Nederlandsche Protestantismus zijn in onze dagen vooral zeer noodig; maar wij kunnen er maar niet toe komen, om de *Boekzaal* (met alle reverentie voor dat Tijdschrift) er toe te brengen. De reizigers vinden ze hier, en noemen ze alzoo, en tevens het beste *vehiculum* (voertuig) om tot het volk de gedachten te brengen, die onder hetzelve waarheid en levenswijsheid konden verspreiden. Hoe dit zijn moge, het zal ieder mensch en Christen genoegen doen te vernemen, dat in deze stille woestenij zoodanige menschen aangetroffen worden, die het goede zoo zeer beoefenen, aankweeken en bewaren, als deze *Veluw*-bewoners doen. Of de zoon, die op eenen half weemoedigen toon, wanneer er over de jeneverwering gesproken wordt, zegt: »Ach! mijnheer, de verblinding was ook te groot geworden. Als een mensch zich dood dronk, zoude men immers een slokje genomen hebben voor den schrik!" nog wel op de hoogte staat, om eenige uitmuntende boeken van KIST, en VAN HEININGEN (want de reizigers zeggen, dat het hunne verwondering gaande maakte, toen zij zagen, welk gebruik deze mannen van hunne boeken maakten) met nut te kunnen gebruiken, hieraan neemt Rec. de vrijheid eenigzins te twijfelen.

Zoo als wij zeiden, de plaatsbeschrijvingen zijn nu en dan schilderachtig, en het *descriptive* van woningen en streken bevallig.

Wat er toe vereischt wordt om een *Veluw*-reisje te doen, wordt opgegeven in de Narede; en wel vooreerst een weinig echte vaderlandsliefde; ten tweede een greintje oud Protestantisme; en ten derde, men moet een Christen zijn. Waarom? Alles te vinden in het werkje zelf, dat wij den reizigers wel kunnen aanbevelen, »opdat het boekje iets bijdrage, om datgene te doen kennen, wat hier waarlijk gevonden wordt."

De reizigers houden ons (sommige stukken zijn door hen gezamenlijk gemaakt, sommige door een' van hen beide) de in het midden gebragte aanmerkingen ten goede. »Is het mode, en anders niet, snel te willen reizen," het komt wel wat te veel aan de orde van den dag, om in het godsdienstige meer aan klanken dan aan degelijke zaken te hechten: de Godsdienst blijve eene zaak van het gezond verstand, opdat het zijne regten aan het gevoel en de verbeelding niet afsta!

Gedenkboek der Inhuldiging van Z. M. WILLEM II, *door* G. ENGELBERTS GERRITS. *Met gegraveerden Titel, Portret en Steendrukplaten. Bij* A. C. Kruseman, *te Haarlem*, en van der Paauw en C°., *te Leyden*. 1841. *In gr.* 8*vo. XXXII en* 198 *bl. f* 3-50. *Buiten Inteekening f* 4-50.

Des Konings Inhuldiging. Vaderlandsche Feesttoonen. Door A. VAN DER HOOP, JR. *Te Rotterdam, bij* A. Wijnands. 1841. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl. f* 1-:

Verwelkoming van Neerlands tweeden Koning op Overijsselsch grondgebied. Zijner Excellentie den Heere Grave VAN RECHTEREN, *Gouverneur der Provincie, toegeëigend door* G. A. C. W. MARQUIS DE THOUARS, *oud-Hoveling en oud-Luitenant in Koning* WILLEM FREDERIKS *dienst. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1841. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl. f* :-25.

Hulde aan Neerlands dierbaren Koning, ter gelegenheid van Hoogstdeszelfs komst in het Landschap Drenthe; een Lied

voor deze dagen, met belangrijke Aanteekeningen; door G. A. C. W. MARQUIS DE TROUARS, *enz. Te Sneek, bij* F. Holkamp. 1841. *In gr. 8vo. 47 bl. f* : - 50.

Het was te voorzien, dat de merkwaardige gebeurtenis van het vorige jaar, toen WILLEM I de kroon aan onzen tegenwoordigen Koning afstond, tot eene menigte van prozaïsche en poëtische voortbrengselen aanleiding zou geven. Een viertal grootere en kleinere stukken, óf betrekkelijk de eigenlijke huldiging van WILLEM II te *Amsterdam*, óf bestemd tot welkomstgroeten bij de latere togten van den nieuwen Koning naar onderscheidene deelen des Rijks, liggen voor ons ter beoordeeling.

Rec. begint met het uitvoerigste, het *Gedenkboek* van den Heer ENGELBERTS GERRITS. Fraai gecartonneerd, met eenen sierlijken omslag, daartoe opzettelijk vervaardigd, heeft het boek een prachtig uiterlijke. Druk en papier zijn zeer goed, en het portret van den Koning, door KRUSEMAN geschilderd en door KAISER gegraveerd, laat niets te wenschen overig. Jammer, dat de beide andere platen minder gelukkig zijn uitgevallen; te meer, omdat de uitgevers het werk aan bekwame handen hebben toevertrouwd, gelijk de namen van GRAEVANGER en LAST aantoonen, en dus regt hadden, om iets beters te verwachten.

Het zamenstellen van dergelijke Gedenkboeken is geene gemakkelijke taak. De zaak zelve, hoe belangrijk zij ook wezen moge, levert gewoonlijk geene genoegzame stoffe op, om een geheel boek te vullen, vooral indien geene redevoeringen en dichtstukken, bij de feestviering uitgesproken of vervaardigd, kunnen worden opgenomen. Van elders moet dan het noodige worden gezocht, en veel hangt daarbij van de keuze of den greep af. De Heer ENGELBERTS GERRITS heeft deze moeijelijkheid ook gevoeld, en eenen weg ingeslagen, die hem althans een ruim veld ter bewandeling aanbood. Hij laat eene korte geschiedenis van het *Nassausche* huis voorafgaan, waaraan de eerste acht Hoofdstukken van zijn boek zijn toegewijd. Het negende geeft een kort overzigt van de lotgevallen en daden van onzen tegenwoordigen Koning; terwijl de drie laatste Hoofdstukken over de eigenlijke gebeurtenissen handelen, tot wier gedachtenis het boek werd opgesteld. Rec. kan niet ontkennen, dat het hem voorkomt, dat de zaak op deze wijze wat al te hoog is op-

gehaald, en dat er te veel is, wat met WILLEM II in een al te verwijderd verband staat. Hij zou zich verheeld hebben, dat de vroegere geschiedenis van onzen tegenwoordigen Koning genoeg en gepastere stoffe zou hebben opgeleverd. De oorlog op het *Spaansche* Schiereiland, waarin hij als Prins van *Oranje* zulk een werkzaam deel nam, is zulk een merkwaardig tijdvak van de geschiedenis onzer eeuw, dat het den bekwamen Schrijver niet aan gelegenheid zou hebben ontbroken, om ons belangrijke tafereelen te schilderen, die als in onmiddellijk verband met de geschiedenis van zijnen held zouden hebben gestaan. *Quatre Bras* en *Waterloo*, *Hasselt* en *Leuven* volgen daarop, als nieuwe heldendaden, en schoon zij hier natuurlijk worden vermeld, was door het in het negende Hoofdstuk geschrevene de stof toch niet uitgeput. Wij zouden op deze wijze een Gedenkboek hebben ontvangen, dat meer bepaald op WILLEM II betrekking had, gelijk ook in de beschrijving der feesten zelve eene meerdere uitvoerigheid niet ongepast zou kunnen geacht worden.

Zoo zou Rec. geoordeeld hebben, dat het Gedenkboek had moeten worden ingerigt. Doch als hij deze zijne bijzondere meening ter zijde stelt, en beoordeelt, wat de Schrijver heeft gegeven, zoo erkent hij gaarne, dat hij dit werk met genoegen heeft gelezen. De Heer ENGELBERTS GERRITS heeft ook door andere geschriften getoond, in de vaderlandsche geschiedenis te huis te zijn, en van die kennis draagt ook dit werk de blijken. In eenen aangenamen, goeden en bevalligen stijl levert hij een overzigt van de geschiedenis van het Huis van *Oranje*, dat tevens een overzigt mag genoemd worden van de geschiedenis des Vaderlands, van het ontstaan der Republiek af. Met korte, maar fiksche trekken teekent hij de belangrijke personen, die uit het doorluchtige Huis zijn voortgesproten, en schetst hunne groote daden, zonder ook hunne gebreken te verzwijgen. Het boek levert alzoo eene aangename lektuur op, en roept menig merkwaardig tijkvak, menige groote gebeurtenis ons met verlevendigde kracht voor den geest. Het spreekt van zelf, dat in een *Gedenkboek*, als het tegenwoordige, geene onpartijdige beoordeeling te zoeken is van de gebeurtenissen der laatste jaren, geene ontwikkeling van de aanleiding en oorzaken der overdragt van de kroon. Over het algemeen heeft de Schrijver hier met verstandige gematigdheid gesproken en is veel met stilzwijgen voorbijgegaan. Schoon derhalve

dit Gedenkboek niet juist datgene bevat, wat Rec. verwachtte te zullen vinden, heeft hij het nogtans met genoegen gelezen, en beveelt het gaarne anderen ter lektuur aan. Trouwens, dit is schier onnoodig, als men de aanzienlijke lijst van inteekenaren inziet, die de uitgave hebben bevorderd.

Wij komen tot: *Des Koninge Inhuldiging*, door A. VAN DER HOOP, JR. Wat zullen wij van dit stuk zeggen? De Dichter heeft zich den vorm gemakkelijk gemaakt. Het zijn alle losse, onzamenhangende verzen, getiteld: *Voorzang*, *Intrede*, *Verwachting*, *Inhuldiging*, *Feestverlichting*, *Zondag den 29 November* 1840, *de Koning in den Schouwburg*, *Afscheidstoonen*. Een fikſche, krachtige lierzang op het geheel zou Rec. beter gemaakt hebben, dan al die afzonderlijke brokjes, die het voorkomen hebben, alsof den Dichter tot taak gesteld was, op elke der afzonderlijke afdeelingen der feestviering een vers te maken. Vele zijn dan ook weinig beteekenend, zonder veel gloed of belangrijkheid. Over het geheel is deze bundel minder rijk aan poëzij, dan wij gewoonlijk, ondanks al zijne gebreken, bij VAN DER HOOP aantreffen. Hij moge in den voorzang zeggen:

Ja, dierbre luit, wordt gij *gevoelverkonder*
Van 't geen mijn hart door geestdrift werd gewaar;

of:

Boei 't Hollandsch oor door keur van harmonij
En doe mijn ziel *verzaligd* opwaarts zweven
Op 't vleuglenpaar der zoetste melodij!
Verbeelding, vlam! Gevoel, ontgloei in weelde!
Verhef de ziel! Verwarm den koelsten geest!

dergelijke uitroepingen zijn het middel niet, om weêzenlijk gevoel te ontvlammen. Het is bombast en klingklang, een stroovuur, dat vlamt, maar niet verwarmt. Zoo is het met een groot deel van deze verzen, waarin het niet aan uitroepingen en herhalingen ontbreekt. De Heer VAN DER HOOP gaat niet vooruit; maar waarom wil hij ook een boekdeel vol dichten op eene zaak, die daarvoor geen rijkdom van stoffe genoeg oplevert?

Doch voortreffelijk is VAN DER HOOP's gedicht, als men het vergelijkt met de stukken van den Marquis DE THOUARS.

Hijzelf denkt er nog al gunstig over; althans in de *Verwelkoming* lezen wij:

Huldbetoon en eerewachten,
Krijgs- en ridderpraal vergaan,
Maar 't *geschreevne* blijft bestaan
Van geslachte tot geslachten!
Maar het dichterlijke lied,
't Offer, dat mijn hart u biedt
Met een traan van smachtverlangen,
Die aan 't zielvolst oog ontschiet,
En voor 't heil mijns Konings vliet
Op voor de eer gebloosde wangen,
Wordt door de Englen opgevangen,
Gaat in 't Godsrijk nooit te niet.

Het is mogelijk, maar Rec. twijfelt er aan, of dit lied den Dichter onsterfelijk zal maken. Brommend genoeg begint hij met, in eenen volzin van twee bladzijden, den Koning te zeggen, waarmede men hem *niet* zal ontmoeten in *Overijssel*, en die optelling noemt al zeer vreemdsoortige dingen:

Morgenlandsche kleuren, juweelen flonkerbag,
Walm van nectargeuren (!) bedriegelijke lach,
Die de voorbo wezen mag
Aan de ontnuchterde uchtenddeuren
Van een schrikbren donderslag. (!!)

Palestijnsche palmen, mastikwalmen, krakend Styraxblad, Sarons rozen*wadem*, amberzwangere adem, Idumeesche vrucht, die van zerpe honig vloeit, Persische nurussen, Virginische jasmijn, nardus of amoomen, enz. enz. enz. worden opgeteld, en daarmede smelt men den Koning *niet* te gemoet, nu men hem

smeeksnikkend valt te voet.

Men heeft andere dingen, waarmede men nadert, onder anderen

onweerstaanbre glansen
Van 't *voorvaderlijk* gemoed,
Ja met schittring, flonkergloed,
. . . . . .
. . . . . .

Waar geen hoofsche prachtrenonkel,
Lustenkittlend lipkarbonkel,
Dat robijnen overstraalt,
Ofirs schittrendst goudgefonkel,
Vuurwerkpraal noch vlamgekronkel,
Feest- noch krijgsschalmei bij haalt.

Doch genoeg van al den onzin! De *Hulde* eindelijk van denzelfden Dichter, waarin hij tevens op hoogen toon de loftrompet voor Koning WILLEM FREDERIK steekt, is niet minder rijk in merkwaardige plaatsen. Wordt uw hart niet geroerd, Lezer, bij deze beschrijving van onzen Koning?

Snelblikkende, eerbiedwekkende oogen,
Uitstortende *albezielbren* gloed,
Weidt met uw *zalvend alvermogen*
Langs burger-, krijgs- en ridderstoet.
En gij, o *balsemende lippen*,
Laat *nektar van uw boorden glippen*,
De *vuurtaal*, die inwendig brandt;

Die *vuurtaal* ontvloeit den Dichter ook, als hij onzen vorigen Koning verdedigt, en zegt, dat »verfoeibre ondankbaarheid en vloek" het loon is, »na jaren kwistens van zegening aan zulk een hoek." Hoort slechts:

Barst los, meesleepende in uw stroomen
Al wat gevoel heeft, geestdriftvloed!
't Geldt de eer des koninklijken vromen;
Barst los! — Mijn boezem staat in gloed!
Te dondren, morslen en verpletten,
Geheel de ziel in vlam te zetten,
Verleên of toekomst ingeleid;
Te ontscheuren, brijzlen, schokken, roeren,
Geheel de ziel aan 't stof te ontvoeren,
Dat adelt voor de onsterfijkheid!

»Dat draaft eerst, he!" zouden wij met Meester JOCHEM zeggen. In de *belangrijke Aanteekeningen* ontvangen wij een geslachtboom van de familie DE THOUARS in al hare grootheid, waarin niemand vergeten wordt, en de huwelijken van talrijke leden des geslachts opgegeven; evenwel niet van des Dichters vader. Is dat bij toeval, of was dat misschien niet groot en adellijk genoeg? Wij wenschen

den Dichter naar ziel en ligchaam beterschap, en hopen, dat hij het woordeken *oud* op de titels van zijne volgende werken zal kunnen uitschrappen, en, zoo 't hem lust, *Hoveling* worden van WILLEM II. Hij heeft zijn best genoeg gedaan, om den Koning te verheerlijken.

Adviezen in de Tweede Kamer der Staten Generaal, in dubbelen getale; door Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans. 1840. In gr. 8vo. XII en 156 bl. f 1-60.

De Belgische Omwenteling. 1828—1839. Persoonlijke herinneringen met bevestigende bijlagen door DE POTTER. *IIden Deels 2de Stuk. Naar het Fransch. Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. *1840. In gr. 8vo. Bl. 157—299. f 1-40.*

Belangen van Nederland en Nederlands Indië. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1841. In gr. 8vo. 31 bl. f -30

Men kent de denkwijs van den Heer GROEN VAN PRINSTERER. Zij straalt overal in zijne *Adviezen* door. Onafhankelijkheid en zelfstandigheid van karakter, getrouwheid aan zijne grondbeginselen kennerken den achtingwaardigen, kundigen en welsprekenden man. Vele zijner aanmerkingen en redenen verdienen behartiging; maar één ding verhindert hem, in het belang des vaderlands te zijn, wat hij anders zou kunnen wezen: het is zijne gehechtheid aan de leer der Gereformeerde Kerk, gelijk die in al hare strengheid en schoolsche bepalingen in de Formulieren van Eenigheid dier Kerk is vervat, bij den invloed, dien hij aan deze leer, welke hij als de bij uitsluiting Christelijke schijnt te beschouwen, op de regeling van alle aangelegenheden des lands wil verschaffen. Hij staat dus niet op de hoogte van onzen tijd; en, in weerwil van het veelvuldig goede, dat er in zijne schriften en woorden te vinden is, zou men hem, die anders daarvoor bij uitnemendheid geschikt zou zijn, op den duur geenszins tot vertegenwoordiger des volks kunnen wenschen; schoon hij nog altijd de voorkeur zou verdienen boven zoo velen, die slechts gewoon zijn alles goed te keuren en toe te stemmen, wat door de Regering verrigt en verlangd wordt.

Van het tweede of laatste Stuk des tweeden Deels van DE POTTER's *Herinneringen* zullen wij slechts zeggen, dat de Auteur daarin voortgaat met allerlei beschouwingen en plannen in zijnen bekenden geest, waaraan, behalve al het overige, dat er tegen valt in te brengen, doorgaans de uitvoerlijkheid ontbreekt. Men vindt weder brieven en nota's aan verschillende Heeren, waaronder hooge personaadjen, en voorts verschillende hoofden en leiders der Belgische Omwenteling. Als geheel beschouwd, zal het nu voltooide werk van DE POTTER steeds een zeer aardige Commentarius op de Geschiedenis dier Omwenteling blijven.

Zeer lezenswaardig is het vlugschrift: *Belangen van Nederland en Nederlands Indië.* Het verderfelijke van een bestuur, zonder beraadslaging met mannen van kunde en ondervinding, en zonder inwinning der gevoelens van in de zaak betrokkene en daarbij belanghebbende personen, wordt overtuigend aangewezen, en de wensch geuit, dat er een zelfstandige Raad van Koloniën worde opgerigt, en de Gouverneurs niet alleen naar eigen inzigt, noch ook alleen naar Koninklijke besluiten en Ministeriële aanschrijvingen van het Moederland, voortaan de Volkplantingen beheere. Voor zoo veel zulk een Raad van Koloniën uitgaven mogt veroorzaken, kunnen die, naar des Schrijvers gevoelen, gemakkelijk geschieden, ten gevolge van het dan onvervuld laten der plaats van een enkel Lid van den tegenwoordigen Raad van *Indië*, uit wiens bezoldiging onderscheidene, hier te lande zeer voldoende, traktementen kunnen gevonden worden; terwijl de voltalligheid van den Raad van *Indië* niet onmisbaar schijnt, daar er, zoo de Schrijver meent, van het *vijftal* dier Raden zich onlangs *drie te gelijker tijd* hier te lande met verlof hebben bevonden.

De Warande van Tilburg verdedigd. Eene bijdrage tot het Jagtregt. Pleitrede met bijlagen. Van Mr. J. S. LOTSY, *Advocaat te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1840. *In gr.* 8*vo.* 114 *bl.* *f* 1 - :

De eigenaar der Heerlijkheid *Tilburg* en *Goirle* sustineerde bezitter te zijn van het privatief Jagtregt in dezelve. Dit regt werd hem betwist door zekere grondeigenares binnen het grondgebied der genoemde Heerlijkheid. Het zal wel

buiten den kring van onze letterkundige werkzaamheden gerekend kunnen worden, om de regtvaardigheid of onregtvaardigheid te beoordeelen van het vonnis, in deze zaak door de Regtbank uitgesproken. Ofschoon de steller van deze Pleitrede zich niet heeft mogen verblijden over de zegepraal der door hem verdedigde zaak, leeren wij hem echter kennen als eenen schranderen Regtsgeleerde, die alles, wat voor het door hem gevoerde pleit dienen kan, met zorgvuldigheid en kennis van zaken aangevoerd heeft, zoodat des Schrijvers ambtgenooten, deskundigen en belanghebbenden, deze bijdrage tot het Jagtregt bij soortgelijke quaestiën met vrucht kunnen raadplegen; terwijl de beoefenaar der vaderlandsche oudheden in deze Pleitrede menige aanhaling zal vinden, die zijne opmerkzaamheid in allen deele waardig is.

Feestrede bij de vjering van het dertien jarig bestaan van het Muzijkgezelschap te Gorinchem (,) *den 6 Mei* 1841 (,) *door* J. W. ELINK STERK. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1841. 16 *bl. f* : - 25.

Het aangekondigde stukje is eene Feestrede, die voorzeker, bij de gelegenheid des tijds, eene goede uitwerking gedaan en doel zal getroffen hebben. Vele wenken, hier gegeven, zijn ook behartigenswaardig voor alle toonkunstenaars, opdat zij, door den romantischen geest des tijds niet verdwaasd, toch geen ijdelen roem najagen, om iets moeijelijks te verrigten; maar om vooral te trachten het edele doel der muzijk te treffen. Bij het lezen dezer Redevoering bemerkt men, dat de Heer ELINK STERK hoogelijk met het onderwerp is ingenomen geweest: het is *con amore* bewerkt; en het geheele opstel draagt de blijken van met het gevoelen der Ouden over deze kunst bekend en er van doordrongen te zijn.

Uitdrukkingen als van *in koud proza te stamelen*, daar de Redenaar toch niet, zoo het scheen, in gebonden stijl verlangde te spreken, en die van het *polijsten* der ziel, hadden wij er gaarne niet in aangetroffen.

Het *Gorinchemsche* Muzijkgezelschap viere deszelfs zilveren feest; en de variatiën op het oude en bekende thema: *nihil esse tam cognatum mentibus, quam numeros atque voces*, mogen dan, niet minder dan nu, met de zielen overeenkomende zijn, om te vermaken, te onderwijzen en te overtuigen! CICERO wist het wel!

Bloemlezing uit de Gedenkschriften van Dr. M. LUTHER, *vertaald door* B. T. LUBLINK WEDDIK, *Predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Amsterdam. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1840. *In gr.* 8*vo. XXVI en* 280 *bl. f* 3-:

Dit werk, dat met nog een of twee Deelen compleet zal zijn, is een zeer gepast aanhangsel tot dat andere van denzelfden Schrijver, getiteld *het Leven en Bedrijf van Dr.* M. LUTHER, waarvan in dit Tijdschrift voor 1838, N°. XIII, en voor 1839, N°. XVI, een, gelijk het verdiende, loffelijk verslag gegeven is. Men kan hierdoor den geest van den grooten Hervormer uit zijne eigene woorden, uit verschillende plaatsen zijner schriften aangevoerd, als de tolken zijner denkbeelden en gevoelens, des te beter leeren kennen; en die uittreksels bevatten ook op zichzelve veel goeds, dat nog heden ten dage van nut kan zijn. — In eene lezenswaardige Voorrede geeft de Schrijver rekenschap, wat hij »*formeel* en *materieel*" tot deze *Bloemlezing* gedaan heeft; en hierin zal, vertrouwen wij, elk verstandig lezer hem over 't geheel bijvallen. Hij heeft (en ook dit verdient goedkeuring) zijne uittreksels onder zekere hoofdrubrieken in alphabetische orde gebragt, waarvan dit eerste Deel de volgende bevat: *Aalmoezen. Aanzien des persoons. Adel. Afgoderij. Ambt. Armen. Armverzorgers. Arts. Avondmaal. Boete. Brood. Bruiloft. Bijbel. Christenen. Christus. Demoed. Dienstboden. Doop. Dood. Dronkenschap. Dwisterlingen. Dweepers. Eerzucht. Evangelie. Gebed. Geboden* (*Tien*). *Geestelijken. Geld. Geleerdheid. Geloof. Gewetensvrijheid. Goederen* (*Aardsche*). *Godgeleerdheid. Handelstand. Heilige dagen. Hervorming. Hoop. Huichelarij. Huiselijk leven. Huwelijk.* — Over het al of niet plaatsen van sommige stukken zou men kunnen verschillen; maar het zal hier geweest zijn: wie keus heeft, die heeft angst; *en dan de gustibus non est disputandum.* Met dankbaarheid nemen wij liever de ruikers bloemen aan, die de geëerde wandelaar ons heeft willen aanbieden; over deze of gene rangschikking, over dit of dat bloempje, dat ons minder behagen mogt, willen wij geen vies gezigt zetten, en op zijne verdere wandeling willen wij hem geduld en genoegen toewenschen.

Redevoeringen van ESAIAS TEGNÉR. *Uit het Zweedsch door* A. C. HOLTIUS. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1840. *In gr. 8vo. VI en* 91 *bl. f* 1 - :

Daar is misschien geen schoonere gave, geen grootere kunst, dan die der waarachtige welsprekendheid. Wij zijn gewoon, in brommende verzen de hooge waarde en verheven rang des dichters te hooren verkondigen; maar bij Rec. staat de wezenlijk welsprekende althans op gelijken trap met den waren dichter. Daar zijn dwazen, die de taak des redenaars gemakkelijk achten; die wanen, omdat zij woorden weten aaneen te schakelen, dat ook zij die kunst verstaan, en, daar zij tevens verzen maken, dat zij dichters en redenaars teffens zijn. O jammerlijke eigenwaan! Diepe onkunde van datgene, wat er tot den welsprekenden redenaar wordt gevorderd! Gaat met uwe gedachten den loop der eeuwen terug, slaat de letterkundige geschiedenis der volken op, en gij hebt het aantal hunner groote redenaars vrij wat eerder geteld, dan dat hunner groote dichters. Doch daar, waar de echte welsprekendheid gevonden wordt, hoe rijk is het genot, dat u wordt aangeboden! Hoe wordt gij getroffen, bekoord, geroerd, weggesleept, verpletterd, al naar dat de bedoeling des redenaars de opwekking van zachtere of heviger aandoeningen beoogde! Ja, bovenaan in de rij der gaven en kunsten staat de welsprekendheid.

ESAIAS TEGNÉR, van wien de Heer HOLTIUS ons hier een drietal Redevoeringen aanbiedt, bezit die gave en kunst der welsprekendheid in hooge mate; en ons publiek is den Hoogleeraar grooten dank verschuldigd, dat hij het door deze vertaling met den *Zweedschen* redenaar bekend maakte. Bij den eersten opslag misschien zal de keuze der stukken bevreemden. Welk belang, zoo vraagt men ligt, zal eene redevoering, op *Oscarsdag* 1823 te *Lund* gehouden, ter gelegenheid van het huwelijk van den *Zweedschen* Kroonprins, ons inboezemen? En nogtans, lezers, zou Rec. zich zeer bedriegen, indien gij niet met telkens klimmende belangstelling voortlaast, indien gij niet bekoord werd door den gelukkigen greep, indien gij niet geboeid werdt door de belangrijke zaken, niet getroffen door den rijkdom en nieuwheid der beelden, door de kracht en schoonheid der uitdrukking. De redenaar ziet in de vereeniging van OSCAR

met JOSEFINE het zinnebeeld van de verzoening tusschen vijandige krachten, de bemiddeling tusschen het oude en het nieuwe regeringsstelsel, die voor de rust en den vrede des lands wenschelijk is. Dat is het onderwerp, waarover hij nu zijne gedachten mededeelt. Hij toont aan, hoe de nieuwere, als revolutionair uitgekretene begrippen in theorie waar, in praktijk onbruikbaar zijn; hoe wij in eenen tijd van overgang leven; hoe het nieuwere het oude niet moet vernielen, maar zich daarmede verbinden en het verbeteren, en hoe het oude kan noch mag blijven voortduren, zonder het nieuwe in zich op te nemen. Het is Recs. oogmerk niet, van deze of de volgende Redevoeringen eene dorre schets te geven. Hij wil liever hier en daar eenige regels overschrijven, die den lezer ter proeve van stijl en trant kunnen dienen, en hem zeker opwekken zullen, om het boekje zich aan te schaffen. Daar is hier eene oorspronkelijkheid; eene frischheid van uitdrukking, eene levendigheid van verbeelding, die zich in nieuwe en fraaije beeldspraak openbaart, welke zeker niet algemeen gevonden worden. Men hoore (bl. 26): »De nieuwe vrijheid maakte wel in het eerst, en door hare nieuwheid zelve, groot opzien; maar men zag weldra, dat eigenlijk nergens plaats voor haar te vinden was. Zij klopte overal aan; doch waar zij ook kwam, was de plaats reeds ingenomen, en men konde, of liever men wilde de heemlooze nergens herbergen. In haar eigen vaderland werd zij wel aanvankelijk in prachtige republikeinsche vormen geplaatst; maar deze vormen waren in den grond niets anders dan nieuw gemaakte ruïnen. Want hetgene, waarop de Gemeenebesten der Ouden eigenlijk rustten, eenvoudigheid der zeden, tevredenheid des gemoeds, leven in het openbaar: dat alles was sedert lang verdwenen en liet zich door geen decreet van nieuws te wege brengen." Bl. 29. »Zulke Constitutiën zijn als loofhutten, die men van omgehouwen boomen gemaakt heeft, voor ééne gelegenheid in den grond gestoken: zij geven groen voor éénen dag; maar al ras is de gekunstelde heerlijkheid verwelkt, en de eerste morgenzon ziet in hare plaats niets dan rijs en dorre bladeren." Bl. 33. »De burgerlijke vrijheid gelijkt nog, in de meeste oorden van ons werelddeel, naar aangeslibt land, dat langzaam bezinkt en vaster wordt. Maar jaar op jaar vliegen er de vogelen des hemels over, en laten de zaden vallen uit weiden

en woud: zoo verbindt zich eerlang de losse bodem, het gras weeft zijn groen bekleedsel, en de ploeg begint haar (zijn) werk. Waar nu naakte aarde is of bloedig slijk, daar wiegt eens het graan zijn goud in den wind; en behagelijke woningen en een zelfstandig geslacht rusten, over eenige menschenlevens, in de schaduw van het volwassen geboomte. Zoo is de stille gang der natuur; zoo zij ook die der menschheid!" Waarlijk, deze voorbeelden, schier in het wilde gegrepen, zij zijn iets meer, iets anders, dan wij gewoon zijn! Wij vinden hier eene welsprekendheid van oorspronkelijken aard, moeijelijk met andere te vergelijken, maar die niet enkel tot de verbeelding, maar ook tot het verstand en tot het hart spreekt. Wilt gij van het laatste nog een bewijs, sla dan het slot der Redevoering op, waar de begaafde redenaar zich tot den Kroonprins zelven wendt. Wij mogen er maar enkele regelen van uitschrijven: »Wees daarom sterk als de moed der jeugd, wees wijs als der ouden ervarenheid! Laat uwe geregtigheid zijn als die der wet, en uwe goedertierenheid als die der eeuwige barmhartigheid! Heil zij u en gelukzaligheid, gij oogappel van het Noorden, gij rozenknop der toekomst! En moge *Oscarsdag*, wiens aanbreken ons verblijdt, eenmaal in rijken glans, met rijken zegen schijnen over ons nageslacht!".

De tweede Redevoering, bij het sluiten zijner akademische lessen gesproken, heeft een geheel ander onderwerp; maar ook daarvoor trekt welligt menigeen den neus op. Zij handelt over de noodzakelijkheid, om het *Grieksch* te leeren. Doch verwacht daar geene oude, afgesleten denkbeelden; verwacht er geene vergoding van de klassische, geene verguizing van elke andere oudere en nieuwere literatuur. Ik zou bijna in verzoeking komen, om de schier dichterlijke karakterisering van de Oostersche, de Noordsche, de romantische, de hedendaagsche poëzij af te schrijven, om u te bewijzen, hoezeer TEGNÉR elke van haar op haren regten prijs waardeert. 't Is niet om de zaken zelve, dat volgens hem de klassische letteren voor onontbeerlijk moeten gehouden worden. Alle wezenlijke denkbeelden der Ouden hebben wij ons reeds lange toegeëigend. »Zij zijn niet meer nieuw; zij zijn ligt toegankelijk voor een ieder; in wat taal men wil, kan men ze verkrijgbaar vinden." Maar het is de overeenstemming tusschen de zaak en den vorm, waardoor zich de

Grieksche literatuur onderscheidt; dat is in geene vertalingen weder te geven. »De *Grieksche* poëzij is te beschouwen als de tong aan de weegschaal der kunst; zij wijst het ware evenwigt aan, 't geen maar een ander woord is voor het volmaakte schoon; terwijl de Oostersche of Westersche romantische kunst eenzijdig hare zware massa's in een van beide schalen legt."

Deze Redevoering wordt besloten door eene reeks van lessen en vermaningen aan de kweekelingen, die hij nu, bij het veranderen zijner betrekking, ging verlaten. En al had Rec. niets anders van TEGNÉR gelezen, dan de weinige bladzijden, daardoor ingenomen, hij zou bij hem eenen hoogen rang onder de welsprekende redenaars bekleeden. Laat hij er u slechts eenige trekken van mededeelen: het geheel over te nemen, gaat niet; het zij eene proeve, die uwen lust naar het geheel opwekt. »Weest ordelijk; want orde is de hefboom van den arbeid; zij kan de zwaarste lasten tillen. Daarentegen is wanorde een uurwerk zonder wijzer; het gaat en gaat, en niemand weet ooit, welke tijd vergaat.... De ware vreugde komt van den ernst der ziel; maar wacht u tevens voor dien valschen ernst, die op de oppervlakte glimt, en wiens schild uithangt op het zuurziend aangezigt! De ware ernst ligt, even als de edele metalen, in de diepte. Zijn voorhoofd is meestal helder, maar zelf woont hij in de kameren van het hart.... Weest zelfstandig; want zelfstandigheid is het grootste doel, niet van het onderwijs alleen, maar van het leven. Wanneer het kind kan gaan, werpt het zijnen valhoed af; wanneer de geest tot rijpheid komt, laat hij den leiband varen. Wat gij van anderen leert, is op zichzelf gering; de ware leermeester is met u geboren, woont in u, is uw betere mensch!"

Men vergunne Rec., dat hij van de laatste Redevoering alleen zegge, dat zij over het akademisch onderrigt loopt, en dat zij eene plaats naast de beide vroegere verdient. Rec. heeft door de medegedeelde proeven genoeg den geest en den trant van TEGNÉR's welsprekendheid doen kennen, en vertrouwt, dat hij menigeen zal hebben opgewekt, om deze schoone stukken te lezen. De vertaling is meestal gelukkig, schoon zij op enkele plaatsen niet regt *Hollandsch* is, gelijk b. v. »een dag, met de vreugd des Konings en des lands *gelijknamig*;" — »is *de vraag van* enkel poëtische natuurkracht," enz. Doch, dat zijn slechts kleine vlekjes, gelijk

ook de *d* in plaats van *t* achter den derden persoon der werkwoorden.

Rec. eindigt met een treurig gevoel. Toen hem deze Redevoeringen ter beoordeeling gezonden werden, vond hij daarbij een uittreksel uit een der *Duitsche* bladen, met het berigt aan de vrienden van REGNÉR, dat diens krankzinnigheid eenige hoop op betersehap begon te geven. De bekwame, de welsprekende, de edeldenkende man krankzinnig! Wat is de mensch, dat ook hij, die zoo buitengewoon met de gaven des geestes was toegerust, het redelijke vermogen verliest en tot beneden het dier zinkt! Treurige, verootmoedigende gedachte, die Rec. met weemoed vervulde bij het lezen van deze schoone stukken, waarin de volle rijkdom van eenen krachtigen, edelen geest zich heeft uitgestort, die nu in bewustelooze krankzinnigheid is ondergegaan!

Nederland en Zweden in staatkundige betrekking. Van GUSTAAF WASA *tot* GUSTAAF ADOLF. *Door Mr.* G. W. VREEDE. *Iste Aflevering. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1841. *In gr.* 8*vo. X en* 102 *bl. f* 1-10.

Sinds geruimen tijd bepaalde de Schrijver bij voorkeur zijne letteroefeningen tot de kennis van het staatkundig verkeer der Nederlandsche Republiek met vreemde Mogendheden, en schetste in een vóór eenige jaren uitgegeven geschrift de verdiensten van onze wakkere Republikeinen in het vak der Diplomatie. Aangemoedigd om in dit vak als geschiedschrijver op te treden, oordeelde de Schrijver, dat, wanneer hij aan deze aanmoediging gehoor gaf, men regt had te verwachten, dat liefde tot de waarheid en zucht naar grondige bewerking hem tot ijverige gebruikmaking van de beste hulpbronnen zouden bewegen. Bij de milde ondersteuning, die hem ten deel viel, werd des Schrijvers keuze, om de reeks van zijne bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlandsche Diplomatie met *Zweden* te openen, eenigermate daardoor bepaald, dat tot de handschriften, die hem allereerst ter inzage werden aangeboden, juist eenige niet onbelangrijke behoorden, die op *Zweden* betrekking hadden. Daarenboven »wie de Verhandelingen der Heeren HEERMAN en

FALCK kent, de eene (*) *over den invloed, welken* CHRISTIAAN II, *Koning van Denemarken, Noorwegen en Zweden, op de Geschiedenis van ons Vaderland gehad heeft*, de andere (†) *over den invloed der beschaving van de Nederlandsche Natie op de verlichting van de Noordsche Volken*; wie later het werk las, getiteld: LODEWIJK DE GEER, (§) aan een' waardigen nazaat van den beroemden man toegeschreven, zal niet vragen, welke banden *Nederland* en *Zweden* vereenigen." — Deze eerste Aflevering bevat het *eerste Boek. Van* GUSTAAF WASA *tot* GUSTAAF ADOLF. (1523—1611.) *Bijlagen. Aanvullingen.* Van het *tweede Boek* behelst deze Aflevering nog slechts het *eerste Hoofdstuk: Van de aanvaarding der Regering door* GUSTAAF ADOLF *tot den val van* OLDENBARNEVELD. (1611—1618.)

Wanneer men in aanmerking neemt, dat eerst na de vestiging van beider onafhankelijkheid de *Vereenigde Nederlanden* en *Zweden* in eene geregelde staatkundige betrekking konden treden, zal men overtuigd zijn, dat deze eerste Aflevering meestal slechts de belangrijkheid der volgende gedeelten van het werk kan doen vooruitzien. Intusschen doet hetgeen thans geleverd wordt die verwachting hoog spannen. De Schrijver geeft overal blijken, dat zoo wel van tot nog toe ontoegankelijke of voor het minst ongebezigde bronnen door hem met vlijt en naauwkeurigheid gebruik is gemaakt, als dat tevens de nieuwste geschriften, en vooral de voortreffelijke Geschiedenis van *Zweden* door GEIJER, telkens geraadpleegd zijn. Meende de Schrijver de voorafgaande afzonderlijke uitgave van het eerste boek aan den uitgever verschuldigd te zijn, zoo is het te wenschen, dat niets de uitgave der volgende boeken moge verhinderen, en dat zelfs de Schrijver, in de hem sedert opgedragene betrekking als Hoogleeraar aan *Utrechts* Hoogeschool, nieuwe opwekking moge vinden, om op het ingeslagen spoor voort te gaan, en met hetzelfde gelukkige gevolg zijne geschiedkundige letteroefeningen voort te zetten.

(*) *Verhand. der tweede klasse van het Kon. Nederl. Instituut*, Iste Deel, (1818) bl. 1—88.

(†) *Gedenkschriften, in de hedendaagsche Talen, van de derde klasse van het Kon. Nederl. Instituut*, Iste Deel, 1817. bl. 251—270.

(§) *'s Gravenhage* en *Amsterdam*, 1834.

Verzameling van vertaalde en oorspronkelijke Evangelisch-stichtelijke Gedichten, door C. VAN EPEN, *Predikant te Maastricht. II Stukjes. Te Maastricht, bij* de Gebr. Ploem. 1839. *In kl. 8vo. XVI*, 253 *bl. f* 3 - 50.

De Eerw. VAN EPEN levert in het eerste dezer stukjes eene vertaling van de gedichten van HÖWES, voorafgegaan van eene uitvoerige levensbeschrijving van dezen vromen man. In het tweede stukje vinden wij een aantal vertalingen uit verschillende Dichters, benevens oorspronkelijke gedichten van den Vertaler zelven. Het groote doel is het leveren van stichtelijke gedichten, waarin Godsdienst en Evangelie op den voorgrond staan. Enkele gelegenheidsstukjes in vaderlandsche verzen zijn er ten gevalle van vrienden bijgevoegd. De bedoeling is loffelijk, en de voorraad van stichtelijke poëzij niet zoo groot, of zij is voor vermeerdering vatbaar. Zoo Rec. zijn oordeel zeggen zal, dan moet hij betuigen, dat hij de beide stukjes liever tot één had zien zamenvoegen. In beide zijn goede, zeer goede stukken, maar in beide is ook veel, wat had kunnen en mocten worden bekort of weggelaten. Het leven van HÖWES, hoe veel goeds daarin ook voorkomt, is te lang, te gerekt; het zou de belangstelling veel meer hebben opgewekt, wanneer het merkelijk bekort ware. Zoo zijn er ook en in de vertaalde en in de oorspronkelijke gedichten vele, die hadden kunnen gemist worden.

Doch over het algemeen leveren deze bundels toch eene stichtelijke lektuur op. Hooge poëzij zoeke men er niet; ook niet overal zal men zich met den toon en de begrippen geheel kunnen vereenigen. De versificatie is doorgaans vrij goed, schoon ook nog al leemten en gebreken bezittende. Maar dichterlijke roem is ook de bedoeling des uitgevers niet zoozeer, als wel stichting. Hij, die, zoo het schijnt, verhinderd wordt zijn predikambt waar te nemen, zoekt op deze wijze nog nuttig te zijn. Dat wenschen wij hem van harte toe, en, zonder dus deze gedichten aan eene strenge kritiek te onderwerpen, bevelen wij ze gaarne den beminnaars van stichtelijke poëzij aan. Zij zullen ze zeker niet geheel onvoldaan ter zijde leggen.

De uitvoering is vrij wel, schoon de gesteendrukte titels nog al iets te wenschen overlaten.

De Zeeuwsche Balling. Geschiedkundig Verhaal uit de Grafelijke regering door s. p. b. Te Gorinchem, bij H. Horneer. 1841. In gr. 8vo. 284 bl. f 2–70.

De Zeeuwsche balling, hoofdpersoon in dit verhaal, is JAN III, Heer van *Renesse*, *Moermond*, *Haamstede* en *Burgt*, een der ridderlijkste Edelen uit onze oude Geschiedenis, het voorwerp des haats van den listigen WOLFAART VAN BORSELEN, die zich als voogd over JAN I, den zoon van den ongelukkigen Graaf FLORIS V, eenen onbepaalden invloed op 's-lands zaken, en daardoor ook eene uitgebreide magt over de tegenstanders zijner heerschzucht, had weten te verwerven, en die door sluwe streken aan den Graaf het bevel wist te ontlokken, om RENESSE uit *Zeeland* te bannen en zijne goederen verbeurd te verklaren. De geschiedkundige bijzonderheden, dezen JAN van *Renesse* betreffende, hier en daar in bronnen voor en werken over de vaderlandsche geschiedenis verspreid, zijn in het breede bijeenverzameld in een stukje, vóór een paar jaren geplaatst in den *Zeeuwschen Volksalmanak*, hetwelk door den Schrijver van dit verhaal tamelijk naauwkeurig schijnt gevolgd te zijn; gelijk het ons trouwens voorkomt, de daden van dezen, wel eens niet den naam van muiteling bestempelden, en in zijn beiden met de *Vlamingen* niet geheel te verdedigen *Zeeuw*, vrij onpartijdig te beoordeelen. Teregt noemt B. het een *geschiedkundig Verhaal*, want aan knoop of zoogenoemde *intrigue* ontbreekt het geheel en al; slechts in zooverre kan het min of meer als een historische Roman worden aangemerkt, dat het van de geschiedenis datgene opneemt, wat met de hoofdhandeling in genoegzaam verband staat, en dit met de tinten der verdichting bijwerkt.

Moeten wij onze gedachten over de wijze van bewerking uiten, dan ontveinzen wij den ongunstigen indruk niet, dien het overal doorstralende gebrek aan smaak op ons maakte. Hieraan is toe te schrijven:

Voorerst eene menigte ongepaste en onnoodige uitweidingen en *tiraden*, die blijkbaar geene andere strekking hebben, dan eenige bladzijden te vullen. Hiertoe behoort onder anderen reeds in den aanhef: »En wie was nu dat voorwerp van het hoogste verlangen der jubelende *Zeeuwen*?" »Was het" dit? »was het" dat? En zoo eene geheele blad-

zijde van vragen, gevolgd van het gewigtige: »niets van dit alles." Zoo ook bij de melding van *Schouwen* de lekkere paling en *Zierikzeesche* oesters, bladz. 30; de zeer hoogklinkende, maar toen nog niet te pas komende, en daarom zeer onbeduidende aanspraak — of wil men het eene soort van *toast* noemen? — van RENESSE aan de Ridders ten zijnent, bladz. 42; de redenering en het puntdicht, bladz. 134; de tirade over het bidden, »door God verhoord aan Noordpool en Tiberboorden," bladz. 159; die over het *honorarium* der hedendaagsche schrijvers, bladz. 52; de droom, bladz. 147, een verleeten kunstje, om hetgeen verhaald is, of nog verhaald zal worden, op eene fatsoenlijke wijze tweemaal aan den man te brengen; de langdradige, zeer onbeduidende alleenspraak van den hoofdpersoon, bladz. 66; de zeer bombastische volzinnen over het berusten in kinderloosheid, bladz. 61, en wat niet al! Het schijnt in de manier van J. F. B. te liggen, dat hij (het is toch wel geen *zij*?) bij de verste aanleiding terstond in den zadel zit met uitweidingen en vertoogen. Noemt hij b. v. de dankbaarheid, — terstond een zedelijk vertoog; dit moge eene enkele maal aangaan, maar als men het niet zeer spaarzaam doet, heeft men groote kans om het geduld der lezers af te matten tienmaal sterker dan men bladzijden volschrijft. Maar genoeg, te meer daar de Schrijver het zelf schijnt te hebben gevoeld (maar waarom dan het mes der kritiek niet moedig in dat wilde vleesch gezet?): »Dan, »onmerkbaar (?) ben ik reeds bang, mij schuldig te maken »aan redeneringen, die, zoo ik dezelve langer rekte, mij »bij mijne lezers wellig van feiten zouden aanklagen, die »even berispelijk zijn." Bladz. 212.

Vervolgens blijkt 's mans gebrek aan smaak uit het verbazende opprunken van zijne voordragt. Den reus KLAAS VAN KIJTEN eenen Titan der nieuwe wereld te noemen, is reeds vrij gek, omdat men door de nieuwe wereld altijd *Amerika* verstaat (bladz. 10); en niet beter is het gebruik, of liever misbruik, van de *mythologie* in het algemeen, welker kennis de Schrijver, waar het pas of onpas geeft, zoo gaarne te luchten hangt, dat hij zelfs eenen soldaat in de XIIde eeuw zoo familiaar over *Vulcanus* laat spreken, als wij over stoombooten doen. Sommige dier geleerde woorden schijnen, blijkens noten, opheldering noodig te hebben, andere niet: b. v. *Rhadamantus* wel (bladz. 216),

Apollyon niet (215); *Euroclydon* wel (213), *Sammuel* niet (ald.). Ook de oude Geschiedenis moet hare groote mannen leenen tot schoorsteenpopjes in den stijl des Heeren B. Wij zullen, om den schijn van onbewezene magtspreuken te ontgaan, één proefje, voor den voet opgeraapt, uitschrijven; het is tevens een staaltje van vergelijkingspronk: »Even als het grimmig everzwijn, in de wouden van *Lenka*, »door de scherpe pijlen der boschbewoners aangerand, en »door de klaauwen der honden geteisterd, met een vreesselijk geweld zijne borstels doet rijzen, en zich, met de »puntige tanden, brullende onder de aanvallers werpt, tot »dat het in het eind, door wond op wond, na den hardnekkigsten wederstand, huilend ter aarde stort, even zoo »vochten eenigen der *Friezen* langen tijd wanhopig; doch »weldra moest hunne woede zwichten voor de tegenwoordigheid van geest en vastheid van besluit, voor die koele »beradenheid, welke den Heer VAN BREDERODE, even als »den Spartaanschen AGESILAUS, nimmer verlieten. Niet »als een DECIUS, die, uit zwakheid van geest, zich ongewapend in het midden der vijandelijke gelederen wierp, »om daardoor — gelijk hij meende — de onderneming te »doen gelukken, maar bezadigd en onverschrokken, even »als PERICLES" enz. (bladz. 79.)

Eindelijk (want het lust ons niet, af het smakelooze in dezen Roman voor den dag te halen) noemen wij daarvoor, als bewijs, de doorkijkende eigenliefde van den Schrijver. Den zelfbehagenden omhaal, bladz. 9, 22 en elders, wijzen wij alleen aan; maar waartoe moet Graaf JAN, bladz. 17 volg., Engelsch spreken? Opdat men wete, dat J. F. B. het kan schrijven? Anders is het al zeer ongemotiveerd, en het was van WOLFAART VAN BORSELEN niet zeer hoffelijk, den Graaf in het Hollandsch te antwoorden, ofschoon de eerste er ook nog al weder eene *tirade* over heeft, en er ook al Fransch doorheen wordt gelapt. Welk een ellendige wansmaak! Zoo verraadt het ook zeer weinig smaak, wanneer men uitvalt op beschrijvingen »van tafels, stoelen, kandelaars, kabinetten en wat dies meer zij, alleen voor uitdragers of vendumeesters belangrijk," daar juist in het ongezocht bekend maken met de zeden en gewoonten des onderstelden tijdperks het fijne van den historischen Roman zit, en er in onze taal voorbeelden van bestaan, bij welke de pen van den Heer J. F. B. bij lange na niet halen kan.

Op stijl en vorm zijn mede vele aanmerkingen, niet te *zoeken*, maar voor de hand te vinden. Uitdrukkingen, als: het hazenpad kiezen; iemand eene snede door het gezigt geven; op éene maat met iemand dansen, waren goed, als zij aan gepaste personen werden in den mond gelegd; door den Schrijver zelven in eene althans niet boertige rede gebezigd, misstaan zij zeer. Onachtzaam is het gezegd: »begaf elk der gasten zich naar de onderscheidene slaapvertrekken" (bladz. 43); dat aan vrouw SOPHIA hier (bladz. 50) *bruine*, daar (bladz. 56) *blaauwe* oogen worden toegekend; dat WOLFAART VAN BORSELEN van toen nog onbekend geschut en mijnen spreekt; (bladz. 140) enz. enz.

Bladz. 93 schrijft B. het in brand steken van *Moskau* aan NAPOLEON toe; men weet toch genoeg, dat de Russische bevelhebber ROSTOPCHIN dit zelf gedaan heeft. Bladz. 21 lazen wij *Brigdorpe* en hielden het voor eene drukfout, maar vonden het bladz. 38 en elders herhaald. Hoe komt men aan die ontaalkundige en door niets gewettigde spelling van *Brijdorpe*, *Bridorp* bij HELIS STOKE? Wat zijn *geestige* kleuren, bladz. 68?

Enkele plaatsen zijn welgelukt, onder welke wij noemen: de beschrijving van het leger, bladz. 68 volg.; die van den maaltijd op *Moermond*, van het beleg van dit slot, en de kapitulatie; doch ook daar ontsiert een zekere jagt op vergelijkingen den stijl.

Het doet ons leed, deze proeve van eenen oorspronkelijken Historischen Roman, evenmin als zoo vele zijner broederen, met ruimen lof te kunnen aanmelden, maar den Heere J. F. B. (wiens voorletters wij *meenen* te herkennen, maar van wien noch A. V. K., noch W., noch J. D. D. door schrijver dezes werd beoordeeld) opregt te moeten zeggen, dat, zoo het hem al niet geheel aan aanleg ontbreekt, die aanleg nog veel oefening, gelijk zijn smaak veel verbetering noodig heeft, zal hij op eene gunstige beoordeeling aanspraak kunnen maken.

Monniken en Nonnen, of Tafereelen uit het Kloosterleven. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. *In gr. 8vo.* 311 *bl. f* 2-90.

»Sinds de historische Romans," zegt de Verzamelaar van

deze *Tafereelen* in de Voorrede, »de meest gezochtste" (l. gezochte) »lectuur van het leesminnende Publiek zijn geworden, zijn de Kloostergeschiedenissen van minder waardij »geworden": hij wil deze laatste dus op nieuw in aanzien brengen, want »ook deze," meent hij, »hebben hare eigen»dommelijke" (l. eigenaardige) »belangrijkheid, bezitten »mede iets, dat boeit, en in menig opzigt of tot verontwaar»diging, of" (tot) »meêwaardigheid" (l. meêwarigheid) »op»wekt." Of nu de daaruit genomene verdichtingen zoo onbepaalde aanprijzing verdienen, zou Rec. nog al betwijfelen; want, hoezeer dat tegen Natuur en redelijke Godsdienst strijdige leven zulke gewaarwordingen opwekken kan, is dit algemeene thema, hoe ook gevarieerd, in zichzelf niet voldoende, om die belangstelling te weeg te brengen, welke zich door vereeniging van het nuttige met het aangename bevredigd vindt. — Doch laat ons kortelijk zien, wat in deze verzameling, uit ongenoemde Duitsche Schrijvers ontleend, vervat is.

Het *eerste* Tafereel heet: *de Mensik door ontrouw, eene Spaansche Geschiedenis*, maar mogt liever heeten: *de Ridder, die wegens gewaande ontrouw Mensik wil worden*, want er heeft eene gelukkige vergissing plaats gehad, waardoor alles spoedig en goed uitkomt, en de gelieven elkander krijgen. Breeder wil Rec. het niet verhalen, want anders vervliegt nog het weinige belangwekkende, dat er in is.

In het *tweede* Tafereel komt LEUKATHEA, *de geheimzinnige Non*, voor, wegens vermeenden dood van haren geliefde in een klooster gegaan, doch wien zij na verloop van eenigen tijd aldaar wedervindt, met wien zij eindelijk ontvlugt, terwijl zij zich door hare zeer op haar gelijkende tweelingszuster $2\frac{1}{2}$ jaar laat vervangen, zonder dat het gemerkt wordt, doch eindelijk genoodzaakt is terug te keeren, nu vergift inneemt, en vóór haren dood een geschrift aan haren biechtvader ter hand stelt, waaruit men het zoo even vermelde, in verband met hare geheele levensgeschiedenis, verneemt. — Als men het met de onnatuurlijkheden en onwaarschijnlijkheden, die er in voorkomen, niet te naauw neemt, dan is dit verhaal onderhoudend genoeg te noemen.

Onder het opschrift van: *de Dominikaner Monniken*, biedt het *derde* Tafereel niets anders dan de gruwelen der Inquisitie ter beschouwing aan, en voornamelijk de beschrij-

ving van een *Auto-da-fé*, ten jare 1680 aangerigt. Waartoe deze overbekende akeligheden hier op nieuw verhaald worden, betuigt Rec. niet te weten.

Beter zekerlijk, ofschoon ook al een oud thema, is het *vierde* Tafereel, getiteld: *het slagtoffer der moederlijke misstap*, (l. *des moederlijken misstaps.*) Hier verhaalt een Fransch meisje, hoe zij, als zijnde de onwettige dochter harer moeder, geheel tegen haren zin in een klooster gestoken wordt, waaruit zij vervolgens poogt te ontvlugten, maar ontdekt wordt, en hierop allerlei mishandelingen ondergaat, tot dat hare zaak door den weldenkenden Groot-Vicaris onderzocht, en zij in hare regten en voorregten hersteld wordt; doch hier eindigt de historie plotseling, want de Fransche Omwenteling geeft haar hare vrijheid weder.

Even plotseling, maar ten hoogste teleurstellend loopt het *vijfde* Verhaal af, ten titel hebbende: *de Biechtvader en de Non.* Alweder een meisje, dat tegen haren zin voor het klooster bestemd wordt! Haar edeldenkende biechtvader, in hare proefjaren aldaar, wil haar redden; maar dit wordt ontdekt, en hij wordt verwijderd: op het oogenblik harer wijding protesteert haar broeder openlijk, uit haren naam, tegen de gelofte, die zij, welke in onmagt valt, doen zou: door tusschenkomst van een' officier ontvangt hij van den Bisschop de toezegging, om de Pauselijke dispensatie voor zijne zuster te verkrijgen; doch nu men deze gelukkige uitkomst verwacht, die de vader nu ook verlangt, wordt slechts met weinige woorden vermeld, dat de vader sterft, de dispensatie niet komt, en het meisje in het klooster blijft en haar graf vindt.

Het *zesde* Tafereel heet: *de Kluizenaar;* doch deze is de held van de verdichte geschiedenis niet, maar komt eerst op de 46ste bladzijde van het verhaal, en dan nog slechts voor eenen korten tijd, voor, waarna hij sterft, en nog voor eene korte poos een monnik optreedt, om aan eenen der hoofdpersonen eene gewigtige tijding te brengen. De heldin der geschiedenis is Gravin IRMENGAARD, gemalin van Graaf EGON, die, ten strijde trekkende, haar en zijnen burg aan de bescherming van zijnen Vazal GAFFRO aanbetrouwt: deze belaagt te vergeefs hare deugd, en wil zich over zijne teleurstelling wreken; doch, daar een zijner werktuigen het snoodste feit bij de uitvoering steken laat, ontkomt zij, en wordt met haar kind bij eenen kluizenaar geherbergd: na diens dood ontdekt Graaf EGON door gemelden monnik, dat hij misleid is, en straft GAFFRO: eens ter jagt zijnde, komt hij bij de kluizenaarshut, waarin hij iemand in kluizenaarsgewaad aantreft, doch in wien hij weldra zijne IRMENGAARD, welke hij vermoord waande, met verrukking herkent, en met haar en hun kind, en de geit, die hetzelve gevoed heeft, naar zijn kasteel in vrede terugkeert. — In dit verhaal herkent men duidelijk eene navolging van de legende

van GENOVEVA: het is grootendeels in dramatischen vorm gegoten, en, hoewel hier en daar, vooral in het eerst, niet vrij van langdradigheid, en een meermaals gevariëerd thema en in GAFFRO een gruwelijk personaadje hebbende, nogtans afwisselend en onderhoudend, maar tot de tafereelen uit het kloosterleven, op den titel gemeld, behoort het in geenen deele, want de Abdis, die in het begin voorkomt, speelt er slechts eene zeer onbeduidende rol.

Uit het bovenstaande kan de Lezer zien, dat Rec. met deze verzameling niet hoog loopt, en geene reden zou gevonden hebben, om het talloos tal van uit- en inlandsche romantische verhalen, waarmede de lezende wereld overstroomd wordt, met dezelve voor ons Nederlandsch publiek te vermeerderen. Zij kan echter met den grooten hoop zeer wel mededoen.

De Landverhuizers. Een Verhaal voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. 1840. *In kl.* 8*vo.* 103 *bl. f* : - 80.

Rec. beveelt dit lieve kinderboekje gaarne aan. Het is in eenen regt goeden toon en geest geschreven, en geschikt, om de overtuiging te versterken, dat hij, die op God vertrouwt, door Hem in den nood ook niet verlaten wordt. Het is de geschiedenis eener Duitsche familie, die door de schaarschheid in de jaren 1816 en 1817 gedwongen wordt, om uit het vaderland te trekken en zich naar *Amerika* te begeven. De vader bezwijkt op de reize, en de moeder komt met hare beide kinderen in het vreemde land aan. Hun nood, hunne godsvrucht en hunne redding, benevens de lotgevallen der beide knapen, worden op eene onderhoudende en leerzame wijze beschreven. Een lief plaatje versiert het boekje, dat wij een ruim debiet toewenschen.

Antwoord van den Recensent op de zoogenaamde *Antikritiek* van Doctor I. DE KONING, te *Zaltbommel*, in den *Recensent ook der Recensenten*, N°. VII.

De kinders van ons hoofd, de VONDEN, die wy schrijven,
Betooveren ons hert, als die van onse lyven:
't Schynt dat hy ons aen 't ooge raeckt,
Die s' op het allerminste laeckt.

C. HUYGENS.

BOEKBESCHOUWING.

Commentatio *de Cantico* MOSIS, quod legitur *Exodi Cap. XV.* Scripsit BARTH. JAC. LINTELO DE GEER, Phil. Theor. Mag. Litt. Doct. Traj. ad Rhen. apud *Kemink et Fil.* 1841. Form. oct. maj. 112 pag. *f* 1-40.

Deze Verhandeling, die door den Schrijver aan zijnen Leermeester in de Oostersche Talen, Prof. SWIJGHUISEN GROENEWOUD, opgedragen is, heeft een onderwerp, (*het Lied van* MOZES *bij den uittogt uit Egypte*,) dat voor een jong mensch, die wèl gestudeerd heeft, niet te gemakkelijk en niet te moeijelijk, en alzoo zeer geschikt is, om hem eene proeve van zijne bekwaamheid te doen geven. Zij is dan ook met veel vlijt en naauwkeurigheid bewerkt; zij draagt vele bewijzen van goede grammatisch-historische interpretatie, en van vatbaarheid voor het dichterlijk schoone. Hier en daar is er wel eene zekere overvloedige mildheid (kwistigheid, had Ref. haast gezegd) in het aanhalen van Bijbelplaatsen en andere Schrijvers, en een wat groote omhaal in het ophelderen van vrij bekende en gewone dingen; maar zulke weelderigheid laat zich, bij opmerkzaamheid en rijper oordeel, wel besnoeijen. — De Latiniteit is over 't geheel wèl; (*roborem* voor *robur*, p. 94, zal bij vergissing uit de pen gevallen zijn) hier en daar in de overzetting zou ze wat minder Hebraïzerend en wat meer dichterlijk kunnen zijn. — Veel nieuws zal men er niet uit leeren; maar hoe kan dit ook bij een niet zeer moeijelijk en veel opgehelderd stuk? — De weinige volgende aanmerkingen, die Rec. slechts kort voorstellen zal, mogen toonen, dat hij deze Verhandeling met opmerkzaamheid gelezen heeft, en hare waarde weet te schatten.

De twee eerste dichtregels van den Lofzang houdt DE GEER te regt voor deszelfs *prooemium* of inleiding: maar waarom verandert hij, zonder eenige auctoriteit, alleen op

vergelijking van vs. 21, אֲשִׁירָה in שִׁירוּ? Al heeft misschien MIRJAM bij de intonatie het laatste gebruikt, hieruit volgt nog niet, dat MOZES het eerste bij het opstellen niet gebezigd heeft, daar het toch in zijnen geest is, vergeleken 5 B. v. MOS. XXXII: 1, 3.

Vs. 2ª. schijnt ook de lezing זִמְרָתִי voor de gewone וְזִמְרָת, die DE GEER volgt, om het vorige עָזִּי, te verkiezen te zijn: de laatste ' kan, met het volgende יָהּ aaneengeschreven, zoo ligt vergeten zijn.

Vs. 3 en 4 voegt hij zamen als een vers van drie leden; maar liever is vs. 3 er ook een van twee, en dan, door de beteekenis van den Gods-naam, (*de Onveranderlijke*) zeer krachtig:

JEHOVA *is een krijgsheld;*
JEHOVA *is zijn naam.*

Zoo is er ook geen de minste reden, om vs. 5 als eenledig te beschouwen: hier althans zijn de beide deelen lang en parallel genoeg, om elk op zichzelf te staan. — *De twee* laatste woorden van dit vers, כְּמוֹ אֶבֶן, *gist* hij, dat moeten weggelaten worden; maar dan schijnt de rhythmus in het oorspronkelijke niet vol te zijn.

Niet onaardig is de gissing, die hij, p. 23—26, (breed genoeg) waarschijnlijk zoekt te maken, dat שָׁלִישׁ en סָרִים, met eenige letter-verwisseling, hetzelfde woord zijn, en eene *Koninklijke lijfwacht* beteekenen.

Vs. 9 wil hij het laatste lid van het dooden der krijgsgevangenen verstaan hebben; doch hiertoe is in den zamenhang geen de minste reden: in vergelijking met het vorige dient het alleen, om de geheele voltooijing der vernieling, de gansche uitroeijing, dichterlijk aan te duiden.

Vs. 12 wil hij als het slot der vorige strophe aangemerkt hebben: veeleer is, meent Rec., vs. 11 dit slot, en wel na al het voorgaande een zeer gepast tusschengeworpen uitroep van heilige bewondering der Goddelijke grootheid.

— Vs. 12 en 13 staan, zoo naar stof als vorm, lijnregt tegen elkander over: vs. 12 (dat men des noods als tweeledig nemen kan, of anders met vs. 13 zamen als drieledig) betreft de door God vernielde vijanden, vs. 13 het van hen door God verloste Israël: hiertoe leidt ook nog de woordspeling in נַטְתָּ, vs. 12, en נָחִיתָ, vs. 13.

Niet te versmaden is de vergelijking, die hij, p. 74–76, maakt tusschen dit Lied van MOZES en dat van DEBORA, RIGT. V, en waaruit hij tegen EWALD met hooge waarschijnlijkheid beweert, dat het eerste geene eeuw na MOZES kan gemaakt zijn, daar de denkbeelden van Gods heiligheid en majesteit, die daarin zoo duidelijk en zuiver uitkomen, in het laatste volstrekt niet gevonden worden, maar dit veeleer den woesten en van het godsdienstige meer verwijderden krijgsgeest van die tijden ademt: waartegen men evenwel, (ofschoon Rec. het in de hoofdzaak met DE GEER eens is,) zou kunnen aanvoeren, dat de omstandigheden zeer verschilden, en die van het eerste meer natuurlijk leidden, om het Goddelijke, die van het laatste, om het menschelijke op den voorgrond te stellen.

Wanneer DE GEER vs. 14 het naast bij vs. 13 voegt en daarmede zamenneemt, zou Rec. zeggen, dat de natuurlijke zamenhang meer vordert hetzelve tot het volgende te brengen, waarmede het één geheel uitmaakt. — Bij vs. 13 en 16 had ook nog kunnen opgemerkt worden het meer dichterlijke gebruik van het *pronomen demonstrativum* זוּ voor het *pronomen relativum* אֲשֶׁר.

P. 94 *et seqq.*, neemt DE GEER het *futurum*, vs. 16, voor het *praesens*, of, zoo als hij het noemt, (waarom, weet Rec. niet,) het *imperfectum*; maar Rec. zou het liever, in tegenstelling met het vorige *praesens* of eersten *aoristus*, (vs. 14, 15) met VAN DER PALM *optative* nemen, en dit zelfs in vs. 17 en 18 laten doorloopen. — Daarentegen houdt DE GEER, en Rec. met hem, vs. 18 voor het waardige slotvers des geheelen Lieds, dat tot de inleiding terugkeert, waartegen vs. 19, (dat VAN DER PALM

er ook toe brengt,) te prozaïsch afsteekt, en bij al het vorige mat afvalt. — *Tantum!*

Twaalftal Leerredenen over verschillende onderwerpen, waaronder ook bij plegtige gelegenheden gehouden, door S. UTBERG, *R. C. Pastoor. Te Amsterdam, bij* H. W. van Nifterick. 1841. *In gr.* 8*vo. VI en* 314 *bl. f* 2-50.

Gedrukte Leerredenen van een' R. C. Pastoor! dit is waarlijk een, aan den Homiletischen hemel in *Nederland*, zoo zeldzaam verschijnsel, dat het, wanneer het voorkomt, altijd verwondering baart. Wilden wij van de hoogte der vaderlandsche Protestantsche Predikkunde dit werk beoordeelen, wij zouden het met eene enkele pennestreek afkeuren, en tot staving van dit vonnis niets noodig hebben, dan den lezer, die genoeg der zake kundig was, naar het boek zelve te verwijzen. Wij zouden proefjes van historische Critiek, Exegese, Dogmatiek en wat niet al kunnen aanvoeren, die onze beroemde vaderlandsche *Historici*, *Exegeten* of *Dogmatici* de hairen te berge zouden doen rijzen. Maar waartoe zou het dienen? Die niet geheel vreemdeling is op het gebied der godgeleerde wetenschap, zal er, bij de inzage van dit boek, geen oogenblik naar behoeven te zoeken, en anderen zou het slechts bedroeven of ergeren. Het ware ook onbillijk, een' preekbundel uit een Kerkgenootschap, dat, volgens de eigene bekentenis van deszelfs verlichtste belijders, in de predikkunde zoo verre ten achtere is en blijft, geheel naar de eischen eener hoogere en ontwikkelde kunst te beoordeelen.

Wij merken dus liever met genoegen het betrekkelijke goede op, dat ons hier voor oogen kwam. Was Rec. een regtzinnig Catholijk, hij zou hiertoe brengen, dat de grondleerstukken der Roomsche Kerk, b. v. Transsubstantiatie, vereering van Heiligen, Martelaren en MARIA, het gezag van den Paus en meer andere hier te zijner plaatse worden geleerd en gehandhaafd. Dit een en ander met stilzwijgen

voorbijgaande, merken wij liever de goede *zedelijke* strekking dezer Leerredenen op, in welke de pligten van ieder' Christen, niet minder dan die van den Roomschen leek, herinnerd worden. Wij mogen er verder bijvoegen, dat, hoeveel taal en stijl ook te wenschen overlaten, hier aan de waardigheid van den kansel nergens wordt te kort gedaan, en die platte straattaal geheel vermeden is, welke van zoo menigen Roomschen predikstoel wordt gehoord, en iederen beschaafden mensch tot droefheid en ergernis verstrekt. Wij mogen eindelijk met blijdschap vermelden, dat, ofschoon ook de vorm dezer stukken veel te wenschen overlaat, hier toch gewoonlijk eene geregelde voordragt en ontwikkeling van denkbeelden wordt gevonden, van verre naderende tot ons *thema*-preken.

Zes dezer Leerredenen hebben bepaalde betrekking op vier- of heilige dagen der R. C. Kerk: wij gaan dezelve met stilzwijgen voorbij, zonder iets van alles te willen opnoemen, wat hier ons Christelijk gevoel beleedigde. De overige echter behandelen meer algemeene onderwerpen. Zoo wordt, naar aanleiding van LUC. II: 41—52, de Godsdienst voorgesteld als de beste gids ter opvoeding van kinderen, waarbij (zonderling genoeg) het tekstverhaal zelf bijna geheel ongebruikt blijft liggen. Voorts wordt in andere Leerredenen over *Job*, JOHANNES *den Dooper*, de Godheid van CHRISTUS (*) en over CHRISTUS het licht der wereld gesproken. Aan deze laatste Leerrede zouden wij, om vele redenen, de voorkeur in dezen bundel toekennen.

Wil de Heer S. UTBERG een' goeden raad aannemen, dan zij het deze, om de langdradige opschriften (liever inhoudsopgaven) boven iedere preek te vermijden; — verder, zich vooral te wachten voor zulke langgerekte volzinnen, als wij op menige bladzijde van dit boek aantreffen. 's Mans stijl is wel van platte onbeschaafdheid vrij,

(*) **En dat naar aanleiding van JOH. X: 32—36!! Hoogst bevreemdend (om niet meer te zeggen) is zeker de *Aanteekening*, bladz. 65 en 66.**

maar mist ook alle vorming en rondinq. (Men leze slechts bladz. 35.) Kan het ook anders, daar den Catholijken Geestelijken zoo menig hulpmiddel ontzegd is, dat hem hierin zou kunnen van dienst zijn? Kon, wilde of mogt de Eerw. UTBERG de meesterstukken onzer vaderlandsche kanselredenaars bestuderen, hij zou spoedig inzien, welke gebreken zijn werk aankleven.

Doch genoeg. Aan den geloovigen Catholiek prijzen wij deze Leerredenen gaarne aan, als in vele opzigten eene gunstige uitzondering makende boven het zielevoedsel, dat hem gewoonlijk wordt aangeboden. En de ernstigdenkende Protestant, die dezen bundel mogt in handen nemen, vinde zich, door deszelfs lezing, versterkt in het gevoel van het veel hoogere Christelijke voorregt, hem ook van *deze* zijde geschonken, en in het voornemen, om te wandelen in het licht, dat onder ons zoo hoog op den kandelaar staat!

Papier en druk zijn slecht.

Evangeliebladen, of Tafereelen en Bespiegelingen uit het gebied der Openbaring, door J. H. SONSTRAL. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1840. *In gr.* 8vo. 255 *bl. f* 2-40.

De Weleerw. Heer SONSTRAL, Predikant bij de Hersteldе Lutherschе Gemeente aan den *Helder*, heeft dit boek *Evangeliebladen* genoemd, »omdat ik hoop," zegt hij, »dat hier niets zal worden aangetroffen, dat met den »geest van het Evangelie strijdig is"; maar zoo zou ieder Schrijver, die dit hoopt, elk Christelijk-godsdienstig werk, dat hij uitgeeft, met dezen naam kunnen bestempelen; en dit geeft dus hier niets kenmerkends op. Misschien dan vinden wij dit in den alternativen titel *Tafereelen* enz., doch hierover zegt SONSTRAL niets: wij zullen derhalve den inhoud met hem maar omschrijven door »eene verza»meling van losse stukken van gemengden inhoud, afwis»selend in vorm en inkleeding," »en," willen wij er bij-

voegen, »betrekking hebbende tot de zaak van het God»delijk Christendom"; en wij zullen kortelijk opgeven, wat hier gevonden wordt.

Het eerste en grootste stuk, dat een derde van het geheel bedraagt, (bl. 1—86) heet *de Karavaan te Bethlehem, of het heil der waarheid gevonden.* Het moet een Oostersch reisgezelschap verbeelden, dat (van waar?) naar het *Noorden*, *Rome*, *Athene*, *Egypte* reist, vriendelijke mededeeling over *Indië* en *China* ontvangt, voorts naar *Perzië*, en verder zich over *Jeruzalem* naar *Bethlehem* begeeft, en daar waarheid en rust des gemoeds vindt door de geboorte van JEZUS. Dit een en ander, ofschoon niet in alles waarschijnlijk, is over 't geheel nog al goed volgehouden, geeft geen kwaad overzigt van den staat van Godsdienst en Wijsbegeerte op de eerstgenoemde plaatsen, en toont het onbevredigende daarvan, zoo er niet meer gevolgd ware.

Ook het volgende (bl. 87—124) heeft zijne nuttigheid, daar het, in vier brieven aan eenen pas gehuwden vriend, *den Bijbel als den besten huisvriend* aanprijst, 1. omdat hij »ons aangenaam en nuttig bezig houdt;" 2. omdat hij »den smaak voor schoone kunsten en wetenschappen be»vredigt en veredelt;" (Rec. zou liever zeggen »voor het »schoone," want de Bijbel levert ons immers geene bijdragen tot de schoone kunsten, b. v. Schilder- of Beeldhouwkunst, of tot de wetenschappen, zoo als Wis-, Natuur- en Sterrekunde) 3. omdat hij »ons oog opent voor het ware, »een trouwe raadsman ten goede is, en ons in het verkeer »met menschen met zijne goede diensten bijstaat;" (hiervan hadden beter twee artikels kunnen gemaakt worden) 4. omdat hij »den mensch trouwhartig opbeurt, wanneer »hij in zijn levenslot door mismoedigheid gekweld wordt."

Iets over de betrekking tusschen hemel- en aardbewoners heet het derde stuk, bl. 125—137, en wordt opgegeven als »fragment eener Leerrede over LUC. XV: 7." Nu ja, het is een fragment, waaraan veel aan te vullen, maar ook waarop (naar Rec's. inzien) veel af te dingen zou zijn, doch tot welk een en ander het hier de plaats niet is: het

blijft een fragment, gelijk al onze kennis van dit onderwerp, zoo lang wij op aarde zijn, wel fragmentarisch blijven zal, hoewel het eene toch analogischer aan de bekende waarheid kan zijn dan het andere, en het fragmenteren over het heel of half onbekende ook al zeer verschilt, naarmate der denkbeelden, die men over het reeds bekende heeft.

Het vierde stuk (bl. 138—156) is eene niet ongepaste herinnering van bekende, maar belangrijke zaken, namelijk eene voorstelling van *den eersten Christen-Pinksterdag*, als »onverwacht en wel verwacht," als »schrikwekkend en verblijdend," als »heilloos en zegenvol in de »gevolgen." Er is wel niet in alles even diep ingedrongen; maar het geeft toch een zeker beknopt overzigt.

Onder de vijfde rubriek, PAULUS *bekeering*, (bl. 157—235) vinden wij vier stukken: 1. »SAUL vervolger, of »de mensch, zonder het licht van Gods geest bestraald," (dit moet zeker zijn, zoo als bl. 163 staat, »zonder door »het licht van God" (of Gods geest) »bestraald te zijn) »blootgesteld aan dwaling en verkeerdheid." 2. »SAULUS »bekeerd, of het Goddelijke door God te bewerken." 3. »SAULUS in PAULUS veranderd," (eene oude, maar flaauwe en gezochte speling, waarin niets te zoeken is, want de verandering van Joodsche namen in Grieksche of Romeinsche was toen reeds zeer lang in de mode, zoo als uit menige voorbeelden bekend is;) »of de omgekeerde vervol»ger gevormd, gewijd, en optredende als Apostel van »CHRISTUS." Deze drie stukken hebben, even als dat van de voorgaande vierde rubriek, veel van vervormde leerredenen, voorstelling van de geschiedenis, en zedelijke leeringen en vermaningen daaruit getrokken, welke tweeslachtige form Rec. meermalen op goeden grond, zoo hij meent, verklaard heeft te moeten afkeuren. Nuttige dingen intusschen worden ook hier door den Christenleeraar aangevoerd: alleen komt het Rec. vooreerst voor, dat het in de voorstelling van PAULUS bekeering, d. i. verbetering van denk- en handelwijze ten aanzien van den persoon en de leer van JEZUS, niet genoeg uitkomt, dat hij te veren

geen slecht of ligtzinnig mensch geweest is; maar integendeel een ernstig en naar de Wet van MOZES ijverig deugdzaam *Israëliet*, doch wiens groote dwaling en verkeerdheid hierin bestond, dat hij de leer van JEZUS, uit vooroordeel en zonder onderzoek, niet alleen voor zichzelven verwierp, maar ook hoogst onverdraagzaam was omtrent degenen, die ze aannamen. Ten andere meent Rec., dat de Schrijver de bij deze geschiedenis dikwijls begane fout niet geheel vermeden heeft, van dezelve in het practische te onbepaald op de verbetering des menschen van het kwade in het algemeen toe te passen, waarin PAULUS zelf ons nergens voorgegaan is: omstandigheden, aard en oogmerk van PAULUS overgang tot het Christendom zijn ook daarvan zoo geheel verschillend, dat het onbegrijpelijk is, hoe men het een met het ander heeft kunnen vergelijken, zoo men niet (gelijk het zoo dikwijls gegaan is) aan den klank van het woord *bekeering* gehecht, en het particuliere geuniversaliseerd had. — Ten slotte van deze rubriek geeft de Schrijver nog 4. een goed *iets over den invloed van* PAULUS *bekeering op zijn karakter als Apostel;* namelijk, »zij stemde zijne ziel tot ootmoed; — weerde zelfverheffing; — bevorderde verdraagzaamheid; — en bepaalde »de voorstelling van de leer, welke hij predikte."

Het laatste stuk, dat in deze verzameling voorkomt, (bl. 236—255) is getiteld: JEZUS CHRISTUS *altijd dezelfde*, en schijnt ook eene preek of een stuk daarvan te zijn, volgens de bekende woorden uit HEBR. XIII: 8, »JEZUS CHRISTUS *is gisteren en heden dezelfde tot in* »*eeuwigheid*," die er boven staan, en van den persoon des Zaligmakers verstaan worden, maar volgens den ganschen context van deszelfs leer te verstaan zijn. Naar de eerste opvatting wordt hier dan gezegd, dat »Hij altijd »dezelfde wijze en goede Herder der schapen is; — altijd »dezelfde getrouwe Helper in nood en dood; — altijd de»zelfde barmhartige Hoogepriester, die de zonde zijns volks »verzoent." Waarom dit laatste hier zoo geheel Joodsch uitgedrukt? en wat beteekent het dan nog? Daarenboven, ware alles hier, gelijk de zin dier plaats allezins

schijnt te vorderen, regtstreeks van de Christelijke leer genomen, dan zou des te beter vermeden zijn de met de oorspronkelijke Evangeliebladen niet overeenkomstige manier van voorstelling, alsof men alles van God, het eenige hoogste Voorwerp onzer vereering en aanbidding, op JEZUS CHRISTUS wilde overbrengen, en dus de geheele Christelijke *Theolatrie* eindelijk in enkele *Christolatrie* veranderen. — Voor het overige doen wij gaarne hulde aan des Schrijvers Christelijke bedoeling met de uitgave van deze stukken, en eerbiedigen zijne »aangename be»wustheid," die hij in de *Voorrede* betuigt, »van dezen »arbeid ondernomen te hebben tot bevordering van de eer »des nooit volprezen Naams van den hemelschen Vader."

De stipte en letterlijke vervulling der Bijbelsche Profetiën opgehelderd door de geschiedenis der Volken en de Ontdekkingen van nieuwere Reizigers. Door ALEX. KEITH. *Verkort. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1841. *In kl.* 8*vo.* 263 *bl. f* 1-90.

In N°. VIII der *Vaderl. Letteroef.* voor 1837, bl. 327—330, is het groote werk van den Predikant te *St. Cyrus* in *Kincardineshire* aangekondigd, met eene korte opgave van deszelfs goede hoedanigheden en gebreken. De Verkorter van hetzelve, op wiens arbeid wij het godsdienstig publiek bij dezen opmerkzaam maken, heeft de eerste trachten te behouden en de laatste zoeken te verhelpen, zoodat het boek in bruikbaarheid aanmerkelijk heeft gewonnen. Vooreerst toch is het minder omslagtig; en ten andere is er thans meer orde en aaneenschakeling, vermits de Verkorter, na de inleiding, in de eerste afdeeling, in drie hoofdstukken, *de Geschiedenis der Wereld* vooraf-zendt, en alzoo de orde van het groote werk als 't ware omkeert. De tweede en derde afdeelingen, ieder desgelijks drie hoofdstukken hebbende, voeren ten opschrift: *Gods Volk*, en: *de Landen der Heidenen*. Een bladwijzer van Bijbelplaatsen maakt het geheel nog bruikbaarder.

Ofschoon evenwel de Verkorter er hier en daar zelfs nog van het zijne bijgevoegd heeft, ja reeds het eerste hoofdstuk, volgens zijne verklaring, grootendeels als zijn eigen werk is te beschouwen, het is er nogtans ver van af, dat alle aanleidingen tot vroegere bedenkingen zouden zijn opgeheven. Inzonderheid is het bezwaar blijven bestaan, dat er dikwerf *te veel* in de woorden der Profetiën gezocht is geworden. Wij willen de voorbeelden, om ligt te bevroeden redenen, ontleenen uit het eerste hoofdstuk: *algemeene blikken in de Wereldgeschiedenis*, bl. 11 tot 22, waar bl. 16 NOACH's profetische zegen en vloek, *Gen.* IX: 25—27, behandeld wordt. »De *eilanden der volken*, (zoo »lezen wij daar) of de landstreken aan gene zijde der *Mid*»*dellandsche zee*, werwaarts zij zich ter zee moesten be»geven, die van *Europa*, werden verdeeld door de zonen »van JAPHET. De afstammelingen van CHAM bewoonden »*Afrika* en de zuidwestelijke gedeelten van *Azië*. De »woningen van SEM waren naar het oosten of *Azië*." Wij zijn verre van dit zoo gaaf toe te stemmen, daar wij *Sogdiana*, thans *Groot-Bucharië*, voor den oorspronkelijken zetel der *Japhetische* stammen houden, van waar zij zich naar het N., Z. en W. uitbreidden. Ook de Schrijver zelf schijnt, blijkens bladz. 19, in die voorstelling te deelen, dewijl hij aldaar zegt, dat »er geene enkele plaats in *Eu*»*ropa* bestaat, die het wingewest of eigendom is van een »dier volken, welke de Heilige Schrift voorstelt als van »SEM afstammende." Hij houdt dus de *Turken* met ons voor afstammelingen van JAPHET. Maar wat doet het af, dat er thans geen eigenlijk *Semitisch* Rijk in *Europa* bestaat, wanneer het er vroeger eeuwen lang bestond? En waren dan de *Arabieren* en *Mooren* niet afstammelingen van SEM? — Wij zouden hieruit en uit de geschiedkundige daadzaak, dat millioenen afstammelingen van SEM en JAPHET slaven geweest zijn en nog zijn, met even veel gronds kunnen opmaken, dat NOACH's voorspelling *niet* vervuld is geworden, als de Schrijver en Verkorter tot hare letterlijke vervulling besluiten, vermits de slavernij nog in *Afrika* heersoht en de arme *Afrikanen* ook elders

als slaven gebruikt worden, en omdat de *Engelschen* en *Nederlanders* volkplantingen in *Azië* hebben en alzoo *in de tenten van* SEM wonen! Op die wijze kan men ook den tegenwoordigen krijg tusschen *Engeland* en *China* als door NOACH voorspeld beschouwen. Wij houden het er echter voor, dat het woord des grooten Patriarchs wel in vroegere eeuwen zijne vervulling heeft ontvangen, doch niet meer op dezen tijd betrekkelijk kan worden gemaakt.

Gelijksoortige overdrijving wordt op meer plaatsen aangetroffen. Ref.e bestek laat niet toe, ze alle aan te stippen. Hij springt dus van het begin terstond over tot op het einde van het boek, waar over de zeven gemeenten van *Klein-Azië* gehandeld wordt. Dewijl van *Pergamos* niet gezegd was, gelijk van *Efeze*, dat hun kandelaar uit zijne plaatse zou geweerd worden, en er thans weêr 15000 inwoners zijn, waarvan 1500 *Grieken* en 200 *Armeniërs*, die ieder eene kerk hebben, zoo besluit de Schrijver tot vervulling van 's Heeren belofte aan die Gemeente. WHELER vond er evenwel in het laatst der 17de eeuw slechts 15 Christenhuisgezinnen. Hun aantal is sedert dus merkelijk toegenomen. Te *Thyatire* heeft hetzelfde plaats gehad. WHELER vond er 5000 inwoners, waaronder slechts 10 Christenen. Thans wil men, dat die stad eene bevolking heeft van 24000 inwoners, waarvan 12000 *Grieken* en 3000 *Armeniërs*. Zou nu zoo iets na verloop van tijd niet ook kunnen gebeuren te *Efeze*, *Sardis* en *Laödicea*? Immers lag ook het thans zoo aanzienlijke *Smirna*, behalve den *Akropolis*, in het begin der 13de eeuw in puinhoopen. En wanneer het gebeurde, zou dan de bedreiging des Verlossers minder hare vervulling hebben erlangd? Men hechte toch bij zoo gewigtige zaken niet te veel op de letter noch op het tegenwoordige, opdat men het zwakke geloof niet aan het wankelen brenge, terwijl men den wil heeft om het te versterken. De omstandigheid, dat HARTLEY in 1826 te *Philadelphia* of *Allahs hehr* eenen Bisschop vond, die den Bijbel voor den eenigen grondslag van alle godsdienstig geloof houdt, wordt hier in verband gebragt met de woorden des Verlossers: *Gij hebt mijn woord bewaard*

en hebt mijnen naam niet verloochend. CHANDLER vond er evenwel eenen *proto-papas*, die zeer onkundig was en zoo weinig Gricksch verstond, dat men door eenen tolk Turksch met hem spreken moest, terwijl het met de overige Christenen eveneens gesteld was. Was daarom, hetgeen thans waarheid zal zijn zulks te dien tijde minder?

Wij hebben dit een en ander opgeteekend, niet omdat wij het goede in dit werk miskennen, maar omdat wij van meening zijn, dat het met het oordeel des onderscheids gelezen moet worden, zal het wezenlijk dienen tot versterking des geloofs aan de Goddelijke Openbaring, zoo als zij door de vroegere en latere Schriften des Bijbels bewaard en voortgeplant is; hetgeen God geve!

Bijdragen van buitenlandsche Godgeleerden ter vermeerdering van Christelijke kennis. Iste Stuk. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo. VIII en* 260 *bl. f* 2-50.

Genoemde Boekhandelaren hebben in der tijd berigt gegeven van hun voornemen, om een Tijdschrift uit te geven, toegewijd aan de beoefening der Godgeleerdheid, en bevattende de vertalingen van de beste en lezenswaardigste Verhandelingen der beroemdste Godgeleerden, in buitenlandsche Tijdschriften geplaatst; en zij hebben later het boven vermelde eerste Stuk der *Bijdragen* in het licht gezonden. Uit het berigt van Inteekening, dat voor ons ligt, was op te maken, dat men zich, allereerst en bij voorkeur, bepalen zou tot *Duitsche* stukken, en het eerste N°. heeft die verwachting ook niet gelogenstraft. Niet één Verhandeling van *Engelschen* of *Franschen* oorsprong is in hetzelve opgenomen. Mogten de volgende stukken van gelijk gehalte zijn, dan zou op den titel het woord *buitenlandsche* veranderd moeten worden in *Duitsche*. Wij maken deze aanmerkingen niet om te berispen, maar omdat wij, bij ernstige zaken, achter een uithangbord gaarne vinden hetgeen het aankondigt. Dit kan hier evenwel zeer

goed het geval zijn, zonder dat de steller dezer regelen het weet, want tot op heden, 1°. Sept. 1841, is hem nog geen tweede Stuk dezer *Bijdragen* geworden. — »Maar »hoe bevalt u het eerste Stuk, zij het dan al bij uitsluiting »*Duitsch?*" — Uitmuntend. — »Waarom?" — Wel, eenvoudig daarom, dat men uit de *Theol. Stud. u. Krit.* en uit RHEINWARDS *Rep.* juist gekozen heeft, hetgeen ook mijne aandacht had getrokken. — »Hiermede komt gij er dit»maal niet af; welk is uw oordeel over de bijzondere Ver»handelingen in het eerste Stuk?" — Eenvoudig dit, dat UMBREIT's Verhandeling over *Ps. XXII* vooraan had moeten staan, als de minst belangrijke; terwijl nu het voortreffelijk opstel van ZARNACK, *over het Goddelijk gezag der Schriften van het N. V.*, het geheel opent, en door LANGE's hoogstgewigtig stuk, over *de echtheid der vier Evangeliën*, waarvan onze DA COSTA goed partij heeft weten te trekken, gevolgd wordt. UMBREIT staat alzoo in minder gunstig licht; want hij is reeds overschaduwd, ofschoon ook zijn voorganger het een en ander overdreven moge hebben. De lezing van hetgene HAGENBACH schreef, over JOHAN JACOB WETTSTEIN *en zijne tegenstanders*, raad ik u almede ten sterkste aan; alsmede die van het stof tot nadenken gevende Stuk van BRETSCHNEIDER, over *de grondslagen, waarop de magt der R. Paussen berust.* THOLUCK's arbeid zal u desgelijks een aangenaam uur geven. — »Gij oordeelt dus over het geheel, dat het verdient, dat men er op inteekene?" — Ja, en vooral wanneer de Redactie zal toonen, dat zij zich niet enkel tot *Duitschland* wil bepalen, maar ook *Engeland* en *Frankrijk* onder het *buitenland* opneemt. Mogen er vele liefhebbers zijn, opdat de onderneming gelukkigen voortgang hebbe!

Handboek der practische Geneeskunde, door B. DE JONGE, *Med. Doctor en Hoogleeraar te Middelburg. Isten Deels 1ste Stuk. Te Middelburg, bij* de Gebr. Abrahams. 1840. *In gr. 8vo.* 190 *bl.* ƒ 1-90.

Zal men een werk op zijne juiste waarde schatten, zoo moet vooral het doel worden in aanmerking genomen, waartoe de vervaardiger het bestemde. Volgens den Schrijver (Voorberigt) is dit Handboek vervaardigd om tot leiddraad te dienen bij het onderwijs in de Therapie aan *Zeelands* provinciale geneeskundige School. Tevens acht hij zijn' arbeid niet overbodig voor de leerlingen van andere Clinische Scholen en voor beginnende Geneesheeren.

De beginselen, waardoor de Schrijver bij het zamenstellen van zijn werk bestuurd werd, stemmen den lezer reeds gunstig voor zijn' arbeid. Stelselzucht, misbruik van hevig werkende middelen, te weinig vertrouwen op de heilzame werkingen der natuur, ziedaar de klippen, tegen welke hij de jonge kunstoefenaren wil waarschuwen. — Indien in de zoo moeijelijke kunst van genezen eene waarschuwende stem behartiging verdient, dan is het zeker de stem eener veeljarige ondervinding aan het ziekbed; eene ondervinding, welke het resultaat is van *naauwlettend en oordeelkundig waarnemen.* Zoodanige waarnemingen moeten bij den jeugdigen beoefenaar der Geneeskunde te meer belangstelling wekken, wanneer zij voor een groot deel in het land, door hem bewoond, zijn opgegaard. Uit dit oogpunt beschouwd, zal dit Handboek, als het beantwoordt aan den tegenwoordigen stand der wetenschap, de voorkeur verdienen boven zoodanig, dat, hoe verdienstelijk anderzins, van vreemden oorsprong is.

Onderzoeken wij nu, of in het geschrift van den Hoogleeraar DE JONGE de waarborgen te vinden zijn, welke het aan zijne bestemming kunnen doen beantwoorden.

Van het standpunt, waarop de Schrijver zich geplaatst heeft, als meer naar een practisch doel gerigt, lag het in den aard der zaak, om bij zijne inleiding niet uit te weiden over de verschillende verdeelingen der ziekten; genoeg was het, hier op te merken, waarom hij zich tot die bepaalde, welke wordt afgeleid van derzelver wezenlijke en onafscheidbare toevallen. Voorzeker heeft de Schrijver deze verdeeling als de geschiktste leeren kennen, om jongelingen tot de praktijk te vormen; ten minste zouden ook

wij dezelve als zoodanig aanbevelen, zonder haar daarom, op zichzelve beschouwd, als de beste te willen noëmen.

Het eerste Hoofdstuk (bl. 3—34) bevat eene algemeene beschouwing der koortsen. Wijl men tot nu toe te vergeefs getracht heeft eene juiste bepaling van koorts te geven, hare naaste oorzaak niet bekend zijnde, zoo worden de verschijnselen naauwkeurig beschreven, welke bij eene regelmatig tusschenpoozende koorts zich voordoen. Te regt acht de Schrijver het overbodig, eenige verklaring dier verschijnselen te geven, als uit de pathologie genoegzaam bekend; maar duidt die aan, waaruit men tot het aanwezen van koorts mag besluiten, als daar zijn: een vermeerderde of verminderde warmtegraad des ligchaams, eene tegennatuurlijk verhoogde werking van het hart en vaatgestel en bijgevolg een versnelde pols, afscheidingen, zoowel in hoeveelheid als in hoedanigheid, afwijkende van die in den gezonden staat, en stoornis van eene of meerdere verrigtingen. — Wie de koortszieken in de verschillende tijdperken eener tusschenpoozende koorts heeft waargenomen, zal moeten toestemmen, dat genoemde verschijnselen in het algemeen een' veiligen maatstaf aan de hand geven, om het al of niet aanwezig zijn van koorts aan te nemen.

Op eene doeltreffende wijze worden verder de verschillende uitgangen der koorts beschreven, en bij de ontvouwing der kritische dagen, gelijk bij de verschillende aanwijzingen in de behandeling dezer ziekten, nuttige wenken aan den jeugdigen beoefenaar gegeven.

In het tweede Hoofdstuk worden de tusschenpoozende koortsen beschouwd (bl. 34—56).

Bij de beschouwing derzelve maakt de Schrijver van plaatselijke koortsen en van vermomde of gevaarlijke melding, en scheidt alzoo twee ziektevormen van elkaar, welke, naar het ons toeschijnt, tot één en dezelfde soort behooren. Wel geven wij toe, wat hij van de vermomde of gevaarlijke koortsen zegt, dat deze mede tot de plaatselijke moeten geteld worden, maar ook dit is omgekeerd het geval; zoo zal eene op bepaalde tijden wederkeerende en op zichzelve staande tandpijn, welke zonder gevaar ver-

loopt, evenzeer in onze schatting eene vermomde koorts wezen, als die, welke zich onder het masker eener gevaar dreigende slaapzucht voordoet.

Verder maakt de Schrijver indachtig aan het verschil, dat tusschen de gevaarlijke vermomde en andere, ook niet zonder gevaar verloopende koortsen bestaat, zoo als de *febres comitatae:* »want (dus schrijft hij) welke ook de »toevallen, die eene zoodanige koorts vergezellen, wezen »mogen, zij is geene *vermomde* koorts, wanneer derzelver »verschijnselen kunnen worden afgeleid van of in verband »staan met des lijders gesteldheid, welke vóór de koorts »aanwezig was," enz. (bl. 32 en 40).

Na bij de behandeling der koortsen op de verschillende geneesmiddelen de aandacht te hebben gevestigd, bepaalt zich de Schrijver met aan deze ziekten een besmettend vermogen te ontzeggen, en acht het overbodig, over de natuur der tusschenpoozende koortsen uit te weiden. Voor welke uitvoerige beschouwing beide onderwerpen vatbaar zijn, is overvloedig bekend. Wanneer men echter met een zuiver practisch doel werkzaam is, en zoo veel mogelijk aan het veld der bespiegelingen vreemd wil blijven, dan verwondert het ons geenszins, dat de Schrijver genoemde onderwerpen kortelijk heeft aangeduid.

Veel en op eene verschillende wijze is, zoo wel in vroegeren als in lateren tijd, over de oorzaken der tusschenpoozende koortsen geschreven. Het gevoelen van onzen Schrijver zoekt de voorbeschikkende oorzaak in eene eigenaardige ziekelijke aandoening van het zenuwstelsel. Wanneer wij nagaan, dat de verschijnselen, welke dezen ziektevorm kenmerken, zoowel als de middelen, daartegen met vrucht gebezigd, aan eene storing van het zenuwstelsel denken doen, dan zal men met onzen Schrijver instemmen, als hij in dit stelsel de oorzaak der tusschenpoozende koorts zoekt. De wijze, waarop hier het zenuwstelsel wordt aangedaan, is evenmin te bepalen, als men rede weet te geven, waarom deze ziekten in lage en moerassige landen en onder een' vochtigen en veranderlijken dampkring heerschen. Geen wonder dus, dat wij hier alleen

aan eene eigenaardige aandoening van het zenuwstelsel denken, en, gelijk bij zoo vele verschijnselen, welke het onbegrensde veld der natuur oplevert, ons tot nu toe met eene oppervlakkige kennis moeten tevreden houden.

Hetgeen eindelijk de Schrijver over de voorzegging bij deze koortsen schrijft, maar vooral de wijze om dezelve te genezen en de voorschriften betreffende een' doelmatigen leefregel, verdient allezins behartiging.

Op de beschouwing der tusschenpoozende volgt die der aanhoudende koortsen. »Door aanhoudende koortsen ver»staat men die, welke, haar hoogste standpunt bereikt »hebbende, van daar tot aan den afloop der ziekte, zon»der vermindering of verslimmering harer toevallen, voort»duren." (Bl. 57) — Te regt laat de Schrijver hierop volgen, dat, in een' strengen zin van het woord, zoodanige koortsen niet bestaan, en geeft daarop het onderscheid aan tusschen deze en de nalatende koortsen, welke alleen dien naam verdienen »zoo het toe- en afnemen derzelve »niet uit den aard der ziekte voortvloeit, gelijk zulks het »geval is bij *nalatende* koortsen, maar slechts aan toeval»lige omstandigheden moet worden toegeschreven, en bij »gevolg op onbepaalde tijden wordt waargenomen. Alsdan »moet eene zoodanige koorts als eene aanhoudende be»schouwd worden."

Onder de aanhoudende rangschikt onze Schrijver de ontsteking-, zenuw-, rot- en teringkoorts, waarvan de eerste den inhoud van het derde Hoofdstuk vormt. (Bl. 58—76).

De ontstekingkoortsen worden naar derzelver hevigheid verdeeld, zoodat die, welke als den hoogsten graad der ziekte voorkomt, eigenlijk ontstekingkoorts te noemen is. — Uit een practisch oogpunt beschouwd, is deze verdeeling zeer doeltreffend, en geenszins wordt hierbij eene verdeeling gevorderd dezer koortsen met of zonder plaatselijk lijden. Bij de jonge beoefenaars onzer wetenschap bestaat er, vooral in onzen tijd, (en sommige Handboeken geven hiertoe dikwerf aanleiding) eene te sterke neiging, om in ontstekingkoortsen zich bij het plaatselijk lijden te bepalen, en in deze ziekten met eene plaatselijke bloedontlasting

te beginnen, terwijl in de meeste gevallen eene algemeene bloedlating de plaatselijke moet voorafgaan. — Niet dat de Schrijver het plaatselijk lijden uit het oog wil verloren hebben. »Zeldzaam (dus schrijft hij) wordt deze ziekte »eenvoudig en oorspronkelijk, meestal ten gevolge eener »plaatselijke ontsteking of beleediging van belangrijke dee»len, of in verbinding met uitslagziekten, werkdadige op»hoopingen van bloed, bloedvloeijingen enz. waargenomen."

Hierop worden de verschillende oorzaken, uitgangen en voorspelling bij deze koorts opgegeven, en met de mededeeling eener doeltreffende behandeling dit Hoofdstuk besloten. Onder de uitwendige middelen, welke behalve de algemeene en plaatselijke bloedontlastingen worden voorgeschreven, vinden wij aanbevolen laauwe pappen en stovingen, hand-, voet- en algemeene baden, verkoelende klisteren, zuurdegen en mostaardpappen; terwijl spaansche vliegpleisters, uit hoofde van haar prikkelend vermogen op het vatenstelsel, hier over het algemeen nadeelig zijn. — Wanneer wij onzen Schrijver in deze ziekte tegen prikkels zien waarschuwen, en verkoelende middelen op den voorgrond stellen, dan laat zich het doel, dat hij hier met zuurdegen en mostaardpappen heeft, ligtelijk begrijpen. In den loop der ziekte namelijk, wanneer de hevigheid der koorts geweken is, kan men van een' met vochtige warmte vereenigden prikkel aan de onderste ledematen eenig nut verwachten tot het verkrijgen of bevorderen eener heilzame scheiding. Hiertoe zijn zuurdegen en mostaardpappen uitnemend geschikt, wijl zij, met behoedzaamheid bereid en aangelegd, dien doordringenden prikkel niet veroorzaken, welke door de werking eener spaansche vlieg wordt te weeg gebragt. Dat de Schrijver in het gebruik van bovengenoemde middelen behoedzaamheid verlangt, zal ieder verstaan, die de door hem aangeprezene geneeswijze heeft willen begrijpen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Geschiedkundige Beschrijving der oudere en nieuwere thans bestaande Ridderorden, zoo in als buiten Europa; benevens derzelver oorsprong, benaming, spreuken, ordetekenen, enz. Door G. L. DE ROCHEMONT *en* J. BISCHOFF. *I—Vde Aflevering. Met Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* J. da Cunha en Co. *Per Aflevering f* 1 - 40.

In onze aankondiging van het Prospectus en Proefblad van dit werk (zie N°. VI. bl. 259) hebben wij reeds het uitgebreide nut van de kennis der Ridderorden met een enkel woord opgegeven, en tevens de wijze aangetoond, waarop een en ander, dat tot die kennis grondig leiden kan, hier wordt voorgedragen. Hoe welkom ook de korte beschrijving der Ridderorden in het *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* van onzen SCHELTEMA was, derzelver opgave en beschrijving liet nog veel te wenschen over; en zeer verdienstelijk is dus de uitgave van een werk als het onderhavige, dat niet alleen in volledigheid en naauwkeurigheid der beschrijving verre boven andere uitmunt, maar te gelijk van sierlijke afbeeldingen vergezeld gaat, wier waarde vermeerderd wordt door de voorstelling der Orden in hare bestaande kleuren. De Schrijvers hebben dus hunne zorg aan den dag gelegd, om zoo wel het een als het ander waarde en een' goeden uiterlijken vorm bij te zetten.

Ten einde onze Lezers met deze Afleveringen eenigzins meer bekend te maken, zullen wij eene korte inhoudsopgave derzelve hier laten volgen; men zal dan over de waarheid van onze gezegden des te beter kunnen oordeelen.

De Schrijvers, met het Groothertogdom *Baden* aanvangende, stellen zich voor, de volgorde der Staten naar de letter te nemen, even zoo als zulks bij SCHELTEMA t. a. p. voorkomt. De eerste Orde, welke het *Badensche* Huis verkreeg, was de *Orde der Trouw* (*Orden der Treue*); verder de *Militaire Karel Frederiks-Orde van Verdienste*, en eindelijk de *Orde van den Zähringschen Leeuw*. Vele bijzonderheden, naauwkeurig hier opgegeven, kunnen niet anders dan den bezitters dier Orden aangenaam zijn, en door meerdere kennis van oorsprong of instelling zullen verschillende orde- en eereteekenen, in het oog van minkundigen, in belangrijkheid toenemen. Achter de beschrijving der Ridderorden,

aan het *Badensche* Huis verbonden, treffen wij nog eene opgave aan der ingestelde Medailles en onderscheidingsteekenen voor Verdiensten, waarvan de kennis niet alleen bij die der Ridderorden behoort, maar van welke medailles en eereteekenen het niet onbelangrijk zoude zijn geweest ook eene afbeelding te geven. Het achterblijven hiervan zal te zoeken zijn in de meerdere kostbaarheid, die daardoor welligt het werk zoude verkregen hebben; de beschrijving echter teekent dezelve zeer *correct*, zoo het ons voorkomt, af.

Onder de daarop volgende afdeeling, *België*, treffen wij de eerste en eenigste Ridderorde van dat Land aan; met name de *Leopolds-Orde;* en daar de instelling in onzen tijd (ongelukkiger gedachtenis!) heeft plaats gehad, hebben de Schrijvers met de eenvoudige opgave der Statuten, bij de instelling gemaakt, deze afdeeling doen afloopen. Van de *groote halsketen*, door de Grootkruisen bij plegtige gelegenheden gedragen, vindt men hier de afteekening: Onder de onderscheidingsteekenen wordt het *Belgische IJzeren Kruis* vermeld.

Beijeren, hierop volgende, rijk aan dergelijke instellingen, bezit de Orde van *St. Hubertus*, die van *St. George* of *St. Joris;* de *Militaire Maximiliaan-Jozefs-Orde*, de Orde van de *Beijersche Kroon voor burgerlijke verdiensten*, die van *den Paltzischen Leeuw*, van *St. Michael;* de *Lodewijks-Orde*, de Orde van *St. Elisabeth* (vrouwelijke), van *St. Anna te Munchen* (vrouwelijke), van *Theresia* (vrouwelijke). Ofschoon wij van al deze Orden geene afbeeldingen aantreffen, worden deze echter door hoogstnaauwkeurige beschrijvingen vervangen. Ten aanzien van de *St. Hubertus*-Orde moeten wij de Schrijvers op eenige onnaauwkeurigheid en onvolledigheid opmerkzaam maken, en wel, wat het eerste betreft, op het jaar van derzelver instelling. Ziehier wat de Schrijvers opgeven: »Toen RAINALD IV, Hertog van *Gulik* en »*Geldern*, in den jare 1423 zonder nakomelingschap stierf, »volgde de kleinzoon zijner zuster, ARNOLD VAN EGMOND, »in *Geldern*, en zijns vaders broeders kleinzoon, ADOLF II, »Hertog van *Berg*, in *Gulik* hem op. ARNOLD, met zijn »aandeel niet tevreden, trachtte ook *Gulik* door de wapenen »te nemen; hij sloot echter, kort na den begonnen strijd, »een' tienjarigen wapenstilstand en een verdrag met ADOLF. »Toen echter ADOLF in 1437 zonder erfgenamen stierf, en »door zijn' neef GERARD V in *Gulik* opgevolgd was, kwam

»ARNOLD op nieuw met zijne daarop vermeende aanspraak te »voorschijn; nu trachtte hij dezelve door kracht van wape»nen te doen gelden, en rukte met zijn leger, in 1414, het »*Gulikesche* binnen. GERARD, met het gevoel voor eene »geregte zaak te strijden, trok hem te gemoet, en weldra, »op *St. Hubertsdag*, versloeg hij hem geheel bij *Ravensberg* »in *Westphalen*." Hier schijnt een *anachronismus* plaats te hebben. Uit den geheelen loop der Geschiedenis blijkt, dat deze nederlaag niet in 1414, zoo als de Schrijvers opgeven, is geschied, en derhalve de *St. Hubertus-Orde*, die tot een aandenken aan deze merkwaardige overwinning werd ingesteld, ook niet van dat jaar dagteekent; waaromtrent wij voor den Lezer hier mededeelen, dat SCHELTEMA, t. a. p., de instelling, en dus ook de behaalde zege van GERARD, in 1444 opgeeft, terwijl een ander Schrijver die nog een jaar later stelt. De Schrijvers hadden tevens, ten andere, eene onvolledigheid kunnen aanvullen, hetwelk de belangrijkheid der mededeelingen betrekkelijk die Orde zoude verhoogd hebben, wanneer zij, volgens SCHOONEBEEK, *Historie van alle Ridderlijke Ordes enz.*, er hadden bijgevoegd, dat onder de inlanders van oud-adellijken geslachte als buitenlandsche Edelen het eerst geteld werden die van NASSOUW, HENRODE, PALLANT, TEKLENBURG, PLETTENBERG, SCHEBEN en dergelijken.

Van *Frankenland* vinden hij hier de *doorluchtige ridderlijke, wereldlijke en kanonieke Orde van St. Jochem*, waarachter, onder de eereteekenen, de gouden en zilveren Medailles voor burgerlijke verdiensten, door MAXIMILIAAN JOZEF ingesteld, vermeld zijn. Het bevreemdde Rec., dat men, bij de beschrijving van deze eereteekenen, de opschriften van sommige in het *Nederduitsch* aantreft: waarom zo niet, gelijk hiervan voorbeelden zijn, in het oorspronkelijke geplaatst? Op eene *Beijersche* medaille zal wel geen *Nederduitsch* opschrift te lezen staan! De vermelding der opschriften in het oorspronkelijke behoort tot de naauwkeurigheid.

Verder volgt, onder het rubriek *Brunswijk, de Hertoglijke Orde van Hendrik, den Leeuw.* Ook hier vinden wij de Statuten, bij derzelver instelling gemaakt, doch geene afbeelding.

Het eerekruis voor Militaire diensten voor Officieren, Onderofficieren en Soldaten, als ook de eerekruisen voor den

veldtogt van 1809, voor die in *Spanje* en *Portugal*, en eindelijk de medaille van *Waterloo*, aan welker instelling voor *Nederland* zulke belangrijke herinneringen verbonden zijn, worden hier met de noodige juistheid beschreven.

Uit bovenstaande opgave blijkt ten slotte, dat de Schrijvers lof voor hunnen arbeid verdienen. Rec. heeft dien met belangstelling nagegaan, en twijfelt dus ook niet, of de Schrijvers zullen van onze aanmerkingen voor het vervolg gebruik maken; terwijl hij hun een bij voortduring naauwkeurig onderzoek aanbeveelt. Het werk kan alzoo voor de kennis der algemeene Geschiedenis tevens eene belangrijke bijdrage worden. Door aanmoediging worde de voortzetting van hetzelve bespoedigd; en daar wij van onze zijde de belangstelling van Geschied- en Oudheidkundigen, zoo wij meenen, genoegzaam hebben opgewekt, zullen wij nu met onze beoordeeling wachten, tot dat een grooter aantal Afleveringen het licht ziet; die wij wenschen dat aan de verwachting zullen beantwoorden, en nieuwe proeven geven van de zorg, moeite en naauwkeurige opsporing, door de Schrijvers aan deze onderneming besteed.

De Orde der Advocaten, derzelver oorsprong, geschiedenis, aanzien en verval, mitsgaders eenige denkbeelden omtrent de middelen tot herstel van den alouden luister. Door Mr. T. VAN DER PEEN, *Advocaat en Commissaris der Stads-Bank van Leening te Amsterdam. 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1841. *In gr.* 8*vo.* 95 *bl. f* 1 - 10.

De invloed van het Christendom op het Regt, zijnde eene Proeve tot onderzoek en beantwoording der vraag: of en in hoe verre de Christelijke Godsdienst derzelver invloed heeft uitgeoefend op het Regt, en meer bijzonder op de Burgerlijke Wetgeving. Door en bij denzelfden als boven. 1841. *In gr.* 8*vo.* 149 *bl. f* 1 - 80.

Van de beide hier aangekondigde werkjes van den Heer Mr. T. VAN DER PEEN handelt het eerste over *de Orde der Advocaten*. De geschiedenis dier Orde is er met veel belezenheid in ontwikkeld, en overtuigend wordt er aange-

toond, dat de laatste verordeningen, op dat punt in ons land gemaakt, eene miskenning van de waardigheid der Orde in zich sluiten, zoodat zelfs de *Fransche* wetgeving, op dit onderwerp door NAPOLEON ingevoerd, nog te verkiezen was boven hetgeen tegenwoordig in ons Rijk ten regel strekt. De middelen, tot herstel van den luister der Orde voorgedragen, zijn meerendeels doelmatig; maar gaarne hadden wij aan het slot (bl. 94 en 95) de aanhaling uit PERACHON gemist: de daarop volgende uit D'AGUESSEAU had het waarlijk wel kunnen afdoen. Ook de lofrede op den invloed der *quarré*-pruiken (bl. 14) kan ons geenszins behagen. Bij den meer kinderlijk gestemden geest van ons voorgeslacht maakten alle uiterlijke teekenen van rang eenen dieperen indruk; maar, welke kostumen deze en gene tegenwoordig dragen mogen, het doet geene uitwerking meer. Men let niet meer op tabbaard of hoofdtooisel, maar beoordeelt den persoon naar zijne woorden en daden.

Althans niet mindere letterkennis, dan in het opstel over de Advocaten, blinkt er uit in des Schrijvers ander opstel: *de invloed van het Christendom op het Regt.* Maar het spijt ons te moeten verklaren, dat de Auteur vooreerst regts- en zedepligten niet behoorlijk onderscheiden heeft, en ten tweede, dat hij geheel in de lucht heeft geschermd, en, het eigenlijke punt van verschil voorbijziende, niets heeft bewezen van hetgeen door hem te bewijzen was.

Hij verwart vooreerst regts- en zedepligten. Geheel de wetgeving van het Christendom is zulks alleen in een' zedelijken zin, en van gemoedelijk verbindende kracht voor de belijders. Dat dit b. v. waar is betrekkelijk de geboden tot viering van het nachtmaal en tot het bedienen van den doop, lijdt wel geenen twijfel. Maar zelfs de geboden, om God lief te hebben boven alles en de naasten als zichzelven; om ook vijanden wèl te doen; geenen scheidbrief aan zijne huisvrouw te zenden, dan ter zake van overspel; slaven menschlievend te behandelen, enz. kunnen nooit anders dan als zedelijke voorschriften worden beschouwd. MOZES was ook *burgerlijk* wetgever, omdat hij, den *Israëlitischen* Staat inrigtende, burgerlijke straffen en schadevergoedingen verordende; maar JEZUS en zijne Apostelen kenden geene andere straffen en belooningen aan de veronachtzaming of de opvolging hunner algemeene bevelen toe, dan die óf in dit leven uit den aard der zaak voortvloeiden, óf die in een vol-

gend leven zouden worden toegepast. Al de schriftuurplaatsen, door den Schrijver aangehaald, om CHRISTUS en zijne uitgezondenen tot wetgevers in een' anderen dan louter godsdienstig-zedelijken zin te maken, bewijzen derhalve niets.

Maar, zegt hij, die lessen van Godsdienst en zedelijkheid moesten toch invloed uitoefenen op de stemming van elk, die geheel of ten deele de waarheid daarvan gevoelde of erkende, en daardoor ook eindelijk op de wetgeving. Het is zoo; doch dan is die invloed niet regtstreeksch, maar zijdelingsch. En dit is juist het punt in geschil. Mr. VAN DER PEEN wil den beroemden MEIJER tegenspreken, als hij den *regtstreekschen* invloed des Christendoms op de regtsinstellingen, door hem behandeld, ontkent, maar den zijdelingschen invloed wel degelijk aanneemt. Mr. VAN DER PEEN verwondert zich, dat Prof. BORGER eveneens beweerd heeft, dat CHRISTUS met opzet het grondgebied der burgerlijke wetgeving vermijdde. Zoo ras nu VAN DER PEEN van den Joodschen Regtsgeleerde en den Christen-Godgeleerde verschilde, rustte immers op hem de taak, te bewijzen, dat het Christendom niet slechts *zijdelings*, maar *regtstreeks* op de wetgeving gewerkt heeft, en wel op den *voortgang der regterlijke instellingen*; en ten tweede, dat CHRISTUS geenszins het grondgebied der burgerlijke wetgeving heeft vermeden. Maar Mr. VAN DER PEEN bewijst noch het eene noch het andere. Den éénigen regtstreekschen invloed van het Christendom zou men moeten vinden in de verordeningen van sommige Christenkeizers nopens geestelijken, kloosters, weren van ketters enz., en zoo naderhand in de wetten op ketterij enz. Doch vooreerst zal de Heer VAN DER PEEN met ons ontkennen, dat dit een regtstreeksche invloed van het *Christendom* is; het is regtstreeksche invloed van domheid en dweepzucht. Zoo ras men het Christendom *regtstreeks* op de wetgeving wil laten werken, miskent men dezelfs doel en strekking, ja men wordt juist daardoor *onchristelijk*. Ten tweede is die invloed ook niet op den voortgang of liever *vooruitgang* (*le progrès*) van de regterlijke instellingen werkzaam geweest. Het was *achteruitgang*. En wat nu de vraag betreft, of CHRISTUS als burgerlijk wetgever heeft willen optreden: voor het menschdom *over het geheel genomen*, en daarover wordt hier alleen gesproken, zeker neen. Als Messias heeft Hij welligt alleen eenige verordeningen in den *Israëlitischen* Staat willen in-

voeren, die niet in werking zijn gebragt, omdat de Hoogé Raad zijne waardigheid niet erkennen wilde. Men zie MATTH. V: 22: *Wie ten onregte op zijnen broeder toornig is, die is strafbaar voor het Gerigt; en wie tot zijnen broeder zegt: gij slechthoofd! die is strafbaar voor den Grooten Raad.* Maar vooreerst is dit meer eene uitspraak, hoe het naar den eisch der zedelijkheid behoorde te zijn, dan een eigenlijk gebod, en ten tweede is dit in geen geval eene wet voor de Christenen in het algemeen.

De correctie, vooral van de Latijnsche plaatsen, had wel naauwkeuriger mogen zijn.

Verhaal eener Reis naar Algiers en van een driejarig verblijf op de Noordkust van Afrika, gedurende de jaren 1831—1834, door ALBERT KRATH, *Med. Dr. te Rottenburg aan den Neckar. Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1841. *In gr.* 8vo. 195 *bl.* *f* 1-80.

Doctor KRATH begaf zich, in de lente van het jaar 1831, uit *Duitschland*, als landverhuizer, met zijn huisgezin, naar *Frankrijk*, met het voornemen om zich aldaar in te scheepen naar *Noord-Amerika*. Te *Havre de Grace* veranderde hij van plan, begaf zich naar *Algiers*, en beproefde zijn geluk, nu eens als pachter van een landgoed, dan weder door de uitoefening van zijne geneeskundige praktijk. Teleurgesteld in zijne verwachtingen, zijne vrouw en twee van zijne kinderen verloren hebbende, verliet de Schrijver, na een driejarig verblijf, dit gedeelte van *Afrika*, en kwam in den zomer van 1834, „rijker aan ondervinding en armer aan fortuin dan te voren," in zijn Vaderland terug.

Doctor KRATH moge, gelijk hij zelf beweert, veelerlei kundigheden bezitten, maar van zijne levenswijsheid hebben wij geen hoog denkbeeld; wij beklagen de vrouw en de kinderen van den man, die hun aller leven en geluk zoo roekeloos op het spel zet bij zijne avontuurlijke plannen, en wij prijzen de moeder, die, op haar doodbed, van haren onvoorzigtigen man de belofte weet te verkrijgen, om met hunne kinderen naar het *Duitsche* Vaderland weder te keeren, en die hem daardoor terug houdt van het reeds bijna

gevormde plan, om zijn geluk op *Jamaika* of in de dienst van den Onderkoning van *Egypte* te gaan beproeven.

Somtijds vindt zich de Vertaler genoodzaakt, zijn origineel in zijne vertaling te verlaten, onder anderen wanneer de Schrijver, van het sterven ter gelijker tijd met zijne vrouw sprekende, als een echte Pantheïst, zegt: »*wen unsere Seelen, in Eins aufgelöst, in der Weltseele zerflössen.*" — Het ware te wenschen, dat in de overzetting meer zorg ware gedragen voor de zuiverheid der taal. Wij vonden *vervalling* voor *bevalling*, *verkoeld* voor *bekoeld*, *de voedselen* voor *het voedsel*, *smacht* voor *verlangen*, en daarenboven hier en daar nog al stootende Germanismen.

Maar, om tot het werk zelf weder te keeren, daar Doctor ERATH zijne misslagen en dwaasheden openhartig bekent, mogen wij hem waarheidsliefde toekennen daar, waar hij, hetgeen hij gezien en opgemerkt heeft, verhaalt; en moge dan ook zijne beschrijving der *Fransche* bezitting van *Algiers*, uit hoofde van des Schrijvers toestand en gezigtspunt, wat te donker gekleurd zijn, zoo bestaat, naar ons inzien, de waarde van het onderhavige boek vooral daarin, dat het eene bijdrage is, om den lezer met den toestand en de uitzigten der genoemde *Afrikaansche* volkplanting bekend te maken, terwijl het tevens eene onderhoudende lektuur aanbiedt.

De Globe. Keur van Reisverhalen en merkwaardigheden van vreemde landen en volken. Onderhoudende en belangrijke lectuur voor den beschaafden stand. Iste en IIde Deel. '*s Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensing. 1841. *In gr.* 8*vo.* 464 *bl.* *f* 3 - 60.

De uitgevers van dit Tijdschrift hebben in het onze eenige aanmelding verlangd. Gaarne voldoen wij aan dien wensch, want die aankondiging kan, op grond van een gunstig oordeel, tevens eene algemeene aanbeveling bevatten. Het eerste halfjaar van 1841 ligt voor ons. Het behelst twee deelen, ieder van drie Nos., maandelijks uitkomende; dus vier deelen in het jaar; ieder deel heeft eene goede steendrukplaat. De uitvoering is zeer net, en, wanneer men het ook al niet als een Tijdschrift beschouwt, is een deeltje Reisverhalen van 232 bladzijden, tot den prijs van *f* 1 - 80, zeer

geschikt voor Leesgezelschappen en dergelijke middelen van *debouché* voor algemeene lectuur.

De uitvoerigste stukken in het onderhavige gedeelte zijn: *Reize naar China, door* A. BARROT; *Overzigt der geschiedenis en tegenwoordige gesteldheid van Nieuw-Zeeland; Reize in Palestina en Syrië, door* G. ROBINSON. Korter zijn: *Brieven uit Hongarije, door* J. G. ELSNER; *De Republiek Texas, door* M. F. LECLERC; *Goa; Lapland en de Lapplanders, door den Zendeling* P. LORSTADIUS; *de Squatters, door* AUDUBON; *Beschrijving van Kaschmir, door* MOWCROFT, enz. De vertaling is over het geheel zuiver; de Redactie kwijt zich, naar het ons voorkomt, op eene loffelijke wijze van hare taak. Dat de plaatsing van meer korte reisverhalen, berigten en dergelijke wel eenig nadeel toebrengt aan den voorraad voor het Mengelwerk van gemengde Tijdschriften, zoo als het onze, kunnen wij niet ontkennen. Alles, wat hier voorkomt, is vertaald. Is dat het bepaalde doel, gelijk b. v. bij de *Iris*? Zoo neen, dan wenschten wij wel iets, en liefst meer dan *iets*, oorspronkelijks.

Wij prijzen, als gezegd, deze onderneming aan, en doen zulks met opzet vóór de intrede van een nieuw jaar. Wellig komen wij er nader op terug.

Het jeugdige leven van Sir WALTER SCOTT, (1771—1792) *door hemzelven beschreven en verrijkt met opheldering en van des Schrijvers Schoonzoon,* J. G. LOCKHART. *Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1841. *In gr.* 8*vo.* 295 *bl. f* 2-90.

De lezers van dit tijdschrift hebben door verscheidene proeven, vroeger in het Mengelwerk medegedeeld, reeds eenigzins kennis gemaakt met het boek, dat LOCKHART over zijnen schoonvader, den beroemden Sir WALTER SCOTT, heeft geschreven. Het had Rec. vroeger wel eens verwonderd, dat niet deze of gene zich opgewekt gevoelde, om dat werk, niet in zijn geheel in onze taal over te brengen, maar zoodanig te bearbeiden, dat er een voor ons publiek belangrijk leven van den grooten en voortreffelijken man uit ontstond. Het geheele werk toch, gelijk het door LOCKHART is geschreven, is *en* te uitvoerig *en* behelst te veel, wat onzen lezers geen genoegzaam belang kan inboezemen, dan dat de

overbrenging in zijn geheel raadzaam zoude zijn. Vertaler en Uitgevers van het boek, dat Rec. thans moet aankondigen, hebben er ook zoo over gedacht, en zich daarom bepaald tot een gedeelte, en wel tot het jeugdige leven van WALTER SCOTT. Rec. kan zich evenwel volstrekt niet vereenigen met hunne wijze van beschouwen, wanneer hij in het voorberigt leest: »Uit het geheele werk al datgene weg »te laten, hetwelk voor den Nederduitschen lezer van min»der belang gerekend kan worden, zou een schoon ontwerp »geweest zijn, maar mogelijk aan velên, die met regt op »iets volledigs gesteld zijn, niet doelmatig zijn voorgeko»men." Dat laatste gelooft Rec. niet. Diegenen, voor wie zulk eene omwerking geschiedde, zouden zich gaarne het gemis van het overtollige hebben getroost; en dezelfde aanmerking, die op het geheele werk is te maken, geldt ook van ieder deel, ook van datgene, wat hier geleverd wordt. Er is overal veel wat den Nederduitschen lezer geen belang kan inboezemen. Wat heeft hij, bijvoorbeeld, aan die lange en uitvoerige genealogische aanmerkingen omtrent de voorouders van WALTER SCOTT, die wij *en* in het stuk van dezen zelven *en* in de aanteekeningen van zijnen schoonzoon aantreffen? Bij veel belangrijks, wat de eerste opleiding van den grooten Schrijver en Dichter betreft, ontvangt men hier thans ook veel, wat onbeduidend is, of liever, wat buiten *Engeland* volstrekt geen belang heeft. Wie daarin nu de volledigheid zoekt, dat men hem van het een of ander werk geen tittel of jota kwijtscheldt, hoeveel er ook in moge gevonden worden, dat hem onverschillig is, die ziet zijnen wensch hier, voor zoo veel het jeugdige leven van WALTER SCOTT aangaat, volkomen bevredigd. Maar de lezers, die het boek zouden willen opvatten, om het beeld van den buitengewonen man levendig en in zijn geheel zich te zien voorgesteld, die zullen zich deerlijk bedrogen vinden. Daar, waar hij in het werkelijke leven treedt, waar zijne loopbaan eigenlijk begint, waar hij een belangrijk persoon wordt, daar houdt dit boek op. Wat het ons nu mededeelt, is enkel belangrijk in verband met het vervolg, waar men zien zou, welke vruchten de opvoeding, die hij genoten had, droeg; hoe zij invloed had op de rigting van zijnen geest, op zijne wijze van werken, op zijne geschriften zelve. En van dat alles hoort men niets! Men blijft aan den ingang van zijn leven staan, en daar, waar WALTER SCOTT eigenlijk belang-

rijk zou worden, daar eindigt de Vertaler, en ons publiek moet zich met het minstgewigtige uit LOCKHART's werk tevreden stellen, terwijl men hem het eigenlijke interessante onthoudt, opdat men NB. door verkorting niet iets onvolledigs zoude leveren.

Rec. kan dus niet anders, dan zich over de keuze van den Vertaler en de Uitgevers verwonderen, en het betreuren, dat zij niet een' geheel anderen weg zijn ingeslagen. Hij zal overigens niet ontkennen, dat de geschiedenis van SCOTT's *jeugdig* leven veel merkwaardigs bezit, als men daarmede vergelijkt, wat de man later geworden is; en zijne eigene beschouwingen en bedenkingen omtrent zijne opvoeding en de wijze, waarop hij van de gelegenheid tot het ontvangen van onderrigt gebruik maakte, zijn zeer opmerkelijk en belangrijk.

Doch, zoo Rec. zich niet vereenigen kan met de keuze, die uit LOCKHART's boek is gedaan, hij heeft zich geërgerd over de wijze, waarop het gekozene is vertaald. Bijna op iedere bladzijde stuit men op de lompste en bespottelijkste fouten, en heeft gelegenheid, om zich te overtuigen, dat de Vertaler voor zijn taak volstrekt niet berekend was. De man heeft misschien op school wat Engelsch geleerd, maar hij verstaat de taal niet half. Dikwijls is zijn geschrijf onverstaanbaar, en zegt hij juist het tegendeel van *datgene*, wat in het oorspronkelijke moet gestaan hebben. Gelukkig de lezer, die slechts iets van de Engelsche taal weet, en daardoor in staat is, om te begrijpen, wat de oorspronkelijke Schrijver heeft bedoeld! Wij willen onze lezers door eenige staaltjes eens laten oordeelen, hoe veel de Vertaler van Engelsche taal en literatuur weet. Het is waarlijk opmerkelijk, dat iemand, die van beiden niet meer kent, zich waagt om boeken te vertalen. Op bl. 221 lezen wij: »welke lofspraak hij met sommige stopwoorden van Tom Pijp bevestigde." In de noot vinden wij de oorspronkelijke woorden, met de snuggere aanmerking, dat *Tom Pipes* waarschijnlijk een term is, om een *seebonk* in het algemeen aan te duiden. Zeker, het is den man niet kwalijk te nemen, dat hij niet weet, dat *Tom Pipes* een der hoofdpersonen is uit SMOLLETT's *Peregrine Pickle*. De naam van SMOLLETT was hem misschien wel onbekend; hij zou ons anders (bl. 139) niet verteld hebben, dat *Roderick Random* de held is van eenen *welbekenden* roman van FIELDING!! — Wij willen het

stroeve en stijve van de vertaling nu maar niet eens gedenken, hetwelk toont, dat de Vertaler het Hollandsch niet veel beter magtig is dan het Engelsch, en ons enkel bepalen bij het geven van eenige fraaije staaltjes van onkunde in de taal. Van minder belang is het, dat hij het vest of kamizool van eenen officier in eenen borstrok verandert (bl. 23) en *auld langsyne* door oudheidkunde vertaalt, (bl. 34). Erger is het, als hij (bl. 44) van eenen man, die handen uit de mouw kan steken, een *krijgsman* maakt, omdat het woord *arms* in het Engelsch zoo wel wapenen als armen beteekent, of de klasse van eene Latijnsche school (bl. 47) eene *militaire* klasse noemt, omdat er ongelukkig het woord *mess* staat, of het scheepsjournaal (*logbook*) een staalboek noemt. Erger nog, als hij (bl. 113) *Melrose* eene steile rots noemt *met een dooden romp*, omdat hij *with lichens grey* niet heeft verstaan, en, in plaats van te begrijpen, dat *lichen* eene soort van klimop is, daarvoor het zeldzame woord *lich*, een lijk, heeft opgezocht. Gelukkig plaatst de Vertaler meest altijd het Engelsche woord tusschen twee haakjes in den tekst, en geeft ons daardoor gelegenheid, te begrijpen, wat er had moeten staan, zoo zal (bl. 136) *dawplucking* wel niet haarkloverij beduiden, maar geplukt te worden als een vogel. Doch *risum teneatis amici*, als gij (bl. 142) de snuggere noot leest over het woord *scapegrace*, galgebrok, zoo als wij zouden zeggen; het is den Vertaler, gelijk hij zegt, niet regt duidelijk; welligt: *door genade vrijgelaten*, van *to escape* en *grace!!!* Een *set of colours* vertaalt hij op de volgende bladzijde door *een stel kleuren*, zonder te begrijpen dat er van vaandels wordt gesproken; *fanciful*, (bl. 149) van eene levendige verbeelding, door *begrijpelijk*; van *coal-axe*, den pook, maakt hij (bl. 152) eene soort van bijl. *The limp would do well enough to represent the hump* (bl. 167) heet: de manke zou wel genoeg den lamme kunnen voorstellen; alsof *hump* een *lamme* en niet een *bogchel* ware. En zoo zouden wij kunnen voortgaan. Maar genoeg, om te doen gevoelen, dat de man beter deed met nog wat Engelsch te leeren, voordat hij boeken ging vertalen.

Twijgen, uit een ouden stam opgeschoten. Door Dr. E. HALBERTSMA, *met Aanteekeningen van Dr.* J. H. HALBERTSMA.

Uit het Friesch vertaald door J. J. A. GORVERNEUR. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1841. *In kl.* 8*vo.* 113 *bl.* *f* : -90.

Aan de vrienden van de oude Friesche taal waren de stukjes, die hier in eene vertaling worden aangeboden, lange gunstig bekend. De Heeren HALBERTSMA, ijverige beoefenaars van alles, wat tot de Friesche letterkunde behoort, zagen hunne geschriften, daartoe betrekkelijk, of in het Friesch opgesteld, steeds met belangstelling en toejuiching ontvangen. Maar de kring is natuurlijk klein, waartoe zich het debiet van dergelijke werken moet bepalen, en voor een groot gedeelte onzer landgenooten zijn zulke stukken geslotene boeken. Het is dus geen ongelukkig denkbeeld van den Heer GORVERNEUR, om eenige stukjes uit het Friesch te vertalen. Rec. gelooft intusschen gaarne, dat dit geene gemakkelijke taak zal geweest zijn. Het naïve te behouden, dat een der eigenaardige kenmerken van deze stukken is, heeft voorzeker groote moeijelijkheid. Vele dingen laten zich ook in het oorspronkelijke zeer goed zeggen, die in onze taal niet zijn over te brengen, of waarvan de naïve eenvoudigheid in platheid overgaat. Wanneer wij dit in aanmerking nemen, dan moeten wij de overbrenging van den Heer GORVERNEUR over het algemeen als *gelukkig* prijzen. Men vindt hier eene verzameling van stukjes in poëzij en proza. Het eerste stukje, *de Winter van* 1624 *in Waterland*, met de liedjes en vertellingen, die daarbij behooren, is geheel Friesch, eene bevallige voorstelling van de ijsvreugd met hare bezwaren, gevaren en zorgen. 't Is een aardig en natuurlijk tafereel. Jammer, dat het klanknabootsende in het *Zwaluwtje* verloren moest gaan, en daardoor het liedje zelf veel van zijne aardigheid mist. Ook de volgende stukjes: *de blaauwe scheen*, *Greult-oom*, *Murk van Ipecolsga* zijn aardig, schoon men bij het lezen hier en daar niet moet vergeten, dat zij oorspronkelijk Boerenfriesch zijn, en dat daaruit te verklaren is, wat men misschien anders te plat zoude vinden. Het zijn boeren, die spreken en handelen, spreken in hunne eigene ongekunstelde, eenvoudige en naïve taal. De *Reis van Gabe Scroar*, een stuk in proza, is zeker niet het minste van den bundel, vol geest en luim; trouwens *Gabe* is een bekend en geliefd persoon uit de Friesche stukjes van den Heer HALBERTSMA. De toegift, door

J. H. HALBERTSMA bij dit stukje gegeven, had men kunnen missen. Van hem vooral, die zelf de eerwaardige betrekking van Predikant bekleedt, en daarom weten moest, hoe gevaarlijk het is, door zoogenaamde anecdotes van Dominé's, aanleiding te geven, dat door sommigen met dezen nuttigen stand in de maatschappij gelagchen wordt, mogt men in dit opzigt voorzigtigheid verwachten. Al steekt er geen eigenlijk kwaad in, zoo is het toch beter, dat dit vermeden worde; en het spijt Rec. daarom, die toegift hier te vinden. — *Het jongske van Sexbierum* is weder een echt Friesch stukje, en verdient ten volle zijne plaats.

De vertaling, gelijk Rec. reeds zeide, is over het algemeen gelukkig geslaagd, en de Heer GORTERMEUR zal zeker van zijn werk voldoening hebben. Rec. zou hem evenwel aanraden, zijne verzen vooral van tijd tot tijd te beschaven, geene stootende letters op elkander te laten volgen, en dergelijke kleinigheden meer te voorkomen, die vooral bij zulke losse en gemakkelijke stukjes hinderen, en waarvan hier nog al eenige voorbeelden worden gevonden.

De Rijn, dichterlijk beschreven door ARENT FOKKE, SIMONSZ. *met aanteekeningen en bijzonderheden. Waarachter nog een Panorama van den loop des Rijns, en eenige daarbij passende dichterlijke gedachten en bespiegelingen. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1841. *In gr.* 8*vo.* 84 *bl.* f : - 75.

Rec. heeft een' vriend gekend, hoog ingenomen, hetgeen hij zelf trouwens ook is, met SCHILLER, maar hoog ingenomen vooral, hetgeen Rec. niet is, met de *Götter Griechenlandes* van dien grooten *Duitscher*. Die vriend verklaarde vader FOKKE uit dien hoofde kortweg voor een mensch zonder het minste dichterlijk gevoel, omdat hij die arme Goden en Godinnen zoo dikwijls stak in een hier niet passend, belagchelijk gewaad. Ofschoon uit een ander motief, gelooft nogtans Rec., dat zijn vriend ten aanzien der dichterlijke gaven van den bekenden boertigen Prozaschrijver den spijker op den kop sloeg; en de herlezing van de dichterlijke, liever berijmde beschrijving van den *Rijn* heeft hem in dat oordeel op nieuw bevestigd. FOKKE heeft vast nooit »van *Ehrenbreitsteins* top zijn' slangenloop" gezien;

anders zou hij zich zóó aan den majestueuzen stroom niet hebben *kunnen* bezondigen. Het »*Panorama*" is eene vrij drooge beschrijving van den loop der rivier; het overige elk in zijne soort niet kwaad: HELMERS aanhef van den tweeden zang der *Hollandsche Natie* is er natuurlijk bij. De woorden van Prof. LULOFS verdienden meer, dan *motto* te zijn. *Enfin*, 't is een boekje van 15 stuivers, en, wèl bezien, is VONDEL's *Rijnstroom* des noods die centen alleen wel waardig. Opdat echter het boeksken niet mishage, raden wij af, het op de stoombooten van *Keulen* naar hooger in de Bibliotheek te zetten.

De groote wereldgebeurtenissen, met betrekking tot het begin, den loop en het einde der ware en valsche Godsdienst onder de aardbewoners. Ter bevestiging van de blijde hoop op het nabijzijnde einde der groote wereldrevolutie, en de daarop volgende wederoprigting aller dingen; door H. HENTZEPETER. *Te Amsterdam, bij* G. T. Bom. 1841. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* : - 70.

Indien men den Profeet HENTZEPETER, wien wij onzen hartgrondigen dank betuigen voor het vele nieuws, dat hij ons geleerd heeft, geen geloof weigert, dan is alles, wat wij in de tegenwoordige staatkundige en maatschappelijke wereld zien, een bewijs van het snel naderen des Duizendjarigen Rijks. Wij moeten ons op belangrijke gebeurtenissen voorbereiden; en dat mag men wel in eenen tijd, »waarin de prediking van waarachtig geloof en bekeering door den Heiligen Geest grootendeels in eene bloote zedeleer is veranderd." Maar »laat de boozen domineren, eens toch zullen zij vergaan." Gelukkiger, dan voor hen, zal het er dan uitzien voor de zuchtende lastdieren; want dat de rust en vrede van dat rijk zich ook tot de dieren zal uitstrekken, daarvan is de voorspelling borg, dat de wolf met het lam zal verkeeren. De stoomkracht, die veel werk doet, waartoe vroeger levende kracht moest gebezigd worden, is dus almede een teeken, dat het einde van de tegenwoordige huishouding der dingen nadert.

Dit en nog veel meer dergelijks kan men in dit boekje tot leering en stichting lezen. Het beoordeelen — dat durven wij niet, omdat wij niet zoo ver zijn in de uitlegging en toe-

passing van DANIEL's Godspraken en JOHANNES' *Openbaring*. Het is al te vermetel; anders zouden wij in bedenking geven, of PAULUS wel de eenige Bijbelschrijver ware, bij wien sommige dingen zwaar zijn om te verstaan, *die de ongeleerde en onvaste menschen verdraaijen*. Zoo waar, PETRUS zegt het er bij, *gelijk ook de andere schriften*. (2 *Petr.* III: 16.) Het is opmerkelijk, dat van zulke menschen ook gesproken wordt kort na de vermelding van den tijd des nieuwen hemels en der nieuwe aarde. Een spotter zou dus kunnen beweren, dat dit boeksken mede een teeken van het naderen diens tijds ware. Wij, die niet spotten met hetgeen (hoe wonderlijk dan ook, naar ons inzien) over den Bijbel geredeneerd wordt, vergenoegen ons met den lezer toe te wenschen, dat hij zijn gezond verstand uit het lezen dezer geleerdheid wederbrenge.

De Mensch en de Misdaad. Belangrijke Oorkonden uit de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging, enz. door STEENBERGEN VAN GOOR. *II Deelen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1841. *In gr.* 8*vo.* 364 *bl. f* 3 - 20.

De Heer STEENBERGEN VAN GOOR zet zijne bij de verschijning van het eerste Deel door ons aangekondigde verzameling in dit tweede en laatste in denzelfden trant voort. De inhoud van dit Deel bestaat in zes verhalen. I. *Tartuffe, als moordenaar*, behelst de geschiedenis van eenen geestelijke, die door de verfoeijelijkste huichelarij zijne op zichzelve reeds groote misdaden zeer verzwaart. II. *Moord, gepleegd aan den Graaf* VAN UREGG, schildert de gevolgen van een, uit belang alleen, gekoppeld huwelijk. III. GEORGE WAGHS stelt voor de kracht der verleiding van het oogenblik. IV. JOHAN PAUL FORSTER is een afschrikkend voorbeeld van verharding in het kwade. V. LODEWIJK STEINER schildert de wraakzucht uit gekrenkt eergevoel; terwijl het VIde verhaal, JOHAN KONRAAD KOLZINGER, leert, tot wat ijselijkheden het niet beteugelen van zinnelijke lusten den mensch vervoeren kan.

Hebben wij van het eerste Deel van dit werk over het geheel een aanprijzend verslag gegeven, gaarne getuigen wij, dat dit tweede in belangrijkheid het vroeger geleverde nog overtreft.

RICHELIEU. *Een historisch romantisch Tafereel uit de zeventiende Eeuw, door* G. P. R. JAMES, *Esq. III Deelen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1841. *In gr.* 8*vo. Te zamen XII en* 787 *bl. f* 8 - 10.

Onder de tegenwoordige Engelsche Romanschrijvers bekleedt GEORGE PAINE RAINSFORT JAMES eene voorname plaats, immers wat het aantal zijner geschriften in dat vak van letterkunde betreft. Ruim twintig romantische verhalen, de meeste van drie boekdeelen, zien van hem het licht, en elf of twaalf zijn reeds door de vlugge pennen onzer vertalers in het Nederduitsch overgebragt. Onder deze laatstgenoemde kennen wij aan den hier aangekondigden *Richelieu* eene hooge waarde toe. Merkwaardig toch is in *Frankrijk* geschiedenis het tijdvak — de eerste helft der zeventiende eeuw — waarin de Kardinaal RICHELIEU als eerste Minister van LODEWIJK XIII het rijk geheel en hoogst willekeurig bestuurde, en het tafereel, hetwelk de Heer JAMES van dat tijdvak en van de in hetzelve handelende hoofdpersonen in dezen geschiedkundigen roman opgehangen heeft, is der historische waarheid in alle opzigten getrouw, en doet de belangstelling des lezers in den gang der geschiedenis meer en meer klimmen. Uitnemend zijn de karakters geteekend, inzonderheid van DE BLENAU, CHAVIGNI, LAFEMAS, PAULINE DE BEAUMONT, LODEWIJK XIII en diens gemalin, RICHELIEU, CINQ MARS, FONTRAILLES, den houthakker PHILIP, enz. Even als meest alle Engelsche romans, heeft echter ook deze eene zekere breedte, die wel eens wat vermoeit, doch hier tevens door het belangrijke van het geheel ruim vergoed wordt. De nieuwsgierigheid van den lezer, die dit boek ter hand neemt — en wij wenschen het vele lezers — willen wij intusschen door eene opgave van den inhoud niet vooruitloopen. Van romans behoort men dit, onzes achtens, in eene beoordeeling derzelve nooit te doen. Is het boek wezenlijk goed, dan kan een recensent met eene eenvoudige aanprijzing volstaan, en, des noods, door een proefje van stijl en verhaaltrant te geven, zijne lezers uitlokken. Is het integendeel slecht, dan vermeldt hij de leemten en gebreken, en zulks is reeds een genoegzame vingerwijs voor het lezende publiek, om zich te wachten.

De vertaling is wel geslaagd: men leest haar, alsof zij niet uit het Engelsch ware.

De Nederlanders bij Chattam. Historisch-Romantisch Tafereel uit de XVIIde Eeuw. Door W. STORCK. *Te Deventer, bij* M. Ballot. 1841. *In gr.* 8*vo.* 258 *bl. f* 2-80.

Bij de aankondiging van een vroeger voortbrengsel van denzelfden Schrijver in dit Tijdschrift is de Heer STORCK aangemoedigd, ja, om zijne krachten te blijven beproeven in dit vak, maar vooral ook, om te trachten, door eene gedurige beschaving zijner stukken, van goed tot beter te geraken. In zóó ver heeft de Schrijver aan deze aanmoediging beantwoord, dat, sedert het in 't licht verschijnen van zijne eerstelingen, ons lezend publiek reeds een en ander stuk van dezelfde hand ontvangen heeft. Wat echter de aanspraak van dit publiek op meerdere volmaaktheid van het later geleverde betreft, vreezen wij, dat de Heer STORCK te veel heeft toegegeven aan de zucht, om veel te schrijven, en daardoor minder gelet op hetgeen hem vroeger onder het oog is gebragt: »Dagelijksche historische romans hebben wij genoeg; uitstekende zoo bijzonder veel niet." — Wat de geschiedenis van MARIA KROON betreft, behalve dat zij op zichzelve niet zeer belangrijk is, zou zij in het verhaal van iedere andere oorlogsonderneming even goed kunnen ingeweven zijn. Die geschiedenis is geheel overbodig, en moet blijkbaar dienen, om met geweld iets romanesks te voegen bij het verhaal der merkwaardige geschiedkundige gebeurtenis. Voorbeelden ter navolging vonden wij in het romantische gedeelte van het verhaal niet, en weten dus niet, welke zedelijke strekking wij aan dezen Roman zullen toekennen. Het beste, dat wij van denzelven getuigen kunnen, is, dat er ook niets in voorkomt, hetwelk de goede zeden benadeelt, en dat hier en daar eene levendige schildering der ware gebeurtenissen den lezer een aangenaam onderhoud verschaft. Het zou te bejammeren zijn, indien een Schrijver, die vroeger blijken heeft gegeven van goeden aanleg en gezuiverden smaak, er toe zou medewerken, om, door enkel negative verdiensten, de groote menigte van middelmatige Romans te vermeerderen.

De Vragener Kapel, benevens een tweetal andere Verhalen, door N. J. DE WILDE. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1840. *In gr.* 8*vo.* 237 *bl. f* 2-60.

De Schrijver, aangemoedigd door de gunstige beoordeeling van zijn *Bergen op Zoom in* 1747, treedt andermaal voor het publiek op met eenen bundel van drie verhalen. Dat, hetwelk den naam van *de Vragener Kapel* draagt, is gegrond op eene volksoverlevering betreffende de aanleiding tot de stichting van eene kapel, welker bouwvallen nog in de nabijheid van *Lichtenvoorde* aanwezig zijn. *De Huwelijkskeuze* is geheel een Roman; maar het laatste verhaal is eene romantische inkleeding der beruchte gruweldaad van KAREL DEN STOUTEN, bij gelegenheid van het vermeesteren van *Dinant*. Ofschoon de Heer DE WILDE over het geheel beantwoordt aan de gunstige verwachting, die zijn eersteling bij ons had opgewekt, meenen wij hem echter te moeten waarschuwen tegen eene klip, op welke zoo velen vervallen, de verzoeking om veel te schrijven. Zelfs reeds deze verhalen leveren hier en daar blijken op, dat zij niet overal met de vereischte naauwkeurigheid bewerkt zijn. Zoo is het, bij voorbeeld, niet zoo uitgemaakt zeker, als het hier stellig beweerd wordt, dat WILLEBRORD de eerste Evangeliepredikér hier te lande geweest is, dan of hij de reeds bestaande Christelijke gemeenten door zijne bemoeijingen onder het gezag van den Roomschen Stoel heeft gebragt. Heeft de Schrijver aan de vermeestering van *Dinant* het kleed der hedendaagsche mode aangedaan, hij had dit toch zóó ver niet behooren te trekken, dat hij Mevrouw LUITARD door FRANS met den naam van *Mama* en *Mamaatje* deed aanspreken. Dit woord in een middeleeuwsch verhaal herinnerde ons onwillekeurig ABRAHAM den Aartsvader, uitgedost met eene allongepruik en een' driekanten hoed. Het doel van deze aanmerkingen is, om eenen Schrijver, wien het niet ontbreekt aan talent, om zijne lezers aangenaam en nuttig bezig te houden, aan te sporen, om, door eene keurige bewerking, zijne achting te toonen voor het publiek, hetwelk zijne vroeger geleverde eerstelingen gunstig ontvangen heeft. Het verhaal, genaamd *Huwelijkskeuze*, bevat voor jonge vrouwelijke lezeressen wenken, die hare behartiging overwaardig zijn. Wijzelven wil-

len het aangemerkte niet geoordeeld hebben, als van zoo veel belang te zijn, dat het ons zou verhinderen, om dezen bundel, als eene aangename en tevens, wat zijne zedelijke strekking betreft, nuttige lektuur, onzen landgenooten aan te bevelen.

Romantische Tafereelen van J. VAN WANING BOLT. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1841. *In gr.* 8*vo.* 348 *bl. f* 3-30.

Wij behooren niet tot degenen, die oorspronkelijke Romans met vooroordeel ontvangen, en rekenen dus *dit* in geenen deele als een gebrek aan dit vijftal toe. Het ontbreekt den Schrijver niet aan bekwaamheid tot levendige schildering en onderhoudenden verhaaltrant. Hoog schijnt hij ingenomen met de muzijk, over welke hij hier en daar blijkbaar met de uitdrukkingen van een kenner spreekt. Maar hij schijnt ook hoog te loopen met die nieuwe, wilde school, welke zich de Romantische noemt. Het tweede en derde verhaal zijn geheel op die leest geschoeid. Doch de *trant* is hier niet het eenige: helaas! ook dat dartele, laat het ons bij den regten naam noemen, dat wellustige, hetwelk te vergiftiger is, naarmate het te dun gewaad der welvoegelijkheid bekoorlijker en fijner is. Inzonderheid is het N°. 3, (in N°. 2 is het minder fijn, en meer dadelijk verachtelijk) dat wij niet onder het oog eener eerbare schoone brengen zouden. En wat mag men onderstellen, dat het doel van den Schrijver geweest zij met dit verhaal, hetgeen *onmogelijke* dingen behelst, indien het niet heeft moeten strekken tot het voerttuig van...., maar dit *willen* wij niet denken. In het vierde verhaal (verreweg het waarschijnlijkste, of liever, het onmogelijke N°. 3 uitgezonderd, het minst onwaarschijnlijke) wordt het tooneeltje op de Studentensocieteit juist en vernuftig geteekend. Een *Pastoor* in het eerste verhaal, (dat tevens in vinding en aanleg het minste is) die gehuwd is, ware beter *Predikant* genoemd; en *zilveren* sterren, bladz. 150? Wij vinden, dat ze dan nog meer van *goud* hebben. — Maar wij willen op enkele kleinigheden niet hechten. Gaarne moedigen wij den Schrijver tot verder verhalen aan; zijne voordragt boeit; maar juist daarom wake hij, in het belang van den goeden smaak, tegen ultra-Romantische wildheid, en bedenke, ten

aanzien van het opwekken der dartele driften, de les van vader CAMPHUYZEN:

Al wat van zelver wast, behoeft men niet te zaaijen.

Een blik in de groote wereld. Romantisch Tafereel, door THEODOOR HOOK. *Uit het Engelsch. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1840. *In gr. 8vo. 285 bl. f 2-90.*

Een gewone, onderhoudend geschreven Roman, waarin op het laatst nog meer verwikkeling komt, dan zich in het begin liet aanzien. Het leven in de groote wereld wordt juist niet met uitlokkende verwen geschilderd, en karakters als *Mortimer* en de Gravin zullen, *mutatis mutandis*, helaas! wel niet eeniglijk in *Engeland* gevonden worden, schoon wij wel gelooven, dat de Engelsche Adel ook het botvieren aan hartstogten en driften op eene groote schaal stelt. *Helena* is een zeer beminnelijk karakter. De vertaling is goed; alleen zouden wij taalfouten, gelijk bladz. 224 *hunner dwalingen* voor *harer*, en uitdrukkingen als: eene mededeeling te midden van het straatgeraas *uitdonderen*, bl. 143, en *haren vader verpligten*, voor *genoegen geven*, bladz. 176, liever niet hebben aangetroffen.

Het Vaderlijk Legaat (*) *aan zijne Dochters, door Dr.* GREGORY. *Een Brief aan eene jonggehuwde Dame, door Mevr.* CHAPONE. *Naar het Engelsch. Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1841. *In kl. 8vo. VIII en 104 bl. f :-90.*

Verstandige en liefderijke vermaningen en raadgevingen, door eenen liefhebbenden vader, die van zijne echtgenoote door den dood beroofd en in een' zwakken staat van gezondheid was, aan zijne beminde dochters gegeven, en dus eerst voor haar als zijne nalatenschap, en niet voor de pers bestemd, maken den inhoud van het welopgestelde Legaat

(*) Dit moest immers zijn *het Legaat eens Vaders*, want hoe kan er anders op volgen *aan zijne Dochters*? immers niet *aan de Dochters van het Legaat*?

van Dr. GREGORY uit. Zij loopen over *Godsdienst*, *gedrag en wandel*, *vermaken*, en voornamelijk over *vriendschap*, *liefde* en *huwelijk*, en geven desaangaande zeer belangrijke opmerkingen en lessen van levenswijsheid, op gezond verstand, kiesch zedelijk gevoel en ondervinding gegrond, waarmede men zich over 't geheel wel zal kunnen vereenigen: alleen houde men onder het oog, dat zij voor jonge dochters uit den zeer beschaafden en fatsoenlijken stand geschreven zijn. Er zou over hetgene, dat hier aangevoerd is, en over andere daaraan grenzende onderwerpen, nog wel het een en ander bij te voegen zijn; maar er is nogtans in een' kleinen omtrek veel goeds gezegd, dat wel behartigd mag worden, en dat Referent daarom gaarne ter lezing en overweging aanbeveelt.

Zeer goed sluit hieraan de *Brief van Mevr.* CHAPONE *aan eene jonggehuwde Dame*, aan welke zij moederlijken raad mededeelt, bijzonder om haar gedrag jegens haren echtgenoot, tot onderling waarachtig en bestendig geluk, te regelen. Zij toont met *het Vaderlijk Legaat* van Dr. GREGORY bekend te zijn, en maakt op eene van zijne raadgevingen eene aanmerking, die Ref. voorkomt gegrond te zijn: »Een »beminnelijk Schrijver," zegt zij van hem, »die vrij wat »meer kieschgevoeligheid bezat, dan de Deken," (SWIFT, van wien zij even te voren gesproken had) »raadt zijne »dochters aan, zelfs aan heure echtgenooten de geheele uit»gestrektheid harer liefde niet te laten zien: dit is echter »een voorschrift, dat aan zijn geslacht weinig eer aandoet, »en aan het onze zijne zoetste bekoring, zijne eenvoudigheid »en ongekunstelde teederheid ontnemen zoude"; en zij beweert vervolgens met regt, dat zulks eer met »eene trotsche en heerschzuchtige vrouw," dan met »eene lieftallige »en wezenlijk vrouwelijke geaardheid," zou overeenkomen: GREGORY schijnt dus aldaar zijne bezórgdheid voor overdrijving of oververzadiging van liefdebetoon te verre gedreven te hebben.

Voor een verder uittreksel zijn deze beide stukjes niet wel vatbaar; maar, gelijk zij uit gevoelige en deelnemende harten geschreven zijn, zoo verdienen zij ook in hunne soort door gevoelige en deelnemende harten gelezen, en de daarin vervatte algemeene besturingen op de individuéle karakters en omstandigheden met verstand toegepast te worden.

Alexander Menzikoff, of de Gevaren des Rijkdoms. Een onderhoudend Geschenk voor de Jeugd. Door G. NIERITZ. *Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1840. *In kl.* 8*vo.* 107 *bl. f* :-90.

Wij rangschikken dit werkje onder de bruikbare boeken voor de jeugd. Indien wij eene aanmerking wilden maken, zou het die zijn, dat de geschiedenis van MENZIKOFF op zichzelve, zonder bijgevoegde verdichting, reeds genoegzaam zou geweest zijn tot eene nuttige bewerking voor de jeugd, en dat dus de episode van KATINKA en hare beide kinderen gevoegelijk achterwege had kunnen blijven. Voor onze vaderlandsche jeugd zou het ook belangrijk zijn geweest, het verblijf van Czaar PETER in *Holland* meer omstandig te vermelden, waartoe de Schrijver geschikte aanleiding zou gehad hebben, dewijl MENZIKOFF zijnen Keizer hier te lande vergeseld heeft. Voor het overige is het werkje onderhoudend geschreven, en zeer geschikt om de jeugd te waarschuwen tegen de ondeugden, die den eindelijken val en het ongeluk van MENZIKOFF ten gevolge hadden.

Kinder-Rijmkronijk, of hoofdzakelijk begrip der Nederlandsche Geschiedenis, met gemakkelijke en toepasselijke Dichtregelen voor de Jeugd. Door A. HELMIG VAN DER VEGT. *Te Amsterdam, bij* P. H. Donker. 1841. 42 *bl. f* :-25.

Een boekje, dat, als leerboekje, of hoofdzakelijk begrip der Nederlandsche Geschiedenis, zich boven geene andere werkjes van dien aard en tot dat doel onderscheidt, en dat, helaas! als Kinder-Rijmkronijk er allertreurigst uitziet. Ja! Rec. bemerkt het hier zeer goed, »dat het wat in heeft verzen te maken zonder Dichter te zijn." Had de Heer VAN DER VEGT maar het voorbeeld van Professor LULOFS (en die kan verzen maken, maar is dan ook Dichter) gevolgd, die, in zijn *Kort Overzigt van de Geschiedenis der Nederlanden*, enz. volstrekt niet met eigene poëtische vederen wilde pronken, maar ter markt is gegaan bij vroegere en latere Poëten, dan had hij een goed Geschiedkundige en voortreffelijk Dichter ten gids genomen, en wij waren van zijne regelen verschoond gebleven.

Aanmerkingen op de afwijkingen van de gewone verdeeling der *Nederlandsche* Geschiedenis, daar ze hier in tien tijdvakken, naar de verschillende regeringsvormen, voorkomt, willen wij niet maken: wij weten, dat men haar zelfs in meer tijdvakken gesplitst heeft; maar wanneer de Heer VAN DER VEGT van meening is, dat zijn werkje voor kinderen het meeste nut zal doen, door dat hij de antwoorden, in het boeksken voorkomende, meest alle in vierregelige versjes heeft overgebragt, dan vreezen wij, dat hij zich deerlijk zal bedrogen hebben. Het teeken (»), ten blijke welke regelen door hem zijn overgenomen, is bijna overtollig; want het oorspronkelijke heeft zulk eene eigenaardige kleur, dat de dichtbloemen (!) van den Heer VAN DER VEGT in dezen tuin gemakkelijk te onderkennen zijn. Of ook *zijne* regelen wel zonder moeite in het geheugen der beminnelijke jeugd zullen bewaard blijven, hieraan twijfelen wij. Dergelijke, bl. 6:

Behalve Bat en Vries, (dit moet gij niet vergeten)
Vond men nog hier te land: Sueven, Usipeten,
Kaninefaten, vlug in 't jagen en het baden,
Sikambriërs en Sax, de Saliërs en Quaden.

leeren, ja lezen zoo gemakkelijk niet. — Hoe is het mogelijk, regels, als de volgende, neder te schrijven? bl. 34:

Waar men voorheen gebood daar bad men nu om vreê,
Dien men te Amiens sloot in achttien honderd twee.

Men moet waarlijk alle gevoel voor welluidendheid missen.

Genoeg! De Schrijver wenscht, dat deze bijdragen tot vermeerdering van kennis en veraangenaming van de studiën (?) der lieve jeugd mogen strekken, en dat dezelve door hare handjes (?) (*studiën* en *handjes* leveren hier nog al een zonderling verschil van denkbeelden op) gretig zullen ontvangen worden; maar Rec. raadt hem dan, voor die handjes wat andere zaken gereed te hebben, en alleen als geschiedkundige of onderwijzer en niet als rijmelaar óp te treden.

Professor Siegenbeek, tot onzer taalherstelling,
Gaf vaste regels voor de Nederlandsche spelling;
Hij zocht ze, spoorde ze op, beschreef *se op papier*,
Gaf ons zijn woordenboek in achttien honderd vier.

Conform! maar dat Woordenboek leert ons, dat *tieist* man-

nelijk en niet vrouwelijk; *daad* vrouwelijk en niet mannelijk; *borst* vrouwelijk en niet mannelijk enz. (bl. 10, 18, 19) is; dat men *versen* en niet *versen* schrijft; terwijl deze Taalgeleerde den klemtoon voorzeker op vele woorden en namen geheel anders leert: Een man, die over de Nederlandsche Geschiedenis handelt, moest de lezing niet kunnen dulden van ALVA, van ZOUTMAN e. d. *Dixi.*

Christelijk Jaarboekje. Gedachten en herinneringen op iederen dag. Door J. PRINS; *Predikant te Amsterdam. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1841. *In post* 8*vo.* 321 *bl. f* 2-50.

Dat van dit Christelijk Jaarboekje reeds na één jaar een tweede druk noodig werd, (de eerste werd niet aan dit Tijdschrift gezonden) bewijst den algemeenen opgang, dien het gemaakt, en de goedkeuring, die het gevonden heeft. Het verdiende zulks ook ten volle. De vertoogen voor elken dag des jaars, naar aanleiding van eenen Bijbeltekst, hebben eene bijzondere kortheid, die aanleiding genoeg geeft tot nadere overdenking. Gunstig onderscheidt het zich van andere soortgelijke werkjes, dat het niet voor een bepaald jaar is ingerigt. Dit is dan ook daarom vooral aan te prijzen, vermits, hoe goedkoop men ook verscheidene dier godsdienstige geschriften moge gesteld hebben, de uitgaaf toch jaarlijks terugkeert. PRINS heeft de maand *Maart* toegewijd aan overdenkingen over de Lijdensgeschiedenis, de eerste dagen van *April* aan JEZUS Opstanding; Hemelvaart en Pinksteren naar evenredigheid. Wij zouden in bedenking gegeven hebben, om nergens iets van deze drie Christelijke feesten, waarbij men den Goeden Vrijdag kan voegen, te zeggen, maar achteraan het boekje afzonderlijke vertoogen te plaatsen voor die feestdagen, welke men dan op den vereischten dag, in plaats van het dagvertoog zelf, zou kunnen gebruiken. De achteraangevoegde Avondmaalsoverdenkingen gaven ons tot dit denkbeeld aanleiding.

Wij prijzen dit nette werkje van ganscher harte aan, en kondigen het daarom nu eerst aan, opdat men, op hetzelve opmerkzaam gemaakt, er nu het volgende jaar, voor zoo ver dat nog niet geschied is, gebruik van make.

BOEKBESCHOUWING.

Gewijde Overwegingen voor Vereerders van Rede en Openbaring, door Dr. JOSEPH-OLIVIER JOSSET. *Het Woord is vleesch geworden, en heeft in ons gewoond. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr.* 8*vo.* 148 *bl. f* 1-25.

De Schrijver verdeelt zijn werk in zes Hoofdstukken, onder de volgende namen: *God; de Voorzienigheid; het toekomstige leven; Openbaring; de Bijbel; het Christendom.* Deze stukken zijn zoo vele uitweidingen, veelal eene soort van dichterlijk proza, minder streng redeneerkundig dan op het gevoel werkende bespiegelingen. De drie eerste *Overwegingen*, zoo als de Schrijver dezelve noemt, moeten, naar zijne bedoeling, geheel wijsgeerig zijn. Het aanwezen van God, als den Schepper van alles, wat bestaat, Gods Voorzienigheid en des menschen onsterfelijkheid worden op de gewone wijze aangetoond. De vierde *Overweging* is een overgang van de eigenlijk uitsluitend wijsgeerige behandeling tot de erkentenis en het onderzoek van eene meer onmiddellijke Openbaring, een onderzoek *a priori* tevens van het gebruik, hetwelk de menschelijke Rede van zoodanig eene Openbaring moet maken. De beide laatste Overwegingen behelzen eene voorstelling van den Bijbel en het Christendom als die Goddelijke Openbaring, welke aan de wenschen en verwachtingen der Rede en aan de behoeften van den mensch als redelijk wezen beantwoordt.

Iedere poging, om hun, die lust hebben aan de kennis van de hier behandelde onderwerpen, eenen leiddraad aan te bieden, verdient voorzeker met belangstelling ontvangen te worden; en gaarne geven wij den Schrijver den lof, dat vele gedeelten van zijn werk, door het onderhoudende van den stijl, geschikt zijn, om zelfs zoodanige lezers, die

anders minder geneigd zijn om zich met afgetrokkene beschouwingen bezig te houden, hunne aandacht aan zijne overwegingen te doen verleenen. Maar juist daarom zouden wij sommige onbewezene stellingen hier liever niet hebben aangetroffen, zoo als b. v. dat *het aantal kometen, die zich aan onze aarde hebben vertoond*, en die dus tot ons zonnestelsel behooren, *zonder vrees voor overdrijving, wel op honderdduizend kan geschat worden*, en dat de *aërolithen* en zoogenoemde *vallende sterren*, die toch slechts voortbrengselen van onzen dampkring zijn, in denzelfden rang geplaatst worden met de vaste hemellichamen. Op eene andere plaats hinderde ons de vermenging der verborgenheden van het Christendom met de vruchten van het onderzoek des menschelijken verstands. B. v. in eene voorstelling, die niets dan Natuurlijke Godsdienst bevatten moet, vinden wij, dat de Godheid den Zoon vóór den dageraad der wereld uit haren moederlijken schoot heeft gebaard. Op andere plaatsen vinden wij wel eens valsch vernuft, zoo als de vergelijking van de maat, welke de Godheid scheurde, om zijnen zegen uit dezelve te doen stroomen over de aarde, bij *het scheuren van de gordijn voor het Allerheiligste.* — Wat de volgende redenering, welke wij ook wederom aantreffen in dat gedeelte van het werk, hetwelk, naar des Schrijvers plan, zuiver wijsgeerig moet zijn, beteekent, betuigen wij niet te begrijpen: »Gij (God namelijk) zijt trouwens niet Rede alleen. Wij »zeggen niet vermetel:" »»God is het Woord;"" »maar »wij roemen ons geluk, dat de Rede niet vreemd is aan »uw Wezen, en juichen:" »»In den beginne was het »»Woord, en het Woord was bij God, en het Woord »»was God!""

Ofschoon gewoonlijk de persoon van den Schrijver geen invloed behoort te hebben op de waarde, welke aan zijn werk moet worden toegekend, zoo zijn nogtans de onderhavige Overwegingen van dien aard, dat, wanneer wij aannemen, dat de Schrijver een kweekeling is van zulk eene school, in welke de wijsbegeerte door de Godgeleerden op eene onverantwoordelijke wijze wordt verwaarloosd,

zoodat de Schrijver verwacht, dat zij hem en zijn geschrijf zullen verketteren en verdoemen, het hem, naar ons oordeel, tot eer verstrekt, dat hij betuigt, in het oog van dezen liever een ketter dan een geloofsgenoot te willen zijn; en dan prijzen wij, zonder ons in alles met het door hem voorgestelde te vereenigen, den liberalen geest, welke in zijne Overwegingen heerscht, waarvan wij, tot eene proeve ook van den stijl, onze lezers willen laten oordeelen, door het volgende hier in te voegen: »Hier ontdekt »mijn zoekend oog, op een' verheven troon, een' Gezalfde, »wiens eerwaardig hoofd eene driedubbele kroon draagt. »Duizenden buigen voor hem hunne knieën. Ik zie Ko»ningen onder dezelve, beroemde geleerden en tallooze »menschen van uitstekende deugd en verdiensten; zij ge»ven hem kinderlijk den heiligen naam van *Vader*, en de »Grooten der aarde kussen met eerbied de plaats, die zijn »voet heeft betreden. Rondom hem, in prachtige gewaden »gedost, schitterend van goud en edelgesteenten, zitten »kleinere Vorsten, die echter al hunne magt en grootheid »van den eersten ontleenen. — Hoort! Daar verheft de »knielende menigte eenparig hare stem tot den Heilige met »de drievoudige kroon en tot zijne Vorsten, en zij roepen »allen te zamen:" »»Heil u, gij Vorsten, met hemelsche »»magt omkleed! want niemand dan gij kent de Goddelijke »»Openbaring, en gij zijt alleen in staat dezelve te lezen."" »Zoo hebben dan toch ook deze gelukkige vereerders der »Priesteren de zekere overtuiging, dat er hoogere Openba»ringen des Hemels bestaan! Hoe mogen zij wel tot die »overtuiging gekomen zijn? Welke bode des Hemels heeft »hun die verzekering gebragt, en hoe mag hij zijne God»delijke zending met onmiskenbaar gezag hebben gestaafd? »Van waar, gij benijdenswaardige Geloovigen! hebt gij die »kennis? — Ach, zij is geput uit het boek, dat niemand »kan lezen dan alleen de Gezalfden, en het gezag dier Ge»zalfden is weder alleen gegrond op het onleesbare boek! »Wie wie zal mij zeggen, of ik deze schitterende gezag»voerders al of niet heb te gelooven? Kan dat niemand »dan zij-zelven? Kan dat niets dan het boek, dat zij-

»zelven bewaren, en welks verklaring uitsluitend aan hen »is toevertrouwd?..."

Moge het aan onbekendheid met de vorderingen, welke de beoefening der wijsbegeerte op den vaderlandschen grond gemaakt heeft, toe te schrijven zijn, dat de Schrijver meent, dat deze plant onder ons tot heden toe nog zoo regt geen aard schijnt te kunnen vatten, dan wenschen wij, dat hij trachte, zonder partijdige vooringenomenheid met het buitenlandsche, zich meer gemeenzaam te maken met het veelvuldige goede, hetwelk door de zoodanigen onder onze landgenooten, aan wie men hunnen eervollen rang onder de wijsgeeren niet ontzeggen kan, tot regte beoordeeling en waardering van het Christendom, is bijgedragen.

Gedachten over het ter sprake zijnde sluiten van een Concordaat met den Pauselijken Stoel, of liever: Over het in werking brengen van het Concordaat, door onze Regering (in 1827) *gesloten voor het voormalige Koningrijk der Nederlanden, in ons tegenswoordig* [l. *tegenwoordig*] *Koningrijk. Door Christophilus. Eene bijdrage tot de Zedig-vrijmoedige Bedenkingen tegen een in gerucht zijnd' Concordaat, tusschen Z. M.* WILLEM II *en den Pauselijken Stoel. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1841. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl. f* :-40.

De Pragmatieke Sanctie van het jaar 1438, *en het Concordaat tusschen* LEO X *en* FRANS I, *in* 1516. *Uittreksel uit Kerkelijke Geschiedschrijvers. Ter gelegenheid van een in gerucht zijnd' Concordaat tusschen Z. M.* WILLEM II *en den Pauselijken Stoel. Door een' Roomsch-Katholijk. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1841. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl. f* :-60.

Na alles, wat Referent, in dit Tijdschrift, over de zaak van het Concordaat en de daartoe betrekkelijke geschriften

van den dag bij herhaling gezegd heeft, meent hij over de twee bovenstaande stukjes, vooral over het eerste, kort te mogen zijn.

Het eerste dan is van inhoud zoo als de titel, dat is, nog al omslagtig. Eerst op bl. 20 komt de Schrijver tot de eigenlijke zaak van het Concordaat, nadat hij vooraf uitgeweid heeft over de staatkundige en, vervolgens over de Roomsch-Hiërarchische *Propaganda*, alsmede over den vroegeren toestand der Roomschkatholicken in ons Vaderland. Bij dit laatste verdient intusschen wel aandacht de juiste opmerking, dat, zonder het ongelijk te willen ontkennen of vergoelijken, dat hun, ten tijde onzer oude Republiek, in sommige opzigten aangedaan werd, de wijze nogtans, waarop zij van staatswege behandeld werden, verre liberaler en voor henzelven voordeeliger was, dan die, welke de Protestanten in de meeste Roomsche Landen van dien tijd ondervonden, die aldaar meestal alle vrijheid van Godsdienst en van burgerlijke regten misten, en vele onregtvaardigheden en vervolgingen te verduren hadden. — Omtrent de veel besprokene zaak zelve bevat dit stukje eigenlijk niets nieuws, maar zet eenige tegen het sluiten van een Concordaat aangevoerde redenen nog wat meer uit elkander, en verdient dus, als nalezing op al het vorige, nog wel in aanmerking genomen te worden.

Van eenen anderen aard, maar tot hetzelfde einde dienende, is het tweede bovengemelde stukje. Het is voorcerst hierom merkwaardig, dat het van een' Roomschkatholiek is, wiens gevoelen over het bewuste onderwerp men gaarne ook eens verneemt, daar de meeste, zoo niet alle de vorige, uit Protestantsche pennen schijnen gevloeid te zijn. Ten andere onderscheidt het zich hierin, dat het uit de Geschiedenis van vroegere eeuwen voorstelt, hoe een Concordaat met *Rome*, in een Roomschkatholiek Land zelf, door de hoogste Staatsmagten beoordeeld is; namelijk hoe de *Pragmatieke Sanctie*, dat is een Reglement, gegrond op de meening en uitspraak van vele kundige Regtsgeleerden, (*Pragmatici* genoemd) tot regeling van de belangen der Kerk in betrekking tot den Staat, in *Frank-*

rijk, ten jare 1438, door Koning KAREL VII, op eene vergadering van Kerkelijke en wereldlijke personen, onder welke bijzonder de Afgevaardigden van het Concilie van *Bazel*, tot stand gebragt werd, en tot handhaving van de regten des Konings en der Gallicaansche Kerk ingerigt was; — maar ook hoe, in plaats van hetzelve, in 1516, een daarvoor veel nadeeliger Concordaat, tusschen LEO X en FRANS I gesloten, door het *Fransche* Parlement, niet dan na veel tegenkanting, en eindelijk nog zeer noode, alleen op een doordrijvend Koninklijk bevel, en onder openlijk protest tegen inhoud en invoering, ter inschrijving aangenomen werd. — »Uit dit oude verhaal" maakt de Schrijver, (bl. 54, 55) »als eene slotsom en eene les, »voor alle tijden en plaatsen geldig," op, »dat het eene »hoogst gevaarlijke zaak is, met *Rome* te concorderen, »omdat *Rome* van valsche grondstellingen uitgaat, en niet »dan heerschzuchtige en baatzuchtige bedoelingen heeft"; en daarenboven merkt hij aldaar op, dat, »volgens het »oude Kerkregt, de Bisschop van *Rome*, buiten de hoogste »noodzakelijkheid, geen onmiddellijke jurisdictie in Ker»ken en Bisdommen van andere Landen, waar het Kerk»bestuur gevestigd is, kan uitoefenen." Op dien grond toont hij dan verder aan, dat het niet noodig is, de zaken van het Roomschkatholieke Kerkgenootschap in *Nederland* door een Concordaat met den Paus te regelen; maar dat zulks door Mannen, uit deszelfs eigen boezem genomen, zeer wel kan gevonden worden. Over dit een en ander, zoo wel als, bij gelegenheid, over den inhoud en vorm der Ultramontaansche Pauselijke Bullen, zegt hij zulke ware, fiksche en hartige woorden, dat een Protestant ze niet onbewimpelder en vrijmoediger zou kunnen zeggen. — Gaarne eindigt dus Referent zijn verslag met het slot van dit stukje over te nemen: »Intusschen zal wel bij elken »waren Katholiek de overtuiging altijd vaststaan, dat, hoe»danig ook de gang en de afloop der zaken eens zijn moge; »hoe zeer ook het Hof van *Rome* er meer behagen in vin»den moge, met gekroonde Hoofden *Concordaten* aan te »gaan, dan wel de Bisschoppen en Kerkbesturen bij de

»geruste en vreedzame uitoefening der aloude en ware Ker»kelijke regten te laten; hoe zeer ook die stroom van uit»vindsels des menschelijken hoogmoeds, die, even als de »*Rijn*, van de *Alpen* schijnt af te dalen, tegen de Evan»geliewet en de Apostolische instellingen moge aandrui»schen, ... het echter eenmaal blijken en uitkomen zal:

»*Non vis, aut numerus; — tandem bona causa triumphat.*

»'t Is niet 't geweld, 't is niet 't getal; —
»'t Is 't regt, dat zegevieren zal."

En hierop zegt Referent, hoewel Protestant, zeer gaarne: *Quod* DEUS *bene vertat!* God zegene dit al!

De Christelijke Vrijheid. Een woord van waarschuwing aan mijne Gemeente tegen het gevaar der verleiding; door J. VAN DER ZWAAG, *Predikant bij de Hervormde Gemeente van Feudgum en Raard. Te Dokkum, bij* D. Meindersma, Wz. 1841. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-30.

Dat de Heer J. VAN DER ZWAAG het met de belangen van het Christendom in het algemeen, en met die van de Nederlandsche Hervormde Kerk in het bijzonder, zeer wel meent; dat hij daarover Christelijk liberaal denkt en durft spreken; dat zijne bedoeling en poging, om zijne Gemeente tegen de verleiding der scheurmakerij, die door het ter onderteekening ronddragen van het beruchte *Adres* van D°. MOORREES ingeslopen was, te waarschuwen, zeer loffelijk is; dit een en ander is Referent uit de bovenstaande Leerrede met genoegen gebleken. — Dat dezelve desniettegenstaande, uit het oogpunt der Predikkunde beschouwd, zeer veel te wenschen overlaat, zoo als onder anderen, dat de moeijelijke tekst, 2 *Cor.* III: 17, 18, voor het onderwerp en het populaire doel niet gelukkig gekozen is; (de Schrijver zelf erkent dit gedeeltelijk, *Voorber.* bl. VII; maar waarom denzelve dan gekozen?) dat er in het eerste deel ter verklaring weinig meer dan eene dorre

ophaling van het verband, meest met de eigene nog al moeijelijke woorden van PAULUS, gevonden wordt; dat het tweede deel, aantoonende, hoe de werking van den Christelijken geest zich openbaart in de Gemeenten, met het derde, dat aanwijst, hoe die kenbaar wordt bij derzelver leden, inéenloopt, en onder ééne rubriek had kunnen gebragt, en meer grondig ontwikkeld, en zelfs met het vierde, dat »het zoo behandelde meer regtstreeks op ons zelve »toepast," doelmatiger had kunnen vereenigd worden; dat alles vrij oppervlakkig behandeld is; dat de stijl, die zich reeds op zichzelven niet bijzonder onderscheidt, door de menigte van droog aaneengeregene Bijbelplaatsen, met aanhaling van kapittel en vers, niet veraangenaamd wordt; dat de correctie niet te best is; ook van dit een en ander is Referent door de lezing van dit stukje ten volle overtuigd geworden. Gaarne wil hij dit voor een gedeelte aan de overhaasting bij het opstellen en uitgeven toeschrijven, waarvan de Schrijver zichzelven bijna beschuldigt, en waarvoor althans in het laatste opzigt geene reden schijnt te zijn; maar al is het, dat de Schrijver (t. a. p.) aan deze zijne Leerrede »geenerlei wetenschappelijke waarde" wil toegekend hebben, zou Ref. nogtans, daar zij nu toch uitgegeven is, om het loffelijk doel ten minste wenschen, dat zij anders gesteld ware, om meer algemeenen bijval te kunnen vinden, en het voorgestelde oogmerk gelukkiger te kunnen bereiken.

Het ware Christendom, van JOHANN ARND. *Op nieuw uitgegeven, en met eene ophelderende Inleiding en een Levensberigt van den Schrijver vermeerderd door Dr.* FR. WM. KRUMMACHER, *Gereformeerd Predikant te Elberfeld. Naar het Hoogduitsch. IIde Aflevering. Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1840. *In gr. 8vo. bl.* 97—184. *f* : -75.

Over de eerste Aflevering van dit werk heeft Rec. in N°. VI dezes jaars, bl. 239—242, zijne gedachten genoeg-

zaam gezegd; en door het beschouwen van deze tweede Aflevering vindt hij geene reden, om iets in het minste van zijn oordeel terug te nemen. Zij draagt, even als de vorige, op nieuw blijken van de hartelijkste welmeenendheid des Schrijvers, om de beoefening van de Christelijke Leer in gemoed en doen te bevorderen, waartoe zij veel goeds bevat, dat altijd verdient behartigd te worden; maar zij draagt evenzeer de menigvuldigste blijken van eene gebrekkige uitlegging en toepassing der Heilige Schrift, van gehechtheid aan eene stijve onevangelische Dogmatiek, van overdrijving der Moraal, en van zucht tot allegoriseren en vergeestelijken, die eerder een' spottenden glimlach, dan een' ernstigen blik in zichzelven kan teweegbrengen. In korte woorden, zonder het altijd blijvend goede, dat ook hier gevonden wordt, te miskennen, houdt Rec. zich volkomen overtuigd, dat dit werk niet alleen niet op de hoogte van den tegenwoordigen tijd staat, maar ook, als geschrift der 17de Eeuw beschouwd, niet zoo naar zijnen tijd voortreffelijk is, dat het nog heden verdient en nuttig is voetstoots vertaald te worden.

Handboek der practische Geneeskunde, door B. DE JONGE, *Med. Doctor en Hoogleeraar te Middelburg. Isten Deels 1ste Stuk.*

(*Vervolg en slot van bl.* 643.)

Eene beschouwing der zenuwkoortsen is de inhoud van het vierde Hoofdstuk (bl. 77—109.)

Wanneer wij de ontwikkeling dezer ziekte van latere en niet zonder roem bekende Schrijvers aan onze ondervinding toetsen, dan kunnen wij niet ontveinzen, dat ons de uitkomst dikwerf onbevredigd liet. Geenszins is dit het geval geweest met de beschouwing dezer ziekte, door onzen Schrijver geleverd. Hier toch hebben wij den loop en de toevallen der slepende en heete zenuwkoorts juist geteekend gevonden. Ook zal het in zijne beschrijving van beide gemakkelijk zijn die vormen op te merken, welke door som-

mige Schrijvers met den naam van *febris nervosa cum erethismo* en *cum stupore* worden bestempeld. Deze verscheidenheid wordt inzonderheid door den Schrijver bij de beschouwing van den aanleg tot de eene en andere soort van zenuwkoorts woordelijk opgegeven en in duidelijke trekken aangewezen (bl. 81 en 82.)

Zeer gepast is verder de opmerking, dat de toevallen, welke men wanen zou eene zenuwkoorts aan te duiden, hunnen oorsprong kunnen nemen uit eene ontsteking der hersenen, en deze dikwerf alleen te herkennen is door de nadeelige uitwerking dier middelen, welke in het algemeen tegen de zenuwkoorts met een' gunstigen uitslag worden gebezigd. Dergelijke opmerking maakten de ervarenste Artsen; en wie, die aan het ziekbed deze koortsen te behandelen had, zal het niet getuigen, dat de herkenning eener zoodanige ziekte somtijds alleen door de nadeelige uitwerking der gewone zenuwmiddelen mogelijk is, ja zelfs in enkele gevallen alleen de lijkopening den waren aard der kwaal aan het licht brengt?

Onder de toevallen, welke zich bij eene zenuwziekte kunnen opdoen, maakt de Schrijver melding van den *doorloop*, welke met eene slepende en onzuivere ontsteking der darmklieren en van die des darmscheils in betrekking staat, en onder den naam van *dothinienteritis* bekend is. Hier wordt dus deze kwaal als een symptoom der zenuwkoorts beschouwd, en wel op het voetspoor van geachte Schrijvers. Wij beamen allezins deze wijze van beschouwen. Immers hij, die de zoozeer uiteenloopende gevoelens over deze ziekte van ABERCROMBIE, STOKES, ANDRAL, LOUIS, CHOMEL, BRETONNEAU, LESSER en ALBERS kent, zal wel nimmer beweren, dat zij *geheel* onderscheiden is van de oorspronkelijke zenuwkoorts, en als eene afzonderlijke ziekte in een Handboek, als het onderhavige, moet ontwikkeld worden.

Na de uitgangen dezer koortsen te hebben aangeduid, worden de verschillende oorzaken genoemd en hare geneeswijze. Onder de middelen, welke hier geprezen worden, ontvangt de *ipecacuanha* eene eerste plaats. Hetzelve

(merkt de Schrijver op) wordt niet uitsluitend toegediend met oogmerk om eene stoffelijke oorzaak door den mond te ontlasten, maar om door deszelfs prikkelend en opwekkend vermogen eenen weldadigen schok aan het zenuwstelsel te geven, en daarna, als de gewone uitwerking van een braakmiddel, het zweet uit te drijven enz. (bl. 88.) Zeer juist is deze aanwijzing, hier door den Schrijver gegeven, en het verraadt voorwaar weinig kennis in eene gepaste behandeling dezer ziekten, om een ander gevoelen te durven uiten. Want niet alleen dat de schranderste geneeskundigen dit middel, zelfs bij afwezigheid van *saburra* of van eene bepaalde smetstof, in de zenuwkoorts geroemd hebben, ook in de *dothinienteritis* wordt de *ipecacuanha* eenparig aangeprezen. Volgens het algemeen gevoelen wordt door een braakmiddel de koorts dikwerf op eene verrassende wijze verminderd en hare verdere ontwikkeling verhoed. Onder anderen zag ANDRAL in 22 gevallen na het braken eene spoedige genezing volgen. Wie toch zal zich hierover verwonderen? De beide vlakten, darmkanaal en huid, welke aan de buitenwereld zijn blootgesteld, hebben zulk eene innige verwantschap onder elkaar, dat door het verhoogen van de werking der eene de storing der andere kan worden afgewend.

Zoo doelmatig het toedienen van een braakmiddel bij zenuwkoortsen zijn kan, even nadeelig achten wij met den Schrijver in deze ziekten buikzuiverende middelen. Dat men zich vooral te hoeden hebbe voor *purgantia*, is daarom noodig, dewijl de zoo gevreesde doorloop, de *enteritis symptomatica*, dikwerf alsdan nog in het duister ligt.

De verschillende verwikkelingen der zenuwkoorts met andere ziekten, de maatregelen van zuivering enz. wanneer zij besmettelijk is, worden aangegeven, en over den aanleg tot deze koorts het noodige gezegd; terwijl dit Hoofdstuk besloten wordt met de opgave van een' gepasten leefregel. Hier wordt ook het toedienen van versterkende en opwekkende spijzen en dranken aangeraden, maar daarbij het in acht nemen van den verschillenden toestand des lijders, zijn verlangen en zijne gewoonten aanbevolen. Die

met de in de *Nederlanden* voorkomende ziekten bekend is, en dezelve oordeelkundig heeft waargenomen, zal gereedelijk toegeven, dat men daar, gelijk tot versterkende geneesmiddelen, ook tot voedende en versterkende spijzen en dranken spoediger en ruimer dan in hooger gelegene landen zijne toevlugt nemen moet.

De beschouwing der rotkoorts is de inhoud van dit vijfde Hoofdstuk (bl. 110—129.)

De verzwakte toestand der vaste deelen, en de belangrijke, algemeene, zich spoedig ontwikkelende en wijd en zijd verbreidende neiging der vloeibare deelen des menschelijken ligchaams tot die ontaarding, welke men verrotting noemt, zijn, volgens onzen Schrijver, de kenmerken der rotkoorts.

Met naauwkeurigheid worden daarop de verschijnselen, aan de rotkoorts eigen, opgegeven, gelijk derzelver uitgangen, voorzegging en behandeling. — Om noodelooze wijdloopigheid te vermijden, staat de Schrijver niet stil bij de verschillende aanwijzingen in het bestrijden der bijkomende verwikkelingen in deze ziekte; alleen hiervan de bloedvloeijingen uitzonderende, als meer bijzonder aan de rotskoorts eigen. Immers de eerstgenoemde verwikkelingen, alsmede de behandeling eener algemeen heerschende en besmettelijke rotkoorts, hare complicatie met andere koortsen, en de wijze om den invloed der smetstof te keeren, laten zich uit vroegere beschouwingen gereedelijk afleiden.

Van de uitterende koorts, de inhoud van het zesde Hoofdstuk, wordt slechts met een woord gewag gemaakt, als zullende later het onderwerp eener opzettelijke beschouwing uitmaken.

Onder de nalatende koortsen worden de gastrische, zinking- en rheumatische koortsen genoemd (bl. 132—161.)

Vroeger (bl. 57) gaf de Schrijver reeds te kennen, wat men door nalatende koortsen te verstaan hebbe. Thans bepaalt hij zich bij het opgeven van den oorsprong der gastrische koorts, te weten: eene tegennatuurlijke ophooping van onzuiverheden in de eerste of tweede wegen, of in bei-

de tevens; terwijl hij later (bl. 142 en 143) de gesteldheid des ligchaams, waaruit dezelve voortvloeit, ontwikkelt. Hij onderscheidt haar in drie vormen; eene eigenlijk gezegde gastrische, eene slijm- en eene galkoorts. Het zamenvoegen der wormkoorts met de slijmkoorts achten wij doelmatig. De slijmkoorts moge al in hare verwikkeling met wormen eigenaardige verschijnselen opleveren, welke de behandeling dezer koorts wijzigen; de ziekelijke aandoening van het slijmvlies der ingewanden is echter dezelfde bij slijm- en wormkoorts, en geenszins zijn de wormen van deze aandoening de oorzaak. (*) Het is dus, naar het ons toeschijnt, meer met de eenvoudigheid overeenkomstig, de wormkoorts als eene verwikkeling der slijmkoorts in dit Handboek op te nemen. Van het meeste belang is het, hier de geneeswijze aan te geven eener zoodanige verwikkeling. Daarom verwijst dan ook de Schrijver (bl. 156) op de behandeling, welke hij vroeger bij de verwikkeling der zenuwkoorts met wormen zoo doelmatig heeft aangeprezen.

De Schrijver beschrijft verder den gastrischen toestand, zoo als deze zich in de eerste en tweede wegen en in ieder afzonderlijk ontwikkelt; hij doet ook den slijmachtigen en galachtigen toestand duidelijk kennen.

De verschillende wijze, waarop genoemde koortsen eindigen, benevens hare oorzaken, voorspelling, behandeling en verwikkeling met andere ziekten, besluiten dit Hoofdstuk.

Het achtste Hoofdstuk bevat de beschouwing der zinkingkoorts (bl. 162—178.)

»De zinkingkoorts is eene nalatende koorts, gepaard »met eene plaatselijke aandoening der slijmvliezen in het »algemeen, en, in eenen meer bepaalden zin, van het »slijmvlies, dat den neus, de neusholten, de keel, luchtpijp en longen bekleedt, welke aandoening doorgaans met

(*) Pringle schreef reeds: »*When the sickness was at the worst, many voided round worms, which were not the cause of the fevers, but, as we observed before, concurred with other circumstances to retard the cure.*" — *Observations on the Diseases of the Army. London*, 1775. pag. 181.

» de koorts ontstaat, maar dezelve ook somtijds voorafgaat » of volgt."

In deze juiste bepaling der zinkingkoorts maakt de Schrijver melding van eene plaatselijke aandoening der slijmvliezen, zonder zich over den aard dier aandoening uit te laten. Eerst in het vervolg blijkt het, dat hij dezelve onderscheidt van de onzuivere ontsteking. De Schrijver omhelst derhalve het gevoelen van vele geneeskundigen, die de verkoudheid wel een' geprikkelden toestand, geenszins eene onzuivere ontsteking der slijmvliezen noemen. Eerst dan ontstaat volgens hem deze laatste, nadat de geprikkelde toestand dezer vliezen eenen hoogeren graad bereikt heeft (bl. 169.) Zoodanig gevoelen laat zich zeer goed verdedigen, te meer daar kundige Schrijvers, zoo als onder anderen NAUMAN, deze aandoening in het algemeen meer als een staat van congestie, dan van inflammatie beschouwen. Later, wanneer de gesteldheid des lijders of het algemeene ziektekarakter zulks medebrengt, bereikt, volgens onzen Schrijver, deze aandoening eene hoogte, aan de zuivere ontsteking grenzende. Te regt zegt hij derhalve, dat de zinkingkoorts in eene ontstekingkoorts overgaan, en alzoo, in daartoe voorbeschikte gestellen, met luchtpijp-, long- en slijmtering eindigen kan.

Met de opgave eener doelmatige behandeling der zinkingkoorts wordt dit Hoofdstuk besloten.

In het laatste Hoofdstuk beschouwt de Schrijver de rheumatische koorts (bl. 179—190.)

Zonder eene bepaling der rheumatische koorts te geven, merkt de Schrijver op, dat deze ziekte, in aard, oorzaken en ontwikkeling, met andere ziekten van de zinkingkoorts niet onderscheiden is. Gelijk in deze de slijm, worden in gene de fibreuze vliezen aangedaan. Bij de naauwkeurige beschrijving dezer koorts maakt de Schrijver van de min of meer hevige smart melding, welke gelijktijdig alle uitwendige deelen des ligchaams, of bij voorkeur eenige derzelven aantast, en naar gelange der verschillende voorwerpen verschillend is. Ook van de niet zeldzame verplaatsing dezer ziekte naar belangrijke inwendige ligchaamsdee-

len wordt gewag gemaakt, waarbij wij echter de opzettelijke vermelding van het hart en het hartezakje ongaarne misten. — Na de beschrijving der rheumatische koorts doet de Schrijver de overeenkomst tusschen deze en de zinkingkoorts duidelijk in het oog vallen. Voorts worden de verschillende uitgangen der rheumatische koorts vermeld, hare voorbeschikkende en opwekkende oorzaken genoemd, en bij de voorzegging, vooral met betrekking tot het plaatselijk lijden, nuttige wenken gegeven.

Niet minder doelmatig is eindelijk de behandeling dezer koorts, door onzen Schrijver aangeprezen. Inzonderheid verdient hier zijne waarschuwing genoemd te worden tegen het misbruik en het overdrijven der ontstekingwerende geneeswijze, en vooral tegen de aderlatingen, »dewijl de »rheumatische ontsteking evenmin zuiver is als de zinking»achtige, en bij gevolg dit middel ook hier niet uit den »aard der ziekte, maar slechts bij toeval en, uithoofde »dat daarbij over het algemeen minder edele deelen lijden, »zelfs nog minder dan in de zinkingkoorts is aangewezen, »alsmede dewijl dit middel, ontijdig of ondoelmatig aan»gewend, den lijder onnoodig verzwakt, de scheiding der »ziekte verhindert of stoort, derzelver overgang in eene »zenuwkoorts bevordert, of in het slepend rheumatismus, »welke laatste ziekte altoos moeijelijk te herstellen is."

Onder de geneesmiddelen, welke door den Schrijver tegen de rheumatische koorts worden aangeraden, noemt hij de kamfer, »wanneer dit middel, uit hoofde van den »bijzonderen toestand des lijders, niet is tegenaangewe»zen, en hetzelve steeds in geringe giften en in verbinding »met verkoelende, verdunnende en inwikkelende middelen »wordt toegediend." — Voorzeker is het nut van de kamfer in deze ziekte en onder genoemde voorwaarden genoegzaam bekend; zij vermindert koorts en pijnen, door de werking der huid te regelen en eene heilzame scheiding te bevorderen. Ook aan de gunstige uitwerking van dit middel in deze gevallen schrijven wij het toe, dat geachte Schrijvers gemeend hebben, dat hetzelve verkoelende eigenschappen bezit.

Wij meenen genoeg te hebben aangevoerd, om het werk van den Hoogleeraar DE JONGE te doen kennen. Uit hetgeen wij betrekkelijk deszelfs inhoud hebben medegedeeld, blijkt het tevens, dat, bij eene gepaste eenvoudigheid, dit gedeelte van zijn Handboek met zaakkennis is geschreven. Voor zijne leerlingen zal het een der veilige gidsen zijn op hunne zoo moeijelijke loopbaan, en welligt is voor meer ervarenen in de kunst de lezing van hetzelve niet geheel nutteloos.

Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, door Mr. J. C. DE JONGE, *Archivarius van het Rijk. IVden Deels 2de Stuk. Van het jaar* 1695, *tot aan den Utrechtschen Vrede A°.* 1713. *In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1841. *In gr.* 8*vo. XV en* 582 *bl. f* 5-20.

FILIP VAN MARNIX, *Heer van St. Aldegonde, bijzonder aan de hand van* WILLEM I. *Door* W. BROES, *rustend Leeraar. IIden Deels 2de of laatste Stuk. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1840. *In gr.* 8*vo. XXXII en* 421 *bl. f* 4-20.

Schetsen van de Friesche Geschiedenis in het algemeen, en wegens het Strafregt in het bijzonder, door Mr. DAAM ROCKEMA, *Lid van wetenschappelijke Genootschappen. IIde Deel.* 775-1150. *Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1840. *In gr.* 8*vo. VII en* 345 *bl. f* 3-50.

Het behoeft naauwelijks vermeld te worden, dat de Heer Archivarius DE JONGE met dezelfde juistheid en onpartijdigheid, waarmede hij al het voorafgaande bewerkt heeft, ook dit tweede Stuk van het vierde Deel zijner *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen* heeft behandeld. Het is eene geschiedenis van toenemende ontwikkeling geweest tot aan het tijdperk der DE WITTEN; onder de Gebroeders DE WIT eene voorstelling van den hoogsten bloei; onder WILLEM III een tafereel van minder schitterende, maar nog altijd blijvende grootheid; na diens overlijden eene geschiedenis van langzaam verval. Dat langzame verval wordt in het hier

aangekondigde Stuk ons afgemaald; en alwat verder verschijnen zal, moet ons de daaruit ontstane kwijning en het bijna geheel te gronde gaan van ons Zeewezen schilderen. Tot aan 1713, hoe veel verval er was, is er nog altijd iets van de vorige grootheid overgebleven. In 1706 b. v. had het Gemeenebest nog in werkelijke dienst 30 schepen van 50—94 stukken, 5 van 36—44 st., 2 van 24 st., 2 branders, 2 bombardeerschepen, 2 hosp. en 4 beh. schepen, zamen 2216 stukken geschut, en bemand met 11547 koppen; terwijl de door Particulieren uitgeruste Commissievaarders of Kaperschepen zoo talrijk waren, dat er in hetzelfde jaar, *alleen uit Middelburg en Vlissingen*, 74 Commissievaarders voeren, te zamen voorzien van 1722 st. en 36 mortieren, benevens 11747 manschappen. Twee steden, geenszins de voornaamsten van ons Vaderland, konden toen nog zulk eene magt ten toon spreiden. Hoe groot was *Nederland* nog in den tijd van deszelfs *verval*, in vergelijking met de nietigheid, waartoe het tegenwoordig is afgedaald!

Met betrekking tot den FILIP VAN MARNIX, door den Weleerw. BROES, blijven wij bij ons vroeger gevoelen. Men vindt er bij voortduring schrandere opmerkingen, en veel, dat van des Schrijvers belezenheid en oordeelkunde getuigt; maar, als geheel beschouwd, is het een werk zonder eenheid en orde. Indien des Auteurs naam, door bevorens uitgegevene schriften, niet reeds zeer gunstig ware bekend, zou hij met zulk eene verzameling, als zijne Voorlezingen over FILIP VAN MARNIX zijn, zijnen roem wel niet hebben gevestigd.

Zeer lezenswaardig is het tweede Deel van Mr. DAAN FOCKEMA's *Schetsen van de Friesche Geschiedenis in het algemeen en wegens het Strafregt in het bijzonder*; doch 's mans gehechtheid aan allerlei overleveringen en zijn geloof aan allerlei boeken van zekere wezenlijke of schijnbare oudheid, straalt ook hier weder door, en daarom mag de lezer wel telkens het voorgedragene toetsen, of het op genoegzame gronden steunt. Men weet, dat de zoogenaamde KLAAS KOLIJN algemeen voor onecht gehouden wordt. Maar telkens, b. v. bl. 244 en elders, wordt de hem toegeschrevene Rijmkronijk aangehaald, als een stuk, hetwelk volkomen vertrouwen verdient, ja naar welks uitspraak de Schrijver duistere punten in de Geschiedenis beslissen wil. Indien een Geschiedschrijver van een algemeen aangenomen

gevoelen afwijkt, en daardoor de beroemdste mannen van gemeenschappelijke dwaling beschuldigt op een punt, waarover zij allen het eens zijn geworden, dan is hij ten minste verpligt, de gronden van zijn gevoelen te staven. Dit doet FOCKEMA niet; maar daardoor steunt ook alles, wat hij uit KLAAS KOLIJN bewijzen wil, ten beste genomen, op een' zandgrond. Voorts ontkent hij alle regt der Graven van *Holland*, zoo wel op *West-Friesland*, als op *Friesland* aan gene zijde van het *Vlie;* maar als men het door FOCKEMA aangevoerde met de gronden van BILDERDIJK, in het eerste en tweede Deel zijner *Geschiedenis des Vaderlands*, vergelijkt, dan voelt men zich door de oplossingen, welke FOCKEMA tracht te geven, in het geheel niet bevredigd. Hoe zouden de vrijheidlievende *Friezen*, ook in *Oostergo* en *Westergo*, er ooit toe gekomen zijn, al ware het hunne ondanks, nu en dan Graven van *Holland* als hunne Heeren te huldigen, indien de aanspraak der Graven zoo geheel uit de lucht ware gegrepen geweest? — Men leze dus dit werk met oordeel des onderscheids!

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *enz. IIde Deel, 1—4de Aflevering. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. *In gr.* 8*vo.* 640 *bl. f* 6-:

Proeve eener staat-, aardrijks- en geschiedkundige Beschrijving van het Groothertogdom Luxemburg. Door P. H. WITKAMP. *Met Afbeeldingen in hout. Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. 1841. *In kl.* 8*vo.* 95 *bl. f* 1-:

De oppervlakte der Aarde, of Handleiding tot Herinneringslessen over de Aardrijkskunde, door J. VAN WIJK, REZ. *Tweede, geheel omgewerkte Druk. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1841. *In kl.* 8*vo.* 175 *bl. f* 1-25.

Deze drie aardrijkskundige stukken, vervolg of herdruk, voegen wij bijeen, ter gemeenschappelijke korte aanmelding.

Het *Aardrijkskundig Woordenboek*, dat door den Heer VAN DER AA zamengebragt wordt, prijst zich ook in het voor ons liggend gedeelte, hetwelk loopt van het begin der letter

B. tot in het artikel: *Bovenkarspel*, door dezelfde naauwkeurigheid aan, als waarvan wij den lof aan de vorige stukken gaven. Wij vonden geene leemten, voor zoo ver eene doorloopende lezing en hier en daar opzettelijk onderzoek ons die zouden hebben doen ontdekken, en blijven dan ook dit wel kostbare maar toch hoogstbelangrijke werk zeer aanprijzen.

De beschrijving van het Groothertogdom *Luxemburg* van den Heer WITKAMP is, met eenige uitbreiding der geschiedkundige bijzonderheden van de hoofdstad, afgedrukt uit het begin van het *vierde* Deel van: *de Aardbol, Magazijn van hedendaagsche Land- en Volkenkunde*; een werk, dat in zijn geheel alle aanprijzing verdient, en waarvan inzonderheid ons Rijk met eene naauwkeurigheid is bewerkt, die de afzonderlijke uitgaaf althans van sommige, bij voorkeur de minst bekende provincien, b. v. *Friesland*, *Groningen*, *Drenthe*, *Zeeland*, onzes inziens, zeer wenschelijk zou maken, vooral tot prijzen op de scholen. Bij deze gelegenheid moedigen wij daartoe den uitgever aan, te meer, daar het aan het debiet van het hoofdwerk niet schaden zou. De, zoover wij kunnen nagaan, goede beschrijving van *Luxemburg* voldoet daarom vooral aan eene bestaande behoefte, omdat er zoo weinig als niets over bestond. De uitvoering is net, gelijk aan die van het werk, waarvan het een gedeelte is. Sommige houtsneden laten nog al wat te wenschen over.

Het werkje van den verdienstelijken VAN WIJK heeft bij de omwerking gewonnen. Wanneer men het uit het regte oogpunt beschouwt, en het aanmerkt, niet als een leerboek der Aardrijkskunde, maar als eene handleiding bij *repetitie* van het geleerde, zoo als het ook ten doel heeft, dan zal men niet ligtelijk iets bruikbaarders vinden. De statistieke tabellen van de vijf werelddeelen vermeerderen die bruikbaarheid. Het weglaten van kaarten keuren wij volkomen goed. Zij zouden de kosten zeer hebben vermeerderd, en er zijn goede schoolatlassen genoeg.

Aanmerkingen over de Zierikzeesche en Brouwershavensche Zeegaten en de daarstelling van een Dok ter beveiliging der Koopvaardijschepen. Door G. A. B. M. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. *In gr.* 8vo. 34 *bl.* f : - 50.

Deze Aanmerkingen, met grondige kennis van zaken geschreven, dienen ter wederlegging van het gezegde, voorkomende in eene Memorie, tot betoog, dat, in de tegenwoordige omstandigheden, de Handel van *Rotterdam* en *Dordrecht moet* verkiezen het binnenvallen van derzelver schepen in het zeegat van *Zierikzee*, gedrukt, maar, zoover de Schrijver dezer Aanmerkingen weet, niet in den Boekhandel verschenen, onderteekend door den Burgemeester en Secretaris (in naam van den Raad) der stad *Zierikzee*.

De Memorie van den Raad der stad *Zierikzee* heeft tot strekking, de voordeelen op te sommen, welke het *Zierikzeesche* zeegat, onder verschillende omstandigheden, den binnenkomenden schepen in het algemeen, en meer in het bijzonder boven het *Brouwershavensche* zeegat, aanbiedt.

De Schrijver van deze Aanmerkingen treedt hier op als verdediger van het *Brouwershavensche* zeegat, niet voor het belang van *Brouwershaven*, maar voor het belang der zaak, niet om ter neder te schrijven, wat hij van anderen vernomen heeft, maar als deskundige.

De aard dezer Aanmerkingen laat niet toe, dat wij, door aanhaling van het een of ander gedeelte derzelve, de juiste en nette behandeling der zaken kunnen doen uitkomen; wij zouden vreezen de opinie over het geheel daardoor schadelijk te zijn. Alles draagt de kenteekenen van waarheid, kunde en beschaving; en wij verheugen ons voor den Handel, dat er deskundigen zijn, welke hun gevoelen met zulk eene klaarheid, zelfs voor den minkundige, verstaanbaar kunnen maken.

Wij kunnen deze Aanmerkingen niet genoeg ter lezing aan alle bij den Handel belanghebbenden aanbevelen, dewijl dezelve met eenige kennis van onze kusten en binnenwateren, en voorgelicht door de Kaart van den Heer KEUCHENIUS, goed begrepen zullen worden. — De uitvoering is, zoo als het geheel, net.

Dr. Katzenberger's Badreis. Naar het Hoogduitsch van JEAN PAUL (RICHTER). *Te Arnhem, bij* J. A. Nijhoff. 1841. *In gr.* 8*vo.* 235 *bl. f* 2-40.

JEAN PAUL te vertalen, is voorwaar geen gemakkelijk werk. Men vrage dat maar eens aan Mr. J. A. WEILAND, die ons

eene bloemlezing uit des diepdenkenden Schrijvers *Gedachten* gaf, en die in de bekende luimige *Inleiding* voor die overzetting veel waars en schoons over den Duitschen Humorist gezegd heeft. Door dat werk vooral is JEAN PAUL bij onze landgenooten bekend geworden. Dat verdient hij. De Heer KREENEN heeft het onderhavige werkje gelukkig vertaald, en zien wij niet verkeerd, ook eene gelukkige keus gedaan. Daarover, en over de moeijelijkheid, om dezen »hyper oorspronkelijken Germaan" te vertalen, heeft de smaakvolle en vernuftige LUBLINK WEDDIK, in eenen vooraan geplaatsten brief aan den overzetter, veel, maar niet *te* veel gezegd. Jammer maar, dat hier ook wij, digtgemantelde en zwaar gemaskerde Recensenten, weder niet zonder eenige vegen uit de pen (dit is geene drukfout voor *pan*) vrij kwamen. Men heeft het dan schrikkelijk op ons geladen. Hier zouden wij kunnen zeggen, met een bekend sermoen: »schreeuw maar niet voor dat je wordt geslagen." Zal dit boekje lezers vinden? Ongetwijfeld. Menschen, die het begrijpen? Alle lezers zijn toch geen doorvliegers van boeken. Menschen, die het niet begrijpen? Genoeg; maar gelukkig durft niemand zeggen, JEAN PAUL niet mooi te vinden.

Als de Heer KREENEN, zoo als wij hopen, ons meer van den vernuftigen Schrijver der *Vorschule der Aesthetik* geeft, dan schrijve hij niet meer *betrachten* voor *beschouwen*, zoo als bladz. 85; en dan bedenke hij, dat »NIESS, de ster van de eerste grootte in het rijtuig, schitterde beneden in den drakenstaart van zijne loopbaan," onverstaanbaar is voor ieder, die niet weet, dat men in sterrekundige kunsttaal door den *drakenstaart* verstaat den *dalenden knoop*, zoodat deze laatste uitdrukking duidelijker ware geweest. Zie bladz. 52.

Men vergunne ons een klein proefje mede te deelen: »Van »nu af zal de massa van mijne lezers zich in twee groote partijen »deelen: de eene zal te gelijk mij, en de andere, en deze »bladzijden verlaten, om op de laatste na te zien, hoe de »zaken wel afloopen; dit zijn de lezers van het einde af, »die van verhalen, even als van kikvorschen, slechts het »achterste gedeelte gebruiken, en, als zij maar konden, »ieder uitmuntend boek in twee hoofdstukken zouden zamen»stellen, het eerste en het laatste; en die aan elk hoofd »van een boek, als aan eenen op tafel gebragten snoek, den »staart in den bek steken, omdat juist deze bij verhalen en

»snoeken de minste graten heeft; personen, die maar zoo»lang bij wijsgeerige en schertsende schrijvers blijven, als »het vertellen duurt, zoo als de Noord-Amerikanen slechts »zoolang luisteren naar den predikenden Zendeling tot be»keering der Heidenen, als zij brandewijn krijgen." Bladz. — die zoeke men zelf.

Geschiedenis van de Togten en Ontdekkingen der Nederlanders, in Azië, Afrika, America en Australië, van het laatste der 16de Eeuw tot op onzen leeftijd. Een Leesboek voor de Jeugd. Door P. WEEDA, *Onderwijzer te Zuidland. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1840. *In kl.* 8*vo.* 215 *bl. f* 1 - 20.

De wegen van deugd en ondeugd. Twee Verhalen, der Jeugd ter aansporing en waarschuwing geschonken, door O. HERRMANN. *Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. de Boer. *In kl.* 8*vo.* 212 *bl. f* 1 - 50.

Herinneringen uit het jeugdige leven, in leerzame Verhalen; door AMALIA SCHOPPE, *geb.* WEISE. *Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In kl.* 8*vo.* 220 *bl. f* 1 - 50.

Nieuw Geschenk aan de lieve Jeugd, van hare heilbedoelende Vriendin P. MOENS. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In* 16*mo.* 164 *bl. f* 1 - :

De goede Grootmoeder met hare Kleinkinderen, door dezelfde. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. *In kl.* 8*vo.* 31 *bl. f* : - 12½.

Iets voor de lieve Kleinen, die eerst beginnen te lezen, door en bij dezelfden. In kl. 8*vo.* 20 *bl. f* : - 08.

In het eerste der bovenstaande werkjes voor de jeugd geeft de verdienstelijke Onderwijzer WEEDA een zeer goed geschreven verhaal van de voornaamste ontdekkingsreizen en merkwaardigste zeetogten der *Nederlanders*, beginnende met de pogingen tot het vinden van eene vaart naar *Oost-Indië*, benoorden om *Azië* heen. De hier en daar aangehaalde

woorden der reizigers zelve bewijzen, dat de Schrijver zich niet overal met nieuwere werken vergenoegd, maar de bronnen zelve geraadpleegd heeft. Het boekje is allezins geschikt tot schoolprijzen, waartoe het nette voorkomen en het viertal nette plaatjes het zijne doet. Op bladz. 44 schijnt de Schrijver aan de buitensporige opgaven van de ligchaamslengte der *Patagoniërs* (10—12 voeten) niet alle geloofwaardigheid te ontzeggen; en op bladz. 86 verwonderde het ons, dat hij na het verhalen der ongelukkige reis van BONTEKOE zijne jeugdige lezers niet heeft herinnerd, dat eene algemeen gebezigde spreekwijze nog heden ten dage de herinnering aan die reis bewaart.

Ofschoon het N°. 2 genoemde werkje van HERRMANN niets bevat, dat niet even goed door eenen vaderlandschen Schrijver kon gezegd zijn, laat het zich met genoegen lezen. Dat het tooneel in het verhaal: *de kleine Kooplieden*, in *Italië* is, helpt, vooral door de voorstelling, de aardrijkskundige kennis der jeugdige lezers uitbreiden. De gekleurde plaatjes zijn slechts redelijk.

AMALIA SCHOPPE, geb. WEISE, is eene te gunstig bekende Kinderschrijfster, dan dat hare werkjes onze aanprijzing zouden behoeven. Het eerste der zeven in dit bundeltje verzamelde vertellingen is eene zoogenoemde *Robinson*, die te weinig van vele dergelijke verschilt, om bijzonder de aandacht te kunnen spannen; en het tweede beviel ons geheel niet, omdat wij niet van die Feeën- en tooversprookjes houden. Overigens schenken wij aan dit nuttige boekje gaarne onze aanprijzing.

De werkjes van Jufvr. HOEKS zijn meer *kinder*-boekjes. Het eerste is een regt lief boekje van vermakelijken en nuttigen inhoud. Van de beide anderen is het laatste niet voor kinderen, *die eerst beginnen te lezen*, daar in dit geval alle moeijelijke woorden hadden moeten vermeden zijn, waarop de welmeenende Schrijfster in het geheel geen acht schijnt geslagen te hebben. Zij heeft het boekje: *de goede Grootmoeder*, opgedragen *aan* JONGE *kinderen*. Voor deze zijn woorden en denkbeelden als: *morgenstond van het leven*, *mede-erfgenamen der eeuwige zaligheid*, enz. veel te hoog. Voor jonge kinderen te schrijven, is eene groote kunst; er min gelukkig in te slagen, achten wij een oordeel, waardoor zich niemand kan gekrenkt gevoelen.

Nieuwe Versjes voor Kinderen, door L. SCHIPPER. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In kl. 8vo. 68 bl. f* 1-20½

Deze nieuwe versjes voor kinderen van den Heer SCHIPPER beslaan eene niet onwaardige plaats in de rij der goede kinderboekjes, en zijn niet minder doeltreffend dan zijne *Gedichtjes voor Kinderen*, in 1838 uitgegeven. De toon der meesten is regt kinderlijk, en de moraal rigt het hart op vele beminnelijke deugden. Hier en daar troffen wij wel eens eene minder gelukkige uitdrukking aan:

Moeder is weer *heel* genezen

bevalt ons niet.

Het Knaapje en de Pomp een gelukkig versje. *Bartjes herinnering aan zijn' vader* roerend. *De Doodsklok* regt in den goeden toon. Ter proeve:

Noem dat plegtig klokkenbommen,
Kindjelief! geen aaklig brommen;
't Is een teeken, dat ons meldt:
»Weer verliet een mensch deze aarde;
»'t Sterven wordt ook eens uw lot;
»Streef naar deugd, want deugd houdt waarde;
»Al uw goedren laat ge op aarde,
»Maar uw deugd vaart meê tot God!"

Wil dan nooit, neen nooit meer beven
Voor de doodklok, lieve meid!
't Is een roepstem in dit leven,
Die ons naar den weg leert streven,
Waarvan 't doel ten hemel leidt.

Hoewel minder gebruik van verkleinwoordjes, dan in het vorige bundeltje, hier aantreffende, schijnt de Heer SCHIPPER hiervoor toch een' bijzonderen smaak te behouden: *slapensuurtjes, lieven Heertje, kwartiertjes* e. d. komen ons ongepast voor. Ter snede gebruikt, vervalt het zoetsappige. Wel wat zwarte, maar anders, buiten het vignet, redelijk goede plaatjes versieren het boekje.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aa, (*A. J. van der*) Aardrijksk. Woordenb. der Nederl. Iste D. 2de Aflev. Gorinch. bij *J. Noorduin.* 169

——— ——— Iste D. 3de en 4de Aflev. bij denzelfden. 226

——— ——— IIde D. 1—4de Aflev. bij denzelfden. 686

Aanmerkingen over de Zeegaten. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 687

Aanwijzing rakende het lager Onderwijs. Hoorn, bij *Gebr. Vermande.* 465

Abbring, (*H. J.*) De lijkbus of de Graven. Utr. bij *J. G. Andriessen.* 409

Alle vrees voor het Concordaat is verdwenen. Amst. bij *Gebr. Diederichs.* 281

Almanak voor 1841 (Nederl. Muzen-) Amst. bij *J. H. Laarman.* 36

——— voor het schoone en goede. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 42

——— (Nederl. Volks-) Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 42

——— voor Hollandsche Blijgeestigen. Hoorn, bij *Gebr. Vermande.* 43

Almanak (Geldersche Volks-) Arnh. bij *G. van Eldik Thieme.* 43
——— (Groninger Volks-) Gron. bij *J. Oomkens.* 43
——— (Bijbelschen) Amst. bij *C. A. Spin.* 44
——— (Zeeuwsche Volks-) Zierikz. bij *J. van de Velde Olivier.* 89
——— (Overijsselsche) Dev. bij *J. de Lange.* 89
——— (Utrechtsche Volks-) Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 90
——— (Drentsche Volks-) Koev. bij *D. H. van der Scheer.* 90
——— (Miniatuur) Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 91
——— (Amsterd. Stud.-) Amsterd. bij *J. D. Sijbrandi.* 92
——— voor den Burger en den Landman. Gron. bij *A. Kamerlingh.* 92
——— (Friesche Volks-) Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 228
——— voor Dienstboden. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 228
Altmann, (*H.*) *M. A. de Ruyter.* Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 487
Amador, (*R. d'*) De ontleedkundige Ziektekunde enz. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 148
Amshoff, (*A. M.*) Christelijke Bladen. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 368
Archief voor Kerkel. Gesch. inzonderheid van Nederl. Leyd. bij *S. en J. Luchtmans.* 494
Arnd, (J.) Het ware Christendom. Iste Aflev. Dordr. bij *van Houtrijve en Bredius.* 239
——— ——— IIde Aflev. Dordr. bij *van Houtrijve en Bredius.* 676
Augustin, (*von*) Reize naar Malta. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 308
Aulnay, (*L. d'*) Gedenkschriften eener Pop. Gron. bij *W. van Boekeren.* 314
Aurora. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 39

B.

Bavink, (*W. H.*) Menschelijke Hartstogten. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 399

Beets, (*N.*) Ada van Holland. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 125

Bekroonde Stukken door de Antw. Rederijkk. Antw. bij *J. M. Jacobszoon.* 207

Belangen van Nederland enz. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 607

Beteekenis en afleiding van eigennamen. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon.* 352

Biernatski, (*J. C.*) De Hallig. Gron. bij *M. Smit.* 216

——— De bruine knaap. Dev. bij *J. de Lange.* 216

Bolt, (*J. van Waning*) Romantische Tafereelen. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 663

Bommel, (*C. R. A. van*) Brief aan den Hoogl. *Siegenbeek.* 's Hag. bij *A. P. van Langenhuysen.* 297

Borger, (*E. A.*) Leerredenen. II Deelen. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 371

Bosdijk, (*J. F.*) Het jaar der Dwaasheid. Gor. bij *A. van der Mast.* 133

——— De Waardin. IV Deelen. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 268

Bosscha, (P.) *Selecta poëtarum etc. Amstel. apud* L. van der Vinne. 206

Böttcher. Het huiskruis. Koev. bij *D. H. van der Scheer.* 135

Bouman, (*Herman*) *Jodocus Heringa, Ez.*, als Voorstander van het Vaderland enz. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 123

Brakel, (*W. A.*) Getrouwe vermaning enz. Zierikz. bij *de Wed. A. de Vos en Zoon.* 105

Bray, (*Mrs.*) De Witkappen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 171

Bretschneider, (*K. G.*) over de magt der Paussen. Tiel, bij *C. Campagne.* 566

Broes, (*W.*) Filip van Marnix, IIden D. 2de St. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 684

Bruine, (*J. R. de*) Leerrede. Sneek, bij *F. Holtkamp.* 408

Brummeler, *Wz.* (*G. ten*) Mnemotechnie. 's Hag. bij *J. P. Beekman, Hz.* 380

Büser, (*J. F.*) Dichterlijke Kleinigheden. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 395

Bijbelsch Leesbock, IX Stukje. Zutph. bij *W. J. Thieme.* 227.

Bijdragen tot den Handel enz. Utr. bij *N. van der Monde.* 119
Bijdragen van Buitenlandsche Godgeleerden enz. 1ste Stuk. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 637

C.

Capadoce, (*A.*) Ontboezeming over het Concordaat. 's Hag. bij *J. van Golverdinge.* 281
Christophilus. Nijm. bij *J. F. Thieme.* 87
Chronologische Tabel der Algem. Gesch. Gron. bij *P. van Zweeden.* 379
Chumaceiro, (*A. M.*) Leerrede. Amst. bij *Belinfante en de Vita.* 103
Clarisse, (J.) *Prologus etc. Lugd. Bat. apud* S. et J. Luchtmans. 290
Concordaat. (Het) Amst. bij *J. Müller.* 220
Cool, (*P.*) Drie Gesprekken over het werk van Dr. *D. F. Strauss.* Harl. bij *M. van der Plaats.* 581
Costa, (*J. da*) Voorlezingen enz. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 94
——— Vijfentwintig jaren. Amst. bij *D. Groebe.* 164
Czaar Peter de Groote te Amsterdam. Amst. bij *J. de Boer.* 313

D.

Dagbladen. (De) Rijm-Epistel. Utr. bij *N. van der Monde.* 396
Dal van Almeria. (Het) Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 442
Dassen, *H. J. Z.* (*M.*) Verhandeling over het Zenuwstelsel. Gron. bij *J. Oomkens.* 328
——— (Tweede verslag.) 411
Daub, (*J. H.*) De Bergen. Amst. bij *J. D. Sijbrandi.* 542
Deen, (*J. van*) Nadere ontdekkingen over de eigenschappen van het Ruggemerg enz. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 328
——— (Tweede Verslag.) 411
——— (Derde Verslag.) 460
Demidoff, (*A. de*) Reis in het zuidel. gedeelte des Russisch. Keizerrijks. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon.* 304

Dethmar, (F. W.) *Freundliche Erinnerung an Holland.* *Rott.* bij A. Bädeker. 337

Donkersloot, (*N. B.*) Noêrlands Eerste Koning. Utr. bij *R. Natan.* 433

Dorn-Seiffen, (*G.*) Geslachttafel. Breda, bij *Broese en Comp.* 163

Dumas, (*A.*) Geschiedenis van *Napoleon.* Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 116

———— Het Leven en lotgev. van *John Davys.* 's Hag. bij *de Erven Doorman.* 224

Duyze, (*P. van*) Vaderl. Poëzij. Iste D. Gent, bij *L. Hebbelynck.* 73

E.

Eberhard, (*A. G.*) Hansjen, of het Bruidsgeschenk. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 353

Een ernstig Woord. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 303

Een woord van waarschuwing, enz. Nijm. bij *J. F. Thieme.* 456

Elink Sterk, (*J. W.*) Feestrede. Gorin. bij *J. Noorduijn.* 609

Engelberts Gerrits, (*G.*) Gedenkboek enz. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* Leid. bij *van der Paauw en C°.* 601

Enklaar, (*E. C.*) De vriend van den Landman. Grave, bij *J. R. van Dieren.* 504

Epen, (*C. van*) Verzameling van Gedichten. Maastr. bij *Gebr. Ploem.* 617

Erath, (*A.*) Verhaal eener Reis naar Algiers enz. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 650

Eustachia, de goede Dochter enz. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 86

Eynden, (*R. van*) en *van der Willigen*, (*A.*) Gesch. der Vaderl. Schilderkunst. (Aanhangsel.) Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 425

F.

Feen, (*T. van der*) De Orde der Advocaten. 's Hag. en Amst. bij *Gebr. van Cleef.* 647

———— De invloed van het Christendom op het Regt, als boven. 647

Fockema, (*D.*) Schetsen, IIden D. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 684.

Fokke, *Simonsz.* (*A.*) De Rijn enz. Amst. bij *A. B. Saakes.* 657.

G.

Gedachten van een' Leek over het Concordaat. Amst. bij *S. J. Prins.* 243.

———— over een Concordaat. Amst. bij *A. B. Saakes.* 672.

Gedichtjes voor de beschaafde Jeugd. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 442.

Geen Concordaat met Rome! Amst. bij *P. N. van Kampen.* 243.

Geer, (B. J. L. de) *Commentatio de Cantico Mosis. Traj. ad Rhen. apud.* Kemink et Fil. 625.

Geschiedkundige. Aanteek. over Loevestein. Gorinch. bij *H. Horneer.* 195.

Gesprek over het Concordaat. (Een) Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 455.

Glatz, (*J.*) Kleine Duitsche Familie enz. Amst. bij *P. van Rossen.* 180.

Globe, (De) Iste en IIde Deel. 's Hage. bij *de Erven Thierry en Mensing.* 651.

Gobee, (*C.*) Klinische Bijdragen. Utr. bij *R. Natan.* 245

Godsdienstig Leesboek. Dordt. bij *H. Lagerwey.* 541.

Goldsmith, (*Olivier*) De Chinees-Wereldburger. Dordr. bij *Houtrijve en Bredius.* 33.

Gottfriedi, (*Th.*) Portefeuille van Verh. en Legenden. 1ste Stuk, bij *K. van Meurs.* 134.

Graaff, (*M. H. de*) Ode en Gebed. Dock. bij *D. Meindersma.* 31.

's Gravenweert, (*J. van*) Het Noorden en het Oosten. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* III Deelen. 508.

———— (Vervolg en Slot.) 550.

Gregorij, Het Vaderlijk Legaat. Dordt. bij *van Houtrijve en Bredius.* 664.

Greuve, (*F. C. de*) Het leven van Jezus verded. tegen Dr. *D. F. Strauss.* Gron. bij *P. van Zweeden.* 581.

Groen van Prinsterer, (*G.*) Adviezen in de Tweede Kamer enz. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 607.

H.

Halbertsma, (*J. H.*) Letterkundige Naoogst. Dev. bij *J. de Lange*. 392.

——— (*E.*) Twijgen. Dev. bij *J. de Lange*. 656.

Hall, (*H. C. van*) De volmaaktheden van den Schepper in Zijne Schepselen enz. V. D. Gron. bij *J. Oomkens*. 112.

—— (*M. C. van*) Gedichten. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon*. 262.

Haller, (*H. von*) Brieven, enz. Amst. bij *S. J. Prins*. 326.

Hauff, (*W.*) Volksvertellingen. II Deelen. Amst. bij *J. de Boer*. 530.

Hazelhoff, (*A.*) Tijdkorter. Gron. bij *P. S. Barghoorn*. 92.

Hebel, (*J. P.*) De inrigting van het Heelal. Gron. bij *J. B. Wolters*. 169.

Heeringen, (*G. von*) De Courier van Simbirsk. Amst. bij *J. M. E. Meyer*. 441.

Heldring, (*O. G.*) Waarom staan de middag-kerken zoo ledig? Nijm. bij *D. J. Haspels*. 229.

——— en *R. H. Graadt Jonckers*, De Veluwe. Arnh. bij *G. van Eldik Thieme*. 598.

Hemkes, Kz. (*H.*) De kleine Taalkenner. 1ste Stuk. Gron. bij *J. Oomkens*. 84.

Hentzepeter, (*H.*) De groote wereldgebeurtenissen enz. Amst. bij *G. T. Bom*. 658.

Heringa, *Ez.* (*J.*) Nagelatene Leerredenen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon*. 289.

Herrmann, (*O.*) Deugd en Ondeugd. Amst. bij *J. de Boer*. 690.

Hermans, (*C. R.*) Geschiedk. Mengelw. over de Prov. Noord-Braband. 's Hertogenb. bij *J. F. Demelinne*. 252.

Herwerden, (*C. H. van*) Het aandenken aan *van Zutphen* enz. Gron. bij *J. Oomkens*. 322.

Het ongrondwettige en schadelijke van een Concordaat. Gron. bij *J. B. Wolters*. 280.

Heyningen, (*H. van*) Bijbeloefening over het Evang. van Joannes. Schoonhoven, bij *S. E. van Nooten*. 141.

Hoekstra, (*S.*) *Jezus* in zijne verheerenheid enz. IIde D. Medembl. bij *L. C. Vermande*. 401.

Hoeven, (*A. des Amorie van der*) Het tweede Eeuwfeest van het Seminarium der Remonstranten. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 292.

Hofdijk, (*W. J.*) Egmond. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 430.

Hoffman, Nootenkraker en Muizekoning. Amst. bij *P. Meyer Warnars.* 35.

Hofstede de Groot, (*P.*) Denkbeelden enz. Gron. bij *J. Oomkens.* 473.

Honig, *Jzn. Jr.* (*J.*) Cath. Herman en de Watergeus. Amst. bij *C. L. Schleijer.* 398.

Hoog, (*J. L. de*) Wat doen niet liefde en geld? Amst. bij *M. Westerman.* 400.

Hook, (*T.*) Leven van Jack Brag. Middelb. bij *J. C. en W. Altorffer.* 576.

——— Een blik in de groote wereld. Dev. bij *A. ter Gunne.* 664.

Hoop, (*A. van der*) Feestzang. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 62.

——— Columbus. Dordr. bij *van Houtrijve en Bredius.* 62.

——— Van Speyk. Dordr. bij *van Houtrijve en Bredius.* 62.

——— Napoleon. Dordr. bij *van Houtrijve en Bredius.* 62.

——— Des Konings Inhuldiging. Rott. bij *A. Wijnands.* 601.

Hoorweg, (*K.*) Verdediging van den praktik. Landbouw enz. Dordr. bij *H. Lagerwey.* 464.

Huber, (*L. J.*) Het Oordeel der Wereld. Rott. bij *H. A. Kramers.* 225.

Huss, (*J.*) Een Voorlooper der Kerkhervorming. Gron. bij *J. B. Wolters.* 191.

I.

Iets over het Onderwijs in Nederland. Dev. bij *J. de Lange.* 465.

Iets over oud Nijmegen. Nijm. bij *C. A. Vieweg.* 473.

Ivangh, (*W. L.*) De beweging der Aarde. 's Hertog. bij *P. Stokvisch.* 169.

J.

Jaarboekje van de Regt. magt. Gorinch. bij. *J. Noorduyn.* 91.

——— voor Overijssel. Zwolle bij *J. J. Tyl.* 356.

Jacob, (*K. G.*) Niebuhriana. Leeuw. bij *G. T, N. Suringar.* 467.

James, (*G. P. R.*) De Broedermoorder. III Deelen Amst. bij *G. Portielje.* 174.

——— *Richelieu.* III Deelen. Amst. bij *G. Portielje.* 660.

Janssens, (*L. J. F.*) De Germ. en Noordsche Monumenten. Leyden, bij *S. en J. Luchtmans.* 162.

Jezuiten, (De) De Troon der Nederl. enz. Amst. bij *A. B. Saakes.* 594.

Jonge, (*J. C. de*) Redevoering. 's Hage en Amst. bij *Gebr. van Cleef.* 464.

——— Nederlands Zeewezen, IVden D. 2de Stuk. Amst. bij *Gebr. van Cleef.* 684.

——— (*B. de*) Handboek der practische Geneeskunde. Isten D. 1ste St. Middlb. bij *de Gebr. Abrahams.* 638.

——— Handboek, Isten D. 1ste St. (Vervolg en Slot.) 677.

Jordan, (*Sylv.*) De Jezuitenorde. Amst. bij *Gebr. Diederichs.* 27.

Jörg, (*J. C. C.*) Handboek ter erken. en genez. der Kinderziekten. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 57.

Josset, (*J. O.*) Gewijde Overwegingen enz. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 669.

Juventa. Amst. bij *G. J. A. Beyerinck.* 44.

K.

Kampen, (*N. G. van*) Griekenl. en Europisch Turkije. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 372.

——— Europisch Rusland. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 372.

Kampen, (*N. G. van*) Levens van beroemde Nederlanders. IIden D. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 520.

——— (*W. A. van*) Leerredenen. Amst. bij *A. Zweesaardt.* 450.

Karseboom, (F. F.) *Specimen. Amstel. apud.* J. D. Sybrandi. 156

——— *Specimen. Amstel. apud* C. A Spin. 156

Keith, (*A.*) De stipte en letterlijke vervulling der Bijb. Profetiën enz. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 634

Kloostergesprek, (Een) aan gene zijde der bergen gehouden. Gron. bij *J. B. Wolters.* 456

Klots, (*J. Scheffelaar*) Kindergedichtjes. Hoorn, bij *Gebr. Vermande.* 442

Koning, (*J. de*) Verh. over het leven enz. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon.* 106

L.

Landverhuizers. (De) Amst. bij *J. D. Sybrandi.* 624

Ledeganck, (*C.*) Het Burgslot van Zomergem. Gent bij *H. Hoste.* 73

Lennep, (*J. van*) Lotgev. van *Ferd Huyck.* II D. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 78

Levens- en Karakterschetsen. I en II D. Doesb. bij *Kets en Lambrechts.* 9

Leven en sterven. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 242

Leven (Het jeugdige) van *Walter Scott.* Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 652

Lidth, (J. P. T.) *Dissertatio de vitiis nervor. organicis. Amst. apud* Elix en Co. 328

Loon, (*A. J. van*) Tooneelen uit het Strafregt. III Verz. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 438

Lotsy, (*J. S.*) De Warande van Tilburg enz. Dordr. bij *Blusse en van Braam.* 608

Louise van Berkenstein. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 85

Lublink Weddik, (*B. T.*) Bloemlezing uit *Dr. M. Luther.* Isten D. Amst. bij *G. Portielje.* 610

Luttenberg, (*G.*) Proeve van Onderzoek omtrent het Armwezen. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 544

M.

Marcet, (*Mevr.*) Jan Hopkens. Utr. bij *R. Natan.* 117

Marheineke, De Evangelische Kerk verdedigd. 's Hag. bij *W. P. van Stockum.* 445

Marryat, Newton Forster. II D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 83

——— De Schipbreuk van een' Koopman. II D. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 483

Mauvillon, (F. W. v.) *Auswahl Niederl. Gedichte.* II Th. *Rott. bei* G. D. Bädeker. 129

Mebius, (*W.*) Leerrede. Gron. bij *J. Oomkens.* 454

Meester Knap. Zierikz. bij *J. van de Velde Olivier.* 579

Meibloemen. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 180

Merkwaardige Karakters en Verhalen enz. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 531

Meyboom, (L. S. P.) *Commentatio Theol.-Philosopha. Gron. apud* J. B. Wolters. 137

Meyen, (*E. J.*) Reize om de Aarde. IIde D. Gron. bij *J. Oomkens.* 602

Minderbroeder. (De) II Deelen. Dordr. bij *F. Boekee.* 309

Moens, (*P.*) Nieuw Geschenk. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 600

——— De goede Grootmoeder. Koev. bij *D. H. van der Scheer.* 600

——— Iets voor Kleinen. Koev. bij *D. H. van der Scheer.* 600

Mohrman, De Boeleerster. Amst. bij *de Wed. C. Kok*, geb. *van Kolm.* 485

Mohrman, De Jonker en zijn liefjens. Amst. bij *J. G. Kemper.* 485

——— Een Huwelijk. Amst. bij *J. G. Kemper.* 485

Monniken en Nonnen enz. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 621

Moll, *Jacobz.* (*J.*) Merkwaardigh. uit de Gesch. van *Jeremia.* 's Hag. bij *W. P. van Stockum.* 1

Moorrees, (*B.*) Adres aan mijne Geref. geloofsgenooten. Amst. bij *J. H. den Ouden.* 273

——— Uitnoodiging enz. Amst. bij *J. H. den Ouden.* 280

N.

Nachenius, B. Fil. (B.) *Disputatio Theol. Exeg. Amst. apud* Stokmans et Rijnders. 533

Naschrift, bij het Stukje over het grondwettige enz. Gron. bij *J. B. Wolters.* 280

Nassau, (*H. J.*) P. Hofstede. Koev. bij *D. H. van der Scheer.* 198

——— 't Lager-Onderwijs enz. 1ste Afd. van Onderwijs. Assen, bij *T. J. van Tricht.* 256

Natuurlijke Historie der Zoogdieren. 1ste Afl. Gron. bij *J. Oomkens.* 115

Navolgingen van *William Cowper* enz. Breda bij *F. P. Sterk.* 215

Nederland bij eenen Algemeenen Oorlog. Haarlem bij *V. Loosjes.* 121

Nederlandsche Zendelinggenootschap, (Het) in 1841. Rott. bij *M. Wijt en Zonen.* 404.

Nepveu, (*J. J. D.*) Bertha Coppier. 's Hage bij *K. Fuhri.* 313

Nes, (*A. L. van*) Woorden van broederlijke onderwijzing enz. Gron. bij *J. Oomkens.* 595

Nieritz, (*G.*) Alexander Menzikoff. Amst. bij *Ten Brink en de Vries.* 666

Nieuwe Werken der Holl. Maatsch. Iste D. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon.* 516

——— (Vervolg en Slot.) 556

Nieuwenhuis, (*J.*) *Ph. W. van Heusde* de Socratische School enz. IV D. Leid. bij *C. C. van der Hoek.* 11

Nolet de Brauwere, Ambiorix. Leuven bij *van Linthorst en van de Sande.* 568

O.

Oorspronkelijke Aanteekeningen enz. Kamp. bij *K. van Hulst.* 499

Oosterzee, (J. J.) *Disput. Theologica etc. Traj. ad Rhen. typ.* Schultze et Voermans. 50

——— (*H. M. C. van*) Viertal Leerredenen. Zierikz. bij *J. van de Velde Olivier.* 537.

Orphea, 3de St. Hoorn, bij *Gebr. Vermande.* 169

Over vrijheid van Handel enz. Dev. bij *M. Ballot.* 159

P.

Paul, (*Jean*) Badreis. Arnh. bij *J. A. Nijhoff.* 600

Pliester, (*G.*) Aanteekeningen op de Ned. Burg. Wetgeving. Arnh. bij *J. A. Nijhoff.* 156

Pol, (*J.*) Leerrede. Hoorn, bij *Gebr. Vermande.* 147

Polman, *Az.*, (*H.*) Christelijke Voorstellen. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 6

——— Een Verhaal. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 54

Posthumus, (*R.*) Gedachten van *Blaise Pascal.* Gron. bij *J. Oomkens.* 200

Potgieter, (*E. J.*) Het Noorden. II Deelen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 29

——— ——— Liedekens van Bontekoe. Amst. bij *H. Frijlink.* 576

Potter, (*de*) De Belgische Omwenteling. Dordr. bij *H. Lagerweij.* 607

Pragmatieke Sanctie. (De) Amst. bij *A. B. Snakes.* 672

Prins, (*J.*) Christelijk Jaarboekje. Tweede Druk. Amst. bij *S. J. Prins.* 668

Prisma. I—IIde D. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 484
Proza en Poëzij. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 212

R.

Raadt, (*P. de*) Lager Onderwijs enz. 's Hag. bij *J. P. Beekman.* 390
Radijs, (*A.*) Leerredenen. Doesb. bij *Kets en Lambrechts.* 357
Rens, (*F.*) Gedichten. Gent, bij *D. J. van der Haeghen-Hulin.* 73
Rochemont (*G. L. de*) en *J. Bischoff*, Geschiedk. Beschrijv. der Ridderorden. Amst. bij *Jb. da Cunha en Comp.* 259
——— I—Vde Aflev. bij dezelfden. 644
Rijneveld, (*J. C. van*) Celebes. Breda, bij *Broese en Comp.* 471

S.

Sackreuter, (*K. L.*) Gesch. der Christ. Godsd. en Kerk enz. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 45
Scheltema, (*S. P.*) over het Gevoel voor het Schoone enz. Arnh. bij *G. van Eldik Thieme.* 194
Schipper, (*L.*) Nieuwe Versjes. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 692
Schmid, (*C.*) Josaphat. Amst. bij *Ten Brink en de Vries.* 35
Schoppe, geb. *Weise* (*A.*) Marat. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 135
——— Herinneringen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 600
Schotel, (*G. D. J.*) Kerkelijk Dordr. Dordr. bij *van Houtrijve en Bredius.* 154
——— Levensschets van *J. C. Schotel.* Haarl. bij *V. Loosjes.* 374
Schukking, (*L.*) De mogelijkheid, dat het Koningrijk Gods enz. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 325

Schütt, (*J. A.*) Drie Verhalen. Gron. bij *R. J. Schierbeek, Jr.* 530

Sebastian, (*A. A.*) Alg. Natuurkunde van den Mensch. Gron. bij *J. Oomkens.* 336

Siegenbeek, (*M.*) Brief aan Mr. *Groen van Prinsterer.* Leid. bij *D. du Mortier en Zoon.* 297

Singels, (*J. C.*) Ontwerp van Sluisdeuren enz. Gorinch. bij *H. Horneer.* 16

Sloos, (*A. R.*) De Procureur. II Deelen. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 478

Soetbrood Piccard, (R. A.) *Disquisitio Ethico-Theoligica. Traj. ad Rhen. apud* C. Bielevelt. 489

Someren, (*R. H. van*) De St. Elizabeths Nacht. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 527

Sonstral, (*J. H.*) Evangeliebladen. Iste Deel. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 630

Spall, (*T. van*) Vader en Moeder Stroomdal. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 314

Spijker, (*H. J.*) Leerredenen. Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 181

Steenbergen van Goor, De Mensch en de Misdaad. Iste Deel. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 397

——————— IIde Deel. 659

Stemregt (Het) van de Gouverneurs verdedigd. 's Hag. en Amst. bij *Gebr. van Cleef.* 464

Sterren, (*J. H.*) Lucrèce Bernandin. Amst. bij *G. L. Koopman.* 178

Stolle, (*F.*) De Wereldburger. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 83

Störck, (*W.*) De Nederlanders bij Chattam. Dev. bij *M. Ballot.* 661

T.

Taylor, (*M.*) Bekentenissen van een Boosdoener. II Deelen. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 176

Teenstra, (*M. D.*) Volksverhalen en Legenden. Iste Stuk. Gron. bij *J. Haftenkamp.* 436

Tegnér, (*E.*) Redevoeringen. Utr. bij *C. van der Post.* 611
Teutem, (*F. van*) Redevoering. Utr. bij *C. van der Post.* 299
Thorbecke, (J. R.) *Oratio. Lugd. Bat. apud* P. H. van den Heuvell. 464
Thouars, (*G. A. C. W. de*) Verwelkoming enz. Dev. bij *J. de Lange.* 601
——— Hulde aan den Koning. Sneek, bij *F. Holtkamp.* 601
Toelichting van den Brief van *C. R. A. van Bommel* enz. Gron. bij *J. Oomkens.* 297
Toevallige Gedachten. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 192
Tromlitz, (*A. von*) De Schoone Blanca. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 179
——— Juanita, enz. bij denzelfde. 179
Twee Buren. Middelb. bij *A. C. Houpt.* 487

U.

Uhden, (*H. F.*) Het Leven van *W. Wilberforce.* Gron. bij *W. Zuidema.* 469
Utberg, (*S.*) Twaalftal Leerredenen. Amst. bij *H. W. van Nifterick.* 628

V.

Vastrik, (*C.*) Heidebloempjes. Rott. bij *T. J. Wijnhoven Hendriksen.* 396
Vegt, (*A. Helmig van der*) Kinder-Rijmkronijk. Amst. bij *P. H. Donker.* 666
Verhandelingen door *Teylers* Genootschap. XXIIIste D. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 317
Verhoeven, (*P. F. Timmers*) Handb. voor alle Standen enz. Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 119
Vertrouwelijke Brief. Utr. bij *H. M. van Dorp.* 593

Verzameling der jaarlijksche Verslagen enz. Arnh. bij *C. A. Thieme.* 120

Villiers, (*Ch.*) Vargas. II Deelen. Dev. bij *M. Ballot.* 272

Vredewoord voor Roomsch-Cath. en Prot. enz. Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 456

Vreede, (*G. W.*) Nederland en Zweden enz. Utr. bij *N. van der Monde.* 615

Vries, (*J. de*) De Atheïst. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 312

Vriesaard, (*W.*) Schetsen uit de Regtzaal enz. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 438

Vrouwenspiegel. 's Hag. bij *A. Kloots.* 400

Vrije Steenhouwers. (De) Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 528

W.

Waldow, (*H.*) Oscar en Julie. Kamp. bij *K. van Hulst.* 486

Walraven, (*A.*) Verzam. van eenige vraagstukken enz. Gron. bij *M. Smit.* 60

Weeda, (*P.*) Togten der Nederlanders. Dordr. bij *Blusse en van Braam.* 600

Wereld (De) en het Menschelijk Leven. Dev. bij *A. ter Gunne.* 310

Weytingh, (*J. H. A.*) Beknopt Woordenboek enz. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 203

Wichers, (*A. L.*) *en Gleuns, Jr.* (*W.*) Het Hartzgebergte en de Rijnstroom. IIde Deel. Gron. bij *J. Oomkens.* 21

Wilde, (*N. J. de*) De Vragener Kapel. Dev. bij *A. ter Gunne.* 662

Woorden uit den Bijbel. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 136

Wijk, (*J. van*) Beknopt aardrijksk. Schoolboek. Zutph. bij *W. J. Thieme.* 227

——— De Oppervlakte der Aarde. Kamp. bij *K. van Hulst.* 686